

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav řeckých a latinských studií

Dějiny antického starověku

Disertační práce

Pavel Nývlt

Oligarchie čtyř set v Athénách roku 411 př. n. l.

The Oligarchy of the Four Hundred in Athens in 411 B. C. E.

Vedoucí práce: PhDr. Jan Souček, CSc.

Rok odevzdání práce: 2015

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 8. 6. 2015

[vlastnoruční podpis]

.....

Tato práce by nemohla vzniknout bez podpory mnoha lidí. Rád bych tu zdůraznil pomoc některých z nich. Všem svým kolegyním z Lexikografického oddělení Kabinetu pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR vděčím za podporu a inspiraci, a především vedoucí Lexikografického oddělení PhDr. Zuzana Silagiová mi krom mnoha cenných rad laskavě poskytla dostatek času pro tvorbu této práce. Z členů Antického oddělení téhož Kabinetu děkuji Mgr. Matěj Novotnému za užitečnou zpětnou vazbu pro kapitulu o řečnících a Mgr. Jakubu Čechvalovi, PhD., za pomoc s pasážemi týkajícími se politického rozměru dramát, zvláště tragédií. Mgr. Marta Hoffmanová z knihovny Kabinetu mi neúnavně obstarávala obtížně přístupnou literaturu. Můj školitel, PhDr. Jan Souček, CSc., obětavě přečetl několik dřívějších verzí všech kapitol této práce a uchránil mne před velkým množstvím chyb. Největší díky patří členům mé rodiny, kteří mne nikdy neodrazovali od cesty, kterou jsem si zvolil, a poskytovali mi veškerou možnou podporu i pomoc.

KLÍČOVÁ SLOVA

KLÍČOVÁ SLOVA

starořecké dějiny – dějiny 5. století př. n. l. – oligarchie – demokracie – Athény – peloponnéská válka – Alkibiadés – starořecké dějepisectví – Thúkýdidés – aristotelské *Athénské státní zřízení*

KEYWORDS

Ancient Greek History – History of 5th Century B. C. E. – Oligarchy – Democracy – Athens – the Peloponnesian War – Ancient Greek Historiography – Thucydides – Aristotelian *Athenian Constitution*

ABSTRAKT (ČESKY, ANGLICKY)

ABSTRAKT

Do roku 1891 bylo všeobecně uznávaným nejdůležitějším pramenem pro poznání vlády čtyř set v Athénách roku 411 př. n. l. Thúkýdidovo líčení. Situace se změnila publikací aristotelského spisu *Athénské státní zřízení*, jehož popis událostí se zásadně lišil od Thúkýdidova. Následovalo mnoho pokusů určit, která zpráva je spolehlivější, případně obě zprávy kombinovat. Těžištěm této práce jsou tyto kontroversy, ale její ambicí je též rekonstruovat co nejpřesnější chronologii vlády čtyř set v kontextu peloponnéské války a představit omezení, která pro tyto snahy představuje povaha textů, které máme k dispozici. Stručně je též představena návaznost převratu roku 411 na předchozí vývoj a jeho vliv na pozdější události.

ABSTRACT

Before 1891, it was commonly accepted that the most important source for the rule of the Four Hundred in Athens in 411 BCE was Thucydides' description. The situation changed thanks to the publication of the Aristotelian treatise *On the Athenian Constitution*, whose version of events differed markedly from Thucydides' one. There followed many attempts at determining which of the two versions was most reliable, or at combining the two versions. These controversies are the focal point of this thesis, but its ambitions are not limited to them: its ambition is also to reconstruct the chronology of the rule of the Four Hundred as precisely as is possible in context of the Peloponnesian war; and to formulate the limitations that are imposed on us by the character of sources at our disposal. Continuity of the coup with earlier developments and its impact on subsequent events are dealt with more briefly.

OBSAH

SEZNAM ZKRATEK A POUŽITÝCH EDIC	9
ANTIČTÍ A BYZANTŠTÍ AUTOŘI	9
SBÍRKY FRAGMENTŮ A NÁPISŮ	15
SEKUNDÁRNÍ LITERATURA	15
1. ÚVOD	20
1.1 METODOLOGIE: MINULOST, TEXTY A SVĚTY.....	20
1.1.1 Historiografické a fikční texty	20
1.1.2 Fikční a historiografické světy, problém reference a mezigvětové identity	21
1.1.3 Struktura historiografických světů	23
1.2. DEMOKRACIE A OLIGARCHIE	24
2. CHARAKTERISTIKA PRAMENŮ	27
2.1 THÚKÝDIDÉS, <i>PELOPONNĚSKÁ VÁLKA VIII</i>	27
2.1.1 Autorství a nedokončenost osmé knihy	27
2.1.2 Thúkýdidova spolehlivost.....	33
2.1.2.1 Thúkýdidova nepřítomnost v Athénách.....	33
2.1.2.2 Thúkýdidovy zdroje a jeho práce s nimi.....	35
2.1.2.3 Thúkýdidova selektivita: Persie, propaganda, demokracie.....	36
2.1.2.4 Thúkýdidův záměr a jeho modeloví čtenáři	40
2.2 ARISTOTELSKÉ <i>ATHÉNSKÉ STÁTNÍ ZŘÍZENÍ</i>	45
2.2.1 Autorství spisu	45
2.2.2 Spolehlivost spisu	46
2.2.2.1 <i>Prameny spisu a autorova práce s nimi</i>	46
2.2.2.2 <i>Účel spisu</i>	51
2.3 DALŠÍ HISTORIOGRAFICKÁ DÍLA.....	52
2.3.1 Xenofón, <i>Řecké dějiny</i>	52
2.3.2 <i>Dějepisná knihovna Diodóra Sicilského a Eforos</i>	53
2.3.3 Cornelius Nepos, <i>Životopisy</i>	54
2.3.4 Plútarchos, <i>Životopisy</i>	54
2.3.5 Marcus Iunianus Iustinus, <i>Výtah z filippských dějin Pompeia Troga</i>	55
2.4 SOUDNÍ A SNĚMOVNÍ ŘEČI	56
2.4.1 Přehled řečí týkajících se let 413-409	56

2.4.2 Spolehlivost řečníků	60
2.5 PAMFLETOVÁ LITERATURA	62
2.5.1 Přehled pamfletů týkajících se roku 411	63
2.5.2 Význam pamfletů pro historické bádání.....	64
2.6 DRAMATA.....	65
2.6.1 Datace <i>Lýsistratya Žen o Thesmoforiích</i>	65
2.6.2 Politický rozměr Aristofanových her.....	75
2.7 NÁPISY A DOKUMENTY	78
2.7.1 Přehled dokumentů týkajících se vlády čtyř set	78
2.7.2 Uchovávání nápisů z doby oligarchie	80
2.8 SLOVNÍKY A SCHOLIA.....	81
2.9 OSTATNÍ	81
3. PŘEHLED NEJDŮLEŽITĚJŠÍ MODERNÍ LITERATURY	83
4. NÁVAZNOST PŘEVRAU ROKU 411 NA PŘEDCHOZÍ UDÁLOSTI.....	86
4.1 OTÁZKA KONTINUITY OLIGARCHICKÉ OPOZICE	86
4.2 DŮSLEDKY SICILSKÉ VÝPRAVY.....	91
4.2.1 Ztráty na životech.....	91
4.2.2 Finanční a ideové důsledky	94
4.3 KOLEGIUM <i>PROBŮLŮ</i>	97
4.3.1 Doba vzniku kolegia, počet jeho členů a jeho název.....	97
4.3.2 Složení kolegia <i>probúlů</i>	99
4.3.3 Funkční období <i>probúlů</i>	102
4.3.4 Pravomoci <i>probúlů</i>	102
4.3.5 Faktický výkon moci <i>probúlů</i>	107
5. RŮST MOCI ATHÉNSKÝCH OLIGARCHŮ ROKU 411	110
5.1 ZAČÁTKY SPIKNUTÍ NA SAMU.....	110
5.1.1 První Alkibiadův kontakt s Athéňany na Samu	111
5.1.2 Cesta některých Athéňanů k Alkibiadovi a následné dění na Samu	116
5.2 PEISANDROVY CESTY.....	120
5.2.1 Peisandrový přípravy na cestu a první pobyt v Athénách.....	120
5.2.2 Jednání s Tissafernem a jeho bezprostřední důsledky.....	131
5.2.3 Peisandrova druhá cesta do Athén.....	136
5.3 DĚNÍ V ATHÉNÁCH BĚHEM PEISANDROVY NEPŘÍTOMNOSTI	141
5.3.1 Teror oligarchů.....	141

5.3.2 Program oligarchů a názorové spektrum	149
5.4 USTAVOVÁNÍ VLÁDY ČTYŘ SET	153
5.4.1 Zvolení <i>syngrafeů</i> s rozšířenými pravomocemi (συγγραφεῖς αὐτοκράτορες)	153
5.4.1.1 Zpráva Athénskému státnímu zřízení	154
5.4.1.2 Thúkýdidova zpráva	161
5.4.2 Shromáždění na Kolónu	167
5.4.2.1 <i>Svolavatel shromáždění</i>	170
5.4.2.2 <i>Místo shromáždění</i>	171
5.4.2.3 <i>Hranice návrhu syngrafeů a Peisandrova návrhu</i>	174
5.4.2.4 <i>Komentář k návrhu syngrafeů</i>	177
5.4.2.5 <i>Peisandrův návrh: reorganizace magistratur?</i>	180
5.4.2.6 <i>Peisandrův návrh: zrušení platů</i>	182
5.4.2.7 <i>Peisandrův návrh: způsob výběru čtyř set</i>	183
5.4.2.8 <i>Peisandrův návrh: pravomoci rady čtyř set</i>	190
5.4.2.9 <i>Peisandrův návrh: svěřenímoci pěti tisícům a volba katalogeů</i>	192
5.4.2.10 <i>Peisandrův návrh: pravomoci pěti tisíc</i>	200
5.4.2.11 <i>Peisandrův návrh: shrnutí a vysvětlení mezerovitosti pramenů</i>	200
5.4.2.12 <i>Údajná Thérámenova řeč na Kolónu</i>	202
5.4.3 Členové rady čtyř set	203
5.4.3.1 <i>Hlavní strůjci oligarchie</i>	204
5.4.3.2 <i>Přehled členů čtyř set</i>	210
5.4.4 Převzetí moci radou čtyř set a její první kroky	214
5.4.4.1 <i>Průběh převzetí moci</i>	214
5.4.4.2 <i>Chronologie převzetí moci</i>	218
5.4.4.3 <i>Rozdělení moci v radě čtyř set</i>	224
5.4.4.4 <i>První kroky vlády čtyř set</i>	226
5.5 OBECNĚJŠÍ OTÁZKY	230
6. HROUCENÍ MOCI ATHÉNSKÝCH OLIGARCHŮ ROKU 411	233
6.1 SESTAVOVÁNÍ SEZNAMU PĚTI TISÍC	233
6.1.1 Chronologie sestavování seznamu	233
6.1.2 Způsob, výsledky a přerušení sestavování seznamu	238

6.2 NEÚSPĚCHY OLIGARCHŮ NA SAMU	240
6.2.1 Nezdařený oligarchický převrat a cesta lodi Paralos do Athén	240
6.2.2 Vznik demokratického vzdorostátu na Samu	244
6.2.3 Poselstvo čtyř set na Samos a návrat Alkibiada	249
6.2.3.1 Cesta poselstva čtyř set na Samos	250
6.2.3.2 Návrat Alkibiada	251
6.2.3.3 Alkibiadés, poselstvo čtyř set a lod' Paralos na Samu	256
6.3 ZHROUCENÍ VLÁDY ČTYŘ SET	263
6.3.1 Působení Alkibiadovy zprávy v Athénách	263
6.3.1.1 Reakce umírněných	264
6.3.1.2 Reakce radikálů	268
6.3.2 Thérámenova kritika radikálů a neúspěch spartského poselstva	272
6.3.3 Vražda Frýnicha	276
6.3.4 Vzpouza hoplítů	282
6.3.5 Bitva u Eretrie a sesazení čtyř set	291
6.4 STRUČNÝ NÁSTIN DALŠÍHO VÝVOJE	296
7. ÚSTAVA PRO PŘÍTOMNOST A ÚSTAVA PRO BUDOUCNOST	305
7.1 TEXT NÁVRHŮ ÚSTAV	305
7.1.1 Nesrozumitelnost ústavy pro budoucnost	305
7.1.2 Nesrozumitelnost ústavy pro přítomnost	312
7.1.3 Shrnutí: nesrozumitelnost obou návrhů a její důsledky	316
7.2 KONTEXT NÁVRHŮ ÚSTAV	318
7.2.1 Boiótská inspirace	318
7.2.2 Znal návrhy ústav Thúkýdidés?	320
7.2.3 Návrhy ústav a úřední dokumenty	321
7.2.4 Doba a důvod vzniku obou ústav	324
7.2.5 Drakontova ústava a zdroj <i>Athénské</i> ho státního zřízení	327
7.3 SHRUTÍ: VÝZNAM NÁVRHŮ	330
8. ZÁVĚR	331
8.1 HODNOCENÍ VLÁDY ČTYŘ SET	331
8.2 SHRUTÍ TEZÍ TÉTO PRÁCE	331
DODATKY	335
DODATEK 1: ZPŮSOB HLASOVÁNÍ A VOLEB NA LIDOVÉM SHROMÁŽDĚNÍ	335
DODATEK 2: VÝZNAM MIMOŘÁDNÝCH KOMISÍ	339

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	343
INDEX LOCORVM	395

SEZNAM ZKRATEK A POUŽITÝCH EDIC

ANTIČTÍ A BYZANTŠTÍ AUTOŘI

Pokud je u jednoho antického autora či díla, u něž jsou v práci citovány rukopisné varianty, uvedeno více edic, hvězdičkou značím edici, z níž přebírám sigla rukopisů a typografické zásady. Pokud jsou tyto edice citovány v textu práce, nachází se úplná citace v seznamu použité literatury.

AESCH. = Aischínés:

DILTS, Mervin R.: (1997): *Aeschinis orationes (edidit...)*. Stuttgartiae–Lipsiae: B. G. Teubneri.

AND. = Andokidés:

BLASS, Fridericus & FUHR, Carolus (1913): *Andocidis orationes (edidit F. B., curavit C. F.)*. Lipsiae: B. G. Teubneri; DALMEYDA (1930)

AND. I: MACDOWELL (1962)

Anon. in Rh. = anonymní komentář k Aristotelově Rétorice: In: RABE, Hugo: (1896): *Anonymi et Stephani in Artem Rhetoricam commentaria (edidit...)*. Berolini: Georgii Reimeri.

Anon. Vit. Thuc. = anonymní Thúkýdidův životopis: In: ALBERTI (1972).

ANTIPHO = Antifón:

BLASS, Fridericus & THALHEIM, Theodorus: (1914): *Antiphontis orationes et fragmenta (post F. B. iterum edidit T. T.)*. Lipsiae: B. G. Teubner; GAGARIN, Michael: (1997): *Antiphon – The Speeches (edited by...)*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.

AR. = Aristofanés:

N. G. WILSON (2007a), (2007b).

Ach. = Acharňané

Av. = Ptáci: DUNBAR (1995).

Eq. = Jezdci

Lys. = Lýsisstraté: HENDERSON (1987).*

Ran. = Žáby: DOVER (1993).

Thesm. = Ženy o Thesmoforiích: AUSTIN&OLSON (2004).*

Vesp. = Vosy: MACDOWELL (1971).

ARIST. = Aristotelés:

EN = Etika Níkomachova: BYWATER, Ingram: (1894): *Aristotelis Ethica Nicomachea (recognovit brevique adnotatione critica instruxit...)*. Oxonii: Typographeum Clarendonianum.

Pol. = Politika: ROSS, W. D.: (1957): *Aristotelis Politica (recognovit brevique adnotatione critica instruxit...)*. Oxonii: Typographeum Clarendonianum.

Rhet. = *Rétorika*: ROSS, W. D.: (1959): *Aristotelis Ars rhetorica (recognovit brevisque adnotatione critica instruxit...)*. Oxonii: Typographeum Clarendonianum.

[ARIST.] = pseudo-Aristotelés:

Ath. = *Athénské státní zřízení*: KENYON (1893); SANDYS (1912); CHAMBERS (1986)*

ARISTID. = AILIOS ARISTEIDÉS:

LENZ, Fridericus Waltharius & BEHR, Carolus Allison: (1976-1980): *P. Aelii Aristidis opera quae exstant omnia: volumen primum, orationes I et V-XVI edidit F. W. L., praefationem conscripsit et orationes II, III, IV edidit C. A. B.* Lugduni Batavorum: E. J. Brill.

ATH. = Athénaios z Naukratidy:

KAIBEL, Georgius: (1887-1890): *Athenaei Naucratae Dipnosopistarum libri XV (edidit...)*. Lipsiae: B. G. Teubneri.

Bekk. Anecd.: BEKKER, IMMANUEL: (1814-1821): *Anecdota Graeca* I-III. Berolini: G. Reimeri.

CIC. = Marcus Tullius Cicero:

Att. = *Dopisy Attikovi*: SHACKLETON BAILEY, David R. (1987): *M. Tulli Ciceronis Epistulae ad Atticum* I-II. Stutgardiae: B. G. Teubneri.

CRATIPP. = Kratippos:

In: FGrH II.

D. H. = Dionýsios z Halikarnássu:

Dem. = *O Démosthenovi*: AUJAC, Germaine: (1988): *Denys d'Halicarnasse: opuscules rhétoriques: Tome II: Démosthène (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles-Lettres.

Lys. = *O Lýsiovi*: In: AUJAC, Germaine: (1978): *Denys d'Halicarnasse: opuscules rhétoriques: Tome I: Les orateurs antiques (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles-Lettres.

D. L. = Diogenés Laertios:

MARCOVICH, Miroslav: (1999-2002): *Diogenis Laertii Vitae philosophorum* I-III (edidit...). Stutgardiae-Lipsiae: B. G. Teubneri.

D. S. = Diodóros Sicilský:

VOGEL, Fridericus & FISCHER, Curtius Theodorus: (1888-1906): *Diodori Bibliotheca historica* I-V. Lipsiae: B. G. Teubneri.

DEM. = Démosthenés:

DILTS, Mervin R.: (2002-2009): *Demosthenis orationes* I-IV (recognovit apparatu testimoniorum ornavit adnotatione critica instruxit ...). Oxford: Clarendon Press.

[DEM.] = pseudo-Démosthenés:

In: DILTS, Mervin R.: (2002-2009): *Demosthenis orationes* I-IV (recognovit apparatu testimoniorum ornavit adnotatione critica instruxit...). Oxford: Clarendon Press.

EM = Etymologicum Magnum. GAISFORD, Thomas: (1848): *Etymologicon Magnum seu verius Lexicon saepissime vocabulorum origines indagans, ex pluribus lexicis, scholiastis et grammaticis anonymi cuiusdam opera concinnatum (ad*

codd. mss. recensuit et notis variorum instruxit...). Oxonii: Typographum academicum.

EPHOR. = Eforos z Kýmé:

In: FGrH II.

EUP. = Eupolis:

In: PCG V.

EUR. = Eurípidés:

El. = Élektra: DONZELLI, Giusepina Basta: (1995): *Euripidis Electra (edidit...)*. Stutgardiae–Lipsiae: B. G. Teubneri.

Hipp. = Hippolytos: STOCKERT, Walter: (1994): *Euripidis Hippolytus (edidit...)*. Stutgardiae–Lipsiae: B. G. Teubneri.

Phoen. = Foiníčanky: MASTRONARDE (1994)

Fragm. comm. in ARIST. Rhet. = Zlomek komentáře k Aristotelově Rétorice: In:

RABE, Hugo: (1896): *Anonymi et Stephani in Artem Rhetoricam commentaria (edidit...)*. Berolini: Georgii Reimeri.

HARP. = Valerios Harpokration:

DINDORF, Guilelmus: (1853): *Harpocratonis lexicon in oratores Atticos I-II*. Oxonii: Typographeum academicum.¹

HDT. = Hérodotos z Halikarnássu:

HUDE, Carolus: (1908): *Herodoti Historiae (recognovit brevique adnotatione critica instruxit...)*. Oxonii: Typographeum Clarendonianum.

Hell. Ox. = Řecké dějiny z Oxyrhynchu: CHAMBERS, Mortimer H. & BARTOLETTI, Victor: (1993): *Hellenica Oxyrhynchia (post V. B. edidit M. H. C.)*. Stutgardiae–Lipsiae: B. G. Teubneri.

HERMIPP. = Hermippos:

In: PCG V.

HERMOG. = Hermogenés z Tarsu:

RABE, Hugo: (1913): *Hermogenis opera (edidit...)*. Stutgardiae: B. G. Teubner. *Id. = O stylech*

Hypoth. ad AR. Eq. = Úvod k Aristofanovým Jezdcům: In: N. G. WILSON (2007a).

Hypoth. ad AR. Lys. = Úvod k Aristofanově Lýsistratě: In: N. G. WILSON (2007b).

Hypoth. ad AR. Ran. = Úvod k Aristofanovým Žábám: In: N. G. WILSON (2007b).

Hypoth. ad AR. Vesp. = Úvod k Aristofanovým Vosám: In: N. G. WILSON (2007a).

Hypoth. ad SOPH. Phil. = Úvod k Sofokleovu Filoktétovi: In: LLOYD-JONES, Hugh & WILSON, Nigel Guy: (1990): *Sophoclis fabulae (recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt...)*. Oxford: Clarendon Press.

ION = Ión z Chiu:

In: FGrH III.

ISOC. = Ísokratés:

MANDILARAS, Basilius G.: (2003): *Isocrates: opera omnia I-III (edidit...)*. Monachii–Lipsiae: K. G. Saur.

IUSTIN. = Marcus Iunianus Iustinus, Výtah z dějin Pompeia Troga:

¹ Lemmata číslována dle edice: KEANEY, John J.: (1991): *Harpocraton: Lexeis of the Ten Orators*. Amsterdam: Hakkert.

SEEL, Otto & RUEHL, Franciscus: (1985): *M. Iuniani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum, accedunt Prologi in Pompeium Trogum (post F. R. iterum edidit O. S.)*. Stutgardiae: B. G. Teubneri.

LYC. = Lykúrgos:

DURRBACH (1932); MALCOVATI (1966)*

LYS. = Lýsiás:

GERNET&BIZOS (1924); GERNET&BIZOS (1926); CAREY (2007)*

LYS. XII: AVEZZÙ (1991).

[Lys.] = pseudo-Lýsiás:

In: GERNET&BIZOS (1924); GERNET&BIZOS (1926); CAREY (2007)*

[Lys.] XX: APOSTOLAKIS (2003).

MARCELL. = Markellínos:

Vit. Thuc. = O Thúkýdidově životě a stylu. In: ALBERTI (1972).

NEP. = Cornelius Nepos:

MARSHALL, Peter K.: (1985): *Cornelii Nepotis vitae cum fragmentis (edidit...)*.

Leipzig: B. G. Teubner.

Alc. = Alkibiadův životopis

Att. = Attikův životopis

PAUS. = Pausaniás:

ROCHA PEREIRA, Maria Helena: (1973-1981): *Pausaniae Graeciae descriptio I-III (edidit...)*. Leipzig: B. G. Teubner.

PHILOCH. = Filochoros:

In: FGrH III.

PHILONID. = Filónidés:

In: PCG VII.

PHRYN. COM. = Frýnichos, komediograf:

In: PCG VII.

PIND. = Pindaros z Théb:

BOWRA, C. M.: (1935): *Pindari carmina cum fragmentis (recognovit brevique adnotatione critica instruxit...)*. Oxonii: Typographeum Clarendonianum.

Ol. = Olympijské ódy

PL. = Platón, filosof:

BURNET, Ioannes: (1900-1907): *Platonis opera I-V (recognovit brevique adnotatione critica instruxit...)*. Oxonii: Typographeum Clarendonianum.

Charm. = Charmidés

Clit. = Kleitofón

Prot. = Prótagorás

Resp. = Ústava

PL. COM. = Platón, komediograf:

In: PCG VII.

PLATON. = Platónios:

In: KOSTER, W. J. W.: (1975): *Prolegomena de comoedia (edidit...)*. Groningen: Bouma's Boekhuis [Scholia in Aristophanem pars I fasc. 1A].

PLUT. = Plútarchos z Chairóneie:

Aem. = Životopis Aemilia Paùla

- Alc.* = *Alkibiadův životopis*
Alex. = *Alexandrův životopis*
Arist. = *Aristeidův životopis* In: ZIEGLER, Konrat & GÄRTNER, Hans: (1957-1980):
Cim. = *Kimónův životopis* *Plutarchi Vitae parallelae* I-IV. Stutgardiae-Lipsiae:
Lys. = *Lýsandrův životopis* B. G. Teubneri.
Nic. = *Níkiův životopis*
Per. = *Perikleův životopis*
De gl. Ath. = *O slávě Athéňanů*. In: FRAZIER, Françoise & FROIDEFOND, Christian: (1990): *Plutarque – Oeuvres morales, tome V – 1re partie: La fortune des Romains, La fortune ou la vertu d'Alexandre, La gloire des Athéniens (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- [PLUT.] = pseudo-Plútarchos:**
Vit. X or. = *Životopisy deseti řečníků*: In: CUVIGNY&LACHENAUD (1981).
- POL. = Polybios z Megalopole:**
DINDORF, Ludovicus & BÜTTNER-WOBST, Theodorus: (1882-1904): *Polybii Historiae* I-V (*editionem a L. D. curatam retractavit T. B.-W.*). Lipsiae: B. G. Teubneri.
- POLL. = Iúlios Polydeukés:**
BETHE, Ericus: (1900): *Pollucis Onomasticon (e codicibus ab ipso denuo collatis edidit et adnotavit...)* I-III. Lipsiae: B. G. Teubneri.
- POLYAEN. = Polyainos:**
WOELFFLIN, Eduardus & MELBER, Ioannes: (1887): *Polyaeni strategematon libri octo (ex recensione E. W. iterum recensuit, excerpta Polyaeni e codice tacticorum Florentino addidit, Leonis imperatoris strategemata e Rud. Schoellii apographo subiunxit I. M.)*. Lipsiae: B. G. Teubneri.
- POLYZEL. = Polyzélos:**
In: PCG VII.
- Proleg. in HERMOG. Stat.* = *Prolegomena k Hermogenovu spisu O kladení otázek*:** In: RABE, Hugo: (1931): *Prolegomenon sylloge (edidit...)*. Stutgardiae-Lipsiae: B. G. Teubner [Rhetores Graeci XIV].
- σχ. in Ar. Ach. = *Scholia k Aristofanovým Acharňanům*:** WILSON, Nigel Guy: (1975): *Scholia in Aristophanis Acharnenses (edidit...)*. Groningen: Bouma's Boekhuis [Scholia in Aristophanem pars I fasc. 1B].
- σχ. in Ar. Eq. = *Scholia k Aristofanovým Jezdcům*:** JONES, D. Mervyn & WILSON, Nigel Guy: (1969): *Scholia in Aristophanis Equites (ediderunt...)*. Groningen: Bouma's Boekhuis [Scholia in Aristophanem pars I fasc. 2].
- σχ. in AR. Lys. = *Scholia k Aristofanově Lýsistratě*:** HANGARD, Johannes: (1996): *Scholia in Aristophanis Lysistratam (edidit...)*. Groningen: Bouma's Boekhuis [Scholia in Aristophanem pars II fasc. 4].
- σχ. in AR. Ran. = *Scholia k Aristofanovým Žábám*:** CHANTRY, Marcel: (1999): *Scholia vetera in Aristophanis Ranas (edidit...)*. Groningen: Bouma's Boekhuis [Scholia in Aristophanem pars III fasc. 1A].

σχ. in AR. Thesm. = Scholia k Aristofanovým Ženám o Thesmoforiích: In: REGTUIT, R. F.: (2007): *Scholia in Aristophanis Thesmophoriasus et Ecclesiazusas (edidit...)*. Groningen: Bouma's Boekhuis [Scholia in Aristophanem pars III fasc. 2/3].

σχ. in EUR. Or. = Scholia k Eurípidovu Orestovi: In: SCHWARTZ, Eduard: (1887-1891): *Scholia in Euripidem I-II*. Berolini: Georgii Reimeri.

σχ. in HES. Op. = Scholia k Hésiodovým Pracím a dnům: PERTUSI, Agostino: (1955): *Scholia vetera in Hesiodi opera et dies*. Milano: Vita e Pensiero.

σχ. in THUC. = Scholia k Thúkýdidovi: HUDE, Carolus: (1927): *Scholia in Thucydidem ad optimos codices collata (edidit...)*. Lipsiae: B. G. Teubneri.

SOPH. = Sofoklés:

LLOYD-JONES, Hugh & WILSON, Nigel Guy: (1990): *Sophoclis fabulae (recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt...)*. Oxford: Clarendon Press.

OC = Oidipús na Kolónu

STR. = Strabón z Amaseie:

RADT, Stefan: (2002-2011): *Strabons Geographika I-X (herausgegeben von...)*. Göttingen: Vanderhoeck&Ruprecht.

Suda: ADLER, Ada Sara: (1928-1938): *Suidae lexicon I-V (edidit...)*. Lipsiae: B. G. Teubneri.

THEOP. = Theopompos z Chiu:

In: FGrH II.

THEOPHR. = Theofrastos z Eresu:

El. mag. = Zlomek o volbách úředníků. ALY, Wolfgangus: (1943): *Fragmentum Vaticanum De eligendis magistratibus (e codice bis rescripto Vat. Gr. 2306 edidit...)*. Vaticano: Bibliotheca Apostolica; KEANEY&SZEGEDY-MASZAK (1976).

THOM. MAG. = Thómás Magistros:

RITSCHEL, Fridericus: (1832): *Thomae Magistri sive Theoduli monachi Ecloga vocum Atticarum (ex recensione et cum prolegomenis...)*. Halis Saxonum: Orphanotropheum.

THRASYM. = Thrasymachos z Chalkédonu:

In: VS.

THUC. = Thúkýdidés:

ALBERTI, Iohannes Baptista: (1972-2000): *Thucydidis Historiae I-III (recensuit...)*.

Roma: Officina Polygraphica*; HUDE, Carolus: (1898-1901): *Thucydidis Historiae (ad optimos codices denuo ab ipso collatos recensuit...)* I-II. Lipsiae: B. G.

Teubneri; H. S. JONES&POWELL (1942).

THUC. VIII: CLASSEN&STEUP (1922); WEIL (1972)

TIMAE. = Tímaios z Tauromenia:

In: FGrH III.

XEN. = Xenofón:

Hell. = Řecké dějiny: MARCHANT, E. C.: (1900): *Xenophontis opera omnia (recognovit brevique adnotatione critica instruxit...): tomus I: Historia Graeca*. Oxonii: Typographeum Clarendonianum.

Mem. = Vzpomínky na Sókrata: In: MARCHANT, E. C.: (1900): *Xenophontis opera omnia (recognovit brevique adnotatione critica instruxit...): tomus II:*

Commentarii, Oeconomicus, Convivium, Apologia Socratis. Oxonii:
Typographeum Clarendonianum.

[XEN.] = pseudo-Xenofón:

Ath. = *Athénské státní zřízení*: MARR, John L. & RHODES, Peter John: (2008): *The 'Old Oligarch': The Constitution of the Athenians attributed to Xenophon (edited with an introduction, translation and commentary by...)*. Oxford: Aris&Phillips.

SBÍRKY FRAGMENTŮ A NÁPISŮ

FGrH = JACOBY, Felix: (1923-1958): *Die Fragmente der griechischen Historiker* I-III. Berlin–Leiden: Weidmann–Brill.

IG I³ = LEWIS, David Malcolm & JEFFERY, Lilian H. & ERXLEBEN, Eberhard & HALLOF, Klaus: (1981-1998): *Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores*. Berolini–Novi Eboraci: Gualterus De Gruyter [Inscriptiones Graecae: voluminis I editio tertia].

IG II² = KIRCHNER, Iohannes: (1913-1940): *Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*. Berolini: G. Reimeri–Gualterus de Gruyter [Inscriptiones Graecae: voluminis II et III editio minor].

McCMag = MCCABE, Donald: (1991): *Magnesia inscriptions. Texts and list*. Princeton: The Institute for Advanced Study [PHI CD 6].

PCG = KASSEL, Rudolf & AUSTIN, Colin: (1983–): *Poetae comici Graeci* I-VIII. Berolini et Novi Eboraci: Walter de Gruyter.

VS = DIELS, Hermann & KRANZ, Walther: (1935): *Die Fragmente der Vorsokratiker: Griechisch und deutsch von H. D., fünfte Auflage herausgegeben von W. K.* Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

CAH V¹ = BURY, John Bagnell & COOK, Stanley Arthur & ADCOCK, Frank Ezra (eds.): (1927): *The Cambridge Ancient History, volume V: Athens 478-401 B. C.* Cambridge: Cambridge University Press.

CAH V² = LEWIS, David Malcolm & BOARDMAN, John & DAVIES, John Kenyon & OSTWALD, Martin (eds.): (1992): *The Cambridge Ancient History, second edition, volume V: The Fifth Century B. C.* Cambridge: Cambridge University Press.

HCT I = GOMME, Arnold Wycombe: (1945): *A Historical Commentary on Thucydides: Volume I: Book I.* Oxford: Clarendon Press.

HCT II = GOMME, Arnold Wycombe: (1956): *A Historical Commentary on Thucydides: Volume II: Books II-III.* Oxford: Clarendon Press.

HCT III = GOMME, Arnold Wycombe: (1956): *A Historical Commentary on Thucydides: Volume III: Books IV-V.24.* Oxford: Clarendon Press.

HCT IV = GOMME, Arnold Wycombe & ANDREWES, Antony & DOVER, Kenneth James: (1970): *A Historical Commentary on Thucydides: Volume IV: Books V.25-VII.* Oxford: Clarendon Press.

- HCT V = GOMME, Arnold Wycombe & ANDREWES, Antony & DOVER, Kenneth James: (1981): *A Historical Commentary on Thucydides: Volume V: Book VIII*. Oxford: Clarendon Press.
- LSJ = LIDDELL, Henry George & SCOTT, Robert & JONES, Henry Stuart & McKenzie, Roderick & alii: (1996): *A Greek-English Lexicon (compiled by H. G. L. and R. S., revised and augmented throughout by H. S. J. with assistance of R. M., and with the cooperation of many scholars, with a revised supplement)*. Oxford: Clarendon Press.
- NTAP = Notes on the Text of the ἈΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ. *Classical Review* 5, 105-119, 175-182, 224-229, 269-270, 332-337.
- OCD³ = HORNBLOWER, Simon & SPAWFORTH, Antony (eds.): (1996): *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- PA = KIRCHNER, Iohannes: (1901-1903): *Prosopographia Attica* I-II. Berolini: Georgii Reimeri.
- PAA = TRAILL, John S.: (1994-2012): *Persons of Ancient Athens* I-XXI. Toronto: Athenians.
- RE = WISSOWA, Georg & KROLL, Wilhelm & WITTE, Kurt & MITTELHAUS, Karl & ZIEGLER, Konrat & GÄRTNER, Hans: (1894-1980): (eds.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft: neue Bearbeitung*. Stuttgart: J. B. Metzler.

SEZNAM MAP A TABULEK

SEZNAM MAP

Mapa 1: Západ Egeidy.....	18
Mapa 2: Východ Egeidy.....	19
Mapa 3: Attika.....	92
Mapa 4: Opevňování Peiraiea.....	259

Mapy 1 a 2 jsou přepracovány podle „Greece and the Aegean: Detailed Reference Map“ na stránce <http://sitemaker.umich.edu/mladjov/maps&> [31–5–2015]. Mapa 3 je přepracována podle BUSINSKÁ, Hana: (1971): *Pausaniás – Cesta po Řecku I (přeložila...)*. Praha: Svoboda, 24-25. Mapa 4 je přepracována podle HORNBLOWER (2008), 1015. Do map jsou zanesena pouze toponyma vyskytující se v této práci.

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Počet athénských občanů a lodí vyslaných na Sicílii.....	87
Tabulka 2: Odhady počtu dospělých athénských občanů.....	89

Tabulka 3: Chronologie událostí předcházejících oligarchickému převratu.....	
.....	132
Tabulka 4: Přehled členů čtyř set.....	
.....	201
Tabulka 5: Chronologie událostí po oligarchickém převratu.....	
.....	286

Mapa 1: Západ Egeidy.

Mapa 2: Východ Egeidy:

1. ÚVOD

Krise athénské demokracie koncem 5. století byla námětem dlouhé řady prací opravňující k přesvědčení, že všechny relevantní prameny již byly shromážděny a opakovaně podrobeny historické kritice, která docházela k protichůdným závěrům. Nemyslím však, že bychom proto na tento směr bádání měli rezignovat. Pak bychom přestali využívat možnosti, které nám dochované texty nabízejí, a také bychom se zachovali neuctivě klidem, jejichž osudy se v těchto textech zrcadlí.

V metodologické první kapitole se pokusím stručně představit svůj názor na vztah minulosti, textu a jazyka. Kapitola 2 bude věnována pramenům používaným v této práci, kapitola 3 stručně představí nejvýznamnější studie věnované vládě čtyř set a s ní souvisejícím problémům. Její malý rozsah je dán tím, že mým primárním cílem není zkoumat dějiny bádání. Výsledky svých předchůdců budu soustavně zohledňovat v průběhu vlastního historického výkladu v kapitolách 4-7.

Konečně pár praktických poznámek: všechny překlady použité v této práci jsou mé vlastní a všechna data v této práci jsou př. n. l.

1.1 METODOLOGIE: MINULOST, TEXTY A SVĚTY

1.1.1 Historiografické a fikční texty

Tato práce je v zásadě pokusem rekonstruovat průběh minulých událostí na základě textů.

Vztahu textu, zvláště dějepisného, k minulé realitě se věnovalo velké množství význačných badatelů.¹ Někteří zdůrazňují spíše podobnosti mezi texty psanými historiky a autory fikcí,² jiní usilují nalézt kritéria odlišující historiografické texty

¹ Na rozdíl od následujících kapitol jsem se tu ani nepokusil konsultovat veškerou literaturou k tématu. Srov. např. přehled literatury sestavený Munslowem (2006), 207-215.

² Snad nejpřekvapivěji H. White (2010 [1985]), 153-154. Srov. však Evans (1997), 66-71 a *passim*.

od fikčních.³ Nemyslím si, že by bylo v lidských silách historiografické a fikční texty spolehlivě oddělit, a to mj. proto, že autoři fikcí mohou záměrně napodobit omezení, jimž jsou podřízeni historikové, že slovo „fikce“ je mnohovýznamové⁴ a že různí čtenáři mohou mít na fikčnost téhož textu různé názory. Podle mého názoru je zapotřebí komplexnější přístup než jen studium textu. Pokusil jsem se k tomuto problému přistoupit s využitím teorie fikčních světů.

1.1.2 Fikční a historiografické světy, problém reference a mezisvětové identity

Fikční svět je referent fikčního textu, tedy soubor faktů konstituovaných fikčním textem, nemajících oporu v realitě, obraz vznikající v mysli čtenáře fikčního textu.⁵ Ve srovnání s realitou jsou tyto obrazy neúplné a neurčité, což plyne z omezeného rozsahu zdrojových textů a z charakteristik lidského jazyka: obecná jména vystihují vlastnosti jednotlivin jen nedokonale⁶ a různí lidé mají s jednotlivými slovy spojeny různé asociace, takže je pro ně význam jednotlivých slov více či méně odlišný než pro jiné.⁷ Na základě jednoho textu tak vzniká exponenciálně rostoucí množství fikčních světů: každé čtení je jiné, jelikož si čtenář může všimnout informací, které dříve opomenul, nebo jinak hodnotit jejich význam.⁸

Fikční a dějepisné texty mají, jak jsme viděli, mnoho společného, což vybízí k postulování historiografických světů.⁹ Referenci k minulému stavu reality tak

³ Pro různé pokusy srov. např. Genette (2007 [1991]), 47-62; Cohnová (2009 [1998]), *passim*. Pro odmítnutí existence jediného kritéria umožňujícího identifikaci historiografického textu srov. např. Vašíček (1996 [1994]), 40.

⁴ Srov. Cohnová (2009 [1998]), 16-23.

⁵ Pro výše uvedené definice fikčních světů srov. Eco (2010 [1979]), 156-164 nebo (1997 [1989]), 626-628; Ronenová (2006 [1994]), 17; Doležel (2003 [1998]), 30-36 a *passim*; Fořt (2005), 14-18.

⁶ Srov. k tomu z různých úhlů pohledu např. Collingwood (1946), 298-299; Carr (1967 [1962]), 65; Veyne (2010 [1971]), 12-13 a *passim*; H. White (2010 [1985]), 142, 153-168 a *passim*; Berkhofer (1988), 437-438; Vašíček (1996 [1994]), *passim*; Doležel (2003 [1998]), 171.

⁷ Srov. např. Veyne (2010 [1971]), 215-216; Eco (1997 [1989]), 640-641.

⁸ Srov. Eco (2010 [1979]), 188.

⁹ Tak již Doležel (2008). Doležel (2008), 40-47, se též pokusil definovat rozdíly mezi světy fikce a historiografie, ale nezdá se mi, že by bylo možno vést mezi

lze chápat jako odkaz na svět, který závisí na lidském jazyce úplně stejně jako svět fikční. Z toho na první pohled vyplývá velmi pesimistický závěr, že na minulou realitu vůbec nelze odkázat.¹⁰ Situace je podle mého složitější. Chápeme-li referenci jako vystižení všech vlastností referentu, pak je samozřejmě nutno přiznat, že takový úkol přesahuje možnosti lidského jazyka. Stačí-li nám však reference ve smyslu vystižení některých vlastností referentu tak, aby byla možná komunikace, stává se reference k minulosti možnou, ač podmíněnou omezenými možnostmi lidské paměti a jazyka. K minulosti tedy prostřednictvím dějepisných světů referovat lze *do jisté míry*, a to takové, jakou umožní nedokonalost lidského myšlení a vyjadřování. U textů, jejichž autoři o co nejpřesnější zachycení minulosti neusilovali, např. u komediografů nebo řečníků, je třeba zohledňovat i jiné zdroje nepřesností, které podrobněji proberu níže.

I ve fikčních světech se setkáváme s jednotlivostmi, které známe z reality. Teorie fikčních světů se s tím pokouší vypořádat pomocí termínu „mezisvětová identita“,¹¹ ovšem otázka, *do jaké míry* jsou protějšky z různých světů identické, je nanejvýš komplikovaná a dosud navržená řešení mne nepřesvědčují.¹² Zjevné je snad jen to, že míra mezisvětové identity díla s realitou se bude lišit podle čtenářových názorů: čím více bude dílo odpovídat jeho představám o světě, tím více mezisvětových identit bude s to zaznamenat. Světy nelze rozdělit na fikční a

historiografickými a fikčními světy ostřejší hranici než mezi historiografickými a fikčními texty.

¹⁰ To zdůraznili v různých souvislostech a na různých ideových základech např. Elton (1967), 73-74; Schmidt (1984); Goodman (1996 [1978]), zvl. 17-18, 104-109 a 121-152; Le Goff (2007 [1988]), 29-30 s odkazy; Woodman (1988), 15-23, s odkazy; Munslow (2006), *passim*.

¹¹ Srov. Eco (2010 [1979]), 174-176; Ronenová (2006 [1994]), 71-74; Doležel (2003 [1998]), 31-32 a 218-220; Fořt (2005), 20-29 s odkazy, a 66-72; Doležel (2008), 39 a 94-95.

¹² Příliš nepomáhá odpověď, že fikční protějšky musejí zachovávat esenciální vlastnosti dané postavy, jelikož esenciální vlastnosti jednotlivin nedokážeme definovat, srov. Ronenová (2006 [1994]), 149. Populární odpověď je, že ke konstituování mezisvětové identity stačí vlastní jméno: srov. např. Doležel (2003 [1998]), 22; Fořt (2005) 20-27. To však nemůže uspokojit historika opakovaně konfrontovaného s homonymy.

mimetické, spíše je vhodné uvažovat o škále mimetičnosti.¹³ Pod tímto zorným úhlem lze rozlišit několik složek dějepisných světů.

1.1.3 Struktura historiografických světů

První složkou historiografických světů jsou fakta: informace, které se vyskytují ve všech nebo téměř ve všech relevantních světech, jak v pramenech, tak v sekundární literatuře.¹⁴ Praměny se ovšem mohou octnout v rozporu a i bez toho lze proti fakticitě informace vznést námitku. Spory tohoto typu se budou v této práci objevovat opakovaně a na jejich řešení neexistuje univerzální recept: pramenné zprávy lze různě kombinovat nebo se přiklonit k jedné a vysvětlit důvody odmítnutí druhé.¹⁵

Závislost na faktech a sporných tvrzeních pramenů by vedla k omezení tematiky historie na otázky, které zajímaly současníky. Nutnou složkou dějepisných světů jsou proto interpretace jejich autorů, např. vyvozování příčin a motivů *post eventum*,¹⁶ a usuzování *per analogiam* nebo aplikace nových typů diskursu na údaje z pramenů (ekonomického, statistického aj.). Tyto aplikace autorových odborných znalostí jsou mnohem více než fakta či sporná tvrzení zatíženy subjektivitou autora, neboť vycházejí z jeho představ o fungování světa, myšlení lidí apod.¹⁷

Konečně kvůli omezenosti pramenů existují v dějepisných světech mezery, které nelze zaplnit.¹⁸

Pokládám tedy za přijatelné tvrzení, že existuje pevné jádro historických fakt, kolem nějž existuje mnohem širší a různě kompaktní obal sporných tvrzení a interpretací, jenž je sám obklopen vakuem nezaplnitelných mezer.

¹³ Tuto možnost nadhodil v jiném kontextu Bílek (2003), 209.

¹⁴ Podobně definují „fakt“ Elton (1967), 79-80, nebo Doležel (2003 [1998]), 150, s odkazy.

¹⁵ Srov. např. Elton (1967), 96-108; Le Goff (2007 [1988]), 188-189.

¹⁶ Srov. např. Veyne (2010 [1971]), 199-212.

¹⁷ Srov. např. Veyne (2010 [1971]), 209.

¹⁸ Srov. např. Elton (1967), 82-83 nebo 107; Veyne (2010 [1971]), 274; Heitsch (2007), 4-5.

Co z toho plyne pro tuto práci? Pro posouzení, zda je daná informace faktem, či sporným tvrzením, jsem se snažil konzulovat co nejvíce relevantních pramenů i sekundární literatury a upozorňovat na jejich závěry, a ve snaze vyhnout se dezinterpretacím a zkreslením budu prameny co nejčastěji citovat *in extenso* a vyhýbat parafrázím, jež jsou nutně zavádějící; budu ovšem z pramenů vybírat pouze pasáže, které jsou podle mého názoru relevantní pro poznání průběhu oligarchického převratu roku 411.

1.2. DEMOKRACIE A OLIGARCHIE

Některé problémy, které před historika staví používání jazyka, jsem velmi stručně představil v předchozí kapitole. Ideální by samozřejmě bylo, kdyby čtenář přesně chápal význam všech autorem používaných slov v souladu s autorovou intencí. To je bohužel nemožné, a proto je třeba přesněji definovat alespoň dva základní pojmy, s nimiž budu v této práci operovat: demokracie a oligarchie. Nehodlám se tu pokoušet o všeobecně závaznou definici demokracie a oligarchie, chci jen nastínit pravidla používání těchto termínů v této práci.

Demokracii ani oligarchii nechápu jako konstituční systémy: nejde mi o zákonné možnosti (*de iure*), ale o reálnou moc (*de facto*).¹⁹ Podobně jako u problému mimetičnosti se zdá užitečné uvažovat o škále demokratičnosti:²⁰ Režim je tím demokratičtější, čím větší počet lidí má reálnou moc ovlivnit řízení státu, a tím oligarchičtější, čím je tento počet nižší.

V této práci se nebudu věnovat otázce typologie oligarchií (srov. zvl. ARIST. *Pol.* IV,1292a39-b7, rozlišující oligarchii plútokratickou, tímokratickou a dědičnou), protože mezi athénskými oligarchy roku 411 panovala shoda na plútokratické definici oligarchie, takže radikální oligarchové prosazovali omezení počtu nositelů reálné moci na co nejmenší počet co nejbohatších občanů, zatímco

¹⁹ Oproti tomu Winters (2011), 4-11, chápe demokracii jako výsledek přijetí určitých formálních pravidel a svobod (*de iure*) a pouze oligarchii definuje z hlediska používání reálné materiální moci zaměřené na ochranu extrémně velkých majetků nebo příjmů (*de facto*).

²⁰ Ober (1998), 48, tento pohled odmítá s tím, že není možné dochované autory umístit na přesná místa na škále. O to mi však v této práci nejde.

radikální demokraté usilovali o to, aby měl reálný podíl na moci na co největší počet občanů bez ohledu na výši jejich majetku.

Proč se při této definici demokracie a oligarchie vůbec ohlížet na ústavní změny jako průběh ustavení rady čtyř set? Zaprvé proto, že formální změny systému správy státu tak či onak reagují na proměny rozložení reálné moci a dají se mnohem snáze sledovat. Zadruhé z toho důvodu, že zákonná pravidla byla v Athénách 5. století velmi důležitá pro možnosti využívání reálné moci. Na jaře 411 měli athénští oligarchové prakticky neomezenou reálnou moc,²¹ ale protože nebyla nijak zákonně zakotvena, její základy byly velmi vratké: mohlo ji zničit jediné rozhodnutí lidového shromáždění, nad nímž by neměli kontrolu. Samotní oligarchové vynakládali v zájmu uchování své nově nabyté moci nemalé úsilí, aby všechny jejich činy byly právně nepostižitelné. Na druhou stranu není možné studovat pouze konstituční změny, protože jediné rozhodnutí oligarchy nekontrolovaného lidového shromáždění definitivně zničilo jejich moc, ačkoli v té době už byla zákonně zakotvena.

Dvě upozornění na závěr. Rozhodně netvrdím, že státní zřízení v Athénách konce 5. století bylo ztělesněním ideální demokracie, kde by všichni rozhodovali o všem. O Athénách roku 415 lze zcela legitimně, byť ahistoricky, mluvit jako o aristokratické republice nebo velmi široké oligarchii.²² Z hlediska této práce by však bylo velmi neobratné označovat zastánce vlády čtyř set jako radikální oligarchy a zastánce soudobé athénské demokracie jako méně radikální oligarchy, zejména proto, že pro svou analýzu budu potřebovat různé mezistupně mezi těmito dvěma skupinami.²³ Aniž bych tedy chtěl zlehčovat vytěsnění mnoha lidí

²¹ Srov. **5.3.1.**

²² Pro první možnost srov. Tocqueville citovaný Rhodesem (2003), 31 a 105, pozn. 64; pro druhou badatele citované Wintersem (2011), 73, pozn. 7, jenž preferuje definici „otrokářská demokracie, jíž jasně dominovala vládnoucí pozemková oligarchie.“ Jeho představa o moci athénské oligarchie (Winters (2011), 77-90) je ovšem zkreslená, protože vychází z neověřitelných odhadů majetkové stratifikace a nebere vůbec v potaz postupy redistribuce majetku oktrojované athénským státem. Podobnosti mezi athénskou a novodobou demokracií zdůraznil M. H. Hansen (1989).

²³ Srov. zvl. **5.3.2.**

z politické sféry v Athénách, budu o athénské státní zřízení, které bylo v platnosti roku 412, používat označení „demokracie“.

Podobně sporné je také označování státního zřízení trvajících od června do září 411 slovem „oligarchie“; sami řečtí oligarchové sami sebe zřejmě raději nazývali aristokraty.²⁴ Ale termín „aristokracie“ pro naše potřeby není vhodný, jelikož má dnes zcela jiné konotace než v pátém století.

²⁴ Tak např. Hornblower (2011a), 15-16. Srov. též **4.1**, konec pozn. 1.

2. CHARAKTERISTIKA PRAMENŮ

Význam pramenů pro historikovu práci jsem stručně zmínil v předchozí kapitole. Pro naše účely je nezbytné předběžně charakterizovat, jaké distorze reality lze od relevantních pramenů očekávat. Nejprve se budu věnovat historiografickým pramenům, poté soudním řečem a pamfletům, dramatům, oficiálním dokumentům a nakonec slovníkům a scholiím.

2.1 THÚKÝDIDÉS, *PELOPONNÉSKÁ VÁLKA VIII*

Byl by zajímavý experiment pokusit se napsat dějiny oligarchického převratu roku 411 bez využití osmé knihy díla Thúkýdida, syna Olorova, z Halimúntu.¹ Lze odhadnout, že výsledný obraz by byl nejen chudý, ale také nanejvýš statický. Neměli bychom nejmenší představu o zákulisním dění a naše možnosti analyzovat průběh událostí by byly značně omezené. Kvůli zásadnímu významu Thúkýdidova díla pro naši práci je nutno pečlivě zhodnotit klady a zápory jeho osmé knihy.

2.1.1 Autorství a nedokončenost osmé knihy

V antice se o autorství osmé knihy vedly spory: Thúkýdidův pozdně antický životopisec Markellínos² kritizuje nejmenované autory, podle kterých osmou knihu napsala Thúkýdidova dcera, Xenofón či Theopompos (MARCELL. *Vit. Thuc.* 43-44).³ Tato se teze v pozdějších dobách po zásluze nesetkala s o nic větším pochopením než u Markellína. Mnohem spornější otázkou je, zda je osmá kniha ve stavu, který Thúkýdidés zamýšlel.

¹ PA 7.267; Davies (1971), 233-236; PAA 515.440.

² K Markellínovi obecně srov. např. Bux (1930); Luschnat (1954), 42-45; Piccirilli (1985), xv-xxx; Maitland (1996) a Burns (2010).

³ Za uvěřitelnou Markellínem zaznamenanou versi o Thúkýdidově dceři považují Piccirilli (1985), 141, či Hornblower (1987), 136; *contra* např. Wilamowitz-Moellendorff (1969 [1877]), 3; Adcock (1963), 83; Davies (1971), 236; Sonnabend (2004), 36-37. Pro možné Markellínovy zdroje srov. Maitland (1996), 543-544.

Hlavním argumentem pro nehotovost osmé knihy je samozřejmě její abruptní konec na podzim 411 (THUC. VIII,109,1), který je v rozporu mj. s autorovým deklarovaným záměrem dovést dílo až ke konci války (srov. např. THUC. V,26,1: γέγραφε δὲ καὶ ταῦτα...), a tudíž zjevně nebyl zamýšlený.⁴

Přes sto let se mnozí badatelé snažili izolovat různé kompoziční vrstvy Thúkýdidova díla.⁵ Tito analytisté obecně předpokládali, že Thúkýdidés usiloval o naprostou homogenitu svého výkladu; pasáže, které stanoveným kritériím nevyhovovaly, byly nehotové. Nejextrémnější z nich tvrdili, že osmá kniha je výsledkem intenzivní činnosti editora, který do ní zařadil dvě verze popisu týchž událostí a navzájem rozporná hodnocení pocházející z různých dob Thúkýdidovy tvorby.⁶ Po celou dobu analytického bádání se ozývaly hlasy skeptické k možnosti bezpečně poznat průběh vzniku Thúkýdidova díla: Thúkýdidés přece mohl upravovat svůj styl podle situace a svých uměleckých cílů.⁷ To vedlo k tvrzení v opačném extrému: že osmá kniha představuje Thúkýdidovo mistrovské dílo, které (snad až na abruptní konec) odpovídá autorovu záměru.⁸ Podle mého pravda leží někde uprostřed.

⁴ Pro odkazy na další místa, kde Thúkýdidés předesílá popis událostí, které v dochovaném díle nejsou, srov. Dover (HCT V), 384, a Hornblower (2008), 1053-1054. Názor, že se nám Thúkýdidovo dílo dochovalo ve stavu zamášeném autorem, nepřesvědčivě hájili např. Strauss (2007 [1964]), 235-236, pozn. 89, Konishi (1987), a Munn (2000), 323-327; *contra* např. M. C. Taylor (2010), 188, pozn. 3. Forde (1989), 171-172, pozn. 53, si co do záměrnosti zakončení Thúkýdidova díla protiřečí.

⁵ Pro odkazy na díla věnovaná *die thukydidische Frage* srov. Kunle (1909), 9; Schwartz (1919), 1-17; Romilly (1947), 10-12; Luschnat (1970), 1185-1205; dodat lze např. Konishi (1980); Proctor (1980), 15-32; Andrewes (HCT V), 361-383, a Dover (HCT V), 384-444.

⁶ Srov. Holzapfel (1893); Prenzel (1903); Wilamowitz-Moellendorff (1969 [1908]), 310-330; Schwartz (1919), 72-91; Classen&Steup (1922), v-vi; Proctor (1980), 13.

⁷ Srov. již Costanzi (1901), 87; nověji zvl. Romilly (1947), 12-13 a *passim*; Wade-Gery (1996 [1949]), 1518-1519; McGregor (1956), 94; Fritz (1967a), 573-575; Luschnat (1970), 1183-1229, zvl. 1219; Lévy (1976), 261-263; Rawlings (1981), 250-254; Connor (1984), 18 a *passim*; Orwin (1994), 5-7; Rood (1998), 52-54; Gribble (1999), 161-162; Kallet (2001), 293-294; *contra* Dover (HCT V), 404-405.

⁸ Tak již E. Meyer (1899), 406-436; nověji Erbse (1989), *passim*; Rood (1998), např. 256-257 či 286.

Mezi těmito dvěma extrémy se samozřejmě nachází celá škála názorů různých významných badatelů, většina jich však považovala osmou knihu za nedokončenou, srov. Bodin (1912), 23-35; G. F. Abbott (1925), 174; Romilly (1947), 191-194; Fritz (1967a),

Z mého pohledu nepřesvědčivé argumenty zastánců nedokončenosti osmé knihy zněly takto:

1) Mezi osmou knihou a zbytkem díla jsou jazykové rozdíly. To se ukázalo jako neprůkazné.⁹

2) Thúkýdidés v osmé knize doslovně cituje mezinárodní smlouvy. Jenže citované dokumenty nelze jednoduše athetovat, aniž by se narušil kontext, a dobře dokreslují dobovou atmosféru.¹⁰

3) Z osmé knihy chybí dlouhé přímé řeči.¹¹ To podle mého názoru není ani důkaz nehotovosti osmé knihy, ani projev vývoje Thúkýdidovy techniky (*pace* CRATIPP. FGrH 64F1), ale důsledek nadprůměrné délky popisů dvacátého a jedenadvacátého roku války.¹²

760-774; Luschnat (1970), 1112-1132; Weil (1972), XI-XIII; Proctor (1980), 23-25; Maurer (1995), xiv nebo 159 (opatrněji); Kallet (2001), 227; Heitsch (2007), *passim*; a též Hornblower (1987), 136-142, který se později přiklonil k unitářům, srov. Hornblower (2008), 1-2.

⁹ Srov. Mewes (1868), 34-38, a Classen&Steup (1922), v-vi, a *contra* Adcock (1963), 35. Srov. též Luschnat (1970), 1116.

¹⁰ Z citování smluv vyvozovali nehotovost příslušného úseku např. Kirchhoff (1895); Wilamowitz-Moellendorff (1969 [1919]), 404; Schwartz (1919), 28-31 a 72-75; Fritz (1967b), 322-323; Wade-Gery (1996 [1949]), 1517 a 1518; Proctor (1980), 18; Andrewes (HCT V), 374-375 a 383; Müller (1997). *Contra* Momigliano (1992 [1930]), 90-103; C. Meyer (1955); Luschnat (1970), 1124-1131; Weil (1972), XIX; Connor (1984), 144-147 a 254; Erbse (1989), 4-5; Canfora (1990), *passim*; Hornblower (1996), 113-119; Rood (1998), 91-93; Hornblower (2008), 800-801.

¹¹ Dříve (Nývlt (2013c), 246, pozn. 2) jsem mylně kritizoval Canforu (2006), 23-24, který upozornil na *oratio recta* v THUC. VIII,53,3. V rozporu s mým dřívějším vyjádřením se na citovaném místě přímá řeč objevuje, rozhodně však nejde o úplný proslav, takže tento tradiční argument nelze odbýt jako „pseudoproblém“.

¹² Z absence řečí vyvozovali nedokončenost osmé knihy např. Mewes (1968), 12-19; Classen&Steup (1922), v; Regenbogen (1968 [1932]), 25; Gomme (1962), 162; Rawlings (1981), 176-177; opatrně Hornblower (1987), 138; *contra* např. E. Meyer (1899), 407-409; Kriegel (1909), 17; Momigliano (1992 [1930]), 71-72; Delebecque (1965), 194-195; Luschnat (1970), 1119; Proctor (1980), 123-124. Agnostickou pozici zaujal Kunle (1909), 79-81.

Pro jiná vysvětlení či protiargumenty srov. Delebecque (1965), 65-66, Weil (1972), xv; Connor (1984), 218; Luschnat (1970), 1117-1118; Forde (1989), 120-121 a 163; Dewald (2005), 227, pozn. 7.

Laird (1999), 143-148, a Hornblower (2008), 32-35, správně poukazují na to, že je nutno vzít v potaz i nepřímé řeči (srov. už Luschnat (1970), 1151-1166), nelze však ani brát jedny jako ekvivalent druhých: pro rozdíly mezi rolí přímých a nepřímých řečí v Thúkýdidově díle srov. Lang (2011), 151-196, zvl. 184 a 188.

4) Osmá kniha se drží časového sledu méně striktně než předchozí knihy.¹³ Jenže válka se náhle začala vést na mnoha frontách, diplomatická aktivita byla přímo horečná, postupně revoltovalo mnoho členů námořního spolku, někteří dokonce opakovaně. Nepřipadá mi tedy podivné, že Thúkýdidés zvolil jiný vypravěčský postup.¹⁴

5) V osmé knize nacházíme mnohem více autorské nejistoty než v předchozích (srov. zvl. THUC. VIII,87,1-88,1).¹⁵ To však lze vysvětlit zvýšenou úlohou Persie, jejíž autoritářská správa stavěla Thúkýdida před nezvyklé problémy v získávání spolehlivých informací o záměrech mocných, nehledě k tomu, že Thúkýdidés měl zřejmě málo příležitostí osobně se s Persií seznámit.¹⁶

Za závažnější považuji následující charakteristiky osmé knihy *Peloponnéské války*:

6) Jednotlivé úseky osmé knihy nejsou dostatečně zkoordinovány.¹⁷ Mnoho rozporů odhalených analyticky bylo jen zdánlivých,¹⁸ ale neplatí to o THUC. VIII,29,1

¹³ Srov. zvl. THUC. VIII,45,1 (ἐν δὲ τούτῳ καὶ ἔτι πρότερον) a THUC. VIII,63,3 (ὕπὸ γὰρ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ ἔτι πρότερον). Tyto obraty v prvních sedmi knihách nemají paralelu. Thúkýdidovy odklony od přísně chronologického řazení událostí jsou samozřejmě početné (srov. např. Gomme (HCT I), 209; Erbse (1989), 42-47, zvl. 44; Rood (1998), 109-130; Dewald (2005), 54-55; Rood (2007), 139-146; Hornblower (2008), 884), ale žádný jiný není srovnatelně dlouhý a nevede k nejistotě o tom, zda není jedna událost popsána dvakrát.

¹⁴ Tak již Wade-Gery (1996 [1949]), 1518; Fritz (1967a), 758; Romilly (2005 [1977]), 135-136; Macleod (1983), 141; Connor (1984), 217-218; Forde (1989), 117; Rood (1998), 114-115 a 253. Hornblower (2008), 884, vykládá změnu jako projev větší autorovy tvůrčí odvahy.

¹⁵ Na velkou vypravěčovu nerozhodnost v osmé knize upozornili již Mewes (1868), 39, a Schwartz (1919), 88; nověji Andrewes (HCT V), 289; Connor (1984), 215-217, nebo Hornblower (1987), 155. Srov. však Erbse (1989), 20-22; Rood (2006), 247-248; Hornblower (2008), 884-885.

Pokud jde o THUC. VIII,94,2, kde Thúkýdidés podle Andrewese (HCT V), 316 a 371, projevil ojedinělou nejistotu o motivech spartského velitele, souhlasím s vysvětlením Rooda (2006), 247-248, že fokalizátory daného úseku zůstávají Athéňané, a nejde tedy o projev autorovy nejistoty.

¹⁶ Srov. Westlake (1989 [1985]), 166. K Persii v Thúkýdidově díle srov. také **2.1.2.3**, bod 1). Marincola (1997), 86, nadsazuje, když tvrdí, že Hérodotos a Thúkýdidés žili v době přející svobodě projevu; srov. Thúkýdidovy stížnosti na tajnůstkářství spojené se spartskou vojenskou organizací (THUC. V,68,2: τῆς πολιτείας τὸ κρυπτόν).

¹⁷ Následující přehled zdaleka neuvádí všechna nejasná místa osmé knihy. Pro jejich (až příliš) podrobný přehled srov. Andrewes (HCT V), 370-371; *contra* Erbse (1989), 7-67, jež pravidelně následuje Hornblower (2008), např. 909, 938, 1020, 1025.

a VIII,45,2. Kvůli nejasnému vztahu těchto dvou míst nelze odhadnout, co Thúkýdidés soudil o Alkibiadově vlivu na snížení perských plateb peloponéskému vojsku.¹⁹ Nevysvětlitelná je též zmínka THUC. VIII,11,3 o lodích, které chtěli Lakedaimoňané povolat zpět.²⁰

7) Thúkýdidés opomíná některé významné události. Nejdůležitější je počátek athénské podpory perského rebela Amorga, která je zmíněna až v THUC. VIII,54,4, po smrti povstalého satrapy. Kvůli tomu nevíme, zda Athéňané podporou rebelovi reagovali na nějakou perskou provokaci, nebo zda až spojení Athéňanů se vzbuřeným šlechticem znamenalo konec mírové athénské koexistence s Persií (což implikuje AND. III,29).²¹ V prvním případě by athénská porážka byla nejspíše neodvratná, zato v druhém případě by byla důsledkem hazardérské athénské zahraniční politiky. Dějinná nevyhnutelnost a nezodpovědnost athénskému lidu

¹⁸ Např. pro zdánlivý rozpor mezi THUC. VIII,46,5 a 52 a 56,2 na jedné a VIII,57,1 na druhé straně srov. Holzapfel (1893), 453-454; Prenzel (1903), 25; Wilamowitz-Moellendorff (1969 [1908]), 322-324; Schwartz (1919), 85-86; opatrněji Andrewes (HCT V), 132; *contra* přesvědčivě Busolt (1904), 1451, pozn. 1; Kriegel (1909), 24-27; Kunle (1909), 34-36; Brunt (1993 [1952]), 38-40; Heftner (2001), 80, pozn. 370; Hyland (2007), 19, pozn. 27. Též rozpor mezi THUC. VIII,89,2-3, a THUC. VIII,97,2, je pouze zdánlivý, srov. **6.3.1.1**, pozn. 170.

Proti tvrzení Westlakea (1989 [1985]), 167-180, že Thúkýdidův obraz Tissaferna v osmé knize je rozporuplný, srov. Aidonis (1996). Proti pokusům Holzapfela (1893) nalézt dublety v osmé knize srov. Nývlt (2014c), 52, pozn. 70, a **6.2.3.3**, pozn. 70.

¹⁹ Srov. Nývlt (2014c), 39-41; k tam uvedeným odkazům je třeba doplnit Welwei (1999), 216, jenž také zaujímá agnostický postoj k otázce, zda jde o dva popisy jedné události. Andrewes (HCT V), 94, správně upozorňuje, že několik slov by stačilo tuto nejasnost vysvětlit a že ji tedy nelze vysvětlit komplexností dění (*pace* Weil (1972), XXVIII).

²⁰ Srov. Classen&Steup (1922), VI a 31; Andrewes (HCT V), 25 a 370, s nímž výjimečně souhlasí Erbse (1989), 67-68. Hornblower (2008), 789, tento problém nechává bez komentáře. Thúkýdidem průběžně udávané počty lodí lze jen s velkými obtížemi uvést ve vzájemný soulad, srov. Mewes (1868), 20-27; Kunle (1909), 14-20; Andrewes (HCT V), 27-32; Erbse (1989), 67-71; Cuniberti (1997), 62-63. Andrewes (HCT V), 29, a Erbse (1989), 71, se však oprávněně shodují, že Thúkýdidés neměl v úmyslu své čtenáře zahlcovat informacemi o pohybech jednotlivých lodí.

²¹ Pro různé názory srov. E. Meyer (1902), 525; Prenzel (1903), 18-19; Busolt (1904), 1354; Wilamowitz-Moellendorff (1969 [1908]), 315-317; Beloch (1914), 377-378; Wade-Gery (1958 [1940]), 222-223; Andrewes (1961), 1-7; Woodhead (1970), 146-147; Lewis (1977), 86; Westlake (1989 [1977]), 103-112; Andrewes (HCT V), 369; Hornblower (1982), 31-32; Debord (1999), 121; Lazenby (2004), 172-173; Cawkwell (2005), 140-144; Heitsch (2007), 30, pozn. 28; Thonemann (2009), 174 a 187, pozn. 58; Tritle (2010), 168-169.

patří mezi ústřední témata Thúkýdidova díla,²² takže se nezdá, že by tuto otázku pominul bez komentáře.²³

8) Na jednom místě osmé knihy autor přiznává svou nedostatečnou informovanost. Jde o THUC. VIII,64,5:

περὶ μὲν οὖν τὴν Θάσον τάναντία τοῖς τὴν ὀλιγαρχίαν καθιστᾶσι τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο, δοκεῖν δέ μοι καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς τῶν ὑπηκόων.
Výsledek na Thasu byl tudíž opačný, než doufali Athéňané, kteří tam ustavovali oligarchii, a podle mého názoru i v mnoha jiných závislých obcích.

Z této věty plyne, že Thúkýdidés nevěděl o tom, zda oligarchové uspěli v jiných spojeneckých obcích či ne.²⁴ Nedostatek informací, které měl Thúkýdidés k dispozici, je možná také patrný v THUC. VIII,95.²⁵

Nic z toho pochopitelně není samo o sobě dostatečným důkazem nehotovosti osmé knihy, Thúkýdidés byl chybný člověk jako kdokoli jiný. Kumulace těchto faktorů však u tak pečlivě psaného díla překvapuje.

Věřím tedy, že Thúkýdidés popisu dvacátého a jedenadvacátého roku války nevtiskl finální podobu a s textem, který máme k dispozici, by v některých ohledech nebyl spokojen. Vzhledem k abruptnímu konci textu je každopádně pravděpodobné, že rukopis předtím, než začal kolovat, někdo revidoval. Tento

²² K roli osudu v Thúkýdidově díle srov. např. Cornford (1907), 82-109; J. H. Finley (1942), 312-315; Herter (1968 [1950]), 260-281; Strasburger (1982 [1954]), 569; Strauss (2007 [1962]), 191-200; Kagan (1965), 101-106; Kitto (1966), 339-342; Stahl (2003), 95-97 a *passim*; Fritz (1967a), 808-812; Luschnat (1970), 1252-1258; Edmunds (1975a), 174-204; Farrar (1988), 177-187; Ostwald (1988); Erbse (1989), 163-166; Leppin (1999), 112-114; Pelling (2000a), 70-71; Marincola (2001), 87-88; Sahlins (2004), 117-124; Luginbill (2011), 29-31. K Thúkýdidovu názoru na demokracii srov. **2.1.2.3**, pozn. 54.

²³ *Pace* Erbse (1989), 96, Rood (1998), 229, pozn. 14, a Hornblower (1991), 181 a (2008), 770-771, nevěřím, že by Thúkýdidés mohl chtít tyto informace zařadit až při nástupu Kýra mladšího na scénu roku 407.

²⁴ Tak Classen&Steup (1922), 152; Grayson (1972), 71, pozn. 4; Andrewes (HCT V), 159 a 371; Marincola (1989), 223. Erbse (1989), 16, následován Hornblowerem (2008), 942, tvrdí, že Thúkýdidés nevyjadřuje nejistotu o výsledcích, ale o záměrech athénských oligarchů; ty však čtenářům bez známek pochyb sdělil v THUC. VIII,64,2.

²⁵ Thúkýdidés tu na rozdíl od Diodóra Sicilského (D. S. XIII,34,2-3 a 36,3-4) nezmiňuje spor mezi athénskými stratégy, srov. Andrewes (HCT V), 318 a 371. To by Thúkýdidés těžko považoval za bezvýznamný detail, jak tvrdí Erbse (1989), 25-26, a Hornblower (2008), 1027. Naopak, velmi dobře by to dokreslilo nejednotnost Athéňanů, na kterou se Thúkýdidés soustavně soustředil. Nemůžeme však vědět, zda ke sporu stratégů skutečně došlo.

editor však podle mého názoru s textem nakládal s úctou a s citem:²⁶ zjevně nijak neměnil Thúkýdidův nanejvýš svérázný styl a text nedoplňoval o nové údaje, nanejvýš na několika místech doplnil věty svazující nespojitě části a případně vybral z více verzí tu nejpodrobnější. Pokud je nastíněná možnost alespoň v základních obrysech pravdivá, nemyslím, že bychom byli schopni s jistotou rozeznat editorovu práci od Thúkýdidovy.

2.1.2 Thúkýdidova spolehlivost

V této kapitole se pokusím posoudit, do jaké míry Thúkýdidés mohl dosáhnout shody světa svého díla s realitou a do jaké míry se o to snažil.

2.1.2.1 Thúkýdidova nepřítomnost v Athénách

Není pochyb o tom, že Thúkýdidés byl současníkem událostí, kterým se tato práce věnuje (THUC. IV,104,4). Většina badatelů předpokládá, že roku 411 nebyl v Athénách přítomen, ovšem někteří italští odborníci jsou přesvědčeni, že Thúkýdidés mohl oligarchický převrat sledovat na vlastní oči.²⁷

Communis opinio se opírá o následující větu z tzv. druhého úvodu (THUC. V,26,5):

ξυνέβη μοι φεύγειν τὴν ἔμματοῦ ἔτη εἴκοσι μετὰ τὴν ἐς Ἀμφίπολιν στρατηγίαν, καὶ γενομένῳ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς πράγμασι, καὶ οὐχ ἦσσον τοῖς Πελοποννησίων διὰ τὴν φυγὴν, καθ' ἡσυχίαν τι αὐτῶν μᾶλλον αἰσθέσθαι.

Po velení u Amfipole mne postihlo dvacetileté vyhnanství z vlasti. A jelikož jsem byl u událostí na obou stranách, díky vyhnanství neméně na peloponnéské, mohl jsem sledovat něco z dění ve větším klidu.

Odpůrci zdůrazňují, že antické zprávy o Thúkýdidově vyhnanství a jeho návratu do vlasti jsou s výše citovanými slovy v rozporu,²⁸ dále že z THUC. V,26-83 chybí

²⁶ Podobně již Mewes (1868), 4 a 40; Wilamowitz-Moellendorff (1969 [1919]), 404; Wade-Gery (1996 [1949]), 1517; Herter (1968), 2; Canfora (2006), 22.

²⁷ Pro *communis opinio* srov. např. Luschnat (1970), 1103-1105; Hornblower (1987), 3; Dover (HCT V), 431-437; Rawlings (1981), 216, pozn. 1; Sonnabend (2004), 13-14; Hornblower (2008), 50-53. *Contra* Canfora (1970), 109-121 a *passim*, (1988), 82-88, a (2009 [1989]), 276; Lapini (1991), zvl. 44-51; Canfora (1999); Andriolo (2004), 86-89; Canfora (2006), 14-17, a (2011), 259-269.

²⁸ Tuto tradici shrnuje Canfora (1970), 113-116 a 120, a (1988), 82-88; Lapini (1991), 31-45; Canfora (1999), 16-21, 32-39 a 66-68 a (2006), 14; jeho závěry přijímá Andriolo (2004), 86-89, vyvrací je Hornblower (2008), 51-53. Pro starší, vesměs

formule [řadová číslovka] ἔτος ἐτελεύτα τῷ πολέμῳ τῷδε ὃν Θουκυδίδης ξυνέγραψεν,²⁹ život Thúkýdidova líčení převratu³⁰ a filologický rozbor THUC. V,25-83, na jehož základě prohlásili za autora tohoto úseku Xenofóna (jenž byl některými antickými znalci považován za posmrtného editora Thúkýdidova díla, srov. D. L. II,57).³¹ Výše citovaná slova μετὰ τὴν ἐς Ἀμφίπολιν στρατηγίαν (THUC. V,26,5) tudíž prohlašují za Xenofónovu interpolaci³² a buď ji vztahují na Xenofónův pobyt v exilu, nebo vysvětlují tak, že v THUC. V,26 Xenofón mluvil *in persona Thucydidis*, přičemž taktně zamlčel jeho návrat do Athén v letech 413-411.³³

nepřesvědčivá řešení otázky Thúkýdidova návratu z vyhnanství srov. Andrewes (HCT IV), 13-15, a odkazy u Averyho (1959), 223-225.

Nejzávažnější jsou následující dva body: I) tvrzení Markellína (*Vit. Thuc.* 32), který se odvolává na Didyma, Démétria z Faléru (FGrH 228F3) a Filochora (FGrH 328F137), že byl po sicilské katastrofě umožněn návrat vyhnancům kromě Peisistratovců. Není důvod athetovat z textu MARCELL. *Vit. Thuc.* 32 slova μετὰ τὴν ἦτταν τὴν ἐν Σικελίᾳ (*pace* Hornblower (2008), 52, srov. Jacoby (1954a), 508; Piccirilli (1985), 123) či navrhopat, že Thúkýdidés nabídnuté amnestie nevyužil, ač mohl (tak již Schwartz (1909), 497-498, pozn. 1, či Jacoby (1954b), 409, pozn. 4 k 137; Piccirilli (1985), 123-124, v kontextu roku 411/10 na základě THUC. VIII,97,3), či ho prohlašovat za Peisistratovce (*pace* Lapini (1991), 33-34). Nemůžeme vyloučit, že z dekretu o povolání vyhnanců z roku 413 byly vyloučeny i jiné kategorie exulantů než Peisistratovci a že do jedné z těchto skupin spadal i Thúkýdidés.

II) Shoda antické tradice, že Thúkýdidés trávil svůj exil v Thrákii (PLUT. *Cim.* 4,2-4; MARCELLIN. *Vit. Thuc.* 25 a 46-47; *Anon. Vit. Thuc.* 10; jen Tímaios, FGrH 556F135 a 136, tvrdil, že Thúkýdidés žil a zemřel v Itálii; k motivům Tímaiovy neobvyklé lokalizace Thúkýdidova úmrtí srov. Baron (2013), 107, s odkazy na další literaturu), což se zdá být v rozporu se slovy γενομένῳ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς πράγμασι, καὶ οὐχ ἦσσαν τοῖς Πελοποννησίων (THUC. V,26,5). Nejsem však přesvědčen, že by tato slova nutně implikovala pobyt na Peloponnésu, a téhož názoru byli Fritz (1967a), 538, a Piccirilli (1985), 104-105. Marincola (1997), 133, se vyjadřuje nejednoznačně.

²⁹ Srov. Luschnat (1970), 1109-1111 (vykládající absence této formule jinak); Canfora (1970), 28; (1983), 405; (1999), 71; (2006), 14. Srov. však kritiku Dovera (HCT V), 390 a 432, pozn. 3.

³⁰ Srov. např. Canfora (1970), 117-121, a (1999), 25-31.

³¹ Canfora (1970), 73-74 a *passim*; (1983), 403-404; (1999), 84. Srov. však Dover (HCT V), 434-437; Lapini (1991), 16-27.

³² Canfora (1970), 123-126; (1983), 408-409; (1999), 84-85; (2006), 15, pozn. 40.

³³ Tak Canfora (2006), 16-17, dle něž Thúkýdidés raději odešel z Athén po Antifónově procesu. Canfora (1999), 60, datoval Thúkýdidův opětovný odchod do vyhnanství před složení přísahy na obranu demokracie roku 409. Andriolo (2004), 86-87, dokonce tvrdí, že Thúkýdidés nebyl zodpovědný za obranu Amfipole, a proto po jejím pádu nemohl být poslán do vyhnanství.

Tato teorie mne nepřesvědčuje především kvůli účtě, s jakou editor s Thúkýdidovým textem nakládal: je pak sotva uvěřitelné, že by se nijak nepřihlásil k autorství úseku THUC. V,25-83 a záměrně čtenáře mátl, kdyby neuvedl, že se doba exilu týká jeho.³⁴ A pocházejí-li výše citovaná slova z Thúkýdidova pera, musejí být pravdě blíže než pozdější zprávy. Ať tedy trávil Thúkýdidés rok 411 kdekoli, v Athénách to nebylo.

2.1.2.2 Thúkýdidovy zdroje a jeho práce s nimi

Thúkýdidova osobní nepřítomnost v Athénách vedla k tomu, že byl pro své podání závislý na jiných zdrojích informací než autopsii. Pokud jde o identitu Thúkýdidových zdrojů, jsme odkázáni na dohady, jelikož je zásadně nejmenuje,³⁵ a nezdá se, že by bylo v našich silách přijít s plausibilním návrhem, kdo mohl být jeho informátorem pro dění v Athénách roku 411. Otázce, zda mohl být Thúkýdidovým informátorem Alkibiadés, se budu věnovat jinde; zde lze předeslat, že mi to připadá pravděpodobné, ale nedokazatelné.³⁶

Ať byla identita Thúkýdidových zpravodajů jakákoli,³⁷ je důležitou otázkou, zda Thúkýdidés jejich zprávy využíval pouze pro zjištění průběhu událostí, nebo i motivů, které k nim vedly. Někteří badatelé totiž věří, že si Thúkýdidés motivy svých postav vymýšlel na základě událostí a necítil potřebu zjišťovat je od těch, kteří je znali.³⁸ To by zásadně otrásl jeho důvěryhodností, ne proto, že by pak jeho postup byl v rozporu se zásadami moderní historické kritiky, ale z toho

³⁴ Canfora (1983), 408, s odvoláním na PL. *Charm.* 156a tvrdí, že ἔγωγε v THUC. V,26,4 slouží k odlišení podmětu od z V,26,1; ale podle mého soudu proti této interpretaci jasně mluví γάρ v V,26,4 a v PL. *Charm.* 156a slouží k odlišení podmětu spíše δὲ než ἔγωγε.

³⁵ K problematice Thúkýdidových zdrojů obecně srov. např. Delebecque (1965), 24-29 a 64-69; Weil (1972), xv-xxii; Hornblower (1987), 75-95, zvl. 75-81 o ústních zprávách; Rood (1998), 48-52.

³⁶ Srov. Nývlt (plánováno a).

³⁷ Nechávám stranou otázku, jak přesné informace mohl Thúkýdidés od svých zpravodajů získat. Pro různé názory srov. Woodman (1988), 17-23; Cawkwell (1997), 10. Tato debata se točí především kolem přesnosti zpráv o válečných akcích, a je tedy pro naše téma podružná. Ústavní změny, ani v atmosféře roku 411, jistě nebyly tak traumatizující zkušeností jako bitva.

³⁸ Tak především Hunter (1973), *passim*, a Schneider (1974), *passim*. *Contra* Hornblower (1987), 75-81; Westlake (1989), 201-223; Marincola (2001), 84-85 a 100-101.

důvodu, že by úmyslně by sváděl čtenáře na scestí, jelikož jasně říká, že se snažil zjistit, co bylo řečeno (THUC. I,22,1: χαλεπὸν τὴν ἀκρίβειαν αὐτὴν τῶν λεχθέντων διαμνημονεῦσαι ἢν ἐμοί τε...καὶ τοῖς ἄλλοθεν ποθεν ἐμοὶ ἀπαγγέλλουσιν), což pochopitelně zahrnuje i mnohé plány. Význam tohoto problému je umocněn velkou rolí, kterou plány hrají v Thúkýdidově díle.³⁹

Thúkýdidés je schopen svým postavám připsat motivy, které nemohl ověřit (srov. THUC. I,4, s ὡς εἰκός; THUC. I,9,1-4, s μοι δοκεῖ;⁴⁰ a snad THUC. V,10,3, bez jakéhokoli upozornění na autorovo domýšlení motivů). Ovšem fakt, že Thúkýdidés někdy motivy domýšlel, aniž by je mohl ověřit, samozřejmě nedokazuje, že si je vymýšlel vždy, a v některých případech lze dokázat opak (srov. THUC. I,63,1; IV,70,2-71,1; IV,120,2).⁴¹

Podle mého názoru jsou motivy lidského jednání přísně vzato nepoznatelné, což historikům nebrání, aby se je pokoušeli poznat, nakolik je to v jejich silách. Věřím, že Thúkýdidés vyvíjel značné úsilí motivy svých postav poznat, ale nezdráhal se je domýšlet, pokud si jimi byl dostatečně jist a pokud vhodně zapadaly do jeho koncepce. Naše nároky na jistotu tu jsou vyšší než jeho, ale nemůžeme jeho tvrzení paušálně odbýt jako výmysly vytvořené v zájmu zvýšení jednoty a názornosti jeho díla.

2.1.2.3 Thúkýdidova selektivita: Persie, propaganda, demokracie

Autorovy názory se nutně promítají nejen do způsobu, jakým své dílo vypráví, ale i do výběru událostí, které zaznamená. Zde se omezím na aspekty, které měly zásadní význam pro výběrovost jeho podání událostí relevantních pro tuto práci. Nechám tak stranou např. otázku Thúkýdidova optimismu, význam náhody v jeho

³⁹ Srov. zvl. Romilly (1956), Hunter (1973), a Schneider (1974). K problematice motivů v Thúkýdidově díle srov. i Stahl (2003), 175, 180-181 (dle nějž psal Thúkýdidés spíše dějiny duševních postojů než války samotné); Rawlings (1981), 50 a *passim*; Dover (1988 [1981]), 74; Lang (2011 [1995]), 1-16; Rood (1998), 20-21, 48-52; Marincola (2001), 88-89; J. V. Morrison (2006b); Stahl (2006); Tamiolaki (2013).

⁴⁰ K upozorňování na subjektivitu v *Archeologii* srov. Pothou (2009), 130-131.

⁴¹ Příklady převzaty od Westlakea (1989 [1985]), 164, pozn. 15.

díle, jeho názor na athénskou říši, jeho ignorování rodinných aspektů života či jeho problematický vztah k náboženství.⁴²

Thúkýdidés si za téma zvolil válku, avšak nezdůrazňoval její heroičnost, ale naopak její neblahé důsledky, a to jak materiální, tak psychologické.⁴³ Na svůj námět se dokázal soustředit tak stroze jako málokdo jiný a vše, co nepokládal za důležité pro válku, vytěsnil ze svého díla téměř dokonale.⁴⁴ Výjimkou jsou exkursy, v nichž chtěl prokázat nadřazenost svého spisu nad jinými soudobými díly a žánry.⁴⁵ Pro tuto práci je významné, že Thúkýdidés příliš nezdůrazňoval tři jiné aspekty dění:

1) Vliv Persie na řeckou politiku.⁴⁶ I pokud necháme stranou otázku existence Kalliova míru, je zvláštní, že mezi THUC. IV,50,3 a THUC. VIII,5 není o Persii ani slovo krom stručné zmínky v THUC. V,1. To může být zčásti projevem autorovy

⁴² K otázce Thúkýdidova optimismu srov. Nývlt (2014a), 7, s pozn. 11 a 12, s odkazy; k determinismu v Thúkýdidově díle srov. **2.1.1**, pozn. 22; k Thúkýdidovu názoru na athénskou říši srov. např. Romilly (1947); Strasburger (1982 [1958]), 676-708; Kitto (1966), 321-338; Lévy (1976), 61-78; Hornblower (1987), 171-178; Cawkwell (1997), 5-6 a 96; Price (2001), 344-362; k Thúkýdidovu opomíjení rodinného života srov. Nývlt (2014a), 12 s pozn. 44 s odkazy; k náboženství u Thúkýdida srov. např. Regenbogen (1968 [1932]), 52-53; Strauss (2007 [1964]), 169-170; Strasburger (1982), 789-790; Oost (1975); Marinatos (1981); A. Cook (1985), 27; Jordan (1986); Hornblower (1987), 182-184; Dover (1988 [1987]), 65-73; Hornblower (2011 [1992]), 25-53; Orwin (1994), 87-96; Crane (1996), 163-208; Rubel (2000), 129-134; Price (2001), 217-236; Fisher (2010).

⁴³ Srov. např. Kitto (1966), 271-274; Strasburger (1982), 790-792; Malitz (1982), 274-286; Flory (1990), 201-202; Price (2001), 210.

⁴⁴ Srov. např. J. H. Finley (1942), 317-319; Romilly (1947), 87-88; Romilly (1956), 173-174 a *passim*; Rawlings (1981), 50; Strasburger (1982), 777-779; Hornblower (1987), 36-43. Zato Forde (1989), 3, tvrdí, že Thúkýdidés opomíjel vše, co nemělo vztah s jeho *politickým* tématem.

⁴⁵ Srov. obecně Westlake (1969), 1-38, zvl. 4-5; J. V. Morrison (2006a), 162-163. K Thúkýdidově snaze překonat soudobé lékaře srov. R. Thomas (2006), k jeho soupeření s díly starších historiků srov. např. Corcella (2006), 49-56; k jeho soutěžení s básníky a řečníky např. Grethlein (2010), 211-214. Dodal bych, že Thúkýdiés se snažil překonat i soudobou přírodovědu (srov. např. THUC. II,102,3-4; III,89,2-5 nebo III,116) a analýzy politiky (srov. Leppin (1999), 185, jenž však zdůrazňuje Thúkýdidovu integraci dosavadních myšlenkových proudů, ne jeho agonální postoj).

⁴⁶ Srov. k tomu Andrewes (1961); Momigliano (1966 [1954]), 117; Luschnat (1970), 1218; Woodhead (1970), 129-149; Cawkwell (1997), 15-16; Rood (1998), 153-154; Marincola (2001), 102; Wiesehöfer (2006); Vignolo Munson (2012).

nedostatečné informovanosti a nedokončenosti díla,⁴⁷ ale tímto argumentem se těžko vysvětlí mlčení v celé šesté a sedmé knize. Ačkoli Thúkýdidés v rámci *amplificatio* svého díla tvrdí, že peloponnéská válka zasáhla i značnou část barbarů (THUC. I,1,2), perskou roli minimalizuje, jak může.

2) Význam morálky a nesobeckých motivů v politice. Thúkýdidés dospěl k přesvědčení, že se politika řídí především právem silnějšího.⁴⁸ Tento přístup se projevuje nejen v mélském dialogu (THUC. V,85-113), ale i v Perikleově poslední řeči (THUC. II,63,2) a Hermokratově řeči v Gele (THUC. IV,61,5) a král Archidámos se dostává velmi blízko k postoji „úcel světí prostředky“ (THUC. I,82,1). Žádný Thúkýdidův řečník zato neprosazuje něco, co by prohlašoval za správné, ale nevýhodné. Stejný dojem získáváme z jím popisovaných situací: nikdo, kdo se v jeho díle odvolává na bohy či soucit, v debatě nezvítězí,⁴⁹ Thúkýdidés neuvádí jediný příklad úspěšné arbitráže, zato mnoho neúspěšných pokusů o ně, a téměř všechny mezinárodní smlouvy, které cituje, nevydržely po celou dobu své platnosti.⁵⁰

Je samozřejmě pravda, že Thúkýdidés nevykládá události výhradně pod zorným úhlem *Realpolitik*.⁵¹ Dobře si uvědomoval, že na rozhodování lidí mají

⁴⁷ Srov. **2.1.1**, body 5) a 7).

⁴⁸ Srov. např. Romilly (1947), 89-91; Lévy (1976), 107-110; Proctor (1980), 90-101; Cohen (1984); Hornblower (1987), 77 a 128 (není však nutné spatřovat tu Sókratův vliv); Orwin (1994), *passim*; Sheets (1994), zvl. 59-60; Leppin (1999), 107-114; obecněji Ober (1998), 67-68.

⁴⁹ Srov. např. Ste. Croix (1972), 19; Price (2001), 88-89 a *passim*; Rhodes (2011b), 24-26. Ke spravedlnosti v Thúkýdidových řečech srov. zvl. Price (2001), 81-126.

⁵⁰ Srov. Connor (1984), 146-147; Rood (1998), 92-93; Lateiner (2012), 169-178.

⁵¹ Souhlasím s *communis opinio*, že Thúkýdidés *Realpolitik* analyzoval, ale neschvaloval a spíše implicitně odsuzoval (tak např. Cochrane (1929), 109-115; Stahl (2003), 21-22 nebo 137-138; Fritz (1967a), zvl. 804-806; Luschnat (1970), 1250-1252; Bruell (1974), 15; Edmunds (1975b); Proctor (1980), *passim*; Strasburger (1982), 794-800; Cohen (1984), *passim*; Hornblower (1987), 180 a 184-190; Orwin (1994), 8-11 (s početnými odkazy), a *passim*; Crane (1998), *passim*; Leppin (1999), 102, 112-113 s pozn. 1 a 188; Pelling (2000a), 102-103; Price (2001), *passim*; J. V. Morrison (2006a), 111-114. *Contra* Syme (1960), 51-53; Forde (1989), zvl. 10-11.

velký vliv i jiné motivy než touha po moci, např. soucit (srov. např. THUC. III,36,4).⁵² Rozhodně však význam těchto motivů nezdůrazňoval.

3) Vnitřní politice se Thúkýdidés věnuje jen v případech, kdy souvisela s válkou.⁵³ Tudíž nám zdaleka neříká vše, co by mohl, o tom, jak athénská demokracie fungovala: např. informace o vztahu kompetencí rady a lidu, o vnitropolitických bojích mezi athénskými démagogy či o úřadech spravujících athénské finance bychom u něj hledali marně. Běžný politický provoz a institucionální změny ho nezajímaly. Nemyslím si, že by to bylo projevem Thúkýdidova chladného postoje k athénské demokracii.⁵⁴ Jde prostě o projev jeho výběru tématu.

Thúkýdidés naopak věnoval značný prostor občanské válce. Často zmiňoval převraty, k nimž za války docházelo,⁵⁵ ale obvykle nepopisoval jejich průběh. Výjimky z tohoto pravidla jsou dvě: První je korkýrská občanská válka, kterou si Thúkýdidés zvolil jako příležitost pro popis toho, jak strašlivý má válka vliv na lidské myšlení (THUC. III,81,2-83,4),⁵⁶ a navíc byla první z mnoha, k nimž během

⁵² Pace Cawkwell (1997), 5. Srov. např. Fritz (1967a), 687-688; Hornblower (1987), 180, nebo Steinbock (2013), 33 s pozn. 154, s odkazy.

⁵³ K vnitřní politice v Thúkýdidově díle srov. např. Müller-Strübing (1873), 385-387; E. Meyer (1902), 374-379; Romilly (1947), 61 a 92-93; Gomme (1962 [1951]), 101-111; Romilly (2005 [1977]), 134-135; Kitto (1966), 325-326; Lévy (1976), 37-38; Farrar (1988), 158-77; Cawkwell (1997), 13-14 a 57-59; Rood (1998), 133-158 a 176-182; Leppin (1999), 70-73, 145 a *passim*.

⁵⁴ Pace Hornblower (2008), 23-31.

Jaký vlastně byl Thúkýdidův názor na demokracii? Za demokrata Thúkýdida prohlásili např. J. H. Finley (1942), 237; Proctor (1980), 202; Farrar (1988), 126-191, *passim*, zvl. 126; Cawkwell (1997), 6-7); za odpůrce demokracie Ste. Croix (1954/55), 31-37; McGregor (1956); Jones (1957), 41; Syme (1960), 51; Kagan (1965), 106-111; Woodhead (1970), 34-35. Nejpřesvědčivější však je, že byl zastáncem umírněných politických názorů; tak např. Lange (1893); G. F. Abbott (1925), 109-148, zvl. 129; Romilly (1947), 92, 122 a *passim*; Sartori (1957), 38-39 s odkazy; Grene (1965), 35-42; Andrewes (HCT V), 335-339; Connor (1984), 226-230 (srov. i 237-242); Hornblower (1987), 159-166 (prezentující Thúkýdida spíše jako umírněného oligarchu); Pope (1988), 276-289; Harris (1990), 273-276; Orwin (1994), 188-192; Leppin (1999), 173, 183 a *passim* (zdůrazňující, že pro Thúkýdida nebylo typologické zařazení ústavy tak důležité jako její úspěšnost); Raaflaub (2006); Saïd (2013).

⁵⁵ Srov. Gehrke (1985), 1-2 a *passim*, a Price (2001), 77 a 289-304.

⁵⁶ K popisu korkýrské občanské války a následným generalizacím srov. zvl. Gomme (HCT II), 372-382; Wassermann (1954); Stahl (2003), 111-114; Edmunds (1975b); Macleod (1983 [1979]), 123-139; Proctor (1980), 203-209; Connor (1984), 95-105;

války došlo (THUC. III,82,1), takže měla sloužit jako *exemplum*. Druhou je převrat v Athénách roku 411, detailně popsaná zřejmě proto, že zasáhla jednu ze dvou velmocí a že byly i kvůli ní koncem léta 411 Athény blíže kapitulaci než kdykoli poté až do katastrofy u Aigospotamoi.

Thúkýdidés diagnostikoval jako jeden z neblahých projevů občanské války, že lidé vědomě zneužívají slova (THUC. III,82,4-8). V Thúkýdidově díle je ale propaganda spíše demaskována než zaznamenávána.⁵⁷ Tehdy módní obraty *πάτριοι νόμοι* či *κατὰ τὰ πάτρια πολιτεύειν* se u Thúkýdida objevují jen výjimečně a nikdy je nepoužívá sám vypravěč.⁵⁸ O významu tohoto motta pro oligarchicky smýšlející Athéňany (dosvědčeném [ARIST.] *Ath.* 29,3 a 31,1) bychom se od Thúkýdida nedozvěděli.

Jak přesně však Thúkýdidés zaznamenával to, co uznal pamětihodným? K odpovědi na tuto otázku může pomoci zkoumání Thúkýdidých záměrů a modelových čtenářů jeho díla.⁵⁹

2.1.2.4 Thúkýdidův záměr a jeho modeloví čtenáři

O svém záměru Thúkýdidés mluví v tzv. metodologické kapitole (THUC. I,22). Jde o jednu z nejčastěji komentovaných pasáží starořecké prózy a polemika se všemi

Loraux (1986); Hornblower (1991), 466-488; Swain (1993), 33-38; Orwin (1994), 175-184; Price (2001), 8-67; R. Thomas (2011).

⁵⁷ Srov. např. Leppin (1999), 77 či 177; Saïd (2013), 204-205.

⁵⁸ Jde o thébskou řeč proti Platajským před spartskými soudci (THUC. III,66,1: *κατὰ τὰ πάτρια πολιτεύειν*), o citovanou smlouvu o příměří, specifikuující pravidla pro nakládání s majetkem delfského Apollóna (THUC. IV,118,3: *ὀρθῶς καὶ δικαίως τοῖς πατρίοις νόμοις χρώμενοι καὶ ὑμεῖς καὶ ἡμεῖς καὶ τῶν ἄλλων οἱ βουλόμενοι, τοῖς πατρίοις νόμοις χρώμενοι πάντες*) a konečně o úvahy athénských námořníků na Samu (THUC. VIII,76,6: *τοὺς μὲν [sc. πόλιν] ἡμαρτηκέναι τοὺς πατρίους νόμους καταλύσαντας*). Srov. též τὸ πάτριον v THUC. IV,86,4 (Brasidova řeč v Akanthu) a k tomu Grayson (1972), 64, pozn. 5, a Hornblower (1996), 281-282.

⁵⁹ Ač používám slovo „čtenáři“, nechci tvrdit, že bylo Thúkýdidovo dílo určeno výhradně ke čtení (tak např. Havelock (1963), 53-54, pozn. 8; Wille (1968 [1965]), 715; Malitz (1982), 269; Beye (1987), 220; Hunter (1982), 287-296; Crane (1996), 1-9 a *passim*; Yunis (1998), 238-239; Marincola (2001), 64; Yunis (2003b), 198-204, zvl. 201; *contra* Hornblower (1987), 75; R. Thomas (1992), 103-104; Hornblower (1996), 26-27; R. Thomas (2003), 163-164; J. V. Morrison (2006a), 172-183; Hornblower (2008), 31). Chci se jen vyhnout neobratnému „Thúkýdidovi čtenáři a posluchači“.

dosud navrženými interpretacemi by mne zavedla příliš daleko od tématu.⁶⁰ Uvedu zde tedy překlad, který pokládám za nejnějnější, a v poznámkách jen upozorním na některé mimořádně sporné body.

22/ καὶ ὅσα μὲν λόγῳ εἶπον ἕκαστοι ἢ μέλλοντες πολεμήσειν ἢ ἐν αὐτῷ ἤδη ὄντες, χαλεπὸν τὴν ἀκρίβειαν αὐτὴν τῶν λεχθέντων διαμνημονεῦσαι ἦν ἐμοὶ τε ὧν αὐτὸς ἤκουσα καὶ τοῖς ἄλλοθεν ποθεν ἐμοὶ ἀπαγγέλλουσιν· ὡς δ' ἂν ἐδόκουν ἐμοὶ ἕκαστοι περὶ τῶν αἰεὶ παρόντων τὰ δέοντα μάλιστ' εἰπεῖν, ἐχομένῳ ὅτι ἐγγύτατα τῆς ξυμπάσης γνώμης τῶν ἀληθῶς λεχθέντων, οὕτως εἴρηται. [2] τὰ δ' ἔργα τῶν πραχθέντων ἐν τῷ πολέμῳ οὐκ ἐκ τοῦ παρατυχόντος πυθανόμενος ἤξιωσα γράφειν, οὐδ' ὡς ἐμοὶ ἐδόκει, ἀλλ' οἷς τε αὐτὸς παρῆν καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ὅσον δυνατὸν ἀκριβεῖα περὶ ἐκάστου ἐπεξελεθῶν. [3] ἐπιπόνως δὲ ἠύρισκετο, διότι οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταῦτα περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἀλλ' ὡς ἐκατέρων τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχοι. [4] καὶ ἐς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανεῖται· ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει. κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ξύγκειται.

22/ Pokud jde o to, co kdo pronesl slovy při přípravách války nebo už v jejím průběhu, bylo obtížné si řečené zcela přesně zapamatovat, jak pro mne, tak pro ty, kteří mi to z různých stran oznamovali. Je uvedeno tak, jak by podle mého názoru v dané situaci mělo nejspíše zazníť.⁶¹ Přitom jsem se

⁶⁰ Pro představu uvádím seznam literatury, kterou jsem konsultoval: Classen&Steup (1919), 75-80; Schwartz (1926), 80; Grosskinsky (1936), 13-79 a 102-108; A. R. W. Harrison (1937); Gomme (HCT I), 139-150; J. H. Finley (1942), 94-99; Erbse (1968 [1953]), 337-341; Schmid (1955); Romilly (2005 [1956]), 23-24; Syme (1960), 43-45; Egermann (1961); Huart (1968), 252 a 308; Wille (1968 [1965]); Fritz (1967a), 530-533 a 618-623, a (1967b), 247-250 a 283-284; Egermann (1972); Ste. Croix (1972), 7-33, *passim*; Dover (1973), 22; Luschnat (1974), 764-768; Schneider (1974), 137-154; Edmunds (1975a); Drexler (1976), 151-166; Lisle (1977); Vattuone (1978), 29-41 s pozn.; Proctor (1980), 150-153; Schepens (1980), 113-146; Dover (HCT V), 394-395; Rokeah (1982), 392-395; J. B. Wilson (1982); Connor (1984), 242-248; Reinhold (2002 [1985]), 46-47; Walbank (1985), 245; Beye (1987), 224-225; Hornblower (1987), 37 a 46; Farrar (1988), 126-137; Plant (1988); Woodman (1988), 10-28; Erbse (1989), 132-137; Marincola (1989), 221-222; Rusten (1989), 11-14; Bicknell (1990); Flory (1990); Lendle (1990); Cole (1991), 105-106; Hornblower (1991), 59-60; Rechenauer (1991), 157-162; Badian (1992); Hedrick (1993), zvl. 30-31; Swain (1993), 38-45; Orwin (1994), 209-212; Crane (1996), 34-37 a 50-53; Garrity (1998); Ober (1998), 59-69; Rood (1998), 46-48; Tsakmakis (1998); Pelling (2000a), 114-117; Debnar (2001), 15-18; Moles (2001), 199-203; Scanlon (2002); Stahl (2003), 28-30; Yunis (2003b), 200-202; Sonnabend (2004), 48-50; Vössing (2005); Porciani (2007); Grethlein (2010), 207-211; Lang (2011), 151-155; Luginbill (2011), 16-24; Schütrumpf (2011).

⁶¹ To podle mého názoru znamená, že v Thúkýdidových řečech nacházíme argumenty, které by podle Thúkýdidova názoru mluvčí považovali v dané situaci za nejlepší.

co nejbliže držel celého smyslu⁶² toho, co bylo skutečně řečeno.⁶³ [2] Činy vykonané ve válce jsem se rozhodl popsat ne na základě informací od nahodilého příchozího ani podle svých dohadů, ale usiloval jsem o nejvyšší možnou přesnost ve všem, u čeho jsem byl přítomen i co jsem zjišťoval od jiných.⁶⁴ [3] Byl to obtížný výzkum,⁶⁵ protože svědkové jednotlivých událostí o týchž nemluvili stejně, ale podle svých sympatií či paměti. [4] Jejich⁶⁶ nehrdinskost se snad bude zdát méně příjemná na poslech. Bude však dostatečné, když jim budou přisuzovat prospěšnost ti, kteří budou chtít přesně⁶⁷ prozkoumávat minulé a takové a podobné události, které se vzhledem k lidským vlastnostem⁶⁸ budou dít v budoucnu.⁶⁹ Dílo je spíše vlastnictvím navěky než soutěžním kusem k jednorázovému poslechu.

Thúkýdidova kombinace slibu faktické přesnosti (I,22,2) a snahy o užitečnost (I,22,4) umožňuje nejrůznější interpretace toho, co vlastně bylo jeho cílem.

Nevěřím, že by zamýšlel své dílo jako příručku obsahující rady pro budoucí historiky či pro politiky⁷⁰ či že by chtěl svým čtenářům sdělit jednu konkrétní tezi,

⁶² Přesný význam slova γνώμη je velice sporný. Překlad „mysl“ se snaží postihnout možné významy „záměr“ i „hlavní obsahové body“.

⁶³ Věřím, že mezi posledními dvěma větami je rozpor vyplývající z toho, že se Thúkýdidés snažil podat zastřešující popis, který umožňuje velmi různou volnost kompozice, ne z toho, že by popisoval dvě různé metody.

⁶⁴ Je sporné, zda se ὁσον δυνατὸν ἀκριβείᾳ περὶ ἐκάστου ἐπεξεληθῶν vztahuje jen k (τὰ) παρὰ τῶν ἄλλων, nebo i k οἷς τε αὐτὸς παρήν. Překlad se přidržuje druhé možnosti.

⁶⁵ Podmětem ἠυρίσκετο je nejspíše ἀκριβείᾳ, nikoli τὰ δ' ἔργα τῶν πραχθέντων ἐν τῷ πολέμῳ.

⁶⁶ Podle mého jde o ἔργα z I,22,1, ne o Thúkýdidovo dílo.

⁶⁷ Bylo navrženo mnoho překladů τὸ σαφές; pro význam „přesné, pravdivé“ srov. Hunter (1973), 154, pozn. 3.

⁶⁸ Nevěřím, že τὸ ἀνθρώπινον je totožné s ἡ ἀνθρωπεία φύσις; spíše zahrnuje konstanty i proměnné lidského života. Nemohl by tu ale být zahrnut také významový odstín „nakolik lidské myšlení umožňuje“ neboli „s ohledem na lidský způsob uvažování“?

⁶⁹ Věřím, že jde o budoucnost čtenáře, nikoli o události ležící v autorově budoucnosti, ale čtenářově minulosti.

⁷⁰ Pro první návrh srov. Kallet (2006). *Contra* Grethlein (2010), 274, a Nývlt (2013c), 242.

Pro druhý např. Schadewaldt (1929), 29; Regenbogen (1968 [1932]), 30-32; Strasburger (1982 [1954]), 538; J. H. Finley (1947), 50 či 309-310; Strauss (2007 [1962]), 211, pozn. 68; Kagan (1965), 105; Fritz (1967a), 530-532, a (1967b), 247-250; Ste. Croix (1972), 29; Bruell (1974), 11; Reinhold (2002 [1985]), 47; Forde (1989), 9-10; Orwin (1994), 3-5; Rutherford (1994); Ober (1998), 62-63; Leppin (1999), 201-202; Moles (2001), 214-217; Ober (2006); Nicolai (1995), 6-7 a (2011), 159. *Contra* např. Gomme (HCT I), 150; Jacoby (1949), 72; Malitz (1982), 288; Stahl (2003), 15-17, 112-113, 144 a *passim*; J. V. Morrison (2006a), 163 nebo 204-205, pozn. 16; Stahl (2013), 314-315. Pro další odkazy srov. Nicolai (1995), 15, pozn. 1.

např. je upozornit na to, jak je budoucnost nepředvídatelná, jak pečlivě je třeba ověřovat informace,⁷¹ či dokonce nějak ovlivnit jejich politické jednání.⁷²

Klíčové podle mého názoru je, že Thúkýdidovo dílo obsahuje pasáže, které nemohou sloužit poučení budoucích politiků (např. THUC. II,69; III,19,2; IV,7; V,35,1; VI,9; VI,95). Tyto odstavce měly zjevně u čtenářů vzbudit podiv nad úrovní autorových znalostí, ale nevěřím, že jde o jejich jediný účel. Podle mého ukazují, že Thúkýdida zajímaly vybrané (vátky se týkající) minulé jednotlivosti *per se*⁷³ a odkrytí jejich případné praktické použitelnosti ponechal na čtenářově schopnosti zobecňovat a hledat analogie.⁷⁴

Jací měli tito Thúkýdidovi čtenáři být? Zjevně neměli bezmyšlenkovitě přijímat autorův pohled na svět: Thúkýdidés je všemožně nutí, aby nad jeho informacemi a interpretacemi usilovně přemýšleli.⁷⁵ Důsledkem Thúkýdidovy cesty ke tříbení intelektu čtenářů jeho díla bylo, že adresáty jeho díla nemohly být široké vrstvy athénských občanů, ale pouze členové elity (a to nejen athénské, ale obecně řecké).⁷⁶ Z toho ovšem neplyne, že Thúkýdidem slíbená užitečnost spočívá pouze

⁷¹ Tak např. Malitz (1982), 286-289; Stahl (2003), 218 a *passim*; Connor (1984), 247 a *passim*; Flory (1990), 202-208; Yunis (2003b), 204; Grethlein (2010), 274-276; Stahl (2011). Jako zásobárnu užitečných informací chápali Thúkýdidovo dílo též Erbse (1989), 134-138, 142 a 183; Lendle (1990), 234 s pozn. 8; Pelling (2000a), 102.

⁷² *Pace* např. Munn (2000), 315-323; J. V. Morrison (2006a), 5 a 255, pozn. 11.

⁷³ Podobný názor vyjádřil např. Kitto (1966), 318-319; Ste. Croix (1972), 5-7; Whitehead (1980b), 165; Farrar (1988), 130-132. *Contra* např. Collingwood (1946), 29-30; Marincola (2001), 86; Grethlein (2010), 269-270.

⁷⁴ Podobně Cochrane (1929), 30-33; Grosskinsky (1936), 70; Romilly (1956), 299-300; Romilly (2005 [1956]), 28-30; Moles (2001), 217; J. V. Morrison (2006a), 153-154 a *passim*; Hawthorn (2014), 16-17.

⁷⁵ V podobném duchu např. Dewald (2005), 86-87 a *passim*; J. V. Morrison (2006a), 13-21; Grethlein (2010), 277-279; srov. i Kitto (1966), 342. Rhodes (2011b), 28, takto odpovídá na otázku, jaký byl Thúkýdidův názor na oprávněnost athénské moci. Není však nutné předpokládat, že byl pro Thúkýdida tento vztah neřešitelným dilematem. Bylo by zcela postačující, kdyby čtenáři odmítl dát prefabrikovanou odpověď, a tak ho povzbuzoval k přemýšlení.

⁷⁶ K omezení Thúkýdidových čtenářů na elitu srov. např. Rawlings (1981), 54-56; Ridley (1981), 27-30 a 43; J. V. Morrison (2006a), 204-205, pozn. 16. K různým aspektům panhellénského charakteru jeho díla srov. např. Ridley (1981); Hornblower (1987), 97-100; Price (2001), zvl. 127-204 a 371-377; Rhodes (2008).

v tříbení intelektu jeho čtenářů.⁷⁷ Jeho dílo nabízí prospěch jak intelektuální, tak praktický,⁷⁸ a je spíše na čtenáři, kterému dá přednost. Ať čtenáře zaujmou spíše obecné zákonitosti lidského jednání analyzované v řečech, nebo neopakovatelné jednotlivosti historického narativu, Thúkýdidovo dílo je pro ně výzvou. Pokud ovšem chápeme slíbenou užitečnost Thúkýdidova díla takto, nevidím žádný rozpor mezi slibem užitečnosti a faktické přesnosti.⁷⁹

Adresování Thúkýdidova díla soudobé elitě, beztak o válečném dění dobře informované, mělo tyto pro nás důležité důsledky: Thúkýdidovo dílo muselo být nápadité, aby zaujalo, a tudíž nutně muselo nabízet dosti subjektivní, ba provokativní interpretaci dobře zdokumentovaných událostí.⁸⁰ To od autora vyžadovalo postoj velmi autoritativního vypravěče, aby byly jeho kontroverzní interpretace brány vážně.⁸¹ Jeho těžce vydobytou autoritou by ovšem otřáslo, kdyby ho čtenáři přistihli při významné faktické chybě.⁸² Proto věřím, že Thúkýdidovým údajům je nutno připisovat velkou míru spolehlivosti. To se

⁷⁷ Pace např. Gomme (HCT I), 149-150; Romilly (2005), 15-30; Adcock (1963), 12-13; Edmunds (1975a), 151-152; Hornblower (1987), 133-134 a Hornblower (1996), 61. Podobně Rawlings (1981), 260, zdůrazňuje, že Thúkýdidovo dílo nemělo napomáhat predikcím, ale interpretacím.

⁷⁸ Tak např. Raaflaub (2013), 7.

⁷⁹ Srov. již Percival (1971), 201.

⁸⁰ Srov. Sealey (1967), 113; Westlake (1989 [1973]), 182; Crane (1998), 4-5 a *passim*; Marincola (2001), 102-103; Price (2001), 216-217 a 288; J. V. Morrison (2006a), 179-183.

⁸¹ Srov. např. Dover (1973), 29-31; Whitehead (1980b), 160; Malitz (1982), *passim*; Hornblower (1987), 155-156; Woodman (1988), 16-17.

⁸² Je těžko představitelné, že by si modelový čtenář Thúkýdidova díla všiml drobných faktických chyb. Hranice mezi „drobnou“ a „velkou“ faktickou chybou je pro nás samozřejmě s odstupem tisíciletí nesnadno uchopitelná. Kritika ve stylu THUC. I,20,3 nebo POL. XVI,19,1-3 mohla být výjimečná.

samozřejmě nerovná neomylnosti,⁸³ ale rozhodně odmítám představu, že Thúkýdidés pravdu znal, ale před svými čtenáři záměrně skrýval.⁸⁴

2.2 ARISTOTELSKÉ ATHÉNSKÉ STÁTNÍ ZŘÍZENÍ

Zmínky o oligarchii roku 411 v jiných aristotelských spisech jsou natolik sporadické a obecné, že jim není nutné věnovat úvodní kapitolu.⁸⁵ Zato *Athénské státní zřízení* je nejvýznamnějším pramenem hned po Thúkýdidovi; podle názoru některých badatelů je dokonce spolehlivější.

2.2.1 Autorství spisu

V antice se celá sbírka sto padesáti osmi ústav připisovala Aristotelovi a antické citace *Athénské státního zřízení* uvádí jako autora Aristotela.⁸⁶ To samozřejmě nezabránilo moderním diskuzím o Aristotelově autorství. Argumenty založené na terminologii spisu, filosofických názorech jeho autora či rozporech mezi *Athénským státním zřízením* a Aristotelovou *Politikou* nepovažuji za průkazné.⁸⁷ Zdá se mi však *a priori* nepravděpodobné, že by sám Aristotelés věnoval mnoho času heuristice nutné pro sepsání všech ústav. A jelikož mne nepřesvědčuje argument, že by pro Aristotela měla athénské státní zřízení větší význam než jiné

⁸³ Dva příklady za všechny: I) Thúkýdidés se zjevně dopustil chyb v topografii Pylu (zvl. THUC. IV,8,6). Pro tuto debatu srov. např. Gomme (HCT III), 443 a 482-486; Kagan (1974), 225-227; Bauslaugh (1979); J. B. Wilson (1979), 73-84, zvl. 83-84; Strassler (1988); Pritchett (1994), 149-176; Hornblower (1996), 159-160; Rubincam (2001), 77-83; Samons (2006); Sears (2011). II) Pro Thúkýdidův pravděpodobný omyl v počtu spartských vojáků v bitvě u Mantineie (THUC. V,68,2-3) srov. Nývlt (2014a), 13 s pozn. 53 s odkazy.

⁸⁴ Pro tento přístup srov. např. Lang (2011 [1955]), 49-62, (2011 [1967]), 19-47, a (2011 [1968]), 73-78; Hunter (1973), *passim*; Schneider (1974); Badian (1992), 125-162; Luginbill (2011).

⁸⁵ Srov. **4.3.2** a **6.4** k *Rétorice* a **4.3.4** k *Politice*.

⁸⁶ Pro odkazy srov. Sandys (1912), xxviii-xxxix; Weil (1960), 97-98; Rhodes (1981), 1-2; Chambers (1990), 75-76; Keaney (1992), 6-8. Bylo by zajímavé vědět více o Dikaiarchově spise *Ἀθηναίων*, který se nacházel v Ciceronově římské knihovně (Cic. *Att.* II,2); k tomu srov. Keaney (1992), 15, pozn. 20.

⁸⁷ K analýzám stylu srov. (s velmi rozdílnými názory na jejich užitečnost pro určování autorství) Sandys (1912), lvii-lxiii; Rhodes (1981), 7-15, 37-40; Keaney (1982), 456-457; Chambers (1990), 76-82; Keaney (1992), 12-14. K rozporům mezi *Athénským státním zřízením* a *Politikou* srov. **2.2.2.2**.

(spíše bych předpokládal, že Aristotelés přisuzoval větší význam ústavám bližším svému ideálu *políteie*), považuji text za dílo jednoho nebo několika z jeho žáků.⁸⁸ Někteří navrhli kompromisní řešení,⁸⁹ ale ta nepovažuji za pravděpodobná z důvodů, které objasním v následující kapitole.

2.2.2 Spolehlivost spisu

Jedním možným zdrojem distorzí minulosti v tomto spise jsou autorovy politické názory. Autorovým ideálem byla zjevně aristotelská *políteiá*.⁹⁰ Spornější jsou otázky, do jaké míry autorovu selektivitu ovlivnily jím použité prameny a jaký účel mělo jeho dílo plnit.

2.2.2.1 Prameny spisu a autorova práce s nimi

Vzhledem k tomu, že spis v podobě, jakou disponujeme, vznikl mezi léty 329 a 322,⁹¹ musel se jeho autor při psaní první části textu ([ARIST.] *Ath.* 1-41) uchýlit

⁸⁸ V Aristotelovo autorství věřili např. Nissen (1892), 162-163; Wilamowitz-Moellendorff (1893a), bez diskuze; Sandys (1912), xlix-lxiv; Keaney (1980); Chambers (1990), 76-82; Keaney (1992), 5-14. *Contra* Hignett (1952), 28-30 a 390, pozn. B; Rhodes (1981), 61-63, s odkazy na starší literaturu; Ober (1989), 51. Pro odkazy na starší literaturu srov. Mess (1911), 357, pozn. 2.

⁸⁹ V Aristotelovu revizi věřili např. Mathieu&Haussoullier (1922), II a xv; Weil (1960), 101. Jacoby (1949), 211, a Moore (1975), 143-144, navrhli, že jde o společné dílo Aristotela a několika jeho žáků.

⁹⁰ Srov. jeho kladné hodnocení Thérámena ([ARIST.] *Ath.* 28,5) i vlády pěti tisíc ([ARIST.] *Ath.* 33,2) a pozornost věnovanou otázce *πάτριος πολιτεία* ([ARIST.] *Ath.* 29,3; 34,3; 35,2) a oběma oligarchickým převratům v Athénách ([ARIST.] *Ath.* 29-40). Nepřesvědčuje mne tvrzení, že první dvě vyjádření autor bezmyšlenkovitě přijal ze své předlohy (tak např. Mess (1911), 367-368; Rhodes (1981), 360; *contra* Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 99; Mathieu (1915), 86; Harding (1974), 110-111; Kagan (1987), 153, pozn. 86; Chambers (1990), 81-82 a 273 a (1993), 50-52).

⁹¹ Pro různé názory na dataci spisu srov. např. Sandys (1912), xlix; Mathieu&Haussoullier (1922), II-III; Weil (1960), 114-116; Moore (1975), 144; Keaney (1970b); Rhodes (1981), 51-52 a 55-56; Chambers (1990), 82-83; Keaney (1992), 9. Keaneyho teze, že HARP. Σ 19 dokládá, že existovaly dvě různé edice *Athénskému státnímu zřízení*, mne nepřesvědčuje. Nemyslím, že *Athénské státní zřízení* bylo postupně přepracováváno, protože zjevně nebylo revidováno po zrušení demokracie roku 322 (srov. 2.2.2.2). Nemyslím totiž, že by zájem Lykeia o ústavy skončil s Aristotelovou smrtí.

ke starším zpracováním historické látky.⁹² Odkud tedy čerpal své informace o událostech roku 411?

Thúkýdidovo podání autor *Athénskému státnímu zřízení* znal a při popisu událostí roku 411 z něj místy přímo vycházel (srov. [ARIST.] *Ath.* 32,2-3 s THUC. VIII,68; [ARIST.] *Ath.* 33,1 s THUC. VIII,95,7; [ARIST.] *Ath.* 33,2 s THUC. VIII,92,4-9 a 97,2),⁹³ ale celý úsek [ARIST.] *Ath.* 29,1-32,1 obsahuje výhradně informace, které v Thúkýdidově díle nenalezneme.

I jinak by bylo zjevné, že Thúkýdidés nemohl být hlavním pramenem pro dějiny vývoje athénskému státnímu zřízení.⁹⁴ Stejně tak jimi nemohly být soudobé soudní řeči.⁹⁵ Daleko vhodnějším základním pramenem pro takovýto výzkum byla nějaká *Atthis*, tedy analistické dílo o dějinách Athén od nejstarších dob až do autorovy současnosti.⁹⁶

Jistá identifikace hlavního pramene *Athénskému státnímu zřízení* není v našich silách, především proto, že se nám žádná *Atthis* nedochovala v úplnosti,⁹⁷ ale také kvůli velkým obsahovým shodám mezi jednotlivými *Atthidami*.⁹⁸ Nejpravděpodobnější však je, že hlavním zdrojem *Athénskému státnímu zřízení*

⁹² K pramenům [ARIST.] *Ath.* 1-41 obecně srov. např. Wilamowitz-Moellendorff (1893a), *passim* (a *contra* Jacoby (1949), 1-70); Mess (1911), 356-368; Sandys (1912), lxxv-lxxi; Mathieu (1915), 114-123; Jacoby (1954b), 99-102, pozn. 127; Moore (1975), 145; Rhodes (1981), 15-29 s odkazy; Chambers (1990), 84-90; Keaney (1992), 54-63; Chambers (1993).

⁹³ Tak též Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 99-100; May (1907), 45-47; Kriegel (1909), 34; Sadl (1910), 12-17; Sandys (1912), lxxv; Weil (1972), xx; Rhodes (1981), 363 a 407-414; Chambers (1990), 297-299; Keaney (1992), 124; Chambers (1993), 40-41. Nepřesvědčuje mne teze Ledla (1910), 39-40, že autor *Athénskému státnímu zřízení* nepoužíval Thúkýdidovo dílo přímo, ale prostřednictvím nějaké *Atthidy*. Autor *Athénskému státnímu zřízení* ovšem s Thúkýdidem nesouhlasí vždy; srov. **5.4.1.2, 5.4.2.11** a např. [ARIST.] *Ath.* 17,3 a 18,2 s THUC. I,20,2 a VI,54-55 s komentáři Leviho (1968), 183, Dovera (HCT IV), 320-321, Rhodese (1981), 224-225, 229-231, či Camassy (1994), 163.

⁹⁴ K Thúkýdidovu malému zájmu o athénské instituce srov. **2.1.2.3, bod 3**).

⁹⁵ *Pace* McGlew (2002), 136-137, pozn. 63.

⁹⁶ K *Atthidám* obecně srov. zvl. Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 260-290; Jacoby (1949); Harding (1977) a (1994a), 1-8 a 47-50. Pro chronologické uspořádání materiálu v *Atthidách* srov. Jacoby (1949), 98-99; Harding (1994a), 3.

⁹⁷ K problémům s interpretací fragmentárně dochovaných děl srov. např. Strasburger (1990 [1977]), 169-218, *passim*; Brunt (1980); Ambaglio (1990); Schepens (1997); Lenfant (1999); Pelling (2000b), 175-190; Baron (2013), 9-16.

⁹⁸ Srov. Mess (1911), 365 s pozn. 1; Jacoby (1949), 119-123.

byla *Atthis*, kterou kolem roku 340 sepsal Androtión, syn Andróův z Gargétu;⁹⁹ autor *Athénského státního zřízení* totiž jednou převzal Androtiónův údaj (ANDROT. FGrH 324F43 a [ARIST.] *Ath.* 29,2) a dvakrát se proti jeho verzi odmítavě vymezil, aniž by ho jmenoval (ANDROT. FGrH 324F6 a [ARIST.] *Ath.* 22,3-4; ANDROT. FGrH 324F34,3 a [ARIST.] *Ath.* 6,1-3 a 10,1).¹⁰⁰

Androtión sám převrat roku 411 nepamatoval,¹⁰¹ ovšem o jím použitých pramenech nevíme nic jistého. Zajímavá je možnost, že členem čtyř set byl Androtiónův otec Andrón.¹⁰² Jelikož je ale z 5. století v Athénách doloženo přinejmenším pět jiných nositelů jména Andrón,¹⁰³ není prokazatelné, že Androtión měl důvod upravit svůj popis převratu roku 411 tak, aby očistil

⁹⁹ K Androtiónovi srov. Schwartz (1894); PA 915; Jacoby (1954a), 87-103; Davies (1971), 33-34; Harding (1994a), 13-25; PAA 129.125. K dataci jeho díla srov. Jacoby (1954a), 103 (srov. i Jacoby (1954b), 98-99 pro odkazy); Harding (1976), 198; Ruschenbusch (1981), 323; Harding (1994a), 24-26.

Androtióna za hlavní pramen *Athénského státního zřízení* považovali např. Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 276-277; May (1907), 69; Busolt (1904), 703; Kuberka (1907), 342, pozn. 1; Ledl (1910), 39 s pozn. 2; Busolt (1920), 92-96; Mathieu&Haussoullier (1922), v; Jacoby (1949), 384, pozn. 30, (1954a), 103-104 a (1954b), 99-102, pozn. 127; Hackl (1959), 67; Westlake (1989 [1973]), 184; Andrewes (HCT V), 210; Rhodes (1981), 21; Ruschenbusch (1981); Chambers (1990), 86-87, a (1993), 41-45; Apostolakis (2003), 256. Opatrnější jsou Rhodes (1975), 3, Harding (1977), 159, pozn. 68, a (1994), 51-52, nebo David (2014), 33. Proti teorii o použití Androtióna autorem *Athénského státního zřízení* nepřesvědčivě vystoupil Pesely (1983), *passim*, zvl. 29, a (1994).

¹⁰⁰ K prvnímu rozporu srov. Jacoby (1954a), 119-121; Keaney (1970a), 1-3; Dover (1988 [1981]), 83-85; Ruschenbusch (1981), 319; Kinzl (1991); Pesely (1994), 159-160; Harding (1994a), 95-97; Chambers (1990), 239-240.

K druhému srov. Adcock (1912); Jacoby (1949), 74; Fuks (1953), 46; Jacoby (1954a), 99 a 144-146, (1954b), 100 a 131-133 s odkazy; Rhodes (1975), 3-4; Harding (1977), 154; Rhodes (1981), 125; Chambers (1993), 46-49; Harding (1994a), 131-132; Pesely (1994), 160.

¹⁰¹ Narodil se zřejmě několik let před rokem 408/7, srov. Jacoby (1954a), 87; Harding (1976), 189-190; Pesely (1983), 443, pozn. 152; Harding (1994a), 14 (datující jeho narození mezi roky 415 a 405); Pesely (1995), 68-69, pozn. 23, nepříliš přesvědčivě klade jeho narození mezi roky 425 a 410.

¹⁰² Tak např. E. Meyer (1902), 579; Busolt (1904), 1466; Jacoby (1954a), 87; Avery (1959), 22; Hackl (1959), 67; Harding (1974), 103 a 110; Andrewes (1976), 16-17; Walters (1976), 135; Pesely (1983), 28, a (1995), *passim*; Apostolakis (2003), 256; PAA 129.125; Hornblower (2008), 957; Canfora (2011), 309. Pro další odkazy srov. Pesely (1995), 65, pozn. 20. K Andrónovi srov. PA 921; PAA 129.310; Pesely (1995). Pochyby vyjádřil Sartori (1959), 5, pozn. 13.

¹⁰³ Srov. Harding (1994a), 14-16; PAA 129.135, 129.140, 129.200, *192.220, 129.263, 129.265, 129.310, 129.320.

památku svého otce. Tato jeho snaha spolu s politickými názory autora *Athénskému státnímu zřízení* mohly, ale nemusely způsobit absenci násilí z aristotelského popisu příprav převratu.¹⁰⁴

Aristotelská zpráva o roce 411 neobsahuje jen kronikářská data, zřejmě převzatá z *Atthidy*, ale i dva návrhy ústav ([ARIST.] *Ath.* 30,2-31,3). Někteří badatelé věřili, že i ty autor převzal z Andrónovy *Atthidy*.¹⁰⁵ Androtión rozhodně dokumenty citoval *in extenso* (ANDROT. FGrH 324F36),¹⁰⁶ jenže třetí kniha z osmi, do nichž se jeho dílo dělilo, pojednávala o celé peloponnéské válce a nejspíše i o předchozích desetiletích,¹⁰⁷ takže se zahrnutím obou návrhů ústav by byl jeho popis roku 411 neúměrně dlouhý. Není také jasné, jak by tyto dokumenty mohly napomoci rehabilitaci Andróna. Aristotelské *Athénské státní zřízení* navíc neříká o vládě pěti tisíc více, než lze vyčíst z Thúkýdida,¹⁰⁸ takže se zdá, že Androtión o ní uvedl ještě méně než autor *Peloponnéské války*, a disproporce s detailním popisem převratu čtyř set by tím byla ještě markantnější. A konečně oba návrhy ústav jen špatně zapadají do svého narativního rámce.¹⁰⁹ Podle mého názoru tedy Androtiónova *Atthis* nebyla zdrojem, z nějž autor *Athénskému státnímu zřízení* převzal oba návrhy ústav.

Byly ovšem navrženy i jiné zdroje obou návrhů ústav: pamflet, soukromé archivy, Antifóntova sebeobhajoba nebo *Řecké dějiny z Oxyrhynchu*.¹¹⁰ Poslední

¹⁰⁴ Této problematice se budu podrobněji věnovat jinde: srov. Nývlt (plánováno b).

¹⁰⁵ Tak např. E. Meyer (1902), 587; May (1907), 69; Ledl (1910), 41-42; Thalheim (1919), 336; Busolt (1920), 69 a 95-96; Jacoby (1954b), 91-92, pozn. 86, bod (3); Hackl (1959), 66-67. *Contra* Andrewes (1976), 21-22, a (HCT V), 246-251; B. M. Mitchell (1992), 36; a opatrně Ruzé (1993), 200, pozn. 37.

¹⁰⁶ K citování dokumentů v *Atthidách* obecně srov. Jacoby (1949), 204-205 a 208, v Androtiónově *Atthidě* Harding (1994a), 37-38 a 43-47.

¹⁰⁷ Srov. Jacoby (1949), 114, (1954a), 104-105 a 143-144, a (1954b), 102, pozn. 136; Harding (1994a), 26-27.

¹⁰⁸ Na to upozornili E. Meyer (1899), 427; Harding (1974), 111, pozn. 60.

¹⁰⁹ Srov. k tomu **5.4.2.7** s pozn. 363 a **7.2.5**.

¹¹⁰ Pro první možnost srov. např. Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 107-108 a 165; Mess (1911), *passim*; Kahrstedt (1914), 254-255; Mathieu&Haussoullier (1922), VI-VIII; Sartori (1951), 6-7; Sordi (2002 [1981]), 406-407; Chambers (1990), 284; J. L. Shear (2011), 41 a 48-49.

Pro druhou možnost srov. Andrewes (1976), 21-22, a (HCT V), 250-251, Camassa (1994), 159-160, a snad Heftner (2001), 180.

tezi nepovažuji za přesvědčivou, protože v dochovaných částech *Řeckých dějin z Oxyrhynchu* není citován žádný dokument. Předposlední možnost mne nepřesvědčuje, protože není jasné, jak by tyto texty mohly prospět Antifóntově argumentaci, a z jiných důvodů, které osvětlím na konci této práce, mne nepřesvědčují ani první dvě uvedené varianty. Jsem přesvědčen, že zdrojem obou textů byla dnes neidentifikovatelná sbírka ústav.¹¹¹

Viděli jsme tedy, že při svém popisu událostí roku 411 použil autor *Athénského státního zřízení* přinejmenším tři prameny: Thúkýdidovu *Peloponnéskou válku*, nějakou *Atthidu*, nejspíše Androtiónovu, a zdroj obou návrhů ústav. Podobnou situaci můžeme předpokládat i u ostatních pasáží spisu. Nabízí se otázka, jak se autorovi *Athénského státního zřízení* dařilo zprávy jeho pramenů kombinovat. Odpověď zní, že autor nedokázal své prameny sloučit natolik dobře, aby podal konzistentní popis událostí (a právě díky tomu můžeme rozpoznat švy mezi zprávami z těchto pramenů). To se neprojevuje jen při líčení převratu čtyř set, ale i na jiných místech díla.¹¹² Tyto rozpory ukazují nejen na nedostatečnou nebo neexistující revizi, ale i na nižší spolehlivost aristotelské zprávy ve srovnání s Thúkýdidovou.

Pro třetí možnost srov. Kriegel (1909), 38; Wade-Gery (1958 [1933]), 141; Hignett (1952), 374; Jameson (1971), 559; *contra* Jacoby (1954b), 100; Andrewes (1976), 19-20; Pesely (1983), 11; B. M. Mitchell (1992), 37. Jako možnost to uvádí Rhodes (1981), 366-367; Rhodes (1981), 368, uvažuje i o jinak zcela neznámém prameni. Dover, na nějž se odvolává Andrewes (HCT V), 248, dobrodružně navrhl, že příslušné dokumenty byly do Antifóntovy obhajoby vloženy editorem začátkem 4. století.

Pro čtvrtou možnost srov. Pesely (1983), 34 a 124.

Harding (1994a), 16, popírá, že by oba dokumenty citoval Androtión, ale nevěnuje se otázce, odkud je tedy autor *Athénského státního zřízení* převzal.

Pro přehled starších názorů srov. Sartori (1951), 5-6.

¹¹¹ Srov. **7.2.5**.

¹¹² K rozporu *Athénského státního zřízení* co do existence pěti tisíc za vlády čtyř set srov. **5.4.2.7** s pozn. 363. Podobně nekonzistentní je autor např. i co do doby vlády Peisistratovců: srov. [ARIST.] *Ath.* 14,4, 15,1, 17,1 a 19,6. K nesrovnalostem v *Athénském státním zřízení* obecně srov. přehledně Rhodes (1981), 49-50.

2.2.2.2 Účel spisu

Na základě závěru Aristotelovy *Nikomachovy etiky* (EN X,1181b17-23) se často předpokládá,¹¹³ že 158 popisů státních zřízení nebylo v Lykeiu sepsáno samoúčelně, ale že měly umožnit kategorizaci a kritickou reflexi ústav v Aristotelově *Politice*. Tento názor však naráží na několik překážek: V *Politice* lze totiž kromě shod najít i místa, která jsou s *Athénským státním zřízením* v jasném rozporu,¹¹⁴ a Aristotelés tam mluví o událostech z athénských dějin, které v *Athénském státní zřízení* zmíněny nejsou,¹¹⁵ nebo popisuje stejné události s jinými daty.¹¹⁶ Zdá se tedy, že *Politika* vznikla dříve než *Athénské státní zřízení*¹¹⁷ a že si Aristotelés nenašel čas jeho zohlednění, nebo že autor *Politiky* neznal *Athénské státní zřízení* nazpaměť a neověřoval si v něm při psaní všechny informace, což by nebylo vůbec překvapivé, pokud by *Politika* byla souhrnem Aristotelových příprav k přednáškám, nezamýšlených pro publikaci a neuhlazených konečnou redakcí.¹¹⁸

Autor *Athénského státního zřízení* každopádně psal pro podobně elitní a sečtělé čtenáře jako Thúkýdidés. Znalosti peripatetiků o událostech roku 411 však byly nutně menší než u současníků převratu. To je další argument pro

¹¹³ Srov. např. Chambers (1990), 93; pro doklady toho, že situace byla složitější, srov. zvl. Rhodes (1981), 58-61.

¹¹⁴ Shody zahrnují např. [ARIST.] *Ath.* 5,3 s ARIST. *Pol.* IV,1296a18-20 a [ARIST.] *Ath.* 7,1-9,1 s ARIST. *Pol.* II,1273b35-1274a21. Pro další, méně přesné shody srov. Weil (1960), 258-259; Rhodes (1981), 9-10.

Pro rozpory srov. [ARIST.] *Ath.* 8,1-2 proti ARIST. *Pol.* II,1273b41-1274a2 a III,1281b32-34; [ARIST.] *Ath.* 18,1-19,6 proti ARIST. *Pol.* V,1312b29-32. Srov. k tomu Weil (1960), 126 a 255; Laix (1973), 10, pozn. 18; Keaney (1980), 51-52; Rhodes (1981), 60; Chambers (1990), 80; Keaney (1992), 37-39. Weil (1960), 260, a Keaney (1992), 37-39, dovozují, že Aristotelés mezi sepsáním *Athénského státního zřízení* a citovaného úseku *Politiky* konzultoval další prameny; srov. však níže.

¹¹⁵ Pro naše účely jsou zajímavé ARIST. *Pol.* V,1304b12-15 a *Pol.* V,1305b22-27. Srov. Andrewes (HCT V), 211-212, a Rhodes (1981), 60-61. Pro hodnocení spolehlivosti těchto zpráv srov. níže, **5.3.1** a **6.3.1.1**.

¹¹⁶ ARIST. *Pol.* V,1315b31-34 je v rozporu se zmatenou chronologií vlády Peisistratovců z [ARIST.] *Ath.* 14,4, 15,1, 17,1 a 19,6.

¹¹⁷ Nejpozdější datovatelná událost, na kterou odkazuje, je smrt Filippa II. roku 336 (ARIST. *Pol.* V,1311b2-3).

¹¹⁸ K problému zapsání Aristotelových ezoterických děl srov. např. Guthrie (1981), 50-53; Barnes (1995b), 12-15. Bertelli (1994), 86, věří, že Aristotelés při psaní *Politiky* vycházel z materiálů připravených pro sepsání *Athénského státního zřízení*.

preferování Thúkýdida před *Athénským státním zřízením* v případě, že jsou v rozporu.¹¹⁹

2.3 DALŠÍ HISTORIOGRAFICKÁ DÍLA

V této kapitole se budu věnovat pouze v úplnosti dochovaným dějepisným dílům, která beztak k našim vědomostem o dění v Athénách roku 411 mnoho nedodávají. Zlomků děl řeckých historiografů 4. století, které by se týkaly roku 411, je příliš málo na to, aby bylo nutno věnovat jim samostatnou kapitolu.

2.3.1 Xenofón, *Řecké dějiny*

Kromě Thúkýdidovy *Peloponnéské války* jsou jediným v úplnosti dochovaným dílem o řeckých dějinách, jehož autorem je současník událostí roku 411, *Řecké dějiny*, jež sepsal Xenofón, syn Gryllův z Erchií.¹²⁰ Vzhledem k tematice této práce se tu budu věnovat pouze jediné pasáži tohoto díla. Jde o řečnický duel Kritii s Thérámenem na zasedání rady pěti set během vlády třiceti, těsně před Thérámenovou popravou (XEN. *Hell.* II,3,24-49). Oba řečníci v tomto kontextu krátce odkazují na Thérámenovu roli ve vládě čtyř set (XEN. *Hell.* II,3,30 a 45-46). Jisté jazykové zvláštnosti této pasáže daly vzniknout návrhu, že Xenofón při psaní těchto řečí vycházel kromě svých vzpomínek na dřívější Thérámenovy proslovy i z poznámek jednoho z členů rady pěti set a z publikované Kritiovy řeči. To mi

¹¹⁹ Thúkýdida preferovali např. E. Meyer (1899), 421-424 a 435-436; E. Abbott (1900), 539-540; Costanzi (1901); Judeich (1907), 299-300; Kuberka (1907), 341-343; Kahrstedt (1910), 266-267; Classen&Steup (1922), 160; Schwahn (1934), 2304; Wilcken (1935), 40-41; Hignett (1952), 362 a *passim*; Hackl (1959), 15; Will (1972), 377-378, pozn. 2; Nippel (1980), 77-78 s pozn. 10; Andrewes (HCT V), 256; Kagan (1987), 145; Andrewes (1992b), 475-476; David (1995), 22-23; Welwei (1999), 223-224; Pesely (1983), 149 a *passim*; David (2014), zvl. 31-34.

Aristotelského státního zřízení se přidržovali zejména badatelé píšící v době těsně po jeho objevení: Rohmoser (1892); Micheli (1893), 72, pozn. 2, a 74-85; Wilamowitz Moellendorff (1893a), 105 106; Köhler (1895), zvl. 465-466; Whibley (1896), 195-204; Ballet (1898), 7-11; Köhler (1900); Groh (1901); Siegmund (1909), *passim*; nověji se o jeho rehabilitaci pokusil Harris (1990).

¹²⁰ Srov. PA 11307; Delebecque (1957) (místy velmi spekulativní); Breitenbach (1967), 1571-1578; PAA 734.300.

připadá krajně nepravděpodobné.¹²¹ I kdybychom připustili, že se Xenofón snažil čtenáři předat alespoň něco z toho, co bylo skutečně řečeno, je zcela nejasné, kdy Xenofón tento úsek *Řeckých dějin* napsal¹²² a jak přesné tedy v té době mohly být jeho vzpomínky na Kritiův spor s Thérámenem. Na obě řeči proto budu níže pohlížet jako na Xenofóntovy výtvořky.

2.3.2 *Dějepisná knihovna* Diodóra Sicilského a Eforos

Ve třinácté knize ze čtyřiceti, které původně obsahovala *Dějepisná knihovna* sepsaná Diodórem Sicilským ve druhé třetině 1. století př. n. l., nacházíme o politických dějinách Athén roku 411 překvapivě málo informací, zvláště ve srovnání s Diodórovým popisem vlády třiceti (D. S. XIV,3-5 a 32-33). Diodóros popisuje převrat čtyř set dvakrát, a to stručně a s chybami v XIII,34,2 a poté podrobněji v XIII,36,2-4 a 38,1-2 (zdvojený je i jeho popis válečných událostí v Egeidě roku 411 v XIII,36,5-37,6 a 38,3-42,4). Toto zdvojení je buď důsledkem interpolace Diodórova textu z jiného pramene, dnes nezjistitelného, nebo dvojí Diodórovy autorské verze.¹²³ Obě pasáže straní Thérámenovi (D. S. XIII,38,2; 42,2) a nadsazují význam Alkibiada (D. S. XIII,37,2-5; 38,2; 42,1).

Obecně se předpokládá, že základním, ba jediným Diodórovým pramenem pro dění v Egeidě 5. století byly *Všeobecné dějiny* Efora z Kýmy.¹²⁴ Vzhledem k poměrně malému významu Diodórova díla pro tuto práci tu nebudu zabíhat do detailů, ačkoli mám dojem, že rozsah Diodórovy závislosti na Eforovy byl v minulém století poněkud nadsazován. Není jisté, odkud Eforos čerpal

¹²¹ Pro výše zmíněný návrh srov. Usher (1968), jež následuje Hurni (1991), 220, pozn. 1; Canfora (2011), 277 s pozn. 28, dokonce tvrdí, že v radě zasedal sám Xenofón; srov. však Gray (1989), 94-99 a zvl. 183-184; Krentz (1995), 132.

¹²² Pro různé názory na genezi *Řeckých dějin* srov. např. MacLaren (1934), 249-262 s odkazy; Hatzfeld (1949), 6-9; Delebecque (1957), *passim*; Breitenbach (1967), 1679-1683, *passim*, s odkazy; Higgins (1977), 100-101; Krentz (1989), 5; Gray (1991), 211 a *passim*; Dillery (1995), 12-15; Badian (2004), 43-50.

¹²³ Pro druhou možnost srov. Andrewes (HCT V), 208.

¹²⁴ Srov. např. Volquardsen (1868), 51-71; Schwartz (1905), 669 a 679; Jacoby (1926), 32-33 s odkazy; Barber (1935), 21-22 a *passim*; Andrewes (HCT V), 208; Hose (2006), 679. Srov. však Busolt (1904), 717, s odkazy.

informace, ale jedním z jeho pramenů byl nejspíše Thúkýdidés.¹²⁵ Nevíme, jak Eforos popsal události roku 411, jelikož jediný zlomek s výslovnou citací Efora, který popisuje události z roku 411, se týká bouře, která zničila peloponnéské loďstvo plující od Euboie k Hellésontu (D. S. XIII,41,1-3 = EPHOR. FGrH 70F199).

2.3.3 Cornelius Nepos, *Životopisy*

Dochované *Životopisy vojevůdců cizích národů* od Cornelia Nepota jsou torzem mnohem rozsáhlejšího korpusu životopisů *O slavných mužích*, v němž Nepos rozvíjel tradici helénistických spisů *Περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν* a snad navazoval i na Varronovy *Imagines*.¹²⁶ V této práci budu několikrát citovat pouze Nepotova *Alkibiada*, který (snad přímo) vycházel přinejmenším z děl Thúkýdida, Theopompa a Tímaia (NEP. *Alc.* 11,1). Nehodlám se přidat do početného zástupu kritiků Nepotovy dějepisné metody;¹²⁷ zde stačí říci, že Nepos měl sklony nadsazovat význam Alkibiada, snad ve snaze zdůraznit jeho exemplárnost pro svou současnost.¹²⁸

2.3.4 Plútarchos, *Životopisy*

Plútarchos z Chairóneie byl muž mimořádně univerzálních zájmů, které se zdaleka neomezovaly jen na historické bádání. Přiznaným cílem jeho *Paralelních životopisů* byla výchova čtenářů pomocí studia osobností slavných mužů (PLUT. *Alex.* 1,3; *Aem.* 1,1-3; *Per.* 1,4-2,4); záporné příklady je měly odradit od špatností (PLUT. *Demetr.* 1,6), ale i ukazovat komplexnost hrdinovy a potažmo obecně lidské přirozenosti (PLUT. *Cim.* 2,3-5). Nešlo tedy o líčení průběhu dění, ale

¹²⁵ Srov. např. Busolt (1904), 704; Jacoby (1926), 31; Pesely (1983), 35; Hose (2006), 679-80.

¹²⁶ Geiger (1985), zvl. 30-65, nadsadil Nepotovu inovativnost tezí, že v helénistické době neexistovala politická biografie, srov. mírné úpravy jeho teze Tuplinem (2000). Pro vztah mezi Varronovými *Imagines* a Nepotovými *De viris illustribus* srov. Momigliano (1971), 96-97, a Geiger (1985), 81. Pro různé odhady doby vzniku díla *De ducis exterarum gentium* srov. např. Geiger (1985), 84-92; Stem (2009), 29-30.

¹²⁷ Srov. např. citace shromážděné Stemem (2012), 9-10 a 30-33.

¹²⁸ Pro význam poučného vzoru pro Nepotovo dílo srov. NEP. *Att.* 19,1 a z moderní literatury zvl. Stem (2012), 128-237. K Nepotovu pozitivnímu hodnocení Alkibiada srov. Tuplin (2000), 146.

charakterů, které mohlo vtipné vyjádření ilustrovat lépe než bitva s tisíci mrtvých (PLUT. *Alex.* 1,2),¹²⁹ a pokud nějaká historika dobře ilustrovala následováníhodný příklad, Plútarchos ji uvedl, i když pochyboval o její historicitě (např. PLUT. *Sol.* 27,1).

Při psaní pro nás významných pasáží *Alkibiadova životopisu* Plútarchos používal primárně Thúkýdida. Sice se snažil ho pokud možno doplnit jinými prameny, které neměly tak úzce vymezenou oblast zájmu (PLUT. *Nic.* 1,1-5),¹³⁰ ale pro Alkibiadovu činnost v letech 412-411 nejspíše mnoho takových informací nenalezl a na rozdíl od jiných pasáží necítil potřebu Thúkýdidovo podání výrazně upravit.¹³¹ Pro tuto práci má proto relevantní část Plútarchova podání (*Aic.* 24,4-27,1) cenu spíše jako inteligentním, sečtělým, ale ne neomylným čtenářem vytvořená parafráze, která výjimečně může zasáhnout do debaty o přesném významu Thúkýdidova textu.

K pseudo-Plútarchovým *Životopisům deseti řečníků* se stručně vyjádřím níže.¹³²

2.3.5 Marcus Iunianus Iustinus, *Výtah z filippských dějin Pompeia Troga*

Iustinův *Výtah z filippských dějin Pompeia Troga* věnuje poměrně dost prostoru Alkibiadově činnosti v letech 412-411 (V,2,1-4,2). Nadsazování Alkibiadova významu tu dosahuje těžko překonatelného vrcholu: všechny události jsou prezentovány jako výsledky jeho plánů. Vzhledem k poměrně malému významu Iustinova výtahu pro tuto práci se nebudu věnovat otázkám doby vzniku tohoto

¹²⁹ Pelling (2002), 102-107, zkoumá, nakolik se vybrané životopisy Římanů drží těchto programových vyjádření. K Plútarchovu moralismu obecně srov. např. Frazier (1996); Duff (1999); Pelling (2002), 237-251; Brenk (2008).

¹³⁰ Srov. k tomu např. Gomme (HCT I), 75-84; Gribble (1999), 276-278; Pelling (2002), 117-141, zvl. 117-118.

¹³¹ Pro Plútarchovo přepracovávání některých jiných Thúkýdidových pasáží srov. Romilly (1988b).

¹³² Srov. **2.7.1** s pozn. 244.

díla ani jeho pramenů; v přílušné pasáži však byly spatřovány thúkýdidovské i eforovské prvky.¹³³

2.4 SOUDNÍ A SNĚMOVNÍ ŘEČI

O soudních a sněmovních řečech tu lze pojednat souhrnně, jelikož jde o prameny, které sdílejí mnohé charakteristiky. Nejprve podám přehled řečí, které obsahují zmínky týkající se politiky roku 411, a poté uvedu svůj názor na to, do jaké míry lze tyto řeči použít při rekonstrukci minulé reality.

2.4.1 Přehled řečí týkajících se let 413-409

Eminentně zajímavou by pro nás byla obhajoba, kterou pronesl Antifón, syn Sofilův z Rhamnuntu,¹³⁴ jeden z čelných představitelů čtyř set, když byl obžalován z velezrady při diplomatické misi do Sparty. Do výběru Antifóntových řečí, který byl opsán do pergamenových rukopisů, se však nedostala, a tak byla známa jen ze šesti slovníkových citací (ANTIPHON zl. 1-6 Blass-Thalheim), dokud nebyl vydán text

¹³³ Srov. zvl. Forni&Angeli Bertinelli (1982), zvl. 1324-1325. Pouze Efora zmiňuje Pesely (1983), 48.

¹³⁴ Srov. Blass (1887), 91-108; Micheli (1893), 87-88; Thalheim (1894b); PA 1.304; Rhodes (1981), 408; Heitsch (1984), 110-121; PAA 138.625; Gagarin (2002); Bearzot (2013), 27-31.

Specifickým problémem je identita člena čtyř set se stejnojmenným sofistou. Za dvě různé osobnosti je pokládali např. Blass (1887), 94; PA 1.278 a 1.304; Dodds (1951), 132-133, a (1954); Kennedy (1963), 129-130; Luria (1963); Andrewes (HCT V), 170-171; Rhodes (1981), 408; Hoffmann (1996), 176-183; Pendrick (1987), (1993), a (2002), 1-26; PAA 138.190 a 138.625. *Contra* J. S. Morrison (1953) a (1961); Avery (1982); Romilly (1988a), 154-156 a 212; Gagarin (1990); Wiesner (1994); Gagarin (2002), 38-52; Scholten (2003), 192-194; Bearzot (2013), 29. Agnostickou pozici zaujali Wenig (1916), 132-134; Dover (1988 [1950]), 34; Andrewes (HCT V), 170-171; Ostwald (1986), 360-361, pozn. 88 a 363; Bourriot (1995), 149-151; Heftner (2001), 68; Hornblower (2008), 954-955. Guthrie (1969), 292-294, sumarizuje starší názory, ale nevyjadřuje se. Ke stávající podobě debaty bych rád dodal dva argumenty: **1)** *Pace* Pendrick (2002), 3, nelze *a priori* předpokládat, že Antifón z XEN. *Mem.* I,6 je totožný s autorem spisů *O pravdě* a *O svornosti*; XEN. *Mem.* I,6,15 podle mého názoru jasně naznačuje, že Sókratův partner v rozhovoru byl politicky činný). **2)** Na druhou stranu, důkazní břemeno spočívá na bedrech zastánců identity. Jelikož je to podle mého názoru mimo naše možnosti, je lepší pohlížet na řečníka a autora sofistických spisů jako na dvě různé osoby.

v Egyptě zakoupeného papyru z 2. století n. l., který pravděpodobně obsahuje zlomky této řeči (ANTIPHO zl. 1a-d Blass-Thalheim).¹³⁵

Z řečí dochovaných ve středověkých rukopisech je třeba na prvním místě uvést řeč *Proti Polystratovi* dochovanou v korpusu Lýsiových řečí, zřejmě však Lýsiovi připisanou neprávem ([LYS.] XX).¹³⁶ Sepsána byla asi roku 410, nejpozději 409, není jasné, pro jaký typ soudního procesu.¹³⁷ Zdá se, že dochovaný text vznikl spojením dvou různých řečí ([LYS.] XX,1-10 a 11-36) přednesených při téže příležitosti, z nichž druhou pronesl syn obžalovaného.¹³⁸ Je-li tomu tak, chybí neurčitá část první řeči (podle mého názoru včetně úvodu)¹³⁹ a úvod druhé. Každopádně je nanejvýš pravděpodobné, že dochovaný text neobsahuje všechny argumenty použité Polystratovou obhajobou.

Další řeči, jejichž sepsání Lýsiou nebývá zpochybňováno, obsahují kratší pasáže zajímavé pro tuto práci. Lýsiova *Obžaloba Eratosthena* (LYS. XII), sepsaná

¹³⁵ První vydání Nicole (1907). O Antifóntově autorství textu z papyru vyjádřili pochybnosti Pasquali (1908); Beloch (1914), 392-393, pozn. 1; Roussel (1925); Canfora (1999), 42-44; Hornblower (2008), 957; Canfora (2011), 313-316. V autenticitu zlomků věřili např. Wenig (1916), 108; Andrewes (HCT V), 198-201; Rhodes (1981), 22 a 367; Ostwald (1986), 402 s pozn. 220; Lehmann (1987), 34, pozn. 2; Heftner (2001), 69 pozn. 324; Gagarin (2002), 161-164; Piovan (2011), 189 s pozn. 18.

¹³⁶ Na odmítání Lýsiova autorství panuje všeobecná shoda, srov. např. Blass (1887), 381 a 510; Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 363-364; Wenig (1916), 246 a 248; Gernet&Bizos (1926), 61; Usher&Najock (1982), 104; Todd (2000), 217; Heftner (1999a), 68; Apostolakis (2003), 83-87; *contra* jen Darkow (1917), 65-70, s odkazy, a Usher (1999), 115-116. Jeden z argumentů proti Lýsiovu autorství, totiž že Lýsiás se před konfiskací rodinného majetku nevěnoval logografické činnosti, jsem se pokusil zpochybnit jinde, srov. Nývlt (2013a), 166 s pozn. 38 (srov. též Darkow (1917), 66-67). S ohledem na jazykové zvláštnosti (pro některé srov. Dover (1968), 147) a celkově nízkou úroveň této řeči však Lýsiovo autorství není pravděpodobné.

¹³⁷ Srov. např. Blass (1887), 504-505; Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 360-361; Wenig (1916), 246-247; Darkow (1917), 69; Gernet&Bizos (1926), 58-60; Avery (1959), 266-267 s pozn. 9; Heftner (1999a), 68-69, pozn. 1 a 4; Todd (2000), 217; Apostolakis (2003), 43-57.

¹³⁸ Srov. např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 363-364; Andrewes (1976), 18, a (HCT V), 201; Heftner (1999a), 69; Usher (1999), 115; Todd (2000), 217, pozn. 2; pochybnosti vyjádřili Wenig (1916), 248, a Gernet&Bizos (1926), 60-61; proti této tezi se ne zcela přesvědčivě vyslovil Apostolakis (2003), 69-71.

¹³⁹ Tak též Andrewes (HCT V), 201. *Contra* Blass (1887), 506; Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 362; a snad Apostolakis (2003), 121.

roku 403 pro proces εὔθυναι,¹⁴⁰ která obsahuje podrobný popis protidemokratických aktivit obžalovaného (Lys. XII,42-48) zahrnující i jeho činnost v létě 411 (Lys. XII,42). Ještě delší úsek řeči je věnován kritice Thérámena (Lys. XII,62-78), v jejímž rámci se Lýsiás zmiňuje i o roli tohoto politika a jeho otce roku 411 (Lys. XII,65-67). Lýsiova *Obžaloba Agorata* (Lys. XIII), vytvořená snad mezi lety 401 a 398 pro proces typu *apagógé*,¹⁴¹ v rámci útoku na charakter a minulost obžalovaného (Lys. XIII,63-82) popírá jeho podíl na vraždě Frýnicha (Lys. XIII,70-76). Jen velmi neurčité zmínky o Alkibiadovi nalezneme v jedné ze dvou řečí lýsiovského korpusu věnujících se údajným vojenským zločinům stejnojmenného syna slavného renegáta (Lys. XIV a XV; srov. Lys. XIV,32-40), a není tedy třeba se jim tu dále věnovat.¹⁴² Stručné narážky na vládu čtyř set nacházíme i *Obhajobě proti nařčení ze zrušení demokracie* (Lys. XXV), sepsané po roce 401/0 snad pro *dokimasii*,¹⁴³ a v *Obžalobě Níkomacha* (Lys. XXX), napsané

¹⁴⁰ K dataci a procesnímu zařazení této řeči srov. Nývlt (2011), 28-32, s odkazy, k nimž je třeba doplnit Piovan (2011), 15-37. Nelze vyloučit, že jde o pamflet. O Lýsiově autorství pochyboval jen Hecker (1848). Zato Dover (1968), 57-147, a Usher&Najock (1982) vycházeli z předpokladu, že *Obžaloba Eratosthena* je jediná řeč, kterou nepochybně sepsal Lýsiás, a určovali autenticitu ostatních řečí lýsiovského korpusu na základě srovnání s ní.

¹⁴¹ Srov. např. Blass (1887), 551-552 a 555 (dle nějž byla řeč vytvořena po roce 398); Wenig (1916), 259-260 (po roce 401); Gernet&Bizos (1924), 186, pozn. 1 (mezi 400 a 398) a 187-189; M. H. Hansen (1976), 130-132; Loening (1987), 72-79 (před přijetím usnesení zaznamenaného na IG II² 10 roku 401/0); Bearzot (1997a), 66-77 (nepříliš přesvědčivě datující řeč do let 403-400); Volonaki (1998), 12-13 a 22-26; Usher (1999), 64-65; Todd (2000), 138-139 (nejspíše 399). K Lýsiovu autorství srov. Blass (1887), 559; Darkow (1917), 53; Volonaki (1998), 42-44. Dover (1968), 15-147, a Usher&Najock (1982), 92, zaznamenali určité jazykové odchytky mezi Lys. XII a XIII, ale Usher&Najock (1982), 104, považují řeč za autentickou.

K *apagógé* srov. např. Lipsius (1908), 317-331; A. R. W. Harrison (1971), 222-229; MacDowell (1978), 148; M. H. Hansen (1976); Todd (1993), 117-118.

¹⁴² Na tomto místě si však zaslouží zmínku slova Lys. XIV,37: ἐπειδὴ δ' ἔδει αὐτὸν (Alkibiada) στρατηγεῖν, οὐδὲν κακὸν ποιεῖν ἐκείνους (sc. Peloponnésany) ἐδύνατο, ἀλλ' ὑποσχόμενος δι' ἑαυτὸν παρέξειν βασιλέα χρήματα, πλεῖν ἢ διακόσια τάλαντα τῆς πόλεως ὑφείλετο. Evidentně nadsazené tvrzení z poslední věty se zřejmě vztahuje na celou dobu Alkibiadova působení v roli stratéga v letech 411-407 (?).

¹⁴³ Srov. např. Blass (1887), 511-512; Wenig (1916), 249; Gernet&Bizos (1926), 111-112; Weissenberger (1987), 84-86; Murphy (1992), 545-546; Usher (1999), 70; Todd (2000), 260-261; Piovan (2012), 181-188. Možná jde o pamflet. Pokud jde o Lýsiovo autorství, Dover (1968), 115-147, našel několik jazykových rozdílů oproti Lys.

v první polovině roku 399 nejspíše pro proces typu εἰσαγγελία.¹⁴⁴ Konečně Lýsiova *Řeč proti zrušení otcovské ústavy* (Lys. XXXIV), sepsaná roku 403 pro debatu na lidovém shromáždění,¹⁴⁵ dvakrát zmiňuje „dvě předchozí oligarchie“ (Lys. XXXIV,1-4) a o obou tvrdí, že v nich nevládli vlastníci pozemků (Lys. XXXIV,4). Dochovala se jen úvodní část řeči, kterou cituje Dionýsios z Halikarnássu (Lys. 33). Již Dionýsios si nebyl jistý, zda skutečně šlo o řeč pronesenou na sněmu, nebo o pamflet (D. H. Lys. 32,2).

Řeč *O mystériích* (AND. I), sepsaná Andokidem, synem Leógorovým z Kydathénaiu,¹⁴⁶ roku 400 nebo 399 pro proces typu *apagóge* spjatý s *endeixis*,¹⁴⁷ je důležitým pramenem pro reakci Athéňanů na oligarchii čtyř set (AND. I,96-98 citující Démofantova usnesení, přijatého roku 410/09 a nařizujícího složení přísahy k ochraně demokracie),¹⁴⁸ dění za oligarchie se však nevěnuje. V Andokidově řeči *O vlastním návratu* (AND. II), sepsané mezi lety 411-405 a

XII, a Usher&Najock (1982), 102, zaznamenávají jen chudší slovní zásobu této řeči, ale považují ji za autentickou. Závěr této řeči se nám nedochoval.

K *dokimasi* srov. např. Lipsius (1908), 269-285; A. R. W. Harrison (1971), 200-203; MacDowell (1978), 167-169; Todd (1993), 115-116 a 287-289; Bleicken (2002 [1994]), 327-332.

¹⁴⁴ Srov. např. Blass (1887), 467; Wenig (1916), 234-235; Gernet&Bazos (1926), 159; M. H. Hansen (1975), 116-117; Todd (1996), 103-105; Carawan (2010), 86 a 85; Piovan (2011), 263-264 s odkazy. K Lýsiovu autorství srov. Blass (1887), 468-470; Wenig (1916), 235; Darkow (1917), 82-86 (dle níž jde o pamflet); Piovan (2011), 261-262. Dover (1968), 115-147, ani Usher&Najock (1982) nezjistili žádný stylistický rozdíl mezi touto řečí a *Obžalobou Eratosthena*.

K *eisangelii* srov. např. Lipsius (1905), 176-211; Bonner&Smith (1930), 294-309; A. R. W. Harrison (1971), 50-59; M. H. Hansen (1975); MacDowell (1978), 183-186; Rhodes (1979); M. H. Hansen (1980); Todd (1993), 113-115; Bearzot (1996).

¹⁴⁵ Srov. např. Blass (1887), 449-452; Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 225-226; Wenig (1916), 228; Gernet&Bazos (1926), 205; Todd (2000), 335. Pokud jde o Lýsiovo autorství, Usher&Najock (1982) nezjistili žádný stylistický rozdíl mezi touto řečí a *Obžalobou Eratosthena*, což ovšem u tak krátkého textu nepřekvapuje.

¹⁴⁶ Srov. Thalheim (1894a); PA 828; PAA 127.280; Novotný (2010), 7-12.

¹⁴⁷ Srov. např. Blass (1887), 291-292; Wenig (1916), 169; Dalmeyda (1930), 9; MacDowell (1962), 204-205; M. H. Hansen (1976), 128; Lévy (1976), 173-174, pozn. 4; Usher (1999), 44-45; Novotný (2010), 11, pozn. 35, a 73.

K *endeixi* srov. zvl. M. H. Hansen (1976), 9-24 (s odkazy na starší, jím překonanou literaturu, jíž se přidržují ještě Lewis (1974), 87, a Rhodes (1981), 379); MacDowell (1978), 58; Todd (1993), 117.

¹⁴⁸ Canevaro&Harris (2012), 119-125, citovaný dokument prohlásili za falsum. Jejich argumenty mne nepřesvědčují, ale v této práci není prostor pro jejich vyvracení.

adresované lidovému shromáždění,¹⁴⁹ je zmínka o nepřátelství mezi vládou čtyř set a flotilou na Samu a popis soudního procesu s Andokidem za vlády čtyř set (AND. II,11-15).

Ze soudních řečí, jejichž autorem je Ísokratés, syn Theodórův z Erchií,¹⁵⁰ je pro nás důležitá jen řeč *O spřežení* (ISOC. XVI), sepsaná nejspíše mezi lety 398 a 395 pro Alkibiada, v soukromém procesu o náhradu škody (δίκη βλάβης) obžalovaného syna slavného Alkibiada.¹⁵¹ Ísokratés tu dlouze a navýsost tendenčně obhajuje a vychvaluje činnost slavného Alkibiada i v letech 413-409 (ISOC. XVI,10-21). V tomto případě se nedochoval začátek řeči.

Pozdější řečníci, nakolik můžeme soudit, vládě čtyř set věnovali jen malou pozornost. V celém korpusu Démostenových řečí nacházíme jen stručnou zmínku o zrušení ústavních pojistek roku 411 a faktické neexistenci soudů (DEM. XXIV,154; srov. též [DEM.] LVIII,34) a o Aristokratově roli při zboření Éetióneie ([DEM.] LVIII,66).¹⁵² U Aischína nacházíme o vládě čtyř set jen dvě stručné zmínky (AESCH. II,176 a III,191). V tomto ohledu je výjimečná Lykúrgova *Obžaloba Leókrata* (LYC. I), sepsaná roku 331/0 pro proces typu είσαγγελία.¹⁵³ V dlouhé řadě dobrých i odsouzeníhodných příkladů z athénské minulosti tu zaznívá i jméno Frýnicha, jehož osudu je věnován značný prostor (LYC. I,112-115).

2.4.2 Spolehlivost řečníků

Abychom mohli posoudit historickou spolehlivost dochovaných textů, musíme si položit následující tři otázky:

¹⁴⁹ Srov. např. Blass (1887), 290 s pozn. 1; Wenig (1916), 167-168; Dalmeyda (1930), 67-68; MacDowell (1962), 4-5, pozn. 9; Gallucci (1986), 152-159; Novotný (2010), 10 s odkazy.

¹⁵⁰ Srov. PA 7.716; Münscher (1916); Cloché (1963); PAA 542.150.

¹⁵¹ Srov. např. Blass (1874), 205; Münscher (1916), 2160; Wenig (1923), 52-53 a 55; Mathieu&Brémond (1928), 48-49; Cloché (1963), 11; Gribble (1999), 92-93 (a též 107-117 k otázce možného přepracování této řeči po procesu); Usher (1999), 120; Mirhady&Too (2000), 67.

K *diké blabés* srov. Lipsius (1912), 652-663; Todd (1993), 279-282.

¹⁵² Srov. **6.3.4** ke konci s pozn. 264-267.

¹⁵³ Srov. např. Blass (1880), 87-88; Durrbach (1932), 25-26; M. H. Hansen (1975), 108; Usher (1999), 325.

1) Do jaké míry se nám dochované texty podobají slovům skutečně proneseným při soudních jednáních? Zde je třeba rozlišit dvě kategorie řečí.

Pokud autor sepsal text pro někoho jiného,¹⁵⁴ mohl být archetypem text, za který zákazník logografovi zaplatil a který se pak naučil nazpaměť pro přednes na soudu, anebo kopie, kterou si ponechal *logografos*. V prvním případě by dochovaný text se značnou přesností odpovídal tomu, co skutečně zaznělo, ve druhém by *logografos* mohl text vylepšovat i po přednesení řeči. Nemůžeme rozhodnout, do které z těchto dvou kategorií spadaly výše uvedené řeči sepsané *logografy* pro jiné, protože nikdy nemáme dochovanou řeč protistrany, a tak nám chybí poznatky, které bychom mohli získat na základě předjímání argumentů.

Mírně odlišná byla situace v případech, kdy autor textu sám řeč proslovil.¹⁵⁵ Pak se nám mohly dochovat buď texty přepracované po procesu, anebo přípravy, které měly autorovi usnadnit zapamatování textu či naakumulovat dostatečnou zásobu argumentů.¹⁵⁶ V druhém případě tu na rozdíl od řečí psaných pro jiné neexistoval tlak na vytvoření definitivní verze: řečník mohl použít jen některé z připravených argumentů nebo k nim doplnit další na základě rad svých přátel či momentální inspirace během procesu. U řečí, které na soudech pronesli jejich autoři, je tedy podle mého názoru pravděpodobnější, že jsou vzdálené tomu, co bylo skutečně proneseno, a nemusí být překvapivé, že neuvádějí všechny relevantní argumenty, jakkoli dobře by odpovídaly řečnickově strategii.

¹⁵⁴ Předpokládám, že *logografos* nebyl pouze poradcem, ale že sepsal definitivní text: srov. Nývlt (2013a), 159-160, pozn. 3, s odkazy.

Příklady z výše citovaných řečí jsou zřejmě zvl. LYS. XIII, XXV, XXX a Isoc. XVI. Nelze ani vyloučit, že mezi tyto řeči patří [LYS.] XX, ale připadá mi to nepravděpodobné, srov. níže.

¹⁵⁵ Tak tomu zřejmě bylo v případě Antifóntovy sebeobhajoby, LYS. XII a LYC. I. Pro výše nastíněné dělení tohoto typu řečí srov. např. MacDowell (2000), 22-24.

¹⁵⁶ Je-li Antifóntova sebeobhajoba autentická, musí spadat do druhé kategorie, jelikož Antifón byl popraven záhy po příslušném procesu. Podle mého názoru patří do první skupiny LYS. XII, AND. I a LYC. I, do druhé Antifóntova sebeobhajoba a [LYS.] XX, ačkoli u druhé jmenované badatelé spíše předpokládají, že ji zveřejnil její autor, Polystratův syn, který pronesl druhou část dochovaného textu, s úmyslem podpořit prestiž rodiny a svou image demokrata: tak Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 362; Gernet&Bazos (1926), 61; Andrewes (HCT V), 201; Heftner (1999a), 69.

2) Jaké byly vědomosti autorů o minulosti? Zde můžeme jen těžko generalizovat. Např. Démostenés a Aischínés skoro jistě věděli o vládě čtyř set více, než lze vysoudit z jejich řečí. Navíc se zdá, že minimálně v 5. století se neslušelo, aby řečník projevoval větší znalosti než publikum na soudech,¹⁵⁷ takže se snažili svá vyjádření o minulosti přizpůsobit znalostem publika, což zjevně ovlivňovalo i spolehlivost historických informací.

3) Do jaké míry mohli minulost přizpůsobovat svým potřebám?¹⁵⁸ Dnes je samozřejmě jen těžko uchopitelné, do jaké míry athénské poroty tolerovaly překrucování pravdy. Přehánění vlastních zásluh a očerňování oponenta sice bylo všeobecně očekáváno a přijímáno, ale to neznamená, že athénští porotci byli k pravdě zcela indiferentní: kdyby zjistili, že se je řečník snaží podvést, jistě by mu své hlasy odepřeli. Tudíž se zdá, že je třeba pravdivost údajů v každém jednotlivém případě ověřovat kalkulem rizika: řečník by nepřišel s tvrzením, jehož lživost byla všeobecně známá a jímž by pro svou tezi získal jen málo, takže se zdá, že spolehlivější jsou tvrzení, která by příliš neprospěla řečníkově tezi, jsou uvedena mimochodem a nijak podrobně dokazována. Řečník jistě mohl překrucovat i všeobecně známé události, ale z jeho detailní argumentace muselo být všem jasné, že tím chce pro svou tezi hodně získat (klasickým příkladem je LYS. XIII,85-90).

2.5 PAMFLETOVÁ LITERATURA

Nyní můžeme obrátit svou pozornost k dosti heterogenní skupině textů, které nebyly určeny pro přednes před soudním dvorem nebo lidovým shromážděním, ale sdílí některé vlastnosti soudních řečí, zejména snahu vyargumentovat více či méně konkrétní tezi a ovlivnit tak mínění svých adresátů.¹⁵⁹ Typickým příkladem

¹⁵⁷ Srov. např. Lavency (1964), 106-109; Ober (1989), 169-182; Schloemann (2002), 139; Nývlt (2014b), 48 s pozn. 30.

¹⁵⁸ Z obsáhlé literatury srov. např. Pearson (1941), *passim*; Lavency (1964), 174-182; Dover (1974), 11-13 a *passim*; Feraboli (1980), 14-19; Nouhaud (1982); Harding (1987), zvl. 38; Todd (1990), zvl. 164 a 171-175, a (1993), *passim*; Harris (1995), 7-16; Schmitz (2000); Harris (2007), *passim*; Steinbock (2013), *passim*.

¹⁵⁹ Stejně jako Gribble (1999), 102, pozn. 51, si nejsem zcela jist, zda je termín „pamflet“ vhodným označením těchto spisů (Piovan (2011), 30, správně upozorňuje, že

tohoto žánru je *Athénské státní zřízení* dochované mezi Xenofóntovými spisy, které ovšem podle mého názoru nemá žádný prokazatelný vztah k událostem roku 411, takže se mu zde nebudu věnovat. Jak záhy uvidíme, hranice mezi soudními řečmi a pamflety je dosti neostrá.

2.5.1 Přehled pamfletů týkajících se roku 411

Pamflety by mohly být některé výše uvedené soudní řeči, pochybnosti obklopují zejm. LYS. XII, XXV a XXXIV. Sporná je též příslušnost Antifóntova spisu proti Alkibiadovi, z nějž se dochovaly jen dvě citace (ANTIPHO zl. 66 a 67 Blass-Thalheim), navíc s odlišnými tituly.¹⁶⁰ Pokud, jak věřím, je správná první možnost a pokud je autorem tohoto textu skutečně slavný řečník z Rhamnúntu,¹⁶¹ rozhodně jde o doklad nepřátelství obou mužů, nelze ho však ani přibližně datovat. Mohl vzniknout dostatečně dlouho před rokem 411 na to, aby se oboustranná animozita stihla obrousit do té míry, že byl Antifón ochoten ke spolupráci s Peisandrem prosazujícím Alkibiadův návrat; lze ho však také datovat do doby poté, co se představitelé athénských oligarchů s Alkibiadem rozešli.¹⁶² Je dokonce možné, že byla řeč sepsána mezi první a druhou Peisandrovou cestou do Athén s cílem přesvědčit Alkibiadovy stoupence v protidemokratickém hnutí, aby s ním přestali spolupracovat. Existenci Antifóntova pamfletu proti Théseovi, jehož stopy na základě někteří badatelé spatřovali v PLUT. *Thes.* 32,1 (srov. *Proleg. in HERMOG. Stat.* s. 189 Rabe), pokládám za spornou.¹⁶³

nebyly určeny širokému publiku), ale nesporně je to termín obvyklý a zatím jsem se neseťkal s lepším.

¹⁶⁰ Zatímco PLUT. *Alc.* 3,1 text cituje jako *Hanopis* (Λοιδορία), zjevně na Alkibiada, ATH. XII,525b ho uvádí jako *Žalobu Alkibiada z pomluvy* (Κατὰ Ἀλκιβιάδου λοιδορίας). Gribble (1999), 151-152, preferuje druhou možnost, která však hůře odpovídá obsahu dochovaných zlomků. Na rozdíl od něj v Plútarchově citaci nespátřuji žádnou známku toho, že by Plútarchos citoval z druhé ruky; k možným Athénaiovým nepřesnostem srov. např. Ambaglio (1990); Lenfant (1999), 113-116; Pelling (2000b), 184-188.

¹⁶¹ Pochybuje o tom Gribble (1999), 152, ale podle mého podceňuje Plútarchovu spolehlivost.

¹⁶² Pro první možnost srov. Blass (1887), 106; Sartori (1957), 119; McCoy (1970), 64. Pro druhou srov. Dover (1988 [1950]), 26; Scholten (2003), 198-199; Edwards (2004), 80; Bearzot (2013), 28; a Nývlt (2013b), 40.

¹⁶³ Srov. Gianfrancesco (1975) a Heftner (2003c), 44-46.

Z pamfletu by mohl pocházet i text Thrasymacha z Kalchédonu o „tradičním státním zřízení“ (πάτριος πολιτεία), jehož část cituje Dionýsios z Halikarnássu (D. H. *Dem.* 3,4 = THRASYM. VS 85B1); nelze však ani vyloučit, že šlo o jedno z Thrasymachových *prooimií* sepsaných pro potřeby řečnické výuky.¹⁶⁴ Datace textu je zcela nejasná, ač ho mnozí badatelé umisťují do roku 411.¹⁶⁵

Nespornými pamflety jsou díla Ísokratova, v nich ale nacházíme jen dvě neurčité zmínky o ustavení čtyř set, a to jednu v *Řeči o míru*, sepsané někdy po konci spojenecké války v roce 355 (ISOC. VIII,108),¹⁶⁶ a druhou v *Areopagítiku* (ISOC. VII,58), sepsaném snad v letech 358-352.¹⁶⁷

2.5.2 Význam pamfletů pro historické bádání

Na rozdíl od řečí sepsaných *logografy* v případě pamfletů nevstupuje do hry možné ovlivnění textu ohledy na členy soudních porot. Autoři pamfletů psali pro sympatizující publikum a nebyli svazováni ohledy na demokratickou ideologii, dostávají nás tedy nejbliže ke smýšlení řeckých elit. Rozhodně však nebyly sepsány s cílem podat věrný obraz reality a svoboda, kterou jim v tomto ohledu publikum poskytovalo, byla značná.

¹⁶⁴ Tak Yunis (1997), 64-66. S. A. White (1995) nepřesvědčivě navrhl, že jde o řeč, kterou Thrasymachos pronesl coby vyslanec. Za řeč sepsanou pro nějakého Athéňana text považovali Blass (1887), 250; Guthrie (1969), 295; Nederman (1981), 151; Ostwald (1986), 367; Scholten (2003), 153 a 159-160.

¹⁶⁵ Nemožnost text přesně datovat zdůraznil Yunis (1997), 64. Před rok 411 datoval text Lehmann (1987), 36, pozn. 7; do roku 411 či do doby těsně poté např. Blass (1887), 250; Meyer (1902), 577; Busolt (1904), 1459-1460, pozn. 4; Fuks (1953), 102-104; Cecchin (1969), 13-14; Lévy (1976), 211; Ostwald (1986), 367; Romilly (1988a), 209; Natalicchio (1990), 63; Raaflaub (1992), 36, pozn. 96; Munn (2000), 135-136; Scholten (2003), 160; do roku 403 např. Köhler (1895), 457, pozn. 1.

¹⁶⁶ Pro různé datace řeči srov. Blass (1874), 273-274; Münscher (1916), 2205; Wenig (1923), 89-90; Mathieu (1942), 4-6; Cloché (1963), 76; Usher (1999), 302; Papillon (2004), 134. Heftner (2001), 110, pozn. 7, správně upozorňuje, že tu Ísokratés mluví tak obecně, že by jeho slova šla vztáhnout i na třicet tyranů.

¹⁶⁷ Pro různé datace srov. Blass (1874), 279; Münscher (1916), 2207; Wenig (1923), 92-93; Mathieu (1942), 55-56; Cloché (1963), 83; Usher (1999), 303, pozn. 32; Mirhady&Too (2000), 182.

Pro debatu o tom, jaké oligarchy tu měl Ísokratés na mysli, srov. Judeich (1907), 299; Kahrstedt (1910), 268.

2.6 DRAMATA

Dramata jsou sice soudobé prameny,¹⁶⁸ ale jejich vztah s realitou a politickým životem Athén je navýsost komplikovaný. Ačkoli budu v průběhu této práce odkazovat na více dramát,¹⁶⁹ dochovaly se pouze dvě hry důležité při rekonstrukci událostí roku 411: Aristofanovy komedie *Lýsistraté* a *Ženy o Thesmoforiích*.

2.6.1 Datace *Lýsistraty* a *Žen o Thesmoforiích*

Podle názoru většiny odborníků byla *Lýsistraté* uvedena na Lénájích roku 411 a *Ženy o Thesmoforiích* na městských Dionýsiích téhož roku.¹⁷⁰ Někteří badatelé však věří v opačné pořadí,¹⁷¹ dle jiných byly obě hry uvedeny na jedné slavnosti.¹⁷² Objevují se i názory, že byla alespoň jedna z těchto her uvedena až roku 410.¹⁷³

¹⁶⁸ Souhlasím se současným *communis opinio*, že text měl sloužit hercům při nastudování hry a byl uchováván kvůli reprízám, takže (s výjimkou autorem přepracovávaných her jako *Oblaků* a občasných hereckých interpolací, ostatně častějších v tragédiích) poměrně přesně odpovídá tomu, co skutečně zaznělo z divadelní scény při premiéře: srov. např. Revermann (2006), 66-87; Sommerstein (2010), 400-403; Olson (2012), 73-74. Revermann, (2006), 257-259, navrhuje, že verše AR. *Lys.* 1295-1321 byly přidány pro reprízu v Tarentu, což mne nepřesvědčuje.

¹⁶⁹ Srov. závěr 4.2.2 a 6.4.

¹⁷⁰ Tak např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 343-352; Croiset (1906), 213; Sartori (1957), 115 a 117; Dover (1972), 169-172; Sommerstein (1977a); Andrewes (HCT V), 184-193; Henderson (1987), xv-xxv; Hubbard (1991), 245; MacDowell (1995), xii; Heftner (2001), 59-60 a 117; Austin&Olson (2004), xli-xliii; Sidwell (2009), 35; David (2014), 18-19.

¹⁷¹ Např. Töttösy (1962), 274, pozn. 2; Gelzer (1970), 1467-1469 a 1473-1475 (datující Lénaje do ledna a městské Dionýsie do března 411); Stark (1975), 350, s odkazy; Prato&Conto (2001), xi-xvii; *contra* Sommerstein (1977a), 120-122, a Avery (1999), 132-133.

¹⁷² Anti (1947), 219 a 230-231, datoval obě hry do Lénají 411, zatímco Russo (1962), 298-299, a Wysocki (1988), 246-247, na městské Dionýsie. Argumenty prvních dvou autorů jsou založené na tezi, že se divadelní představení o Lénájích odehrávala v jiném prostoru než o velkých Dionýsiích, což je však málo pravděpodobné, srov. např. Pickard-Cambridge (1968), 39-40; Gelzer (1970), 1467; Sommerstein (1977a), 113; Roselli (2011), 73.

¹⁷³ Např. Rogers (1904), xxviii-xxxviii; Rhodes (1972a), 190; Vickers (1989), 42-43; Munn (2000), 333-334; Samons (2000), 318-319; Canfora (2011), 335-343; Tsakmakis (2012).

Nejprve je na místě otázka o absolutní dataci obou svátků. Z dvou pozdních pramenů (σχ. in HES. *Op.* 504-506; *Bekk. Anecd.* I,235) víme, že se Lénáje konaly během gaméliónu (sedmého měsíce athénské lunárního kalendáře). Argumenty pro zpřesnění datace na dvanáctého gaméliónu jsou nepřesvědčivé,¹⁷⁴ ale dochovaná data jednání athénské lidového shromáždění činí o něco pravděpodobnějším datum v prostřední třetině gaméliónu.¹⁷⁵ Dramatické soutěže na městských Dionýsiích se v době, která nás zajímá, konaly od desátého do třináctého elaféboliónu (devátého měsíce athénské lunárního kalendáře).¹⁷⁶ Jelikož měl úřední rok 411/10 začít čtrnáctého skiroforiónu ([ARIST.] *Ath.* 32,1), zdá se, že byl lunární kalendář opožděný, takže by Lénáje měly spadat do konce ledna či února a městské Dionýsie do poloviny dubna 411.¹⁷⁷ Nemůžeme si však být jisti, že mezi gaméliónem a skiroforiónem nedošlo k nějaké distorzi kvůli vkládání přestupných dní,¹⁷⁸ a proto slavnosti nemůžeme datovat nejen s přesností na den, ale ani na část měsíce. Lénáje se mohly konat v jakékoli části února a městské Dionýsie kdykoli v prvních dvou třetinách května.

Nyní můžeme přistoupit k pokusům o určení relativní chronologie obou her, nejprve s pomocí scholií. Úvod k *Lýsistratě* (*Hypoth. ad AR. Lys.* I) datuje hru do roku 411, ale ne na konkrétní slavnost; k *Ženám o Thesmoforiích* se úvod nedochoval. Scholia datují hry vůči smrti Lámacha a Eurípida, ale to nám nepomůže, protože nevíme, do jakého roku příslušná úmrtí spadala, natož abychom věděli, jaký názor na to měli autoři příslušných scholií.¹⁷⁹ Zato relativní chronologie vůči *Žábám* a Eurípidově *Andromedě* (σχ. in AR. *Lys.* 963, *Thesm.*

¹⁷⁴ Srov. opatrně Kroll (1924), 1935. Pro kritiku srov. Pickard-Cambridge (1968), 36; Andrewes (HCT V), 185; Avery (1999), 135.

¹⁷⁵ Srov. Mikalson (1975), 109-110; Avery (1999), 135.

¹⁷⁶ Srov. Pickard-Cambridge (1968), 66; Mikalson (1975), 124-130 a 137; Andrewes (HCT V), 185. Sommerstein (1977a), 113, zřejmě omylem tvrdí, že končily čtrnáctého elaféboliónu.

¹⁷⁷ Tak Sommerstein (1977a), 113 (uvádějící přesná data: začátek února pro Lénáje, 7.-11. dubna pro městské Dionýsie); Andrewes (HCT V), 185; Henderson (1987), xv; Avery (1999), 135-136.

¹⁷⁸ Srov. obecně Chambers (1990), 339-348, zvl. 348.

¹⁷⁹ Srov. Sommerstein (1977a), 112-113; Andrewes (HCT V), 184-185; Avery (1999), 130; Austin&Olson (2004), xxxiv-xxxv; srov. rozdílné závěry Wilamowitz-Moellendorffa (1893b), 343, a Rogerse (1904), xxxiv-xxxvii s Tsakmakisem (2012), 292.

1060 a *Ran.* 53) ukazuje, že obě hry byly uvedeny roku 411.¹⁸⁰ Je samozřejmě možné namítnout, že scholiasté byli chybní lidé.¹⁸¹ Níže proto uvádím přehled skupin veršů, které dle mnoha badatelů dokazují, že ta či ona hra musela být uvedena na té či oné slavnosti. Začněme s *Lýsistratou*.

1) Poté, co ženy obsadí Akropoli, se na ně chystají zaútočit staří muži z města, kteří si za tím účelem přinesli dřevo a žhavé uhlíky. Koryfaios si při tom povzdechne: „Proč by se toho dřeva nemohl chopit nějaký stratégos ze Samu?“ (AR. *Lys.* 313: τίς ξυλλάβοιτ' ἄν τοῦ ξύλου τῶν ἐν Σάμῳ στρατηγῶν;). Koryfaios naznačuje, že stratégové na Samu nedělají pro obranu stávajících pořádků tolik, kolik by mohli; ale z kontextu nelze vyčíst, týká-li se jejich nečinnost zahraničních nepřátel, nebo oligarchických spiklenců.¹⁸² Tato poznámka by tak fungovala stejně dobře v únoru i v květnu 411. Oproti tomu se nezdá, že by se v první polovině roku 410 na Samu nacházel nějaký athénský stratégos, natož více z nich.¹⁸³

2) Po neúspěšném pokusu o vykouření žen z Akropole následuje dialog mezi titulní hrdinkou *probúlem*, během nějž Lýsistraté tvrdí, že válka pokračuje jen proto, aby Peisandros a jemu podobní lidé toužící po úřadech měli odkud krást (AR. *Lys.* 490-491: ἵνα γὰρ Πείσανδρος ἔχοι κλέπτειν χοί ταῖς ἀρχαῖς ἐπέχοντες, αἰεὶ τινα κορκορυγὴν ἐκύκων). To podle některých badatelů vylučuje znalost Peisandrových návrhů na smír s Peršany popsaných Thúkýdidem (VIII,53,1), což by znamenalo, že hra musela být uvedena na Lénájích 411.¹⁸⁴ Jenže verše lze

¹⁸⁰ Srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 344; Coulon&Daele (1928b), 9, pozn. 1; Sommerstein (1977a), 113; Andrewes (HCT V), 185; Avery (1999), 130; Austin&Olson (2004), xxxiii-xxxiv.

¹⁸¹ Tak Rogers (1904), xxxvii-xxxviii; Tsakmakis (2012), 293.

¹⁸² Pro první možnost srov. Andrewes (HCT V), 187-188; Henderson (1987), xviii, xxiii a 106; pro druhou σχ. *ad loc.* (citující Didyma, jenž tu spatřoval narážku na Frýnicha); Croiset (1906), 220; Töttösy (1962), 278-279; Westlake (1980), 49-50, Lehmann (1987), 69, a Hubbard (1991), 245. Wilamowitz-Moellendorff (1927), 141, místo vykládal jako projev rostoucího napětí mezi Athénami a Samem.

¹⁸³ Srov. Develin (1989), 162-163.

¹⁸⁴ Tak Andrewes (HCT V), 189; Henderson (1987), xxii-xxiii; Avery (1999), 134 a *passim*; Welwei (1999), 220. Podobně již Henderson (1980), 198. Pro jiné, mne též nepřesvědčující názory srov. např. Busolt (1904), 1471, pozn. 1; Sartori (1957),

chápat i jako varování, že přes nedávnou změnu smýšlení je Peisandros stejně sobecký jako dříve,¹⁸⁵ a slova ἴνα γὰρ Πείσανδρος ἔχοι κλέπτειν by dokonce mohla odkazovat na Peisandrovo prosazování vyjednávání s Peršany, které bylo možné představit jako cestu ke snadnému zisku (srov. např. AR. *Ach.* 61-90).¹⁸⁶

Zastánci datace *Lýsistraty* do Lénají 411 také tvrdí, že by tyto verše nemohly zaznít až na Dionýsiích 411, kdy už v Athénách zuřila teroristická kampaň oligarchů.¹⁸⁷ I když věřím, že kritika v komediích měla politiky zraňovat,¹⁸⁸ lze namítnout, že oligarchičtí teroristé sotva nekompromisně trestali jakoukoli kritiku Peisandra:¹⁸⁹ Thúkýdidova slova ἀντέλεγέ τε οὐδεις ἔτι τῶν ἄλλων, δεδιῶς καὶ ὀρῶν πολὺ τὸ ξυνεστηκός v (VIII,66,2) se netýkají divadelního jeviště, ale zasedání sněmu. Rozhodně by však bylo méně riskantní zařadit tyto verše do hry uvedené na Lénajích 411 než na Dionýsiích téhož roku.

Tyto verše tedy neříkají nic jistého o relativní chronologii uvedení *Lýsistraty* a Peisandrovu první cesty do Athén¹⁹⁰ a podporují, ale nedokazují dataci *Lýsistraty* do Lénají 411.

3) V témže dialogu Lýsistraté navrhuje „vyprášit z obce mizery...a ty, co uzavírají spolky, i ty, co se spojují jako plst kvůli úřadům, odstranit mykáním a vytrhat jim hlavy“ (AR. *Lys.* 572-578: βαλανείῳ / ἐκπλύναντας τὴν οἰσπώτην ἐκ τῆς πόλεως, ἐπὶ κλίνης / ἐκραβδίζειν τοὺς μοχθηροὺς καὶ τοὺς τριβόλους ἀπολέξαι, / καὶ τοὺς γε συνισταμένους τούτους καὶ τοὺς πιλοῦντας ἑαυτοὺς / ἐπὶ

115-116; Sommerstein (1977a), 114 a 116; Ostwald (1986), 353, pozn. 66; Austin&Olson (2004), xli-xliii. K tomuto Peisandrovu návrhu srov. **5.2.1**.

¹⁸⁵ Tak Westlake (1980), 48-49; Hubbard (1991), 243-244; Heftner (2001), 60, pozn. 270; Canfora (2011), 338; Bearzot (2013), 56.

¹⁸⁶ Na druhou stranu mne nepřesvědčuje argument, že Peisandros je jediný jmenovitě kritizovaný politik v celé hře, takže jeho činnost byla předmětem intenzivní debaty (Henderson (1987), xxii); Peisandros byl častým terčem komických básníků (srov. AR. zl. 84 PCG; *Pax* 394-395; *Av.* 1556-1558; EUP. zl. 35 a 195 PCG; HERMIPP. zl. 7 PCG; PHRYN. COM. zl. 21 PCG), komik Platón dokonce napsal hru jménem *Peisandros*, srov. PL. COM. zl. 102-113 PCG, takže je Peisandros v komediích očekávatelným zástupcem typu „politik“.

¹⁸⁷ Srov. Sommerstein (1977a), 119-120; Andrewes (HCT V), 193; Henderson (1987), xxi-xxii. *Contra* nepřesvědčivě Croiset (1906), 221-223; Coulon&Daele (1928a), 111, pozn. 2; Gelzer (1970), 1468 a 1474-1475.

¹⁸⁸ Srov. **2.6.2** s pozn. 225.

¹⁸⁹ Tak již Hubbard (1991), 244. Srov. též **5.2.1** s pozn. 106.

¹⁹⁰ K témuž závěru (bez diskuze) dospěl i Hornblower (2008), 910.

ταῖς ἀρχαῖσι διαξῆναι καὶ τὰς κεφαλὰς ἀποτῖλαι). Toto varování před hrozbou ze strany politických klubů by lépe odpovídalo situaci o Dionýsiích 411, po dlouhém teroru oligarchických *hetairíí*,¹⁹¹ ale výzva k odstranění hlav oligarchů by na vrcholu oligarchické teroristické kampaně vyžadovala velkou odvahu. Nelze vyloučit, že tato narážka zazněla již na Lénájích, v době počínajícího teroru.¹⁹²

4) Poté, co je potupený *probúlos* vyhnán ze scény, polosbor starců vyjadřuje obavy z tyranidy, která je připraví o platy a sjedná smír s Lakedaimoňany. Jde ovšem o tyranidu žen dosazených s podporou Lakedaimoňanů (AR. *Lys.* 616-630), takže tyto verše nemohou ukazovat skutečné obavy z oligarchie.¹⁹³

5) Zmínku o obyvatelích Karystu v písni sjednoceného sboru (AR. *Lys.* 1057-1060) by bylo možno chápat jako narážku na Karyšťany, kteří tvořili část Peisandrova doprovodu při jeho druhé cestě do Athén (THUC. VIII,69,3), což by vedlo k dataci *Lýsistraty* do roku 410.¹⁹⁴ Je ale pravděpodobnější, že jsou tu obyvatelé tohoto eretrijského města uvedeni kvůli slovní hříčce s καρύα či κρούω nebo své reputaci zdatných sexuálních partnerů (srov. AR. *Lys.* 1179-1181).¹⁹⁵

6) Po této sborové písni následují mírová vyjednávání Athéňanů a Spartánů za předsednictví *Lýsistraty*, která nejprve oběma stranám vynadá, mimo jiné že ničí Řeky a jejich města, když jsou nepřátelé poblíž s barbarským vojskem (AR. *Lys.* 1133-1134: ἐχθρῶν παρόντων βαρβάρῳ στρατεύματι Ἕλληνας ἄνδρας καὶ πόλεις ἀπόλλυτε).¹⁹⁶ Perská vojenská přítomnost v Egeidě v letech 411-410

¹⁹¹ Srov. **5.3.1**.

¹⁹² Henderson (1987), 143, zřejmě naznačuje, že tato poznámka zazněla ještě před jakoukoli násilnou akcí oligarchů; pro opačný postoj srov. Bearzot (2013), 56-57. *Pace* Andrewes (HCT V), 131 a 193, a (1992b), 472, není možné, aby oligarchický teror začal až po Dionýsiích.

¹⁹³ Tak Henderson (1987), xxiv, *pace* Sartori (1957), 116, Tóttösy (1962), 279, Samons (2000), 320-321, Canfora (2011), 337, a Bearzot (2013), 57-58.

¹⁹⁴ K druhému Peisandrovu příjezdu do Athén téměř jistě došlo až po městských Dionýsiích, srov. **5.2.3**.

¹⁹⁵ Tak Henderson (1987), 191; Sommerstein (1990), 209; Heftner (2001), 90, pozn. 405.

¹⁹⁶ Jiný výklad těchto veršů navrhl Westlake (1980), 45-47. Dover (1972), 169-170, a Henderson (1980), 213, a (1987), xxv, věřili, že tyto verše zazněly předtím, než byly nastíněny plány na athénsko-perské spojenectví; pravý opak z nich vyvodil Hubbard (1991), 245. Wenskus (1998) nepřesvědčivě tvrdí, že Aristofanés nemohl při uvedení hry vědět o třetí spartsko-perské smlouvě.

zůstávala, zdá se, poměrně slabá. Proto je lepší chápat tuto kritiku jako doklad snah jedné či obou stran o spolupráci s Persií. Nejaktuálnější by tyto verše byly na Lénájích 411, nedlouho po Peisandrově návrhu na alianci s Peršany,¹⁹⁷ ale athénské pokusy o navázání spojení s maloasijskými satrapy pokračovaly i roku 410.

Přesuňme svou pozornost k *Ženám o Thesmoforiích*.

7) Ze zmínky o zimě v AR. *Thesm.* 67-68 neplyne podle mého pro datum uvedení hry nic: nelze říci, zda čas ve světě hry byl či nebyl v souladu s reálným časem jejího uvedení.¹⁹⁸

8) Před začátkem shromáždění žen koryfaios odříkává modlitbu parodující modlitby pronášené před zasedáním lidového sněmu, přičemž zaznívá i prokletí těch, kdo usilují o tyrannidu nebo smír s Médy (AR. *Thesm.* 335-339), ale zde ještě nemůže být chápáno jako vyjádření vážných obav o osud státu,¹⁹⁹ protože ti, kdo usilují o tyrannidu, jsou kladeni na stejnou úroveň jako otrokyně, která má ke své paní přivádět milence a prozradí to jejímu muži (AR. *Thesm.* 340-341), prostitutka zrazující stálého zákazníka (AR. *Thesm.* 345) nebo hospodští nalévající falešnou míru (AR. *Thesm.* 346-347).

9) Vážněji už zní následující kletba sboru. Po přání, aby v debatě zvítězily ty řečnice, které si to zaslouží nejlepší radou, sbor mj. kritizuje návrhy na změnu

¹⁹⁷ Srov. **5.2.1**.

¹⁹⁸ Pace Prato&Conto (2001), XII. Srov. Sommerstein (1977a), 117; Tsakmakis (2012), 291, pozn. 3.

¹⁹⁹ Srov. Coulon&Daele (1928b), 9-10; Andrewes (HCT V), 190; Prato (1995), 278, pozn. 3, a 281-282; Samons (2000), 321; R. Osborne (2003), 258; Austin&Olson (2004), xliii; J. L. Shear (2011), 43. Opačný názor vyjádřili Gelzer (1970), 1468, a Sommerstein (1977a), 122. Tsakmakis (2012), 296-300, dokonce používá tyto verše jako argument *proti* dataci hry do roku 411; stará komedie se podle jeho názoru nevyjadřovala k aktuálním politickým problémům!

zákonů²⁰⁰ a na spolupráci s Médy; přesné vyznění této pasáže je ovšem nejasné kvůli porušení textu (AR. *Thesm.* 356-368):²⁰¹

... ὅποσαι δ'
ἐξαπατῶσιν παραβαίνουσί τε τοὺς
ῥοκούς τοὺς νενομισμένους
360 †κερδῶν οὐνεκ' ἐπὶ βλάβη†
ἢ ψηφίσματα καὶ νόμον
ζητοῦσ' ἀντιμεθιστάναι,
τάπόρρητά τε τοῖσιν ἔχ-
θοῖς τοῖς ἡμετέροις λέγουσ',
365 ἢ Μήδους ἐπάγουσι †τῆς
χώρας οὐνεκ' ἐπὶ βλάβη,†
ἀσεβοῦσ' ἀδικοῦσί τε τὴν πόλιν.

Na jednu stranu jde o parodii kleteb pronášených před začátkem každého shromáždění, ale změna zákonů a perská aliance byly dva hlavní body programu prezentovaného Peisandrem po jeho příjezdu z jednání s Alkibiadem.²⁰² Tyto verše by tak byly nejaktuálnější těsně po zaznění tohoto Peisandrova návrhu, to však nedokazuje, že hra byla uvedena na Lénájích 411.

²⁰⁰ Dover (1972), 171, nepřesvědčivě navrhl výklad „nahradit zákony usneseními a naopak“; *contra* Quaß (1971), 23-26; Sommerstein (1977a), 125-126; Andrewes (HCT V), 191; Austin&Olson (2004), 169-170; J. L. Shear (2011), 44; obecně M. H. Hansen (1983 [1978]), 162-163. Nerozhodný je Heftner (2001), 118-119, pozn. 45.

²⁰¹ Níže cituji text **R** (s výjimkou Bentleyho οὐνεκ' ve verších 360 a 366 místo ἔνεκ' z **R**).

Je možné, že verš 360 zachoval text, který původně patřil na místo verše 366: verš 360 škrtají a verš 366 opravují na τῆς ἀρχῆς οὐνεκ' ἐπὶ βλάβη Austin (1990), 21-22, a N. G. Wilson (2007b), 86-87 (bohužel bez diskuze v N. G. Wilson (2009)), na τῶν κερδῶν οὐνεκ' ἐπὶ βλάβη podle jiného Austinova návrhu Sommerstein (1994), 52-54, a L. P. E. Parker (1997), 413. O pravosti verše 360 pochybují i Austin&Olson (2004), 168.

Za lepší považují předpoklad, že konec verše 366 vznikl mylným opakováním konce verše 360; pak ovšem není jasné, jak přesně by verš 366 měl znít (tak již Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 354-355). Austin (1974), 2, navrhl τῆς χώρας <οὐ μεμελημένοι>; Zimmermann (1984), 118-119, τῆς χώρας <οὐ μεμελημένα>; Sommerstein citovaný Austinem (1974), 2, τῆ χώρα <τῆδ' ἀπόλοιοντ' ἐπεὶ> *vel sim*.

Rukopisné znění nepřesvědčivě hájí Blanc&Taillardat (1986); srov. Blanc&Taillardat (1986), 184, pozn. 3, pro odkazy na další navržené opravy.

²⁰² Srov. **5.2.1**. Kritiku Peisandrova návrhu za hlavní považují Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 348-351; Dover (1972), 170-171; Andrewes (HCT V), 192; Zimmermann (1984), 120-121; Sommerstein (1994), 2; Prato (1995), 281-284; Welwei (1999), 220; Heftner (2001), 119-122; Prati (2001), XIII-xv. Pro jiná hodnocení srov. Croiset (1906), 236-237; Sommerstein (1977a), 125-126; MacDowell (1995), 251; Rosenbloom (2002), 289, pozn. 21.

10) Z AR. *Thesm.* 472 podle mého nelze pro dataci hry vyvodit nic.²⁰³

11) V průběhu parábáze sbor srovnává ženy (z nichž některé zastupují personifikace dobrých vlastností) s muži. V tomto kontextu zaznívá verš 804: „Charmínos na Námořní bitvu/Nausimachu nestačí, to je jasná věc.“ (Ναυσιμάχης μὲν γ' ἤπτων ἐστὶν Χαρμῖνος· δῆλα δὲ τάργα). Tento verš dokazuje, že se *Ženy o Thesmoforiích* hrály po bitvě u Sýmé (THUC. VIII,42), a jen špatně by fungoval v jakékoli části roku 410, po vítězství u Kynossémy.²⁰⁴

12) Záhy poté následují verše 808-809 s těmito slovy sboru: „A je někdo z radních minulého roku, kteří předali své funkce jiným, lepší než Eubulé? To nebudeš tvrdit ani ty!“ (ἀλλ' Εὐβούλης τῶν πέρυσιν τις βουλευτὴς ἐστὶν ἀμείνων / παραδοὺς ἐτέρω τὴν βουλείαν; οὐδ' αὐτὸς τοῦτό γε φήσεις).²⁰⁵ Badatelé datující hru do roku 411 tyto verše chápou jako odkaz na vznik kolegia *probúlú* během úředního roku 413/12, odborníci umisťující hru do roku 410 jako odkaz na ustavení vlády čtyř set.²⁰⁶ Podle mého názoru však nemusí odkazovat ani na jednu z těchto událostí. Zaprvé je možné, že je řeč o jediném radním a nevztahuje

²⁰³ Pace Prato&Conto (2001), XIII, argumentující podobností s AR. *Ach.* 504. Za zásadní rozdíl považují, že v AR. *Ach.* 504 se sbor obrací na publikum, zatímco v AR. *Thesm.* 472 oslovuje Eurípidův příbuzný sbor ve světě hry.

²⁰⁴ Tak též Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 346; Sommerstein (1977a), 116; Austin&Olson (2004), xxxiv. *Contra* nepřesvědčivě Rogers (1904), xxx-xxxiii; Tsakmakis (2012), 293-294.

²⁰⁵ Přidrží se textu R. N. G. Wilson (2007b), 106, a (2009), 156-157, přijímá opravu konce verše 809 na οὐδ' Ἄνυτος τοῦτό γε φήσει navrženou Maasem (1973 [1913]), 58. Andrewes (HCT V), 188, a Austin&Olson (2004), 269, přijímají na konci verše 809 Küsterovo οὐδ' αὐτὸς τοῦτό γε φήσει, což by nevyžadovalo zásadní modifikace v níže navržené interpretaci. Přesto tuto opravu nepovažují za nutnou (srov. též Sommerstein (1977a), 117 s pozn. 37; Tsakmakis (2012), 295, pozn. 19); podle mého názoru se tu koryfaios obrací na jednoho z diváků, snad dokonce na jednoho z radních uplynulého roku, podobně jako v *Jezdcích* otrok Démostenés ukázal na Kleóna v publiku při slovech βυρσαίετος μὲν ὁ Παφλαγῶν ἐσθ' οὐτοσί (AR. *Eq.* 203) nebo v *Míru* Trygaios možná oslovil přítomného Lámachu (AR. *Pax* 473-474, srov. Olson (1998), 175).

²⁰⁶ První názor zastávali Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 344; E. Meyer (1902), 558; Sommerstein (1977a) a (1994), 207; Andrewes (HCT V), 188; Henderson (1987), xvi-xvii; Wysocki (1988), 247; Hubbard (1991), 187-189 a 243-245; Andrewes (1992b), 472-473; Austin&Olson (2004), xxxiv a 269.

Druhý Friedrich (1896), 735-736; Rogers (1904), xxxiii-xxxiv; Rhodes (1972a), 190; Munn (2000), 334; Samons (2000), 318-319; Canfora (2011), 341-342; Tsakmakis (2012), 294-296.

se tedy na radu pěti set;²⁰⁷ druhou možností je, že se Aristofanés odkazem na loňskou radu také mohl chtít vyhnout kritice úřadujících radních,²⁰⁸ kteří seděli v první řadě při představení jeho hry,²⁰⁹ a jde tedy o prostý odkaz na anuitu funkce radních.²¹⁰

13) Žádný závěr pro chronologii her nelze vyvodit ani z AR. *Thesm.* 811-812.²¹¹

14) Zmínka o Hyperbolově matce neimplikuje, že démagóg byl již v době uvedení hry mrtev, a nelze ji tedy použít pro dataci hry do roku 410.²¹²

15) Odsouzení Eurípidova příbuzného k smrti *apotympanismem* radou pěti set místo lidového soudu (AR. *Thesm.* 943-944) odpovídá spíše potřebám děje dramatu než reálným kompetencím rady, ať už na jaře 411, nebo 410.²¹³

16) Velmi vážný tón má jedno z posledních vyjádření sboru ve hře, totiž modlitba k Pallas Athéně: „Ukaž se, bohyně oprávněně nenávidící tyrany! Tvůj lid žen tě volá! Přijď ke mně s mírem přejícím svátkům!“ (AR. *Thesm.* 1143-1147: φάνηθ' ὦ τυράννους / στυγοῦσ' ὡσπερ εἰκός. / δῆμός τοί σε καλεῖ γυναί/κῶν· ἔχουσα δέ μοι μόλοις / εἰρήνην φιλέορτον). Jak upozorňují komentátoři, zejména neobvyklé metrum verše 1143-1144 (čtyři bakchické stopy), které se jinak u Aristofana vyskytuje jen v paratragických pasážích, muselo na publikum udělat silný dojem:²¹⁴ sbor vyjadřuje značné obavy z oligarchie, které by se nejlépe

²⁰⁷ Tak Sommerstein (1977a), 117 a (1994), 207; Heftner (2001), 9.

²⁰⁸ Urážky publika byly samozřejmě časté (srov. např. Heath (1987), 21-24), ale nejsem si vědom toho, že by v Aristofanových hrách byl uražen jasně definovaný segment publika.

²⁰⁹ K právu členů rady pěti set na *proedrii* srov. např. AR. *Ach.* 40-42; *Pax* 887; *Av.* 794 se σχ.; pro další odkazy srov. Csapo&Slater (1994), 298-299; Roselli (2011), 78.

²¹⁰ Tak např. Croiset (1906), 238-239; Coulon&Daele (1928b), 10; Hubbard (1991), 198, pozn. 112.

²¹¹ Pace Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 346-347.

²¹² Pace Canfora (2011), 342-343.

²¹³ Pace Rhodes (1972a), 185-186, a Canfora (2011), 341; srov. Sommerstein (1977a), 119; Avery (1999), 131; Heftner (2001), 117, pozn. 40.

²¹⁴ Srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 350-351; Dover (1972), 171-172; Sommerstein (1977a), 122 s pozn. 66a; Andrewes (HCT V), 192-193; Hubbard (1991), 245 (skeptičtěji); Zimmermann (1985), 202; Wysocki (1988), 247-248; Sommerstein (1994), 224-225 a 231-232, L. P. E. Parker (1997), 449-450; Heftner (2001), 122; Austin&Olson (2004), xliii a 333. Gelzer (1970), 1468, a Sommerstein (1977a), 122, tu nepřesvědčivě spatřovali vyjádření obav z Alkibiadovy tyranidy. Skeptický k politické relevanci těchto veršů je MacDowell (1995), 252.

hodily na Dionýsie 411, mohly zaznít už na Lénájích téhož roku, ale rozhodně by nebyly na místě v první polovině roku 410.

Body 1), 11) a 16) podle mého názoru ukazují, že ani jedna hra nejspíše nebyla uvedena roku 410. Pokud jde o přiřazení her na jednotlivé slavnosti, nevedou výše citované pasáže k jednoznačnému výsledku: bodům 2), 6) a 16) by lépe odpovídalo, kdyby *Lýsistraté* zazněla na Lénájích a *Ženy o Thesmoforiích* na Dionýsiích, zatímco body 3) a 9) ukazují na opačné schéma.

Chronologické argumenty lze ovšem vyvozovat i z obecného vyznění obou her.

Někteří badatelé tvrdí, že že tyranida je v *Lýsistraté* ještě terčem vtipů, ale v *Ženách o Thesmoforiích* se jí sbor skutečně obává, což prý je dokladem toho, že *Lýsistraté* vznikla dříve, když oligarchové ještě neměli takovou moc.²¹⁵ Ale toto čtení ignoruje kontext veršů AR. *Thesm.* 335-339 a možná i přeceňuje význam veršů AR. *Thesm.* 1143-1144.

Objevuje se i tvrzení, že *Lýsistraté* je hra politická, zatímco *Ženy o Thesmoforiích* apolitická, a že absence politických narážek v druhé hře byla způsobena atmosférou strachu vytvořenou oligarchickými kluby.²¹⁶ Ale tematika hry musela být dána dlouho dopředu, už když básník získal sbor,²¹⁷ a absenci politických narážek v *Ženách o Thesmoforiích* mohlo ovlivnit i mnoho jiných faktorů, zvláště témata her, s nimiž vystoupili Aristofanovi soupeři.²¹⁸ A také jsem již poukázal výše,²¹⁹ že není jisté, zda by Aristofanovi oligarchická teroristická kampaň zabránila do hry uvedené na Dionýsiích vložit několik vtipů na účet oligarchů.

²¹⁵ Tak Sommerstein (1977a), 122; Austin&Olson (2004), xliii. *Contra Hornblower* (2008), 910.

²¹⁶ Srov. Ferguson (1927), 325; Coulon&Daele (1928b), 10-11 s pozn. 1 na s. 11; Lang (2011 [1967]), 102; Sommerstein (1977a), 119-120. Pro jiná hodnocení srov. Rogers (1904), xxix-xxx; Tsakmakis (2012), 301-302.

²¹⁷ Srov. Avery (1999), 133-134; Austin&Olson (2004), xliv.

²¹⁸ Srov. Ruffell (2011), 258. Austin&Olson (2004), xliv, nepřesvědčivě navrhuje, že příprava oligarchie byla příliš vážné téma pro komické divadlo, podobně jako morová epidemie.

²¹⁹ Srov. body 2) a 3).

Válečná situace se od února do dubna 411 nezměnila tak zásadně, abychom z ní mohli argumentovat, která hra se lépe hodí na kterou slavnost.²²⁰ Nepřesvědčují mne ani argumenty založené na spekulacích o tom, která hra by se tematicky lépe hodila na Lénaje či Dionýsie,²²¹ či že jedna hra rozvíjí témata té druhé, a je tedy pozdější.²²²

Shrnuto: standardní chronologie s *Lýsistratou* na Lénajích 411 a *Ženami o Thesmoforiích* o Dionýsiích téhož roku je nejpravděpodobnější. Uvedení jakékoli z těchto dvou her roku 410 působí dosti nepravděpodobně, zato nelze vyloučit, že byly obě hry uvedeny na stejné slavnosti roku 411, ať už na Lénajích, nebo městských Dionýsiích.²²³ Zbývá vyjádřit se k otázkám politického dosahu komedií a jejich informační hodnoty pro poznání athénské politiky.

2.6.2 Politický rozměr Aristofanových her

Spojení komedií s politikou je nanejvýš sporné.²²⁴ Někteří badatelé popírali, že by autoři komedií sledovali jakékoli politické cíle; i kritika politiků podle nich byla spíše nikomu neškodící zábavou než pokusy poškodit něčí politickou kariéru.²²⁵ Jiní badatelé na druhou stranu připisovali komediím zcela konkrétní politická poselství: např. *Lýsistraté* měla odradit Athéňany od povolání Alkibiada z vyhnanství,²²⁶ doporučovat uzavření smíru se Spartou pomocí navrátilšího se

²²⁰ Zato Henderson (1987), xvii-xviii, zdůraznil, že *Lýsistraté* předpokládá situaci přesně odpovídající únoru 411.

²²¹ Podobný názor zastávají Sommerstein (1977a), 117-118; Avery (1999), 132-133. Srov. však Gelzer (1970), 1469 s odkazy; Tsakmakis (2012), 291-292.

²²² Tak Hubbard (1991), 187-189.

²²³ Podobně opatrně Tritle (2010), 184, pozn. 35.

²²⁴ Pro nejlepší mně známý přehled dosavadních názorů na politickou roli staré komedie srov. Mann (2002), 105-107, s odkazy.

²²⁵ Tak např. Heath (1987), výslovně o *Lýsistratě* Heath (1987), 14-16; Wysocki (1988), 237-240; Harding (1994b), 197-201. V podobném duchu Sommerstein (2009), 223-236, zvl. 232, popírá, že by *Lýsistraté* měla Athéňany vyzývat k ukončení války. Proti takovýmto interpretacím přesvědčivě vystoupili např. Henderson (1990), 300-307 a (1998), 265-267, nebo Olson (2010), 50.

²²⁶ Tak Sommerstein (1977a), 122-124, a (1994), 232; Bleckmann (1998), 432, pozn. 172. *Contra* Westlake (1980), 49, pozn. 36, kompromis navrhuje Heftner (2001), 122-123.

Alkibiada,²²⁷ nebo vyjádřit podporu většímu zapojení oligarchů do správy Athén.²²⁸ Jiní spatřují politická poselství komedií spíše na ideové rovině: kritika politiků zbavovala průměrné diváky odpovědnosti za špatný stav věcí,²²⁹ *Lýsistraté* měla být nostalgickou oslavou slavné athénské minulosti, která měla pozvednout morálku Athéňanů,²³⁰ hrou s panující paranoiou²³¹ nebo polemikou s oligarchickou ideologií skrze zdůrazňování rodinného života a všeobecně lidských vlastností.²³²

Podle mého názoru autoři komedií svým humorným porušováním pravidel reálného světa spíše identifikovali jeho problémy a vybízeli publikum k jejich řešení, aniž by navrhovali konkrétní postup.²³³ Věřím tedy, že *Lýsistraté* a *Ženy o Thesmoforiích* mají podobné politické poselství: publikum by mělo přemýšlet o tom, jak zařídit smír s vnějšími i vnitřními nepřáteli athénské demokracie, a o tom, jaké dosud nevyzkoušené cesty by mohly být na místě; žádné realizovatelné řešení ale Aristofanés nepropaguje. A samozřejmě mu nešlo o politiku v první řadě. Je-li tato interpretace správná, otázka Aristofanových politických preferencí podstatně ztrácí na významu; nebudu se jí zde tedy podrobně věnovat.²³⁴

²²⁷ Tak Munn (2000), 134, ztotožňující Lýsistratu s Alkibiadem.

²²⁸ Tak Töttössy (1962), 277-282; Olson (2012). Oba ztotožňují ženy okupující Akropoli s oligarchickými spiklenci, stejně jako Wysocki (1988), 243-248, Alessandri (1990), 145, Canfora (2011), 336-338, a snad Lehmann (1987), 69, pozn. 81.

²²⁹ Olson (2010), 59-69.

²³⁰ Westlake (1980), 52-53.

²³¹ Lowe (2007), 45-46.

²³² McGlew (2002), 156-163.

²³³ K tomuto závěru dochází např. Henderson (1990), 312; Silk (2000), zvl. 345; Mann (2002), 123-124; Ruffell (2011), zvl. 427-429; podobně Rosen (2010), 278.

²³⁴ *Communis opinio* zní, že Aristofanés byl poněkud nostalgický příznivec umírněné demokracie kimónského stylu, který kritizoval jednotlivé politiky, ale ne státní zřízení jako takové: srov. např. Croiset (1906); Ste. Croix (1972), 355-376; Henderson (1980), 188-189; Okál (1969), *passim*, zvl. 429-441; Henderson (1990), 274; MacDowell (1996), 189-197; Rosenbloom (2002), *passim*; Souček (2007); Sommerstein (2009), 204-218, zvl. 212. Stark (1975) nacházela tento Aristofanův ideál jen v jeho hrách z 20. let. Sidwell (2009), zcela nepřesvědčivě navrhl chápat Aristofana jako demokrata. Gomme (1962 [1938]), 70-91, zdůraznil, že Aristofanovy politické názory nemají velký význam pro hodnocení jeho děl. Ehrenberg (1951), 8 a 340, Mann (2002), 122-123, a Ruffell (2011), 409-410, upozorňují, že politická komedie je nutně v opozici ke stávající politické konstelaci, zatímco Wysocki (1988), 239-240, Henderson (1990), 296-297, Csapo

Nakonec je potřeba upozornit, že postava *probúla* v *Lýsistratě* není prostě jen přenesena z reálného světa do světa komedie, ale je spíše zástupcem obecnějšího typu,²³⁵ jehož dalšími zástupci by mohli být např. hlasatel a oba vyslanci v *Acharňanech* (AR. *Ach.* 43-173), dohlížitel a prodavač dekretů v *Ptácích* (AR. *Av.* 1020-1055) nebo prytan v *Ženách o Thesmoforiích* (AR. *Thesm.* 929-944). Obraz *probúla* v *Lýsistratě* tedy byl v očích modelových diváků kontaminován s podobnými postavami s jinými úředními funkcemi v jiných komediích.²³⁶ Tato vzájemná provázanost komických světů nijak neomezovala inovativnost autorů, naopak jim umožňovala používat stereotypy a zároveň se proti nim vymezovat,²³⁷ zatímco publikum případné odchylky od reality nerušily, naopak mu pomáhaly postavy zařadit mezi známé typy a čekat, co nečekaného s tímto typem autor podnikne. Postavy musely sdílet některé vlastnosti typických postav a v něčem se od nich v průběhu předsetavení odlišovat.²³⁸

(2010), 122, a Olson (2010), 68-69, zdůrazňují, že dramatik musel vystihnout náladu většiny publika, aby měl šanci na co největší počet hlasů v soutěži.

²³⁵ Jakkoli se teorie fikčních světů ostře vymezuje universalismu v literární teorii (srov. např. Doležel (2003 [1998]), 22-25), nelze popřít, že se v literárních dílech vyskytují postavy zosobňující obecnosti; k typizaci jednotlivců v Aristofanových komediích srov. zvl. Stark (2004), 287-316.

²³⁶ Význam těchto mezisvětových vazeb mezi jednotlivými komediami zdůraznil např. Ruffell (2011), 361-426, jenž však podle mého názoru nadsazuje jejich význam, protože přeceňuje paměť antických diváků; srov. Nývlt (2014d), 173.

²³⁷ Pro význam kritiky a přisvojování stereotypů ve staré komedii srov. např. Sommerstein (1992), 17-23; Ruffell (2011), 361-426, zvláště 404-407 o postavách. *Probúlos* se například liší od mnoha zástupců svého typu tím, že není viněn ze zkorumpovanosti (srov. McGlew (2002), 144). Nenávist k ženám je také jeho osobní, nikoli typická charakteristika.

²³⁸ Jakkoli postava může v jakýkoli moment hry přijmout novou identitu, jednak převlekem (jako Dionýsos v *Žábách*), jednak pomocí vtipu a *pars pro toto*: např. o Filokleónovi se několikrát mluví jako o celém athénském lidu (AR. *Vesp.* 675, 916, 975-976; srov. Olson (1996), 138, pozn. 17) a postava Lidu v *Jezdcích* je tu více, tu méně ztotožnitelná s athénským lidem (srov. např. Ruffell (2011), 183-186). Měnit se mohou i jména postav: Filokleónův syn ve *Vosách* se jmenuje Bdelykleón (AR. *Vesp.* 134), ale sbor o něm mluví jako o Démologokleónovi (AR. *Vesp.* 342b). To lze vysvětlit jako urážlivé komolení jeho jména (srov. MacDowell (1971), 180), stejně jako Démokratova přezdívka (?) Cholozygés v AR. *Lys.* 391-397, ale hlavní hrdina *Ptáků* o sobě nejprve mluví jako o Stilbónidovi (AR. *Av.* 139) a pak se představuje jako Peisthetairos (AR. *Av.* 644; Dunbar (1995), 178, navrhuje, že by publikum první jméno rozeznalo jako stejně fiktivní jako zbytek Peisthetairovy promluvy, což mi připadá těžko uvěřitelné). Postava *probúla* v *Lýsistratě* zůstává poměrně stabilní.

Historik tedy musí brát v potaz, že komické světy sestávají ze tří složek: 1) jednotlivosti sdílené s reálným světem; 2) jednotlivosti sdílené se světy jiných komedií; 3) produkty autorovy fantazie. Abychom tedy dokázali separovat složku 1), musíme mít oporu v jiných pramenech než v komediích, ideálně v historiografických.

2.7 NÁPISY A DOKUMENTY

Jelikož nejsem epigrafik, omezím se na vyjádření ke stávajícím interpretacím z pohledu mých závěrů o vládě čtyř set.

2.7.1 Přehled dokumentů týkajících se vlády čtyř set

Do doby vlády čtyř set nebo pěti tisíc bývá datován nápis nalezený pod Akropolí, který zaznamenává dekret vydaný jménem athénské obce k počtě Pýthofana (IG I³ 98) se záhlavím, které nemá paralelu (ř. 1-8):

[...8...]ην[...20...]
[...6...]ηι ην τε[...18...]
[...6...]άτης Ἴκα[ριεὺς ἐγραμμάτευεν]
[βολῆ]ς ἐπεστάτε [...17...]
[... κ]αὶ μετ' αὐτῶ π[...16...]
[. Εὐ]πεταιῶν, Διωπ[...16...]
[. .] Κεφαλήθεν, Καλ[...16...]
[. Ἰ]ππομένης εἶπε' [...16...]

Na ř. 4-8 byla zřejmě zaznamenána jména pěti úředníků, které badatelé většinou ztotožňují buď s *proedry* doloženými v THUC. VIII,67,3 (a nápis pak datují do vlády čtyř set), nebo s pěti radními z [ARIST.] *Ath.* 30,4-5 (a nápis datují do vlády pěti tisíc).²³⁹ První názor je v rozporu s mým pojetím role *proedrů* ve vládě čtyř

²³⁹ Pro první možnost srov. Lenschau (1941a), 26-28; Ste. Croix (1956), 17-19; Hackl (1959), 55-56; Andrewes (HCT V), 196 a 226; Bleckmann (1998), 361-362, pozn. 11. Pro druhou E. Meyer (1899), 430-431, a (1902), 600; Kuberka (1907), 353; Sadl (1910), 30; Beloch (1916), 316; Wilhelm (1922/24), 147; Cavaignac (1926b), 259-260; Ferguson (1926), 73-74; Lenschau (1928), 58; Schwahn (1934), 2307; Weston (1940), 345-346 a 356-357; Sartori (1951), 115-116; Harris (1990), 257-258; Reiter (1991), 141. Za příliš nejasnou prohlásili otázku Lewis (1981), 116; Heftner (2001), 190-191, a J. L. Shear (2011), 56.

set a druhý s mým názorem o historicitě ústavy pro budoucnost.²⁴⁰ Nápis by snad vzniknout v období mezi vládou čtyř set a pěti tisíc, kdy již neúřadovali původní *proedrové*, ale stále existovala rada čtyř set.

Dochované záhlaví účtů Athéniných pokladníků z roku 411/10 (IG I³ 373), kdysi vystavených na Akropoli, se od ostatních dokumentů tohoto typu liší absencí zmínky o lidu a datací podle měsíce a dne, nikoli podle pryťanie (ř. 15-17); také jsou poprvé zapsány iónskou abecedou.²⁴¹ Jsou zařazeny mezi účty předchozích a následujících, demokraticky určených Athéniných pokladníků.²⁴² Totéž platí pro chrámové inventáře z let 412/11 a 411/10 (IG I³ 311 z Proneu, IG I³ 335 a 336 z Hekatompedu a IG I³ 357 z Parthenónu), které se nijak neliší od inventářů sepsaných demokratickými pokladníky, mimo jiné i proto, že se na nich neuvádějí žádná kalendářní data.

Úzký vztah k tématu této práce má dekret s poctami pro Frýnichovy vrahy (IG I³ 102), schválený v osmé pryťanii roku 410/09, tj. brzy na jaře roku 409 a kdysi vystavený na Akropoli.²⁴³

Další dokument týkající se závěru vlády čtyř set se nedochoval na stéle, ale v pseudo-Plútarchově *Životopise Antifóna* ([PLUT.] *Vit. X or.* 833e-834b).²⁴⁴ Jde o obsáhlou citaci z Kaikilia z Kalé Akté,²⁴⁵ jenž nejspíše text přepsal z deváté knihy

Kahrstedt (1940), 12, doplnil π[ρυτάνες] nebo π[ρυτάνες ἦσαν], a následoval jej Schaefer (1959), 2299. Develin (1989), 191-192, nevěřil, že tento nápis spadá do roku 411/10.

²⁴⁰ Srov. **5.4.4.3** a **7.2.4**.

²⁴¹ Srov. Kahrstedt (1910), 254; Meiggs&Lewis (1969), 251; Andrewes (HCT V), 194-195; Andriolo (2004), 96; J. L. Shear (2011), 55; a též **5.4.2.8** s pozn. 393.

²⁴² Srov. J. L. Shear (2011), 55.

²⁴³ Srov. **6.3.3**.

²⁴⁴ K tomuto spisu, který se do souboru Plútarchových děl dostal nejpozději ve 4. století n. l., srov. např. Cuvigny&Lachenaud (1981), 27-34; Edwards (1998); Pitcher (2005); Martin (2014). Jeho autor používal hodnotné prameny, ale ke smysluplné kombinaci dostupných údajů nedospěl.

²⁴⁵ Ke Kaikiliovi, současníkovi Dionýsia z Halikarnássu, a k jeho významu pro bádání o attických řečnících srov. např. Brzoska (1899); Pavlík (2010), 11-12, a (2013), *passim*.

Kraterova díla *Sbírka dekretů* (FGrH 342F5b = zl. 5 Edras; srov. HARP. A 133 = FGrH 342F5a).²⁴⁶

Písař a předseda prytanů, jejichž jména čteme v záhlaví tohoto dekretu, pocházeli ze stejné fýly, což za demokracie 5. století nebylo možné.²⁴⁷ Dále tu nacházíme formuli ἔδοξε τῆ βουλῆ (bez jakékoli zmínky o lidovém shromáždění),²⁴⁸ a stejně jako v dekretu pro Pýthofana tu není uvedeno jméno úřadující prytanie. Ovšem slova μιᾶ καὶ εἰκοστῆ τῆς πρυτανείας jsou tak nicneříkající, že považuji za pravděpodobnější, že jméno prytanie vypadlo při opisování.²⁴⁹ Paralel tohoto textu s IG I³ 98 je každopádně příliš málo na to, aby dokázaly dataci nápisu do vlády pěti tisíc.

2.7.2 Uchovávání napsů z doby oligarchie

Lze předpokládat, že některé stély, které vláda čtyř set nechala vztyčit, byly zničeny nejpozději při obnově plné demokracie roku 410.²⁵⁰ Jak vysvětlit dochované výjimky?

Dekret IG I³ 98 mohl být zapsán později než během vlády čtyř set.²⁵¹ Zajímavé je, že na Akropoli zůstaly zachovány účty a inventáře sepsané úředníky určenými

²⁴⁶ Ke Kraterovi, jenž byl možná pohrobkem diadocha Kratera a žákem peripatetické školy, a k jeho práci s dokumenty srov. např. Jacoby (1955), 94-99; Higbie (1999), 46-54 a 80; Sickinger (1999), 183; Erdas (2002).

²⁴⁷ Srov. např. Ferguson (1898), 19-27; Brillant (1911), 22-25; Hignett (1952), 376; Rhodes (1972a), 134-135; Bleicken (2002 [1994]), 236; Andriolo (2004), 95.

²⁴⁸ Zde není třeba upravovat text, *pace* Lipsius (1905), 184, pozn. 23, či Hignett (1952), 378. Srov. např. Ferguson (1932b), 349-350; Sartori (1951), 116; Ste. Croix (1956), 16-17; Rhodes (1972a), 166; Andrewes (HCT V), 197; Heftner (2001), 187.

²⁴⁹ Stejně tak Blass (1887), 99, pozn. 4; Lenschau (1928), 58 a (1941), 25; Hignett (1952), 378; Rhodes (1972a), 29, pozn. 7; Sealey (1975), 286; Andrewes (HCT V), 197; Pesely (1995), 71-72; Bleckmann (1998), 362, pozn. 12; *contra* Ferguson (1932b), 354. Text *Životopisů* obsahuje velké množství chyb, ať už je za ně odpovědný autor, nebo opisovači. V dokumentárních textech se textové chyby obecně vyskytují častěji než v narativních, srov. např. Maurer (1995), 45-46.

²⁵⁰ Tak např. Andrewes (1976), 15, a (HCT V), 246-247. K ničení napsů obecně srov. Andrewes (1976), 14-16; R. Thomas (1989), 51-54; Higbie (1999), 49-50; Sickinger (1999), 79; Rhodes (2001), 136-139; Pébarthe (2006), 261. Ničení napsů ovšem možná nebylo v Athénách tak obvyklé, jak se tvrdívá, srov. Bolmarcich (2007).

²⁵¹ Srov. **2.7.1**. Fakt, že ř. 30-32, zaznamenávající dodatek z roku 399/8, jsou zapsány jinou rukou než předchozí (srov. Ste. Croix (1956), 19, s odvoláním na D. M. Lewis;

radou čtyř set. Považuji to za příznak toho, že jejich symbolická hodnota nebyla taková, aby Athéňané kvůli jejich odstranění ničili a znovu opisovali i starší účty, resp. inventáře, zapsané na stejných stélách, takže nevidím důvod mluvit o boji o ideové ovládnutí Akropole.²⁵²

2.8 SLOVNÍKY A SCHOLIA

Z početných antických slovníků je pro tuto práci díky svým početným odkazům na dnes ztracená díla významný *Slovník k deseti řečníkům* Valeria Harpokrationa sepsaný ve 2. století n. l.²⁵³

Z plodů byzantské vzdělanosti je pro nás důležitý především obsáhlý slovník *Suda*, vzniklý kolem roku 1000 n. l.,²⁵⁴ a scholia k Aristofanovi, shrnující komentáře k Aristofanovu textu, které se vytvářely již od helénistických dob.²⁵⁵ Scholia k Thúkýdidovi se o podobně staré poznámky opírají jen výjimečně, a tak jsou historikovi nápomocná jen málokdy.²⁵⁶ Tzv. *Velký etymologický slovník*, zkompileovaný v jedenáctém či začátkem dvanáctého století n. l.,²⁵⁷ je pro nás užitečný nanejvýš jako zdroj testimonií k Thúkýdidovu textu.

2.9 OSTATNÍ

O vládě čtyř set se ve svém velestručném přehledu athénských dějin zmiňuje i Strabón (STR. IX,1,20). Ailios Aristeidés ve svém *Panathénáiku* (ARISTID. I,236) zdůrazňuje, jakých úspěchů dosáhli demokraté na Samu proti vnějším i vnitřním

srov. též Meiggs&Lewis (1969), 249-250; Lewis (1981), 116; Heftner (2001), 189-190), nedokazuje, že ř. 1-29 byly zapsány již roku 411.

²⁵² Pace J. L. Shear (2011), 59-60.

²⁵³ Srov. např. Gossen (1912); Alpers (2001), 197.

²⁵⁴ Srov. např. Alder (1931); Alpers (2001), 202.

²⁵⁵ Obecně k aristofanovským scholiím a jejich zdrojům srov. např. Henderson (1987), lvi-lxviii; Dover (1993), 94-102; Dunbar (1995), 31-43; Lowe (2007), 12-14; N. G. Wilson (2007c), 40-54, *passim*.

²⁵⁶ Obecně k thúkýdidovským scholiím, jejich zdrojům či lemmatu srov. např. Luschnat (1954); Kleinlogel in (1964); Luschnat (1970), 1311-1313; Kleinlogel (1998) a (2011); Radová (2011), 149-171 (jen ke scholiím k první knize).

²⁵⁷ Srov. např. Reitzenstein (1909), 815-816; Alpers (2001), 204.

nepřátelům, ale odkazy na konkrétní události z této pasáže jeho panegyriku chybějí.

3. PŘEHLED NEJDŮLEŽITĚJŠÍ MODERNÍ LITERATURY

Jakkoli jsem dosti skeptický ke kvalitám aristotelského *Athénského státního zřízení*, přínos tohoto spisu pro poznání historie převratu čtyř set je nepopíratelný a jeho zveřejnění roku 1891 učinilo veškerou předchozí literaturu zastaralou, pročež na ni nebudu níže odkazovat. Z tohoto pravidla jsem učinil několik výjimek, především pro díla Groteho a Gilberta,¹ dodnes pro některé dílčí otázky citovaná badateli v anglofonních, resp. německy mluvících zemích. Neberu však v potaz chronologii předpokládanou těmito učenici, kteří postrádali klíčové informace z [ARIST.] *Ath.* 32,1.

Základem, z něž vycházely všechny následné studie nově objeveného aristotelského textu, byla spíše než Kenyonův či pozdější Sandysův komentář Wilamowitzova dvoudílná monografie,² která mimo brilantních interpretací nesporného textu nabízela i navazující reinterpretace některých dalších pramenů, ale (mimo jiné) byla příliš skeptická ke spolehlivosti Thúkýdidova díla. To souviselo s Wilamowitzovým přesvědčením, že osmá kniha je jen hrubý náčrt.³ Tento názor, stejně jako mnoho Wilamowitzových závěrů, záhy napadl Meyer,⁴ jehož příspěvek byl později ne zcela přesně charakterizován jako odmítnutí všech informací z *Athénského státního zřízení* nepotvrzených Thúkýdidem; Meyer, stejně jako Wilamowitz, se snažil obě líčení skloubit. S vlastními řešeními přišlo v průběhu následujících desetiletí mnoho badatelů zejména v německy mluvících zemích, z nichž tu lze jménem uvést jen ty nejvýznamnější. Jeden z Kahrstedtových příspěvků obsahoval dosud nepřekonanou studii o *syngrafeech* s mimořádnými pravomocemi (συγγραφεῖς αὐτοκράτορες), která našla menší odezvu, než by si zasloužila;⁵ zdaleka nejnovativnější a nejkontroverznější byla Belochova reinterpretace obou ústav;⁶ dvakrát (a s odlišnými závěry) se k této

¹ Grote (1859a) a (1859b); Gilbert (1877).

² Kenyon (1893); Wilamowitz-Moellendorff (1893a) a (1893b); Sandys (1912).

³ Srov. zvl. Wilamowitz-Moellendorff (1969 [1908]), 307-340.

⁴ E. Meyer (1899), 406-436.

⁵ Kahrstedt (1914), 50-57.

⁶ Beloch (1916), 311-324.

problematice vyjádřil Busolt, vždy vycházející z veškeré dostupné literatury a vždy podněcující nové (většinou nesouhlasné) studie.⁷ Přes tuto místy horečnou badatelskou aktivitu, nebo snad právě kvůli ní, vládě čtyř set není věnováno samostatné heslo v RE, takže nejpodrobnějšími zpracováními naší problematiky v této monumentální encyklopedii zůstala hesla věnovaná *katalogeům* a Thérámenovi.⁸ Tuto etapu bádání uzavřela Wilckenova studie; již její autor si stěžoval na obsáhlost literatury a dokonce přiznal, že nečetl vše, co bylo k tématu napsáno.⁹

Po druhé světové válce se do debaty charakteristicky originálním příspěvkem zapojila první badatelka, totiž Mabel Lang.¹⁰ Brzy nato věnoval Sartori vládě čtyř set monografii nedocenitelnou především pro nabízené shrnutí předchozí literatury, ale s menší mezinárodní odezvou, než by si zasloužila, jelikož byla publikována v italštině.¹¹ V anglofonních zemích byly daleko častěji citovány pasáže, které ve své monografii věnoval této problematice Hignett,¹² jenž však byl příliš skeptický ke spolehlivosti *Obžaloby Polystrata*, a v německy hovořícím prostředí hrála podobnou roli disertace Ursuly Hackl,¹³ která však nepřinášela tak podrobné shrnutí dřívějšího bádání jako Sartori a navíc byla silně ovlivněna výše zmíněným článkem Mabel Lang. Její závěry definitivně vyvrátil roku 1977 Flach, jenž při své rekonstrukci událostí podle mého názoru stále příliš vysoko cenil hodnotu *Athénského státního zřízení*. O čtyři roky později bylo dosavadní bádání završeno vydáním detailních oxfordských komentářů k oběma hlavním pramenům,¹⁴

⁷ Busolt (1904), 1456-1513; Busolt (1920), 69-78 a 630d-e. Srov. též Busolt&Swoboda (1926), 902-910.

⁸ Schultess (1919); Schwahn (1934).

⁹ Wilcken (1935), 35.

¹⁰ Lang (2011 [1948]), 72-95.

¹¹ Sartori (1951). Soustavně na něj odkazují jen pozdější italští badatelé. Andrewes (HCT V) ani Rhodes (1981) ho sice neignorovali, ale rozhodně se nevyjadřovali ke všem jeho návrhům.

¹² Hignett (1952), 268-280 a 356-378.

¹³ Hackl (1959), 13-72.

¹⁴ HCT V; Rhodes (1981).

Na těchto pracích byly pochopitelně silně závislé další cenné monografie 80. let,¹⁵ následný rozvoj thúkýdidovského bádání, zřejmě definitivně opouštějšího zkoumání průběhu vzniku Thúkýdidova díla a nově oceňujícího spíše jeho umělecký rozměr, ovšem učinil neudržitelnými některá stanoviska Thúkýdidova komentátora Andrewese.¹⁶ Na začátku tisíciletí publikoval Heftner k našemu tématu obsáhlou monografii,¹⁷ která nabízí odpovědi na tradiční otázky a přitom je v rozumné míře inovativní, podle mého názoru však podceňuje Thúkýdidovu přesnost; angličtí badatelé ji neodpustitelně ignorují.¹⁸ Nejvýznamnějším příspěvkem od jejího zveřejnění je dokončení nového komentáře k Thúkýdidovi,¹⁹ který opakovaně nabízí nové perspektivy, ale otázkám, jimiž se zabývalo dřívější bádání, se často věnuje jen okrajově.

¹⁵ Především Kagan (1987), 1-210, méně Ostwald (1986), 344-411.

¹⁶ Srov. zejm. Erbse (1989); Rood (1998).

¹⁷ Heftner (2001).

¹⁸ Hornblower (2008), 946, a J. L. Shear (2011), 21, pozn. 7, jsou jediné citace v celých obsáhlých svazcích.

¹⁹ Hornblower (1991), (1996) a (2008), a svého druhu „prequel“ Hornblower (1987).

4. NÁVAZNOST PŘEV RATU ROKU 411 NA PŘEDCHOZÍ UDÁLOSTI

Nemám v úmyslu se tu věnovat sepětí oligarchického převratu roku 411 s teoretickou kritikou demokracie,¹ ani možným vazbám athénských oligarchů na sofistické hnutí,² které sice nebylo zaměřené vysloveně protidemokraticky,³ ale svým zpochybňováním zažitých norem a důrazem na protiklad νόμος×φύσις mohlo v některých kruzích výrazně oslabit přijatelnost demokratického étosu. Nesnažím se tedy o postižení ideových základů oligarchického hnutí. Cíl této kapitoly je skromnější: zodpovědět otázku, do jaké míry byla už před krizí roku 411 athénská demokracie v defenzívě a jakou roli sehrály dopady sicilské výpravy.

4.1 OTÁZKA KONTINUITY OLIGARCHICKÉ OPOZICE

Cílem této kapitoly je zkoumání teze, že převrat roku 411 byl vyvrcholením dlouho kvasících plánů a tužeb oligarchické opozice, která několik let či dokonce desetiletí čekala na příležitost, která přišla v zimě 412/11.⁴

¹ K dochované kritice demokracie z 5. století srov. např. Meder (1937); Großmann (1945), *passim*; A. H. M. Jones (1957 [1953]), 41-72, *passim*; Bleicken (1979), *passim*; H. Wolff (1979), 284-296 (5. i 4. století); Ostwald (1986), 188-290, *passim*; Raaflaub (1989), *passim*, a (1992), *passim*; Bleicken (2002 [1994]), 451-461; Roberts (1994), 52-64; Yunis (1996), 36-116; Herrmann-Otto (1997), 134-140; Ober (1998), 14-121; Leppin (1999), 32-41; Blösel (2000), 79-85; Morawetz (2000), 56-132, *passim*; Rhodes (2000), 128-131; Harris (2005).

K Aristofanově kritice demokracie srov. **2.6.2**, pozn. 234.

Ve srovnání s kritikou demokracie je chvála oligarchie téměř nezachytitelná, pozitivní konotace měly spíše jiné termíny jako ἀριστοκρατία, srov. např. Sealey (1973), 278-280; Bleicken (1979), 169-172; H. Wolff (1979), 296; Raaflaub (1992), 13; Leppin (1999), 40-41; Blösel (2000), 87; Ostwald (2000a), 25-26, a (2000b), 393.

² Jeho roli zdůraznili E. Meyer (1902), 585; Lehmann (1987), 60-63; Raaflaub (1992), 43; Scholten (2003), 192-201 (jen na základě předpokládané identity sofistů Antifóna se stejnojmenným oligarchou; srov. **2.4.1** s pozn. 134); srov. však Bleicken (2002 [1994]), 473-474; Ostwald (2005), 51; Mann (2007), 285-286.

³ Srov. např. Romilly (1988a), 248-249 a 252-256; Farrar (1988), 76-98; Leppin (1999), 42-46 s odkazy; Bleicken (2002 [1994]), 683; Ostwald (2005), 39-40.

⁴ Tak např. Foucart (1893), 5; Sartori (1957); H. Wolff (1979), 297-302; Nippel (1980), 65 a 73; Ostwald (1986), 344; Lehmann (1987), zvl. 68-71; Raaflaub (1992), 4; McGlew (2002), 135-138. Jiní oproti tomu tvrdili, že minimálně před sicilskou výpravou se v Athénách žádná protidemokratická aktivita neodehrávala; srov. např. May (1907),

Aristofanovy komedie *Jezdci* z roku 424 (*Hypoth. I ad AR. Eq.*) a *Vosy* z roku 422 (*Hypoth. I ad AR. Vesp.*) ukazují, že Kleón a jeho příznivci měli ve zvyku obviňovat politické oponenty ze snahy zrušit demokracii a nastolit tyranidu (*AR. Eq.* 236; 475-479; 626-631; 860-862; *Vesp.* 343-345; 482-483; 488-489; 506-507; 953). Aristofanés však tyto výpady prezentuje jako projevy paranoie démagoa a jeho stoupenců (srov. i EUP. zl. 193 PCG).⁵ Navíc, i kdyby athénští jezdci skutečně podnikali společné akce proti Kleónovi (což tvrdil THEOP. FGrH 115F93),⁶ nedokazuje to jejich protidemokratické úmysly: jestliže byli mnozí členové vyšší athénské společnosti přesvědčeni, že by stát řídili lépe než „námořnická lůza“ (ναυτικὸς ὄχλος), neznamená to, že byli ochotni podstoupit riziko spjaté s pokusem demokracii svrhnout, přinejmenším dokud se demokratickému státu dařilo udržovat svou mocenskou pozici, z níž jim plynuly nemalé příjmy a možnosti pro získání prestiže.⁷ Podezřivá atmosféra ovšem musela v bohatších Athéňanech posilovat odpor proti demokracii.

Zvláštní zmínku si tu zaslouží verše z Aristofanových *Vos* popisující Filokleónovo chování na večírku ve vybrané společnosti zahrnující Hippolyta, Antifóna, Lykóna, Lýsistrata, Thúfrasta a Frýnicha (*AR. Vesp.* 1299-1325, zvl. 1301-1302). Zaznívají tu sice jména dvou ze čtyř nejvýznamnějších představitelů čtyř set, ale není vůbec jasné, zda měl Aristofanés skutečně na mysli budoucí oligarchy,⁸ a i kdyby ano, v celé pasáži o Filokleónových eskapádách chybí jakýkoli náznak politických aktivit výše uvedených mužů.⁹

10-13; McCoy (1970), 6; Forrest (1975), 39 a 47-50; Herrmann-Otto (1997), 148; Leppin (1999), 41; Rubel (2000), 207-210. Srov. též níže pozn. 23.

⁵ Srov. k tomu např. MacDowell (1971), 180; Lévy (1976), 139-142; Ruschenbusch (1979a), 37-40; Lintott (1982), 130-131; Ostwald (1986), 224 a 323; Henderson (1987), 151; Brock (1989), 161, pozn. 6; Roisman (2006), 66-68; Mann (2007), 100-104 a 122.

⁶ Connor (1968), 52-53, o tom nepochyboval, srov. však komentář Pellinga (2000), 129.

⁷ To zdůrazňují např. Leppin (1999), 142; Mann (2007), 292.

⁸ V identitu zde zmíněného Antifóna i Frýnicha s pozdějšími členy čtyř set věřili Müller-Strübing (1873), 708-709; Gilbert (1877), 309; Keil (1894), 339; Busolt (1904), 1413, pozn. 1; MacDowell (1971), 297 a 302; Sommerstein (1983), 232 a 235; Ostwald (1986), 348; Bourriot (1995), 151-156; Ruffell (2011), 154; opatrně Bearzot (2003), 39.

Vyvozovat z jedné pasáže Antifónovy *Řeči o sboristovi* (ANTIPHO VI,9), že v době pronesení této řeči (nejspíše roku 419) probíhala na soudech tajná válka demokratů proti oligarchům, je jasně přehnané.¹⁰

Ostrakizování Hyperbola, syna Antifanova z Perithoid,¹¹ roku 416 nebo 415 (srov. [AND.] IV; ANDROT. FGrH 324F42; THEOP. FGrH 115F96b; PLUT. *Alc.* 13,4-8, *Arist.* 7,3-4, *Nic.* 11,1-10)¹² ukázalo nepraktičnost ostrakoforie, ale existovaly i jiné, praktičtější způsoby ochrany demokracie: roku 415 máme poprvé nepochybně doloženu žalobu pro podání protizákonného návrhu (γραφῆ)

Proti oběma identifikacím vystoupili Coulon&Daele (1925) 74, pozn. 1; Hatzfeld (1951), 234, pozn. 1; Sartori (1957), 75; Avery (1959), 242, pozn. 4; Okál (1964), 211; McCoy (1970), 52, pozn. 111; Storey (1985), 319-322 a 328-332.

Aurenche (1974), 74-76 a 222, Andrewes (HCT V), 59, a Heftner (2005), 91, pochybují pouze o identifikaci Frýnicha, pouze o Antifónově Ostwald (1986), 348. Jen Frýnichovu identifikaci přijímá Ehrenberg (1951), 110, pozn. 1.

Grossi (1984), 66-68, navrhl, že Aristofanés pro humorný efekt nahromadil jména, s nimiž si publikum mohlo spojit více osob, tj. budoucí oligarchy i jejich jmenovce. Pelling (2000a), 282, pozn. 69, navrhuje, že přesné identifikace se nemusely podařit ani původnímu publiku, a že jména měla jen jisté „příchuť“. Pro další odkazy srov. Storey (1985), 317-318, pozn. 2.

⁹ Müller-Strübing (1873), 708, je považoval za členy oligarchického klubu; Sartori (1957), 75, věřil, že šlo o demokratickou *hetairii*; Ruffell (2011), 154, je považoval prostě za politiky; srov. však Avery (1959), 242, pozn. 4; MacDowell (1971), 303; Sommerstein (1977b), 256; Ostwald (1986), 348; Heftner (2005), 91.

¹⁰ Pace Keil (1894), 339-340; Wilamowitz-Moellendorff (1969 [1900]), 207 a 210; Lehmann (1987), 67-68. K dataci řeči srov. Dover (1988 [1950]), 12 s pozn. 1; Usher (1990), 27.

¹¹ PA 13.910; Swoboda (1916); Connor (1971), 81-82; Ostwald (1986), 302-303; Harding (1994a), 152-153; PAA 902.050; Mann (2007), 232-234. Srov. též literaturu citovanou v následující poznámce.

¹² Z moderní literatury k Hyperbolovu ostrakismu, věnující se zejména jeho problematické dataci (dříve 418-415, nyní 416-415), srov. např. Grote (1859a), 106-108; Gilbert (1877), 231-237; Beloch (1884), 55-56, 339-340; Busolt (1904), 1256-1258; Swoboda (1916), 256-257; Raubitschek (1991 [1948]), 116-131; Woodhead (1949), zvl. 82-83; Hatzfeld (1951), 108-118; Raubitschek (1991 [1955]), 320-324; Fuqua (1965); Andrewes (HCT V), 258-264; Kagan (1981), 144-147; Roberts (1982), 150-153 s pozn. 38 na s. 228-229; Ostwald (1986), 302-304; Lehmann (1987), 41-52; Furley (1989), k datu zvl. 140; Andrewes (1992a), 442-444; Harding (1994a), 154-161; Rhodes (1994), k datu zvl. 91; Heftner (2000a) a (2000b); Pelling (2000a), 261, pozn. 16, s odkazy; Rosenbloom (2004), *passim*; Mann (2007), 230-243, k dataci zvl. 234-236; C. Taylor (2007), 327-329; Hornblower (2008), 970-972.

παρὰ νόμων; AND. I,17).¹³ Perspektivní nebezpečí by skýtalo, kdyby hlasování výrazně ovlivnila koalice *hetairíí* Alkibiada a Níkii, tato verze událostí ale není mimo jakoukoli pochybnost.¹⁴

Alkibiadova sebe prezentace mohla poměrně záhy vzbudit podezření na jeho úmysly domoci se neomezené vlády (THUC. VI,15,4; PLUT. *Alc.* 16,2 a 7),¹⁵ ale nezdá se, že by zrušení demokracie kdy bylo jeho cílem.¹⁶

Jako útok na demokracii mnozí současníci chápali i zohavení hermavek v létě roku 415 (srov. THUC. VI,27,3 a 60,1; AND. I,36; nepřesvědčivě ISOC. XVI,5-6; D. S. XIII,2,3; PLUT. *Alc.* 15,8). Zřejmě panovaly obavy, že ničení posvátných soch mělo sloužit jako záruka další spolupráce protidemokratických spikleneckých klubů (srov. AND. I,67; obecně THUC. III,82,6). Názory moderních badatelů jsou velice rozrůzněné. Někteří celou aféru odepisují jako opilecký exces¹⁷ nebo ryze náboženský akt bez politických dosahů,¹⁸ další předpokládají, že šlo o jednorázový akt ve snaze zabránit odplutí sicilské výpravy,¹⁹ a ještě jiní věří, že

¹³ Srov. např. Hignett (1952), 210; H. J. Wolff (1970), 47-48; M. H. Hansen (1974), 28; MacDowell (1978), 50; Rhodes (1981), 315-316; Bleicken (1984), 390 s pozn. 15; Ostwald (1986), 135-136; Bleicken (2002 [1994]), 214; Novotný (2010), 85-86.

Ke γράφῃ παρὰ νόμων obecně srov. např. Lipsius (1908), 383-396; Hignett (1952), 210-213; H. J. Wolff (1970); M. H. Hansen (1974); MacDowell (1978), 50-52; Todd (1993), *passim*, zvl. 159-160, 298-299 a 388.

¹⁴ Tuto tradiční interpretaci založenou na Plútarchových líčeních přijímají např. Calhoun (1913), 137-138; Sartori (1957), 79-83; Connor (1971), 83-84; Rhodes (1994), 93-94, zpochybnili ji však Rubel (2000), 203-204, Heftner (2000a), 53-59, a Mann (2007), 241-242, na základě obecných argumentů Hansena (1983), 220-222. K *hetairíím* srov. **5.1.2** s pozn. 47 a **5.2.1** s pozn. 103 a 104.

¹⁵ Srov. Seager (1967), 8-16 *passim*; Mann (2007), 219-220 a 226-227.

¹⁶ Srov. např. E. Meyer (1902), 493; Hatzfeld (1951), 167; Seager (1967), 16; Ostwald (1986), 326; Gribble (1999), 140-141; Rubel (2000), 231; Mann (2007), 226-227; Heftner (2011), 199-206.

¹⁷ Tak např. Gilbert (1877), 250-252; Dover (HCT IV), 285-286; Ostwald (1986), 323-326; *contra* např. Busolt (1904), 1289; Beloch (1914), 357-358; Hatzfeld (1951), 161-162; MacDowell (1962), 192; Aurenche (1974), 174; Kagan (1981), 206; Ellis (1989), 60; Murray (1990b), 153 (popírající politický rozměr činu); Furley (1996), 28; McGlew (2002), 114; Mann (2007), 251; Novotný (2010), 25.

¹⁸ Tak např. Graf (2000), 120-121; Rubel (2000), zvl. 205-215; *contra* Mann (2007), 255.

¹⁹ Tak např. Grote (1859a), 171; Hatzfeld (1951), 187-189; MacDowell (1962), 192-193; Aurenche (1974), 175; Kagan (1981), 206-207; Ellis (1989), 60; Furley (1996), 30 a 101; Todd (2004), 93; *contra* např. Lehmann (1976), 287, pozn. 63; Lintott (1982), 134; Ostwald (1986), 324-325; Lehmann (1987), 54-55; Mann (2007), 252-253.

protidemokratické spiknutí skutečně existovalo.²⁰ Podle mého šlo nanejvýš o útok na symboly demokratické vlády²¹ a zpochybnění sebejistoty lidu. Jakkoli pachatelé tohoto činu mohli touto dobou mít jasnou představu o nedostacích athénskému státnímu zřízení, s největší pravděpodobností neměli vlastní prakticky realizovatelný koncept oligarchické správy obce.²²

Vyšetřování obou afér vedlo k udání velkého množství osob,²³ což vyústilo v nemalý počet odchodů do vyhnanství a poprav, ale Thúkýdidés byl k závěrům šetření skeptický (VI,60,4-5) a nelze zcela vyloučit, že někteří viníci nebyli udáni, zůstali v Athénách a stali se členy vlády čtyř set; nelze to však tvrdit s jistotou, protože známe jen jména udaných lidí, kteří v Athénách roku 411 rozhodně nepobývali.²⁴ O tom, zda bylo výsledkem oslabení, nebo naopak posílení oligarchických *hetairií*, tedy lze jen spekulovat. Také se mi zdá příliš odvážným tvrzení, že výsledná atmosféra nedůvěry mezi lidem a aristokraty vedla přímo k převratu roku 411;²⁵ pokud víme, od podzimu 415 do podzimu 413 fungovala athénská demokracie naprosto normálním způsobem.

Jakékoli spojení vůdců čtyř set s předchozími stopami odporu proti demokracii je tedy neprokazatelné,²⁶ ba někteří z předních představitelů oligarchie čtyř set byli významní demokraté.²⁷ Jakkoli se tedy athénská demokracie dostávala pod

²⁰ Tak Lehmann (1976), 287, pozn. 63, a (1987), 53-56; McGlew (2002), 125-136; Pinotti (2006), *passim*; Mann (2007), 250-261; Canfora (2011), 231-232; *contra* Beloch (1914), 357; MacDowell (1962), 193; Kagan (1981), 207.

²¹ To zdůrazňují např. Aurenche (1974), 174-175; R. Osborne (1985), 65-67; Lehmann (1987), 53; Furley (1996), 20-22; Gribble (1999), 81; McGlew (2002), 133-135; Rosenbloom (2004), 331; srov. však Graf (2000), 122-123; Rubel (2000), 194-196; Hornblower (2008), 370-371.

²² To zdůraznili např. Lehmann (1987), 54; McGlew (2002), 139-140; Heftner (2003b), 8; Mann (2007), 260 a 279. Srov. též výše pozn. 4. Zato H. Wolff (1979), 296, tvrdil, že opozice usilovala o likvidaci, nikoli reformu demokracie.

²³ Pro přehledy srov. Sartori (1957), 96-97; Aurenche (1974), 191-228; Dover (HCT IV), 277-280; Ostwald (1986), 537-550; Novotný (2010), 178-183.

²⁴ Za absurdní považuji tezi McGlewa (2002), 136, pozn. 62, že Antifón obviněný z parodování mystérií (AND. I,15) byl Antifón z Rhamnuntu a že tedy musel odejít do vyhnanství.

²⁵ Tak Murray (1990b), 149; pro pochyby srov. Mann (2007), 261.

²⁶ *Pace* Lehmann (1987), 68, nelze to vyvodit ani ze zavraždění Androklea a Hyperbola během příprav převratu; srov. začátek **5.3.1** a **6.2.1** s pozn. 45 a 46.

²⁷ Jistě to lze říci o Peisandrovi (AND. I,36) a snad i o Frýnichovi (srov. [Lys.] XX,12).

stále větší tlak a existenci přesvědčených oligarchů čekajících na příležitost nelze vyloučit, Athéňané se dokázali se všemi hrozbami vyrovnat, aniž by museli sáhnout k reformě řízení svého státu – až do zničující porážky expedice na Sicílii.

4. 2 DŮSLEDKY SICILSKÉ VÝPRAVY

4.2.1 Ztráty na životech

Nejprve si zaslouží zvážení ztráty na životech. Pokud by se podařilo prokázat, že na Sicílii padlo mnohem větší procento thétů než bohatších Athéňanů, byl by to významný faktor v převratu roku 411. Údaje v sekundární literatuře se však dosti rozcházejí.²⁸

Thúkýdidovy údaje o počtech athénských občanů a lodí vyslaných na Sicílii lze shrnout takto:

Tabulka 1: Počet athénských občanů a lodí vyslaných na Sicílii

Oddíl	Počet (pramen, tj. THUC.)
Jezdci	30? (VI,43)+ 250? (VI,94,4)
Jízdní lučištníci	30? (VI,94,4) ²⁹
Těžkooděnci ze seznamu	1.500 (VI,43)+ 1.200 (VII,20,2)
Celkem jezdců a hoplítů	2.700 až 3.010
Thétové: námořní pěchota	600 ³⁰ (VI,43)
Lučištníci	400 (VI,43)
Celkem mužů	3.400 až 4.110
Triéry všech typů	100, z toho 40 pro převoz hoplítů (VI,43) + 10 (VII,16,2) + 60 (VII,20,2) - 10 ³¹ (VII,31,5)

²⁸ Nejnižší mně známý odhad je 4.110, pro nějž srov. Maele (1971), 32 (který zřejmě vůbec nepočítal s athénskými veslaři). E. Meyer (1902), 559, odhadl 15.000 athénských thétů a metoiků. Busolt (1904), 1400, odhadl 3.000 hoplítů a 9.000 thétů (následuje ho Kagan (1981), 2). Beloch (1916), 295-296, odhadl 310 athénských jezdců, 3.600 hoplítů a 600 lučištníků, ale počet veslařů-thétů odmítl odhadnout přesněji než na několik tisíc. Ruschenbusch (1979a), 137-147, odhadl 3.000 hoplítů a 7.000 thétů (zřemě jej následoval Heftner (2011), 127, s odhadem deseti tisíc padlých); Strauss (1986), 179-181, odhadl aspoň 2.520 hoplítů a 6.600 thétů; M. H. Hansen (1988a), 14-16, odhadl 3.000 hoplítů a 8.000 Athéňanů sloužících ve flotile, celkem minimálně 10.000 padlých (zřejmě počítal s tím, že 1.000 Athéňanů se zachránilo). Munn (2000), 138, odhadl 9-10.000 Athéňanů, z toho přes 2/3 thétů.

²⁹ Navzdory panujícimu konsensu si nejsem jist, zda byli všichni zde zmínění jezdcí a jízdní lučištníci athénskými občany.

³⁰ ἑξακόσιοι Η², ἑπτακόσιοι *cett*. První možnost zvažuje Dover (HCT IV), 310, a přijímá Alberti (2000), 43, druhou přijímají Hude (1901), 100, Classen&Steup (1905), 100, Jones&Powell (1942), Bodin&Romilly (1955), 33.

K tomu lze dodat následující spolehlivé informace: Všech 2,700 těžkooděnců bylo athénskými občany, těžkooděnci z řad metoiků totiž nebývali vysíláni na zahraniční tažení.³² S každou ze 160 athénských triér plul její triérarchos, jímž nemohl být nikdo jiný než bohatý občan.³³ Placenou posádku jedné plně obsazené triéry, která nesloužila transportu hoplítů, tvořilo dvě stě mužů,³⁴ z toho šest důstojníků, deset členů námořní pěchoty, čtyři lučištníci, sto sedmdesát veslařů a deset otroků sloužících důstojníkům.³⁵

Tyto údaje však nepostačují k určení počtu chudých a bohatých Athéňanů, kteří na Sicílii padli, a to z těchto důvodů:

Nepanuje shoda na tom, zda mezi transportními a rychlými triérami byly nějaké konstrukční rozdíly, které by zvýšily transportní kapacitu,³⁶ a s výjimkou první výpravy neznáme počet transportních triér. Nevíme, kolik athénských občanů plulo na lodích vezoucích zásoby jídla a potřebného materiálu. Není jasné, zda byly všechny triéry plně obsazené (pochybovat lze zvláště o plné obsazenosti triér poslední záchranné výpravy). A především je sporné, kolik z veslařů mělo athénské občanství: nemalou část veslařů tvořili i metoikové, zahraniční žoldnéři

³¹ Předpokládám, že všech deset „nejlépe plujících lodí“ poslaných do Naupaktu pocházelo z Athén.

³² Srov. např. Clerc (1893), 48-49; Busolt (1904), 873-874; Gomme (HCT II), 93; Whitehead (1977), 82-83; Duncan-Jones (1980), 104-105.

³³ K účasti triérarchů na výpravách v 5. století srov. Jordan (1975), 134-135 s odkazy na prameny; Gabrielsen (1994), 39; van Wees (2004), 229-230; k jejich národnosti Gabrielsen (1994), 61 a 240-241, pozn. 25.

³⁴ Pro podrobnosti srov. Busolt (1904), 871-872; Gomme (HCT II), 275; Dover (HCT IV), 293; Pritchett (1971), 14-24; Andrewes (HCT V), 97; Rhodes (1981), 306-307; Markle (1985), 276; M. L. Cook (1990), 79-82; Gabrielsen (1994), 111; Morrison&Coates&Rankov (2000), 107-108 a 119; van Wees (2004), 206; Hornblower (2008), 887-888.

³⁵ Srov. nejprůhledněji Morrison&Coates&Rankov (2000), 110-114.

³⁶ V existenci těchto rozdílů věřili např. Beloch (1916), 292; Dover (HCT IV), 308-310; Casson (1971), 93; Morrison&Coates&Rankov (2000), 152-156; Hornblower (2008), 1063-1065 s odkazy. *Contra* Busolt (1904), 868-869, pozn. 1, Gabrielsen (1994), 249, pozn. 7, či Krentz (2007), 149, pozn. 7.

Není také jisté, kolik hoplítů mohla jedna transportní loď uvést. Pro odhad sta hoplítů srov. Busolt (1904), 868-869, pozn. 1; van Wees (2004), 221-222 a 311-312, pozn. 20. Pro počet pětáosmdesáti hoplítů srov. Casson (1971), 93, pozn. 85, na základě THUC. VI,43. Srov. též Hornblower (2008), 1063-1064.

a otroci,³⁷ a nezdá se, že bychom mohli s jakoukoli přesností určit poměr těchto skupin.³⁸ A konečně athénští občané živící se jako profesionální veslaři nemuseli pocházet výhradně z majetkové třídy thétů.³⁹

Celkem jistě tedy víme jen to, že se sicilské výpravy zúčastnily minimálně tři tisíce bohatších Athéňanů athénských občanů. Počet padlých thétů se nejspíše pohyboval mezi sedmi a třinácti tisíci.⁴⁰ Lze tu shrnout výsledky některých předchozích odhadů, kolik to mohlo být procent z celkové populace.⁴¹

Tabulka 2: Odhady počtu dospělých athénských občanů

autor	rok	počet dospělých občanů	počet dospělých hoplítů-občanů	počet dospělých thétů
Beloch (1923), 386-418, zejm. 410	425	30.000	13.000	27.000
	411		9.000	
	404	22.500	9.000	13.500
Gomme (1933),	415	47.000	19.900	27.100

³⁷ K metoikům na athénských lodích srov. Busolt (1904), 873-874; Amit (1962), 159-160, s odkazy; Hunter (1973), 108, pozn. 2; Jordan (1975), 210-212 a 223-224; van Wees (2004), 211; Hunt (2007), 139; k otrokům srov. Busolt (1897), 55; Jordan (1975), 240-264 (jehož teorie, že na athénských triérách veslovalo nemalé množství státem vlastněných otroků, však byla všeobecně odmítnuta); Graham (1992), 258-267; Gabrielsen (1994), 108; Graham (1998), 98-102; van Wees (2004), 211-212; Hunt (2006), 16-19 a 25-29. Nasazování otroků nepřesvědčivě popírali Sargent (1927), 264-279; Dover (HCT IV), 388; Casson (1971), 322-323; Bleicken (2002 [1994]), 159-160. Nanejvýš lze tvrdit, že nasazování otroků nebylo časté: tak Amit (1962), 160-166 a 176-177; Morrison&Coates&Rankov (2000), 117-118.

³⁸ Nepřesvědčuje mne pokus Ruschenbusche (1979a), 142-143 a (1979b), 110, stanovit počet osmdesáti athénských občanů na triéru. Též nevěřím, že by z AR. Ach. 162-163 šlo vyvodit, že všichni thránité byli athéskými občany (jak si mysleli např. Busolt (1904), 875; Ruschenbusch (1979a), 142, a (1979b), 110; *contra* Gabrielsen (2002), 210; pro vyváženou pozici srov. např. Bleicken (2002 [1994]), 159; van Wees (2004), 314, pozn. 55; Hunt (2006), 28). IG I³ 1032, unikátní nápis z konce 5. století (pro nepřesvědčivý pokus o přesnější dataci srov. Graham (1998), 102-108) se seznamy členů posádek osmi triér ukazuje, že počty otroků na triérách jedné výpravy oscillovaly mezi čtyřiceti a jedním stem (srov. Graham (1998), 100-102).

³⁹ Srov. Gabrielsen (2002), 204-211.

⁴⁰ Srov. výše pozn. 28.

⁴¹ Pro názorné přehledy moderních názorů na počet athénských občanů srov. Ruschenbusch (1979a), 146; Bleicken (2002 [1994]), 561-565. Je třeba poznamenat, že některá východiska těchto výpočtů zpochybňuji v průběhu této práce, zvl. počty občanů na athénských triérách (srov. výše v této kapitole) a vyvozování počtu athénských hoplítů roku 411 z [Lys.] XX,13 – tak Ruschenbusch (1979a), 135 a (1984), 260-261, srov. však **6.1.2**, pozn. 29.

26	411	30.500	16.100	14.400
Ruschenbusch	415	30.500	13.000	17.500
(1979a), 137-147	413	21.000	10.000	11.000
Hansen (1988a),	415/14	39.830		
14-28	413/12	30.270		

Pokud tedy odhadneme počet občanů v roce 415 na zhruba 30-45 tisíc občanů, z toho 17-27 tisíc thétů a 11-18 tisíc příslušníků vyšších majetkových tříd, ztratili by Athéňané na Sicílii čtvrtinu až polovinu (!) všech thétů a patnáct až třicet procent všech příslušníků vyšších majetkových tříd. Tato hrozivá čísla skutečně ukazují na relativní oslabení thétů v athénské společnosti v důsledku sicilské výpravy, ale jak velké toto oslabení bylo, je nejasné.

Poměr počtu thétů v Athénách oproti členům bohatších vrstev byl nejspíše dále snížen odesláním početných flotil do Iónie během roku 412.⁴²

Z THUC. VIII,1,1 se dozvídáme o existenci dalších obětí sicilské katastrofy: prostí Athéňané podle historika „tvrdě jednal s řečníky, kteří spolu s nimi výpravu podpořili, jako by ji oni sami neodhlasovali, a byli rozzuřeni na proroky, věštce a všechny, kteří je dříve podněcovali k výpravě a vzbuzovali v nich naděje, že se zmocní Sicílie.“ (χαλεποὶ μὲν ἦσαν τοῖς ξυμπροθυμηθεῖσι τῶν ῥητόρων τὸν ἔκπλουν, ὥσπερ οὐκ αὐτοὶ ψηφισάμενοι, ὠργίζοντο δὲ καὶ τοῖς χρησμολόγοις τε καὶ μάντεσι καὶ ὁπόσοι τι τότε αὐτοὺς θειάσαντες ἐπήλπισαν ὡς λήψονται Σικελίαν). Bohužel tuto zprávu můžeme doplnit pouze o spekulaci, že jedním z potrestaných řečníků byl Démostratos⁴³ zmíněný v AR. *Lys.* 391 a PLUT. *Alc.* 18,3 a *Nic.* 12,6. Můžeme se tedy jen dohadovat, zda padly nějaké tresty smrti, kolik bylo potrestaných a jaký byl dopad těchto justičních represálií na budoucí vývoj athénské politiky.

4.2.2 Finanční a ideové důsledky

⁴² Srov. 5.1 s pozn. 5.

⁴³ PA 3.611; Swoboda (1905a); PAA 319.245.

Nelze ani přibližně odhadnout, kolik tisíc talentů Athéňané utratili ze státních i soukromých zdrojů na sicilskou výpravu.⁴⁴ Jelikož se rozhodli ve válce pokračovat, stáli před nutností vybudovat novou flotilu. Příjmy státní pokladny se ovšem drasticky snížily poté, co obsazení Dekeleie ztížilo dolování v Laureiu.⁴⁵ Reakcí na tento pokles zřejmě bylo nahrazení tributu pětiprocentním clem, uvaleným nejspíše na zboží dovážené do spolkových obcí nebo z nich vyvážené (srov. THUC. VII,28,4),⁴⁶ což ovšem nemělo vliv na daňové zatížení athénských občanů, ledaže by to athénské klérúchy zbavilo povinnosti platit tribut.⁴⁷ Obsazení Dekeleie mělo také jistě za následek výrazné snížení příjmů z pozemků v Attice.⁴⁸ Situace musela být obzvláště tíživá pro vlastníky pozemků na severu Attiky, které spartská blokáda odřízla od města, mezi nimiž pravděpodobně byl Antifón z Rhamnuntu. Počet triérarchií a jiných leitúrgií přitom neklesal⁴⁹ a je velmi pravděpodobné, že po sicilské katastrofě byla vybrána mimořádná válečná daň (*eisfora*).⁵⁰ Je dobře možné, ač nedokazatelné, že v této době Athéňané zavedli syntriérarchii (doloženou nejprve v Lys. XXXII,24 a IG I³ 1032, ř. 141 aj.),⁵¹ aby snížili finanční náročnost této leitúrgie na polovinu.⁵² Tuto úlevu však patrně do jisté míry kompenzoval nárůst cen,⁵³ a po odpadnutí mnoha významných měst

⁴⁴ Green (1970), 352, uvádí 3.420 talentů; srov. však Kallet (2001), 193-195.

⁴⁵ Busolt (1904), 1408, Cloché (1951), 183, a Blamire (2001), 115, mluvili o znemožnění, srov. však Brunt (1993 [1965]), 98, pozn. 47, s odkazy.

⁴⁶ Pro diskuzi o tomto opatření srov. např. Gilbert (1877), 285-289; Beloch (1884), 43-47; Busolt (1904), 1407-1408; Ferguson (1927), 313; Dover (HCT IV), 402 a 408-409; Meiggs (1972), 369; Kagan (1987), 8; Welwei (1999), 213; Munn (2000), 128; Samons (2000), 167-168; Hornblower (2008), 594-596; a zejména Kallet (2001), 195-226.

⁴⁷ Pro různé názory srov. např. Gilbert (1877), 287, a Beloch (1884), 45-47; otázku zjevně nelze rozhodnout, a tak ji moderní bádání, pokud vím, ignoruje.

⁴⁸ Busolt (1904), 1402-1403.

⁴⁹ Busolt (1904), 1406-1407, věřil v přestávku ve vybírání daní do doby vyčerpání zásoby tisíce talentů (pro tuto rezervu srov. THUC. II,24,1 a VIII,15,1), proti tomu ale mluví Lys. XXI,1-3.

⁵⁰ Tak Micheli (1893), 50. McCoy (1970), 23, mluví o opakovaných *eisforách*.

⁵¹ Lys. XXXII,24 pojednává o událostech z let 409-405. Pro dataci IG I³ 1032 srov. **4.2.1**, pozn. 38.

⁵² Pro diskuzi srov. Busolt (1897), 54, pozn. 5; Jordan (1975), 70-71; Kagan (1981), 3-4; Graham (1992), 265, pozn. 34; Gabrielsen (1994), 173 (datující zřízení syntriérarchie do roku 408/7); Graham (1998), 103.

⁵³ Srov. Busolt (1904), 1404; Kagan (1989), 3.

Iónie na stranu Sparty byla naděje na ukončení války v nedohlednu. Nepolevující finanční zátěž musela být významným motivem odporu bohatých Athéňanů proti pokračování ve válce pod demokratickou správou.⁵⁴

Mapa 3: Attika

⁵⁴ Will (1972), 375-376; Koerner (1975), 406.

Zhroutil se také víra v neporazitelnost athénské demokracie a v neomylnost lidu.⁵⁵ Politicky aktivní členové athénské elity byli zvyklí získávat prestiž díky vojenským úspěchům,⁵⁶ pro něž byla nezbytná ochotná spolupráce lidu, což neváhali připustit (srov. např. THUC. VI,89,6), ale nyní byla nasnadě otázka, zda není nutné podstatně reformovat režim, který poslal do smrtelného nebezpečí možná až třetinu svých občanů. To ovšem nemuselo implikovat zvýšení počtu přesvědčených oligarchů. Spíše než alternativu k demokracii Athéňané zřejmě hledali způsoby jejího vylepšení: logickým krokem bylo hledat inspiraci v mnohem úspěšnější *demokratické* minulosti předchozích generací.⁵⁷

Jako projev této nostalgie se často chápe Eupolidova komedie *Démy* (Δῆμοι), která obsahovala scénu, v níž hlavní hrdina vyváděl ze záhrobí na scénu postavy zasloužilých athénských zákonodárců a jejich prostřednictvím navrhoval přijetí nebo zrušení zákonů (srov. PLATON. s. 6, ř. 8-12 Koster).⁵⁸ Není ovšem jisté, že byla tato komedie uvedena v době krize po sicilské katastrofě.⁵⁹ Jisté zato je, že brzy po zprávě o sicilské výpravě bylo zřízeno kolegium *probúlů*.

4.3 KOLEGIUM *PROBÚLŮ*

4.3.1 Doba vzniku kolegia, počet jeho členů a jeho název

Základním pramenem pro ustavení tohoto kolegia je Thúkýdidova zpráva (THUC. VIII,1,3-4) zařazená bezprostředně po vylíčení ohromení a obav, které v Athénách zavládly po zprávě o ztroskotání sicilské výpravy:

⁵⁵ Srov. např. Busolt (1904), 1399-1400; Hignett (1952), 268; Forrest (1975), 48-49; Koerner (1975), 407; Monge (1995), 24; Mann (2007), 266.

⁵⁶ Srov. např. Mann (2007), 292.

⁵⁷ Srov. např. Ostwald (1986), 343; Munn (2000), 136-137. Pro jiný pohled srov. např. Ferguson (1927), 321.

⁵⁸ Pro další prameny potvrzující, že tu měl Platónios na mysli tuto hru, srov. Storey (2003), 114-116. Pro komentář k tomuto místu Platóniova spisu srov. Telò (2007), 46-49.

⁵⁹ Tradičně byla kladena do roku 412, srov. např. Geissler (1925), 54-55; Sartori (1975), 11-15; Ostwald (1986), 341-342; PCG V, 343; Munn (2000), 135; Andriolo (2004), 31-32; pro další odkazy Telò (2007), 16, pozn. 16. Ale Romilly (1947), 174, navrhla dataci kolem 415; Schwarze (1971), 133-134, hru umístil do roku 413, Storey (2003), 112-114, navrhl dataci do roku 417-416, a Telò (2007), 16-24, do Lénáji 410 (tak též s jinými, dle mého nepřesvědčivými argumenty Sidwell (2009), 276-283).

ὅμως δὲ ὡς ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐδόκει χρῆναι μὴ ἐνδιδόναι, ἀλλὰ παρασκευάζεσθαι καὶ ναυτικόν, ὅθεν ἂν δύνωνται ξύλα ξυμπορισαμένους, καὶ χρήματα, καὶ τὰ τῶν ξυμμάχων ἐς ἀσφάλειαν ποιεῖσθαι, καὶ μάλιστα τὴν Εὐβοίαν, τῶν τε κατὰ τὴν πόλιν τι ἐς εὐτέλειαν σωφρονίσει, καὶ ἀρχὴν τινα πρεσβυτέρων ἀνδρῶν ἐλέσθαι, οἵτινες περὶ τῶν παρόντων ὡς ἂν καιρὸς ἦ προβουλεύσουσιν. [4] ... καὶ ὡς ἔδοξεν αὐτοῖς, καὶ ἐποίουν ταῦτα, καὶ τὸ θέρος ἐτελεύτα.

Ale přesto se rozhodli nevzdávat se, nakolik to situace dovolí, ale dovážet dřevo, odkudkoli to bude možné, připravit k válce jak loďstvo, tak peníze, zabezpečit loajalitu spojenců, především Euboie, zmenšit některé obecní výdaje na rozumnou mez a zvolit kolegium starších mužů, kteří budou předem projednávat aktuální agendu, jak bude situace vyžadovat. (4) ... Jak se rozhodli, tak také udělali. A skončilo léto.

Díky Thúkýdidovi tedy nemusíme pochybovat, že *probúlové* byli zvoleni před nástupem thúkýiddovské zimy 413/12.⁶⁰

Thúkýdidés neudává počet *probúlů*, který můžeme stanovit na deset díky shrnutí Pýthodóra návrhu⁶¹ z aristotelské *Athénské ústavy*: „Lid ať ke stávajícím deseti *probúlům* zvolí dvacet dalších mužů starších čtyřiceti let.“ ([ARIST.] *Ath.* 29,2: τὸν δῆμον ἐλέσθαι μετὰ τῶν προὑπαρχόντων δέκα προβούλων ἄλλους εἴκοσιν ἐκ τῶν ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη γεγονότων). Z toho mnozí badatelé vysuzují, že i *probúlové* museli být starší čtyřiceti let,⁶² ale podle mého názoru mohla být tato hranice položena i výše. Nevidím důvod ztotožňovat s *probúly* desetičlennou komisi zmíněnou Diodórem Sicilským (XII,75,4) v souvislosti s událostmi roku 421.⁶³

Pozdní prameny uvádějí jiné počty *probúlů*: dle aristofanovských scholií jich bylo dvacet (σχ. in AR. *Lys.* 421 a 609; srov. i *Suda* Π 2355), ale to je zřejmě založeno na nepochopení aristotelské zprávy.⁶⁴ Slovník *Λέξεις ῥητορικαί* (*Bekk.*

⁶⁰ Ke konci léta v Thúkýdidově díle srov. Nývlt (2014c), 48, pozn. 49.

⁶¹ Srov. **5.4.1.1.**

⁶² Tak Ballet (1898), 5-6; F. D. Smith (1920), 32; Hignett (1952), 269; McCoy (1970), 9; Rhodes (1981), 373; Ostwald (1986), 338; Kagan (1987), 5; Alessandri (1990), 130; Andriolo (2004), 19. Srov. též Avery (1959), 186 s pozn. 28; Mann (2007), 263 s pozn. 4. Foucart (1893), 4, spekoval o hranici šedesáti let. Nejistotu správně zdůrazňují Avery (1959), 186 s pozn. 28, a Henderson (1987), 117.

⁶³ Srov. Dodatek 2.

⁶⁴ Scholiasta či jeho předchůdce nejspíše do textu, který měl k dispozici, při parafrázi vsunul δέ, a tak informaci, která se původně týkala *syngrafeů* (srov. **5.4.1.1.**), vztáhl na *probúly*. Pro jiné možné řešení srov. Montana (1996), 224.

Anecd. I,298) uvádí počet devíti⁶⁵ a dodává, že byli voleni po jednom z každé fýly, ale jeho autor si nejspíše spletl *probúly* s *proedry*, kteří od prytanů převzali předsedání lidovému shromáždění po reformě, která proběhla mezi lety 403/2 a 379/8.⁶⁶ Na rozdíl od některých badatelů si proto nemyslím, že by *probúlové* byli voleni po jednom z každé fýly,⁶⁷ ač je pravděpodobné, že zastoupení fýl bylo celkem rovnoměrné.

Thúkýdidés nepoužívá podstatné jméno *προβούλοι* a někteří badatelé si kladli otázku, zda tak vůbec zněl oficiální název kolegia.⁶⁸ [ARIST.] *Ath.* 29,2 naznačuje, že toto slovo mohlo být použito v oficiálním diskursu athénské obce,⁶⁹ ale *probúlové* z let 413-411 nejsou zmíněni na žádném dochovaném nápise. Athéňané ovšem nemuseli jedno kolegium označovat jen jedním slovem,⁷⁰ takže je otázkou, zda má vůbec smysl o oficiální terminologii mluvit.

4.3.2 Složení kolegia *probúlů*

Známe jména dvou členů tohoto kolegia. Lýsiás ve své invektivě proti Thérámenovi v *Obžalobě Eratosthena* (LYS. XII,62-78) tvrdí, že Thérámenés byl hlavním strůjcem oligarchie čtyř set, stejně jako jeho otec, jeden z *probúlů* (LYS. XII,65).⁷¹ Že se Thérámenův otec se jmenoval Hagnón, víme mj. z THUC. VIII,68,4 a

⁶⁵ Schaefer (1957), 1225, opravil text na δέκα, což podporují Avery (1959), 184, pozn. 26, McCoy (1970), 45, pozn. 27, a Alessandrì (1990), 132-133. Ale *έννέα* je podle mého *lectio difficilior*.

⁶⁶ K této reformě srov. např. Rhodes (1972a), 25-28; Laix (1973), 73-76; Bleicken (2002 [1994]), 196; Andriolo (2004), 69-70.

Raubitschek, citován Averym (1959), 184, pozn. 26, spekuloval, že jde o záměnu s devíti archonty. K závěru, že slovníková zpráva je pro studium *probúlů* bezcenná, dospěli také Laix (1973), 32 s pozn. 103; Pesely (1987); Andriolo (2004), 21. *Contra* nepřiliš přesvědčivě Alessandrì (1990), 133.

⁶⁷ Pace Foucart (1893), 4; Busolt (1904), 1409, pozn. 2; Schaefer (1957), 1225; McCoy (1970), 9; Rhodes (1972a), 216 pozn. 2; Ostwald (1986), 338-339; Andriolo (2004), 21-22; Mann (2007), 263 s pozn. 3. K volbám po fýlách srov. Dodatek 1.

⁶⁸ Srov. Ruzé (1974), 448; Alessandrì (1990), 139, pozn. 37; Heftner (2001), 8 s pozn. 35.

⁶⁹ K možnému dokumentárnímu původu této pasáže srov. **5.4.1.1**, pozn. 218.

⁷⁰ Pro příklad z jiné oblasti srov. Jordan (1975), 30-46.

⁷¹ Pro citaci této pasáže, spolu s posouzením jiných stránek její spolehlivosti, srov. **5.4.2.7** a **5.4.2.12**.

XEN. *Hell.* II,3,30.⁷² Věřím, že Lýsiovu zprávu o Hagnónově členství v kolegiu *probúlů* lze považovat za spolehlivou, protože nebylo jeho cílem obžalovávat Hagnóna a protože toto obvinění zdaleka není tím nejpodstatnějším, co Thérámenovi vytýká. Hagnónovo členství v kolegiu *probúlů* Lýsiás nejspíše zmínil proto, že charakter otce měl podle Řeků velký vliv na jeho syna.⁷³

Druhé jméno se objevuje v Aristotelově diskuzi o vzájemném dotazování stran na soudech v *Rétorice* (ARIST. *Rhet.* III,1419a26-30):

Σοφοκλῆς, ἐρωτώμενος ὑπὸ Πεισάνδρου εἰ ἔδοξεν αὐτῷ, ὡσπερ καὶ τοῖς ἄλλοις προβούλοις, καταστῆσαι τοὺς τετρακοσίους, ἔφη. “τί δέ; οὐ πονηρά σοι ταῦτα ἐδόκει εἶναι;” ἔφη. “οὐκοῦν σὺ ταῦτα ἔπραξας τὰ πονηρά;” “ναί”, ἔφη, “οὐ γὰρ ἦν ἄλλα βελτίω”.

Když dostal Sofoklés od Peisandra otázku, zda stejně jako ostatní probúlové rozhodl ustanovit vládu čtyř set, přiznal to. „Cože? Nepovažoval jsi to za špatnost?“ Přiznal to. „Takže ses sám dopustil této špatnosti?“ „Ano,“ odpověděl, „nebyla totiž lepší možnost.“

Scholia k této pasáži nedodávají nic zajímavého.⁷⁴

Nejprve je nutno upozornit, že pro Aristotelovy úmysly je lhostejné, zda má tato historika reálný základ. Rozhodně nelze očekávat, že by kvůli ní podstupoval složitou heuristiku. Nad jeho údaji tedy pro naše účely visí stín pochybnosti.

Většina badatelů je přesvědčena, že zde zmíněný Sofoklés je slavný autor tragédií, syn Sofilův z Kolónu.⁷⁵ Jinou možností je stratégos z let 426/5 a 425/4,

⁷² K Hagnónovi srov. např. PA 171; McCoy (1970), 10; Davies (1971), 227-228; Pesely (1983), 71-82, a (1989); PAA 107.380.

⁷³ Srov. Dover (1974), 91-94, a pro četnost útoků na příbuzné v soudních řečech obecně srov. Carey (1994), 32.

⁷⁴ Např. *Anon. in Rh.* s. 258 Rabe zní takto: πρόβουλοι ἐλέγοντο οἱ βουλευόμενοι πρὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀποβάσεως· ὅθεν ἐβουλεύσαντο καταστῆσαι τετρακοσίους ἄρχοντας εἰς τὸ τὴν πόλιν διευθύνειν („*Probúlové* se říkalo mužům, kteří se radili předtím, než věci dospěly k výsledku, takže se radili o ustavení vlády čtyř set pro napravení obce“). *Fragm. comm. in ARIST. Rhet.* p. 326 Rabe a *Suda* Y 169 srovnávají *probúlys* římskými konsuly.

⁷⁵ Srov. např. Gilbert (1877), 290-293; Foucart (1893), 1-3 a 10; Micheli (1893), 52; Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 102, pozn. 6; Busolt (1897), 577, pozn. 2; E. Meyer (1902), 558; Busolt (1904), 1410, pozn. 2; PA 12.834; Hignett (1952), 269; Jameson (1956), 217, a (1971), 543-546 (s odkazy na další literaturu v pozn. 19 na s. 546); McCoy (1970), 45-46, pozn. 35; Calder (1971), 172-173; Moore (1975), 258; Karavites (1976), 363-365; Andrewes (HCT V), 6; Rhodes (1981), 373; Lintott (1982), 149; Ostwald (1986), 340-341; Henderson (1987), 117; Kagan (1987), 6; Canfora (2009 [1989]), 172-174; Develin (1989), 158; Alessandrì (1990), 145-146; Monge (1995), 25,

syn Sóstratidův, který byl odsouzen do vyhnanství za korupci po skončení první athénské výpravy na Sicílii (THUC. III,115,5 a IV,65,3) a možná byl jedním ze třiceti tyranů (XEN. *Hell.* II,3,2).⁷⁶ Proti identifikaci *probúla* se Sóstratidovým synem bývá vznášena námitka, že by lid jen stěží svěřil tak významnou funkci zkompromitovanému politikovi,⁷⁷ ale jeho kolega ze sicílské výpravy Eurymedón byl v letech 414 a 413 znovu zvolen stratégem a dokonce byl pověřen velením části armády na Sicílii (srov. např. THUC. VII,16,2 a 31,3-52,2).⁷⁸ Nevíme, zda i Sóstratidův syn dostal příležitost reputaci si napravit, což však neznamena, že bychom to mohli vyloučit. Nejpravděpodobnější je tedy básníkovo členství, rozhodně ho však nelze považovat za jisté.

Pokusy přidat na seznam známých *probúlu* Kritiova otce Kallaischra zmíněného v LYS. XII,66, Mélobia známého z [ARIST.] *Ath.* 29,1, nebo dokonce Antifóna z Rhamnuntu nepovažuji za přesvědčivé.⁷⁹

pozn. 17; Munn (2000), 134; Heftner (2001), 7-8, pozn. 34; McGlew (2002), 142, pozn. 4; Apostolakis (2003), 25; Andriolo (2004), 28-29; Lazenby (2004), 171; PAA 829.200; Mann (2007), 263 s pozn. 6; Trittle (2010), 165; Canfora (2011), 329; Scodel (2012b), 34-35; R. Osborne (2012), 272. *Contra* Blumenthal (1927), 1044; Schaefer (1957), 1225-1226; Avery (1973), zvl. 513-514; Bearzot (1997a), 178-179.

⁷⁶ Pro identifikaci Sóstratidova syna s členem třicítky srov. Gilbert (1877), 291; PA 12.827; Avery (1959), 287-288; Ostwald (1986), 462; oprávněné pochyby o ní vyjadřují Beloch (1916), 264; Swoboda (1927b); Schaefer (1957), 1225-1226; Whitehead (1980a), 210; Krentz (1982), 54; PAA 829.000 a 829.005; Németh (2006), 106.

Identifikaci *probúla* s pozdějším členem třiceti pokládali za možnou Schaefer (1957), 1225-1226, Avery (1959), 287-288, a Woodbury (1970), 216. Avery (1973), 513, pozn. 13, navrhl i *probúlovu* možnou identifikaci se Sofokleem známým z IG I³ 109, ř. 5 (PA 12.823; PAA 828.900) či Sofokleem, proti kterému snad napsal řeč Lýsiás (zl.269 Carey; PA 12.824; PAA 828.910).

⁷⁷ McCoy (1970), 45, pozn. 35; Jameson (1971), 545; Karavites (1976), str. 364-365.

⁷⁸ Srov. PA 5.973 s odkazy na další prameny; Swoboda (1909b), 1337-1338; Kagan (1981), 282; PAA 444.995. Je ovšem třeba přiznat, že Eurymedón nebyl na rozdíl od Sofoklea potrestán vyhnanstvím, ale pokutou (THUC. IV,65,3), nezdiskreditoval se tedy zřejmě tolik jako Sóstratidův syn. Henderson (1990), 307, tvrdí, že byl později stratégem zvolen i další Sofokleův kolega Pýthodóros, ale pravděpodobnější je obvyklá identifikace stratéga v letech 426/5 a 425/4 jako syna Isolochova (PA 12.399; Gärtner (1963c); PAA 794.330), zatímco velitele roku 414/13 jako syna Epizélova (PA 12.402; Busolt (1904), 1351, pozn. 1; Gärtner (1963a); Fornara (1971), 65; PAA 794.395).

⁷⁹ Pro polemiku s prvním návrhem srov. Heftner (2001), 7-8, pozn. 34. Je ostatně sporné, zda je Lýsiou zmíněný Kallaischros vůbec totožný s Kritiovým otcem; srov. Nývlt (2011), 114, s odkazy. Pro druhý návrh srov. Alessandrì (1990), 147, Andriolo (2004), 32, a Bearzot (2013), 62-63 a 68, pro třetí Andriolo (2004), 5, snad omylem.

4.3.3 Funkční období *probúlů*

V sekundární literatuře se občas diskutuje otázka, zda byli *probúlové* mimořádná komise, anebo běžné úřední kolegium,⁸⁰ což souvisí s otázkou, zda byli *probúlové* voleni každoročně, nebo zda bylo jejich funkční období neomezené.

Většina badatelů předpokládá, že *probúlové* zvolení roku 413 byli ve funkci i o dva roky později, kdy jejich kolegium přestalo existovat.⁸¹ Na podporu tohoto názoru bylo uváděno slovo προῦπαρχόντων z [ARIST.] *Ath.* 29,2 citovaného výše,⁸² které se však podle mého názoru vztahuje spíše na kolegium než na jeho jednotlivé členy, a i kdyby tomu tak nebylo, předpona προ- by pouze dokazovala, že *probúlové* byli ve funkci předtím, než Pýthodóros podal svůj návrh.

Athéňané by jistě nezvolili úředníky, které by nemohli odvolat.⁸³ Je samozřejmě možné, že funkční období *probúlů* nebylo výslovně specifikováno a že mohli být kdykoli odvoláni rozhodnutím lidu, který také mohl jejich úřední termín prodloužit, stejně jako to roku 410/09 udělal u *anagrafeů* (srov. LYS. XXX,2). Působí však mnohem pravděpodobněji, že byli voleni na jeden rok jako všichni ostatní athénští úředníci. Velmi pravděpodobně byl také porušen zákaz opakovaného zastávání úřadů; odpověď na otázku, zda byla zakázána jeho kumulace s jinými magistraturami, leží zcela v říši domněnek.

4.3.4 Pravomoci *probúlů*

⁸⁰ Srov. F. D. Smith (1920), 39; Schaefer (1957), 1225-1226; Avery (1959), 184-185; McCoy (1970), 10-11; Ruzé (1974), 445-448; Alessandrì (1990), 134, pozn. 17.

⁸¹ Explicitně např. Grote (1859a), 363, pozn. 2; Gilbert (1877), 292; Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 113, pozn. 8; Busolt (1904), 1412; F. D. Smith (1920), 27; Hignett (1952), 269; Schaefer (1957), 1226; McCoy (1970), 9; Laix (1973), 31; Rhodes (1981), 373; Ostwald (1986), 338 a 342-343; Kagan (1987), 5; Alessandrì (1990), 134 a 141; Monge (1995), 25; Heftner (2001), 13-15; Andriolo (2004), 22; Mann (2007), 263; Bearzot (2013), 16. Implicitně F. D. Smith (1920), 40; Woodbury (1970), 216. *Contra* Avery (1973), 513-514.

⁸² Ostwald (1986), 338. Pro kontext a překlad srov. **4.3.1** nebo **5.4.1.1**.

⁸³ Ostwald (1986), 343, tvrdí, že nejspíše nebyla učiněna žádná opatření pro případ, kdy by bylo nutno zvolit nové *probúly* kvůli úmrtí stávajících členů. Pro to není v pramenech jakákoli opora a není jasné, proč by lidové shromáždění nemohlo zvolit další členy.

Z kontextu výše citované Thúkýdidovy zprávy lze bezpečně vyvodit, že se *probúlové* měli věnovat zejména válečné agendě;⁸⁴ jinak by ostatně Thúkýdidés zřízení tohoto kolegia nejspíše nezmínil.

Postava *probúla* též vystupuje v Aristofanově *Lýsistratě* (AR. *Lys.* 387-613).⁸⁵ Nejprve pronáší dlouhou tirádu o zkaženosti žen a poté publiku ozřejmuje důvod své cesty na Akropoli, tou dobou již obsazenou ženami: „Já, *probúlos*, jsem vymyslel, jak získat vesla, teď potřebuju peníze, a ženy přede mnou zavřou bránu!“ (AR. *Lys.* 421-423: ὅτε γ' ὦν ἐγὼ πρόβουλος, ἐκπορίσας ὅπως / κωπῆς ἔσσονται, τάργυρίου νυνὶ δέον, / ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἀποκέκλειμαι ταῖς πύλαις).⁸⁶ Z těchto slov někteří badatelé vyvozovali, že *probúlové* mohli vlastního uvážení nakládat s fondy určenými na válku.⁸⁷ Spíše se zdá, že se s radou pěti set dělili o nepřímý dohled nad státními výdaji a bojeschopností loďstva: kontrolovali činnost příslušných úředních kolegií, tj. Athéniných pokladníků, pokladníků ostatních bohů, *hellénotamiů*, *apodektů* a možná ještě *kólakretů*,⁸⁸ resp. správců doků a stavitelů triér.⁸⁹

Probúlos se po svém příchodu pokusí s pomocí svých otroků a lučištníků zajmout ženy ovládající Akropoli, ale ztroskotá (AR. *Lys.* 424-462). Je

⁸⁴ Tak též May (1907), 76-77; Heftner (2001), 7.

⁸⁵ Nemyslím, že by mělo cenu snažit se identifikovat konkrétního Aristofanem parodovaného *probúla*. Sidwell (2009), 258-259, spekuluje o Sofokleovi, což by byla věru šťastná náhoda.

⁸⁶ Přejímám text Hendersona (1987), 24; text N. G. Wilsona (2007b), 24, se liší v detailech, které nejsou pro historickou interpretaci podstatné.

⁸⁷ Např. E. Meyer (1902), 558; Busolt (1904), 1409-1410; F. D. Smith (1920), 36-37; McCoy (1970), 12; Avery (1973), 511, pozn. 6; Henderson (1987), xvii; Montana (1996), 220, pozn. 4; Andriolo (2004), 27. Pro jejich kontrolní funkci v těchto směrech se vyslovil Laix (1973), 33.

⁸⁸ Srov. např. Busolt&Swoboda (1926), 1018 a 1050-1053; Pritchett (1970), 111; Rhodes (1972a), 112; Bleicken (2002 [1994]), 306; a zvl. Samons (2000). K otázce, kdy správa státní pokladny přešla od *kólakretů* na *hellénotamie*, srov. **7.2.3.**

⁸⁹ Srov. Busolt&Swoboda (1926), 1049 a 1129-1130; Rhodes (1972a), 115-119; Jordan (1975), 24-53 a 93-95; Rhodes (1981), 545-548; Bleicken (2002 [1994]), 166 a 242.

pozoruhodné, že tu skythským lučištníkům velí *probúlos*, jelikož to bylo, jak se zdá, obvykle v kompetenci prytanů.⁹⁰

Některé rukopisy identifikují jako *probúla* i postavu, která v závěrečné části hry vyjednává se spartským poslem (AR. *Lys.* 980-1013); tato identifikace však byla moderními badateli naprosto přesvědčivě odmítnuta a není důvod zde *in extenso* opakovat jejich argumenty,⁹¹ k nimž bych rád dodal, že spartský posel se neshání po *probúlech*, ale po prythanech (AR. *Lys.* 981). Jinak není doloženo, že by *probúlové* měli něco společného s vyjednáváním s cizími poselstvy.⁹²

Nyní můžeme přejít k Aristofanovým *Ženách o Thesmoforiích*. Svůj názor, že se verše AR. *Thesm.* 808-809 vůbec nemusejí týkat ustavení *probúlů*, jsem obhájil již výše.⁹³ V téže komedii nepřináší Eurípidovu příbuznému zprávu o jeho odsouzení *probúlos*, ale prytan, jenž také udílí rozkazy skythskému lučištníkovi (srov. AR. *Thesm.* 929-946), což je v rozporu se situací z *Lýsistraty*. Dalo by se navrhnout několik možných vysvětlení,⁹⁴ ale s ohledem na to, jak nejspíše athénské publikum chápalo identitu postav v komediích, se zdá nejpravděpodobnější, že *probúlos* v příslušné scéně z *Lýsistraty* zastupuje athénské magistráty jako celek.⁹⁵ Z Aristofana lze s jistotou vyvodit jen to, co má nezávislou, byť pouze implicitní, podporu v Thúkýdidově zprávě, tedy že se *probúlové* primárně

⁹⁰ Srov. AR. *Ach.* 54-57 se $\sigma\chi$. k 54 a *Eq.* 665; Pl. *Prot.* 319c; Busolt&Swoboda (1926), 979-980; Jacob (1928), 58; Rhodes (1972a), 146.

⁹¹ Srov. Wilamowitz-Moellendorff (1927), 177-178; Dover (1972), 157-158; Henderson (1980), 209 a (1987), 185; Sommerstein (1990), 205; Alessandrì (1990), 144; Heftner (2001), 10; McGlew (2002), 159, pozn. 31. Pro starší názor, přisuzující *probúlům* i zahraničněpolitické kompetence a právo určovat program jednání rady pěti set, srov. např. Busolt (1904), 1409, pozn. 2; Beloch (1914), 374, pozn. 3; F. D. Smith (1920), 37-38; a ještě Andriolo (2004), 26.

⁹² Jak upozorňuje Heftner (2001), 11-12.

⁹³ Srov. **2.6.1**, bod 12).

⁹⁴ Rogers (1904), xxxiv, změnu vysvětloval datací *Žen o Thesmoforiích* do roku 410; *contra* **2.6.1**. Pro tezi, že lučištníky měli k dispozici *probúlové* i prytanové, srov. May (1907), 75-76.

⁹⁵ Srov. **2.6.2**. K témuž závěru došel F. D. Smith (1920), 35-36, kritizující Gilberta (1877), 294.

věnovali agendě související s válkou,⁹⁶ s čímž velení nad skythskými lučištníky nijak nesouvisí.

Tím jsou zmínky o athénských *probúlech* z let 413-411 vyčerpány. Existuje však ještě jeden pramen, který nelze pominout: Aristotelova *Politika*, kde se *probúlové* objevují na čtyřech místech. Na prvním místě (IV,1298b26-33) Aristotelés navrhuje různé způsoby, jak může oligarchie podpořit větší participaci lidu, mezi nimi zřízení kolegia *probúlů*, kteří by předkládali své návrhy všemu lidu, ale byli by jedinými nositeli legislativní iniciativy. *Probúlové* jsou níže (ARIST. *Pol.* IV,1299b30-36) explicitně označeni za oligarchický úřad, v kontrastu s radou, která je prohlášena za demokratickou; pokud v nějakém státě existují oba úřady, mají *probúlové* pro svůj nižší počet vyšší postavení (ὅπου ἄμφω αὐται αἱ ἀρχαί, οἱ πρόβουλοι καθεστᾶσιν ἐπὶ τοῖς βουλευταῖς· ὁ μὲν γὰρ βουλευτῆς δημοτικόν, ὁ δὲ πρόβουλος ὀλιγαρχικόν). Na třetím místě (ARIST. *Pol.* VI,1322b12-17) Aristotelés uvádí agendu rady a *probúlů*: předkládat návrhy lidu a svolávat ho. Proto je prohlašuje za nejvýznamnější úřady v obci. Konečně o málo níže (ARIST. *Pol.* VI,1323a7-9) označuje *nomofylaky* za aristokratický, *probúly* za oligarchický a radu za demokratický úřad. Je jasné, že se na ani jednom z těchto míst nejedná o athénské *probúly* z let 413-411: Aristotelés popisoval obce, v nichž byli *probúlové* obvyklou součástí řízení státu,⁹⁷ a jakkoli jsou údaje *Politiky* spolehlivé, při jejich zobecňování Aristotelés jistě pominul mnoho místních specifik. Na druhou stranu nelze pominout oligarchické konotace, které slovo πρόβουλος muselo mít již roku 413.⁹⁸ Athénští *probúlové* museli mít se svými kolegy v jiných obcích něco společného, když byli označeni tímž titulem.⁹⁹

⁹⁶ Tak již Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 345; Ruzé (1974), 448-449; Alessandri (1990), 143; Heftner (2001), 10-11; podobně Andriolo (2004), 26-27; Mann (2007), 263-264. Využití *Lýsistraty* pro historii *probúlů* výslovně odmítli Schaefer (1957), 1226, a Welwei (1999), 213 a 402, pozn. 267.

⁹⁷ Srov. např. Avery (1959), 185, konec pozn. 27; Gehrke (1978), 156; Alessandri (1990), 138; Mann (2007), 265.

⁹⁸ Tak již Heftner (2001), 14.

⁹⁹ Doklady o mimoathénských *probúlech* shromáždili Busolt (1920), 363-364 a 477; Schaefer (1957), 1221-1222, 1224 a 1228-1230; Avery (1959), 184-186 s pozn. 27; Ruzé (1974), 451-457 a 460-462; Andriolo (2004), 24. Skepticismus Groteho (1859a), 363, pozn. 2, který odmítl z Aristotelových slov vyvozovat jakékoli závěry pro athénské

O čem Aristofanés a Thúkýdidés naprosto mlčí a Aristotelés se vyjadřuje jen zcela obecně, jsou pravomoci *probúlů* ve vztahu ke stále existující radě pěti set či lidovému shromáždění.¹⁰⁰ Odhady badatelů se tedy přirozeně různí. Někteří byli přesvědčeni, že *probúlové* mohli obejít radu pěti set a předkládat návrhy přímo lidovému shromáždění;¹⁰¹ vzhledem k pravomocem jiných mimořádných kolegií by mohlo být přesnější říci, že *probúlové* předkládali své návrhy radě, která byla povinna je ihned předat k projednání lidu.¹⁰² Nepůsobí pravděpodobně, že by předsedali radě či že by ji mohli úkolovat.¹⁰³ *Probúlové* mohli mít i právo svolat lidové shromáždění, aniž při tom byli vázáni souhlasem rady pěti set.¹⁰⁴ Nelze ani *a priori* vyloučit, že měli omezené právo veta na alespoň některé oblasti státní agendy: pokud by předkládané řešení zavrhli, nesměla by o něm rada pěti set jednat a mohlo by být předloženo jen přímo lidovému shromáždění, což by vedlo k přímému střetu předkladatele s *probúly*, kteří by jistě dali najevo svůj nesouhlas.¹⁰⁵ Nejpravděpodobnější ale je, že pravomoci *probúlů* ve vztahu k radě

probúly, byl přehnaný, ale o mimoathénských *probúlech* víme příliš málo na to, abychom mohli hledat konkrétní inspirační zdroj pro zavedení *probúlů* v Athénách. Pokoušel se o to F. D. Smith (1920), 34-35, srov. však Schaefer (1957), 1226; Avery (1959), 186. Lze říci jen tolik, že Athéňané jistě měli nějaké povědomí o existenci této instituce a jejích přibližných pravomocích v jiných státech: tak již Schaefer (1957), 1226.

¹⁰⁰ Existenci rady pěti set roku 411 dokládá THUC. VIII,69,4-70,1.

¹⁰¹ Busolt (1904), 1409, pozn. 2; Sanctis (1976 [1930]), 515; Hignett (1952), 269; Cloché (1922), 279; Sartori (1951), 17; Henderson (1987), xvi-xvii. Proti tomuto názoru se bez přesvědčivých argumentů vyjádřili Gilbert (1877), 293, a Laix (1973), 31-32.

¹⁰² Tak Heftner (2001), 12-13 (jenž ale podle mého vyčítá příliš mnoho z [ARIST.] *Ath.* 29,4), a opatrně již Alessandrì (1990), 141. Pro výčet mimořádných kolegií v Athénách srov. Dodatek 2.

¹⁰³ Pro první tezi srov. Gilbert (1877), 294-295; Busolt (1904), 1409, pozn. 2; F. D. Smith (1920), 38-39; opatrně Avery (1959), 188; Laix (1973), 32-33; *contra* McCoy (1970), 10; Alessandrì (1990), 135 a 141; Welwei (1999), 213. Pro druhou srov. Foucart (1893), 4; Busolt&Swoboda (1926), 904, pozn. 2.

¹⁰⁴ Srov. Busolt&Swoboda (1926), 904, pozn. 2; Monge (1995), 24; Heftner (2001), 13. Na základě výše citovaného slovníku (*Bekk. Anecd.* I,298), který dle mého názoru o *probúlech* nemluví (srov. **4.3.1**), totéž tvrdí Ostwald (1986), 339, a Alessandrì (1990), 133-134 a 141-142.

¹⁰⁵ Podobný názor prezentovali F. D. Smith (1920), 39, Schaefer (1957), 1226, a McCoy (1970), 12; Foucart (1893), 4, dokonce *probúlům* přiřítal právo nezvratného veta, které je s ohledem na fungování lidového shromáždění těžko představitelné, stejně jako teze E. Meyera (1902), 558, Koerner (1975), 407, Rubela (2000), 208, a McGlewa (2002), 142, dle nichž *probúlové* omezili i práva lidového shromáždění. V podobném

byly definovány velmi vágně a záleželo na *probúlech* a radních, aby si sami vymezili svůj mocenský prostor.¹⁰⁶

4.3.5 Faktický výkon moci *probúlů*

At' byly formálně zakotvené pravomoci *probúlů* jakékoli, mnohem důležitější je, do jaké míry jich byli připraveni využívat. Věřím, že existují dobré důvody pochybovat o tom, že by *probúlové* aktivně využívali všech pravomocí, jakými byli vybaveni.

Neznáme složení celého kolegia a identifikace jednoho ze dvou známých členů je sporná, ale zdá se, že byli do úřadu *probúlů* vybírání spíše muži, kteří osvědčili umírněně demokratické smýšlení, možná dokonce nějak spjatí s perikleovskými Athénami.¹⁰⁷

Důležitější je, že pokud by se *probúlové* snažili agresivně prosazovat svou politiku proti radě pěti set, nevyhnuli by se podezření ze zavádění tyranidy¹⁰⁸ a pravděpodobně by byli odvoláni nebo by přinejmenším nebyli znovu zvoleni.

Konečně o *probúlech* není zmínky v úvodních formulích dekretů, které byly vyhotoveny v době jejich úřadování; je zachována tradiční formule ἔδοχσεν τῆι βολῆι καὶ τῶι δέμοι (IG I³ 96, ř. 2), resp. ἔδοξε[ν τ]ῆι βολῆι καὶ τῶι δήμω[ι] (IG I³ 97, ř. 3).¹⁰⁹ To samozřejmě nedokazuje, že se *probúlové* na formulování těchto usnesení nijak nepodíleli. Kameník mohl prostě vytesat obvyklý obrat. Přesto nepůsobí pravděpodobně, že by mu byl tento obrat předepsán i v případě, že by vliv rady na znění usnesení byl nulový. Konečně je třeba zdůraznit, že oba výše citované nápisy zaznamenávají usnesení lidu o počtách pro zasloužilé cizince a

duchu Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 344, tvrdil, že rada zavedením *probúlů* přišla o veškerou autoritu, a Will (1972), 361, že *probúlové* nahradili radní a pryťany.

¹⁰⁶ Tak již McCoy (1970), 12; Kagan (1987), 5; Monge (1995), 24-25, pozn. 13; Mann (2007), 264-265.

¹⁰⁷ K Sofokleovu vztahu k Perikleovi srov. např. ION FGrH 392F6; Gilbert (1877), 293; McCoy (1970), 10; Jameson (1971), 542; Ostwald (1986), 340-341; Kagan (1987), 6-7; Scodel (2012b), 32-33. Pro Hagnónovo možné spojení s Perikleem srov. PLUT. *Per.* 32,4 s (možná až příliš) obezřetnými poznámkami Peselyho (1989), 198-202.

¹⁰⁸ Pro podezření z tyranidy ve 20. letech 5. století a později srov. 4.1 s pozn. 5 a 15.

¹⁰⁹ Srov. Heftner (2001), 12. Není tudíž jasné, proč Heftner (2001), 8, pozn. 35, uvádí, že je pro nedostatek evidence sporné vyvozovat *argumenta e silentio*.

nijak tedy nesouvisí s vedením války, což byla, jak jsme viděli, pracovní náplň *probúlů*.

Žádná z výše nabídnutých interpretací není nevyvratitelná, ale všechny ukazují na to, že *probúlové* se nesnažili prosazovat odlišnou politiku než ostatní, demokratičtější ustavené složky athénskému státu, a tudíž byl jejich reálný vliv na události následujících osmnácti měsíců malý.¹¹⁰ Nevidím důvod připisovat iniciativě *probúlů* athénské operace popsané v THUC. VIII,4 a 15,¹¹¹ ač k nim zřejmě dali souhlas, a žádnou oporu nemají teze, že *probúlové* navrhli nahrazení tributu pětiprocentním clem (THUC. VII,28,4),¹¹² že měli pravomoc nominovat strategů a *hellénotamie*,¹¹³ že zřízení *probúlů* znamenalo zvrácení Efiálových reforem,¹¹⁴ či že přispělo k poklesu kreditu demokracie.¹¹⁵

Ze zpětného pohledu lze jistě zřízení *probúlů* vnímat jako první známku postupné oligarchizace Athén.¹¹⁶ Ale pro vznik tohoto kolegia mohlo hlasovat i mnoho víceméně demokraticky smýšlejících Athéňanů, kteří ho mohli vnímat jako vylepšení demokracie. Rozhodně nelze ze zřízení kolegia *probúlů* vyvozovat, že by široké vrstvy obyvatelstva byly ochotny rezignovat na demokratický způsob

¹¹⁰ Tak Andrewes (1992b), 464. Proto se mi nezdá pravděpodobné, co navrhl Andrewes (HCT V), 188, totiž že demokraticky smýšlející Athéňané časem ztráceli s *probúly* trpělivost a vnímali je jako překážku k aktivnímu vedení války.

¹¹¹ Pace Foucart (1893), 4-5; F. D. Smith (1920), 39; Avery (1959), 187; Schaefer (1957), 1226; Avery (1973), 511; Ruzé (1974), 448; Kagan (1987), 7-8; Alessandrì (1990), 141; Monge (1995), 25, pozn. 16; Welwei (1999), 213; Kallet (2001), 236-237; Andriolo (2004), 25. V THUC. VIII,4 jsou podmětem explicitně Ἀθηναῖοι, v THUC. VIII,15,1 platí totéž implicitně (ἐς δὲ τὰς Ἀθήνας ταχὺ ἀγγελία τῆς Χίου ἀφικνεῖται· καὶ νομίσαντες...)

¹¹² Pace Kagan (1987), 7-8, Alessandrì (1990), 141, a Andriolo (2004), 25; *contra* McCoy (1970), 43-44, pozn. 16. K zavedení cla srov. 4.2.2 s pozn. 46.

¹¹³ Pace Avery (1959), 188 a 301-304; *contra* Laix (1973), 33, pozn. 105, Pesely (1983), 456-457, pozn. 271, a Andriolo (2004), 25. Avery zakládá svou tezi na textu LYS. XII,65, kde je však třeba číst Sauppeho ὑπ' αὐτῶν, nikoli ὑπ' αὐτοῦ (*pace* Avezzù (1991), 92 a 139, pozn. 75, a Bearzot (2013), 60-61), srov. Nývlt (2011), 113.

¹¹⁴ Pace H. Wolff (1979), 280.

¹¹⁵ Pace Mann (2007), 284.

¹¹⁶ Gilbert (1877), 295; Beloch (1884), 65; Köhler (1900), 807-808; Busolt (1904), 1410-1411; Busolt&Swoboda (1926), 904; Ferguson (1927), 321; Sanctis (1976 [1930]), 514; Wilcken (1935), 38; Hignett (1952), 269; Sartori (1957), 104-105; Töttösy (1962), 275; Bockisch (1983), 44; Harris (1990), 268; Bleicken (2002 [1994]), 87; Monge (1995), 23-25; Canfora (1999), 23; Blösel (2000), 86; Lazenby (2004), 171; Canfora (2011), 252.

řízení státu.¹¹⁷ Ale teorie, že Athéňané *probúly* zvolili v naději, že tak zabrání radikalizaci oligarchů,¹¹⁸ předpokládá, že oligarchové na podzim představovali v očích řadových Athéňanů významnou politickou sílu, a to není nijak doloženo. Oligarchové (ať byla jejich reálná moc jakákoli) mohli zvolení *probúlů* vítat jako naději na rozumnější řízení státu: lid byl koneckonců ochoten uložit si přísnější disciplínu.¹¹⁹ Pokud tomu ale tak bylo, zdá se, že byli trpce zklamáni, protože v řízení státu nedošlo k prakticky žádným změnám. To by výrazně snížilo jejich ochotu dále prosazovat pozvolnou reformu demokracie plně ústavními kroky.

¹¹⁷ Tak již Ballet (1898), 6; May (1907), 76-77; F. D. Smith (1920), 39; Schaefer (1957), 1225 a 1226; Avery (1959), 188-190 a 300; McCoy (1970), 12-15; Nippel (1980), 76-77, pozn. 7; Alessandri (1990), 144-145; Welwei (1999), 212-213; Heftner (2001), 13-15; Hornblower (2008), 752. Méně přesvědčivé argumenty, totiž že *probúlové* byli zvoleni zcela v souladu s demokratickými principy a že nikdy nejednali protidemokraticky (což nemáme výslovně doloženo), vznesli Kagan (1987), 5-6, a Bearzot (2013), 16.

¹¹⁸ Schaefer (1957), 1226; Avery (1959), 190.

¹¹⁹ Srov. Mann (2007), 266.

5. RŮST MOCI ATHÉNSKÝCH OLIGARCHŮ ROKU 411

Co bylo prvním krokem k nastolení oligarchické vlády čtyř set, nebyl-li to vznik kolegia *probúlů*? Nelze prokázat, že by se oligarchické tendence projevíly už v březnu 412, při volbách stratégů pro rok 412/411.¹ Ani Frýnichova rada nespádět rozhodující námořní bitvu u Mílétu v říjnu 412 (THUC. VIII,27,1-6) zřejmě nebyla projevem protidemokratických úmyslů.² Proto můžeme začít tuto kapitolu pohledem na athénskou námořní základnu na Samu a na dvůr satrapy Tissaferna v zimě 412/11.

5.1 ZAČÁTKY SPIKNUTÍ NA SAMU

Není třeba pouštět se tu do složité problematiky spojené s krvavým protioligarchickým převratem na Samu v létě 412,³ protože role Athéňanů v něm byla minimální (v té době byly na Samu pouze tři athénské lodě, srov. THUC. VIII,21). Začátkem zimy 412/411 se však na Samu shromáždilo celé athénské loďstvo v počtu sto čtyř lodí, z nichž pak třicet pod velením tří stratégů odplulo na Chios (THUC. VIII,30,1-2).

¹ Pace Gilbert (1877), 296-299; E. Meyer (1902), 561; Busolt (1904), 1412; Kunle (1909), 43; Demont (1990), 247; podobně Avery, (1959), 302-303, a Bearzot (1999a), 275-276; McCoy (1970), 50, pozn. 88, prohlásil pět stratégů za umírněné; *contra* naprosto přesvědčivě Heftner (2001), 16-32.

² Pace Amit (1975), 56, pozn. 35; J. L. Shear (2011), 27. *Contra* McCoy (1970), 27-28 a 52, pozn. 109, Roberts (1982), 37, Kagan (1987), 68, pozn. 67, či Heftner (2005), 92. Grossi (1984), 24-27, naznačuje, že Frýnichova rada byla dobrá, ač určená jeho protidemokratickým smýšlením.

Zde není místo na detailní taktické hodnocení Frýnichova postoje, ale bližší je mi spíše Thúkýdidovo pozitivní hodnocení (THUC. VIII,27,1-6), k němuž se přidali E. Meyer (1902), 566, Busolt (1904), 1434-1435, Grossi (1984), 24-26, či Bearzot (2013), 40, než jeho kritika, pro niž srov. Andrewes (HCT V), 66-67; Kagan (1987), 63-68; Andrewes (1992b), 468; Welwei (1999), 215-216.

³ Srov. např. E. Meyer (1902), 564-565; Busolt (1904), 1427-1428; Ferguson (1927), 315-316; Quinn (1969); Legon (1972), 154-156; Meiggs (1972), 357-358; Quinn (1981), 19-22 a 72, pozn. 42; Andrewes (HCT V), 44-47 s odkazy; Gehrke (1985), 143-144; Smarczyk (1986), 17-22; Shipley (1987), 123-128; Hornblower (1991), 192-193; Ostwald (1993), *passim*; Cuniberti (1997), *passim*; Debord (1999), 206 s pozn. 30 a 31; Welwei (1999), 221; Munn (2000), 142 a 391, pozn. 31, s odkazy; Heftner (2001), 32-35; Lazenby (2004), 176; Robinson (2011), 179-180; Hawthorn (2014), 206-207.

Toto nasazení samozřejmě dále snížilo počet chudších občanů v Athénách, zatímco těžkooděnci tam museli zůstat téměř všichni, aby hájili Athény proti útokům z Dekeleie.⁴ Se sto čtyřmi loděmi byl zřejmě odpovídající počet triérarchů, mimoto bylo na Samu tisíc athénských hoplītů (THUC. VIII,25,1) a na šestadvaceti triérách byli příslušníci námořní pěchoty z řad athénských hoplītů ze seznamu (THUC. VIII,24,2), tj. dalších dvě stě šedesát mužů; je možné, ale nedokazatelné, že na ostatních byli členové námořní pěchoty z řad thētů stejně jako na sicilské výpravě (THUC. VI,43). Počet thētů musí zůstat podobně neurčitý jako v součtu athénských ztrát při sicilském tažení, ale tvrzení, že převratu čtyř set napomohla absence většiny thētů z Athén,⁵ vůbec nemusí být nadsazené. Kolik z tohoto počtu zůstalo v první polovině roku na Samu, můžeme jen odhadovat, nevíme totiž, kolik z athénských hoplītů odplulo na Chios (THUC. VIII,30,2).⁶

5.1.1 První Alkibiadův kontakt s Athéňany na Samu

První náznak směřování k oligarchickému převratu v Athénách nalezneme v Thúkýdidově díle v VIII,47,1-2.

47/ ὁ δὲ Ἀλκιβιάδης ταῦτα ἄμα μὲν τῷ Τισσαφέρνει καὶ βασιλεῖ, ὧν παρ' ἐκείνοις, ἄριστα εἶναι νομίζων παρήνει, ἄμα δὲ τὴν ἑαυτοῦ κάθοδον ἐς τὴν πατρίδα ἐπιθεραπεύων, εἰδώς, εἰ μὴ διαφθερεῖ αὐτήν, ὅτι ἔσται ποτὲ αὐτῷ πείσαντι κατελθεῖν· πείσαι δ' ἂν ἐνόμιζε μάλιστα ἐκ τοῦ τοιοῦτου, εἰ Τισσαφέρνης φαίνοιτο αὐτῷ ἐπιτήδειος ὧν· ὅπερ καὶ ἐγένετο. [2] ἐπειδὴ γὰρ ἦσθοντο αὐτὸν ἰσχύοντα παρ' αὐτῷ οἱ ἐν τῇ Σάμῳ Ἀθηναίων στρατιῶται, τὰ μὲν καὶ Ἀλκιβιάδου προσπέμψαντος λόγους ἐς τοὺς δυνατωτάτους αὐτῶν ἄνδρας ὥστε μνησθῆναι περὶ αὐτοῦ ἐς τοὺς βελτίστους τῶν ἀνθρώπων ὅτι ἐπ' ὀλιγαρχία βούλεται καὶ οὐ πονηρία οὐδὲ δημοκρατία⁷ τῇ αὐτὸν ἐκβαλοῦση κατελθῶν καὶ παρασχῶν Τισσαφέρνη φίλον αὐτοῖς ξυμπολιτεύειν, τὸ δὲ πλέον καὶ ἀπὸ σφῶν αὐτῶν

⁴ Srov. Hignett (1952), 269.

⁵ Micheli (1893), 97-98; May (1907), 29; Mossé (1964), 3, pozn. 1; Koerner (1975), 408; Flach (1977), 21; Hornblower (2011a), 183. Srov. též Munn (2000), 138-139.

⁶ Heftner (2001), odhadl, že na Samu zůstalo 900 hoplītů, 100 triérarchů a 3.000-6.000 thētů. Ostwald (1986), 345, měl se svým odhadem 15.000 mužů nejspíše na mysli všechny obyvatele Athén zapojené do války v Iónii, tj. občany, metoiky i otroky.

⁷ {οὐδὲ δημοκρατία} Herwerden, jež následují Hude (1901), 247, a Classen&Steup (1922), 114, a uvažoval o tom i Andrewes (HCT V), 107; dochovaného textu se přidržují Weil (1972), 38, Alberti (2000), 245, a Hornblower (2008), 893.

οὐκ ἐν τῇ Σάμῳ τριήραρχοὶ τε τῶν Ἀθηναίων καὶ δυνατώτατοι ὤρμηστο ἐς τὸ καταλῦσαι τὴν δημοκρατίαν.

47/ Alkibiadés dal Tissafernovi tyto rady, protože je považoval za nejlepší pro něj i pro krále, na jejichž území pobýval. Zároveň se však staral o svůj návrat do vlasti. Věděl, že pokud ji nezničí, časem ji přesvědčí, aby mu umožnila návrat. A věřil, že ji nejspíše přesvědčí, bude-li budít dojem, že je Tissafernés jeho přítelem. A to se také stalo. (2) Poté, co se o jeho moci u satrapy dozvěděli athénští vojáci na Samu, začali triérarchové na Samu a tamní nejmocnější Athéňané usilovat o svržení demokracie, především sami od sebe, ale zčásti také proto, že k nim Alkibiadés poslal zprávu, aby těm nejlepším⁸ mezi nimi připomněl, že se chce vrátit, zařídí Tissafernovu spojení a vládnout spolu s nimi v oligarchii, ne ve zkažené demokracii, která ho vyhnala.

Plútarchova zpráva o těchto událostech (*Alc.* 25,5) je parafrází Thúkýdida a není třeba ji zde citovat *in extenso*.

Není nutné se tu podrobně zaobírat otázkou, proč Alkibiadés, syn Kleiniův ze Skambónid,⁹ zběhl k Tissafernovi. Thúkýdídés (VIII,45,1) to připisuje vzrůstající nedůvěře, kterou Alkibiadés budil mezi Lakedaimoňany, a jeho nepřátelství s králem Ágidem, k čemuž pozdější prameny (*NEP. Alc.* 5,1-2; *PLUT. Alc.* 24,4; *IUSTIN. V,2,4-5*) nedodávají nic kromě možného motivu (srov. např. *ATH. XII,535b*; *PLUT. Alc.* 23,7-9; *IUSTIN. V,2,5*).¹⁰

Otázce, kdy Alkibiadés přešel na perskou stranu, jsem se věnoval jinde.¹¹ Podle mého se Alkibiadés uchýlil na Tissafernův dvůr někdy během listopadu 412 a k jeho kontaktu s Athéňany na Samu došlo nejspíše v první polovině prosince téhož roku.

Důvodem, proč Alkibiadés žádal zrušení demokracie, zřejmě bylo, že mnozí její významní představitelé, např. Androklés a Frýnichos, byli jeho nepřátelé,¹² a proto nevěřil, že by se do vlasti mohl vrátit, aniž by tam došlo k občanské válce.

⁸ *Pace Monge* (1995), 28-29, nemyslím, že tu má slovo βέλτιστοι etické konotace.

⁹ Srov. např. *Toepffer* (1894); *PA* 600; *Hatzfeld* (1951); *McGregor* (1965) (silně apologetický); *Bloedow* (1973) (silně kritický); *Ostwald* (1986), 291-293, 297-302 *a passim*; *Ellis* (1989); *PAA* 121.630; *Gribble* (1999) (o Alkibiadově obrazu v antické literatuře); *Heftner* (2011); *Rhodes* (2011a); *Bearzot* (2013), 3-24.

¹⁰ Skeptičtí jsou např. *Littman* (1969); *Maele* (1971), 35; *Heftner* (2011), 122-123. *Kebric* (1976), 76, či *Luppino-Manes* (1997), zvl. 152, historiku považují za přijatelnou.

¹¹ Srov. *Nývlt* (2014c), 39-42, s odkazy. Otázku komplikuje nejasný vztah *THUC. VIII,29,1* a *45,2*, srov. **2.1.1**, bod 6).

¹² Srov. např. *May* (1907), 19; *Hignett* (1952), 270; *Bearzot* (2013), 17.

V jeho zprávě není třeba spatřovat iniciativu za umírněnou demokracii (v kontrastu s πονηρία-δημοκρατία, chápanou jako „radikální demokracie“);¹³ zde je ještě jasně řečeno ἐπ’ ὀλιγαρχία.

Thúkýdidés nenaznačuje, že by k oligarchickému převratu nedošlo nebýt Alkibiada, jen že by Alkibiadés neměl šanci významné Athéňany na oligarchickou vládu nalákat, kdyby to bylo ve zjevném rozporu s jejich zájmy.¹⁴ Viděli jsme výše, že bohatí Athéňané ztratili materiální zájem na udržení demokracie.¹⁵ Thúkýdidovo hodnocení jejich motivů je ovšem přehnaně materialistické.¹⁶

Další otázka, která se nabízí, je, s kým přesně Alkibiadés navázal kontakt. Thúkýdidés v VIII,47,2 neudává jména, jen τριήραρχοί τε...καὶ δυνατώτατοι, o mnoho konkrétnější není ani opis οἱ δυνατώτατοι τῶν πολιτῶν τὰ πράγματα, οἵπερ καὶ ταλαιπωροῦνται μάλιστα v THUC. VIII,48,1. Nejspíše jde nejen o triérarchy a strategy, ale i podobně bohaté a vlivné athénské důstojníky na Samu,¹⁷ ovšem něco bližšího víme jen o prvních dvou skupinách.

V době, kdy muselo ke kontaktu s Alkibiadem dojít, se na Samu jistě nacházeli strategové Charmínos¹⁸ a Frýnichos,¹⁹ pravděpodobně Skirónidés²⁰ a možná i

¹³ Pace Lévy (1976), 281-282; *contra* s jinými argumenty než mými Heftner (2001), 43-44. Sealey (1973), 279, upozorňuje, že samo slovo ὀλιγαρχία tu má poněkud pejorativní konotace.

¹⁴ Za stěžejní považovali Alkibiadovu iniciativu Grote (1859b), 7 (srov. však i Grote (1859b), 9); Toepffer (1894), 1526; McGregor (1965), 38-42; McCoy (1970), 22; Ellis (1985), 103, a (1989), 72 (srov. však Ellis (1989), 124, pozn. 12); Kagan (1987), 113-115; pro opačný pohled srov. May (1907), 18; Delebecque (1965), 85 a 101 (ne zcela přesvědčivě); Bloedow (1973), 34 s pozn. 213; Ruschenbusch (1979a), 94; Pesely (1983), 89-91; Ostwald (1986), 352; Bloedow (1991), 89; Monge (1995), 27; Welwei (1999), 217-218; Bearzot (2013), 25; David (2014), 12. Dle Westlakea (1989 [1973]), 198, pozn. 12, se Thúkýdidés vyjadřuje nejednoznačně.

¹⁵ Srov. **4.2.2.**

¹⁶ Srov. **2.1.2.3**, bod 2), a **5.5.**

¹⁷ Srov. Mossé (1964), 2-3; Sealey (1973), 284; Andrewes (HCT V), 106; Leppin (1999), 120; Heftner (2001), 40-41. Micheli (1893), 58, věřil, že Alkibiadovu zprávu nadšeně přijali všichni bohatí Athéňané, a Busolt (1904), 1467, vztáhl slovo δυνατοί na hoplity; Welwei (1999), 217, vztahuje tato slova na bohaté příslušníky tradiční aristokracie.

¹⁸ Srov. Judeich (1899); PA 15.517; Avery (1959), 118-120; Ostwald (1986), 347-348; Heftner (2001), 16-17; PAA 988.270.

Eukratés,²¹ Diomedón,²² León²³ a Thrasyklés²⁴ (zbylí tři, totiž Strombichidés,²⁵ Onomaklés²⁶ a Euktémón,²⁷ strávili celou zimu na Chiu – srov. THUC. VIII,30,2). Eukratova a Thrasykleova činnost v zimě 412/11 je nezmapovatelná;²⁸ pokud jde o Diomedonta a Leonta, není třeba pochybovat, že byli stratégy,²⁹ ale není úplně jisté, že byli na Samu v době, kdy začaly kontakty s Alkibiadem, protože tam byli později vysláni na Peisandrovu žádost místo Frýnicha a Skirónida (THUC. VIII,54,3),³⁰ takže mezi soustředěním celé flotily na Samu a Peisandrovou cestou do Athén museli být na nějaké misi, kterou Thúkýdidés nezaznamenal; nelze však dokázat, že byli mimo Samos po celé období od prosince 412 do února 411.³¹

¹⁹ Srov. Micheli (1893), 91-92; PA 15.011; Lenschau (1941b); Avery (1959), 240-262; Grossi (1984); Rhodes (1981), 408-409; Ostwald (1986), 348-350; Bloedow (1991); Heftner (2001), 23-28, a (2005); PAA 965.420; Bearzot (2013), 38-45.

²⁰ Srov. PA 12.730; Swoboda (1927a); Avery (1959), 275-277; Ostwald (1986), 347 s pozn. 44; Heftner (2001), 28; PAA 824.340. Vzhledem k tomu, že Skirónidés je soustavně uváděn spolu s Frýnichem (THUC. VIII,25,1 i 54,3), je pravděpodobné, že zůstal na Samu s ním.

²¹ Srov. PA 5.757; Swoboda (1909a); Davies (1971), 404; Ostwald (1986), 547-548; Heftner (2001), 18-20; PAA 437.715. Identifikace tohoto stratéga s Níkiovým bratrem musí zůstat nejistá (tak proti většině výše citovaných badatelů správně Henderson (1987), 81, a Heftner (2001), 18-19). Pro tezi, že Eukratés už možná touto dobou nebyl stratégem, srov. **5.2.1**, pozn. 95.

²² Srov. PA 4.065; Swoboda (1905b); Ostwald (1986), 347 s pozn. 40; Heftner (2001), 17-18; PAA 334.600.

²³ Srov. PA 9.100; Swoboda (1925); McCoy (1975); Ostwald (1986), 347; Heftner (2001), 21-22; PAA 605.440.

²⁴ Srov. PA 7.317; Fiehn (1936a); Ostwald (1986), 350; Heftner (2001), 29-30; PAA 517.180.

²⁵ Srov. PA 13.016; Kahrstedt (1931b); Davies (1971), 161; Ostwald (1986), 347; Heftner (2001), 29; PAA 842.155.

²⁶ Srov. PA 11.476; Reincke (1939); Avery (1959), 227-230; Ostwald (1986), 347; Heftner (2001), 22-23; PAA 748.215.

²⁷ Srov. PA 5.782; Avery (1959), 173-174; Heftner (2001), 20; PAA 438.070.

²⁸ Eukratés byl činný v okolí Thrákie, srov. AR. *Lys.* 103 se σχ. O Thrasykleovi nevíme nic od jeho neúspěšného pokusu zabránit Alkibiadově plavbě do Iónie (THUC. VIII,17,3 a 19,2).

²⁹ V létě 412 veleli relativně velké flotile pětadvaceti lodí, srov. THUC. VIII,23,1. Pochyby o jejich hodnotě vyjádřil Jordan (1970), 236-237, jež s menšími výhradami následuje Hornblower (2008), 803; *contra* Develin (1989), 157; McCoy (1991), 306, pozn. 11; Heftner (2001), 17.

³⁰ Srov. **5.2.1**.

³¹ Na to, že Diomedón a León museli část zimy 412/11 strávit v Athénách, upozornil již McCoy (1991), 308-309, ale jeho předpoklad, že tam odpluli začátkem zimy a odpluli

Jména triérarchů přítomných na Samu v zimě 412/11 neznáme, s dvěma možnými výjimkami. Tou první je Thrasybúlos, syn Lykův ze Steirie.³² Triérarchem roku 412/11 jistě byl (THUC. VIII,73,4), ale jeho přítomnost na Samu v této době ale není jistá.³³ Triérarchem byl pravděpodobně Peisandros, syn Glauketův z Acharn,³⁴ který později nejotevřeněji vystupoval na podporu oligarchie, a tak jeho význam nadsadil Cornelius Nepos (*Alc* 5,3).³⁵

Thúkýdiés rozhodně netvrdí, že Alkibiadova zpráva byla určena *všem* významným Athéňanům na Samu.³⁶ Vzhledem k Frýnichovu konstantnímu nepřátelství vůči Alkibiadovi, jehož motivy nejsou jasné,³⁷ nemusíme pochybovat, že Alkibiadova zpráva nebyla adresována jemu. Jelikož relevantní Thúkýdidova věta pokračuje ὡρμηγτο ἐς τὸ καταλῦσαι τὴν δημοκρατίαν, Alkibiadova zpráva nemohla být adresována přesvědčeným demokratům; vzhledem k důvěře, které se Thrasybúlos později těšil u demokraticky smýšlejících vojáků, působí jeho zapojení do protidemokratického komplotu nanejvýš nepravděpodobně, i kdyby na Samu byl.³⁸ Jelikož byl spolu s Frýnichem na Peisandrovu žádost odvolán Skirónidés, ale žádný jiný stratégos, působí pravděpodobně, že kontakt s Alkibiadem se setkal u všech ostatních přítomných stratégů alespoň s tichým

až po Peisandrově příjezdu, nemá oporu v pramenech. Cuniberti (1997), 66, spekuluje, že se do Athén odebrali velmi brzy, zřejmě ještě před Alkibiadovou zprávou.

³² Srov. PA 7.310; Schwahn (1936a); Davies (1971), 240-241; Ostwald (1986), 387-389 a 474-475 a *passim*; Buck (1998); PAA 517.010.

³³ Tak McCoy (1970), 60, a (1991), 305 a 311-312; Buck (1998), 28.

³⁴ Srov. Micheli (1893), 95-97; PA 11.770; Reincke (1937); Woodhead (1954) (velmi apologetický); Rhodes (1981), 407-408; Ostwald (1986), 350-352; Heftner (2001), 61-63; PAA 771.270; Mann (2007), 276-277; Bearzot (2013), 31-38.

³⁵ Nepos zavadějčně prohlašuje Peisandra za praetora, tj. stratéga; srov. Busolt (1904), 1467, pozn. 2; Woodhead (1954), 140, s pozn. 21; McCoy (1970), 53, pozn. 117; Bloedow (1973), 34; Ostwald (1986), 351, pozn. 62.

³⁶ *Pace* Kagan (19987), 113-114; McCoy (1991), 316, pozn. 46.

³⁷ Sealey (1967), 119, nepřesvědčivě spekuluje o nedůvěře aristokrata Alkibiada vůči „novým lidem“; McCoy (1970), 28, Grossi (1984), 100, pozn. 2, a Kagan (1987), 123, přesvědčivěji o Frýnichově podílu na Alkibiadově exilu. Ohledy na dobro Athén Frýnichovi přiřkl Welwei (1999), 403, pozn. 282, spíše než Westlake (1968), 242-243, na něž se odvolává.

³⁸ Tak McCoy (1970), 59-60, a (1991), 305 a 313; Buck (1998), 28; Heftner (2001), 41-42; *contra* Kagan (1987), 114-116 a 169-170.

souhlasem; kolik triérarchů kromě Peisandra bylo do věci zasvěceno, je zcela nejasné.

5.1.2 Cesta některých Athéňanů k Alkibiadovi a následné dění na Samu

Další fázi cesty k oligarchickému převratu popisuje Thúkýdidés následovně (THUC. VIII,48,1-3):

48/ καὶ ἐκινήθη πρότερον ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦτο καὶ ἐς τὴν πόλιν ἐντεῦθεν ὕστερον ἦλθεν. τῷ τε Ἀλκιβιάδῃ διαβάντες τινὲς ἐκ τῆς Σάμου ἐς λόγους ἦλθον, καὶ ὑποτείνοντος αὐτοῦ Τισσαφέρνην μὲν πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλέα φίλον ποιήσιν, εἰ μὴ δημοκρατοῖντο (οὕτω γὰρ ἂν πιστεῦσαι μᾶλλον βασιλέα), πολλὰς ἐλπίδας εἶχον αὐτοὶ θ' ἑαυτοῖς οἱ δυνατώτατοι³⁹ τῶν πολιτῶν τὰ πράγματα, οἵπερ καὶ ταλαιπωροῦνται μάλιστα, ἐς ἑαυτοὺς περιποιήσιν καὶ τῶν πολεμίων ἐπικρατήσιν. [2] ἔς τε τὴν Σάμον ἐλθόντες ξυνίστασάν τε τῶν ἀνθρώπων τοὺς ἐπιτηδείους ἐς ξυνωμοσίαν καὶ ἐς τοὺς πολλοὺς φανερώς ἔλεγον ὅτι βασιλεὺς σφίσι φίλος ἔσοιτο καὶ χρήματα παρέξει Ἀλκιβιάδου τε κατελθόντος καὶ μὴ δημοκρατουμένων. [3] καὶ ὁ μὲν ὄχλος, εἰ καὶ τι παραυτίκα ἦχθετο τοῖς πρᾶσσομένοις, διὰ τὸ εὖπορον τῆς ἐλπίδος τοῦ παρὰ βασιλέως μισθοῦ ἠσύχαζεν· οἱ δὲ ξυνιστάντες τὴν ὀλιγαρχίαν, ἐπειδὴ τῷ πλήθει ἐκοίνωσαν, αὐτίς κὰν σφίσιν αὐτοῖς καὶ τοῦ ἐταιρικοῦ τῷ πλέονι τὰ ἀπὸ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐσκόπουν.

48/ Nejprve se věci daly do pohybu v táboře a odtamtud to přešlo do města. Někteří lidé ze Samu přepluli za Alkibiadem na jednání, kde v nich vzbudil naděje, že nejprve učiní jejich přítelem Tissaferna a potom i krále, pokud nebudou mít demokratickou vládu – tak jim totiž bude Král více věřit. A tak si nejmocnější občané, kteří jsou válkami nejvíce zatěžováni, dělali sami pro sebe velké naděje, že získají řízení státu pro sebe a navíc zvítězí nad nepřáteli. (2) Po návratu na Samos začali získávat vhodné lidi pro spiklenecký klub a většinou otevřeně řekli, že Král bude jejich přítelem a poskytne Athéňanům peníze, pokud se vrátí Alkibiadés a nebudou vládnout demokraticky. (3) Dav se sice zprvu měl proti jejich činnosti trochu námitek, ale kvůli přitažlivé naději na žold od Krále zachovával klid. Lidé

³⁹ δυνατώτατοι **B**, δυνατοί **ACEFGM**. Nejsem si jistý správnou variantou, stejně jako Quinn (1981), 74, pozn. 52 (o VIII,63,3, srov. **5.2.2**, pozn. 130). Čtení rukopisu **B** přijímají H. S. Jones & Powell (1942), Alberti (2000), 245, a Hornblower (2008), 894-895; δυνατοί z ostatních rukopisů přijali Hude (1901), 247, Classen & Steup (1922), 116, a Weil (1972), 38, a uvažoval o něm i Andrewes (HCT V), 107. Čtení **B** má oporu v THUC. VIII,47,2 a rukopis **B** má od THUC. VI,95,2 mnoho kvalitních variant odvoditelných přes ztracený ζ ze subarchetypu Ω (srov. Alberti (1972), LIV-LXI), nelze ovšem vyloučit, že právě na základě THUC. VIII,47,2 písař **B** (či spíše ζ či Ω) svévolně změnil text THUC. VIII,48,1; k tendenci písaře ζ či Ω inteligentně opravovat text srov. Maurer (1995), 23-26.

usilující o zavedení oligarchie začali ihned po sdělení lidu zkoumat Alkibiadovy návrhy mezi sebou a s většinou členů klubu.

Z pozdějších pramenů se k tomuto jednání vyjadřuje pouze Iustinus (V,3,1-3), záhy po popisu obojaké podpory, kterou Spartánům a jejich spojencům na Alkibiadovu radu poskytoval Tissafernés; podle Iustina Alkibiadés „doufal, že buď zavládne v obci svornost a všichni ho zvolí za velitele pro válku, nebo že mezi stavy dojde k roztržce a jedna ze stran si ho povolá na pomoc“ (*sperans ut aut concordante civitate dux belli ab omnibus legeretur aut discordia inter ordines facta ab altera parte in auxilium vocaretur*). Iustinovo čtení Alkibiadových myšlenek je zřejmě jen dohad, ač možná správný. Vraťme se k Thúkýdidově zprávě.

Kdo byli muži, kteří odjeli vyjednávat s Alkibiadem, nevíme. Působí pravděpodobně, že jedním z nich byl Peisandros;⁴⁰ za vyloučenou považují účast Frýnicha.⁴¹ Není známo, kde se Alkibiadés nacházel, v době po tomto jednání byl ale s Tissafernem v Magnésii nad Maiandrem (THUC. VIII,50,3), asi 50 km vzdušnou čarou od Samu.

Dobu trvání těchto jednání Thúkýdidés nespécifikuje a tuto problematiku je lépe odložit a pojednat zároveň s datací Peisandrova odplutí do Athén. Zde jen předběžně poznamenám, že podle mého názoru netrvala několik měsíců,⁴² spíše jen několik dní.

Není třeba zdůrazňovat, jak nadsazené byly Alkibiadovy sliby a že Tissafernovi ani perskému králi patrně nijak nezáleželo na tom, jak je athénská obec spravována.⁴³ Stačí poznamenat, že nespátřuji významný rozdíl mezi formulací Alkibiadových požadavků z THUC. VIII,48,1 (μη δημοκρατοῖντο a z THUC. VIII,47,1 (ἐπ' ὀλιγαρχία), a tak ve změně nespátřuji vliv umírněných.⁴⁴

⁴⁰ Pace McCoy (1970), 29-30; srov. Ostwald (1986), 352; Bloedow (1991), 89.

⁴¹ Uvažuje však o ní Ostwald (1986), 349.

⁴² Pace Lang (2011 [1967]), 101-102 a 104; McCoy (1970), 50, pozn. 96.

⁴³ Srov. např. Sealey (1967), 114; Westlake (1968), 251-252; Ostwald (1986), 353-354; Kagan (1987), 132-133.

⁴⁴ Pace Kagan (1987), 115-116 s pozn. 37 (srov. již McCoy (1970), 24); contra M. C. Taylor (2010), 196, pozn. 13.

Zajímavá je činnost poslů po jejich návratu na Samos. Thúkýdidovo ξυνίστασάν τε τῶν ἀνθρώπων τοὺς ἐπιτηδείους ἐς ξυνωμοσίαν (VIII,48,2) ukazuje na vytvoření organizované struktury. Slovo ξυνωμοσία je významově podobné slovu ἐταιρεία („klub“), ale má negativnější konotace.⁴⁵ Roli těchto klubů v občanských rozbrojích Thúkýdidés zdůraznil již v THUC. III,82,4 a 6, kde je opakovaně spojoval s bezohlednou opovázlivostí.⁴⁶ Je prakticky nemožné říci, kolik bylo členů tohoto „spikleneckého spolku“. Kdyby šlo jedinou *hetairii*, nejspíše by neměl víc než třicet členů,⁴⁷ ale je možné, že tu slovo ξυνωμοσία označuje koalici více *hetairií* (jako zřejmě u Kimónových ἐταῖροι v PLUT. *Cim.* 17,6-7).⁴⁸

Nanejvýš pozoruhodné je, že členové této organizace o svých jednáních informovali vojsko. Vzhledem k obvyklé uzavřenosti *hetairií* (srov. např. THUC. VIII,66,3; PL. *Resp.* II,365d) se nezdá, že by byli ochotni řadové vojáky zasvětit sami od sebe; spíše museli učinit nějaké veřejné prohlášení, protože jejich činnost nezůstala utajena.⁴⁹ Fakt, že se k tomu nechali přimět, ukazuje jejich důvěru v Alkibiadovy sliby.⁵⁰

Nejzajímavější je ovšem umírněná reakce námořníků. Thúkýdidés ji připisuje pouze vyhlídce na vyšší příjem,⁵¹ ale nemalou roli jistě hrála i jejich snaha o záchranu Athén. Nejspíše se jedná o projev Thúkýdidova sklonu ignorovat

⁴⁵ Srov. např. Calhoun (1913), 4-7; Sartori (1957), 30-33; Aurenche (1974), 15-43; Andrewes (HCT V), 130-131; N. F. Jones (1999), 223; Hornblower (2008), 918-919.

⁴⁶ Srov. např. Sartori (1957), 38; Price (2001), 60-62.

⁴⁷ Srov. např. Calhoun (1913), 29-30; Connor (1971), 27-28; N. F. Jones (1999), 224-225. K těmto klubům srov. též **5.2.1** s pozn. 103 a 104.

⁴⁸ Ve velký počet mužů zapojených do tohoto hnutí věřil Kagan (1987), 120, v malý Heftner (2001), 40.

⁴⁹ *Pace* Kagan (1987), 120-121, Monge (1995), 30, a M. C. Taylor (2010), 196, dle nichž tajuplnost nebyla vlastností této organizace. Srov. však Calhoun (1915), 37-38; Bearzot (1999a), 266-269 a 305-307, a (2013), 53-55. Pro spekulace o reakcích námořníků srov. McCoy (1970), 25-26.

⁵⁰ Tak již Losada (1972), 56-57. Nepřesvědčuje mne tedy tvrzení, že perské spojenectví bylo pro oligarchy jen záminkou (Bockisch (1983), 45).

⁵¹ Srov. k tomu Grote (1859b), 8; Busolt (1904), 1469; M. C. Taylor (2010), 196-200; David (2014), 13. Delebecque (1965), 102, pozn. 1, tvrdí, že (v rámci Thúkýdidova podání) slib peněz od krále učinili poslové, ne Alkibiadés; jen těžko si ale lze představit jiný výsledek Alkibiadova slibu βασιλέα φίλον ποιήσειν (THUC. VIII,48,1) než perskou finanční pomoc.

idealismus; nemyslím, že by to mělo cokoli společného s jeho názorem na athénskou demokracii.⁵²

Thúkýdidés po výše citovaném úseku věnuje značný prostor Frýnichově kritice Alkibiada (THUC. VIII,48,4-7; srov. i parafrázi v PLUT. *Alc.* 25,6). Vzhledem k tomu, jak bylo toto hodnocení blízké Thúkýdidovu vlastnímu názoru (srov. THUC. VIII,48,4: ὄπερ καὶ ἦν), je obzvlášť těžké říci, kolik z ní lze přičíst Frýnichovi a kolik Thúkýdidově invenci.⁵³ Nemusíme ovšem pochybovat, že Frýnichos dal svůj odpor proti povolání Alkibiada najevo. Už výše jsem zamítl možnost, že by byl Frýnichos členem oligarchii prosazující *hetairie*, a proto působí pravděpodobněji, že kritika, jejíž výtah Thúkýdidés podává, zazněla na veřejnosti (ne nutně při formálním shromáždění vojáků) a nejspíše v různých formách opakovaně.⁵⁴ Některé demokratické rysy této řeči⁵⁵ by se tudíž mohly přičíst ohledům na publikum. Zato soustavné torpédování nadějí, které byly vkládány do oligarchizace athénské ústavy, ukazuje, že Frýnichos neviděl ve zrušení demokracie žádnou výhodu, a v této době ho tudíž nelze zařadit mezi oligarchy.⁵⁶ Jeho řeč je ovšem spíše projevem oportunisty než přesvědčeného demokrata.⁵⁷ Přes všechny své námitky Frýnichos sblížení významných Athéňanů s Alkibiadem zabránit nedokázal (THUC. VIII,49).

⁵² Pace Kagan (1987), 121. McCoy (1970), 25, prohlásil záchranu říše za hlavní zájem námořníků.

⁵³ Pro různé názory srov. např. Grayson (1972), 65-73, zvl. 72; Hammond (1977), 148; Andrewes (HCT V), 110; Grossi (1984), 32-35; Plant (1992), nepřesvědčivě navrhuje, že Frýnichos popisuje ideální stav; Heftner (2001), 45.

⁵⁴ Delebecque (1965), 80 (implicitně), a explicitně Sealey (1973), 279, Hammond (1977), 151 či 153, Grossi (1984), 29, a Canfora (2011), 282, tvrdili, že Frýnichova řeč byla adresována pouze členům *hetairie*, a zvažoval to Heftner (2001), 45-46; o širším publiku mluví Welwei (1999), 218. Opakování nasvědčuje imperfektum ἀνθίστατο v PLUT. *Alc.* 25,6.

⁵⁵ Srov. pro ně Grayson (1972), 67; Proctor (1980), 54; Andrewes (HCT V), 110; Forde (1989), 158; Grossi (1984), 30, pozn. 41; Orwin (1994), 87-88; Bourriot (1995), 178-188; Heftner (2001), 46-47.

⁵⁶ Obrat μή στασιάσωσιν z THUC. VIII,48,4, se tudíž nemůže týkat oligarchů, ale celé obce, pace Hammond (1977), 154; srov. Grossi (1984), 30; Heftner (2001), 47, pozn. 227.

⁵⁷ Pro totéž hodnocení Frýnichovy řeči srov. Kagan (1987), 122-123; Welwei (1999), 219; Heftner (2001), 46-48. Pro opačné srov. Monge (1995), 30; M. C. Taylor (2010), 200. Pro odkazy srov. Grossi (1984), 28, pozn. 34 a 35.

Thúkýdidés poté detailně popisuje Frýnichovy intriky zahrnující odeslání dvou dopisů spartskému nauarchovi Astyochovi, z nichž druhý obsahoval velezrádný slib vydání athénskému loďstvu na milost spartskému útoku; Frýnichos však Athéňany před spartským útokem varoval, a tak posílil svou pozici (THUC. VIII,50-51; srov. i PLUT. *Alc.* 25,7-13 a POLYAEN. III,6).⁵⁸ Tato pasáž mezi badateli značné rozpaky, její význam pro athénské ústavní dějiny je ovšem podružný.⁵⁹ Důležité závěry z ní zato lze vyvodit pro chronologii událostí, jelikož se musela odehrát předtím, než se spartský nauarchos Astyochos vydal z Mílétu vstříc posílám, které ze Sparty vypluly kolem zimního slunovratu (THUC. VIII,39,1-41,1). Na tomto základě jsem se pokusil dokázat, že Frýnichovy intriky spadají do první poloviny ledna roku 411.⁶⁰

5.2 PEISANDROVY CESTY

5.2.1 Peisandrový přípravy na cestu a první pobyt v Athénách

Bez ohledu na Frýnichovy námitky se Peisandros s kolegy začal chystat na cestu do Athén (THUC. VIII,49). Datum jeho příjezdu tam je jednou z nejspornějších otázek spjatých s chronologií událostí roku 411.

Někteří badatelé datují Peisandrův příjezd do Athén už do konce prosince 412,⁶¹ jiní do konce února 412.⁶² Podle jiné teorie sice jednání s Alkibiadem skončila již v prosinci 412, ale Peisandros musel čekat na uklidnění vojenské situace v únoru 412, než mohl do Athén odplout.⁶³

Únor 411 se ve výše uvedených rekonstrukcích opakovaně objevuje kvůli zmínce Peisandra v Aristofanově *Lýsistratě* (AR. *Lys.* 489-491). Kvůli ní odkládají

⁵⁸ K posledním dvěma zprávám srov. Grossi (1984), 87-93.

⁵⁹ Mám v úmyslu se k ní podrobněji vyjádřit jinde: Nývlt (plánováno a).

⁶⁰ Srov. Nývlt (2014c), 43-45, s odkazy.

⁶¹ Tak E. Meyer (1902), 582; Andrewes (HCT V), 131 a 186-187; Ostwald (1986), 353, pozn. 66; Henderson (1987), xxi; Kagan (1987), 131; Andrewes (1992b), 472; Heftner (2001), 59. Monge (1995), 31, pozn. 45, a Welwei (1999), 219, Peisandrův příjezd datují do začátku ledna, Pesely (1983), 98, do ledna.

⁶² Lazenby (2004), 184, mluví o raných měsících roku 411, Lang (2011 [1967]), 104, o konci února. Podle ní byl Peisandros poslán do Athén až po aféře s Frýnichovými dopisy.

⁶³ Tak Avery (1999), *passim*, zvl. 140-145.

zastánci Peisandrova odplutí v prosinci 412 jeho vystoupení na sněmu až do února 412. Jenže i kdyby Peisandros dokázal o své misi tak dlouho mlčet, je nepředstavitelné, že by zachovali mlčení všichni členové jeho posádky.⁶⁴ Jak už jsem ukázal, Aristofanův vtip o Peisandrovi nevylučuje jeho předchozí vystoupení na sněmu, a není tedy důvod odkládat jeho vystoupení až do února 411.⁶⁵ Kdy tedy Peisandros do Athén dorazil?

Thúkýdidés před popis jeho činnosti v Athénách vložil kapitolu o Alkibiadově činnosti na Tissafernově dvoře poté, co se satrapa na Knidu ve zlém rozešel se Spartány (THUC. VIII,52), nejspíše v druhé polovině ledna.⁶⁶ Nevidím důvod, proč by tyto dvě kapitoly Thúkýdidés nemohl řadit chronologicky (srov. začátek THUC. VIII,52: μετὰ δὲ τοῦτο). Peisandrovo odplutí ze Samu tedy navrhuji datovat do prvního týdne ledna 411, do doby před výměnou dopisů mezi Frýnichem a Astyochem.⁶⁷ Zatímco Peisandros plul do Athén, Frýnichos posílil svou reputaci na Samu. Peisandros poté někdy v druhé polovině ledna poprvé vystoupil na sněmu, ale mezi jeho příjezdem do Athén a odhlasováním usnesení z THUC. VIII,54,2-3 uplynula delší doba,⁶⁸ podle mého názoru ale spíše několik týdnů než měsíců. Než Peisandrův pobyt v Athénách skončil, Astyochos se setkal s posilami

⁶⁴ Tak Avery (1999), 138; Samons (2000), 320, pozn. 94; Austin&Olson (2004), xlii-xliii; Hornblower (2008), 911.

⁶⁵ Srov. **2.6.1**, bod 2).

⁶⁶ Srov. Nývlt (2014c), 45, s odkazy.

⁶⁷ Před aféru s dopisy Peisandrův odjezd datovali mimo badatelů citovaných v pozn. 61 též Busolt (1904), 1470, pozn. 2; Delebecque (1965), 88-89; Andrewes (HCT V), 185-186; Grossi (1984), 37; Kagan (1987), 131; Heftner (2001), 60, pozn. 271; ale jeho polemika s Averym mne nepřesvědčuje.

Avery (1999), 140-141, pozn. 5, oponuje citací PLUT. *Alc.* 26,1, kde je Peisandrovo odplutí uvedeno až po popisu aféry s Frýnichovými dopisy; Plútarchova slova ἐν δὲ τῇ Σάμῳ τότε κρατήσαντες οἱ Ἀλκιβιάδου φίλοι πέμπουσι Πείσανδρον εἰς ἄστυ však přísně vzato neimplikují, že Peisandros ze Samu odplul až po aféře, a pochybuji, že by Plútarchos měl k dispozici pramen popisující chronologii Peisandrových cest podrobněji než Thúkýdidés; je lepší předpokládat spolu s Delebecquem (1965), 88, že se Plútarchos zmýlil. Avery (1999), 140, dále namítá, že Peisandros měl motiv k diskreditaci Frýnicha i po aféře s dopisy. To je samozřejmě pravda, ale poté, co Frýnichos obnovil svůj kredit na Samu, by pro Peisandra bylo těžké shromáždění přesvědčit o Frýnichově neschopnosti (THUC. VIII,54,2), protože jeho posádka by o nejnovějším vývoji nemlčela.

⁶⁸ Tak Busolt (1904), 1471, pozn. 1; Ostwald (1986), 353, pozn. 66; Erbse (1989), 12-14, a Heftner (2001), 60-61, jenž odhadl potřebnou dobu na dva měsíce, což mi připadá přehnané.

z Peloponnésu (THUC. VIII,42,4) a Lakedaimoňané se rozhádali s Tissafernem (THUC. VIII,43,2-4) a ovládli Rhodos (THUC. VIII,44,1-4).

O Peisandrově vyslání do Athén mluví i Plútarchos (*Alc.* 26,1), podle mého však nedodává k Thúkýdidově zprávě nic nového.⁶⁹ Plútarchos přechází mlčením pozdější jednání vyslanců s Alkibiadem i druhou Peisandrovu cestu do Athén.

Nejspíše na prvním shromáždění Peisandros s kolegy přednesli početné návrhy, především pozměnit demokracii, přivést Alkibiada zpět a získat tak perské spojenectví (THUC. VIII,53,1: οἱ δὲ μετὰ τοῦ Πεισάνδρου πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων ἀποσταλέντες ἐκ τῆς Σάμου καὶ⁷⁰ ἀφικόμενοι ἐς τὰς Ἀθήνας λόγους ἐποιοῦντο ἐν τῷ δήμῳ κεφαλαιοῦντες ἐκ πολλῶν, μάλιστα δὲ ὡς ἐξείη αὐτοῖς Ἀλκιβιάδην καταγαγοῦσι καὶ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον δημοκρατούμενοις βασιλέα τε ξύμμαχον ἔχειν καὶ Πελοποννησίων περιγενέσθαι). Proti tomu se však zvedl odpor, především z řad Alkibiadových odpůrců (THUC. VIII,53,2). Peisandros mu, možná už na nějakém pozdějším shromáždění, čelil následovně (THUC. VIII,53,2-54,1):

53/. [2] ... ὁ Πείσανδρος παρελθὼν πρὸς πολλὴν ἀντιλογίαν καὶ σχετλιασμὸν ἠρώτα ἕνα ἕκαστον παράγων τῶν ἀντιλεγόντων, εἴ τινα ἐλπίδα ἔχει σωτηρίας τῇ πόλει, Πελοποννησίων ναῦς τε οὐκ ἐλάσσους σφῶν ἐν τῇ θαλάσῃ ἀντιπρώρους ἐχόντων καὶ πόλεις ξυμμαχίδας πλείους, βασιλέως τε αὐτοῖς καὶ Τισσαφέρνους χρήματα παρεχόντων, σφίσι τε οὐκέτι ὄντων, εἰ μὴ τις πείσει βασιλέα μεταστῆναι παρὰ σφῶς. [3] ὁπότε δὲ μὴ φαῖεν ἐρωτώμενοι, ἐνταῦθα δὴ σαφῶς ἔλεγεν αὐτοῖς ὅτι «τοῦτο τοίνυν οὐκ ἔστιν ἡμῖν γενέσθαι, εἰ μὴ πολιτεύσομεν τε σωφρονέστερον καὶ ἐς ὀλίγους μᾶλλον τὰς ἀρχὰς ποιήσομεν, ἵνα πιστεύῃ ἡμῖν βασιλεύς, καὶ μὴ περὶ πολιτείας τὸ πλεόν βουλευσομεν ἐν τῷ παρόντι ἢ περὶ σωτηρίας (ὑστερον γὰρ ἐξέσται ἡμῖν καὶ μεταθέσθαι, ἦν μὴ τι ἀρέσκη), Ἀλκιβιάδην τε κατάξομεν, ὃς μόνος τῶν νῦν οἷός τε τοῦτο κατεργάσασθαι.»

54/ ὁ δὲ δῆμος τὸ μὲν πρῶτον ἀκούων χαλεπῶς ἔφερε τὸ περὶ τῆς ὀλιγαρχίας· σαφῶς δὲ διδασκόμενος ὑπὸ τοῦ Πεισάνδρου μὴ εἶναι ἄλλην σωτηρίαν, δείσας καὶ ἅμα ἐπελπίζων ὡς καὶ μεταβαλεῖται, ἐνέδωκεν.

⁶⁹ Srov. výše pozn. 67.

⁷⁰ καὶ, dochované v rukopisech **ABEFM** a mající podporu v délce lakuny v **Π²⁴**, nejspíše správně přijímají Classen&Steup (1922), 128, a obhajuje Hornblower (2008), 912. Nepřijímají ho Hude (1901), 251, H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), LII, ani Alberti (2000), 250. Dopad pro chronologii ale není tak zásadní, jak Hornblower tvrdí v návaznosti na Averyho (1999), 192, pozn. 10; καὶ jen ukazuje, že Peisandrova cesta ze Samu do Athén netrvala dlouho.

53/ (2) ... Peisandros předstoupil před lid a tváří v tvář početným pohoršeným odpůrcům předvedl jednoho každého z nich⁷¹ a zeptal se jej, zda má nějakou naději na záchranu obce, když mají Peloponnésané neméně bojeschopných lodí na moři než oni a více spojeneckých obcí a král a Tissafernés jim dodávají peníze, které oni už nemají, ledaže by někdo přesvědčil krále, aby se přidal na jejich stranu. (3) Když na jeho otázky neodpověděli, tak již otevřeně prohlásil: „Nemůžeme toho nijak dosáhnout, pokud nebudeme spravovat obec rozumněji a nesvěříme úřady menšímu počtu lidí, aby nám král věřil. Také ve stávající situaci nesmíme rokovat o správě státu víc než o jeho záchraně; koneckonců, později budeme moci změny zvrátit, pokud nám v něčem nebudou vyhovovat. A musíme přivolat zpět Alkibiada, jediného žijícího člověka, který toho může dosáhnout.“

54/ Lid zprvu těžce nesl slova o oligarchii, ale svolil, když mu Peisandros jasně vysvětlil, že není jiná záchrana, v obavách a zároveň v naději, že ústavu zase změní.

Slova o jiné demokracii, která Thúkýdidés přičítá Peisandrovi a jeho podporovatelům (THUC. VIII,53,1 a 3), jsou volena velmi pečlivě,⁷² jen těžko však můžeme rozhodnout, zda Peisandrem nebo Thúkýdidem⁷³ (je ostatně možné, že s touto myšlenkou přišel někdo jiný a Peisandros ji jen zveřejnil).⁷⁴ Myšlenka, že existuje více druhů demokracie, je zde v dochovaných textech explicitně formulována poprvé, jen stěží však můžeme vyvodit, že byla roku 411 nezvyklá. Její implikace, že teorie tří typů ústav (monarchie, oligarchie a demokracie) není dostatečným nástrojem pro analýzu ústav, odpovídá Thúkýdidovu názoru.⁷⁵ To samozřejmě mohl být jak důvod, proč Thúkýdidés tato slova vložil Peisandrovi do úst, tak motiv toho, že zaznamenal právě tuto Peisandrovu myšlenku. Peisandrovi připsaný argument, že Athéňané budou moci vládu změnit, jakkoli se může zdát

⁷¹ Pro tuto interpretaci Thúkýdidova παράγωων srov. Classen&Steup (1924), 129; Andrewes (HCT V) 124; Heftner (2001), 58, pozn. 265. McCoy (1973), 81, slovo nepřesvědčivě interpretoval „bral je stranou“.

⁷² M. C. Taylor (2010), 203, v těchto slovech vidí jasnou podporu oligarchie, ale zde podle mého názoru interpretuje Thúkýdidův text méně přesně než Kagan (1987), 131-132. Slova přiřčená zde Peisandrovi by se dala chápat i jako podpora zřízení, v němž by si lid uchoval svrchovanou moc na shromáždění a jen by se omezil přístup k úřadům (srov. i Andrewes (HCT V), 125), zkrátka podobně krotké reformy, jakou bylo zřízení *probúlů* (srov. 4.3.4-5).

⁷³ THUC. I,22,1 dává v tomto směru Thúkýdidovi značnou volnost, srov. 2.1.2.4.

⁷⁴ David (1995), 18, pozn. 9, a (2014), 14, spekuluje o Thérámenovi či Antifóntovi.

⁷⁵ Srov. Leppin (1999), 173, 183 a *passim*.

pochybný,⁷⁶ se paradoxně naplnil, aniž by to Peisandros očekával,⁷⁷ a o dopadu tohoto paradoxu na autenticitu tohoto vyjádření lze říci totéž co o myšlence jiné demokracie.

Co se týče Peisandrový analýzy vojensko-ekonomické situace (THUC. VIII,53,2), nelze odhadnout, jak velký počet obcí v Iónii nyní stál na spartské straně,⁷⁸ ale po příjezdu posil z Peloponnésu měli Lakedaimoňané a jejich spojenci v Iónii skutečně více bojeschopných lodí než Athéňané.⁷⁹ Ti měli v únoru 411 v Iónii 97-107 lodí,⁸⁰ zatímco flotila jejich nepřátel zazimovaná na Rhodu čítala 94 plavidel (THUC. VIII,44,2) a další nezanedbatelný počet lodí střežil Chios (kde bylo začátkem jara přinejmenším 36 lodí, srov. THUC. VIII,61,2-3)⁸¹ a Mílétoš.⁸² O stavu athénských státních financí nejsme informováni tak dobře, nelze ovšem pochybovat, že Peisandros nadsazoval, když tvrdil, že Athéňané byli bez peněz.⁸³ Z dlouhodobé perspektivy samozřejmě Athéňané nemohli vzdorovat spartsko-perskému spojení, ovšem pokud by ho charakterizovala vzájemná důvěra a

⁷⁶ Tak Kagan (1987), 133 („prohnaný“). M. C. Taylor (2010), 205, prohlašuje přijetí tohoto argumentu za známku naivity Athéňanů.

⁷⁷ Pro jiné paradoxy v Thúkýdidově osmé knize srov. Rood (1998), 260-261, 267, 271, 275, 280.

⁷⁸ Srov. Andrewes (HCT V), 100.

⁷⁹ Nasvědčuje tomu i THUC. VIII,52 a 56,2; srov. Andrewes (HCT V), 28-30 a 121; Kagan (1987), 89 a 97; Hornblower (2008), 907-908.

⁸⁰ Srov. zvl. Andrewes (HCT V), 28-29. Není jasné, odkud byla athénská flotila poražená Antisthenem při jeho cestě z Peloponnésu (THUC. VIII,39,3), a tudíž nevíme, zda je nutno k flotile 74 athénských lodí na Samu (THUC. VIII,30,1) připočíst sedm lodí (jak předpokládal Busolt (1904), 1441 s pozn. 1), nebo odečíst tři (jak předpokládal Delebecque (1965), 115), což vede k sumě 71 až 81 lodí. Ztráta šesti lodí v bitvě u Sýmé (THUC. VIII,42,4) snížila tento počet na 65 až 75 lodí. Dalších 32 lodí měli Athéňané na Chiu (THUC. VIII,61,3).

⁸¹ Není jasné (ač je pravděpodobné), že uvedených 36 lodí zahrnuje i dvanáct připluvších z Mílétoš, srov. Andrewes (HCT V), 30 a 150. Že 36 je celkový součet, předpokládali Busolt (1904), 1454-1455; Kagan (1987), 102; Lazenby (2004), 187.

⁸² Na rozdíl od Hornblowera (2008), 880 a 934, v THUC. VIII,41,1 nevidím náznak, že Astyochos vyplul s celou flotilou. Srov. Andrewes (HCT V), 28-30 a 87. Busolt (1904), 1441-1442, pozn. 3, a 1448, odhadl, že Astyochos vyplul z Mílétoš s 64 loďmi a zanechal jich na místě 18; následuje ho Kagan (1987), 88. To je možné, ale existuje příliš mnoho jiných možností.

⁸³ Srov. Kallet (2001), 263, pozn. 111; Meritt&McGregor&Wade-Gery (1950), 358-359, byli ke stavu athénských financí příliš skeptičtí.

efektivita jako v době spolupráce Lýsandra s Kýrem mladším, což v roce 411 rozhodně neplatilo.

Reakce lidu ve čtenářích rozptyluje jakékoli pochybnosti o Peisandrových skutečných cílech (THUC. VIII,54,1: ὁ δὲ δῆμος τὸ μὲν πρῶτον ἀκούων χαλεπῶς ἔφερε τὸ περὶ τῆς ὀλιγαρχίας). To je plně v souladu s Thúkýdidovým zvykem demaskovat propagandu,⁸⁴ je však podle mě neuvěřitelné, že by tato námitka nezazněla v následné diskuzi o Peisandrově návrhu: fokalizátorem slova ὀλιγαρχία je spíše athénský lid než sám vypravěč.⁸⁵

Lze úspěšně pochybovat, že odpovědí na Peisandrový dotaz bylo ticho,⁸⁶ ale myslím, že Thúkýdidovi lze věřit, že nikdo nepřišel se zaznamenáníhodnou alternativou.⁸⁷

Lid tedy nakonec Peisandrový návrh přijal (THUC. VIII,54,2-3):

54/ ... [2] καὶ ἐψηφίσαντο πλεύσαντα τὸν Πείσανδρον καὶ δέκα ἄνδρας μετ' αὐτοῦ πράσσειν ὅπῃ αὐτοῖς δοκοίη ἄριστα ἔξειν τὰ τε πρὸς τὸν Τισσαφέρνη καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην. [3] ἅμα τε διαβαλόντος καὶ Φρύνιχον τοῦ Πείσανδρου παρέλυσεν ὁ δῆμος τῆς ἀρχῆς καὶ τὸν ξυνάρχοντα Σκιρωνίδα, ἀντέπεμψαν δὲ στρατηγούς ἐπὶ τὰς ναῦς Διομέδοντα καὶ Λέοντα. τὸν δὲ Φρύνιχον ὁ Πείσανδρος φάσκων Ἴασον προδοῦναι καὶ Ἀμόργην διέβαλεν, οὐ νομίζων ἐπιτήδειον εἶναι τοῖς πρὸς τὸν Ἀλκιβιάδην πρασσομένοις.

54/ ... (2) Odhlasovali, aby Peisandros odplul s deseti dalšími muži a jednal s Tissafernem a Alkibiadem tak, jak bude považovat za nejlepší. (3) Peisandros zároveň očernil Frýnicha, a tak ho lid spolu s jeho kolegou Skirónidem zbavil velení a poslal k flotile místo nich stratégy Diomedonta a Leonta. Peisandros Frýnicha pomluvil tvrzením, že zradil Íasos a Amorga,⁸⁸ protože ho pokládal za překážku pro jednání s Alkibiadem.

Na toto shromáždění se dá nejnázve vztáhnout krátká noticka z Aristotelovy *Politiky* připisující čtyřem stům oklamání lidu slibem perských peněz (ARIST. *Pol.*

⁸⁴ Srov. **2.1.2.3** s pozn. 57.

⁸⁵ Jako hodnocení lidu slovo ὀλιγαρχία chápe Bearzot (2013), 65; zato McCoy (1970), 32, ho vykládá jako vypravěčův komentář; obě možnosti střídá M. C. Taylor (2010), 204, David (2014), 16-17, to prohlašuje z nejasné. Kdyby šlo o autorův komentář, byla by těžko vysvětlitelná slova χαλεπῶς ἔφερε.

⁸⁶ Srov. Andrewes (HCT V), 124-125, a Hornblower (2008), 914.

⁸⁷ To podle mého dostatečně vysvětluje, proč Thúkýdídés dává tak málo prostoru Peisandrovým kritikům; pro jiné hodnocení tohoto aspektu Thúkýdidova textu srov. M. C. Taylor (2010), 206-209. Nepřesvědčuje tvrzení Westlakea (1989 [1973]), 191, že THUC. VIII,54 je výrazně nakloněn demokratům.

⁸⁸ Srov. **2.1.1**, bod 2) s pozn. 21. Íasos byla Amorgova pevnost.

V,1304b12-15).⁸⁹ Někteří badatelé se pokusili vztáhnout na jedno ze shromáždění, na nichž Peisandros prosazoval svůj program, události popsané v [ARIST.] *Ath.* 29,1-3, ale tuto teorii nelze přijmout.⁹⁰

Identitu deseti poslů vyslaných spolu s Peisandrem k Tissafernovi neznáme. Pozoruhodný je celkový počet jedenácti vyslanců, který v dochovaných textech zřejmě nemá paralelu; obvyklé byly počty tří, pěti a deseti poslů. Relativně vysoký počet lze chápat jako důsledek kontroverznosti tématu.⁹¹ Lze spekulovat, že k navrhovatelům byli zvoleni zástupci všech fýl, aspoň zčásti v souladu s jeho doporučením,⁹² protože zřejmě nikdo z nich nezpochybňoval Peisandrovo vůdčí postavení a všichni později spolupracovali při dosazování oligarchií v Athénách či ve spojeneckých městech (THUC. VIII,64,1). Někteří badatelé věří, že před vysláním poslů museli Athéňané schválit nějaké ústavní změny, aby jimi mohli Tissaferna přesvědčit o své dobré vůli.⁹³ Podle mého názoru chtěl Peisandros s kolegy se satrapou vyjednat návrat Alkibiada a až s jeho pomocí zrušit demokracii v Athénách.

Thúkýdidova slova o sesazení Frýnicha a Skirónida se charakteristicky vyhýbají athénské oficiální terminologii (THUC. VIII,54,3: καὶ Φρύνιχον...παρέλυσεν ὁ δῆμος τῆς ἀρχῆς...καὶ τὸν ξυνάρχοντα Σκιρωνίδην), a tak není zcela jasné, šlo-li o zbavení úřadu stratéga (ἀποχειροτονία),⁹⁴ nebo jen

⁸⁹ Je citována a přeložena v diskuzi o motivu lidu pro souhlas s oligarchií, srov. **5.3.1** s pozn. 176.

⁹⁰ Srov. **5.4.1.2**, pozn. 247.

⁹¹ Srov. Mosley (1973), 55-62.

⁹² Oligarchické smýšlení poslů nelze chápat jako argument proti jejich zvolení demokratickým postupem, jak činí Heftner (2001), 74. Že byli poslové zvoleni dle fýl, je spekulace Andrewese (HCT V), 126, přijatá Hornblowerem (2008), 915-916. Že jejich jména odpovídala Peisandrovu přání, si uvědomil již McCoy (1970), 33.

⁹³ Costanzi (1901), 99 (*contra* Caspari (1913), 8; May (1907), 23); Lang (2011 [1948]), 82-83; Hackl (1959), 34.

⁹⁴ *Apocheirotomie* byla buď jednou z možností, jak iniciovat *eisangelii* (srov. M. H. Hansen (1975), 41-44; Roberts (1982), 15; Todd (1993), 113-114, pozn. 9), anebo samostatnou proceduru, která nemusela vyústit v žalobu, srov. Lipsius (1905), 71, pozn. 69; Busolt-Swoboda (1926), 1006-1007; Kahrstedt (1936), 105-124, zvl. 110; nebo MacDowell (1978), 169. A. R. W. Harrison (1971), 59, prohlásil *apocheirotonii* za typ *eisangelie*, což správně opravuje Roberts (1982), 191-192, pozn. 18. První možnost je

přerušení velení na Samu a povolání do Athén. S ohledem na THUC. VII,15,1 působí pravděpodobněji druhá možnost.⁹⁵

Nemyslím si, že by nahrazení odvolaných stratégů Diomedontem a Leontem odpovídalo Peisandrovým plánům,⁹⁶ jelikož Diomedón a León později prokázali svou věrnost athénské demokracii.⁹⁷ Coby stávající stratégové, zřejmě momentálně bez významnějšího bojového úkolu,⁹⁸ ovšem byli logickou volbou, proti které šlo jen stěží něco namítat. Diomedón a León poté zaútočili na Rhodos během osmdesátidenního zazimování peloponnéské flotily (THUC. VIII,55), v souladu s výše navrženou chronologií Peisandrový cesty nejspíše v druhé polovině února či začátkem března 411.⁹⁹

Tolik tedy k oficiální části Peisandrový mise v Athénách. Neméně důležitá byla ale i jeho tajná činnost, jejíž popis Thúkýdidés odložil na konec této pasáže (THUC. VIII,54,4):

dnes mezi badateli populárnější, nejspíše kvůli [ARIST.] *Ath.* 61,2, ale to nemusí odpovídat praxi 5. století.

⁹⁵ Tak též Grossi (1984), 41-42.

Nelze vyloučit, že byl na místo Frýnicha či Skirónida zvolen Dieitrefés známý z THUC. VIII,64,2 (k čemuž srov. **5.2.3** s pozn. 148), ale pokládám to za málo pravděpodobné. Lepší smysl by dávalo, kdyby byl Dieitrefés zvolen stratégem místo Eukrata, jak navrhl Henderson (1987), 79. Nepřesvědčuje mne návrh, že Dieitrefés na Thasu působil v pozici stratéga designovaného na rok 411/10 (*pace* Avery (1959), 134-136 a 320-321; Sartori (1975), 67, pozn. 21; Fornara (1971), 66-67; Kagan (1987), 162-163, pozn. 14; Develin (1989), 160; Bearzot (2013), 60), jelikož (pokud vím) není doloženo, že by designovaní stratégové měli nějaké pravomoce už před začátkem svého úředního roku. Také se mi nezdá pravděpodobné, že Dieitrefés zastával pozici *archonta* podřízeného stratégům (tak Jordan (1970), 234, a snad Andrewes (HCT V), 127; *contra* Hornblower (2008), 941).

Heftner (2001), 72-73, přesvědčivě vyvrací návrh Averyho (1959), 249-250 (jež s většími či menšími pochybnostmi jej následují Grossi (1984), 43, 60-61 a 64, a Bearzot (2013), 43), že byl Frýnichos po sesazení z úřadu odsouzen k pokutě zmíněné v [LYS.] XX,12.

⁹⁶ Jako výsledek činnosti Peisandrem aktivovaných *hetairíí* chápala zvolení Diomedonta a Leonta Bearzot (1999a), 276. Zato Micheli (1893), 63, Grossi (1984), 42, pozn. 82, a Kagan (1987), 134, jejich vyslání považovali za Peisandrovův neúspěch. Heftner (2001), 73-74, navrhuje, že Diomedón a León byli s Peisandrovými plány srozuměni jen po dobu, kdy byla naděje na perskou pomoc.

⁹⁷ Srov. **6.2.1**.

⁹⁸ Srov. **5.1.1** s pozn. 31.

⁹⁹ Srov. Nývlt (2014c), 48-49.

54/ ... [4] καὶ ὁ μὲν Πείσανδρος τὰς τε ξυνωμοσίας, αἵπερ ἐτύγχανον πρότερον ἐν τῇ πόλει οὔσαι ἐπὶ δίκαις καὶ ἀρχαῖς, ἀπάσας ἐπελθὼν καὶ παρακελευσάμενος ὅπως ξυστραφέντες καὶ κοινῇ βουλευσάμενοι καταλύσουσι τὸν δῆμον, καὶ τὰλλα παρασκευάσας ἐπὶ τοῖς παροῦσιν ὥστε μηκέτι διαμέλλεσθαι, αὐτὸς μετὰ τῶν δέκα ἀνδρῶν τὸν πλοῦν ὡς τὸν Τισσαφέρην ποιεῖται.

54/ ... (4) *Peisandros také obešel všechny spiklenecké kluby, které v obci existovaly již dříve kvůli soudům a volbám, a vyzval je, aby se spojily a po společné poradě svrhly vládu lidu. Zařídí i vše ostatní, co situace vyžadovala, aby se už nic neprováhalo, a vydá se s deseti kolegy za Tissafernem.*

Nevidím důvod datovat tyto Peisandrovky aktivity už před jeho první vystoupení na sněmu během tohoto pobytu v Athénách;¹⁰⁰ nejspíše probíhaly mezi jeho vystoupeními.

Thúkýdídés opět označuje oligarchické organizace nelichotivým slovem ξυνωμοσία.¹⁰¹ Nyní specifikuje poslání těchto klubů slovy ἐπὶ δίκαις καὶ ἀρχαῖς, ale ve společenském životě athénských občanů hrály *hetairie* mnohem širší roli.¹⁰² Thúkýdídés tedy neříká, že všechny *hetairie* měly tyto cíle,¹⁰³ ale že se Peisandos pokusil získat ke spolupráci právě ty, které již byly aktivní u soudů a při volbách.¹⁰⁴ Je těžké říci, kolik takových *hetairií* v Athénách bylo a jak obtížný to byl úkol. Peisandrova pověst spolehlivého demokrata, doložená jeho funkcí vyšetřovatele poničení hermavek (AND. I,36),¹⁰⁵ mu u oligarchů jistě příliš

¹⁰⁰ Pace Erbse (1989), 14, a Hornblower (2008), 912. Srov. též níže pozn. 110.

¹⁰¹ Srov. **5.1.2**, pozn. 45.

¹⁰² Srov. k tomu např. Sartori (1957), 47-49; Aurenche (1974), 19-20; Connor (1971), 26-27; Will (1972), 368; Andrewes (HCT V), 129; Ostwald (1986), 356 s pozn. 77; Konstan (1997), 60-67; N. F. Jones (1999), 226-227; Hornblower (2008), 917-918.

¹⁰³ Pace Lehmann (1987), 69, a Heftner (2001), 65-66. Pro demokraticky orientované kluby srov. např. Calhoun (1913), 17-23; Sartori (1957), *passim*, zvl. 43-44 a 154; Connor (1971), 26 s pozn. 40; Gehrke (1985), 332.

¹⁰⁴ Pro činnost klubů v těchto směrech srov. např. Busolt (1904), 1411; May (1907), 11 (nepřesvědčivě vykládající ἐπὶ δίκαις jako odkaz na *euthýny*; k *euthýnám* srov. **5.2.2**, pozn. 145); Calhoun (1913), 40-140; Sartori (1957), 44-46; Andrewes (HCT V), 129-130; Ostwald (1986), 356-357 (s nepřesvědčivým návrhem, že *hetairie* tyto funkce neměly před Peisandrovou akcí); Rhodes (1986), 138-139 (zdůrazňující podobnosti s politickými stranami); Bearzot (1999a), 269-306; Hornblower (2008), 919-920. N. F. Jones (1999), 226-227, správně upozorňuje, že politicky aktivní skupiny nemusely být formalizované *hetairie*.

¹⁰⁵ Srov. Woodhead (1954), 135-136; MacDowell (1962), 73 a 81; Novotný (2010), 79-80 a 95-96.

nepomohla.¹⁰⁶ Navíc mezi jednotlivými kluby pravděpodobně panovala značná rivalita. Aby mohl uspět, musel se Peisandros nejspíše spolehnout na pomoc těch členů klubů, jimž byly jasné možné mocenské zisky.¹⁰⁷ Mezi nimi mohli být Antifón (THUC. VIII,68,1) a Thérámenés (THUC. VIII,68,4).¹⁰⁸

Není jasné, kdy oligarchické *hetairie* začaly s terorizováním athénských politiků,¹⁰⁹ nesouhlasím však s názorem, že k tomu došlo už během Peisandrova pobytu v Athénách a že to ovlivnilo rozhodnutí sněmu odeslat Peisandra na jednání s Tissafernem.¹¹⁰ Z Thúkýdidova popisu (THUC. VIII,54,2-4) to rozhodně neplyne, průběhu jeho líčení by odpovídalo mnohem lépe, kdyby *hetairie* začaly se svými zastrášovacími akcemi až po Peisandrově odplutí.

V čem spočívaly Peisandrovny „ostatní přípravy“ (THUC. VIII,54,4: καὶ τᾶλλα παρασκευάσας), je nezjistitelné.¹¹¹

Nyní je čas na celkové hodnocení Peisandrova pobytu v Athénách. Někteří badatelé jej prohlásili za Peisandrův významný úspěch nebo vyzdvihovali jeho obratnost.¹¹² Podle jiného názoru Peisandros uspěl jen zčásti, protože opakovaný důraz na „záchranu obce“ (σωτηρία) ukazuje, že si lid stále většinově přál zachování demokracie.¹¹³ Skutečnost je podle mého názoru poněkud složitější.

¹⁰⁶ Pace Kagan (1987), 135; srov. již McCoy (1970), 55, pozn. 136; Heftner (2001), 67.

¹⁰⁷ Heftner (2001), 71, spekuluje, že se Peisandros uchýlil i k zahraničněpolitickým ústupkům a kvůli lakónofilským oligarchům přistoupil na nutnost smíru se Spartou. K tomuto názoru ale dospěl až nějakou dobu po zhroucení perských nadějí, srov. THUC. VIII,63,4, a **5.4.4.4** s pozn. 575.

¹⁰⁸ Tak již Grote (1859b), 18-19, McCoy (1970), 64 (pouze o Antifóntovi), a Heftner (2001), 67-68; srov. též **5.4.3.1** s pozn. 464, 479 a 480.

¹⁰⁹ Srov. **5.3.1**.

¹¹⁰ Pace Tritle (2010), 173; J. L. Shear (2011), 30.

¹¹¹ Srov. Andrewes (HCT V), 131; Hornblower (2008), 920, navrhuje jednání v radě pěti set.

¹¹² Tak např. May (1907), 22-23; Delebecque (1965), 90; Kagan (1987), 132-135; Monge (1995), 31-32; Yunis (1996), 114-115; Heftner (2001), 63; Heitsch (2007), 86-87; Canfora (2011), 290-291; Bearzot (2013), 34-35.

¹¹³ Tak Heftner (2001), 64-65; Koerner (1975), 408-409, na základě přesvědčení, že je na toto shromáždění třeba vztáhnout [ARIST.] *Ath.* 29,1-3, srov. však **5.4.1.2**, pozn. 176; podobně Mann (2007), 271, tvrdící, že lid odmítl přistoupit na zrušení demokracie.

K σωτηρία jako oligarchickému propagandistickému heslu srov. např. Bieler (1951); Cecchin (1969), 2-3; Lévy (1976), 16-27; Bearzot (2013), 64-68, a 185-190.

Peisandros jako každý řečník čelil třem skupinám posluchačů.¹¹⁴ Jedni (v tomto případě oligarchové) byli z programových důvodů na jeho straně a přesvědčovat je nemusel. Druzí (přesvědčení demokraté) byli z principu proti jakýmkoli změnám stávajícího ústavního pořádku, a s nimi nemusel ztrácet čas.¹¹⁵ Nejzajímavější byla třetí skupina (říkejme jim nevyhranění): lidé ochotní uvažovat o omezení některých práv pro některé občany, pokud se to vyplatí, ať už jim samotným, nebo obci jako celku. Vše nasvědčuje tomu, že počet členů první skupiny nebyl příliš vysoký (srov. zejm. THUC. VIII,68,4, zdůrazňující obtížnost úkolu, který před oligarchy stál).¹¹⁶ Důležité bylo umět odhadnout relativní kvantitu členů druhé a třetí skupiny a pro to, obávám se, nemáme dostatek informací. Nanejvýš lze říci, že početnost druhé skupiny se zdatelně snížila po sicilské výpravě¹¹⁷ a že Peisandrovi svým argumentem o záchraně obce přemluvil dost členů třetí skupiny na to, aby dosáhl většiny na sněmu. To byl podle mého názoru neoddiskutovatelný, byť krátkodechý úspěch.

Nepřesvědčuje mne ani pokus z Thúkýdidovy zprávy vyvodit, že Peisandrův úkol vlastně nebyl příliš obtížný (či přesněji že ho Thúkýdidés jako takový neprezentuje), protože prý k jeho splnění stačilo několik falešných slibů.¹¹⁸

Podle mého názoru Peisandros dosáhl maxima možného; jistě nebylo snadné Athéňany přimět, aby zvážili spojenectví s tradičním perským nepřítelem,¹¹⁹

¹¹⁴ Neocenitelnou inspirací pro tento argument je Pelling (2000a), 226-227.

¹¹⁵ Ostwald (2000b), 387-388, je příliš skeptický, když na základě Lys. XXV,8 a nedoložení adjektiv *ὀλιγαρχικός* a *δημοκρατικός* tvrdí, že přesvědčení demokraté a oligarchové neexistovali před dobou Platóna a Aristotela.

¹¹⁶ M. C. Taylor (2010), 193 a 221-223, nepřesvědčivě tvrdí, že jde o ironii; srov. **5.3.1** a **5.4.3.1**.

¹¹⁷ Srov. **4.2.2**.

¹¹⁸ *Pace* M. C. Taylor (2010), 190-223, již kritizuje i David (2014), 18. Srov. detailněji **5.4.3.1**.

¹¹⁹ Pro tuto roli Persie v athénském diskursu srov. zvl. Isoc. IV,157 (*ἐν δὲ τοῖς συλλόγοις ἔτι καὶ νῦν ἀράς ποιοῦνται, πρὶν ἄλλο τι χρηματίζειν, εἴ τις ἐπικηρυκεύεται Πέρσαις τῶν πολιτῶν*) a z moderní literatury např. Hall (1989), *passim*; Romilly (1993); Souček (2012), 174-176 a 180-182. To samozřejmě neznamena, že nebylo myslitelné představovat Peršany v pozitivním světle, srov. např. Lévy (1976), 203-205, nebo Hirsch (1985), *passim*, k obrazu barbarů v dílech autorů 4. století (některé z nich vyznívají jednoznačně kladně). K přejímání perských kulturních vlivů v Athénách srov. M. C. Miller (1997).

jakkoli Peisandrovi usnadňovalo situaci, že Athéňané (nejspíše včetně samotného Peisandra) měli jen matnou představu o tom, jak malý význam jejich státní zřízení v očích Peršanů mělo.¹²⁰ Aktivizací *hetairíí* zahájil proces teroru, který byl pro úspěch spiknutí nezbytný. Snad jediným neúspěchem jeho mise, jehož význam Peisandros možná ještě v této době nemohl docenit, bylo nahrazení Frýnicha a Skirónida Diomedontem a Leontem.

5.2.2 Jednání s Tissafernem a jeho bezprostřední důsledky

Peisandros splnil svůj úkol a dorazil s oficiální athénskou delegací k Tissafernovi. Otázkám lokalizace a chronologie následných vyjednávání, popsanych v THUC. VIII,56,1-5,¹²¹ stejně jako úmyslům perského satrapy při nich jsem se již věnoval jinde,¹²² takže zde pouze shrnu své závěry: jednání se odehrála kolem poloviny března poměrně daleko od břehů Egejského moře a Tissafernés, přinejmenším v dané chvíli, neměl v úmyslu s Athéňany spolupracovat. Pro tuto práci jsou podstatné postoje Alkibiada a athénských poslů.

Vzhledem k tomu, že se Alkibiadés delší dobu snažil o dohodu Tissaferna s athénskými oligarchy, nelze předpokládat, že by ji nyní chtěl svévolně torpédovat,¹²³ a je neuvěřitelné, že by si v Tissafernově přítomnosti (THUC. VIII,56,4: λέγων αὐτὸς ὑπὲρ παρόντος τοῦ Τισσαφέρνου) vymýšlel požadavky, které neodpovídaly satrapovým záměrům.¹²⁴ Při tom všem Alkibiadés musel

¹²⁰ Srov. 5.1.2, pozn. 43.

¹²¹ Nepos (*Alc.* 5,4) se omezuje na konstatování, že Alkibiadés byl Peisandrem (*sic!*) nechán na holičkách (*destitutus*).

¹²² Srov. Nývlt (2014c), 45-47. K tam citované literatuře je třeba doplnit Kriegela (1909), 26-27, jehož návrh, že Tissafernés změnil své sympatie po útoku Leonta a Diomedonta na Rhodos, mne vůbec nepřesvědčuje, a Mongeho (1995), 32-33, jenž datuje Peisandrovův odjezd z Athén před polovinu března 411 a problematicky připisuje odpovědnost za selhání jednání Tissafernovi i Alkibiadovi.

¹²³ Pace McGregor (1965), 38-42, dle něž Alkibiadés touto dobou již pojal plán na své sblížení s demokraty na Samu (v druhém bodě s ním souhlasil Ellis (1985), 108, srov. i Ellis (1989), 72-73); *contra* Forde (1989), 192, pozn. 17; Heftner (2001), 254 s pozn. 172. Obě možnosti zvažuje Hatzfeld (1951), 239.

¹²⁴ Tak Andrewes (HCT V), 133.

dělat vše pro to, aby jeho závislost na Tissafernovi nebyla patrná.¹²⁵ Soudě podle reakce athénských vyslanců i následného vývoje událostí¹²⁶ v tom byl úspěšný.

Členové athénské delegace projeví velkou ochotu k ústupkům, ale nakonec se vzepřeli a v hněvu odešli (THUC. VIII,56,5). Vzhledem ke kontextu je přirozené vykládat jejich hněv přesvědčením, že by Alkibiadés mohl Tissaferna přimět, aby tak vyšroubované požadavky nevznášel, ale neudělal to.¹²⁷ Dalším motivem mohlo být rozčarování vyslanců nad tím, že Tissafernés nepožadoval odstranění demokracie;¹²⁸ přesnější by však bylo mluvit o deziluzi z toho, že Tissafernés odmítl snížit své požadavky výměnou za změnu athénské státního zřízení.

Thúkýdidés poté věnuje pozornost událostem na perské a spartské straně: Tissafernés se ihned po ztroskotání jednání s Athéňany odebral do Kaunu, kde došlo k dohodě mezi ním a spartskými představiteli, uzavřené nejspíše na přelomu března a dubna 411, ale oficiálně stvrzené až na přelomu května a června (THUC. VIII,57,1-59); v mezidobí se spartská flotila nehnula z Mílétu, ale válečná situace Athéňanů se dále zhoršila, jelikož Lakedaimoňané po zemi zaútočili na Helléspont a mj. i v důsledku toho byla oslabena athénská blokáda Chiu (THUC. VIII,61,1-63,1). Až uprostřed června Astyochos podnikl útok na Samos, ale k bitvě nedošlo (THUC. VIII,63,2).¹²⁹

Až poté se Thúkýdidés vrací k úvahám athénských oligarchů těsně po ztroskotání jejich vyjednávání s Tissafernem (THUC. VIII,63,3-4):

63/ ... [3] ἐπειδὴ γὰρ οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον πρέσβεις παρὰ τοῦ Τισσαφέρνου ἐς τὴν Σάμον ἦλθον, τὰ τε ἐν αὐτῷ τῷ στρατεύματι ἔτι βεβαιότερον κατέλαβον καὶ αὐτῶν τῶν Σαμίων προουτρέψαντο τοὺς δυνατωτάτους¹³⁰ ὥστε πειρᾶσθαι μετὰ σφῶν ὀλιγαρχηθῆναι, καίπερ ἐπαναστάντας αὐτοὺς ἀλλήλοις ἵνα μὴ ὀλιγαρχῶνται· [4] καὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἅμα οἱ ἐν τῇ Σάμῳ τῶν Ἀθηναίων κοινολογούμενοι ἐσκέψαντο

¹²⁵ Tak již Micheli (1893), 64-65; Busolt (1904), 1471-1472; Ellis (1989), 79.

¹²⁶ Srov. **6.2.3.2.**

¹²⁷ Tak např. Grote (1859b), 22; Pesely (1983), 101; Andrewes (1992b), 473.

¹²⁸ Tak Heftner (2001), 86-87.

¹²⁹ K chronologii těchto událostí srov. Nývlt (2014c), 49-54.

¹³⁰ δυνατωτάτους **B**, δυνάτους **ACEFGM**. Čtení **B** přijímají H. S. Jones&Powell (1942); Classen&Steup (1922), 149; Andrewes (HCT V), 155; Weil (1972), 51; Alberti (2000), 259; Hornblower (2008), 939; čtení ostatních rukopisů Hude (1901), 258. Srov. výše, **6.1.2**, pozn. 39.

Ἀλκιβιάδην μὲν, ἐπειδὴ περ οὐ βούλεται, ἔαν (καὶ γὰρ οὐκ ἐπιτήδειον αὐτὸν εἶναι ἐς ὀλιγαρχίαν ἐλθεῖν), αὐτοὺς δὲ ἐπὶ σφῶν αὐτῶν, ὡς ἤδη καὶ κινδυνεύοντας, ὁρᾶν ὅτω τρόπῳ μὴ ἀνεθήσεται τὰ πράγματα, καὶ τὰ τοῦ πολέμου ἅμα ἀντέχειν καὶ ἐσφέρειν αὐτοὺς ἐκ τῶν ἰδίων οἴκων προθύμως χρήματα καὶ ἦν τι ἄλλο δέη, ὡς οὐκέτι ἄλλοις ἢ σφίσι αὐτοῖς ταλαιπωροῦντας.

63/ ... (3) *Když totiž přišel Peisandros se svými kolegy vyslanci od Tissaferna na Samos, ovládli dění ve vojsku ještě pevněji než předtím, dokonce přesvědčili nejmocnější Samské, aby se spolu s nimi pokusili nastolit oligarchii, přestože na Samu nedávno došlo k rozbrojům s cílem zabránit ustavení oligarchie. (4) V téže době se Athéňané na Samu po vzájemné dohodě¹³¹ rozhodli, že nechají Alkibiada být, když se k nim nechtěl přidat (ostatně nebyl vhodný pro vstup do oligarchie), a že když už podstupují riziko, budou dbát, aby jejich snaha nevyšla naprázdno, že budou podporovat válku a přispívat z vlastních prostředků penězi a vším potřebným, protože se již nebudou trápit kvůli jiným, ale sami kvůli sobě.*

Kdy se poslové na Samos vrátili, není právě jednoduché odhadnout, ale je-li správný můj odhad, že k jednáním došlo v první polovině března, byl Peisandros s kolegy zpátky na Samu nejspíše v druhé polovině téhož měsíce.

Tato kapitola je rámována dvěma překvapeními. Zaprvé, jak mohli poslové po ztroskotání svých nadějí posílit svůj vliv ve vojsku?¹³² Očekávali bychom, že po ztroskotání jednání se satrapou se s oligarchy rozejdou nevyhranění, kteří s nimi spolupracovali právě kvůli naději na perské zlato.¹³³ Někteří badatelé se pokusili tento problém vyřešit návrhem, že se poslům podařilo zatajit neúspěch jednání s Tissafernem,¹³⁴ ale to je nepřesvědčivé: o neúspěchu rozhovorů by se všichni dozvěděli buď díky informacím od posádky lodi, na které poslové museli jet (a která by rychle vyvrátila jejich případnou lež), nebo z faktu, že poslové neučinili žádné veřejné prohlášení. Něco vojsku sdělit museli, a téměř jistě bagatelizovali svůj neúspěch. To by však na posílení jejich vlivu nestačilo, museli se uchýlit

¹³¹ Pace Classen&Steup (1922), 149, κοινολογέομαι nemusí implikovat tajný spiklenecký spolek, srov. THUC. IV,74,2. Překlad se proto snaží o nezávaznou obecnost.

¹³² Nezdá se, že by Thúkýdidés měl na mysli jen pěší vojsko, jak tvrdí McCoy (1970), 36, a Kagan (1987), 140, pozn. 30. Např. v THUC. VIII,50,5 στρατεύμα jistě zahrnuje i loďstvo.

¹³³ Tak Kagan (1987), 139, který mezi tyto osobnosti řadí Thrasybúla (pro protiargumenty srov. **5.1.1**, pozn. 38).

¹³⁴ Věřili v to Fritz (1967), 773, a McCoy (1991), 312-313, pozn. 34, uvažoval o tom Pesely (1983), 102; *contra* Hignett (1952), 362-364; Heftner (2001) 90, pozn. 402.

k jiným metodám. Lze spekulovat o zatýkání oponentů, obsazování důležitých postů vhodnými lidmi, zavazování mužstva přísahami apod.,¹³⁵ ale aby jacíkoli poslové mohli podnikat cokoli z toho, byla zjevně nutná stejná zastrašovací akce, která současně probíhala v Athénách.¹³⁶ To vše jistě trvalo nezanedbatelnou dobu, spíše déle než týden.¹³⁷

Dále lze uvažovat o tom, že nemalý podíl na zvýšení vlivu oligarchů na Samu mohl mít Frýnichos, který měl všechny důvody se nyní přidat na stranu oligarchů. Není však jasné, zda po svém odvolání zůstal na Samu a vyčkával dalšího vývoje událostí, nebo se rychle vrátil do Athén.¹³⁸

Považuji za velice pravděpodobné, že oligarchicky smýšlející Athéňané na Samu poslali zprávu o nejnovějším vývoji událostí oligarchům v Athénách, ač nejspíše ne oficiálním představitelům státu.¹³⁹

Kontakty s mocnými představiteli samské demokracie (kteří se zřejmě dostali k moci při občanské válce popsané v THUC. VIII,21)¹⁴⁰ jsou jednou částí plánu zavádět oligarchie ve spojeneckých obcích všeobecně, který Thúkýdídés oligarchům připisuje v VIII,64,1.¹⁴¹ Spadají zřejmě do téže doby (srov. ἄμα v THUC. VIII,63,4), kdy si oligarchové zastrašováním zajistili rozhodující vliv na velitele athénské loďstva na Samu; fakt, že se jim ho nakonec povedlo ovládnout, dokládají slova ἔφερον τὴν ὀλιγαρχίαν v THUC. VIII,73,4.¹⁴²

¹³⁵ Tak Andrewes (HCT V), 155. Není mi zcela jasné, jaké důležité posty má na mysli.

¹³⁶ Srov. **5.3.1**. Heftner (2001), 91, nepřítli přesvědčivě tvrdí, že spiklenci usilovali o oligarchický převrat v samské obci, ne v athénské flotile v ní kotvící.

¹³⁷ Věřím, že aorist κατέλαβον je shrnující. Podobně Heftner (2001), 89, správně tvrdí, že THUC. VIII,63,4 je nejspíše shrnutím většího množství debat. Ke shrnujícím zprávám u Thúkýdida obecně srov. Delebecque (1965), 61-63.

¹³⁸ V jeho rychlý návrat věří a způsob, jakým se zachoval ve své nebezpečné situaci, analyzuje Heftner (2005), 94-98. THUC. VIII,68,3, naznačuje, ale nedokazuje, že byl Frýnichos v Athénách v době shromáždění na Kolónu. Jeho pobyt tam je zcela nepochybný až během událostí popsaných v THUC. VIII,90,1, dlouho po protiolyarchickém převratu na Samu. Srov. **5.4.3.1**, pozn. 471, a **6.3.1.1**.

¹³⁹ Tak též Grote (1859b), 33; Koerner (1975), 409; Nývlt (2014c), 54. Pro opačné stanovisko srov. McCoy (1970), 36.

¹⁴⁰ K tomu srov. **5.1**, úvod s pozn. 3.

¹⁴¹ Srov. **5.2.3**.

¹⁴² Srov. **6.2.1**.

Není příliš překvapivé, že se spiklenci rozhodli pokračovat v nastoupené cestě ke státnímu převratu. Podle mého názoru je nemuselo vést ani tak upřímné přesvědčení o tom, že oligarchie je forma vlády nejvhodnější pro stát vedoucí válku,¹⁴³ jako obavy o vlastní budoucnost,¹⁴⁴ paradoxně by tedy patřili spíše k názorově nevyhraněným než k radikálním oligarchům. Zejména Peisandros se ocitl v překérní situaci. I s ohledem na své spojence z řad oligarchických klubů (kteří se neštíteli politických vražd) si nemohl dovolit riskovat návrat na stranu demokracie, který by s sebou nesl též riziko soudního procesu v důsledku *euthýn*.¹⁴⁵ Situace ostatních členů hnutí nebyla zásadně odlišná, i kdyby nezastávali žádné úřední postavení.

Druhým velkým překvapením této kapitoly je válkychtivý postoj oligarchů, který je v nápadném kontrastu s chováním čtyř set hned po formálních převzetí moci (srov. THUC. VIII,70,2, bez komentáře k této změně). Pro pokračování ve válce ovšem bylo možné vznést racionální argumenty: bohatí Athéňané nebyli ochotni vzdát se námořní říše (díky níž měli nemalé příjmy) a oprávněně se obávali, že právě to bude spartská podmínka pro uzavření míru. Tudíž byli ochotni na válku i nadále obětovat vlastní majetek, pokud by za to ovšem měli větší podíl na moci než dosud, tak aby výhradně oni sami určovali, nač budou jejich peníze vynaloženy. Tento jejich postoj by byl snáze pochopitelný, kdyby ještě nevěděli o nejnovější spartsko-perské dohodě, ale i v opačném případě by mohli počítat s tím, že Tissafernés nebude Lakedaimoňany a jejich spojence podporovat o nic usilovněji než dosud a že v případě rychlého vítězství nad Spartou by válku mohli čestně ukončit.¹⁴⁶ Z těchto nadějí je nejspíše vyvedl až odpor athénských filolakónských radikálních oligarchů.¹⁴⁷

¹⁴³ Tak Heftner (2001), 88-89.

¹⁴⁴ Tak např. Grote (1859b), 26; Micheli (1893), 66; Busolt (1904), 1473; May (1907), 25-26; Will (1972), 369; Koerner (1975), 409.

¹⁴⁵ K *euthýnám* v 5. století srov. přelomově Piérart (1971) a po něm MacDowell (1978), 171-172; Todd (1993), 113; Bleicken (2002 [1994]), 285. Roberts (1982). např. 56, Piérarta ignoruje.

¹⁴⁶ Nepřesvědčuje mne však tvrzení Kriegela (1909), 47, že oligarchové usilovali především o získání perské podpory.

¹⁴⁷ Srov. **5.4.4.4** s pozn. 575.

5.2.3 Peisandrova druhá cesta do Athén

Činnost samských oligarchů poté, co se rozhodli pokračovat ve svém tažení proti demokracii, popisuje Thúkýdidés takto (THUC. VIII,64,1 a 65,1):

64/ παρακελευσάμενοι οὖν τοιαῦτα τὸν μὲν Πείσανδρον εὐθύς τότε καὶ τῶν πρέσβων τοὺς ἡμίσεις ἀπέστελλον ἐπ' οἴκου πράξοντας τάκει, καὶ εἴρητο αὐτοῖς τῶν ὑπηκόων πόλεων αἷς ἂν προσσχῶσιν ὀλιγαρχίαν καθιστάναι· τοὺς δ' ἡμίσεις ἐς τᾶλλα τὰ ὑπήκοα χωρία ἄλλους ἄλλη διέπεμπον...

65/ οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Πείσανδρον παραπλέοντες τε, ὥσπερ ἐδέδοκτο, τοὺς δήμους ἐν ταῖς πόλεσι κατέλυον, καὶ ἅμα ἔστιν ἀφ' ὧν χωρίων καὶ ὀπλίτας ἔχοντες σφίσιν αὐτοῖς ξυμμάχους ἦλθον ἐς τὰς Ἀθήνας.

64/ Tak se tedy povzbudili. Peisandra s polovinou posílá ihned vyslati domů, aby tam zařídili vše potřebné, a uložili jim zavést oligarchii ve všech obcích, v nichž přistanou. Ze zbylé poloviny poslali každého na jiné závislé území...

65/ Peisandros se svými společníky v souladu se svým rozhodnutím rušili demokracii v obcích, ke kterým připluli, v některých si zároveň přibrali za spojence těžkooděnce a dorazili do Athén.

Mezi tyto dvě zprávy je zařazena zmínka o převratech, které podle návodu athénských oligarchů nejspíše proběhly ve velkém množství spojeneckých obcí a jimž se zde není třeba podrobněji věnovat. Stačí poznamenat, že ve většině případů nejsme schopni určit, jakou ústavu měly spojenecké obce před dubnem 411. Navíc kromě Thasu¹⁴⁸ a měst zmíněných v THUC. VIII,69,3¹⁴⁹ Thúkýdidés neuvádí žádnou obec konkrétně a přiznává nejistotu o tom, co se dělo v jiných

¹⁴⁸ K událostem na Thasu (a problematickému vztahu THUC. VIII,64,2-4 s *Hell. Ox.* 10,4) srov. Pleket (1963), 73-77; Quinn (1964), 264-265; Bruce (1967), 62; Avery (1979); Andrewes (HCT V), 158-159; Gehrke (1984), 40-41 a (1985), 159-162; Smarczyk (1986), 47; Kagan (1987), 140-141 a 164-165; Bleckmann (1998), 216-231; Welwei (1999), 221-222; Reger (2004), 779; Lérida Lafarga (2007), 411-414; Hornblower (2008), 941-942; Robinson (2011), 180 s odkazy. K pozici Dietrefa srov. **5.2.1** s pozn. 95. Podle mého názoru je možné, že se Dietrefem podporovaný převrat na Samu odehrál až s úspěšným převratem v Athénách a neúspěšným na Samu, tj. na přelomu května a června; ale Avery (1979), 237 s pozn. 12, datuje Dietrefův odjezd do dubna, Andrewes (HCT V), 157-158, do druhé poloviny května; Averyho zřejmě následuje Kagan (1987), 162-163, pozn. 14.

¹⁴⁹ Srov. níže pozn. 156.

spojeneckých obcích, což je důležité pro otázku dokončenosti osmé knihy,¹⁵⁰ ale málo užitečné pro zájemce o vnitřní politiku spolkových obcí.

Kdy se Peisandros vydal na svou druhou cestu ze Samu do Athén, není právě jednoduché odhadnout.¹⁵¹ Jak jsem již poznamenal, posilování mocenských pozic v athénském vojsku na Samu oligarchům zabralo nějaký čas, je však otázka, zda vyžadovalo Peisandrovu osobní účast, respektive kdy si Peisandros mohl být stavem příprav na převrat na Samu tak jist, aby se vydal na cestu do Athén. Nevěřím, že by bylo tohoto stavu dosaženo během několika dní či pouze jednoho týdne. Peisandros tedy vyplul ze Samu nejdříve začátkem dubna 411 a spíše o pár týdnů později, což by kolidovalo s dobou, kdy skončil osmdesátidenní pobyt flotily Lakedaimoňanů a jejich spojenců na Rhodu. V té době již Athéňané na Samu pravděpodobně věděli o třetí spartsko-perské dohodě z Kaunu, ale neměli ještě důvod považovat ji za zásadní přelom,¹⁵² a kvůli tomu i soudobému stavu v Athénách Peisandros nemusel nijak spěchat.¹⁵³

Je zjevné, že Peisandros nezamířil ze Samu přímo do Athén. Z THUC. VIII,69,3 lze vyvodit, že ho doprovázeli těžkooděnci z Andru, Tému, eubojského Karystu a Aigíny. Jestliže se Peisandros zastavil pouze na těchto ostrovech, cestoval do Athén poměrně přímo.¹⁵⁴ Je možné, že se zastavil i na Naxu a Paru,¹⁵⁵ není ovšem jasné, proč by pak do Athén přijel bez doprovodu hoplítů z těchto ostrovů. Ať byl

¹⁵⁰ Srov. **2.1.1**, bod 8).

¹⁵¹ Podle Kriegela (1909), 46, se Peisandros a jeho kolegové vrátili na Samos v únoru a do Athén dorazili koncem května. Lang (2011 [1948]), 99-100, datuje Peisandrovo vyplutí do Athén do druhého dubnového týdne, Andrewes (HCT V), 154, do poloviny května, Pesely (1983), jeho příplutí do Athén do března, Kagan (1987), 141, datuje celou Peisandrovu cestu do května.

¹⁵² Srov. **5.2.2** ke konci.

¹⁵³ Tak Lang (2011 [1967]), 100; Andrewes (HCT V), 154-155. Jiného názoru byli Hignett (1952), 362-364, Pesely (1983), 104, a Heftner (2001), 89-91.

¹⁵⁴ Zato Woodhead (1954), 144, mluvil bezmála o Peisandrově okružní jízdě (podobně i Lang (2011 [1967]), 99-100, nebo Sommerstein (1977a), 120), za což ho oprávněně kritizuje Heftner (2001), 90, pozn. 407. Že tyto ostrovy ležely podél Peisandrovovy cesty, poznamenali již Grote (1859b), 34, pozn. 1, či Pesely (1983), 104.

¹⁵⁵ O Paru kvůli D. S. XIII,47,8 (Thérámenés obnovuje demokracii na Paru), a o Naxu kvůli Paru, spekulují Andrewes (HCT V), 161, a Hornblower (2008), 943. E. Meyer (1902), 584-585, Pesely (1983), 504, pozn. 123, a Gehrke (1985), 125, spekulují jen o Paru. Zato Berranger-Auserve (2000), 92-94, spekuluje, že oligarchie na Paru vznikla už roku 423/2.

kdekoli, nedá se přesně odhadnout, jak dlouho mu trvalo získat vlády těchto ostrovů na stranu athénských spiklenců.¹⁵⁶ Odhad dvou až tří týdnů¹⁵⁷ se mi zdá příliš nízký.

Zbývá otázka, jak dlouho před závěrečnou fází převratu Peisandros dorazil do Athén. Za normálních okolností by musel výsledky své cesty sdělit lidovému shromáždění neprodleně, jenže okolnosti, jak hned uvidíme, měly k normálu daleko. Thúkýdidés (VIII,65,2) naznačuje, že při Peisandrově příjezdu ještě nebylo vše připraveno k převratu, což by mohlo svádět k datování Peisandrova příjezdu nezanedbatelnou dobu před shromážděním na Kolónu, do druhé poloviny dubna nebo do začátku května.¹⁵⁸ Jenže z εὐθύς v THUC. VIII,67,1 vyplývá, že Peisandros začal se svými kolegy pracovat na převratu ihned po svém příjezdu, což naznačuje dobu několika dní před shromážděním popsaným v THUC. VIII,67,1. Proto jsem nakloněn jeho návrat klást ne více než dva týdny před shromážděním na Kolónu,¹⁵⁹ nejspíše tedy do druhé poloviny května.¹⁶⁰

Chronologii událostí předcházejících oligarchickému převratu bych tedy shrnul následovně:

Tabulka 3: Chronologie událostí předcházejících oligarchickému převratu

událost (pramen)	Busolt (1904)	Hackl (1959)	Lang ([1967] 2011)	Andrewes (HCT V)	Avery (1999)	nový návrh
bitva u Mílétu (THUC. VIII,25-26)	1432: září/říjen 412			58: podzim 412		říjen 412

¹⁵⁶ Srov. Andrewes (HCT V), 161; Gehrke (1985), 22 (Andros), 76 (Karystos), 159 (Ténos); Heftner (2001), 90.

¹⁵⁷ Tak Andrewes (HCT V), 154; Heftner (2001), 91. Hatzfeld (1951), 243, předpokládal, že mezi Peisandrovým odplutím ze Samu a příjezdem do Athén uběhlo jen několik dní.

¹⁵⁸ Tak Heftner (2001), 106-107, jenž ovšem neargumentuje THUC. VIII,65,2; jde podle něj o jeden z projevů Thúkýdidovy tendence zhušťovat události v THUC. VIII,67 (*contra* 5.4.2.). Micheli (1893), 84-85, odhadl dobu mezi Peisandrovým příjezdem a ustanovením rady čtyř set na dva měsíce.

¹⁵⁹ K jeho dataci srov. 5.4.4.2.

¹⁶⁰ Do druhé poloviny května či začátku června jeho příjezd datovali E. Meyer (1899), 414; Busolt (1904), 1476; Lang (2010 [1967]), 100; McCoy (1970), 36; Andrewes (HCT V), 154 a 187, a (1992b), 474. Zato Micheli (1893), 84-85, kladl Peisandrův návrat dva měsíce před ustavení čtyř set.

konec Thúkýdidova léta 412 (THUC. VIII,28,5)	1436: začátek listopadu 412					začátek listopadu 412
Astyochos připlouvá do Mílétu (THUC. VIII,36,1)	1442: polovina listopadu 412			186: nejpozději listopad 412		2. polovina listopadu 412
Alkibiadův útěk k Tissafernovi (THUC. VIII,45,1)	1438: konec října 412				128: říjen 412	listopad / prosinec 412
Alkibiadova zpráva na Samos (THUC. VIII,47,2)	1467: listopad 412		104: před zimním slunovratem 412	186: listopad 412	128: začátek listopadu 412	1. polovina prosince 412
jednání Athéňanů ze Samu s Alkibiadem (THUC. VIII,48,1)			104: prosinec 412-2. polovina února 411		142-3: 2. polovina prosince 412	prosinec 412 / leden 411
Peisandros vyplouvá do Athén	1468: 2. polovina prosince 411		104: konec února 411	186: prosinec 411	145: polovina února 411	1. polovina ledna 411
Frýnichovy dopisy Astyochovi (THUC. VIII,50-51)			102, 104: začátek ledna 411			
Astyochos vyplouvá z Mílétu (THUC. VIII,41,1)	1469: začátek ledna 411			186: konec prosince 412	143: 1. týden ledna 411	polovina ledna 411
bitva u Sýmé (THUC. VIII,42)				186: konec prosince 412		2. polovina ledna 411

roztržka Peloponnésanů s Tissafermem na Knidu (THUC. VIII,43,2-3 a 52)	1449: 1. polovina ledna 411					
Peloponnésané dobývají Rhodos, zazimování jejich flotily na 80 dní (THUC. VIII,44)	1450: polovina ledna 411		101 a 104: polovina ledna 411	93: polovina ledna 412	144: třetí týden ledna 411	leden / únor 411
Peisandros vyjednává v Athénách (THUC. VIII,53-54)	1470: konec prosince 412-konec ledna 411	17, 41: konec prosince 412	104: kolem poloviny března 411	186-187: začátek ledna-únor 411	145: 2. polovina února 411	
Peisandros odplouvá na Samos	1471: před koncem ledna 411				145: 2. polovina března 411	1. polovina února 411
Lénáje 411 (AR. <i>Lys.</i> nebo <i>Thesm.</i>)	1458, pozn. 3: začátek února		102: únor 411	185: únor 411	148: polovina února 411	únor 411
Diomedón a León začínají útočit na Rhodos (THUC. VIII,55,1)		42-3: polovina ledna-1. týden února 411				2. polovina února 411
vražda Androklea (THUC. VIII,65,2)		48: leden-únor 411				mezi únorem a dubnem 411, spíše v únoru
jednání Athéňanů s Alkibiadem zastupujícím Tissaferma (THUC. VIII,56)	1471: 1. polovina února 411	41-43: polovina února-1. týden března 411	99-100: poslední dva týdny března	136: ke konci zimy	145: březen / duben 411	1. polovina března 411

Athénští poslové se vracejí na Samos (THUC. VIII,63,3-4)				154: konec března		2. polovina března 411
dohoda Tissaferna a Peloponnésanů v Kaunu (THUC. VIII,57)	1451: konec února 411		99-100: 1. týden dubna 411		145-146: 1. polovina dubna 411	březen / duben 411
Peisandros odplouvá dosazovat oligarchie (THUC. VIII,64,1)				154: polovina května		začátek dubna 411
Peloponnésané vyplouvají z Rhodu; konec Thúkýdidovy zimy 412/11 (THUC. VIII,60,2)	1450, 1454: začátek dubna 411	60: začátek dubna 411			146: polovina dubna 411	1. polovina dubna 411
Velké Dionýsie 411 (AR. <i>Lys.</i> nebo <i>Thesm.</i>)			102: březen 411	185: polovina dubna 411	130, pozn. 13: březen 411	
odpadnutí Abýdu a Lampsaku; Strombichidés odplouvá ze Samu (THUC. VIII,61)	1455: květen 411	60: nejpozději 20. dubna 411				1. polovina května 411
Peisandros připlouvá do Athén (THUC. VIII,67,1)	1476: konec května 411		99-100: poslední týden května 411			2. polovina května 411

5.3 DĚNÍ V ATHÉNÁCH BĚHEM PEISANDROVY NEPŘÍTOMNOSTI

5.3.1 Teror oligarchů

Thúkýdidés popisuje dění v Athénách mezi únorem a květnem 411 v VIII,65,2-67,1. Podle VIII,65,2 zavraždili „jacísi mladíci“ Androklea, který měl velký podíl na vyhnání Alkibiada. Jejich motivem bylo jednak to, že byl démagógem, jednak přesvědčení, že se tak zavděčí Alkibiadovi. Androklés nebyl jejich jedinou obětí (Ἀνδροκλέα τέ τινα τοῦ δήμου μάλιστα προεστῶτα ξυστάντες τινές τῶν νεωτέρων κρύφα ἀποκτείνουσιν, ὅσπερ καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην οὐχ ἤκιστα ἐξήλασε, καὶ αὐτὸν κατ' ἀμφοτέρα, τῆς τε δημαγωγίας ἔνεκα καὶ οἰόμενοι τῷ Ἀλκιβιάδῃ ὡς κατιόντι καὶ τὸν Τισσαφέρνῃ φίλον ποιήσονται χαριεῖσθαι, μᾶλλον τι διέφθειραν· καὶ ἄλλους τινὰς ἀνεπιτηδείους τῷ αὐτῷ τρόπῳ κρύφα ἀνήλωσαν).

Z THUC. VIII,54,4 (μηκέτι διαμέλλεσθαι) lze vyvodit, že tento teror začal velmi brzy poté, co se Peisandrovi povedlo vytvořit koalici spikleneckých klubů.¹⁶¹ Androklés¹⁶² musel být zabit předtím, než se v Athénách dozvěděli o krachu jednání s Tissafernem, což možný čas příliš neomezuje, ale jsem nakloněn přesvědčení, že jeho vražda celý proces terorizování odstartovala a že k této první doložené politické vraždě v Athénách od dob Efialtových¹⁶³ došlo spíše v únoru než v dubnu 411.¹⁶⁴ Identitu ostatních obětí neznáme, stejně jako neznáme jména mladých spiklenců, kteří vraždy páchali.¹⁶⁵ O mužích v pozadí lze jen spekulovat na základě THUC. VIII,68.¹⁶⁶

¹⁶¹ Zato Andrewes (HCT V), 131 a 193, a (1992b), 472, z Aristofanových her uvedených roku 411 vyvozuje, že teror nezačal ihned po Peisandrově odjezdu, ba ani před Dionýsiemi (*contra* **2.6.1**, pozn. 192).

¹⁶² PA 870; Woodhead (1954), 136; Andrewes (HCT V), 161; PAA 128.255. K jeho nepřátelství s Alkibiadem srov. též AND. I,27, z nějž patrně čerpal PLUT. *Alc.* 19,1 a 3, ať už přímo, nebo nepřímo.

¹⁶³ Srov. k tomu Mann (2007), 281.

¹⁶⁴ Jen těžko obhajitelný mi připadá názor, že k vraždě Androklea došlo až po ztroskotání jednání s Tissafernem (tak Connor (1984), 222-223, pozn. 23). Za první oběť radikálů Androklea považoval i Grote (1859b), 31-32. Beloch (1914), 384, jeho vraždu zasadil do doby vyjednávání s Tissafernem. Do dnů převzetí moci čtyřmi sty datoval vraždu Androklea Cuniberti (1997), 67 a 73.

¹⁶⁵ Grote (1859b), 41, jistě přehání tvrzením, že Antifón nechal popravit všechny lidově smýšlející řečníky. Hornblower (2008), 945, upozorňuje mj. na kontrast mezi anonymitou v této pasáži a uváděním jmen nepřítelů významných námořních velitelů, což je samozřejmě projevem Thúkýdidovy volby tématu.

¹⁶⁶ Srov. **5.4.3.1**.

THUC. VIII,65,3-66,1 se věnuje oficiálnímu programu oligarchů, který budu analyzovat v následující kapitole. THUC. VIII,66,1-66,5 plasticky vykresluje atmosféru strachu, kterou v Athénách oligarchové nastolili:

66/ ... δῆμος μέντοι ὁμῶς ἔτι καὶ βουλὴ ἢ ἀπὸ τοῦ κυάμου ξυνελέγετο· ἐβούλευον δὲ οὐδὲν ὅτι μὴ τοῖς ξυνεστῶσι δοκοίη, ἀλλὰ καὶ οἱ λέγοντες ἐκ τούτων ἦσαν καὶ τὰ ῥηθησόμενα πρότερον αὐτοῖς πρὸς κεῖνον. [2] ἀντέλεγέ τε οὐδεὶς ἔτι τῶν ἄλλων, δεδιῶς καὶ ὀρῶν πολὺ τὸ ξυνεστηκός· εἰ δέ τις καὶ ἀντείποι, εὐθύς ἐκ τρόπου τινὸς ἐπιτηδεῖου ἔτεθνήκει, καὶ τῶν δρασάντων οὔτε ζήτησις οὔτ' εἰ ὑποπεύοιντο δικαίωσις ἐγίγνετο, ἀλλ' ἡσυχίαν εἶχεν ὁ δῆμος καὶ κατάπληξιν τοιαύτην ὥστε κέρδος ὁ μὴ πάσχων τι βίαιον, εἰ καὶ σιγῶν, ἐνόμιζεν. [3] καὶ τὸ ξυνεστηκός πολὺ πλεον ἡγούμενοι εἶναι ἢ ὅσον ἐτύγχανεν ὃν ἡσῶντο ταῖς γνώμαις, καὶ ἐξευρεῖν αὐτὸ ἀδύνατοι ὄντες διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως καὶ διὰ τὴν ἀλλήλων ἀγνωσίαν οὐκ εἶχον.¹⁶⁷ [4] κατὰ δὲ ταῦτο τοῦτο καὶ προσολοφύρασθαί τινα ἀγανακτήσαντα, ὥστε ἀμύνασθαι ἐπιβουλεύσαντα, ἀδύνατον ἦν· ἢ γὰρ ἀγνώστα ἂν ἤυρεν ᾧ ἐρεῖ ἢ γνώριμον ἄπιστον. [5] ἀλλήλοις γὰρ ἅπαντες ὑπόπτως προσῆσαν οἱ τοῦ δήμου, ὡς μετέχοντά τινα τῶν γιγνομένων. ἐνήσαν γὰρ καὶ οὐς οὐκ ἂν ποτέ τις ᾤετο ἐς ὀλιγαρχίαν τραπέσθαι· καὶ τὸ ἄπιστον οὔτοι μέγιστον πρὸς τοὺς πολλοὺς ἐποίησαν καὶ πλεῖστα ἐς τὴν τῶν ὀλίγων ἀσφάλειαν ὠφέλησαν, βέβαιον τὴν ἀπιστίαν τῷ δήμῳ πρὸς ἑαυτὸν καταστήσαντες.

66/ ... *Přesto se však scházeli lid a losem určená Rada; nediskutovali ale o ničem, co neschválili spiklenci, řečníci byli z jejich řad a předem si od nich nechávali kontrolovat, co řeknou. (2) Ze strachu a při pohledu na početnost spiklenců jim už nikdo neoponoval. A pokud se jim někdo postavil na odpor, záhy byl nějakým vhodným způsobem zavražděn. Po pachatelích se nepátralo, a když už se dostali do podezření, nedostalo se jim spravedlivého trestu. Lid nepodnikal nic a byl tak zaražený, že i člověk, který se nevyjadřoval, považoval za výhru, když neutrpěl žádné násilí. (3) Lidé se domnívali, že je spiklenců mnohem více, než jich ve skutečnosti bylo, a proto propadali beznaději. Nemohli zjistit skutečnost kvůli velikosti obce a tomu, že se navzájem neznali. (4) Z téhož důvodu bylo nemožné, aby si nespokojenec postěžoval nebo aby kul plány na obranu, neboť by musel mluvit k neznámému nebo nedůvěryhodnému známému. (5) Představitelé lidu k sobě navzájem přistupovali s podezřením, že se ten druhý podílí na stávajících událostech. Mezi spiklenci byli i lidé, které by nikdo nikdy nepovažoval za stoupence oligarchie. Ti vzbudili mezi mnoha demokraty*

¹⁶⁷ αὐτοὶ ἐξευρεῖν, které na tomto místě dodávají **ABEF** (αὐτὸ ἐξευρεῖν **M**), je nejspíše výsledkem mechanické korrupce textu, srov. Maurer (1995), 15 a 153-154. Není důvod spekulovat o dvou původních verzích jako Classen&Steup (1922), 290-291, a Andrewes (HCT V), 163 (který sám též dává přednost mechanickému poškození textu). Hornblower (2008), 947, je nakloněn tato slova „v nějaké podobě“ zachovat v textu kvůli repetitivnosti celé kapitoly.

největší nedůvěru, nejvíce prospěli bezpečí oligarchů a vypěstovali v lidu velkou vzájemnou podezíravost.

Ze slov ἀνεπιτηδείους (THUC. VIII,65,2) nebo ἐκ τρόπου τινὸς ἐπιτηδείου ἐτεθνήκει (THUC. VIII,66,2) bylo vyvozeno, že Thúkýdídés sympatizoval s oligarchy;¹⁶⁸ ale podle mého názoru by bylo těžké postavit je do horšího světla než popisem toho, jak vraždí vybrané spoluobčany.¹⁶⁹ Výše citované obraty jsou podány z hlediska spiklenců, což neimplikuje, že Thúkýdídés jejich hodnocení sdílel nebo že od nich měl informace.¹⁷⁰

Podle jiného čtení této pasáže tu Thúkýdídés mlčky upozorňoval na zbabělost athénských demokratů. Jelikož oligarchové ovládli radu pěti set, musela jich v ní prý být většina, a ostatně Thúkýdídés nepopisuje žádný hrdinský odpor proti oligarchům; tudíž by se prý zánik athénské demokracie neměl přičítat jen zavražďovací kampani, ale i zbabělosti Athéňanů.¹⁷¹ Hysterie byla ovšem důsledkem oligarchického teroru a Thúkýdídés velmi dobře zdůraznil, jak beznadějně musel vyhlížet odpor proti neznámým teroristům. Oligarchové rozhodně nemuseli sami zaujímat v radě pěti set většinu, pokud dokázali většinu jejích členů přesvědčit, že jim jde o život, což po nevyjasněné vraždě Androklea a dalších demokratů zjevně nebylo příliš obtížné. Pokud jde o absenci heroičnosti, je typická pro celé Thúkýdídovo dílo.¹⁷² Je tedy samozřejmě pravda, že strach nebyl jediným motivem pádu demokracie, ale rozhodně byl – podle Thúkýdida – důvodem nejvýznamnějším.¹⁷³

Podle Thúkýdida tedy oligarchové odsouzeníhodnými metodami mezi únorem a dubnem 411 fakticky ovládli Athény. Je však Thúkýdídův popis událostí pravdivý? Jiné prameny oligarchický teror vůbec nezmiňují.

¹⁶⁸ Canfora (1999), 27.

¹⁶⁹ Podobně též Westlake (1989 [1973]), 185.

¹⁷⁰ Druhou tezi navrhl Sartori (1951), 12-13.

¹⁷¹ Tak M. C. Taylor (2010), 190-223, zvl. 213. *Contra* J. L. Shear (2011), 30, pozn. 33; David (2014), *passim*, zvl. 18 s pozn. 26.

¹⁷² Srov. **2.1.2.3** s pozn. 43.

¹⁷³ Nevím, na základě čeho Bearzot (1999a), 281-282, tvrdí, že Thúkýdídés popisuje zavražďování a korupci.

Tak Xenofón nechává Thérámena v obhajobě proti Kritiovým nařčením zdůraznit, že lid odhlasoval oligarchii, když byl poučen, že si tak získá důvěru Lakedaimoňanů (XEN. *Hell.* II,3,45: τὴν μὲν γὰρ ἐπὶ τῶν τετρακοσίων πολιτείαν καὶ αὐτὸς δῆπου ὁ δῆμος ἐψηφίσατο, διδασκόμενος ὡς οἱ Λακεδαιμόνιοι πάσῃ πολιτείᾳ μᾶλλον ἂν ἢ δημοκρατίᾳ πιστεύσειαν);¹⁷⁴ ovšem přiznání teroru před převratem čtyř set by podkopalo Thérámenovu argumentaci směřující k tezi, že radikální oligarchové škodí stabilitě oligarchie, na rozdíl od umírněných jako on.

Aristoteléské *Athénské státní zřízení* výslovně tvrdí, že hlavním motivem rozpuštění demokracie byla naděje na perskou pomoc ve válce ([ARIST.] *Ath.* 29,1: μάλιστα δὲ συμπεισθέντων τῶν πολλῶν διὰ τὸ νομίζειν βασι[ι]λέα μᾶ[λ]λον ἑαυτοῖς συμπολεμήσειν, ἐὰν δι' ὀλίγων ποιήσωνται τὴν πολιτείαν); autor tohoto textu tedy zjevně dal přednost jinému prameni, snad Androtiónově *Atthidě*, před Thúkýdidovým podáním, které jistě znal,¹⁷⁵ možná kvůli svým sympatiím k umírněným oligarchům.

Od této verze se mírně liší zmínka v Aristotelově *Politice* tím, že slib perské pomoci prohlašuje za klamný (ARIST. *Pol.* V,1304b12-15: ἐπὶ τῶν τετρακοσίων τὸν δῆμον ἐξηπάτησαν φάσκοντες τὸν βασιλέα χρήματα παρέξειν πρὸς τὸν πόλεμον τὸν πρὸς Λακεδαιμονίους),¹⁷⁶ na druhou stranu uvádí čtyři sta jako příklad vlády, která se dostala k moci klamem, a to v kontrastu s násilím (ARIST. *Pol.* V,1304b8-10). Možná tedy vycházel z téhož pramene jako autor *Athénského státní zřízení*.

Diodóros Sicilský ve svých dvou pojednáních o vládě čtyř set¹⁷⁷ uvádí dva různé motivy ustavení oligarchie, nejpve sklíčenost lidu nad ztrátou spojenců (D. S. XIII,34,2: εὐθὺς γὰρ Χῖοι καὶ Σάμιοι καὶ Βυζάντιοι καὶ πολλοὶ τῶν συμμάχων ἀπέστησαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους. διόπερ ὁ δῆμος ἀθυμήσας ἐξεχώρησεν ἐκουσίως τῆς δημοκρατίας, ἐλόμενος δὲ ἄνδρας τετρακοσίου, τούτοις τὴν διοίκησιν ἐπέτρεψε τῶν κοινῶν), poté přesvědčení, že se pro vedení války lépe

¹⁷⁴ Srov. k tomu též **5.4.2.12.**

¹⁷⁵ Srov. **2.2.2.1.**

¹⁷⁶ Srov. též May (1907), 68; Andrewes (HCT V), 211; Bertelli (1994), 96.

¹⁷⁷ Srov. **2.3.2.**

hodí oligarchie než demokracie (D. S. XIII,36,2: ἐλόμενοι δὲ τετρακοσίους ἄνδρας, τούτοις ἔδωκαν τὴν ἐξουσίαν αὐτοκράτορα διοικεῖν τὰ κατὰ τὸν πόλεμον· ὑπελάμβανον γὰρ τὴν ὀλιγαρχίαν εὐθετωτέραν εἶναι τῆς δημοκρατίας ἐν ταῖς τοιαύταις περιστάσεσιν). Diodóros sám podkopává svou autoritu na prvním citovaném místě nesprávným tvrzením, že od Athéňanů odpadl i Samos,¹⁷⁸ a zavádějící informací, že k zavedení oligarchie přispělo odpadnutí Byzantia, ke kterému došlo až po ustavení vlády čtyř set.¹⁷⁹ Druhá Diodórova verze je pravdivá v tom, co tvrdí, jenže neříká, co Athéňany přivedlo k názoru, že se oligarchie pro válku hodí lépe.

Totéž lze vytknout Iustinovi, který uvádí podobný motiv jako Diodóros (IUSTIN. V,3,4-5: *Atheniensibus imminente periculo belli maior salutis quam dignitatis cura fuit.* [5] *Itaque permittente populo imperium ad senatum transfertur*).

Konečně Ísokratés (VIII,108), Lýsiás (XXV,27) a Aischínés (II,176) prohlásili oligarchii čtyř set za důsledek nedostatků demokratických politiků. Ovšem Ísokratés se v příslušné pasáži svého pamfletu *O míru* snaží dokázat, že touha po moci vede ke zkáze; zmínka o (krátkodobě) úspěšné teroristické kampani by jednak narušila jeho argumentaci a jednak by znemožňovala antitezi vůči vládě třiceti. Ostatně jsou jeho formulace natolik obecné, že by je chápat i jako odkaz na sicilskou výpravu. Lýsiův klient se v průběhu celé řeči staví do role oběti sýkofantů (srov. např. LYS. XXV,1 a 3), kterým přičítá odpovědnost za vše zlé, co kdy Athéňany postihlo;¹⁸⁰ popis teroru, který předcházel oligarchickému převratu roku 411 (na jehož jiné stránky ve své řeči odkazuje celkem často) by mu tedy jedině uškodil. Aischínés uvádí vládu čtyř set v dlouhém výčtu neštěstí, které Athéňanům v minulosti přivodily války; chce prokázat, že mírová politika, kterou prosazoval, Athénám vždy prospívala. Vnitropolitické spory jsou pro něj spíše podružné a násilí mezi občany je zcela mimo oblast jeho momentálního zájmu. Byl by mohl tento teror prohlásit za jeden z neblahých důsledků války, ale

¹⁷⁸ Jak upozornil už Quinn (1981), 19. Diodóra se snaží bránit Cuniberti (1997), 58 s pozn. 22.

¹⁷⁹ K odpadnutí Byzantia srov. THUC. VIII,80,2-3. K dataci této události srov. Busolt (1904), 1496 (začátek srpna); Kagan (1987), 175-176; Nývlt (2012a), 156.

¹⁸⁰ Srov. podrobněji Piovan (2012), 208-211.

není příliš divu, že to neudělal, i s ohledem na obecnou vzácnost zmínek o vládě čtyř set u řečníků jeho doby.¹⁸¹

Mlčení všech výše citovaných pramenů o teroru před ustavením čtyř set tedy nijak nezaráží, protože jim na rozdíl od Thúkýdida nejde o detailní popis toho, jak mohla athénská demokracie po sto letech existence zaniknout, a podrobným líčením zavražďování lidu by jejich autoři neměli co získat.

Zato je nápadné, že o této zavražďovací akci není ani slovo v *Obhajobě Polystrata*, pro jejíhož autora by teror byl vynikajícím argumentem, který by obhájil Polystratovu spolupráci s oligarchickým režimem (zavražďování popsané v [Lys.] XX,9 se týká doby vlády čtyř set).¹⁸² Toto *argumentum ex silentio* je však slabé, především proto, že nemáme k dispozici text celé řeči (resp. celých řečí), a též kvůli celkově nevysoké úrovni této řeči.¹⁸³ Šlo by též namítnout, že mluvit o zavražďování lidu by jasně obviňovalo porotce z nedostatku odvahy bránit demokracii, čímž by autor riskoval urážku porotců; autor však dělá něco velmi podobného, když se nezdráhá porotcům připomenout, že se lid nechal k předání moci pěti tisícům přesvědčit ([Lys.] XX,16: ὑμεῖς αὐτοὶ πεισθέντες ὑπὸ τούτων παρέδοτε τοῖς πεντακισχιλίοις).¹⁸⁴ Řečník měl v úmyslu vypořádat se s konkrétním bodem obžaloby, ne zmenšit Polystratovu vinu poukazem na násilí, které umožnilo ustavení oligarchie. To mohl udělat jiný přímluvce za Polystrata.

O oligarchickém teroru před nastolením čtyř set konečně mlčí i Lýsiás při svém popisu Thérámenovy role při převratu čtyř set; jen uvádí, že Thérámenés lid

¹⁸¹ Srov. **2.4.1** ke konci.

¹⁸² Tak správně Heftner (2001), 110 a 113-114 (mlčky opravující svůj dřívější názor: Heftner (1999a), 81, pozn. 36). Zato Apostolakis (2003), 148, tuto pasáž vztahuje na dobu před převratem i po něm, a Kuberka (1907), 356, na dobu před převratem.

¹⁸³ Srov. **2.4.1**. Heftner (2001), 69-70, věří, že text dobře zrcadlí tematiku Polystratova členství v radě čtyř set, protože byl sepsán a publikován s úmyslem očistit ho. Srov. však **2.4.2** s pozn. 156.

¹⁸⁴ Srov. též [Lys.] XX,13: ὑμῶν ψηφισαμένων πεντακισχιλίοις παραδοῦναι τὰ πράγματα, citováno v kontextu a přeloženo níže, **5.4.2.9**. Souhlasím s interpretací navrženou Heftnerem (1999a), 79-80, dle něž se slova ὑπὸ τούτων v [Lys.] XX,16 nevztahují na všechny členy čtyř set, ale jen na jejich radikálně oligarchické lídry (podobně již Rohrmoser (1892), 328-329, pozn. 22).

přesvědčil (LYS. XII,65).¹⁸⁵ I toto *argumentum ex silentio* mi připadá slabé. Lýsiovi šlo o to, aby vrhnul na Thérámena co nejhorší světlo, a pokud Thérámenés ve všeobecném povědomí nebyl s násilnostmi spojován (na čemž Thérámenés pracoval již od podzimu roku 411), Lýsiás by této argumentaci musel věnovat více prostoru, než byl asi ochoten, tím spíše, že pro něj byla mnohem významnější Thérámenova role v nastolení vlády třiceti (LYS. XII,68-78).

K dispozici máme ještě Aristofanovy komedie. Výše jsem však zdůvodnil svou skepsi ke snahám o bezpečné a přesné datování obou her: například nelze tvrdit, že *Ženy o Thesmoforiích* ukazují větší strach z tyranidy než *Lýsistrata*, tyto obavy zaznívají v obou komediích a těžko říci, ve které explicitněji. Tak či tak s pomocí těchto vyjádření nelze Thúkýdidův popis událostí ani vyvrátit, ani potvrdit.¹⁸⁶

Nic také nelze vyvozovat z voleb stratégů na rok 411/10, které by za normálních okolností měly proběhnout v březnu 411 (pokud již bylo v platnosti pravidlo známé z [ARIST.] *Ath.* 44,4).¹⁸⁷ Nevíme však ani to, zda k nim skutečně došlo,¹⁸⁸ natožpak zda při nich hrála nějakou roli oligarchická kampaň, a ze složení kolegia stratégů roku 411/10 tudíž nelze pro tuto otázku nic vyvodit. A konečně mne nepřesvědčuje ani pokus omezit teror oligarchů až na dobu mezi rozhodnutím omezit plná občanská práva na pět tisíc mužů a shromážděním na Kolónu.¹⁸⁹ Na absolutní kontrolu oligarchů nad děním také ukazuje, že Peisandros

¹⁸⁵ Tento úsek cituji v **5.4.2.3**. Z Lýsiova mlčení (a z ἐκουσίως v D. S. XIII,34,2 citovaného výše) vyvozoval Thúkýdidovu nadsázku Harris (1990), 268.

¹⁸⁶ Srov. **2.6.1** pro otázku datování obou komedií a **2.6.2** pro otázku jejich politického významu.

¹⁸⁷ Existují indicie, že tomu tak bylo, srov. Pritchett (1940).

¹⁸⁸ K této otázce srov. Kunle (1909), 71, pozn. 111; Avery (1959), 320-321; Pesely (1983), 99-100; Bearzot (1999a), 276-278, a (2013), 59-60. Je možné, že byly volby odkládány tak dlouho, až jmenování stratégů zbylo na vládu čtyř set. Je ovšem stejně dobře možné, že vláda čtyř set některé zvolené strategy potvrdila a jiné nahradila svými stoupenci. LYS. XII,65 nevyvrací žádnou z těchto možností; opatření o volbě stratégů v [ARIST.] *Ath.* 30,2 nepovažuji za relevantní (srov. **7.2.4**); a nepřesvědčuje mne návrh, že byl Dieitrefés stratégem zvoleným na rok 411/10, když řídil oligarchický převrat na Thasu (THUC. VIII,64,2, srov. **5.2.1** s pozn. 95).

¹⁸⁹ Pace Heftner (1999a), 82 a (2001), 101-104. Srov. však **5.4.2.9**, bod II).

zřejmě nemusel referovat o selhání své mise lidu a jistě za ně nebyl hnán k odpovědnosti.¹⁹⁰

Nic nás tedy nenutí Thúkýdidovu verzi odmítnout. A jelikož mne nepřesvědčují ani pokusy najít stopy přehánění v samotném Thúkýdidově díle,¹⁹¹ jsem ochoten přijmout Thúkýdidův popis dění v Athénách během Peisandrový nepřítomnosti jako spolehlivý:¹⁹² oligarchové v průběhu února až dubna 411 *de facto*, byť ne *de iure*, ovládli Athény.¹⁹³

5.3.2 Program oligarchů a názorové spektrum

Thúkýdidés upozorňuje, že k ovládnutí města oligarchové nepoužívali výhradně násilné prostředky, ale také manipulativní rétoriku (THUC. VIII,65,3-66,1):

65/ ... [3] λόγος τε ἐκ τοῦ φανεροῦ προείργαστο¹⁹⁴ αὐτοῖς ὡς οὔτε μισθοφορητέον εἶη ἄλλους ἢ τοὺς στρατευομένους οὔτε μεθεκτέον τῶν πραγμάτων πλέοσιν ἢ πεντακισχιλίοις, καὶ τούτοις οἱ ἂν μάλιστα τοῖς τε χρήμασι καὶ τοῖς σώμασιν ὠφελεῖν οἰοί τε ὦσιν.

66/ ἦν δὲ τοῦτο εὐπρεπὲς πρὸς τοὺς πλείους, ἐπεὶ ἔξειν γε τὴν πόλιν οἵπερ καὶ μεθίστασαν ἔμελλον.

65/ ... (3) *Také již předem otevřeně mluvili o tom, že by se plat neměl dávat nikomu kromě vojáků na výpravách a že by podíl na politických právech*

¹⁹⁰ Heitsch (2007), 106-108, dochází k závěru, že Thúkýdidovo mlčení o Peisandrově „závěrečné zprávě“ je projevem nehotovosti osmé knihy. Je pozoruhodné, že oligarchové svěřili vůdčí roli na shromáždění na Kolónu Peisandrovi, o jehož neúspěchu při vyjednávání s Persií se všeobecně vědělo (*pace* May (1907), 26, a Kagan (1987), 150); zřejmě to ukazuje panující přesvědčení, že třetí spartsko-perská smlouva nevydrží o nic déle než dvě předchozí.

¹⁹¹ Heftner (2001), 112, poukazuje na to, že při rozpuštění rady pěti set považovali oligarchové za potřebný ozbrojený doprovod (THUC. VIII,69,1; srov. též **5.4.4.1**). To bych neinterpretoval ani tak jako známku nejistoty jako pokračování v úspěšném stylu. Není, myslím, nutné předpokládat, že Thúkýdidés chtěl událostem vnutit tvar odpovídající jeho popisu korkýrské občanské války, *pace* Heftner (2001), 112-113, Hornblower (2008), 946, a snad J. L. Shear (2011), 65.

¹⁹² Podobně též Mann (2007), 280-281; Bearzot (2013), 70-76.

¹⁹³ Za tím účelem nemuseli pomalu infiltrovat úřady kontrolující vyjadřování demokratické vůle, jak předpokládá Bearzot (1999a), 278-279, a (2013), 57 a 62. Není mi jasné, jak by při tom měli postupovat.

¹⁹⁴ προείργαστο **CG**, προσείργαστο **ABEFM**, προείρητο Herwerden, jež následují Classen&Steup (1922), 155, a váhá i Andrewes (HCT V), 162. Jazykové experimenty ve stylu λόγος...προείργαστο jsou však thúkýdidovské. Čtení **CG** se přidržují Hude (1901), 260, H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 52, i Alberti (2000), 262.

*nemělo mít více než pět tisíc lidí, a to těch, kteří budou mít nejvíce prostředků pro službu státu svými penězi i svými silami.
66/ Ale to byla pouze hezká zástěrka pro většinu, protože muži usilující o převrat se chystali ovládnout obec.*

Tento program je prvním doloženým případem, kdy bylo v Athénách využívání všech občanských práv, včetně účasti na sněmu, podmíněno výší majetku.¹⁹⁵ Nevěřím ovšem, že tu jde o formální návrh předložený komisí *syngrafeů* již před Peisandrovým příjezdem;¹⁹⁶ spíše se o tomto návrhu mluvilo při neformálních příležitostech.

Z Thúkýdidova prohlášení, že šlo o ryzí propagandu, jistě neplyne, že by si Athéňané většinově přáli ustavení vlády pěti tisíc, jen že pro ně byla přijatelnější než to, oč oligarchové skutečně usilovali.¹⁹⁷ Problematičtější jsou implikace tohoto tvrzení pro názory athénských oligarchů.

Někteří badatelé Thúkýdidovo tvrzení přijali a vyvodili z něj, že přinejmenším před shromážděním na Kolónu mezi athénskými oligarchy nepanovaly žádné názorové rozdíly: všichni oligarchové prosazovali úzkou oligarchii ve stylu čtyř set. Jiní odborníci však v THUC. VIII,65,3 spatřují odraz ideálu umírněných oligarchů.¹⁹⁸ Na obecnější rovině někteří badatelé zpochybňují, že by v Athénách 5. století mohla existovat skupina, kterou by bylo možno smysluplně označit za

¹⁹⁵ Na to upozornil již Mann (2007), 138 a 279.

¹⁹⁶ Mimo badatelů věřících v existenci dvou komisí *syngrafeů* (srov. **5.4.1.2**, pozn. 247) to předpokládali i E. Meyer (1899), 420; Schultess (1919), 2467-2468; Ehrenberg (1965 [1922]), 315-316; a snad Monge (1995), 34 s pozn. 68. *Contra* Kunle (1909), 48; Wilcken (1935), 39, pozn. 1; Sartori (1951), 39 (ne zcela přesvědčivě); Heftner (2001), 107, pozn. 60. Sordi (2002 [1981]), 406, nepřesvědčivě navrhl, že byl tento návrh šířen formou pamfletu.

¹⁹⁷ Pace M. C. Taylor (2002), 211-212. Propaganda může slibovat i menší ze zel, které prezentuje jako nevyhnutelná.

¹⁹⁸ První názor zastávali např. Razzano Giammarco (1973), 404; Raaflaub (1992), 26; Marcaccini (2013), 424-426; David (2014), 27-29; Hawthorn (2014), 217. J. L. Shear (2011), zvl. 65-66, tvrdí, že Thúkýdidés se svým dělením oligarchů na dvě skupiny přijal optiku soudních řečí, v nichž bývalí oligarchové svalovali vinu na své mrtvé kolegy (*contra* David (2014), 32); není však jasné, zda naznačuje, že ho to vedlo k nepřesnosti.

Druhý názor zastávali např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 113-114; Ostwald (1986), 368-369; Kagan (1987), 142-143. Wilcken (1935), 35, tuto pasáž prohlásil za program radikálů, ale proti tomu mluví zmínka o pěti tisících. Andrewes (HCT V), 162, zřejmě naznačuje, že oligarchové upravili zveřejněný program v souladu s očekáváním ostatních Athéňanů. Srov. též **5.4.1.1**, pozn. 259.

umírněné oligarchy, protože athénská politika podle nich postrádala ideologický rozměr, zatímco jiní vykládali athénskou politiku pod zorným úhlem sporů mezi demokraty, umírněnými a radikály, a někteří dokonce připisovali umírněným klíčový význam.¹⁹⁹

Zdá se mi *a priori* jasné, že názory na to, kolik občanů by mělo mít v rukou svrchovanou moc, se lišily.²⁰⁰ Pak není důvod odmítat dělení oligarchů na radikální skupinu prosazující co nejužší oligarchii a umírněné usilující o méně zásadní reformu.²⁰¹ Je však třeba mít na paměti, že mezi těmito dvěma skupinami nelze vést ostrou dělicí linii. Muži, kteří se shodovali na rozsahu zrušení diet, nemuseli mít stejný názor na ideální počet plnoprávných občanů.

Přinejmenším některé umírněné oligarchy neodradila od spolupráce s radikály ani série politických vražd, ani vědomí, že radikálové chtějí ustavit všemocnou radu o několika stech členech.²⁰² Jedním z těchto umírněných oligarchů mohl být i Thérámenés, syn *probúla* Hagnóna ze Steirie; o to, zda jej lze zařadit mezi umírněné oligarchy, se ale vedou spory, jelikož podle názorů některých badatelů

¹⁹⁹ První názor zastávali např. Sealey (1967), 111-120 a 126-130, Will (1972), 377, Ruschenbusch (1979a), 100-107, Sancho Rocher (2004), 81-93, nebo Marcaccini (2013), 425.

Druhý např. Beloch (1884), 62-76, *passim*; Micheli (1893), 104-105; Meyer (1902), 574-581; Busolt (1904), 1459-1467; Hignett (1952), 278-279; McCoy (1970), *passim*; Westlake (1989 [1973]), 191-193; Pesely (1983), 95-97 a *passim*; Ellis (1985), 105-110; Kagan (1987), 117, pozn. 42, a *passim*; Monge (1995), 37-39; McCoy (1997), 176-177; Heftner (1999a), 90-91, (1999c), 225, a (2001), 114-117.

Pro vyvážená hodnocení umírněných oligarchů srov. Micheli (1893), 105-106; E. Meyer (1902), 595-596; Busolt (1904), 1501, pozn. 3; Hignett (1952), 278-279; Adeleye (1973), 80; Andrewes (HCT V), 300; Lintott (1982), 151-152; Kagan (1987), 189-190; Erbse (1989), 49; Heftner (2001), 262-264 (zdůrazňující různorodost opozice proti vládě čtyř set).

²⁰⁰ To zdůraznili např. již Ledl (1910), 49-50, Bibauw (1965), 477-478, Pesely (1983), 91-92, či Grossi (1984), 29. K vágnosti oligarchického programu srov. 4.1, pozn. 22.

²⁰¹ Je např. příliš zjednodušující tvrdit jako Bibauw (1965), 481-483, že umírnění si přáli návrat ke kleisthenovské ústavě. Někteří o to zřejmě stáli, ale jiní měli o správném postupu, jak omezit radikální demokracii, jistě jiné představy.

²⁰² Na to upozornil Bibauw (1965), 477, konkrétně k Thérámenovi srov. v tomto duchu Heftner (2001), 129-130, pozn. 69, kritizující McCoye (1970), 65-66. Umírnění se mohli považovat za mocnější skupinu v rámci odporu proti radikální demokracii a věřit, že radikálové svůj program sami o sobě nedokáží prosadit.

mu nešlo o politické ideály, ale o vlastní moc.²⁰³ Možných motivů pro spolupráci s radikály bylo ovšem mnoho: krom prosazování ideálu umírněné oligarchie lze zmínit např. naději na lepší vedení války, touhu po moci, strach o život nebo přesvědčení, že spoluprací s radikály lze zabránit nejhorším excesům. Nevěřím, že bychom mohli s určitostí prohlásit, jaké motivy vedly Thérámena, a jestliže nemáme jistotu v případě muže, o němž máme ze všech athénských umírněných oligarchů zdaleka nejvíce zpráv, jak bychom se mohli dobrat jistoty v případě ostatních?

Podle mého názoru tedy protidemokratické hnutí zahrnovalo různě radikální oligarchy i oportunisty, kterým na státním zřízení nezáleželo. Co z toho plyne pro spolehlivost Thúkýdidovy zprávy?

Thúkýdidův sklon ignorovat ideály a připisovat lidem amorální pohnutky²⁰⁴ jej mohl přivést k tomu, že situaci představil očima radikálních oligarchů, stejně jako v THUC. VIII,65,2 a 66,2,²⁰⁵ takže jeho πρὸς τοὺς πλείους nemusí zahrnovat jen lid, ale i umírněné oligarchy. Při této interpretaci není důvod brát Thúkýdidovo

²⁰³ K Thérámenovi obecně srov. Micheli (1893), 88-91; PA 7.234; Schwahn (1934); Ploeg (1948), *passim*; Andrewes (HCT V), 177-178; Pesely (1983), *passim*; Ostwald (1986), 364-366; Heftner (2001), 126-127, PAA 513.930. Srov. též **5.4.3.1** k Thúkýdidovu hodnocení Thérámena.

Za idealistu či umírněného ho prohlásili např. Perrin (1904); Busolt (1904), 1464-1465; Beloch (1914), 392; Cavaignac (1926b), 262-263; Schwahn (1934), 2319-2320 (velmi uměřené hodnocení Thérámena); McCoy (1970), 65-66; opatrně Andrewes (HCT V), 300; Krentz (1982), 36-37 a *passim*; Bockisch (1983), zvl. 48 a 51; Ostwald (1986), 365-366; Kagan (1987), 152-156 a 188, pozn. 5; Andrewes (1992b), 476; McCoy (1997), *passim*, zvl. 178-179 a 189; Hornblower (2011a), 184-185.

Za bezskrupulózního oportunistu ho označili např. Grote (1859b), 60-61; Ploeg (1948), *passim*; Hignett (1952), 362; Razzano Giammarco (1973); Németh (1984), zvl. 56-57; Buck (1995) a (1998), 26; Sancho Rocher (2004), 81-85; Bearzot (2013), 46-51.

Friedrich (1896), 737-738, věřil, že Thérámenés byl nejprve přesvědčený oligarcha a prozřel po zprávě ze Samu (THUC. VIII,89,1); srov. **6.3.1.2**.

Pro další odkazy srov. Busolt (1904), 1462-1463, pozn. 5; Sartori (1951), 83, pozn. 16. Umírněnou pozici zastává Piovan (2012), 71-74, debatu prohlašuje za zbytečnou Hornblower (2008), 1009.

²⁰⁴ Srov. **2.1.2.3**, bod 2).

²⁰⁵ Což neznamená, že spoléhal na zprávy od radikálních oligarchů, *pace* Andrewes (HCT V), 252-253 (srov. **5.3.1** s pozn. 170).

tvrzení za popření existence mužů prosazujících ideál umírněné oligarchie, ať už z jakýchkoli pohnutek.²⁰⁶

Pokud tedy není důvod rezignovat na používání pojmu „umírnění oligarchové“, lze se ptát, která z obou frakcí byla mocnější a jaký vliv na to měla zpráva o selhání vyjednávání s Persií.

K odpovědi na první otázku nemáme dost informací.²⁰⁷ Zpráva o Peisandrově neúspěchu²⁰⁸ ovšem jistě posílila radikální filolakónské oligarchy, kteří o spolupráci s Persií a drtivé vítězství ve válce proti Spartě nikdy nestáli, ale přitom pro dosažení svého cíle potřebovali aktivní spolupráci umírněných a nevyhraněných politiků, aby se mohli vydávat za reprezentanty početného hnutí hoplítů.²⁰⁹ Zato Alkibiadovi přátelé, ať už byli názorově umírněně oligarchičtí nebo nevyhranění, náhle přišli o jeden z úhelných kamenů své politiky.²¹⁰ Někteří z nich protidemokratické hnutí v tento moment asi opustili,²¹¹ ale nezdá se, že by jich bylo významné množství. Jisté je, že nevyhraněných i umírněných s radikálními oligarchy spolupracovalo dost na to, aby si udrželi většinu na sněmu, který se konal ihned po Peisandrově příjezdu. Oligarchové, kteří během Peisandrově nepřítomnosti *de facto* ovládli Athény, měli jistotu, že svou moc dokáží zakotvit i *de iure*.

5.4 USTAVOVÁNÍ VLÁDY ČTYŘ SET

5.4.1 Zvolení *syngrafeů* s rozšířenými pravomocemi (συγγραφεῖς αὐτοκράτορες)

První krok k získání oficiální moci oligarchové podnikli na shromáždění svolaném zřejmě ihned po Peisandrově příjezdu, nejspíše tedy v druhé polovině května

²⁰⁶ Pace Andrewes (HCT V), 163. Tím mizí jím předpokládaný rozpor s THUC. VIII,97,1.

²⁰⁷ Ryzí spekulací je teorie, že Alkibiadovi nepřátelští radikální oligarchové získali nad protidemokratickým hnutím rozhodující moc již před Peisandrovým návratem (tak Hackl (1959), 46), přesněji při příjezdu Frýnicha do Athén (tak Sealey (1967), 120); *contra* Heftner (2001), 125, pozn. 73.

²⁰⁸ Srov. 5.2.2 s pozn. 139.

²⁰⁹ Srov. McCoy (1997), 176-177.

²¹⁰ Tak již Heftner (2001), 129.

²¹¹ Srov. Pesely (1983), 107.

411.²¹² Toto shromáždění popisuje s bezprecedentní podrobností²¹³ *Athénské státní zřízení* ([ARIST.] *Ath.* 29,1-3), které je díky tomu naším hlavním pramenem.

5.4.1.1 Zpráva Athénského státního zřízení

Zpráva *Athénského státního zřízení* ([ARIST.] *Ath.* 29,1-3) zní následovně:

29/ ... ήναγκάσθησαν κ{ε}[ινήσα]ντες τήν δημοκρατίαν καταστήσαι τήν ἐπὶ τῶν τετρακοσίων πολιτείαν, εἰπόντος τὸν μὲν πρὸ τοῦ ψηφίσματος λόγον Μηλοβίου, τήν δὲ γνώμην γράψαντος Πυθοδώρου τοῦ [Ἀναφ]λυ[σ]τίου...²¹⁴ [2] ἦν δὲ τὸ ψήφισμα τοῦ²¹⁵ Πυθοδώρου τοιόνδε· τὸν δῆμον ἐλέσθαι μετὰ τῶν προὔπαρχόντων δέκα προβούλων ἄλλους εἴκοσιν ἐκ τῶν ὑπὲρ τετραράκοντα ἔτη γεγονότων, οἵτινες ὁμόσαντες ἢ μὴν συγγράψειν ἃ ἂν ἠγῶνται βέλτιστα εἶναι τῇ πόλει, συγγράψουσι περὶ τῆς σωτηρίας· ἐξεῖναι δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῶ βουλομένῳ γράφειν, ἵν' ἐξ ἀπάντων αἰρῶνται τὸ ἄριστον. [3] Κλειτοφῶν δὲ τὰ μὲν ἄλλα καθάπερ Πυθόδωρος εἶπεν, προσαναζητήσαι δὲ τοὺς αἰρεθέντας ἔγραψεν καὶ τοὺς πατρίους νόμους, οὓς Κλεισθένης ἔθηκεν ὅτε καθίστη τήν δημοκρατίαν, ὅπως²¹⁶ ἀκούσαντες καὶ τούτων βουλευσῶνται τὸ ἄριστον, ὡς οὐ δημοτικὴν ἀλλὰ παραπλησίαν οὔσαν τήν Κλεισθένου πολιτείαν τῇ Σόλωνος.

29/ ... *byli nuceni změnit demokracii a svěřit správu státu čtyřem stům. Řeč před usnesením pronesl Mélobios, návrh podal Pýthodóros z Anaflystu... (2) Pýthodórův návrh zněl takto: lid ať zvolí k deseti již existujícím probúlům²¹⁷ jiných dvacet mužů starších čtyřiceti let. Ti ať sepíšou návrhy záchrany po složení přísahy, že sepíšou přesně to, co budou považovat za nejlepší pro obec. Ať může podat návrh kdokoli jiný, kdo bude chtít, aby mohli vybrat to nejlepší ze všech návrhů. (3) Kleitofón ve všech bodech souhlasil s Pýthodórem, ale dodal, aby zvolení muži mimoto prozkoumali také tradiční ustanovení, která uvedl v platnost Kleisthenés, když založil demokracii, aby mohli dospět k nejlepšímu názoru i po vyslyšení těchto ustanovení; Kleisthenova ústava totiž nebyla lidová, ale blížká Solónově.*

²¹² Pro chronologii srov. **5.2.3** a **5.4.4.2**.

²¹³ Srov. Keaney (1992), 123.

²¹⁴ Pro zde vynechaná slova věnovaná motivaci lidu srov. **5.3.1**.

²¹⁵ τοῦ L, τὸ Blass, jež následuje Chambers (1986), 26, srov. však Rhodes (1981), 372.

²¹⁶ Pro argumenty proti opravě na ὅπως <ἂν> (kterou přijímá Chambers (1986), 27) srov. Rhodes (1981), 377.

²¹⁷ Návrh Raubitscheka (1974), 101, vyložit příslušné místo „vedle deseti již existujících *probúlů*“ nepřesvědčil, pokud vím, nikoho krom Ruzé (1997), 478 s pozn. 25, uvažoval o tom však již Levi (1968), 289, a příslušný překlad použil Cecchin (1969), 27; *contra* Rhodes (1981), 372; Chambers (1990), 276; Heftner (2001), 130-131, pozn. 198, a (2003a), 213-215.

Není jasné, proč pronesl řeč před hlasováním někdo jiný než jeho navrhovatel. Pro tuto praxi nemáme přesnou paralelu.²¹⁸ Nepřesvědčuje mne návrh, že byl navrhovatel Pýthodóros na rozdíl od Mélobia členem rady pěti set; pravděpodobněji mi připadá, že Mélobios zahájil diskuzi o příslušném tématu a Pýthodóros přišel jako první s konkrétním návrhem.²¹⁹

Je pravděpodobné, že Mélobios byl později jedním ze třiceti tyranů.²²⁰ Pýthodóra dnes většina badatelů identifikuje s archontem epónymem za vlády třiceti tyranů (XEN. *Hell.* II,3,1; [ARIST.] *Ath.* 35,1) a Prótagorovým žalobcem (D. L. IX,54, uvádějící patronymikon Πολυζήλου).²²¹ Kleitofón patřil k hlavním

²¹⁸ Fuks (1953), 27, pozn. 19, odkazuje na LYS. XII,73, odtud však lze vyvodit jen tolik, že Thérámenés podpořil Drakontidův návrh.

Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 108, E. Meyer (1899), 416, pozn. 1, Busolt (1904) 607-608, pozn. 4, Kriegel (1909), 37, Siegmund (1909), 12, Rhodes (1972), 116, pozn. 5, Andrewes (1976), 17, a (HCT V), 212-213, a Rhodes (1981), 366-367 a 370, tuto zvláštnost nevysvětlovali, jen z ní vyvozovali, že autor *Athénského státního zřízení* vycházel z narativního textu, ne ze samotných dokumentů. Mohlo by to však být příznakem rozdílů mezi archivními a nápisnými kopiemi, pro něž srov. zejm. Sickinger (1999), 87-91.

²¹⁹ Pro první možnost srov. Rhodes (1981), 370, jež následují Kagan (1987), 144, pozn. 50, a Heftner (2001), 132 s pozn. 106.

Pro druhou snad E. Meyer (1899), 417, Busolt (1904), 1476, Kuberka (1907), 344, Sadl (1910), 18 (jenž však výše tvrdí, že Mélobios hájil Pýthodórov návrh), Lenschau (1913), 203, a Busolt&Swoboda (1926), 905, a jistě Ostwald (1986), 369.

Pro jiné, nepřesvědčivé návrhy srov. Ballet (1898), 5; Groh (1901), 2; Cavaignac (1926a), 320; Hignett (1952), 356; Pesely (1983), 121; Avezzù (1991), 119, pozn. 19 (a proti němu správně Bearzot (1997a), 109); Bearzot (2013), 68.

²²⁰ Srov. Kenyon (1893), 101; Micheli (1893), 69, pozn. 4; Ballet (1898), 5, pozn. 3; E. Abbott (1900), 533, pozn. 1; PA 10.102; Kunle (1909), 45, pozn. 75; Sandys (1912), 123; F. D. Smith (1920), 44; Kahrstedt (1931a); Avery (1959), 217-219; Levi (1968), 287; McCoy (1970), 96, pozn. 25; Andrewes (HCT V), 212; Pesely (1983), 121; Ostwald (1986), 369; Chambers (1990), 276; PAA 648.210; Andriolo (2004), 46; Németh (2006), 103. Zato Busolt (1904), 1476, ho prohlásil za jinak neznámého muže, a Rhodes (1981), 370, a Heftner (2001), 132, pozn. 104, upozorňují, že tohoto Mélobia lze ztotožnit i s Mélobiem známým ze seznamu padlých roku 409 (IG I³ 1191, ř. 270).

²²¹ Tak Sandys (1912), 123; Judeich (1925), 261-262; Hereward (1952), 112, pozn. 26; Avery (1959), 272 s odkazy na starší literaturu v pozn. 5; Cecchin (1969), 31-32; Gärtner (1963a); Andrewes (HCT V), 213; Sordi (2002 [1981]), 411; Lintott (1982), 181, pozn. 21; Ostwald (1986), 369; Chambers (1990), 276; Heftner (2001), 132, pozn. 105; Andriolo (2004), 46. Dřívější badatelé tohoto Pýthodóra identifikovali se stratégem roku 414/13, tím však byl spíše syn Epizélův z Halieis, srov. **4.3.2** s pozn. 78. Pro odkazy srov. F. D. Smith (1920), 44, pozn. 7.

Pro pochyby o identifikaci zde zmíněného Pýthodóra s archontem za vlády třiceti srov. PA 12.389 a 12.412; E. Meyer (1899), 417, pozn. 2; McCoy (1970), 95, pozn. 24.

představitelům umírněných oligarchů ([ARIST.] *Ath.* 34,4; srov. AR. *Ran.* 967)²²² a možná je totožný s Kleitofóntem vystupujícím v platónských dialozích (PL. *Rep.* I,328b7, 340a3-b8; *Clit. passim*, uvádějící patronymikon Ἀριστωνύμου; srov. též PLUT. *Mor.* 328c).²²³

Otázka pravomocí komise *syngrafeů* záleží na tom, kdo je podmětem αἰρῶνται v obratu ἴν' ἐξ ἀπάντων αἰρῶνται τὸ ἄριστον na konci Pýthodóra návrhu ([ARIST.] *Ath.* 29,2). Nemohou to ovšem být členové rady pěti set.²²⁴ Pokud by šlo o Athéňany jako celek (nevyjádřený podmět dovoditelný z kontextu), byla by komise *syngrafeů* v tomto ohledu typickým zástupcem expertních skupin často ustavovaných v Athénách 5. století:²²⁵ předložila by své závěry k diskuzi lidovému shromáždění. Pokud by však podmětem αἰρῶνται byli *syngrafeové*, byly by pravomoci komise mnohem širší: všechny relevantní návrhy by byly předloženy ke schválení jim a oni by pak lidu předložili finální doporučení, s nímž by bylo těžko možné polemizovat: každý řečník by pak čelil otázce, proč se neobrátil na komisi v době k tomu určené.²²⁶ Druhá možnost působí pravděpodobněji: jednak

Ještě skeptičtější je Rhodes (1981), 370 a 437. Kagan (1987), 144, pozn. 50, omylem označuje Pýthodóra za člena vlády třiceti.

²²² O Kleitofóntových umírněných názorech nepřesvědčivě pochybují Levi (1968), 293, a Pesely (1983), 509, pozn. 206.

²²³ Srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 102, pozn. 8; PA 8.546; Sandys (1912), 124-125; Stenzel (1921), 661; Avery (1959), 121-128; Bibauw (1965), 478-480; Cecchin (1969), 32; M. I. Finley (1975 [1971]), 36; Lévy (1976), 220, pozn. 10; Rhodes (1981), 375; Ostwald (1986), 371-372; Natalicchio (1990), 63; Heftner (2001), 139 s pozn. 136; Nails (2002), 102-103. K poslední identifikaci jsou skeptičtí Andrewes (HCT V), 214, a Slings (1999), 56-58. Levi (1968), 291, dokonce prohlašuje Kleitofónta za jinak neznámou postavu.

Otázka možného přátelského vztahu sofisty Thrasymacha (a jeho pamfletu o πάτριος πολιτεία, srov. **2.5.1**) s Kleitofóntem, která se občas klade s ohledem na zmínky o Kleitofóntovi v platónských dialozích, mi pro tuto práci nepřipadá podstatná; srov. však Stenzel (1921); Bibauw (1965), 479; Cecchin (1969), 32-33; M. I. Finley (1975 [1971]), 36-37; Mossé (1978), 83; Nederman (1981), 149-152; Natalicchio (1990), 63; Heftner (2001), 139-140; Scholten (2003), 165-166; Andriolo (2004), 49; David (2014), 21, pozn. 37.

²²⁴ Pace Heftner (2001), 133-134.

²²⁵ Srov. Dodatek 2.

²²⁶ Pro první možnost srov. Kahrstedt (1914), 59-60 (na základě přesvědčení, že jinak by komise byla povinna lidu předložit i návrhy, s nimiž nesouhlasila); F. D. Smith (1920), 51 a 54, pozn. 32, a Kagan (1987), 144-145. Pro druhou Ostwald (1986), 369; Andriolo (2004), 47.

je pak řecký text snáze srozumitelný, jednak nezdůrazňuje samozřejmost: návrh *syngrafeů* by diskuze v lidovém shromáždění čekala v každém případě. Na druhou stranu lze připustit možnost, že bylo vzhledem k mimořádným pravomocem komise a úsilí oligarchů, aby jejich činnost vyhlížela zcela legálně, výslovně zdůrazněno, že tradiční postupy budou zachovány.

Slovo *προσαναζητησαι* v Kleitofóntově dodatku ([ARIST.] *Ath.* 29,3) je *hapax legomenon*. Přesvědčuje mne názor, že základové sloveso *ἀναζητησαι* znamená v 5. století „prozkoumat“, nikoli „vyhledat“, text návrhu tedy předpokládá existenci textů, které není třeba složitě dohledávat, a ústních návrhů.²²⁷

Z věty Kleitofóntova dodatku ukládající *syngrafeům*, aby „mimoto prozkoumali také tradiční ustanovení, která uvedl v platnost Kleisthenés“ ([ARIST.] *Ath.* 29,3), někteří badatelé vyvodili, že již Pýthodórův návrh obsahoval pokyn, aby *syngrafeové* prozkoumali nějaká již existující ustanovení, vzhledem ke kontextu nejspíše Solónova.²²⁸ Z toho by plynulo, že se konceptem „tradičních ustanovení“ (*πάτριοι νόμοι*) zaštiťovaly i radikálně oligarchické návrhy. Jenže předmětem slovesa *ἀναζητησαι* spíše byly návrhy, které komisi *syngrafeů* předkládali jejich spoluobčané v souladu s [ARIST.] *Ath.* 29,2 (ústní udání jsou předmětem *ἀναζητησαι* v HDT. I,137,2 a THUC. VIII,33,4).

Badatelé přesvědčení o ideologickém rozměru převratu pokládají Kleitofóntův dodatek za projev upřímných snah umírněných oligarchů.²²⁹ Opačným extrémem

²²⁷ Tento překlad navrhli již Hignett (1952), 15 a 130, Bibauw (1965), 469, nebo Levi (1968), 292, přesvědčivé argumenty pro tuto interpretaci ale vznesl až Andrewes (HCT V), 214-215 (jejž následují Ostwald (1986), 372-373, pozn. 137, a Andriolo (2004), 50). Opačný názor zastávali Wade-Gery (1958 [1933]), 139-140, Munro (1939), 84, Jacoby (1949), 206, Fuks (1953), 13, a M. H. Hansen (1990), 85-86. Rhodes (1981), 375-376, věřil, že sloveso pokrývalo oba významy, ale že první je tu pravděpodobnější, protože Athéňané roku 411 nejspíše nepředpokládali, že by Kleisthenovy zákony byly nedostupné; k tomu srov. níže.

²²⁸ Srov. Taeger (1937), 351; Sartori (1951), 27; Lévy (1976), 192; Walters (1976), 136-137 a 143, pozn. 40; Ostwald (1986), 370; M. H. Hansen (1990), 89; David (2014), 21. *Contra* Bibauw (1965), 473, a Heftner (2001), 137, pozn. 127.

²²⁹ Tak Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 102, pozn. 8; Ballet (1898), 7; Taeger (1937), 351; Fuks (1953), 1-32, *passim*; Levi (1957), 86-87; Bibauw (1965), 476-481; Levi (1968), 292-293; Marcaccini (2013), 423. *Contra* Micheli (1893), 70; Ledl (1914), 24; Hignett (1952), 130; Cecchin (1969), 35-37; Mossé (1978), 83; Rhodes (1981), 377;

je tvrzení, že je Kleitofóntův dodatek produktem fantazie nějakého dějepisce 4. století, jelikož použití termínu *πάτριοι νόμοι* je v 5. století anachronistické.²³⁰ Mezi těmito dvěma názory existuje celá škála jiných možných Kleitofóntových motivů.²³¹

Proti ztotožnění Kleitofóntova návrhu se záměry umírněných oligarchů se namítalo, že žádná z nám známých reforem roku 411 nebyla Kleisthenovou ústavou inspirována,²³² je ale třeba zdůraznit, že Kleitofóntův návrh nepředepisoval návrat ke všem ustanovením Kleisthenovy ústavy, jen upozorňoval, že něco z ní by mělo být vzato v potaz,²³³ a jelikož komise *syngrafeú* nakonec žádné konstruktivní návrhy nepředložila,²³⁴ absence praktických dopadů Kleitofóntova dodatku nám o záměrech navrhovatele neříká nic.²³⁵

Pokud Kleitofón svůj návrh myslel vážně, musela být příslušná ustanovení dohledatelná. V době podání Kleitofóntova návrhu ale v Athénách rozhodně neexistoval centrální archiv.²³⁶ Víme o tom, že nejpozději ve 30. letech 5. století se

Lintott (1982), 138; Camassa (2011), 48-52; David (2014), 21. Srov. **5.3.2** s pozn. 198-199.

²³⁰ Tak Sordi (2002 [1981]), 411-412; Pesely (1983), 122-123, a (1987). *Contra* přesvědčivě Heftner (2001), 134-135. Walters (1976), odlišoval *πάτριοι νόμοι* z Kleitofóntova dodatku od konceptu *πάτριος πολιτεία* populárního podle něj až ve 4. století, a následuje ho Blösel (2000), 88-90; *contra* M. I. Finley (1975 [1971]), 37-38.

²³¹ Podle některých badatelů chtěl Kleitofón zajistit zneplatnění Kleisthenových zákonů (Rohrmoser (1892), 323, pozn. 4; Mathieu (1915), 76-77; *contra* Bibauw (1965), 471). Wade-Gery (1958 [1933]), 141-142, navrhl, že Kleitofóntovi nešlo o Kleisthenovo zřízení jako takové, ale o postup, jakým bylo přijato; *contra* Sartori (1951), 25; Hignett (1952), 130; Bibauw (1965), 469-471. Munro (1939), zvl. 96, a Sartori (1951), 26, věřili, že Kleitofóntovi šlo o zkoumání tří různých Kleisthenových ústav; *contra* Bibauw (1965), 469-471. Walters (1976), 136-137, navrhl, že *syngrafeové* měli zjistit, zda navrhované změny neodporují kleisthenovské ústavě. Heftner (2001), 140-141, navrhl, že Kleitofón chtěl ovlivnit *syngrafey*, aby se navzdory tlaku *hetairií* drželi v mezích demokratické ústavy; následuje ho Mann (2007), 272, pozn. 4. Agnosticismus co do Kleitofóntova záměru zachovávají Ostwald (1986), 371; Chambers (1990), 277; Andriolo (2004), 48.

²³² Tak Ostwald (1986), 371-372; Heftner (2001), 135.

²³³ Tak Kahrstedt (1914), 61-63, a Fuks (1953), 13.

²³⁴ Srov. **5.4.2.3-4**.

²³⁵ To také vyvrací argument Marcacciniho (2013), 423, že kdyby se oligarchové navzdory svému deklarovanému programu zastaralou legislativou neinspirovali, vzbudilo by to vůči nim podezření.

²³⁶ K přeměně radnice v chrám Matky bohů a archiv srov. zvl. Sickinger (1999) 105-113; Pébarthe (2006), 114-118; J. L. Shear (2011), 117-118.

v radnici ukládaly kopie některých státních dokumentů,²³⁷ ale to neříká nic o dřívějších ustanoveních²³⁸ a především to nedokazuje, že se dokumenty archivovaly pouze tam. Např. Drakontovy zákony byly v úschově u archonta basilea (IG I³ 104, ř. 6).²³⁹ Solónovy *axones* a *kyrbeis* byly někde uchovávány, lze však pochybovat, že by na nich byly zaznamenány pokyny pro správu státu,²⁴⁰ a dnes už vůbec nemůžeme rozhodnout kde, v jaké formě a zda vůbec byly uchovávány výsledky Kleisthenovy legislativy.²⁴¹ Není pravděpodobné, že by řadoví Athéňané věřili, že mají všichni o Solónově a Kleisthenově reformě dostatečné znalosti (proč by pak vytvářeli speciální komisi, která je měla detailně zkoumat?), ani že experti příslušný výzkum už prováděli od roku 413 (pak by nebylo třeba dávat jim pokyn ἀναζητῆσαι).²⁴² Je zato uvěřitelné, že průměrní

²³⁷ Srov. T. L. Shear (1995), 185-186; Sickinger (1999), 81-83; Pébarthe (2006), 122-129.

²³⁸ Pace Sickinger (1999), 73-81.

²³⁹ Srov. Stroud (1968), 28-29; Boegehold (1972), 29; Ostwald (1986), 410 (jimž jde o publikované texty); Jacoby (1949), 383-384, pozn. 27; Sickinger (1999), 83-84; Pébarthe (2006), 113 a 173-239, *passim* (o archivních textech).

²⁴⁰ Srov. např. Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 55; Jacoby (1949), 333-334, pozn. 21; Hignett (1952), 25-26; Ruschenbusch (1966), 25-26; Andrewes (1974); Stroud (1979), 3-10 a 41-44 (pouze k uchovávání v 5. století); Ostwald (1986), 372-373, pozn. 137; M. H. Hansen (1990), 83 s odkazy (pochyby o politických ustanoveních); Sinckinger (1999), 24-33 (zvl. 28-29 k tematice, 29-30 k místu uchovávání Solónových zákonů; 32-33 navrhuje, že Solónovy zákony zahrnovaly i regulace státní správy); Andriolo (2004), 50-51.

M. H. Hansen (1990), 85-86, a Heftner (2001), 139, popírají dostupnost původních textů na základě tvrzení Thrasymacha (VS 85B1), že πάτριος πολιτεία není těžké poznat z vyprávění starších. Ale Kleitofóntovi nešlo o obecnou představu, kterou lze získat z orálních tradic, ale o přesná ustanovení, která je třeba důkladně prozkoumat (ἀναζητῆσαι), zatímco Thrasymachovi archivní bádání nemuselo přijít na mysl.

Nejsem zcela přesvědčen návrhem, že vymezení pravomocí rady v IG I³ 105, ř. 25-45, pocházejí ze Solónových dob (srov. Ryan (1994); Pébarthe (2006), 133); pro tradiční dataci do doby po Kleisthenově reformě srov. např. Rhodes (1972a), 196-198; Ostwald (1986), 32 s pozn. 118; Sickinger (1999), 57-59, pro další odkazy srov. Ryan (1994), 120-122.

²⁴¹ Tomu, že se Kleisthenovy zákony do Kleitofóntovy doby dochovaly, věřili Wade-Gery (1958 [1933]), 139-140; Jacoby (1949), 206-207 a 383, pozn. 27; Hignett (1952), 130; Sickinger (1999), 56-58; Camassa (2011), 53; Marcaccini (2013), 408-409, pozn. 9. *Contra* Kahrstedt (1914), 62-63; Sartori (1951), 25; Walters (1976), 131-132. Spíše skeptičtí jsou i Rhodes (1981), 241, a Ostwald (1986), 372-373, pozn. 137.

²⁴² Pro oba tyto návrhy srov. Ostwald (1986), 372-373, pozn. 137; druhý převzala Andriolo (2004), 51-52.

návštěvníci lidového shromáždění neměli představu, jak obtížné by v praxi bylo Solónovy a Kleisthenovy ústavní zákony najít, o jejich detailním prozkoumání nemluvě;²⁴³ je dokonce možné, že tuto naivní víru sdíleli i umírnění oligarchové a že jim radikálové učinili tento ústupek při vědomí toho, že naděje umírněných zůstanou nenaplněny. Ale to by podle mého znamenalo podcenění historického vědomí alespoň některých umírněných oligarchů.

Vzhledem k atmosféře strachu vládoucí touto dobou v Athénách by se mohlo zdát, že přinejmenším Kleitofóntův návrh nemohl být míněn vážně: těžko prosazoval navazování na Kleisthenovy zákony proti ozbrojenému odporu *hetairií*. Nejpravděpodobnější mi proto připadá, že šlo o ústupek radikálních oligarchů přesvědčeným umírněným a že bylo vše včetně Kleitofóntova dodatku domluveno předem s úmyslem zbavit demokraty ideologické záštity, kterou pro ně jméno slavného zákonodárce bylo.²⁴⁴ To by ovšem znamenalo, že významný počet Athéňanů byl přesvědčen, že problémy současnosti lze řešit návratem k minulým hodnotám, jinak by totiž takováto propaganda postrádala smysl. Kleitofóntův dodatek je tak významný jako první doklad snahy o přesnější poznání práce dřívějších zákonodárců, která bude zřejmě nejtrvalejším odkazem oligarchického tlaku roku 411.²⁴⁵

Tento komentář k aristotelské zprávě bych rád zakončil vyjádřením souhlasu s *communis opinio*, že poslední věta [ARIST.] *Ath.* 29,3 („Kleisthenova ústava totiž nebyla lidová, ale blízká Solónově“) je vyjádřením vlastního názoru autora *Athénskému státnímu zřízení*, ne součástí Kleitofóntova dodatku, a že autor těmito slovy vyjadřoval své přesvědčení, že se Kleitofón co do obsahu Kleisthenových zákonů mýlil.²⁴⁶

²⁴³ Soudě dle Lys. XXX,2, podobně optimističtí byli Athéňané v případě revize zákonů probíhající po pádu čtyř set. Athéňané si nejspíše matně pamatovali některá Kleisthenova opatření, srov. Marcaccini (2013), 422-423, a experty pověřili jejich detailním studiem.

²⁴⁴ Tak Cecchin (1969), 34-35; podobně Rhodes (1981), 376-377; Raaflaub (1992), 38.

²⁴⁵ Srov. k tomu velmi stručně Dodatek 2 s pozn. 34.

²⁴⁶ Tak Foucart (1893), 6; Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 102 s pozn. 8; May (1907), 51; Sandys (1912), 125; Munro (1939), 84; Bibauw (1965), 466-468; Lévy

5.4.1.2 Thúkýdidova zpráva

Totéž shromáždění²⁴⁷ popisuje Thúkýdidés následujícími slovy (THUC. VIII,67,1):

67/ ἐν τούτῳ οὖν τῷ καιρῷ οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον ἐλθόντες εὐθὺς τῶν λοιπῶν εἶχοντο. καὶ πρῶτον μὲν τὸν δῆμον ξυλλέξαντες εἶπον γνώμην δέκα ἄνδρας ἐλέσθαι ξυγγραφέας αὐτοκράτορας, τούτους δὲ ξυγγράψαντας γνώμην ἐσενεγκεῖν ἐς τὸν δῆμον ἐς ἡμέραν ῥητὴν καθ' ὃ τι ἄριστα ἢ πόλις οἰκίσεται.

67/ Takže za této situace dorazil Peisandros se svými kolegy a ihned začali pracovat na zbytku. Nejprve nechali svolat²⁴⁸ lid a přednesli návrh zvolit

(1976), 192 s pozn. 8; Mossé (1978), 34-35 (dle níž Aristotelés Kleitofóntův dodatek nepochopil, což mi připadá jako dosti odvážný závěr); Andrewes (HCT V), 215; Ostwald (1986), 370; Chambers (1990), 278 a (1993), 51; Sickinger (1999), 214, pozn. 90; Heftner (2001), 136-138; Andriolo (2004), 48, pozn. 36; J. L. Shear (2011), 31, pozn. 43.

Zato Sadl (1910), 18, pozn. 3, tato slova pokládal za vyjádření Aristotelových sympatií s Kleitofóntovým návrhem; za názor zdroje autora *Athénského státního zřízení* považovali Wade-Gery (1958 [1933]), 141, Jacoby (1949), 384, pozn. 30, a (1954b), 91, bod 1, Ruschenbusch (1958), 420-421 s pozn. 79, a Walters (1976), 136. Fuks (1953), 6-7, Cecchin (1969), 30, pozn. 1, Moore (1975), 259, Nederman (1981), 149, Harris (1990), 256, zřejmě Slings (1999), 56, Bearzot (2013), 69, a Marcaccini (2013), 423, věřili, že šlo o názor Kleitofónta; *contra* mimo výše citovaných badatelů Sordi (2002 [1981]), 12.

²⁴⁷ Pace Caspari (1913), 2-3; Lang (2011 [1948]), 82-95; Cary (1952); Woodhead (1954), 143; Hackl (1959), 29-44 a 50; Lang (2011 [1967]), 97-104; McCoy (1970), 69-71; Koerner (1975), 408-409; Walters (1976), 130; McCoy (1997), 177, pozn. 22. Tito badatelé jsou většinou přesvědčeni, že v průběhu první poloviny roku 411 byla zvolena dvě kolegia *syngrafeů*, z nichž první, třicetičlenné, jehož členové neměli rozšířené pravomoce, bylo zvoleno na jednom ze shromáždění, na nichž Peisandros prosazoval svůj program předtím, než odplul do Persie. Tito *syngrafeové* pak na nějakém shromáždění během Peisandrově nepřítomnosti navrhli omezení občanských práv na přinejmenším pět tisíc občanů a zrušení γραφή παρανόμων (v souladu s [ARIST.] *Ath.* 29,4-5 a zčásti THUC. VIII,65,3). Po Peisandrově příjezdu pak prý bylo zvoleno jiné kolegium deseti *syngrafeů* s rozšířenými pravomocemi, kteří však navrhli pouze zrušení γραφή παρανόμων, čehož Peisandros využil a přednesl návrh zaznamenaný Thúkýdidem (VIII,67,3). Tato rekonstrukce událostí je dnes všeobecně odmítána.

Především na diskutabilním základě Busoltovy datace třetí persko-sparské smlouvy proti ní vystoupili Sartori (1951), 22-23 a 28-29, Hignett (1952), 362-364, a Jameson (1971), 563, pozn. 66. Na základě argumentu, že kolegium *syngrafeů* s rozšířenými pravomocemi by jistě nemuselo rušit γραφή παρανόμων zrušenou již předchozím kolegiem třiceti *syngrafeů*, tuto tezi odmítl Flach (1977), 12, jež následovali Andrewes (HCT V), 255; Rhodes (1981), 363-365; Ostwald (1986), 368, pozn. 122; Heftner (1999a), 85-88, a (2001), 98-101.

V existenci jediného kolegia *syngrafeů* věřil i Caspari (1913), 2-3, dle něž Thúkýdidés jeho konstituování omylem položil do doby po Peisandrově návratu do Athén. Není jasné, proč by k tomuto omylu mělo dojít, a je těžko uvěřitelné, že by Thúkýdidés popsal události správně, ale ve špatném pořadí. Tím se hroutí rekonstrukce událostí kolem shromáždění na Kolónu, kterou navrhl Caspari (1913), 12-13 s pozn. 49.

deset syngrafeů s rozšířenými pravomocemi s úkolem sepsat a v určený den lidu přednést svůj názor na to, jak nejlépe spravovat obec.

Není třeba se pozastavovat nad tím, že Thúkýdidés neuvádí jmenovitě Mélobia, Pýthodóra ani Kleitofóna.²⁴⁹ Závažnější je rozpor co v počtu *syngrafeů*: podle [ARIST.] *Ath.* 29,2 jich bylo třicet, podle Thúkýdida jen deset. Údaj *Athénského státního zřízení* podporují i Androtión a Filochoros citovaní Harpokrationem (Σ 56 = ANDROT. FGrH 324F43 , PHILOCH. FGrH 328F136):

συγγραφεῖς Ἰσοκράτης Ἀρεοπαγίτικῶ. εἰθισμένον ἦν παρ' Ἀθηναίοις, ὅποτε δέοι, πλῆθος τι αἰρεῖσθαι, οἵπερ εἰς ῥητὴν ἡμέραν εἰσέφερον γνώμας εἰς τὸν δῆμον. τοῦτο δὲ καὶ πρὸ τῆς καταστάσεως τῶν ὑ' ἐγένετο, καθὰ Θουκυδίδης ἐν τῇ ἡ' φησὶν' ...²⁵⁰ ἦσαν δὲ οἱ μὲν πάντες συγγραφεῖς λ' οἱ τότε αἰρεθέντες, καθὰ φησιν Ἀνδροτίων τε καὶ Φιλόχορος, ἑκάτερος ἐν τῇ Ἀτθίδι· ὁ δὲ Θουκυδίδης τῶν ἰ' ἐμνημόνευσε μόνον τῶν προβούλων.

*Syngrafeoné: Ísokratés v Areopagitiku.*²⁵¹ *U Athéňanů bylo zvykem v případě potřeby zvolit určitý počet mužů, kteří do určitého dne přednesli své názory lidu. To se stalo i před ustavením 400, jak tvrdí Thúkýdidés v 8. knize: ... Celkový počet tehdy zvolených syngrafeů byl 30, jak tvrdí Androtión a Filochoros, oba v Atthidě. Thúkýdidés ale zmínil jen 10 probulů.*

Toto heslo nebo zpráva *Athénského státního zřízení* se staly základem většiny informací o tomto kolegiu v pozdějších slovnících (*EM* 732,45-49; *Suda* Σ 1283) a aristofanovských scholiích (σχ. in AR. *Lys.* 421). Harpokration se ovšem mýlí, když ztotožňuje Thúkýdidovy *syngrafeys probuly*, Athéňané neměli důvod znovu volit (srov. ἐλέσθαι v THUC. VIII,67,1) již zvolené úředníky.²⁵²

Filochoros nejspíše stejně jako autor *Athénského státního zřízení* čerpal z Androtióna, tudíž jde o rozpor mezi Thúkýdidem a Androtiónem. Je-li Androtión skutečně zdrojem údajů v [ARIST.] *Ath.* 29,1-5 a 32,1-2, jak věřím,²⁵³ měl o převratu detailní informace.

²⁴⁸ Je těžko představitelné, že by Peisandrovi druzi mohli sami svolat shromáždění (tak Kahrstedt (1914), 55), ale o *prytanech* tu není zmínky. Proto překládám ξυλλέξαντες dvojslovně, stejně jako např. Busolt (1920), 70; Classen&Steup (1922), 158.

²⁴⁹ Srov. E. Meyer (1899), 417, a Sadl (1910), 18-19.

²⁵⁰ Následuje ne zcela přesná citace THUC. VIII,67,1.

²⁵¹ Jde o odkaz na Isoc. VII,58.

²⁵² Srov. Groh (1901), 3; Sordi (2002 [1981]), 401; Heftner (2001), 132, pozn. 103.

²⁵³ Srov. **2.2.2.1.**

Nepřesvědčivé jsou pokusy identifikovat aristotelských třicet *syngrafeů* s vládou třiceti tyranů,²⁵⁴ snahy o alternativní identifikaci Thúkýdidových deseti *syngrafeů*²⁵⁵ i pokusy opravit Thúkýdidův text,²⁵⁶ a navíc z dialogu mezi Peisandrem a Sofokleem (ARIST. *Rhet.* III,1419a26-30)²⁵⁷ i z Lýsiovy *Obžaloby Eratosthena* (LYS. XII,65) plyne, že *probúlové* schválili ustavení oligarchie,²⁵⁸ a je tedy nasnadě domněnka, že tvořili část kolegia třiceti, jak tvrdí *Athénské státní zřízení*. Androtiónovo tvrzení by šlo zpochybnit za předpokladu, že lid do komise deseti *syngrafeů* zvolil některé *probúly* (snad značnou část z nich), což Androtióna zmátlo, ale nelze vysvětlit, odkud mimo autorovy fantazie²⁵⁹ by se vzala zmínka o dvaceti jiných mužích starších čtyřiceti let, protože jiné třicetičlenné kolegium není z roku 411 doloženo. Pro verzi *Athénské státního zřízení* tedy mluví její větší podrobnost i fakt, že snáze vysvětluje členství *probúlů* Sofoklea a snad i Hagnóna v komisi *syngrafeů*. Thúkýdidés se nejspíše zmýlil, protože automaticky předpokládal, že komise *syngrafeů* měla deset členů jako

²⁵⁴ Tak E. Abbott (1900), 534, pozn. 1, May (1907), 58-60, a Sordi (2002 [1981]), 412.

²⁵⁵ Jedním návrhem bylo ztotožnění Thúkýdidových deseti mužů s *probúly*. Thúkýdidés by podle této úvahy opomenul dodatečnou volbu dvaceti dalších členů, snad proto, že považoval *probúly* za jediné významné členy kolegia, ať už oprávněně či ne. Tak např. Costanzi (1901), 89-90 a 107 (*contra* Caspari (1913), 2, pozn. 4); Volquardsen (1906), 124-125; Judeich (1907), 298; Kriegel (1909), 47; F. D. Smith (1920), 45-46; Levi (1968), 289; snad Raubitschek (1974), 102; Tosi (1983), 178-179; Andriolo (2004), 43-44); Hornblower (2008), 948; jako možnost to uvádí Moore (1975), 258. *Contra* mimo badatelů citovaných výše v pozn. 252 též Busolt (1920), 70, pozn. 2; Flach (1977), 14.

Spíše okrajovými zůstaly návrhy na ztotožnění Thúkýdidových deset *syngrafeů* s deseti stratégy s rozšířenými pravomocemi zmíněnými v [ARIST.] *Ath.* 31,2 (tak Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 103, pozn. 10; Siegmund (1909), 16; *contra* Wilcken (1935), 38, pozn. 3; Mathieu (1915), 76; Sartori (1951), 22) či s deseti *αὐτοκράτορες* zmíněnými v [ARIST.] *Ath.* 32,3 (tak Gomme (1926), 10; Ploeg (1948), 57-58; Cary (1952), 60).

²⁵⁶ Uvažovali o tom např. Costanzi (1901), 88-89; Lenschau (1913), 204; Classen&Steup (1922), 159, a Hemmerdinger (1951), 91; *contra* E. Meyer (1899), 417; Sadl (1910), 19; Sartori (1951), 21-22; Jacoby (1954a), 152 a (1954b), 137-138; Flach (1977), 14; Andrewes (HCT V), 164-165. K opravám číslovek v Thúkýdidově textu obecně srov. Nývlt (2014), 48, pozn. 47.

²⁵⁷ Pro citaci a překlad srov. začátek **4.3.2.**

²⁵⁸ Srov. však k tomu **5.4.2.3.**

²⁵⁹ Za její produkt pokládal počet třiceti *syngrafeů* Pesely (1983), 117.

mnoho jiných athénských úředních kolegií. Názor většiny badatelů, že chyba je u Thúkýdida,²⁶⁰ je tedy nejpřesvědčivější.

Je-li tomu tak, pokusili se oligarchové zaštitit egidou respektu vůči *probúlům*, ale chtěli si zajistit většinu v kolegiu.²⁶¹ Nemusíme pochybovat, že jména dodatečně zvolených mužů určili vůdci spiknutí, ať už jejich jména formálně navrhl kdokoli,²⁶² ale identitu dvaceti dodatečně zvolených *syngrafeů* neznáme. Nanejvýš můžeme prohlásit za pravděpodobné, že jedním z nich byl Peisandros;²⁶³ nevěřím, že by byl členem tohoto kolegia Apoléxis známý z HARP. A 192.²⁶⁴ Tudíž se mi nezdá příliš užitečné spekulovat, zda byli voleni tři z každé fýly nebo jeden z každé tritty.²⁶⁵

²⁶⁰ Tak Rohrmoser (1892), 324; Foucart (1893), 6-7, pozn. 4; Micheli (1893), 68-69; Köhler (1895), 464; Friedrich (1896), 735; Whibley (1896), 195; Ballet (1898), 5; E. Meyer (1899), 417; Köhler (1900), 807-808; Groh (1901), 3; E. Meyer (1902), 587; Busolt (1904), 1476-1478, pozn. 4, s. 1477; Kuberka (1907), 344 s pozn. 1, a (1908), 206; Siegmund (1909), 15-16; Kunle (1909), 45-46; Kahrstedt (1910), 236; Ledl (1910), 43-44; Sadl (1910), 19-20; Mess (1911), 372; Caspari (1913), 1-2; Lenschau (1913), 203-204; Kahrstedt (1914), 61; Mathieu (1915), 75-76; Busolt (1920), 70; F. D. Smith (1920), 45; Cavaignac (1926a), 318; Ferrabino (1926), 385; Ferguson (1927), 328; Sanctis (1976 [1930]), 515; Wilcken (1935), 37; Taeger (1937), 351-352; Cloché (1951), 187; Hatzfeld (1951), 242; Sartori (1951), 21; Hignett (1952), 274 a 356; Ste. Croix (1956), 10, pozn. 40; Schaefer (1957), 1227-1228; Avery (1959), 190, pozn. 40; Levi (1968), 289; Jameson (1971), 562; Rhodes (1972b), 116; Will (1972), 370; Laix (1973), 31 a 33; Andrewes (1976), 17-18; Flach (1975), 14; Andrewes (HCT V), 164-165; Rhodes (1981), 373; Ostwald (1986), 369; Kagan (1987), 145; Alessandri (1990), 130-132; Chambers (1990), 276-277; Harris (1990), 259, pozn. 40; Monge (1995), 35 s pozn. 71; Welwei (1999), 222; Heftner (2001), 131-132; Andriolo (2004), 42-43; Heitsch (2007), 138; Mann (2007), 266 s pozn. 1; Hornblower (2008), 948-949 (jehož návrh, že Thúkýdidés nechtěl snižovat tempo vyprávění, nevysvětlí věcnou chybu: Thúkýdidés mohl napsat τριάκοντα ἄνδρας ἐλέσθαι συγγραφέας); snad J. L. Shear (2011), 41, pozn. 69; David (2014), 20, pozn. 34.

Výjimkou jsou mimo odborníků citovaných v pozn. 254-256 badatelé citovaní v pozn. 247, dle nichž jde o dvě různá kolegia.

²⁶¹ Tak či podobně již Foucart (1893), 6; F. D. Smith (1920), 45-47; Kagan (1987), 145-146; Heftner (2001), 132-133; Andriolo (2004), 43; Heitsch (2007), 108; Mann (2007), 266.

²⁶² Pochybuje o tom Heftner (2001), 133, který podle mého klade přílišný důraz na [Lys.] XX,2; srov. **6.3.2**.

²⁶³ Tak např. Andrewes (HCT V), 165; Kagan (1987), 146. Srov. podrobněji závěr **5.4.2.3**. Busolt (1920), 71, pozn. 2, to nepřesvědčivě popíral s odkazem na ARIST. *Rhet.* III, 1419a26-30.

²⁶⁴ Srov. diskuzi o v Dodatku 2.

²⁶⁵ Srov. však Andriolo (2004), 44.

Nemusíme pochybovat, že tito *syngrafeové* měli rozšířené pravomoce (jinak řečeno byli αὐτοκράτορες), ačkoli ho *Athénské státní zřízení* neuvádí.²⁶⁶ Poprvé, ale ne naposledy, se ukazuje, že autor *Athénského státního zřízení* zdroje, z nichž vycházel, výrazně zkracoval.²⁶⁷ Není ale zcela jasné, co přesně tyto rozšířené pravomoce zahrnovaly. Je možné, že návrhy této komise nepodléhaly ani formálnímu schválení rady a byly adresovány přímo lidu,²⁶⁸ že jejich návrhy nebylo možné napadnout γραφή παρανόμων²⁶⁹ nebo že záleželo na členech komise, které návrhy lidu předloží a které ne, tj. že se nemuseli striktně držet prozkoumaných Solónových a Kleisthenových zákonů.²⁷⁰ Proč by ale pro označení αὐτοκράτορες nedostačoval fakt, že úkol tohoto kolegia byl pro stát mnohem důležitější a méně přesně vymezený než v případě jiných nám známých kolegií *syngrafeů* zvolených dříve?²⁷¹ Přídomek by dobře vysvětlila i výše nastíněná teze, že se všechny návrhy na vylepšení ústavy měly předkládat k posouzení této

²⁶⁶ Tak též Groh (1901), 3; Busolt (1904), 1476-1478, pozn. 4, s. 1477-1478; Kuberka (1907), 344; Kunle (1909), 46; Mess (1911), 370 s pozn. 3; Lenschau (1913), 203; Wilcken (1935), 38; Flach (1977), 14, pozn. 44; Andriolo (2004), 47. *Contra* Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 103, a Siegmund (1909), 15, pochyboval o tom i Ledl (1910), 44. Dle F. D. Smithe (1920), 48-49, tak současníci komisi označovali, i když nešlo o oficiální název.

²⁶⁷ Sartori (1951), 27, zkrácení nepřipisuje autorovi *Athénského státního zřízení*; dle něj k tomu došlo během revize usnesení. To mi nedává smysl.

²⁶⁸ Tak Köhler (1900), 807, pozn. 1; Busolt (1904), 1476-1478, pozn. 4, s. 1477-1478; Kuberka (1907), 344; Kriegel (1909), 48; Siegmund (1909), 16; Mess (1911), 370 s pozn. 3; Kahrstedt (1914), 50-52 (který tak odvolal svůj dřívější názor – Kahrstedt (1910), 240-241 – kritizovaný Messem (1911), 370, pozn. 3); F. D. Smith (1920), 48-49; Classen&Steup (1922), 159; Busolt&Swoboda (1926), 905; Wilcken (1935), 38; Sartori (1951), 23; snad Levi (1968), 289; Andrewes (HCT V), 165; Kagan (1987), 144; Chambers (1990), 277; Heftner (2001), 134, pozn. 111; Andriolo (2004), 47. Obvyklejší zřejmě bylo, že *syngrafeus* Lampón, který neměl mimořádné pravomoce, předložil výsledky svého zkoumání radě a ta ho byla povinna předložit lidu poté, co ho formálně schválila (IG I³ 78, ř. 61; srov. Dodatek 2).

²⁶⁹ Tak Micheli (1893), 72.

²⁷⁰ Tak Foucart (1893), 7-8; Busolt (1904), 1478; Busolt&Swoboda (1926), 905; snad Hackl (1959), 29 (mluvící o *unbeschränkte Antragsfreiheit*); Rhodes (1981), 374; Alessandri (1990), 142, pozn. 46.

²⁷¹ Podobně Busolt (1904), 1476-1478, pozn. 4, s. 1477; Mathieu (1915), 76; Busolt (1920), 461; Alessandri (1990), 143. Pro přehled dříve zvolených *syngrafeů* srov. Dodatek 2.

komisi, nebo níže preferovaná možnost, že její členové měli právo sami svolat shromáždění lidu.²⁷²

Thúkýdidés na rozdíl od *Athénského státního zřízení* uvádí, že činnost komise byla jasně časově omezena, a nevidím důvod o jeho zprávě pochybovat.²⁷³ Nevíme, jak dlouhou dobu komise na svou práci dostala, ale jistě nešlo o měsíce, spíše o týdny či dny.²⁷⁴ Je možné, že Athéňané věřili, že komise za takto krátkou dobu stihne svůj úkol splnit, ale za pravděpodobnější považuji, že lhůta byla stejně jako složení komise určena předem.²⁷⁵

Thúkýdidés zato nemluví o přísaze, kterou měli *syngrafeové* složit; zřejmě to považoval za banalitu.²⁷⁶ Totéž lze zřejmě říci o Pýthodórově návrhu a Kleitofóntově dodatku, které jsou ale pro nás velmi zajímavými informacemi; Thúkýdidova indiference k nim je zřejmě způsobena jeho pohrdavým postojem k propagandě.²⁷⁷

Co přesně bylo úkolem nově zvolené komise? Thúkýdidés mluví o návrzích na správu obce (VIII,67,1: καθ' ὅτι ἄριστα ἡ πόλις οἰκήσεται), *Athénské státní zřízení* o záchraně obce ([ARIST.] *Ath.* 29,2: συγγράψουσι περὶ τῆς σωτηρίας).²⁷⁸ Thúkýdidova slova spíše znějí jako volnější opis, zejména kvůli významu οἰκεῖν, který je poměrně často doložen v literárních textech (srov. např. [XEN.] *Ath.* 2,9; EUR. *Hipp.* 486, *El.* 386; THUC. II,37,1; III,37,3), ne však v dochovaných athénských

²⁷² Tak též Kahrstedt (1914), 52-59. Pro diskuzi o svolání shromáždění na Kolónu srov. **5.4.2.1**.

²⁷³ Pace Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 103, a Siegmund (1909), 17; srov. E. Meyer (1899), 417; Busolt (1904), 1476-1478, pozn. 4; Kuberka (1907), 344; Kunle (1909), 46; Sadl (1910), 19; Busolt (1920), 70; F. D. Smith (1920), 47; Bibauw (1965), 465; Ostwald (1986), 369.

²⁷⁴ Munn (2000), 137, věřil, že šlo o dny.

²⁷⁵ Tak Busolt (1904), 1478. Zato Ostwald (1986), 368, věřil, že byly potřeba dlouhé týdny diskuzí. Ty nejspíše probíhaly uvnitř *hetairií* během Peisandrovy nepřítomnosti, jak byli přesvědčeni Sartori (1951), 23, nebo Andriolo (2004), 45. Caspari (1913), 1-3, věřil, že tyto diskuze byly veřejné.

²⁷⁶ Srov. Hackl (1959), 29; Andrewes (HCT V), 213.

²⁷⁷ Srov. např. David (2014), 22, a obecně **2.1.2.3**, bod 3).

²⁷⁸ Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 102, pozn. 7, následován Sadlem (1910), 10, pozn. 2, Messem (1911), 307, pozn. 3, Smithem (1920), 49, a Rhodesem (1972), 232-235 a (1981), 374, věřil, že se použitím tohoto obratu rušilo právo rady pěti set zasahovat do návrhu *syngrafeů*. *Contra* přesvědčivě Laix (1973), 34-35; Andrewes (HCT V), 214.

nápisech;²⁷⁹ možná Thúkýdidés nechtěl přetěžovat text úřední frazeologií poté, co už zmínil *syngrafey* s mimořádnými pravomocemi. Pravděpodobnější, ač ne jisté, je, že tu text usnesení věrně parafrázuje *Athénské státní zřízení*.²⁸⁰ Záchrana obce evokuje *prima facie* spíše obranu státu před zahraničním nepřitelem než ústavněprávní problémy, ale už THUC. VIII,53,3 ukazuje, že z pohledu oligarchické propagandy byla záchrana obce těsně spjata s omezením státních výdajů a jinými vnitropolitickými reformami. Thúkýdidés zřejmě zaznamenal skutečný, ne oficiálně udávaný cíl zřízení komise, s ironickým ἄριστα.

Ani jeden pramen nás neinformuje o tom, zda byli *syngrafeové* zvoleni na stejném shromáždění, které rozhodlo o jejich volbě, ale podle mého tomu nic nebrání.²⁸¹

Politickým názorům *probúlů* a *syngrafeů* a výsledkům jejich práce se budu věnovat v následující kapitole při popisu jejich role na shromáždění na Kolónu.²⁸²

5.4.2 Shromáždění na Kolónu

Průběh událostí následující po ustavení komise *syngrafeů* je nejspornější částí rekonstrukce událostí roku 411. Thúkýdidova *Peloponnéská válka* a *Athénské státní zřízení* ho totiž popisují naprosto odlišně.

Thúkýdidés píše toto (THUC. VIII,67,2-68,1; 69,1):

67/ ... [2] ἔπειτα ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα ἐφῆκε, ξυνέκλησαν²⁸³ τὴν ἐκκλησίαν ἐς τὸν Κολωνόν (ἔστι δὲ ἱερὸν Ποσειδῶνος ἔξω πόλεως ἀπέχον σταδίου μάλιστα δέκα), καὶ ἐσήνεγκαν οἱ ξυγγραφῆς ἄλλο μὲν οὐδέν, αὐτὸ δὲ τοῦτο, ἐξεῖναι μὲν Ἀθηναίων ἀνατεῖ εἰπεῖν²⁸⁴ γνώμην ἣν ἄν τις βούληται· ἣν δὲ τις τὸν

²⁷⁹ Srov. Andrewes (HCT V), 213-214; potvrzeno prohledáním <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main> [8-11-2014].

²⁸⁰ Tak Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 102, pozn. 7; Kahrstedt (1914), 60-61. Pro názor, že autor *Athénského státního zřízení* místy doslovně cituje původní dekret, srov. F. D. Smith (1920), 47; Andrewes (HCT V), 214; Ostwald (1986), 369, a Andriolo (2004), 39.

²⁸¹ O dvou shromážděních uvažuje Heftner (2001), 142. Srov. však Dodatek 1.

²⁸² Srov. **5.4.2.3** na konci.

²⁸³ ξυνέκλησαν **EFM**; ξυνέκλεισαν **A**; ξυνέκλεισεν **B**; ξυνέλεξαν **CG^{ac}M¹**; Suda ξ 87. První možnost přijímají všichni editoři coby *lectio difficilior*.

²⁸⁴ Tak Sauppe, jež následují E. Meyer (1899), 418, pozn. 2; Classen&Steup (1922), 160; H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 54; Alberti (2000), 264; Hornblower (2008), 950-951. Ἀθηναίων ἀνατρέπειν **ACEF**, Suda ξ 87; Ἀθηναίων ἀνειπεῖν **BGM**.

εἰπόντα ἢ γράψηται παρανόμων ἢ ἄλλω τῷ τρόπῳ βλάβῃ, μεγάλας ζημίας ἐπέθεσαν. [3] ἐνταῦθα δὴ λαμπρῶς ἐλέγετο ἤδη μήτε ἀρχὴν ἄρχειν μηδεμίαν ἔτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ κόσμου μήτε μισθοφορεῖν, προέδρους τε ἐλέσθαι πέντε ἄνδρας, τούτους δὲ ἐλέσθαι ἑκατὸν ἄνδρας, καὶ τῶν ἑκατὸν ἕκαστον πρὸς ἑαυτὸν τρεῖς· ἐλθόντας δὲ αὐτοὺς τετρακοσίους ὄντας ἐς τὸ βουλευτήριον ἄρχειν ὅπῃ ἂν ἄριστα γινώσκωσιν αὐτοκράτορας, καὶ τοὺς πεντακισχιλίους δὲ ξυλλέγειν ὁπόταν αὐτοῖς δοκῇ.

68/ ἦν δὲ ὁ μὲν τὴν γνώμην ταύτην εἰπὼν Πείσανδρος...

69/ ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκκλησία οὐδενὸς ἀντειπόντος, ἀλλὰ²⁸⁵ κυρώσασα ταῦτα διελύθη...

67/ ... (2) Když pak ten den nadešel, uzavřeli shromáždění na Kolónu (což je chrámový okrsek zasvěcený Poseidónovi, vzdálený zhruba deset stadií od města) a syngrafeové nepřednesli žádný jiný návrh krom toho, aby mohl každý Athénan beztrestně podat jakýkoli návrh bude chtít, a předepsali vysoké tresty pro toho, kdo by navrhovatele obžaloval z podání nezákonného návrhu nebo mu uškodil jakýmkoli jiným způsobem. (3) Poté se již veřejně přednášelo, že nadále žádný úředník²⁸⁶ nemá vládnout podle stávajícího pořádku, že se nemají vyplácely mzdy a aby bylo zvoleno pět proedrů, kteří přiberou sto mužů a každý z té stovky k sobě tři další, načež tyto čtyři stovky vstoupí do radnice a budou vládnout s rozšířenými pravomocemi podle svého nejlepšího přesvědčení a dále budou svolávat pět tisíc občanů, kdykoli se k tomu rozhodnou.

68/ Navrhovatelem tohoto usnesení byl Peisandros...

69/ Poté, co se shromáždění rozešlo, aniž by kdo odporoval (naopak to vše schválilo)...

Zde přeskočené Thúkýdidově charakteristice hlavních představitelů čtyř set se budu věnovat níže.²⁸⁷

Autor aristotelského *Athénského státního zřízení* líčí tytéž události²⁸⁸ jinak ([ARIST.] *Ath.* 29,4-30,1; 32,1):

29/ ... [4] οἱ δ' αἰρεθέντες πρῶτον μὲν ἔγραψαν ἐπάναγκες εἶναι τοὺς πρυτάνεις ἅπαντα τὰ λεγόμενα περὶ τῆς σωτηρίας ἐπιψηφίζειν, ἔπειτα τὰς τῶν παρανόμων γραφὰς καὶ τὰς εἰσαγγελίας καὶ τὰς προσκλήσεις ἀνεῖλον, ὅπως ἂν οἱ ἐθέλοντες Ἀθηναίων συμβουλεύωσι περὶ τῶν προκειμένων. ἐὰν δέ τις τούτων χάριν ἢ ζημιῶν ἢ προσκαλῆται ἢ εἰσάγη [[ἢ]] εἰς δικαστήριον, ἔνδειξιν αὐτοῦ εἶναι καὶ ἀπαγωγὴν πρὸς τοὺς στρατηγούς, τοὺς δὲ

²⁸⁵ Pro obhajobu dochovaného ἀλλὰ, jež přijímají i H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 56, Alberti (2000), 265, srov. Andrewes (HCT V), 178. Classen&Steup (1922), 165-166, přijímají Steupovu opravu na ἄλλα (jež by bylo třeba spojit s ἀντειπόντος), Hude (1901), 163, Wilamowitzovu opravu na ἅμα.

²⁸⁶ Pro tento překlad slova ἀρχή srov. **5.4.2.5**.

²⁸⁷ Srov. **5.4.3.1**.

²⁸⁸ Srov. **5.4.1.1**, pozn. 247.

στρατηγούς παραδοῦναι τοῖς ἔνδεκα θανάτῳ ζημιῶσαι. [5] μετὰ δὲ ταῦτα τὴν πολιτείαν διέταξαν τόνδε <τὸν>²⁸⁹ τρόπον· τὰ μὲν χρήματα <τὰ>²⁹⁰ προσιόντα μὴ ἐξεῖναι ἄλλοσε δαπανῆσαι ἢ εἰς τὸν πόλεμον, τὰς δ' ἀρχὰς ἀμίσθους ἀρχεῖν ἀπάσας ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾗ, πλὴν τῶν ἐννέα ἀρχόντων καὶ τῶν πρυτάνεων οἱ ἂν ὦσιν· τούτους δὲ φέρειν τρεῖς ὀβολοὺς ἕκαστον τῆς ἡμέρας. τὴν δ' ἄλλην πολιτείαν ἐπιτρέψαι πᾶσαν Ἀθηναίων τοῖς δυνατωτάτοις καὶ τοῖς σώμασιν καὶ τοῖς χρήμασιν ληιουργεῖν, μὴ ἔλαττον ἢ πεντακισχιλίους, ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾗ. κυρίου δ' εἶναι τούτους καὶ συνθήκας συντίθεσθαι πρὸς οὓς ἂν ἐθέλωσιν. ἐλέσθαι δὲ καὶ²⁹¹ τῆς φυλῆς ἐκάστης δέκα ἄνδρας ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη γεγονότας, οἵτινες καταλέξουσι τοὺς πεντακισχιλίους ὁμόσαντες καθ' ἱερῶν τελείων.

30/ οἱ μὲν οὖν αἰρεθέντες ταῦτα συνέγραψαν. κυρωθέντων δὲ τούτων εἶλοντο σφῶν αὐτῶν οἱ πεντακισχιλίοι τοὺς ἀναγράψοντας τὴν πολιτείαν ἑκατὸν ἄνδρας...

32/ οἱ μὲν οὖν ἑκατὸν οἱ ὑπὸ τῶν πεντακισχιλίων αἰρεθέντες ταύτην ἀνέγραψαν τὴν πολιτείαν. ἐπικυρωθέντων δὲ τούτων ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἐπιψηφίσαντος Ἀριστομάχου, ἡ μὲν βουλή <ἡ>²⁹² ἐπὶ Καλλίου πρὶν διαβουλεῦσαι κατελύθη ...

29/ ... (4) *Zvolení muži především sepsali návrh, aby prytanové měli povinnost předložit lidu ke schválení všechny návrhy o záchraně, dále zrušili žaloby z podání nezákonného návrhu, eisangelie a prosklése, aby mohli přednést své rady o situaci všichni Athéňané, kteří budou chtít. V případě, že by někdo kvůli tomu uděloval pokuty, předvolával nebo přiváděl před soud, má být udán a přiveden před strategy a strategové at' ho předají jedenácti úředníkům k potrestání smrtí. (5) Poté uspořádali státní zřízení tímto způsobem: příjmy at' nejsou vynakládány na nic jiného než na válku, všechny úřady at' jsou neplacené (s výjimkou stávajících²⁹³ devíti archontů a prytanů; ti at' dostávají každý tři oboly na den), veškerá ostatní správa státu at' se po dobu války svěří mužům nejschopnějším sloužit státu svými těly i penězi, v počtu přinejmenším pěti tisíc. Ti at' mají svrchovanou moc uzavírat smlouvy, s kým budou chtít. At' se dále z každé fýly zvolí deset mužů starších čtyřiceti let a ti at' po složení přísahy na bezchybné oběti pořídí seznam pěti tisíc.*

²⁸⁹ Doplnil Wyse (NTAP), 108 a 113.

²⁹⁰ χρήματα <τὰ> Kenyon (1893), 103; Sandys (1912), 126; Mathieu&Haussoullier (1922), 33; {χρήματα} Richards (NTAP), 228, následován Chambersem (1986), 27; srov. však Rhodes (1981), 381.

²⁹¹ δ κ L; δὲ καὶ Kenyon (1893), 103; Mathieu&Haussoullier (1922), 32; Rhodes (1981), 384; δ' ἐκ Herwerden, Sandys (1912), 127, Chambers (1986), 27. Význam je stejný, jak podotkl Hignett (1952), 366, srov. Dodatek 1.

²⁹² Doplnil Blass.

²⁹³ Není zcela jasné, zda vykládat οἱ ἂν ὦσιν futurálně, nebo jako generalizaci. Pro druhou možnost srov. Sartori (1951), 41.

30/ *Tento návrh tedy sepsali ti, kteří pro to byli zvoleni. Po schválení těchto návrhů členové pěti tisíc zvolili ze svého středu sto mužů, kteří měli sepsat ústavu...*

32/ *Tuto ústavu tedy sepsalo sto mužů zvolených pěti tisíci. Poté, co tyto návrhy schválil lid za předsednictví Aristomacha, byla před vypršením svého mandátu rozpuštěna rada působící za archonta Kallii...*

Mezi tyto události *Athénské státní zřízení* zařazuje texty dvou návrhů ústav, jimž se budu věnovat níže.²⁹⁴

Pro rekonstrukci událostí mají zásadní význam ještě dvě pasáže z pseudolýsiovské *Obhajoby Polystrata* ([LYS.] XX,1-2 a 13-14), které budu *in extenso* citovat níže, až budou nejvíce relevantní k příslušné diskuzi.

Ostatní prameny zmiňující shromáždění na Kolónu jsem citoval výše v diskuzi o náladách panujících v Athénách před Peisandrovým druhým příjezdem do Athén;²⁹⁵ většinou jde o stručné narážky, které nemohou příliš pomoci při studiu rozporů mezi našimi hlavními prameny.

Některé otázky nechám v této kapitole, beztak zatížené velkým počtem problémů, stranou. Již výše jsem stručně zmínil, že je nutno ztotožnit zprávu THUC. VIII,67,1 a [ARIST.] *Ath.* 29,2.²⁹⁶ O přesném datu shromáždění bude zase lépe diskutovat v souvislosti s otázkou, kdy přesně rada čtyř set vstoupila do radnice a vystrnadila z ní radu pěti set, k čemuž se dostaneme níže.²⁹⁷ A otázka existence kolegia *anagrafeů*, dle některých badatelů jmenovaného na Kolónu, úžeji souvisí s oběma návrhy ústav, které jim aristotelské *Athénské státní zřízení* připisuje.²⁹⁸

5.4.2.1 *Svolavatel shromáždění*

Někteří badatelé věří, že shromáždění svolali jako obvykle prytanové, podle jiných to byli *syngrafeové*.²⁹⁹ Přítomnost prytanů je nutná kvůli [ARIST.] *Ath.* 29,4,

²⁹⁴ Srov. kap. 7.

²⁹⁵ Srov. 5.3.1.

²⁹⁶ Srov. 5.4.1.1, pozn. 247.

²⁹⁷ Srov. 5.4.4.2.

²⁹⁸ Srov. poslední odstavec 7.2.4.

²⁹⁹ Pro první možnost srov. Grote (1859b), 38; Köhler (1900), 808, pozn. 1; Busolt (1904), 1478; Caspari (1913), 10; Classen&Steup (1922), 158-159; Busolt&Swoboda (1926), 905; Ferrabino (1926), 386; Sartori (1951), 29-30 (předpokládající, že

neboť tam citovaný návrh *syngrafeů* předpokládá, že příslušnému shromáždění předsedají prytanové.³⁰⁰ Jenže, jak věřím, rada zasedala téhož dne, kdy se konalo shromáždění na Kolónu (THUC. VIII,69,1),³⁰¹ a druhou možnost podporuje i Thúkýdidův text, v němž by podmínkem ξυνέκλησαν (THUC. VIII,67,2) měli být οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον (THUC. VIII,67,1) nebo (méně pravděpodobně) οἱ ξυγγραφῆς (THUC. VIII,67,2). Nepovažuji za pravděpodobnou možnost nevyjádřeného podmětu, stejně jako u αἰρῶνται v [ARIST.] *Ath.* 29,2.³⁰²

Tento rozpor pomine za předpokladu, že shromáždění svolali *syngrafeové*, ale předsedali mu prytanové.³⁰³ Jestliže však příslušného dne zasedala i rada, na shromáždění na Kolónu nemohli být přítomni všichni prytanové, což ovšem podle mého není na překážku: na to, aby shromáždění bylo usnášeníschopné, by měla stačit přítomnost předsedy prytanů, který shromáždění předkládal návrhy ke schválení.³⁰⁴

5.4.2.2 Místo shromáždění

O místě shromáždění nás informuje pouze Thúkýdídés (VIII,67,2). Pokud víme, na Kolónu se lidové shromáždění nekonalo nikdy předtím ani nikdy později.

ξυνέκλησαν znamená „nechali prytanu svolat“; Ostwald (1986), 373; Kagan (1987), 147; Alessandrì (1990), 142-143 s pozn. 46; Heftner (2001), 13, pozn. 54; Andriolo (2004), 52 (následující Sartoriho); pro druhou Micheli (1893), 72; Kahrstedt (1910), 243-244, a (1914), 49-50; snad Stevenson (1936), 52-53 (ale Wilcken (1935) se otázce, kdo shromáždění svolal, vyhnul); Lang (2011 [1948]), 88; McCoy (1970), 71-72; Siewert (1979), 286; McCoy (1997), 178. Dle F. D. Smithe (1920), 52, shromáždění svolali *probúlové*, kteří touto dobou byli součástí kolegia *syngrafeů*.

³⁰⁰ Z toho Lang (2011 [1948]), 84, pozn. 11, vyvodila, že *syngrafeové* neměli rozšířené pravomoce. Srov. však **5.4.1.2**, pozn. 247 a 266.

³⁰¹ Srov. začátek **5.4.4.2**.

³⁰² Srov. **5.4.1.1** s pozn. 226.

³⁰³ Tak též Kahrstedt (1914), 52-59.

³⁰⁴ *Pace* Kahrstedt (1910), 238-240. Srov. též **5.4.4.2** s pozn. 538. Role, kterou na shromáždění hráli ostatní prytanové, není zcela jasná. Předseda musel při předkládání návrhů brát zřetel na jejich názor, nezdá se ale, že by byli pro průběh sněmu naprosto nezbytní. Srov. Jones (1957), 107-108; Laix (1973), 161-162; Rhodes (1972a), 28-29. Staveley (1972), 86, navrhuje, že sčítali hlasy; M. H. Hansen (1983), 104, že určovali většinu.

Obvyklým místem zasedání byla Pnyx, ačkoli už v 5. století jsou doložena i jiná místa zasedání.³⁰⁵

Kolónos, domovský démos slavného autora tragédií Sofoklea,³⁰⁶ se nacházel necelé dva kilometry na severoseverozápad od Athén. Thúkýdidem zmíněný Poseidónův chrám byl zasvěcen Poseidónovi s přízviskem Jezdecký (srov. EUR. *Phoen.* 1707; SOPH. *OC* 59 a *passim*; PAUS. I,30,4) a šlo o nejvýznamnější kultovní středisko Athéňanů, kteří si mohli dovolit službu v jednotkách jízdy.³⁰⁷ Není však jasné, proč si svolavatelé vybrali právě toto místo.³⁰⁸ Pro Kolónos nejspíše mluvily rozměry chrámového okrsku (jenž dosud nebyl archeology prozkoumán; Thúkýdidovo ξυνέκλησαν však rozhodně navozuje představu nezvykle stísněného prostoru)³⁰⁹ a ideové spojení s jezdecktvem. Volba místa však nedokazuje, že se na plánování tohoto shromáždění podíleli athénští jezdci jako celek.

Záměr, který oligarchové umístěním shromáždění sledovali, je předmětem debat. Někteří badatelé chápali volbu místa především jako psychologický

³⁰⁵ Srov. např. Busolt&Swoboda (1926), 990-991; Staveley (1972), 79-80; M. H. Hansen (1983 [1976]), 4-5; Kolb (1981), 92-96; M. H. Hansen (1983 [1982]), 25-28, a (1997), 218.

³⁰⁶ Jameson (1971), 560-561, proto spekuloval, že Sofoklés působil na Kolónu jako mluvčí *syngrafeú*, což mi připadá nepravděpodobné, srov. 5.4.2.3. Nepřesvědčuje mne ani tvrzení Kirstena (1973), 15-16, pozn. 19, že Sofoklés navrhl Kolónos jako místo shromáždění.

³⁰⁷ Srov. zvl. Kirsten (1973), zvl. 14-15; Siewert (1979), *passim*; Spence (1993), 188-189; Edmunds (1996), 91-92.

³⁰⁸ Podobně Lenschau (1913), 204; Andrewes (HCT V), 166-167 (zbytečně spekulující o možném vztahu Poseidóna a ústavy). Podle mne nelze o mnoho specifikovat slova Siewerta (1979), 287, a Hornblowera (2008), 949, a (2011), 183, že do revoluce byla nějak zapojena jízda; teze Siewerta (1979), 288-289, že svatyně sloužila jako shromaždiště athénských jezdců v době jejich politické dominance, mne nepřesvědčuje.

³⁰⁹ Pro toto čtení srov. 5.4.2, pozn. 283. Nevidím důvod předpokládat, že na Kolónu muselo být šest tisíc občanů, aby mohli odhlasovat ἄδεια, jak tvrdí Lang (2011 [1948]), 87; srov. Busolt (1920), 461-462; McCoy (1970), 97, pozn. 32. Nedostatečnost prostoru na Kolónu zdůraznili Grote (1859b), 35; E. Meyer (1902), 585; Kriegel (1909), 49; Classen&Steup (1922), 159-160; Andrewes (HCT V), 165; Heftner (2001), 155-157; Villacèque (2013), 306.

manévr: nezvyklé místo mělo vyvést demokratické politiky z rovnováhy.³¹⁰ Podle jiných lokalizace shromáždění za hradby, kde hrozil útok Spartanů, odrazovala občany, kteří nedisponovali výzbrojí těžkooděnců.³¹¹ Dokonce se objevily návrhy, že bylo shromáždění svoláno za hradby, aby ho nerušily protesty thétů,³¹² či že mnoho občanů odradila samotná vzdálenost od města.³¹³ Další badatelé mluví velice obecně o odstrašování či omezování počtu účastníků, aniž by specifikovali, jak bylo prováděno.³¹⁴ Další popírají, že bylo zastrašování vůbec zapotřebí.³¹⁵

Podle mého názoru oligarchové především hledali takové místo, které by jim umožnilo mít naprostou kontrolu nad složením shromáždění. Potřebovali tedy kontrolovat přístupové cesty. Obsazení Dekeleie bylo dobrou záminkou pro přítomnost ozbrojených stráží podél cest mimo město,³¹⁶ a ozbrojení stoupenci oligarchů³¹⁷ ovšem mohli odstrašovat případné nevítané zájemce o účast na sněmu. V důsledku tohoto bezprecedentního jednání výsledek shromáždění na Kolónu vypovídá pramálo o politickém smýšlení většiny lidu. Přitom však musel být závazný pro celý athénský lid, protože jinak by veškeré snažení oligarchů o právní zakotvení jejich moci postrádalo smysl. Tudíž mne nepřesvědčuje teze, že bylo shromáždění na Kolónu svoláno bez vědomí zástupců lidu a že šlo o jakousi

³¹⁰ Tak Kagan (1987), 147; podobně Lang (2011 [1948]), 87; Welwei (1999), 222-223; David (2014), 24; *contra* M. C. Taylor (2010), 216, pozn. 41.

³¹¹ Tak Kriegel (1909), 49; Kunle (1909), 47; Ferguson (1927), 328; Hatzfeld (1951), 243; Hignett (1952), 275; Ste. Croix (1954/55), 27; Moore (1975), 260; Rhodes (1981), 377-378; Ostwald (1986), 374; snad Chambers (1990), 279; Apostolakis (2003), 26; Andriolo (2004), 52; Hornblower (2008), 949, a snad E. Meyer (1902), 585, a Villacèque (2013), 306. *Contra* Lang (2011 [1948]), 87; Andrewes (1976), 24, pozn. 18, (HCT V), 167, a (1992b), 475, pozn. 17; M. C. Taylor (2010), 216, pozn. 41.

³¹² Tak Köhler (1895), 466; Will (1972), 370.

³¹³ Groh (1901), 4, a snad Kriegel (1909), 49.

³¹⁴ Tak Gilbert (1877), 305; Micheli (1893), 72; E. Meyer (1899), 418; Kunle (1909), 47; Sadl (1910), 20; Mess (1911), 370; Levi (1968), 290. May (1907), 27, nepřesvědčivě na shromáždění na Kolónu vztáhl THUC. VIII,69.

³¹⁵ Tak Ferrabino (1926), 393-394; Sartori (1951), 69-70; Harris (1990), 268-270 (srov. však Heftner (1999a), 84-85, pozn. 48); M. C. Taylor (2010), 215-217.

³¹⁶ Tak již Grote (1859b), 35; Busolt (1904), 1478; Kahrstedt (1914), 48-49; McCoy (1970), 78; Koerner (1975), 409; Chambers (1990), 278; Munn (2000), 140. Podobně May (1907), 27, jenž však na shromáždění na Kolónu nepřesvědčivě vztáhl THUC. VIII,69. *Contra* Köhler (1900), 808, pozn. 1.

³¹⁷ Zmínění v THUC. VIII,69,2; srov. **5.4.4.1.**

secessio in montem Colonus.³¹⁸ Je ovšem dobře možné, že i způsob oznámení tohoto shromáždění budil v demokratech nedůvěru a odrazilo je od účasti – lze např. navrhnout, že se až na poslední chvíli objevilo oznámení měnící místo shromáždění (nikoli jeho čas, jelikož ten zřejmě kolidoval s termínem vyhrazeným pro jejich úkol, srov. THUC. VIII,67,2: ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα ἐφῆκε).³¹⁹

5.4.2.3 Hranice návrhu syngrafeů a Peisandrova návrhu

Thúkýdidés nezvykle důrazně popírá (VIII,67,2: ἄλλο μὲν οὐδέν, αὐτὸ δὲ τοῦτο), že by *syngrafeové* navrhli cokoli jiného než neomezenou svobodu návrhů předkládaných lidu a zrušení γραφὴ παρανόμων.³²⁰ Není jasné, zda Thúkýdidův důraz značí polemiku s jinou verzí událostí, nebo zdůraznění faktu, který čtenáři podle jeho předchozího líčení rozhodně nečekali.³²¹ Návrhy podané poté Thúkýdidés (VIII,67,3) uvozuje imperfektem ἐλέγετο a po uvedení posledního návrhu dodává ἦν δὲ ὁ μὲν τὴν γνώμην ταύτην εἰπὼν Πείσανδρος (VIII,68,1). Někteří badatelé z toho vyvodili, že návrhy podávalo více řečníků v průběhu delšího času a že Peisandros navrhl jen poslední bod zaznamenaný Thúkýdidem.³²² Na to mi všechny body návrhu připadají příliš úzce propojené:

³¹⁸ Tak Kahrstedt (1910), 244, jehož tezi přijala Hackl (1959), 19-20, a rozvíjí ji Ostwald (1986), 385-386 a Heftner (1999a), 83-85 a (2001), 155-158, s nímž lze souhlasit v tom, že legitimita shromáždění na Kolónu byla zpochybňována už brzy po pádu čtyř set.

³¹⁹ Tak Kahrstedt (1910), 244, pozn. 11, jež následuje Heftner (2001), 155-157. Sanctis (1976 [1930]), 518, nepřesvědčivě navrhl, že den i místo předložení výsledků práce *syngrafeů* byly určeny v Pýthodórově návrhu.

³²⁰ Ferrabino (1926), 386, pozn. 1, a Sartori (1951), 37, pozn. 12, tvrdí, že prý to Thúkýdidés nepopírá absolutně, ale jen pro daný moment. Pak by ovšem Thúkýdidova slova ἄλλο μὲν οὐδέν, αὐτὸ δὲ τοῦτο postrádala jakýkoli smysl.

³²¹ Nám se může zdát první možnost pravděpodobnější, jelikož jsme konfrontováni se zprávou *Athénského státního zřízení* (srov. níže), ale to nedokazuje, že s její obdobou byl seznámen Thúkýdidés. Pro první možnost srov. Kahrstedt (1910), 243 a 250, pozn. 18; Lenschau (1913), 204; Wade-Gery (1958 [1933], 141, pozn. 2; Hignett (1952), 362. Pro druhou možnost srov. Caspari (1913), 4; Andrewes (HCT V), 167; Hornblower (2008), 950. Obě možnosti uvádí Chambers (1990), 279. *Pace* Andrewes (HCT V), 252, nemyslím, že by tu Thúkýdidés vyjadřoval své překvapení nad tím, že komise nenavrhla nic více.

³²² Tak Kriegel (1909), 50; Wilcken (1935), 36 (což Cary (1952), 58, pozn. 20, nepřesně opsal slovy, že Peisandrový návrh opakovali jeho následovníci); Sartori (1951), 36; Flach (1977), 15; Ostwald (1986), 377; Andriolo (2004), 54 (dle posledních dvou byli mluvčími *syngrafeové*). *Contra* Taeger (1937), 352. Proti podobné tezi

všechny závisejí na ἐλέγετο, doplňují se navzájem a jsou spojeny konstrukcí τε...τε...τε...δὲ...δὲ. Nevidím tedy důvod, proč by τὴν γνώμην ταύτην mělo shrnovat jen poslední návrh.³²³ Thúkýdidem popsané shromáždění by tedy mohlo probíhat tak, že návrh *syngrafeú* umožnil podávání jakýchkoli protiústavních návrhů, poté následovala krátká debata (dosvědčená Thúkýdidovým ἐλέγετο), jejímž smyslem zřejmě bylo ukázat případným nespokojencům v řadách přítomných umírněných oligarchů, že radikálně oligarchické návrhy mají širokou podporu,³²⁴ a poté ji Peisandros shrnul návrhem rozsáhlých reforem, jemuž se budeme podrobně věnovat níže.

Zcela jinak vypadá situace v *Athénském státním zřízení*, jehož autor *syngrafeúm* připisuje dlouhou řadu ústavních reforem (29,4-5).³²⁵ Tuto verzi událostí se na první pohled zdají podporovat tvrzení ARIST. *Rhet.* III,1419a26-30),³²⁶ v níž se mluví o tom, že *probúlové* rozhodli o ustanovení vlády čtyř set (ἔδοξεν αὐτῶ, ὡσπερ καὶ τοῖς ἄλλοις προβούλοις, καταστήσαι τοὺς τετρακοσίους), a Lýsiovo obvinění Thérámena s otcem coby hlavních viníků oligarchie (LYS. XII,65: ὃς πρῶτον μὲν τῆς προτέρας ὀλιγαρχίας αἰτιώτατος ἐγένετο, πείσας ὑμᾶς τὴν ἐπὶ τῶν τετρακοσίων πολιτείαν ἐλέσθαι. καὶ ὁ μὲν πατὴρ αὐτοῦ τῶν προβούλων ὦν ταύτ' ἔπραττεν).³²⁷ Údaj *Rétoriky* působí

Heftnera (2001), 158, jenž vyčlenil zrušení mezd na dřívější shromáždění než na Kolónos, srov. **5.4.2.9**, bod II).

³²³ Lze dodat, že εἶπον má pouze aktivní tvary, jenže Thúkýdidés zjevně chtěl Peisandra zmínit až na konci věty, aby tak vytvořil plynulý přechod k následujícím charakteristikám hlavních strůjců oligarchie.

³²⁴ Kuberka (1907), 349, navrhl, že se konala zdánlivá debata, která měla uspokojit podezíravost nezasvěcených. Něco takového nebylo v okolnostech shromáždění na Kolónu, myslím, nutné.

³²⁵ Verze *Athénského státního zřízení* se přidrželi Ballet (1898), 8-10; Köhler (1900), 808-809; Kuberka (1907), 351-352, Siegmund (1909), 18-20; Ledl (1910), 44 a 50-51; Caspari (1913), 4-5; Flach (1977), 14-15, a mlčky to předpokládali ještě další badatelé. Proti jejich rekonstrukcím událostí na Kolónu však srov. **5.4.2.7** a **5.4.2.9**.

Podobně Volquardsen (1906), 125, podle nějž Peisandrův návrh sice připravili *syngrafeové*, ale nebyl prezentován jejich jménem, ač se to *ex post* tvrdilo.

Proti preferování *Athénského státního zřízení* vůči Thúkýdidovi se mimo badatelů citovaných v pozn. 119 k **2.2.2.2** vyslovili také badatelé přesvědčení o tom, že existovala dvě různá kolegia *syngrafeú*; srov. k tomu výše, **5.4.1.1**, pozn. 247.

³²⁶ Srov. **5.2.1**.

³²⁷ První části této věty se budu věnovat v **5.4.2.12**.

jednoznačně, nejde ovšem o Aristotelovo autorské vyjádření, ale o slova Peisandra, který měl zájem představit *probúly*, mezi něž patřil jeho oponent, jako zdiskreditované. Nepovažuji tedy za vyloučené, že se Peisandros v situaci popisované Aristotelem snažil vzbudit dojem, že *probúlové* zařídili ustanovení rady čtyř set ze své úřední moci, zatímco ve skutečnosti se na jejím vzniku podíleli jen coby řadoví členové shromáždění na Kolónu, což ovšem Sofokleovi zabránilo podíl na ustanovení vlády čtyř set popřít. Lýsiovým cílem bylo dosáhnout odsouzení Eratosthena, jenž se odvolával na spojenectví s Thérámenem, a proto bylo v jeho zájmu Thérámena co nejvíce očernit. Jak jsem ukázal výše, nevěřím, že by zašel tak daleko, že by si vymyslel Hagnónovo členství v kolegiu *probúľů*,³²⁸ ale nadsazování Hagnónovy a Thérámenovy role při ustavení oligarchie odpovídalo útokům očekávatelným od soudních řečí.

Vraťme se tedy k rozporu mezi Thúkýdidem a *Athénským státním zřízením*. Není jasné, co by mohlo Thúkýdida vést ke zkreslení událostí vedoucímu k vyvinění *syngrafeů* na úkor Peisandra; nevěřím totiž, že by se nechal zmást zprávou sympatizující se *syngrafey*. Zato by nebylo výjimečné, kdyby autor *Athénského státního zřízení* příliš zkrátil svou předlohu, a dalo by se i spekulovat, že přiřčení návrhu celému kolegiu je výmysl jeho zdroje, jehož cílem bylo dodat postupu oligarchů více legitimacy.³²⁹ Proto se mi zdá mnohem pravděpodobnější, že má Thúkýdidés pravdu a autor *Athénského státního zřízení* přiřkl *syngrafeům* návrhy, které toto kolegium ve skutečnosti neschválilo.³³⁰

Někteří badatelé se ovšem snažili rozpor mezi Thúkýdidem a *Athénským státním zřízením* překlenout tvrzením, že podmětem διέταξαν v [ARIST.] *Ath.* 29,5 mohou být Athéňané obecně, což by omezilo návrh *syngrafeů* na zrušení

³²⁸ Srov. **5.2.1**.

³²⁹ Obě možnosti zvažoval Lenschau (1913), 204-205 (který se nevěnoval motivaci případného výmyslu); pro druhé řešení srov. Wilcken (1936), 38-39; Chambers (1990), 279. Chambers (1990), 294-295, mimoto zvažuje, že mlčení *Athénského státního zřízení* o Peisandrovi je způsobeno tím, že jeho autor převzal pozitivní úsudek o Peisandrovi ze svého zdroje.

³³⁰ Kunle (1909), 63, a Heftner (2001), 144, chápali návrhy z [ARIST.] *Ath.* 29,5 jako kompilaci sestavenou *syngrafey* z návrhů předložených na nějakém lidovém shromáždění. Ale žádný pramen neuvádí, že by měli mít takovouto pravomoc, a po předložení svých návrhů by komise *syngrafeů* měla přestat existovat, srov. závěr **5.4.2.4**.

ústavních pojistek,³³¹ proti tomu však mluví shrnutí v [ARIST.] *Ath.* 30,1: „Tento návrh tedy sepsali ti, kteří pro to byli zvoleni“ (οἱ μὲν οὖν αἰρεθέντες ταῦτα συνέγραψαν).³³² Jiným pokusem vyřešit tento rozpor je teze, že byl Peisandros jedním ze *syngrafeů*, dle některých badatelů navíc mluvil jménem celého kolegia.³³³ První možnost považuji za pravděpodobnou, ale druhou ne, jelikož pak by se těžko dala vést hranice mezi Peisandrovým návrhem a návrhem *syngrafeů*, a přitom to Thúkýdidovi nedělalo potíže.

5.4.2.4 Komentář k návrhu *syngrafeů*

Jsou-li slova *Athénského státního zřízení* poměrně přesným záznamem skutečně přijatého usnesení, Thúkýdidovo přeformulování úředního jazyka před námi skrylo jeden důležitý aspekt dění. Z [ARIST.] *Ath.* 29,4 (πρῶτον μὲν ἔγραψαν ἐπάναγκες εἶναι τοὺς πρυτάνεις ἅπαντα τὰ λεγόμενα περὶ τῆς σωτηρίας ἐπιψηφίζειν: „především sepsali návrh, aby prytanové měli povinnost předložit lidu ke schválení všechny návrhy o záchraně“) jasně vyplývá, že bylo zrušeno pravidlo, dle něž lidové shromáždění nesmělo jednat o žádném tématu, o němž předtím nejednala rada pěti set ([ARIST.] *Ath.* 45,4: οὐκ ἔξεστιν οὐδὲν ἀπροβούλευτον οὐδ' ὅ τι ἂν μὴ προγράψωσιν οἱ πρυτάνεις ψηφίσασθαι τῷ

³³¹ Uvažoval o tom již Lenschau (1913), 204-205 a věřili tomu F. D. Smith (1920), 53-54, Hignett (1952), 361-362, a Andrewes (HCT V), 217.

³³² Na to upozornili např. Wilcken (1935), 38; Rhodes (1981), 379-381; Pesely (1983), 506, pozn. 154; Ostwald (1986), 374, pozn. 142; Chambers (1990), 279 (dle něž chtěl autor nechat podmět vágní). Srov. též Kriegel (1909), 50.

³³³ Pro toto řešení srov. Rohrmoser (1892), 329, pozn. 23; Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 104; E. Meyer (1899), 419; Groh (1901), 6, pozn. *; E. Meyer (1902), 587-588; Volquardsen (1906), 125; Judeich (1907), 302; Kahrstedt (1910), 245 nebo 250; Sadl (1910), 20; Kahrstedt (1914), 63; Mathieu (1915), 79; Schultess (1919), 2467; Ferrabino (1926), 386, pozn. 1; Sanctis (1976 [1930]), 520-521 (s pochybnostmi); Rhodes (1981), 381; Ostwald (1986), 377; Harris (1990), 256, pozn. 41; Monge (1995), 36, pozn. 77; Andriolo (2004), 54-55; David (2014), 28. Podobně Busolt (1904), 1479 s pozn. 2 a 1482, dle něž Peisandros podal většinu návrhů jménem *syngrafeů* a pod svým vlastním pouze návrh na zřízení vlády čtyř set.

Názor, že Peisandros svůj návrh předložil, aniž by zastával jakýkoli úřad, zastávali Kuberka (1907), 349 a 351-352; Busolt (1920), 71, pozn. 2; Sartori (1951), 36-37 s pozn. 11 a 12; Flach (1977), 20; Kagan (1987), 148, pozn. 67.

Mess (1911), 373, odmítá, že byl Peisandrov návrh prezentován jako návrh *syngrafeů*, ale jeho pozici vůči tomuto kolegiu se nevěnuje.

Jestě jiné řešení navrhl Kahrstedt (1910), 245-259, srov. však **5.4.2.4**, pozn. 336.

δήμῳ).³³⁴ Thúkýdidés tento návrh opsal slovy ἐξεῖναι μὲν Ἀθηναίων ἀνατῆι εἰπεῖν γνώμην ἢν ἄν τις βούληται (THUC. VIII,67,3: „aby mohl každý Athéňan beztrestně podat jakýkoli návrh bude chtít“), z nichž by se nám zrušení pravidla οὐδὲν ἀπροβούλευτον vyvozovalo jen stěží.³³⁵ Zrušení tohoto pravidla ovšem oligarchům umožnilo bez spolupráce rady pěti set, a snad i bez vědomí značné části jejich členů, prosadit všechny body svého programu, pokud budou plně kontrolovat lidové shromáždění, a tuto podmínku shromáždění na Kolónu splňovalo.³³⁶

Oligarchové mimoto v kolegiu *syngrafeů* prosadili zrušení γραφή παρανόμων, *eisangelíí* a *prosklésíí*.³³⁷ Thúkýdidés (VIII,67,1) neurčitě mluví o vysokých trestech za podání γραφή παρανόμων, *Athénské státní zřízení* (29,4) specifikuje, že její podání bylo žalovatelné procedurami *endeixis* a *apagógé*³³⁸ se stanoveným trestem smrti. Je možné, že autor *Athénské státního zřízení* (či jeho zdroj) zjednodušil situaci a že byly možné i jiné tresty než ten nejvyšší. Jinou možností je

³³⁴ Srov. k tomu např. Busolt&Swoboda (1926), 992-993; Jones (1957), 111-122, zvl. 119-122; Laix (1973), zvl. 192-193; Rhodes (1981), 543; Ruzé (1997), 448-455; Bleicken (2002 [1994]), 199-200.

Kahrstedt (1914), 58, nepřesvědčivě tvrdil, že se svoboda projevu zaručená [ARIST.] *Ath.* 29,4 vztahovala jen na řečníky, ne na prytany, a že ti byli tedy nadále povinni návrhy nezaložené na předchozím rozhodnutí rady pěti set předložit ke schválení radě.

³³⁵ Následuji Sanctise (1976 [1930]), 518-519, a Rhodese (1981), 378. Podle jiných badatelů se celý úsek ἐξεῖναι...ἐπέθεσαν týká zrušení γραφή παρανόμων, tak např. Sandys (1912), 125; Sartori (1951), 34-35; Andrewes (HCT V), 216, popřel, že by v Thúkýdidově díle byla paralela výše citovaných slov [ARIST.] *Ath.* 29,4.

³³⁶ Srov. **5.4.2.2**. Pokud je tento výklad správný, je tím vyvrácena teorie Kahrstedta (1910), 245-259, dle níž na Kolónu po zrušení γραφή παρανόμων zazněl jen Peisandruův návrh, který ale podléhal schválení rady, což prý byl důvod, proč oligarchové záhy násilím převzali kontrolu nad radnicí (THUC. VIII,69,1-4); o osm dní později si prý nechali na základě výsledného textu svou moc formálně posvětit lidem, čímž teprve formálně zanikla rada pěti set. I kdybych se mýlil, Kahrstedtova rekonstrukce by nebyla přesvědčivá; Kahrstedt byl mj. nucen předpokládat, že *Athénské státní zřízení* omylem prezentuje jako návrh *syngrafeů* to, co bylo ve skutečnosti *probúleumatem* rady čtyř set. Jediný, kdo byl ochoten Kahrstedta následovat, byl Mathieu (1915), 77.

³³⁷ Ke γραφή παρανόμων srov. **4.1**, druhý odstavec pozn. 13.

K *eisangelíí* srov. **2.4.1**, pozn. 144. K typům *eisangelie*, kterých se tento zákaz týkal, srov. Lewis (1974), 87-88; Rhodes (1981), 378.

K *prosklésíí* srov. Lipsius (1915), 804-810; A. R. W. Harrison (1971), 85-88; MacDowell (1978), 238; Todd (1993), 125. Zde zmíněný zákaz se zřejmě týkal prvního kroku nutného pro γραφή παρανόμων či *eisangelíí*.

³³⁸ K *apagógé* srov. **2.4.1**, pozn. 141; k *endeixi* srov. **2.4.1**, pozn. 147.

vykládat předepsané drakonické tresty jako známku obav oligarchů z postoje lidu a předepsanou proceduru jako známku důvěry k přítomným stratégům.³³⁹ Nemůžeme posoudit, který výklad je vhodnější, jelikož toto ustanovení zřejmě nikdy nemuselo být použito.

Tyto ústupky proto mohou působit jako zásadní, podle mého názoru však původním záměrem oligarchů byla spíše zhruba taková situace, jakou popisuje *Athénské státní zřízení*. Bylo by pro ně výhodné, kdyby autorita *syngrafeů* zaštitila nejen rušení ústavních pojistek, ale i samotné ústavní změny.³⁴⁰ Proč k tomu nedošlo? Často se uvádí, že komisi zneschopnily spory mezi radikály a umírněnými, kteří se nedokázali dohodnout.³⁴¹ Tuto situaci je podle mého potřeba popsat v poněkud jiném světle: někteří členové komise, zejména z řad bývalých *probúlů* (kteří už nebyli ochotni mlčet k oligarchizaci, když měla být zavedena jejich jménem), rozhodně odmítli schválit návrhy prosazované oligarchy, a tak je zablokovali.³⁴² Oligarchové si zřejmě nemohli dovolit vraždy tak významných občanů a původní *probúlové* si toho byli vědomi. Oporou pro tuto interpretaci je fakt, že Sofokleova pověst a popularita nebyla, nakolik můžeme soudit, jeho činností roku 411 nijak poškozena.

³³⁹ Tak Heftner (2001), 142. V Athénách mohli být ze stratégů roku 412/11 přítomni Eukratés (srov. však **5.2.1**, pozn. 95), Frýnichos a Skirónidés (srov. **5.2.1** s pozn. 94), Onomaklés (srov. však **6.2.2** s pozn. 83) a Euktémón (který byl spíše na Chiu).

³⁴⁰ Nepřesvědčuje mne návrh Laixe (1973), 36, že se oligarchové snažili co nejvíce omezit ilegalitu spočívající v obcházení probúleutického procesu pomocí kolegia *syngrafeů*. Na tomto postupu nebylo nic ilegálního, byl dokonce poměrně obvyklý, srov. Dodatek 2.

³⁴¹ Tak Sanctis (1976 [1930]), 521; Wilcken (1936), 46; Andrewes (HCT V), 167; Lintott (1982), 138; Ostwald (1986), 374; Kagan (1987), 148; Andrewes (1992b), 475; Welwei (1999), 223; *contra* David (2014), 27-28. Wilckenova teze, že se obě znesvářené skupiny dohodly, že si na shromáždění nechají volnou ruku a nebudou si navzájem oponovat, je však zjevně absurdní: vedla by k závodům o to, kdo navrhne poslední, rozhodující dodatek. Nerozumím tomu, proč Will (1972), 370, tvrdí, že komise *syngrafeů* pracovala tak rychle, že její závěry musely být připraveny předem.

³⁴² Fakt, že původních *probúlů* bylo méně než nově zvolených členů komise *syngrafeů*, této interpretaci nebrání: lze-li vést analogii se stratégy, Níkiás u Syrákús prosadil svou proti početnějším kolegům (THUC. VII,48,1-49,4), a totéž lze snad říci i o Frýnichovi před Mílétem (THUC. VIII,27,1-6). Pro odlišnou interpretaci srov. Kahrstedt (1936), 152; Jameson (1955), 71 a 79; Hamel (1998), 95.

Je-li tento výklad správný, pak bylo jednání některých *probúlů* (např. Sofoklea) daleko od bezmoci a neochotné kooperace, kterou jim připisují mnozí moderní badatelé,³⁴³ a ještě dále od aktivní spolupráce s oligarchy, které se dopustili podle několika jiných odborníků.³⁴⁴

Podání návrhu obvykle znamenalo konec působení kolegia *syngrafeů*.³⁴⁵ Ať se na Kolónu dále událo cokoli, kolegia *syngrafeů* ani *probúlů* se na tom jako celek aktivně nijak nepodílela.³⁴⁶ Někteří jejich členové ovšem asi hráli v dalším dění důležitou roli a stali se v důsledku toho významnými členy rady čtyř set. Přesto kolegia *syngrafeů* a *probúlů* odmítla být loutkou v rukou radikálních oligarchů a někteří jejich členové při té příležitosti prokázali nemalou osobní odvahu, a tak zbavili následující Peisandrův návrh oficiálního posvěcení.

5.4.2.5 Peisandrův návrh: reorganizace magistratur?

Nejprve je třeba blíže osvětlit význam Thúkýdidova opisu μήτε ἀρχὴν ἄρχειν μηδεμίαν ἔτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ κόσμου (VIII,67,3: „aby nadále žádný úředník nevládl podle stávajícího pořádku“). V aristotelské zprávě na první pohled nenacházíme nic, co by těmto slovům odpovídalo. Někteří badatelé tato slova vykládali jako pokyn k reformě magistratur, která by snesla srovnání s některými ustanoveními

³⁴³ Tak Gilbert (1877), 306-307; Wilcken (1935), 46; Schaefer (1957), 1228; Ruzé (1974), 449; Kagan (1987), 146; McCoy (1997), 177-178; Alessandri (1990), 145-147; Andriolo (2004), 31.

³⁴⁴ Tak Grote (1859b), 30; May (1907), 27; Kahrstedt (1910), 248-249; Beloch (1914), 383; F. D. Smith (1920), 40-41; Cavaignac (1926a), 320; Ferguson (1927), 326; Jameson (1971), 560; Pesely (1989), 205-206; McCoy (1997), 177-178; Andriolo (2004), 43.

³⁴⁵ To zdůrazňují např. Foucart (1893), 8; F. D. Smith (1920), 56; Stroud (1968), 27; Laix (1973), 35; Andriolo (2004), 55-56. Oproti tomu Kunle (1909), 63, a Heftner (2001), 144, nepřesvědčivě připsali *syngrafeům* redakci návrhů přijatých na Kolónu (srov. **5.4.2.3**, pozn. 330), a Sartori (1951), 24, věřil, že oligarchický převrat vstoupil do své ilegální fáze, když *syngrafeové* po předložení svých návrhů nepředali prythanům předsedání nad shromážděním a nenechali svůj návrh potvrdit *probúleumatem* rady; srov. však **5.4.2.1** (předsedání shromáždění) a Dodatek 2 (návrhy *syngrafeů* nepotřebovaly *probúleumata*).

³⁴⁶ Není tedy třeba spekulovat, do kterých komisí souvisejících se vznikem oligarchie byli dále zapojeni. Pro různé teze srov. Micheli (1893), 77, pozn. 3; Ballet (1898), 14-15; Siegmund (1909), 23-24; F. D. Smith (1920), 56.

návrhů ústav z *Athénského státního zřízení*.³⁴⁷ Podle jiných šlo jen o zrušení platů stávajících úředníků, které Thúkýdidés níže vyjadřuje slovy μήτε μισθοφορεῖν.³⁴⁸ Nepřesvědčuje mne ani jeden z těchto názorů.

První názor má oporu ve scholiu k Thúkýdidovu ἐκ τοῦ αὐτοῦ κόσμου, které tento obrat parafrázovalo slovy ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ δημοτικῆς καταστάσεως, i v podobných významech slova κόσμος v THUC. IV,76,2 (βουλομένων μεταστῆσαι τὸν κόσμον καὶ ἐς δημοκρατίαν ὡσπερ οἱ Ἀθηναῖοι τρέψαι) a VIII,48,4 (ἐκ τοῦ παρόντος κόσμου τὴν πόλιν μεταστήσας). Jenže reorganizace všech stávajících úřadů, např. kontrolorů trhu, by byla naprosto nesmyslná a nezamýšlely ji zřejmě ani oba návrhy ústav. Proti druhému lze namítnout, že není zřejmé, proč by měl Thúkýdidés stejnou myšlenku nejprve vyjádřit nejasně a poté srozumitelně.

Za klíč k interpretaci této pasáže nepovažuji slovo κόσμος, ale ἀρχή. Podle mého názoru nejde o úřady, ale o úředníky, stejně jako v THUC. IV,53,2 (κυθηροδίκης ἀρχή ἐκ τῆς Σπάρτης διέβαινεν αὐτόσε κατὰ ἔτος), jakkoli je tento význam je jinak v Thúkýdidovi ojedinělý; ἀρχή většinou znamená „úřad“ (např. THUC. II,15,2; VI,95,2; VIII,1,3 a 89,2; na pomezí je THUC. I,96,2: Ἑλληνοταμίαι τότε πρῶτον Ἀθηναίοις κατέστη ἀρχή, a V,27,2: ἀποδειξαι δὲ ἄνδρας ὀλίγους ἀρχὴν αὐτοκράτορας). Podle mého názoru tedy Thúkýdidés chtěl říci, že už nikdo neměl úřadovat jako dříve:³⁴⁹ každý magistrát buď přistoupil na zrušení platu, nebo musel svůj úřad opustit.

³⁴⁷ K [ARIST.] *Ath.* 30 ho vztahovali Köhler (1900), 809, a Groh (1901), 6-7; k některým ustanovením [ARIST.] *Ath.* 31 Wilamowitz-Mollendorff (1893a), 103-104, Kunle (1909), 60 a jen k [ARIST.] *Ath.* 31,1 Siegmund (1909), 19-20 (přesvědčený, že se Thúkýdidés dopustil chyby); Ehrenberg (1965 [1922]), 317-318; Wilcken (1935), 43, pozn. 1; Sartori (1951), 91; Flach (1977), 17; k [ARIST.] *Ath.* 31,2 Lehmann (1987), 72, pozn. 86; k [ARIST.] *Ath.* 30-31 Busolt (1920), 72 a 76-77. Dle Kriegela (1909), 51, šlo o odkaz na volbu *anagrafeů*.

Contra Sartori (1951), 40 (nejde o odkaz na [ARIST.] *Ath.* 30); Hackl (1959), 26. Srov. též **7.2.4**.

³⁴⁸ Tak E. Meyer (1898), 419; Ledl (1910), 44 (dle něž se Thúkýdidés mýlil); Sadl (1910), 21. Podobně Andrewes (HCT V), 168-169, který tento bod návrhu ztotožnil s textem [ARIST.] *Ath.* 29,5.

³⁴⁹ Pro několik výjimek srov. **5.4.2.6**.

I kdybych se mýlil, Thúkýdidova slova zjevně jsou opisem mnohem delšího, konkrétnějšího textu.³⁵⁰

5.4.2.6 Peisandrův návrh: zrušení platů

Podle Thúkýdida Peisandros dále navrhl zrušení diet (THUC. VIII,67,3: μήτε μισθοφορεῖν); dle *Athénského státního zřízení* (29,5) se zrušení platů netýkalo devíti archontů a prytanů,³⁵¹ kteří měli do budoucna dostávat tři oboly,³⁵² a platnost tohoto opatření (stejně jako vlády pěti tisíc) byla omezena na dobu trvání války. Jelikož mne nepřesvědčují hypotézy, dle nichž byl jeden ze zde analyzovaných návrhů dodatkem, který rušil platnost druhého,³⁵³ nevidím důvod pochybovat o spolehlivosti aristotelské upřesňující zprávy. Thúkýdidovo opomenutí archontů a prytanů lze nejspíše vysvětlit jeho neochotou přetěžovat tuto kapitolu athénskou úřední terminologií a omezení doby účinnosti na dobu války asi považoval za samozřejmou součást propagandy, která v konečném důsledku neměla význam.³⁵⁴

Tyto dva úvodní body Peisandrova návrhu spolu podle mého názoru úzce souvisely: zrušení mezd mnoha úředníkům zabránilo ve výkonu jejich funkcí. Bylo třeba určit, kteří z nich budou po zhruba jeden měsíc, který zbýval do konce úředního roku,³⁵⁵ ve svých funkcích pokračovat a kteří ne. Tento úkol by byl na

³⁵⁰ Tak též Busolt (1920), 72; Flach (1977), 17; Andrewes (1976), 18, a (HCT V), 168; Hornblower (2008), 951. Nevěřím, že tímto textem byly návrhy ústav zaznamenané v [ARIST.] *Ath.* 30-31, srov. **7.2.4** (tak též Hackl (1959), 26, neuvádí ale argumenty). Heftner (2001), 158, pozn. 200, z neurčitosti textu vyvodil, že Peisandros nepřednesl formální návrh, ale jen obecný požadavek; podle mého podceňuje míru, do jaké Thúkýdidés Peisandrův návrh zestručnil.

³⁵¹ K úloze prytanů ve vládě čtyř set srov. **5.4.4.3**.

³⁵² Nevíme, jaký byl plat archontů za demokracie 5. století, srov. Andrewes (HCT V), 217.

³⁵³ Srov. **5.4.2.9**, bod 4), a mimoto Flach (1977), 15, jenž předpokládal, že *syngrafeové* upravili Thúkýdidem zaznamenaný návrh, který zazněl v diskuzi, ale nebyl přijat. Ferrabino (1926), 391, pozn. 1, bez přesvědčivých důvodů prohlásil ustanovení o platu prytanů za možnou glosu.

³⁵⁴ Andrewes (HCT V), 168, tuto nepřesnost vykládal jen Thúkýdidovou snahou o stručnost; následuje ho Kagan (1987), 148, pozn. 68, a Hornblower (2008), 951. Jen May (1907), 60, a Pesely (1983), 118 a 124-125, tvrdili, že dodatky jsou výmyslem zdroje *Athénského státního zřízení*.

³⁵⁵ Srov. **5.4.4.2**.

lidové shromáždění příliš zdlouhavý. Je podle mého dobře možné, že tímto úkolem byla odůvodněna další položka Peisandrova návrhu: ustanovení plnomocné rady čtyř set.

5.4.2.7 Peisandrov návrh: způsob výběru čtyř set

Thúkýdidés nás informuje, že podle Peisandrova návrhu byli budoucí členové čtyř set vybráni dvoufázovou kooptací: pět *proedrů* mělo vybrat sto mužů a každý z nich další tři (THUC. VIII,67,3: προέδρους τε ἐλέσθαι πέντε ἄνδρας, τούτους δὲ ἐλέσθαι ἑκατὸν ἄνδρας, καὶ τῶν ἑκατὸν ἕκαστον πρὸς ἑαυτὸν τρεῖς). Pro kooptaci, natož ve dvou fázích, se mi nepodařilo v Athénách najít žádnou paralelu³⁵⁶ mimo výběru *paredrů* třemi archonty v [ARIST.] *Ath.* 56,1. Považuji však za pravděpodobné, že navrhovatelé zřízení mimořádných expertních komisí běžně voličům doporučovali vhodné kandidáty³⁵⁷ a že v tomto případě analogicky jména *proedrů* navrhl sám Peisandros a lidové shromáždění je obratem schválilo.³⁵⁸ Proč jich bylo právě pět, není jasné.³⁵⁹ Nic nebrání domněnce, že těchto pět *proedrů* mělo vybrat kýžených sto mužů po deseti z každé fýly a že i těchto sto mužů mělo kooptovat své kolegy z řad příslušníků svých fýl, tak aby na každou z deseti fýl připadalo po čtyřiceti mužích. Sto mužů by pak nebylo zbytečným mezistupněm, jehož roli mohli dobře zastat samotní *proedrové*; úkolem sta mužů bylo zajistit rovnoměrné zastoupení všech fýl.³⁶⁰ Nemusíme ani předpokládat, že se Thúkýdidés zmýlil, když *proedrům* připsal výběr členů rady místo předsedání radě, což spíše odpovídá titulu, jímž je označuje; tyto

³⁵⁶ Slovo „kooptace“ se nenachází v rejstřících následujících děl: Busolt&Swoboda (1926); Bleicken (2002 [1994]). O kooptaci v řeckých obcích nepojednává ani žádné heslo v RE.

³⁵⁷ Srov. Dodatek 2.

³⁵⁸ Tak též Lang (2011 [1948]), 93, která však též spekulovala, že výběr provedli zastrašení *syngrafeové*, v čemž ji následovali Sartori (1951), 58, a Andriolo (2004), 65 (uvažující i o lidovém shromáždění); Heitsch (2007), 109.

³⁵⁹ Pro různé návrhy srov. Sartori (1951) 59; Andriolo (2004), 66-67 a 72-73.

³⁶⁰ Tak již Rohrmoser (1892), 329; E. Meyer (1899), 430; Sandys (1912), 133; Ferguson (1927), 329; srov. též Ruzé (1993), 191. Za zbytečný mezistupeň sto mužů prohlásil Heftner (1999a), 82, a (2001), 162-163.

pravomoce se samozřejmě nevylučují.³⁶¹ Otázkám personálního složení kolegia *proedru* a jejich vztahu s prytany zmíněnými v THUC. VIII,70,1 se vrátíme níže.³⁶² Thúkýdidem předpokládaný postup je tedy ojedinělý, ale rychlý a pochopitelný.

Zcela jinak popisuje průběh událostí *Athénské státní zřízení*. Podle jeho verze došlo mezi zvolením *syngrafeu* a nástupem čtyř set k moci alespoň ke třem shromážděním: na prvním byly schváleny návrhy *syngrafeu*, včetně pravidel pro sestavení seznamu pěti tisíc kolegiem *katalogeu*, na druhém shromáždění pěti tisíc zvolilo sto *anagrafeu*,³⁶³ na třetím byly schváleny návrhy těchto úředníků a až poté vybrali příslušníci každé fýly kandidáty, z nichž pak byla sestavena rada čtyř set ([ARIST.] *Ath.* 31,1: βουλευέειν μὲν τετρακοσίους κατὰ τὰ πάτρια, τετταράκοντα ἐξ ἐκάστης φυλῆς, ἐκ προκρίτων οὐς³⁶⁴ ἂν ἔλονται οἱ φυλέται τῶν ὑπὲρ τριάκοντα ἔτη γεγονότων). Není řečeno, kolik nominovaných bylo a jak byli z jejich řad vybráni členové rady čtyř set, není ale možné, aby finální odpovědnost za volbu byla na fýletech, protože nedává smysl, aby titíž lidé volili v předběžných i definitivních volbách. Verze *Athénské státní zřízení* je zdlouhavá a obtížně konkretizovatelná.

Dosud představená řešení tohoto rozporu jsou následující:

³⁶¹ Pace Köhler (1900), 811, Sadl (1910), 23, Andrewes (HCT V), 169, či Heftner (1999a), 83 a (2001), 160-162. Gilbert (1877), 307-308, na něž se odvolávají, popírá jen to, že byli *proedrové* zvoleni **pouze** pro výběr členů čtyř set. Pro výše nastíněnou interpretaci srov. též Busolt (1920), 74, pozn. 2; Schaefer (1959), 2297; Andriolo (2004), 69.

³⁶² Srov. **5.4.4.3.**

³⁶³ To zjevně předpokládá dokončení seznamu pěti tisíc a jejich reálné fungování, ačkoli to není explicitně řečeno, a tudíž to vylučuje výběr pěti tisíc λόγω μόνον ([ARIST.] *Ath.* 32,3), *pace* Andrewes (HCT V), 238, Harris (1990), 263, a Heftner (2001), 148, pozn. 163; *contra* přesvědčivě Chambers (1990), 282-283 a 296, Ruzé (1993), 188, pozn. 10, a Hornblower (2008), 953 (srov. již Beloch (1916), 311-312). Andrewes (HCT V), 238 a Harris (1990), 263, mají pravdu, že autor *Athénské státní zřízení* nepopírá výběr pěti tisíc za vlády čtyř set, ale mýlí se, když věří, že se tím odstraňuje rozpor s [ARIST.] *Ath.* 30,1.

³⁶⁴ Toto vztažné zájmeno se jistě vztahuje k bezprostředně předcházejícímu προκρίτων a ne k τετρακοσίους, jak se zřejmě domnívali např. Groh (1901), 7, Judeich (1907), 302, Kriegel (1909), 31, Kunle (1909), 61-62, Siegmund (1909), 28-29, Lenschau (1913), 205, nebo Stevenson (1936), 52.

1) Přijetí rekonstrukce *Athénského státního zřízení*, nanejvýš doplněné o několik detailů z Thúkýdidova podání,³⁶⁵ které je podle názoru některých badatelů založeno na nespolehlivé zprávě radikálně oligarchického zdroje, který měl nejasné povědomí o ústavě pro budoucnost zaznamenané v *Aristotelském státním zřízení*, takže pět Thúkýdidových *proedrů* odpovídá pěti členům rady, kteří měli řídit losování podle [ARIST.] *Ath.* 30,5.³⁶⁶ To je těžko představitelné vzhledem k vysokým nárokům, které na sebe Thúkýdidés kladl svou deklarovanou metodologií a čtenářstvím, na které se obracel.³⁶⁷

2) Teze o existenci dvou kolegií *syngrafeů*, jednoho podle Thúkýdidovy zprávy a druhého podle aristotelské, což by umožnilo umístit volby *katalogeů* i *anagrafeů* i přijetí jejich návrhů před Peisandrův návrat. Toto řešení je ale nepřijatelné kvůli dvojímu zrušení γραφή παρανόμων, které by z něj plynulo.³⁶⁸

Z odmítnutí těchto dvou rekonstrukcí plyne, že verze *Athénského státního zřízení* nemůže být *in toto* přijata.³⁶⁹ Někteří badatelé se však snaží zachovat některé její prvky.

3) Podle některých badatelů shromáždění na Kolónu nebo nějaké těsně následující provedlo v souladu s [ARIST.] *Ath.* 31,1 výběr kandidátů na členství v radě čtyř set, z jejichž řad poté proběhla kooptace popsaná Thúkýdidem

³⁶⁵ Tak Rohrmoser (1892), 329-331; Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 105; Micheli (1893), 76-77 (srov. též Kenyon (1893), 104, a Sandys (1912), 127-128, uvažující o stejném řešení); Köhler (1895) a (1900); Groh (1901), 7-8; Volquardsen (1906), 128-129; Siegmund (1909), *passim*, 22 nebo 28; Harris (1990), *passim*, zejm. 266-267. Podobně Sanctis (1976 [1930]), 519, popírající existenci *proedrů*, ne však kooptace čtyř set.

Contra E. Meyer (1899), 426; Judeich (1907), 299-300; Kuberka (1907), 355, pozn. 1; Ledl (1910), 46-47; Caspari (1913), 6, pozn. 20; Busolt (1920), 73, pozn. 3; Sartori (1951), 68, pozn. 18.

³⁶⁶ Tak Köhler (1895), 466, a (1900), 809, Groh (1901), 6-7, Siegmund (1909), 22, a zřejmě i Sanctis (1976 [1930]), 519-520. O Thúkýdidově zdroji z řad radikálních oligarchů uvažovali ještě Andrewes (HCT V), 251, a Chambers (1990), 274.

³⁶⁷ Srov. **2.1.2.4.**

³⁶⁸ Srov. **5.4.1.2** s pozn. 247. Variantou tohoto řešení je spekulace, kterou navrhl Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 105-106, dle nějž mezi zvolením *syngrafeů* a shromážděním na Kolónu uplynul celý jeden měsíc vyplněný tvorbou ústav, o nichž Thúkýdidés nemluví; ale podle *Athénského státního zřízení* sepisovaly návrhy ústav komise sestavené na základě návrhu *syngrafeů*, který podle Thúkýdida zazněl až na Kolónu.

³⁶⁹ Srov. pozn. 119 na konci **2.2.2.**

(VIII,67,3).³⁷⁰ To je ovšem nutilo předpokládat, že na tomto shromáždění zazněly i oba návrhy ústav známé z *Athénského státního zřízení* ([ARIST.] *Ath.* 30,2-31,3),³⁷¹ ignorovat [ARIST.] *Ath.* 30,1 připisující autorství obou ústav *anagrafeúm* zvoleným pěti tisíci (na což na shromáždění na Kolónu nebyl čas) a předpokládat, že Peisandrov návrh byl dodatkem k těmto ústavám, který však autor *Athénského státního zřízení* neuvedl. Proto tato rekonstrukce nepřesvědčuje.

4) Další badatelé se potíže aristotelské verze pokusili obejít s pomocí hypotézy, že se na shromáždění na Kolónu konstitovalo provizorní shromáždění pěti tisíc občanů (nevybraných stem *katalogeů*), kteří zvolili ústavodárnou komisi *anagrafeů*.³⁷² Tato teze by vyřešila rozpor v *Athénském státním zřízení* co do existence pěti tisíc ([ARIST.] *Ath.* 30,1 a 32,1 ji předpokládá, zatímco THUC. VIII,92,11 a [ARIST.] *Ath.* 32,3 ji popírají). Přesto ji považuji za nepřijatelnou, jednak proto, že žádný pramen neobsahuje ani náznak existence provizorního tělesa pěti tisíc, a především z toho důvodu, že kdyby shromáždění na Kolónu

³⁷⁰ Tak Kriegel (1909), 54-55; Sandys (1912), 132-133; Mathieu (1915), 80 (jenž však nebyl ochoten datovat oba návrhy ústav na Kolónos, srov. Mathieu (1915), 82-83); Busolt (1920), 72-77; Busolt&Swoboda (1926), 906-908 (připisující oba návrhy ústav *syngrafeúm*, což je v rozporu s THUC. VIII,67,3); Wilcken (1935), 44-46; Hatzfeld (1951), 242 s pozn. 3; Moore, (1975), 263; Flach (1977), 18-20; Ruzé (1993), 192; Andriolo (2004), 64-65; a zřejmě Mann (2007), 279-280. Podobně též Judeich (1907), 302; Kahrstedt (1936), 282, pozn. 2. Pro přehled badatelů, kteří navrhli obdobné řešení, doplněné o ztotožnění *katalogeů* s Thúkýdidovými sto muži, srov. **5.4.2.10**, bod 3).

Contra Hackl (1959), 23-28; Andrewes (HCT V), 243-244; Heftner (1999), 74 a (2001), 159-160 s pozn. 206.

³⁷¹ Pro mnou preferovanou dataci těchto dokumentů srov. **7.2.4**. Proti pokusu vztáhnout na oba návrhy ústav Thúkýdidova slova μήτε ἀρχὴν ἀρχεῖν μηδεμίαν ἔτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ κόσμου (VIII,67,3) srov. **5.4.2.5**.

³⁷² S konstituováním těchto provizorních pěti tisíc počítali (aniž by se shodovali na způsobu, jak k tomu došlo) Kenyon (1893), 103-104; Whibley (1896), 201-202; Ballet (1898), 24; Ferrabino (1926), 393, pozn. 2 (s čímž je v rozporu jeho rekonstrukce událostí na Kolónu, srov. Ferrabino (1926), 385-387); Rhodes (1972b), 117, pozn. 21; Flach (1977), 22; Ruzé (1993), 189; Munn (2000), 140; Heftner (2001), 154. Podobně snad Moore (1975), 263.

Proti rekonstrukcím tohoto typu se vyslovili Judeich (1907), 299 (bez argumentů); May (1907), 65-67; Mathieu (1915), 82-83; Andrewes (1976), 20-21, a (HCT V), 244; Lintott (1982), 264.

mohlo samo sebe prohlásit za reprezentanta pěti tisíc, postrádalo by smysl zdoluhavé zhotovování seznamu pěti tisíc občanů pomocí komise *katalogeů*.

Ukazuje se tedy, že verze *Athénského státního zřízení* je neudržitelná a její kombinace s Thúkýdidovou zprávou nepřesvědčivé, takže pravidla z [ARIST.] *Ath.* 31,1 nebyla výběr čtyř set vůbec použita.³⁷³

To však neznamena, že lze bez výhrad a doplnění přijmout Thúkýdidovu zprávu o vzniku čtyř set, jelikož musíme vzít v potaz pasáž z pseudo-Lýsiovy *Obhajoby Polystrata* ([LYS.] XX,1-2):

Οὗ μοι δοκεῖ χρῆναι ὀργίζεσθαι ὑμᾶς τῷ ὀνόματι τῷ τῶν τετρακοσίων, ἀλλὰ τοῖς ἔργοις ἐνίων. οἱ μὲν γὰρ ἐπιβουλευσαντες ἦσαν αὐτῶν, οἱ δ' ἵνα μήτε τὴν πόλιν μηδὲν κακὸν ἐργάσαιντο μήθ' ὑμῶν μηδένα, ἀλλ' εὖνοι ὄντες εἰσηῆθον εἰς τὸ βουλευτήριον, ὧν εἷς ὧν οὐτοσὶ τυγχάνει Πολύστρατος. [2] οὗτος γὰρ ἠρέθη μὲν ὑπὸ τῶν φυλετῶν ὡς χρηστὸς ὧν ἀνὴρ καὶ περὶ τοὺς δημότας καὶ περὶ τὸ πλῆθος τὸ ὑμέτερον· κατηγοροῦσι δὲ αὐτοῦ ὡς οὐκ εὖνους ἦν τῷ πλήθει τῷ ὑμετέρῳ, αἰρεθεῖς ὑπὸ τῶν φυλετῶν, οἱ ἄριστ' ἄν»³⁷⁴ διαγνοῖεν περὶ σφῶν αὐτῶν ὁποῖοί τινές εἰσιν.

Nemyslím si, že byste se měli hněvat kvůli obratu "Čtyři sta", ale kvůli činům některých lidí. Někteří z nich proti vám intrikovali, ale jiní nechtěli udělat nic špatného ani obci, ani komukoli z vás, a vstoupili do radnice s čestnými úmysly. Tady Polystratos je jeden z nich. (2) Členové jeho fýly ho zvolil³⁷⁵ jako řádného muže užitečného svému dému i vám, lidu. Žalobci tvrdí, že vám, lidu, nebyl nakloněn, jenže ho zvolili členové jeho fýly, kteří asi dokážou charakter jednoho z nich poznat nejlépe.

Považuji za nanejvýš nepravděpodobné, že by si autor *Obhajoby Polystrata* dovolil bezostyšně lhát a vydávat kooptaci za volbu fýlety.³⁷⁶ Jím nastíněný systém je však v rozporu s Thúkýdidovou zprávou o dvoufázové kooptaci i s volbou kandidátů zástupci fýl podle [ARIST.] *Ath.* 31,1 – jak už jsem uvedl výše, odpovědnost za volbu kandidátů a za definitivní volbu nemohli nést titíž lidé. Rozpor s *Athénským státním zřízením* by se dal obejít za předpokladu, že by

³⁷³ Téměř všichni badatelé, kteří dospěli k tomuto závěru, šli jednou ze dvou cest: Bud' ztotožňovali Thúkýdidových sto mužů s *katalogey* (*contra* **5.4.2.9**), nebo ustavení rady čtyř set podle [ARIST.] *Ath.* 31,1 kladli do doby po pádu neomezené vlády čtyř set v září 411 (*contra* **7.2.4**). Pro seznam výjimek srov. **5.4.2.11**, pozn. 439.

³⁷⁴ Doplnil Cobet.

³⁷⁵ Kuberka (1907), 347-348, Kriegel (1909), 31, Ledl (1910), 47, Caspari (1913), 7-8, Thalheim (1919), 333-334, Lang (2011), 93, Andrewes (HCT V), 205, a Apostolakis (2003), 126, podle mého dosti násilně vztahovali tato slova na volby *katalogeů*.

³⁷⁶ *Pace* Rhodes (1981), 385; Lintott (1982), 139.

Polystratův obhájce vydával volbu kandidátů za definitivní volbu,³⁷⁷ ale to by nijak nepomohlo přesvědčivosti systému *Athénského státního zřízení*. Rozpor s Thúkýdidem můžeme obejít, pokud budeme ochotni věřit, že Polystratův obhájce vydával za volby to, co bylo ve skutečnosti jen formálním potvrzením jmenného seznamu čtyř set vypracovaného stem mužů kooptovaných pěti *proedry*.³⁷⁸

Podle mého názoru řečník mohl takovouto parodii demokracie prezentovat jako důkaz demokratického smýšlení obžalovaného: Porotci očekávali, že se obžalovaný zaměří na tu část skutečnosti, která byla pro něj nejvýhodnější. Byli si vědomi, že slova Polystratova obhájce jsou v zásadě pravdivá (členství v radě čtyř set se formálně zakládalo na schválení fýlety), ačkoli mají dosti daleko do úplné pravdy (přítomní zástupci fýl *de facto* nemohli navržený seznam odmítnout).³⁷⁹

Rád bych ještě poznamenal, že řečník na Polystratovu demokratickou volbu neklade moc velkou váhu.³⁸⁰ Polystratovo demokratické smýšlení neobhájuje ani tak demokratickým způsobem, kterým byl do svého úřadu dosazen ([Lys.] XX,2 a 13), jako spíše lidumilným způsobem, jak Polystratos svůj úřad zastával – argumenty na tomto základě tvoří velkou většinu první části dochovaného textu ([Lys.] XX,1-23), z níž zdůrazňování Polystratovy prodemokratické činnosti

³⁷⁷ Tak např. Micheli (1893), 80-81; Mathieu (1915), 80; Busolt (1920), 75; Sanctis (1976 [1930]), 522-523; Sartori (1951), 55; Hignett (1952), 361; Flach (1977), 24-25; Harris (1990), 261; Andriolo (2004), 68.

³⁷⁸ Jako formalitu volbu po fýlách nahlíželi již Whibley (1896), 202; E. Meyer (1899), 430-431; Köhler (1900), 811-812; Costanzi (1901), 93; E. Meyer (1902), 587; Busolt (1904), 1481; Volquardsen (1906), 127 a 129; Siegmund (1909), 29-30; Sadl (1910), 24-25 a 29-30; Mess (1911), 376-377; Schultess (1919), 2468; Ferguson (1927), 329; Kahrstedt (1936), 46 a 56; Hignett (1952), 361; Lang (2011 [1967]), 104-105; Will (1972), 371; David (1995), 20; Andriolo (2004), 66-68; David (2014), 26. Názory těchto badatelů na průběh shromáždění na Kolónu se však výrazně lišily.

Nepřesvědčivé námitky vznesl Caspari (1913), 7, pozn. 27; zmínku si zaslouží novější výhrady Heftnera (1999a), 81, jenž namítl, že za této situace by řečník volbu buď vynechal, nebo by ji představil jako nutnou oběť, ale kombinací [Lys.] XX,2, 14 a 16 lze dospět přesně k závěru, že byl Polystratos ke členství v kolegiu a radě čtyř set donucen svými fýlety, které svedla na scesti propaganda oligarchů.

³⁷⁹ To je také v souladu s mnou preferovanou interpretací ὑπὸ τούτων v [Lys.] XX,16, srov. **5.3.1**, pozn. 184.

³⁸⁰ Již Volquardsen (1906), 127, poznamenal, že kdyby byli členové rady čtyř set voleni stejně jako *katalogeové*, nemusel by Polystratův obhájce složitě dokazovat, že ze členství v radě neplyne protidemokratické smýšlení.

v různých úřadech chybí jen z [LYS.] XX,7, 11-12 a 18. I kdyby tedy obhájcův první argument (na Polystratovo demokratické smýšlení ukazuje, že ho členem čtyř set zvolili členové jeho fýly) málokoho přesvědčil o něčem jiném než o řečnickové schopnosti činit slabší argument silnějším, zbývalo by mu ještě dost jiných prostředků k přesvědčení skeptických porotců. Neutrální porotci ochotní naslouchat argumentům ve prospěch obžalovaného by mohli být zaujati touto verbální ekvilibristikou a pozitivně naladěni k naslouchání následujících argumentů obhajoby, i kdyby si byli vědomi, že její tvrzení jsou silně jednostranná.

Shrnutí: informace z *Athénskému státnímu zřízení* jsou s Thúkýdidem v nepřekonatelném rozporu a zaslouží si odmítnutí. Nezpochybnitelné informace *Obhajoby Polystrata* lze sladit s Thúkýdidovou zprávou, pokud budeme předpokládat, že po dvoufázové kooptaci popsané Thúkýdidem byli členové čtyř set ve funkci formálně potvrzení zástupci svých fýl. K tomu, kdy k této formální volbě došlo, se vyjádřím níže.³⁸¹

Zbývá otázka, proč vlastně měla nová rada mít čtyři sta členů. Odpověď nabízí úvod ústavy pro přítomnost v *Athénském státním zřízení* ([ARIST.] *Ath.* 31,1: βουλευεῖν μὲν τετρακοσίους κατὰ τὰ πάτρια: „Ať v radě zasedá čtyři sta mužů podle tradic“), která v kombinaci s [ARIST.] *Ath.* 8,4 naznačuje, že oligarchové chtěli snížit počet členů rady na úroveň z dob Solónových (srov. též [ARIST.] *Ath.* 4,3, připisující zavedení rady čtyř set Drakontovi).³⁸² Existence této rady začátkem 6. století je sporná,³⁸³ ale pro tuto práci není podstatná. Daleko důležitější je otázka, zda je tato kombinace skutečně správnou odpovědí na motivaci oligarchů roku 411: chtěli oligarchové zavést radu čtyř set, protože ji

³⁸¹ Srov. **5.4.4.2.**

³⁸² Jak správně upozorňuje např. Laix (1973), 15, pozn. 30, slova κατὰ τὰ πάτρια se jistě týkají počtu radních, ne jejich kompetencí, ač řecký text umožňuje obě interpretace.

³⁸³ Pochybovali o ní např. Beloch (1912), 366, pozn. 2; Hignett (1952), 92-96; Mossé (2004 [1979]), 257-258; Chambers (1990), 178-179, s odkazy; Ruzé (1997), 358-368; Bartzoka (2012).

Její historicitu obhajují např. Cloché (1924a); Busolt&Swoboda (1926), 845-846; Kahrstedt (1940), 1-3; Rhodes (1972a), 208-209; Laix (1973), 13-17; Rhodes (1981), 153-154.

pokládali za solónskou, nebo vymysleli radu čtyř set a přiřkli ji Solónovi?³⁸⁴ Anebo o Sólónovi vůbec neuvažovali, protože informace o jejich motivech obsažené v [ARIST.] *Ath.* 31,1 jsou stejně nepřesné jako údaje téhož pramene o výběru členů čtyř set? V tom případě by nám byl důvod snížení počtu radních na čtyři sta zcela nejasný,³⁸⁵ ale to je podle mého příliš skeptický závěr; spíše bych tento počet vykládal jako vstřícné gesto vůči umírněným od radikálů, kteří by jinak dali přednost nižšímu počtu vládců.³⁸⁶

5.4.2.8 Peisandrův návrh: pravomoci rady čtyř set

Podle Peisandrova návrhu, jak jej prezentuje Thúkýdidés, měla rada čtyř set nahradit radu pěti set a vládnout obci s mimořádnými pravomocemi (VIII,67,3: ἐλθόντας δὲ αὐτοὺς τετρακοσίους ὄντας ἐς τὸ βουλευτήριον ἄρχειν ὅπη ἂν ἄριστα γινώσκωσιν αὐτοκράτορας). Co tyto pravomoce zahrnovaly?

Vzhledem k výše nastíněným problémům spjatým s přijetím verze *Athénského státního zřízení* o vzniku čtyř set nechám pro tuto chvíli stranou informace z tzv. ústavy pro přítomnost ([ARIST.] *Ath.* 31,1-3)³⁸⁷ a zaměřím se na informace, které lze získat z jiných pramenů. Výše jsem navrhl, že bylo úkolem rady čtyř set určovat, kteří úředníci dokončí svůj úřední rok a kteří rezignují, a jmenovat náhradníky za odmítnuté magistráty.³⁸⁸ Po příchodu nového úředního roku zřejmě nominovali přinejmenším významné úředníky;³⁸⁹ jak byly obsazovány nižší magistratury, nevíme. Z THUC. VIII,70,1 (πολὸν μεταλλάξαντες τῆς τοῦ δήμου διοικήσεως) se zdá, že rada čtyř set nezanedbatelným způsobem pozměnila

³⁸⁴ Tyto dvě možnosti nastínil M. H. Hansen (1990), 89. Ani J. L. Shear (2011), 50, nepochybuje o zprávě *Athénského státního zřízení*.

³⁸⁵ Podle Hornblowera (2008), 952, šlo o odkaz na čtyři staré iónské fýly. To je dobře možné, ale nevysvětluje to, proč nebyl vybrán jiný násobek čtyř.

³⁸⁶ Tak Köhler (1895), 459. Zato Heftner (2001), 173, pokládal vládu čtyř set za splněné přání radikálů alespoň svými kompetencemi, ne-li složením.

³⁸⁷ Srov. **7.1.2**, body 2)-4).

³⁸⁸ Srov. poslední odstavec **5.4.2.6**.

³⁸⁹ Sartori (1951), 93, vyvozoval z [ARIST.] *Ath.* 33,1, že rada čtyř set jmenovala do úřadu archonta Mnásilocha, podle mého však z příslušného místa (ἤρξεν ἐξ αὐτῶν Μναςίλοχος δίμηνον) plyne jen tolik, že Mnásilochos byl členem čtyř set. K nominování stratégů čtyřmi sty srov. konec **5.4.4.1**.

kompetence některých úřadů;³⁹⁰ Thúkýdidova slova se však stejně dobře mohou vztahovat na protidemokratické změny kompetencí rady ve vztahu k lidovému shromáždění a soudům.³⁹¹ Rada čtyř set totiž od lidového shromáždění převzala vedení zahraniční politiky,³⁹² dohled nad pokladnami³⁹³ a snad rozdělení poct za zásluhy o Athény,³⁹⁴ a převzala i pravomoci soudů, což lze doložit tím, že se její členové pokusili zatknout Chaireu (THUC. VIII,74,2)³⁹⁵ a že vedli vyšetřování Frýnichovy vraždy (THUC. VIII,92,2),³⁹⁶ a potvrzuje to Andokidova historka o tom, jak byl přiveden před radu čtyř set, kde jen těsně unikl rozsudku smrti, a jak byl následně uvězněn, to vše proto, že dodal vesla flotile na Samu (AND. II,13-15).³⁹⁷ Nic nás nenutí přijímat všechny detaily Andokidovy zprávy, ale nemusíme pochybovat, že soudy (snad s výjimkou Areopagu, srov. DEM. XXIII,66)³⁹⁸ za vlády čtyř set nezasedaly.

Otázce reálné moci řadových členů čtyř set se budu věnovat níže.³⁹⁹ Ať byly jakékoli, formální pravomoci musel Peisandros celé radě čtyř set výslovně přiřknout. Protože se proti tomu nezvedla vlna odporu (THUC. VIII,69,1: οὐδενὸς ἀντειπόντος), ač nepochybně byli přítomni i zástupci umírněnějších oligarchů, s jejichž ideály tato pravidla nekonvenovala, musíme předpokládat, že umírnění

³⁹⁰ Tak Cloché (1924b), 413; Kahrstedt (1936), 282; Sartori (1951), 93. Heftner (2001), 232-233, vztahuje tato slova na soudnictví, Hornblower (2008), 963, na administrativní drobnosti, mimo nichž prý o zásadách rady čtyř set nemůžeme nic říci.

³⁹¹ Kahrstedt (1910), 261-266, věřil, že rada jen rozšířila působnost svých pséfismat, jimiž i za demokracie mohla rozhodovat např. o vyzbrojování flotily nebo triérarchiích.

³⁹² Srov. **5.4.4.4**, **6.2.3.3** a **6.3.2**. Kahrstedt (1936), 282, a Sartori (1951), 94 s pozn. 28, dodávají velení vojsku, ale o čtyřech stech není v THUC. VIII,71,2 ani zmínky. Vojsku zjevně veleli stratégové. Cloché (1924b), 413, přesněji mluví o vedení války v souvislosti s opevňováním Éetióneie (srov. **6.3.1.1**).

³⁹³ Srov. IG I³ 373, ř. 11-15, a k tomu Kahrstedt (1936), 282; Sartori (1951), 94 s pozn. 29; Ostwald (1986), 386; Heftner (2001), 239, pozn. 120.

³⁹⁴ Totiž pokud datujeme IG I³ 98 do doby čtyř set; srov. **2.7.1**.

³⁹⁵ Srov. **6.2.1** ke konci.

³⁹⁶ Srov. **6.3.3** ke konci. K mimořádným soudním pravomocím rady čtyř set srov. též Bonner (1926), 211; Rhodes (1972a), 185; Brock (1988), 136.

³⁹⁷ Andokidés tedy zřejmě dorazil do Athén několik dní po ustavení vlády čtyř set; srov. k tomu zvl. Heftner (2001), 231-232.

³⁹⁸ Srov. Bonner (1926), 211; Brock (1988), 136; Heftner (2001), 233.

³⁹⁹ Srov. **5.4.4.3**.

s těmito návrhy souhlasili,⁴⁰⁰ a to kvůli omezení vlády čtyř set na dobu před sestavením seznamu pěti tisíc.

5.4.2.9 Peisandrov návrh: svěřením moci pěti tisícům a volba katalogeů

Posledním bodem Peisandrova návrhu byl podle Thúkýdida pokyn, aby rada svolávala pět tisíc, kdykoli to uzná za vhodné (VIII,67,3: καὶ τοὺς πεντακισχιλίουσ δὲ ξυλλέγειν ὁπόταν αὐτοῖσ δοκῆ).⁴⁰¹ *Athénské státní zřízení* ([ARIST.] *Ath.* 29,5) uvádí při popisu shromáždění, kde své návrhy předložili *syngrafeové*, že se plná práva měla omezit na minimálně pět tisíc občanů a že toto omezení mělo trvat do konce války (τὴν δ' ἄλλην πολιτείαν ἐπιτρέψαι πᾶσαν Ἀθηναίων τοῖσ δυνατωτάτοισ καὶ τοῖσ σώμασιν καὶ τοῖσ χρήμασιν λητουργεῖν, μὴ ἔλαττον ἢ πεντακισχιλίουσ, ἕωσ ἂν ὁ πόλεμος ᾗ). Seznam těchto pěti tisíc mělo po složení obřadné přísahy sestavit sto *katalogeů*, kteří měli být zvoleni po fýlách (ἐλέσθαι δὲ καὶ τῆσ φυλῆσ ἐκάστωσ δέκα ἄνδρασ ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη γεγονότασ, οἵτινεσ καταλέξουσ τοὺσ πεντακισχιλίουσ ὁμόσαντεσ καθ' ἱερῶν τελείων).

Sporné otázky pojící se k těmto údajům jsou v zásadě tři.

I) Byl počet pěti tisíc plnoprávných občanů zamýšlen jako maximum, nebo jako minimum?

Thúkýdidés (VIII,67,3) použil určitý člen (τοὺσ πεντακισχιλίουσ), takže očekával, že čtenáři budou vědět, o jakých pět tisíc se jedná. Záměr omezit počet plnoprávných občanů na *maximálně* pět tisíc Thúkýdidés zmínil již dříve, byť jen jako deklarovaný program oligarchů, nikoli jako formální návrh (THUC. VIII,65,3).⁴⁰² Podle [ARIST.] *Ath.* 29,5 však mělo být pět tisíc *minimálním* počtem plnoprávných občanů.

⁴⁰⁰ Tak též Wilcken (1935), 46. K otázce, zda lze v této fázi převratu legitimně mluvit o umírněných, srov. **5.3.2.**

⁴⁰¹ Není zcela jisté, že mají slova ὁπόταν αὐτοῖσ δοκῆ význam iterativní, mohla by nést i futurální. Pro první možnost srov. Classen&Steup (1922), 161; Sartori (1951), 70; Flach (1977), 16, pozn. 51; pro druhou Kuberka (1908), 208-212; Kahrstedt (1910), 242, pozn. 10; Hackl (1959), 24-25; Heftner (2001), 173, pozn. 255. V každém případě se týkají budoucnosti, jelikož závisí na imperativním infinitivu.

⁴⁰² Srov. začátek **5.3.2** a **5.4.1.2**, pozn. 247.

Rozhodně nepřesvědčuje kombinace obou těchto zpráv s výsledkem, že plnoprávných občanů mělo být přesně pět tisíc.⁴⁰³ Mnoho badatelů má za to, že ve skutečnosti je správná Thúkýdidova verze a že autor *Athénského státního zřízení* nebo jeho zdroj zkreslil realitu v souladu se svými politickými názory. Podle jiných se zmýlil Thúkýdidés, protože verzi *Athénského státního zřízení* prý podporuje údaj z *Obhajoby Polystrata*, že *katalogeus* Polystratos zapsal na seznam devět tisíc jmen ([Lys.] XX,13).⁴⁰⁴ Podle mého názoru se jednalo o ústupek radikálů umírněným oligarchům a v Peisandrově návrhu na Kolónu bylo pět tisíc skutečně spodní, nikoli horní hranicí počtu plnoprávných občanů, na rozdíl od dříve prezentovaného programu.⁴⁰⁵ Thúkýdidés tedy ve svých čtenářích vzbuzuje mylnou představu, že pět tisíc, o nichž Peisandros mluvil na shromáždění na Kolónu, mělo být maximálním počtem plnoprávných občanů. Chybnost tohoto dojmu Thúkýdidés nejspíše nepovažoval za důležitou vzhledem k tomu, že za vlády čtyř set ke vzniku pěti tisíc nedošlo; za méně pravděpodobné považují, že si této nepřesnosti nebyl vědom.

II) Kdy byla stanovena pravidla pro výběr pěti tisíc?

Někteří badatelé věřili, že k tomu došlo až po podání Peisandrova návrhu, ale mnohem přirozeněji působí výklad, že Thúkýdidovo shrnutí Peisandrova návrhu předpokládá kroky k ustavení pěti tisíc, které Thúkýdidés v kontextu shromáždění na Kolónu nezmínil.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Pace Whibley (1896), 200 s pozn. 31.

⁴⁰⁴ Pro první řešení srov. May (1907), 62; Mathieu (1915), 81-82; Ehrenberg (1965 [1922]), 316; Ste. Croix (1956), 1, pozn. 3; Lehmann (1987), 35, pozn. 5; Rosivach (2012), 63, pozn. 2. K [Lys.] XX,13 však srov. **6.1.2.**

Pro druhé srov. Friedrich (1896), 736; Groh (1901), 8; Siegmund (1909), 8, pozn. 3; Busolt (1920), 72; Ferrabino (1926), 394, pozn. 1; Moore (1975), 259-260; a snad Chambers (1990), 280. Pro další odkazy srov. Sartori (1951), 65, pozn. 4.

⁴⁰⁵ Tak již Ledl (1910), 51; Wilcken (1935), 40; Sartori (1951), 39-40 s pozn. 27 a 65-66; Rhodes (1972b), 118, pozn. 35, a (1981), 383; Andrewes (HCT V), 218; Heftner (2001), 146-148. Brock (1989), 163, a David (2014), 25, tento ústupek nepřesvědčivě vykládají ohledy na změněné publikum. Přesně opačně rekonstruuje události Apostolakis (2003), 265.

⁴⁰⁶ Pace Hignett (1952), 362; McCoy (1970), 72 a 97-98, pozn. 34; srov. Gilbert (1877), 314-315; E. Meyer (1899), 414; Busolt (1904), 1479-1481, pozn. 2, s. 1480-1481; Judeich (1907), 297-298; Kuberka (1907), 346; Kunle (1909), 48; Sadl (1910), 22; Lenschau (1913), 205; Schultess (1919), 2468; F. D. Smith (1920), 57;

Někteří badatelé navrhli, že tento návrh zazněl už před shromážděním na Kolónu.⁴⁰⁷ Jejich hlavním argumentem je dnes *Obhajoba Polystrata*, v níž dvakrát zazní, že lid odhlasoval vznik pěti tisíc ([Lys.] XX,13 a 16), ale nic takového se netvrdí o čtyřech stech; řečník se dovolává faktu, že Polystratos byl do rady čtyř set zvolen demokraticky ([Lys.] XX,2),⁴⁰⁸ a zároveň tvrdí, že do ní obžalovaný vstoupil jen z donucení ([Lys.] XX,14).⁴⁰⁹ Na tomto základě byly rekonstruovány dvě fáze převratu: první, v níž byl odhlasován vznik pěti tisíc a která byla i zpětně považována za legitimní, a druhá, v níž bylo rozhodnuto svěřit moc čtyřem stům a kterou demokraté roku 410 neuznávali. Na Kolónos spadá až druhá fáze, legitimní fáze zahrnující rozhodnutí o ustavení vlády pěti tisíc a volbu *katalogeů* se tedy musela odehrát dříve. To je v rozporu s Thúkýdidem, který zasazuje na Kolónos zrušení γραφή παρανόμων, k němuž dle [ARIST.] *Ath.* 29,4-5 došlo před rozhodnutím konstituovat vládu pěti tisíc; podle zastánců výše sumarizované teze tedy Thúkýdidés shrnul do jednoho popisu události z většího počtu shromáždění, aby dosáhl větší efektivity svého podání a lépe vystihl skutečnou podstatu událostí.

Proti této tezi lze vznést tři argumenty: 1) Již jsem poznamenal výše, že pro autora *Obhajoby Polystrata* byla zmínka o předání moci pěti tisícům vším lidem dvojsečná zbraň: snižoval tak Polystratovu vinu, ale zároveň zvyšoval odpovědnost porotců, čímž riskoval ztrátu jejich sympatií, a kdyby jim přiřkl odpovědnost i za vládu čtyř set, bylo by to ještě horší.⁴¹⁰ 2) Kdyby Thúkýdidés napsal např. ἔπειτα ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα ἐφῆκε, ἐσήνεγκαν οἱ ξυγγραφῆς ἄλλο μὲν οὐδέν, αὐτὸ δὲ τοῦτο ... μετὰ δὲ ταῦτα (nebo jiné udání času) ξυνέκλησαν τὴν

Classen&Steup (1922), 162; Wilcken (1935), 37; Sartori (1951), 39; Andrewes (1976), 18; Flach (1977), 16; Andrewes (HCT V), 169; Kagan (1987), 158 s pozn. 2.

⁴⁰⁷ Hackl (1959), 41 (proti její rekonstrukci srov. [5.4.1.2](#) s pozn. 247); a nověji Heftner (1999a), 83-92, a (2001), 101-104; Apostolakis (2003), 167 a 260-264, s nimiž polemizují níže.

⁴⁰⁸ Srov. [5.4.2.7](#).

⁴⁰⁹ Tohoto rozporu si všiml již Volquardsen (1906), 127, ale vyvodil z tohoto faktu a [Lys.] XX,14 (οὗτος δὲ οὔτε ὀμόσαι ἤθελεν οὔτε καταλέγειν, ἀλλ' αὐτὸν ἠνάγκαζον), že Polystratos byl ochotným členem čtyř set, ale že nedobrovolně sloužil jako *katalogeus*, což je sotva dojem, který chtěl řečník vzbudit. Ke vztahu *katalogeů* a členstva rady čtyř set srov. níže v této kapitole.

⁴¹⁰ Srov. [5.3.1](#) s pozn. 184.

ἐκκλησίαν ἐς τὸν Κολωνόν κτλ., jeho podání by podle mého nebylo o nic méně efektní než to, které čteme v THUC. VIII,67,2-3, a při přijetí výše zmíněné interpretace by rozhodně lépe odpovídalo Thúkýdidovu slibu, že o událostech nebude psát podle své libovůle (THUC. I,22,2: οὐδ' ὡς ἔμοι ἐδόκει).⁴¹¹ Popis prvního Peisandrova pobytu v Athénách podle mého názoru není analogií,⁴¹² protože tam Thúkýdidés výslovně netvrdí, že se vše odehrálo na jednom shromáždění. 3) Podle mého je Thúkýdidova parafráze μήτε ἀρχὴν ἄρχειν μηδεμίαν ἔτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ κόσμου μήτε μισθοφορεῖν (VIII,67,3) předpokládá, že těsně po ní následuje návrh na zřízení rady čtyř set,⁴¹³ což by podle výše shrnuté teorie neplatilo. Nebylo by pak jasné, kdo určí, který úředník bude ve své činnosti pokračovat.

Jsem tudíž přesvědčen, že se lze přidržet tradiční verze, podle níž sestavování seznamu pěti tisíc započalo na základě rozhodnutí přijatého na Kolónu.⁴¹⁴

III) V jakém vztahu měli *katalogeové* být s radou čtyř set?

Mnozí badatelé věřili, že všichni *katalogeové* byli *ex officio* členy rady čtyř set a že je tedy lze ztotožnit se sto muži, kteří podle Thúkýdida (VIII,67,3) tvořili jádro čtyř set. Tato teorie se opírá především o následující slova z pseudo-Lýsiovy *Obhajoby Polystrata* ([LYS.] XX,13-14), která mimoto rozptylují jakékoli pochybnosti o existenci kolegia *katalogeů* a jejich práci na seznamu pěti tisíc, protože to si Polystratův obhájce nemohl vymyslet.⁴¹⁵

[13] πῶς δ' ἂν γένοιτο δημοτικώτερος, ἢ ὅστις ὑμῶν ψηφισαμένων πεντακισχιλίοις⁴¹⁶ παραδοῦναι τὰ πράγματα καταλογεὺς ὦν ἑνακισχιλίους κατέλεξεν, ἵνα μηδεὶς αὐτῶ διάφορος εἴη τῶν δημοτῶν, ἀλλ' ἵνα τὸν μὲν βουλόμενον γράφοι, εἰ δέ τῳ μὴ οἶόν τ' εἴη, χαρίζοιτο. καίτοι οὐχ οἱ ἂν

⁴¹¹ Srov. **2.1.2.4.**

⁴¹² Pace Heftner (2001), 103, pozn. 43.

⁴¹³ Srov. poslední odstavec **5.4.2.6.**

⁴¹⁴ Tak např. E. Meyer (1899), 429; Volquardsen (1906), 125; Judeich (1907), 306-308; Busolt (1920), 73-77; Wilcken (1935), 45-46; Sartori (1951), 49-56; Flach (1977), 22; Andrewes (HCT V), 203-204; Rhodes (1981), 384-385; Ostwald (1986), 377; Kagan (1987), 149; Ruzé (1993), 189.

⁴¹⁵ Srov. E. Meyer (1899), 428; Köhler (1900), 814; Kuberka (1907), 343; Ledl (1910), 43; Beloch (1916), 324; F. D. Smith (1920), 60; Taeger (1937), 352 s pozn. 1; Sartori (1952), 44; Hackl (1959), 37; Heftner (1999a), 75-76; Hornblower (2008), 952; Marcaccini (2013), 411. Kontrast Grote (1859b), 78.

⁴¹⁶ ἑνακισχιλίοις nesmyslně X, což bylo opraveno již v aldinské edici.

πλείους τοὺς πολίτας ποιῶσιν, οὗτοι καταλύουσι τὸν δῆμον, ἀλλ' οἱ ἂν ἐκ πλείονων ἐλάττους. [14] οὗτος δὲ οὔτε ὁμόσαι ἤθελεν οὔτε καταλέγειν,⁴¹⁷ ἀλλ' αὐτὸν ἠνάγκαζον, ἐπιβολὰς ἐπιβάλλοντες καὶ ζημιοῦντες· ἐπεὶ δὲ ἠναγκάσθη καὶ ὤμοσε τὸν ὄρκον, ὀκτῶ ἡμέρας εἰσελθὼν εἰς τὸ βουλευτήριον ἐξέπλει εἰς Ἐρέτριαν.

(13) *Kdo by mohl být lepším přítelem lidu než člověk, který po vašem rozhodnutí předat správu pěti tisícům coby katalogeus zapsal devět tisíc lidí? Měl v úmyslu nezneprátenit si nikoho z obyvatel svého dému: zapsat každého, kdo chtěl, a aspoň se zavděčit těm, u nichž to nebylo možné. Ovšem lid nezbavují moci lidé, kteří zvyšují počet občanů, ale ti, kteří ho snižují.*

(14) *Tento člověk nechtěl ani složit přísahu, ani pracovat jako katalogeus, ale oni ho donutili ukládáním pokut a jiných trestů. Poté, co z donucení složil přísahu, chodil do radnice osm dní a pak odplul do Eretrie.*

Jelikož [Lys.] XX,13 pojednává o sestavování seznamu pěti tisíc, posluchači museli předpokládat, že slova „nechtěl ani složit přísahu, ani pracovat jako *katalogeus*“ (οὔτε ὁμόσαι ἤθελεν οὔτε καταλέγειν) se vztahují na přísahu, kterou Polystratos skládal coby *katalogeus*. A z následujících slov „poté, co...složil přísahu, chodil do radnice osm dní“ ([Lys.] XX,14: ἐπεὶ δὲ...ὤμοσε τὸν ὄρκον, ὀκτῶ ἡμέρας εἰσελθὼν εἰς τὸ βουλευτήριον) vyplývá, že přísaha, kterou Polystratos složil coby *katalogeus*, ho zavazovala i ke členství v radě čtyř set. Z toho se vyvozovalo, že tedy všichni *katalogeové* byli zároveň členy rady čtyř set.⁴¹⁸ Tento závěr podle mého názoru není nutný. Nepřesvědčuje návrh, že slova o Polystratově chození do radnice znamenají jen tolik, že *katalogeové* úřadovali v radnici;⁴¹⁹ stačilo by však, aby členové rady čtyř set, kteří byli zároveň *katalogey*, skládali jen jedinou přísahu za oba své úřady.

Badatelé ztotožňující obě kolegia stáli před dvěma dilematy: **A)** Rozpor mezi Thúkýdidem (dle něžž bylo sto mužů určeno kooptací) a *Obhajobou Polystrata*

⁴¹⁷ καταλύσαι zbytečně Fabricius následován Kunlem (1909), 54, a Busoltem (1920), 74, pozn. 1. Srov. Apostolakis (2003), 172.

⁴¹⁸ Tak Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 356-357; E. Meyer (1899), 428; Busolt (1904), 1481, pozn. 1; Kuberka (1907), 347; Siegmund (1909), 25-27; Ledl (1910), 375; Sadl (1910), 28; Mess (1911), 376; Cavaignac (1926a), 320; Sanctis (1976 [1930]), 523; Heftner (1999a), 77-79 a 82-83, a (2001), 159-161; Apostolakis (2003), 174 a 261-264; s pochybnostmi Caspari (1913), 13, pozn. 49. *Contra* Köhler (1900), 810, pozn. 2; Kriegel (1909), 32; Hackl (1959), 38-39; Andrewes (HCT V), 204-205. F. D. Smith (1920), 59, a Rhodes (1981), 385, prohlásili za nejasné, kterého úřadu se přísaha týkala.

⁴¹⁹ *Pace* Volquardsen (1906), 126-127, a May (1907), 63; *contra* Kuberka (1907), 347, pozn. 1, srov. též Apostolakis (2003), 125.

(mluvící o volbě *katalogeů*), jež se někteří pokoušeli obejít návrhem, že Polystratos nebyl pověřen výběrem pěti tisíc na Kolónu, ale až dodatečně, nedlouho před koncem vlády čtyř set; tato hypotéza je ovšem nepřesvědčivá, stejně jako pokusy posunout činnost *katalogeů* do posledních dní vlády čtyř set, jak ukáží níže.⁴²⁰ B) Zásadní rozdíly mezi Thúkýdidem (VIII,67,3) a *Athénským státním zřízením* (29,5): liší se pověření těchto stohlavých kolegií (u Thúkýdida výběr čtyř set, v *Athénském státním zřízením* sestavení seznamu pěti tisíc) i způsob jejich výběru (u Thúkýdida kooptace pěti *proedry*, v *Athénském státním zřízením* volba příslušníky fýl).⁴²¹

Snaha vyřešit tyto rozpory vedla k různým velice komplikovaným rekonstrukcím událostí:

1) Volby *katalogeů* způsobem popsaným v *Athénském státním zřízením* byly předběžné a definitivní výběr *katalogeů* provedlo pět *proedrů* podle Peisandrova návrhu.⁴²² Jestliže však měly fýly zvolit sto mužů, neměli by *proedrové* na výběr.

2) Thúkýdidových pět *proedrů* bylo ve skutečnosti neoficiálním předsednictvem oligarchických klubů, stejně jako *eforové* roku 404,⁴²³ a tito *proedrové* v tajnosti připravili seznam sta *katalogeů* formálně schválený zástupci fýl.⁴²⁴ Thúkýdidés by ale shromáždění klubů, na němž prý oligarchové o ustavení

⁴²⁰ Srov. **6.1.1.**

⁴²¹ Volquardsen (1906), 126, mylně dodal rozdíl v minimálním věku. Aristotelská zpráva skutečně vymezuje spodní věkovou hranici *katalogeů* na čtyřicet let ([ARIST.] *Ath.* 29,5) a radních na třicet ([ARIST. *Ath.*] 31,1), ale v Thúkýdidově zprávě není nic, z čeho by šlo vyvodit, že mužům pověřeným kooptací čtyř set muselo být minimálně třicet, ne čtyřicet let.

⁴²² Uvažoval o tom Ferguson (1927), 329; podobně Mess (1911), 375-376.

⁴²³ K athénským *eforům* roku 404 srov. Nývlt (2011), 88-89, s odkazy.

⁴²⁴ Tak Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 357-358; Köhler (1900), 811-812; Busolt (1904), 1481-1482 s pozn. 1 (na nějž se odvolává Schultess (1919), 2468, jenž *proedry* vůbec nezmiňuje); Ledl (1910), 50-53; srov. i Caspari (1913), 12-13 s pozn. 49. *Contra* Andriolo (2004), 65.

Sanctis (1976 [1930]), 519-520 a 522-523, popřel existenci *proedrů*, ale věřil, že každý ze sta fýlami zvolených *katalogeů* nominoval další tři členy čtyř set.

Heftner (1999a), 83-92, a (2001), 101-104 a 158-162, tuto verzi rozvinul návrhem, že komise *katalogeů* existovala již před shromážděním na Kolónu, srov. však výše bod II).

rady čtyř set rozhodli, neoznačil obratem τὴν ἐκκλησίαν (VIII,67,1), které o neformálních zasedáních nikdy nepoužívá.⁴²⁵

3) *Proedrové* byli oficiálními úředníky zvolenými na Peisandrov návrh a jejich úkolem bylo buď nominovat ke schválení fýlami seznam jmen sta mužů pověřených výběrem čtyř set i pěti tisíc, nebo z řad kandidátů zvolených fýlami vybrat *katalogey* pověřené jak výběrem pěti tisíc, tak členů rady čtyř set.⁴²⁶ Thúkýdidés však obě fáze kooptace prezentuje jako naprosto analogické: činnost sta mužů je vyjádřena týmž slovesem jako činnost *proedrů* (THUC. VIII,67,3: τούτους δὲ ἐλέσθαι ἑκατὸν ἄνδρας, καὶ τῶν ἑκατὸν ἕκαστον πρὸς ἑαυτὸν τρεῖς), a navíc tyto interpretace jdou podle mého proti přesnému slovu ἐλέσθαι δὲ καὶ τῆς φυλῆς ἐκάστης v [ARIST.] *Ath.* 29,5.⁴²⁷

4) Konečně se objevovaly nejrůznější teorie založené na tezi, že text jednoho z pramenů byl upraven pozměňovacím návrhem zachyceným druhým pramenem.⁴²⁸ Slabina těchto návrhů spočívá v představě, že minimálně jeden

⁴²⁵ Slovo ἐκκλησία se u Thúkýdida objevuje sedmatřicetkrát a vždy označuje formální shromáždění lidu, většinou v Athénách, ale i ve Spartě, v Syrákúsách a v Kataně. Srov. též Kahrstedt (1914), 48, a Frazier (1997), 240-242 (ke kontrastu slov ἐκκλησία a ζύλλογος u Thúkýdida), Hornblower (2008), 977. Thúkýdidés slovo ἐκκλησία používá i o shromáždění vojáků na Samu a hoplítů v Athénách, která se ovšem považovala za legitimní představitele athénské demokratické vlády, srov. **6.2.2** a **6.3.4**.

⁴²⁶ Pro první možnost srov. E. Meyer (1899), 428-429; Costanzi (1900), 99-100; E. Meyer (1902), 587; Sadl (1910), 29-30; Cavaignac (1926a), 320-321; pro druhou možnost srov. Sartori (1951), 49-59 a 122-124; Hignett (1952), 361-362; Levi (1968), 300.

E. Meyer (1899), 430-431, ovšem chtěl slovo ἐλέσθαι z THUC. VIII,67,3 vyložit jako „nechat zvolit“, v čemž ho následoval jen Sadl (1910), 30 (a snad Heftner (2001), 161, pozn. 215); *contra* Köhler (1900), 811, pozn. 1; Busolt (1904), 1479-1481, pozn. 2, s. 1480; Costanzi (1901), 92; Judeich (1907), 302; Kuberka (1907), 352-353; Busolt (1920), 71, pozn. 1, a 74, pozn. 2; Hackl (1959), 24.

⁴²⁷ Srov. Dodatek 1.

⁴²⁸ Pro různé návrhy tohoto typu srov. Judeich (1907), 302-303; Kuberka (1907), 348-351 a 353-354 (pro přehledné shrnutí srov. Kuberka (1908), 206-208); Kunle (1909), 60-63; Ledl (1910), 50-53; Kahrstedt (1910), 246-259 a 267, a s menší revizí Kahrstedt (1914); a podobně asi Cloché (1951), 187-188. *Contra* Sadl (1910), 28-29; Caspari (1913), 11; Lenschau (1913), 205-209; Beloch (1916), 322-323; Busolt (1920), 630d; F. D. Smith (1920), 56, pozn. 40; Ferrabino (1926), 387, pozn. 3; Sanctis (1976 [1930]), 516; Sartori (1951), 38.

z pramenů uvedl pouze text původního návrhu bez dodatku, který zásadně měnil jeho dopad.⁴²⁹

Všechny tyto rekonstrukce tedy spíše zbytečně komplikují situaci. Je mnohem jednodušší předpokládat, že sice obě kolegia (jak *katalogeové*, tak Thúkýdidových sto mužů) vznikla na základě Peisandrova návrhu, ale že členové rady čtyř set byli určeni jiným postupem než *katalogeové*, v důsledku čehož členy rady čtyř set nebyli všichni členové kolegia *katalogeů*, ale jen někteří z nich, např. Polystratos.⁴³⁰

Podle mého názoru tedy Peisandrův návrh obsahoval bod předepisující volbu sta *katalogeů*, kteří měli být na rozdíl od členů rady čtyř set zvoleni shromážděním lidu rozděleným podle fýl a jejichž úkolem bylo pořídit seznam minimálně pěti tisíc plnoprávných občanů.

Zbývá otázka, proč mělo být spodní hranicí počtu plnoprávných občanů omezen právě na pět tisíc. Uspokojivé vysvětlení dosud nebylo nalezeno.⁴³¹ Údaj [Lys.] XX,13, že nakonec bylo na seznam pěti tisíc zapsáno devět tisíc jmen, sice musíme brát jako nadsázku,⁴³² ale počet pěti tisíc byl příliš nízký na to, aby mohlo jít o hrubý odhad počtu všech hoplítů v Athénách.⁴³³

⁴²⁹ Pro tento argument srov. Lenschau (1913), 211-212, Kahrstedt (1914), 64, a též Sanctis (1976 [1930]), 519.

⁴³⁰ To, že šlo o dvě různá kolegia, výslovně zdůraznili též Ballet (1898), 12; Volquardsen (1906), 126; Kunle (1909), 62-63, pozn. 101; Mathieu (1915), 80-81; Busolt (1920), 73-74; Ferrabino (1926), 386-387 (na základě svého přesvědčení, že Thúkýdidových sto mužů bylo *anagrafey*); Lang (2011 [1948]), 93; Lenschau (1952), 1832; Hackl (1959), 24; Flach (1977), 30; Andrewes (HCT V), 204-205; Rhodes (1981), 385; Lehmann (1987), 70, pozn. 83; Harris (1990), 262, pozn. 43; a snad Ruzé (1993), 190. Srov. různé rekonstrukce shrnuté v **5.4.2.7**.

⁴³¹ Pace Marcaccini (2013), zvl. 411-420, jenž navrhl, že pět tisíc byl počet občanů, kteří mohli být podle Kleisthenovy ústavy každoročně nominováni do úřadů. Jenže klíčový údaj pěti set nominantů na všechny úřady za fýlu není nikde doložen, jde o nejistou kombinaci [ARIST.] *Ath.* 8,1 a 22,5; srov. též David (2014), 26. Andriolo (2004), 85-86, spekuluje, že šlo o symbolické nebo magické číslo. Rosivach (2012), 66, pozn. 13, spekuluje, že pět tisíc bylo plátců *eisfory*.

⁴³² Srov. **6.1.2** s pozn. 29.

⁴³³ Pace Mann (2007), 272; srov. např. Busolt (1904), 1509; Mossé (1964), 7; Donini (1969), 15-16; Moore (1975), 265; Andrewes (HCT V), 329; Rhodes (1981), 383-384; Brock (1989), 163; Hurni (1991), 223 a 226; Heftner (1999c), 224-226; Welwei (1999), 226; Heftner (2001), 147-148 a 152, pozn. 176; Munn (2000), 146-147; Apostolakis (2003), 266-267; Rosivach (2012), 64-65; a *Tabulku 2* v **4.2.2**. Srov. též **6.1.2** s pozn. 27.

5.4.2.10 Peisandrův návrh: pravomoci pěti tisíc

Tuto analýzu pramenů můžeme zakončit komentářem ke zprávě *Athénského státního zřízení*, že zamýšlené těleso minimálně pěti tisíc plnoprávných občanů mělo mít po dobu války plnou kontrolu nad správou státu (29,5: τὴν δ' ἄλλην πολιτείαν ἐπιτρέψαι πᾶσαν Ἀθηναίων τοῖς δυνατωτάτοις καὶ τοῖς σώμασιν καὶ τοῖς χρήμασιν λητουργεῖν, μὴ ἔλαττον ἢ πεντακισχιλίοις);⁴³⁴ výslovně byla zdůrazněna pravomoc pěti tisíc uzavírat mezinárodní úmluvy ([ARIST.] *Ath.* 29,5: κυρίου δ' εἶναι τούτους καὶ συνθήκας συντίθεσθαι πρὸς οὓς ἂν ἐθέλωσιν). Thúkýdidés neříká o kompetencích pěti tisíc nic.

Nabízí se otázka, proč byly právě mezinárodní smlouvy v Peisandrově návrhu explicitně zdůrazněny. Mír s Persií sice nemusel být pokládán za nemožný, ale nebyl na pořadu dne, a proto působí pravděpodobněji návrh, že v těchto slovech probleskuje snaha o uzavření míru se Spartou, na čemž nyní zřejmě mezi athénskými oligarchy panovala shoda.⁴³⁵ Z hlediska radikálních oligarchů rozhodně šlo o kouřovou clonu, protože neměli v úmyslu moc pěti tisícům předat; mohli to však prezentovat jako ústupek svým umírněným kolegům, kteří měli konstituování pěti tisíc skutečně v plánu.

5.4.2.11 Peisandrův návrh: shrnutí a vysvětlení mezerovitosti pramenů

Pramenná situace nám tedy dovoluje rekonstruovat Peisandrův návrh následovně:

1) S okamžitou platností se ruší vyplácení diet úředníkům, radním a porotcům (THUC. VIII,67,3; [ARIST.] *Ath.* 29,5). Plat ve výši tří obolů budou dostávat pouze archonti a prytanové ([ARIST.] *Ath.* 29,5).

⁴³⁴ Heftner (2001), 145, si klade otázku, zda by ustanovení pěti tisíc mohla platit i po válce a zda by je muselo schválit shromáždění všeho lidu; to však nelze zodpovědět, protože dochované texty o tom nic neříkají a toto ustanovení nikdy nepřešlo do praxe.

⁴³⁵ Na Persii tuto zmínku vztáhli Cary (1952), 56, jenž to použil jako argument pro datování činnosti komise před Peisandrův návrat, srov. však **5.4.1.2**, pozn. 247, a Kagan (1987), 150, jenž věřil, že někteří oligarchové nemuseli vědět o ztroskotání Peisandrových jednání s Tissafernem, srov. však **5.2.2** s pozn. 139. Na Spartu mysleli již Ballet (1898), 25 (jenž však tuto pravomoc omylem připsal členům čtyř set), Moore (1975), 260, a Heftner (2001), 107, pozn. 61 (srov. i Heftner (2001), 128-129, a **5.4.2.12**). Obě možnosti zvažují Andrewes (HCT V), 218, a Rhodes (1981), 384. Ke shodě oligarchů na smíru se Spartou srov. **5.4.4.4** s pozn. 575.

2) Po fýlách se zvolí sto *katalogeů*, kteří sestaví seznam minimálně pěti tisíc plnoprávných občanů ([ARIST.] *Ath.* 29,5; srov. [LYS.] XX,2). Seznam navržených *katalogeů* pro schválení přítomnými občany rozdělenými podle fýl.⁴³⁶

3) Dokud nebude sestaven seznam pěti tisíc, bude stát s neomezenými pravomocemi spravovat rada čtyř set. Návrh jmen pěti *proedrů* rady čtyř set, kteří vyberou sto mužů, kteří kooptují zbylých tři sta členů. Přítomní občané po fýlách schválí jména *proedrů* a sta mužů (THUC. VIII,67,3; [ARIST.] *Ath.* 31,1 chybně).⁴³⁷

4) Takto vzniklá rada čtyř set rozhodne, kteří úředníci zůstanou na svých postech a kteří budou nahrazeni lidmi schopnými zastávat neplacené úřady (THUC. VIII,67,3).⁴³⁸

5) Po dokončení seznamu pěti tisíc bude rada čtyř set svolávat jejich shromáždění, kdykoli to uzná za vhodné (THUC. VIII,67,3).

6) Shromáždění pěti tisíc bude řídit stát až do konce války, bude schvalovat mezinárodní smlouvy ([ARIST.] *Ath.* 29,5).

Netvrdím, že Peisandros body svého návrhu představil v tomto pořadí. Z Thúkýdidovy zprávy se zdá, že zde uvedený bod 1) následoval až za bodem 3).

Tato rekonstrukce nebyla dosud nikdy v úplnosti vyargumentována.⁴³⁹ Zbývá obhájit můj závěr, že si naše dva hlavní prameny vybraly z Peisandrova návrhu zcela odlišné pasáže.

Nevidím důvod odmítat tradiční názor, že se jak Thúkýdidés, tak autor *Athénského státního zřízení* soustředili na aspekty, které považovali za důležité: Thúkýdidovi šlo o reálnou moc, autorovi *Athénského státního zřízení* o ústavněprávní teorie.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Pro tento bod srov. **5.4.4.2.**

⁴³⁷ Pro tento bod srov. **5.4.4.2.**

⁴³⁸ Srov. **5.4.2.5** a poslední odstavec **5.4.2.6.**

⁴³⁹ Podobně již Taeger (1937), Kagan (1987), 147-158, Monge (1995), 35-36, a David (2014), 26-27, kteří však dostatečně nezdůraznil nezávislost *katalogeů* a stočlenného jádra rady čtyř set. V zásadě se shodují i se stručnou poznámkou Jamesona (1971), 562, pozn. 64.

⁴⁴⁰ Tak či podobně např. Micheli (1893), 55-56; E. Meyer (1899), 421-423; Kahrstedt (1910), 249-250; Sadl (1910), 31; Mess (1911), 378; Mathieu (1915), 86-87; Wilcken

Autor *Athénského státního zřízení* se v této fázi vyhnul jakékoli zmínce o vládě čtyř set nejspíše proto, že z dokumentů, které měl k dispozici, mylně vyvodil, že byla rada čtyř set zvolena po fýlách po schválení návrhu *anagrafeů* zvolených pěti tisíci.⁴⁴¹ Thúkýdidovo opomenutí výběru pěti tisíc lze snad nejsnáze vysvětlit takto: Thúkýdidés považoval za podstatné, že tomuto návrhu nikdo neodporoval už v době, kdy se o něm začalo mluvit (THUC. VIII,65,3). Jeho formální předložení a pravidla jeho implementace ho zajímala méně, i proto, že pět tisíc občanů zapsaných na seznam se nikdy nesešlo.⁴⁴² Proto Thúkýdidés pravidla sestavování seznamu pěti tisíc opomenul jako matoucí propagandu, stejně jako Kleitofóntův dodatek k Pýthodórovu návrhu.⁴⁴³

Podle některých badatelů lze tento popis událostí během shromáždění na Kolónu doplnit o informace, které Thúkýdidés ani *Athénské státní zřízení* nezaznamenávají.

5.4.2.12 Údajná Thérámenova řeč na Kolónu

Lýsiás v *Obžalobě Eratosthena* Thérámenovi vytýká, že byl hlavním původcem oligarchie čtyř set (LYS. XII,65: τῆς προτέρας ὀλιγαρχίας αἰτιώτατος ἐγένετο); v Kritiově obžalobě Thérámena prezentované Xenofóntem zaznívá, že Thérámenés „se stal nejhorlivějším zastáncem změny demokracie ve vládu čtyř set“ (XEN. *Hell.* II,3,30: προπετέστατος ἐγένετο τὴν δημοκρατίαν μεταστῆσαι εἰς τοὺς τετρακοσίους), a v Thérámenově sebeobhajobě tamtéž čteme, že prý „lid

(1935), 47; Lang (2011 [1948]), 87 a 95; Sartori (1951), 84; Hignett (1952), 360; Hackl (1959), 13-15; Andrewes (1976), 18; Flach (1977), 16; Rhodes (1981), 380; Harris (1990), 270-273; J. L. Shear (2011), 20 a 40. *Contra* Heftner (1999a), 87 a 92-93, na základě své teorie o větším počtu shromáždění mezi zvolením *syngrafeů* a shromážděním na Kolónu, kterou jsem odmítl výše, srov. **5.4.2.9**, bod II). *Pace* Wilcken (1935), 57, pozn. 1, není důvod vykládat mezerovitost Thúkýdidovy zprávy neúplností osmé knihy; k Thúkýdidovu nezájmu o ústavní dějiny srov. **2.1.2.3**, bod 3).

⁴⁴¹ Tak např. Kuberka (1907), 354; Lenschau (1913), 207; F. D. Smith (1920), 55; Wilcken (1935), 40-41; Sartori (1951), 67; Andrewes (HCT V), 241.

Mess (1911), 372-373, pozn. 5, a 375, Wilcken (1935), 47, a Sartori (1951), 38, věřili, že zdroj *Athénského státního zřízení* Peisandrův dodatek záměrně opomenul. Ale i pak by jeho zprávu mohl autor *Athénského státního zřízení* doplnit podle Thúkýdida, ježž znal.

⁴⁴² Srov. **6.1.2** ke konci.

⁴⁴³ Srov. **5.4.1.2**.

sám odhlasoval oligarchii, když byl poučen, že si tak získá důvěru Lakedaimoňanů“ (τὴν μὲν γὰρ ἐπὶ τῶν τετρακοσίων πολιτείαν καὶ αὐτὸς δῆπου ὁ δῆμος ἐψηφίσατο, διδασκόμενος ὡς οἱ Λακεδαιμόνιοι πάσῃ πολιτείᾳ μᾶλλον ἂν ἢ δημοκρατίᾳ πιστεύσειαν).

Na základě těchto pasáží bylo navrženo, že na shromáždění na Kolónu hrál velkou roli Thérámenés: navrhl prý úpravy Peisandrova návrhu, které se zrcadlí v [ARIST.] *Ath.* 29,5 (tj. volbu *katalogeů* namísto jejich kooptace),⁴⁴⁴ a nový směr zahraniční politiky, orientovaný na smír se Spartou.⁴⁴⁵

Sice nevylučuji, že se Thérámenés zapojil do debaty na Kolónu,⁴⁴⁶ ale rekonstrukce ztotožňující *katalogey* se sto muži, kteří podle Thúkýdida nominovali čtyři sta, považují za neudržitelné,⁴⁴⁷ okruh účastníků shromáždění na Kolónu byl nejspíše tak zúžen, že nebylo třeba je přesvědčovat,⁴⁴⁸ a konečně Thúkýdidés výslovně tvrdí, že shromáždění schválilo Peisandrovův návrh, aniž by mu kdokoli odporoval (THUC. VIII,69,1: οὐδενὸς ἀντειπόντος).⁴⁴⁹

Athénská demokracie tak skončila jediným možným legálním způsobem: lid sám sebe zbavil vší moci. Bezprostřední příčinou jistě nebyly Thérámenovy řečnické schopnosti, ale atmosféra strachu, která Athény ovládla a která spolu s omezením účastníků shromáždění na Kolónu na předem vybrané muže oligarchům umožnila prosadit, cokoli chtěli. Thúkýdidés se ovšem rozhodl položit tu důraz na výjimečnost mužů, kteří se proti demokracii postavili.

5.4.3 Členové rady čtyř set

⁴⁴⁴ David (1995), zvl. 17-20. Srov. již Friedrich (1896), 737-738.

⁴⁴⁵ David (1995), 20-22; srov. pochyby Heftnera (2001), 127-129. Micheli (1893), 62, tyto úvahy posunul již do doby Peisandrova prvního pobytu v Athénách, k čemuž podle mého není žádný důvod. Jiní skeptičtější badatelé jako Grote (1859b), 13, pozn. 2, nebo Heftner (2001), 129, pozn. 94, považují zmínku o Lakedaimoňanech za Xenofóntův omyl způsobený situací roku 404. Je však také možné, že Xenofón záměrně nechal Thérámena lhát, což naznačuje Pesely (1983), 111, a snad Krentz (1995), 135.

⁴⁴⁶ Srov. **5.4.2.3** s pozn. 323-324.

⁴⁴⁷ Srov. **5.4.2.9**, bod III4).

⁴⁴⁸ Srov. **5.4.2.2**.

⁴⁴⁹ David (2014), 24, nepřesvědčivě navrhl chápat tato Thúkýdidova slova jako ironii.

5.4.3.1 Hlavní strůjci oligarchie

Thúkýdidés přerušuje své líčení oligarchického převratu následujícími skicami charakterů hlavních postav oligarchického převratu (THUC. VIII,68,1-4):

68/ ἦν δὲ ὁ μὲν τὴν γνώμην ταύτην εἰπὼν Πείσανδρος, καὶ τᾶλλα ἐκ τοῦ προφανοῦς προθυμότατα ξυγκαταλύσας τὸν δῆμον· ὁ μέντοι ἅπαν τὸ πρᾶγμα ξυνθείς ὅτῳ τρόπῳ κατέστη ἐς τοῦτο καὶ ἐκ πλείστου ἐπιμεληθεὶς Ἀντιφῶν ἦν, ἀνὴρ Ἀθηναίων τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀρετῇ τε οὐδενὸς ὕστερος⁴⁵⁰ καὶ κράτιστος ἐνθυμηθῆναι γενόμενος καὶ ἃ γνοίη εἰπεῖν, καὶ ἐς μὲν δῆμον οὐ παριῶν οὐδ' ἐς ἄλλον ἀγῶνα ἐκούσιος οὐδένα, ἀλλ'⁴⁵¹ ὑπόπτως τῷ πλήθει διὰ δόξαν δεινότητος διακεείμενος,⁴⁵² τοὺς μέντοι ἀγωνιζομένους καὶ ἐν δικαστηρίῳ καὶ ἐν δήμῳ πλείστα εἰς ἀνήρ, ὅστις ξυμβουλευσάιτό τι, δυνάμενος ὠφελεῖν, [2] καὶ αὐτός τε, ἐπειδὴ †μετέστη ἡ δημοκρατία καὶ ἐς ἀγῶνας κατέστη, τὰ†⁴⁵³ τῶν τετρακοσίων ἐν ὑστέρω μεταπεσόντα ὑπὸ τοῦ δήμου ἐκακοῦτο, ἄριστα φαίνεται τῶν μέχρι ἐμοῦ ὑπὲρ αὐτῶν τούτων αἰτιαθεὶς, ὡς ξυγκατέστησε, θανάτου δίκην ἀπολογησάμενος. [3] παρέσχε δὲ καὶ ὁ Φρύνιχος ἑαυτὸν πάντων διαφερόντως προθυμότατον ἐς τὴν ὀλιγαρχίαν, δεδιὼς τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ ἐπιστάμενος εἰδότα αὐτὸν ὅσα ἐν τῇ Σάμῳ πρὸς τὸν Ἀστύοχον ἔπραξε, νομίζων οὐκ ἂν ποτε αὐτὸν κατὰ τὸ εἰκὸς

⁴⁵⁰ δεύτερος **B**, Classen&Steup (1922), 162, a Alberti (2000), 264 odkazující na THUC. II,97,5; *secundus* Valla (k umístění Vallova překladu ve stemmatu thúkýdidovských rukopisů srov. Alberti (1972), cxix-cxxxii; Maurer (1995), 87-88; podle Vally se např. doplňují slova μέγιστ' ἡδίκημαι v THUC. VI,89,6); ὕστερος **ACEFGM**, H. S. Jones&Powell (1942), a Weil (1972), 55.

⁴⁵¹ Škrtají Hude (1901), 262, a Classen&Steup (1922), 163.

⁴⁵² Maurer (1998), 98, pozn. 33, na tomto místě postuluje lakunu na základě Vallova překladu *sed cum suspectus vulgo propter opinionem facultatis in dicendo, cessaret ab agendo*. Nelze vyloučit, že tu z textu skutečně něco vypadlo; pak by ovšem byla disproporce mezi portrétem Antifóna a jeho kolegů ještě výraznější.

⁴⁵³ τε, ἐπειδὴ τὰ **CG** (μετέστη ἡ δημοκρατία καὶ ἐς ἀγῶνας κατέστη **G¹ in mg.**); ἐπειδὴ μετὰ **M**; τε, ἐπειδὴ μετέστη ἡ δημοκρατία καὶ ἐς ἀγῶνας κατέστη, μετὰ **ABEF**.

Toto je jedno z textově nejproblematictějších míst v celém Thúkýdidově díle. Zásadním problémem je, že slova ἐπειδὴ μετέστη ἡ δημοκρατία by měla znamenat „když se odstranila demokracie“ (srov. Andrewes (HCT V), 174, proti Jamesonovi (1971), 566-567), což nedává smysl nejen v Thúkýdidově textu, ale ani v žádné parafrázi, zatímco slova ἐς ἀγῶνας κατέστη znějí thúkýdidovsky a rozhodně nepůsobí jako helénistická parafráze. Nepovažuji za správné prostě přijmout text **CG** a úsek μετέστη...κατέστη v ostatních hlavních rukopisech chápat jako opis parafráze, která omylem pronikla do textu, *pace* Hude (1901), 263, Weil (1972), 55, Alberti (2000), 264, a snad Hornblower (2008), 957. Není mi však znám přesvědčivý návrh na zapojení přinejmenším části textu dochovaného v **ABEF** do kontextu. Pro pokusy v tomto směru srov. Goodhart (1893), 100-102; Classen&Steup (1922), 291-293; Jameson (1971), 567-568; Gallucci (1986), 90-91 s odkazy; Maurer (1995), 39-41 s odkazy, 118 a 155-156. Pochyby o tom, že text lze se stávajícími znalostmi přesvědčivě opravit, vyjádřili i H. S. Jones&Powell (1942) umístěním *crucis* a Andrewes (HCT V), 174-176. Jisté je, že poškození textu na tomto místě je velmi staré a probíhalo v několika fázích.

ὕπ' ὀλιγαρχίας κατελθεῖν· πολὺ τε πρὸς τὰ δεινὰ, ἐπειδὴπερ ὑπέστη, φερεγγυώτατος ἐφάνη. [4] καὶ Θηραμένης ὁ τοῦ Ἄγωνος ἐν τοῖς ξυγκαταλύουσι τὸν δῆμον πρῶτος ἦν, ἀνὴρ οὔτε εἰπεῖν οὔτε γνῶναι ἀδύνατος. ὥστε ἀπ' ἀνδρῶν πολλῶν καὶ ξυνετῶν πραχθὲν τὸ ἔργον οὐκ ἀπεικότως καίπερ μέγα ὄν προухώρησεν· χαλεπὸν γὰρ ἦν τὸν Ἀθηναίων δῆμον ἐπ' ἔτει ἑκατοστῷ μάλιστα ἐπειδὴ οἱ τύραννοι κατελύθησαν ἐλευθερίας παῦσαι, καὶ οὐ μόνον μὴ ὑπήκοον ὄντα, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἡμῖς τοῦ χρόνου τούτου αὐτὸν ἄλλων ἄρχειν εἰωθότα.

68/ Navrhovatelem tohoto usnesení byl Peisandros, jenž byl i v ostatních ohledech veřejně nejaktivnějším původcem zrušení demokracie. Ale tím, kdo připravil celý postup k dosažení tohoto cíle a kdo se nejdéle věnoval jeho přípravám, byl Antifón, Athéňan, jehož odvaha⁴⁵⁴ nezaostávala za nikým z jeho současníků a který byl nejlepším ve vymýšlení plánů a vyjadřování názorů. Před lid nepředstupoval, z vlastní vůle nepůsobil na veřejnosti a obyčejní lidé jej podezírali pro jeho proslulý talent, ale byl mužem, který dokázal svými radami nejvíce prospět těm, kteří vedli pře na soudu nebo před lidem. (2) A tentýž muž byl později, když †...† lid pronásledoval některé členy svržených čtyř set, obžalován v hrdelní při z podílu na převratu a právě v této věci pronesl zjevně nejlepší obhajobu,⁴⁵⁵ která byla do mých časů pronesena. (3) Na přípravě oligarchie se také podílel Frýnichos, a to nejhrolivěji ze všech, jelikož se bál Alkibiada, uvědomoval si, že on ví o jeho stycích s Astyochem na Samu, a považoval za nepravděpodobné, že by kdy oligarchie Alkibiada povolala zpět. Jakmile se přidal k oligarchům, ukázal se daleko nejspolehlivějším v nebezpečných situacích. (4) Přední místo mezi těmi, kdo se snažili svrhnout demokracii, zaujímal i Hagnónův syn Thérámenés, velmi schopný muž v řečech i v činech. Protože na díle pracovalo tolik inteligentních mužů, bylo přes jeho obtížnost očekávatelné, že se bude dařit. Bylo přeci obtížné zbavit athénský lid svobody po uplynutí asi sta let od svržení tyrannidy: nejenže neměl ve zvyku poslouchat, ale přes polovinu této doby si zvykal vládnout jiným.

Nevidím důvod o Thúkýdidově hodnocení významu těchto mužů pochybovat; je-li správná má rekonstrukce událostí na Kolónu, musela být jejich důležitost jasná všem účastníkům tohoto shromáždění.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Pro tento překlad srov. Nývlt (2013b), 33-38, s odkazy, k nimž je třeba přidat Busolta (1904), 1460 („sittliche Tüchtigkeit“) a Fordea (1989), 144-147, kteří podle mého názoru přehánějí moralistini konotace slova, Cochranea (1929), 22, a Proctora (1980), 202 (vykládající jako „talent, schopnosti“), Celata (2003), 67, pozn. 48 („intelligenza politica“) a Heitsche (2007), 110, lapidárně překládajícího „Tüchtigkeit“ (srov. též Heitsch (2007), 113-114, kde zdůrazňuje Antifóntovu odvahu).

⁴⁵⁵ Slova ὑπὲρ αὐτῶν τούτων se spojí s ἀπολογησάμενος, nikoli s αἰτιαθεῖς, srov. Maurer (1995), 98, pozn. 30.

⁴⁵⁶ Podobně již Heitsch (2007), 109-110.

Peisandrovi je věnována jediná věta, která spíše shrnuje to, co už čtenář vyvodil z dosavadního na Peisandra soustředěného popisu příprav převratu.⁴⁵⁷

Překvapivě zdaleka největší pozornost z této čtveřice je věnována Antifóntovi. Thúkýdidés ho zahrnuje chválou vyhrazenou jen pro nejvýznamnější postavy, které se v jeho díle objevují.⁴⁵⁸ Thúkýdidův úsudek mohl být ovlivněn osobními kontakty s Antifóntem, které jsou pravděpodobné, přestože tvrzení, že je pojil vztah učitele a žáka,⁴⁵⁹ je zřejmě pustá spekulace založená právě na této neočekávatelné Thúkýdidově chvále.⁴⁶⁰ Thúkýdidés zjevně vysoce oceňoval Antifóntovy intelektuální a literární schopnosti i přinejmenším některé jeho charakterové rysy. Hypotéza, že Antifón byl roku 429/8 jedním z pokladníků ostatních bohů,⁴⁶¹ není podle mého v rozporu s Thúkýdidovými slovy, že Antifón „nepředstupoval před lid“ (THUC. VIII,68,1: ἐς μὲν δῆμον οὐ παριῶν) a rozhodně nestačí jako základ teze, že se Antifón pustil do aktivní politiky, ale opustil ji, když získal špatnou pověst, a proto se omezil na výuku rétoriky a psaní řečí pro druhé.⁴⁶²

Thúkýdidův čtenář se tu ke svému překvapení dozví, že spiknutí od samého začátku (THUC. VIII,68,1: ἐκ πλείστου)⁴⁶³ vlastně neorganizoval Peisandros: Thúkýdidova slova je nutno vykládat v tom smyslu, že Antifón vymýšlel postup

⁴⁵⁷ Hornblower (2008), 953, podle mého přehání míru, do které tu Thúkýdidés Peisandra upozaduje.

⁴⁵⁸ Srov. Nývlt (2013b), 34.

⁴⁵⁹ Srov. [PLUT.] *Vit. X or.* 832e (citující Kaikília z Kalé Akté); HERMOG. *Id.* s. 400, ř. 11-13 Rabe; MARCELL. 22. Pseudo-Plútarchos označil Thúkýdida za Antifóntova učitele, Hermogenés a Markellínos za Antifóntova žáka. Vzhledem k údají [PLUT.] *Vit. X or.* 832f, že se Antifón narodil v době perských válek a byl o málo mladší než Gorgiás, byl Thúkýdidés zřejmě o dost mladší než Antifón, a tedy spíše jeho žákem než naopak. Srov. k tomu zvl. Andrewes (HCT V), 172; Piccirilli (1985), 98-99; Edwards (1998), 86.

⁴⁶⁰ Tak též Proctor (1980), 202; Pendrick (2002), 4. Pro opačný názor srov. McGregor (1956), 95.

⁴⁶¹ Tak Mattingly (1996 [1968]), 225, Develin (1989), 121-122, a Edwards (1998), 85, na základě dochovaného ANTI[...10...]ΟΣ v IG I³ 383, ř. 4. Pace Westlake (1989 [1973]), 199, pozn. 34, ANTIPHO fr. 1a, I, ř. 1-15, nepopírá, že by Antifón zastával jakýkoli úřad.

⁴⁶² Pace Edwards (1998), 85 s pozn. 17. Hornblower (2008), 956, na druhou stranu spekuluje, že Antifón mohl být členem rady pěti set.

⁴⁶³ Srov. Classen&Steup (1924), 162; F. D. Smith (1920), 43; McCoy (1970), 93-94, pozn. 10; Canfora (1983), 403; Heftner (2001), 69. Srov. též **5.2.1** s pozn. 108.

zrušení demokracie ještě předtím, než Alkibiadés na Samos poslal zprávu o možném perském spojení, a že byl Antifóntův plán později uveden v život. Antifón mohl být jedním z představitelů *hetairií*, na něž se Peisandros obrátil s návrhem spolupráce, a mohl koordinovat následné akce těchto klubů (slovy THUC. VIII,66,1 určovat, co a kdy se má navrhnout).⁴⁶⁴ Na rozdíl od některých badatelů nevidím důvod to prohlašovat za nadsázku zaviněnou Thúkýdidovým obdivem k Antifóntovi;⁴⁶⁵ spíše bych řekl, že osobní známost přispěla k přesnosti historických informací o Antifóntovi. Nemyslím ovšem, že by bylo možné Antifóntovi připsat faktické autorství Mélobiovy řeči či Pýthodórova návrhu;⁴⁶⁶ Mélobios a Pýthodóros byli jistě schopni své návrhy formulovat sami, ačkoli se mi zdá pravděpodobné, že svůj postup s Antifóntem konzultovali. Zcela nepřesvědčivé mi připadají návrhy, že byl Antifón zodpovědný za definitivní podobu návrhu, který předložili na Kolónu *syngrafeové*⁴⁶⁷ nebo Peisandros.⁴⁶⁸

Frýnichos je druhou Thúkýdidovým čtenářům dobře známou postavou; Thúkýdidés tu ovšem zdůrazňuje jinou jeho kvalitu než dříve, totiž neochvějnost,⁴⁶⁹ což není ctnost příliš závislá na vnímání druhých, které tu Thúkýdidés v souvislosti s Frýnichem dvakrát zmiňuje.⁴⁷⁰ Není jasné, kde se mezi svým sesazením z úřadu stratéga a zhroucením nadějí vkládaných do Alkibiada nacházel,⁴⁷¹ ale zjevně prokazoval oligarchům velmi platné služby. Thúkýdidés mu přisuzuje tak výhradně osobní motivy, až se dnešní čtenář nemůže ubránit dojmu, že skutečnost musela být složitější.⁴⁷²

Posledním zde zmíněným vůdcem čtyř set je Thérámenés, čtenářům dosud neznámý, jemuž Thúkýdidés přiznává schopnosti srovnatelné s Antifóntovými,

⁴⁶⁴ Tak již Grote (1859b), 30-31; první hypotéze věřil i Andrewes (HCT V), 170.

⁴⁶⁵ Pace Edwards (2004), a Hornblower (2008), 946; *contra* Nývlt (2013b), 38-44.

⁴⁶⁶ Srov. **5.4.1.1**. O Antifóntově autorství Mélobiovy řeči či Pýthodórova návrhu spekovali Ostwald (1986), 369; Andriolo (2004), 46 a 55; David (2013), 23.

⁴⁶⁷ Pro tuto hypotézu srov. F. D. Smith (1920), 55. Srov. však **5.4.2.4**.

⁴⁶⁸ O tom spekovali May (1907), 28, pozn. 1; Wilcken (1935), 44, pozn. 2; Ostwald (1986), 378; Andriolo (2004), 55.

⁴⁶⁹ Srov. Andrewes (HCT V), 176-177; Grossi (1984), 46. Rozhodně není chválen za svou oddanost oligarchii, jak tvrdí Westlake (1989 [1973]), 186.

⁴⁷⁰ Zmínku vnímání ostatních zdůrazňuje Hornblower (2008), 958.

⁴⁷¹ Srov. **5.2.1** s pozn. 94 a **5.2.2** s pozn. 138.

⁴⁷² Srov. Westlake (1968), 246, pozn. 1; Grossi (1984), 47-49.

ale bohužel v jeho případě zdaleka nezašel do takových detailů a mnoho nám neosvětlí ani ostatní prameny zmiňující Thérámenovu kariéru v této době, totiž výše citované pasáže z Lýsiovy *Obžaloby Eratosthena* (LYS. XII,65) a Kritiovy řeči v Xenofóntových *Řeckých dějinách* (XEN. *Hell.* II,3,30).⁴⁷³ Mimoto o dřívějším Thérámenově životě víme jen tolik, že prý byl zmíněn v Eupolidově komedii *Poleis* uvedené asi na Dionýsiích roku 422 (σχ. in AR. *Ran.* 970 = EUP. zl. 251 PCG),⁴⁷⁴ což ovšem rozhodně nedokládá, že byl v té době politicky činný; autoři komedií si spíše všímali jeho vztahu s Prodikem z Keu. Bylo by tedy možné, že Thérámenés byl roku 411 dosti mladý a za své postavení nemálo vděčil svému otci,⁴⁷⁵ pak by ovšem bylo těžké vysvětlit Thúkýdidovo tvrzení, že Thérámenés byl jedním z nejvýznamnějších strůjců protidemokratického převratu (THUC. VIII,68,4: ἐν τοῖς ξυγκαταλόουσι τὸν δῆμον πρῶτος).⁴⁷⁶ Bohužel není jasné, co vlastně Thérámenés pro věc oligarchie udělal, že si tím vysloužil pozici stratéga pro rok 411/10 (doloženou v THUC. VIII,92,9). Plauzibilně působí domněnka, že dal spiknutí k dispozici svůj řečnický talent, jinak by Thúkýdidés neměl důvod označit ho tu slovy ἀνὴρ οὕτε εἶπεῖν οὕτε γνῶναι ἀδύνατος.⁴⁷⁷ Již jsem však uvedl výše, že nevidím důvod přikládat velkou váhu jeho možnému vystoupení na Kolónu, které soudě podle Thúkýdidova popisu ovládali oligarchové.⁴⁷⁸ Zato se mi

⁴⁷³ Srov. začátek **5.4.2.12.**

⁴⁷⁴ K dataci hry srov. PCG V, 424; k významu této citace pro poznání Thérámenova mládí srov. např. Davies (1971), 228; Ostwald (1986), 365.

⁴⁷⁵ Avery (1966), pro tento závěr argumentuje z THEOPHR. *El. mag.* ř. 118-129, p. 21-22 Aly (= Keaney&Szegedy-Maszak (1976), 233, ř. 118-129); Keaney&Szegedy-Maszak (1976), 238, tato slova vztahují na Alkibiada, Francis&Vickers (1981), 108, na Glaukóna, syna Leagrova (PA 3.027; PAA 277.035). Kontext tohoto vyjádření je naprosto nejasný, jak poznamenali Pesely (1983), 40, a (1989), 208, a Heftner (2001), 238, pozn. 109.

Fakt, že za svůj úřad vděčil Thérámenés svému otci, vyvozuje McCoy (1997), 177-178, ze své datace Thérámenova narození (McCoy (1997), 173-174).

Hornblower (2008), 959, uvádí možné důvody, proč tu Thúkýdidés Hagnónovu úlohu nevyzvihuje.

⁴⁷⁶ Bockisch (1983), 48, klade přílišnou váhu na πρῶτος a příliš malou na ἐν τοῖς ξυγκαταλόουσι, když tvrdí, že Thérámenés byl nejvýznamnějším zastáncem oligarchie.

⁴⁷⁷ Tak též Heftner (2001), 127, ovšem na základě XEN. *Hell.* II,3,30. McCoy (1997), 189, věří, že toto Thúkýdidovo hodnocení se vztahuje k Thérámenově roli při popisu zhroucení čtyř set. Neměli bychom ho pak očekávat spíše v příslušné části Thúkýdidova díla než zde?

⁴⁷⁸ Srov. **5.4.2.12.**

zdá možné, že sehrál klíčovou úlohu v zajištění pokračování spolupráce umírněných s radikály i po zprávě o zhroucení perských nadějí.⁴⁷⁹ Proti tomu by bylo možné argumentovat tvrzením *Athénskému státnímu zřízení* ([ARIST.] *Ath.* 34,3), že Thérámenés nebyl členem žádné *hetairie*. Je ale třeba zdůraznit, že autor měl zřejmě na mysli výhradně radikálně oligarchické kluby.⁴⁸⁰

Pokud tedy byli tito čtyři muži vůdčími představiteli *hetairií*, kteří během Peisandrovy nepřítomnosti koordinovali postupné přebírání moci, je nasnadě spekulovat, že byli zároveň mezi pěti *proedry* známými z Peisandrova návrhu, který zazněl na shromáždění na Kolónu.⁴⁸¹ Pokud tomu tak bylo, kdo byl pátým členem tohoto krátce působícího, ale nevídaně mocného kolegia? Můžeme se jen dohadovat; dosud navržená jména zahrnují Aristomacha známého z [ARIST.] *Ath.* 32,1, Aristokrata, s nímž se seznámíme při popisu pádu čtyř set, Aristarcha zmíněného v THUC. VIII,90,1, nebo Kritiova otce Kallaischra.⁴⁸²

Jak jsem již uvedl výše, nevidím jediný důvod považovat za ironii Thúkýdidovo hodnocení převratu jako obtížného počínu (THUC. VIII,68,4).⁴⁸³

Výše citovaná pasáž Thúkýdidova díla zjevně inspirovala [ARIST.] *Ath.* 32,2:

ἡ μὲν οὖν ὀλιγαρχία τοῦτον κατέστη τὸν τρόπον, ἐπὶ Καλλίου μὲν ἄρχοντος, ἔτεσιν δ' ὕστερον τῆς τῶν τυράννων ἐκβολῆς μάλιστα ἑκατὸν, αἰτίων μάλιστα γενομένων Πεισάνδρου καὶ Ἀντιφῶντος καὶ Θηραμένου, ἀνδρῶν καὶ γεγενημένων εὖ καὶ συνέσει καὶ γνώμῃ δοκούντων διαφέρειν.

Tímto způsobem se tedy ustavila oligarchie za archonta Kallii, asi sto let po vyhnání tyranů. Jejimi hlavními strůjci byli Peisandros, Antifón a Thérámenés, mužové z urozených rodin, kteří měli pověst lidí s vynikající inteligencí i úsudkem.

Čtenáře obeznámené s Thúkýdidovým textem překvapí především absence Frýnicha. Nevěřím, že zmínka o něm vypadla z textu při opisování.⁴⁸⁴ Je možné, že

⁴⁷⁹ Srov. **5.3.2.**

⁴⁸⁰ Podobně např. Calhoun (1915), 21; Sartori (1957), 42; Rhodes (1981), 431; McCoy (1997), 178.

⁴⁸¹ Tak též např. Gilbert (1877), 308; Cavaignac (1926a), 320; Avery (1959), 106-107 a 320; Andriolo (2004), 71. *Contra* Heftner (2001), 237.

⁴⁸² Pro první dvě jména srov. Gilbert (1877), 308, pro třetí Whibley (1896), 204, pro čtvrté Avery (1959), 106-107, a Andriolo (2004), 72. Podle mého názoru byl Aristomachos *epistatem prytanů*, nikoli jedním ze *syngrafeů* s mimořádnými pravomocemi, srov. **5.4.4.2.**

⁴⁸³ Srov. **5.2.1** s pozn. 116.

ho autor *Athénského státního zřízení* vynechal pro jeho neurozený původ,⁴⁸⁵ kvůli němuž na něj nemohl vztáhnout přízvisko εὐ γεγεννημένος;⁴⁸⁶ není ovšem jasné, proč toto kritérium vůbec do svého textu zařadil, tím spíše, že nevíme o tom, že by Antifón či Peisandros byli urozeného původu.⁴⁸⁷ Snad jen chtěl oligarchům dodat na vážnosti.⁴⁸⁸

V tomto kontextu je zajímavé, že Lýsiás prohlásil za hlavního strůjce oligarchie právě Frýnicha (XIII,73: ὁ Φρύνιχος γὰρ οὗτος τοὺς τετρακοσίους κατέστησεν). Lýsiás se ovšem snažil popřít možnost, že by Frýnichův vrah mohl spolupracovat s vládou třiceti, takže měl své důvody pro nadsazení Frýnichova významu.

5.4.3.2 Přehled členů čtyř set

Tato práce nikdy nebyla zamýšlena jako prosopografická studie.⁴⁸⁹ Proto zde jen uvádím seznam jistých i možných členů čtyř set bez podrobnější diskuze.

Tabulka 4: Přehled členů čtyř set

Jméno (PA; PAA)	Členství v radě čtyř set (pramen a/nebo sekundární literatura)
Aischínés (341; 114.830)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Alexiklés (535; 120.295)	nepochybné (THUC. VIII,92,4)
Anaitios (800; 126.610 a 615)	spekulativní, srov. IG I ³ 375, ř. 20, LYS. XIII,74, a Avery (1959), 19
Andrón (921; 129.310)	velmi pravděpodobné (HARP. A 133)
Antifón (1.278; 138.625)	nepochybné (THUC. VIII,68,1-2 aj.)

⁴⁸⁴ Pace Rhodes (1981), 408, a Kagan (1987), 150, pozn. 73.

⁴⁸⁵ Nelze brát vážně tvrzení [LYS.] XX,11, že Frýnichos pásl stáda, než se stal démagógem, ale je zjevné, že Frýnichos nepatřil do řad athénské šlechty, srov. např. Lenschau (1941b), 907; Grossi (1984), 58 a 61-63; Volonaki (1998), 133.

⁴⁸⁶ Tak Keaney (1980), 53-54. Chambers (1990), 294, Frýnichovo opomenutí vysvětloval jeho činností sýkofanta, která je však doložena jen v [LYS.] XX,12. Pro další, vesměs nepřesvědčivé pokusy o vysvětlení vynechání Frýnicha srov. May (1907), 62-63; Sartori (1951), 16; Avery (1959), 253, pozn. 25; Weil (1960), 257; Grossi (1984), 82-83; Bertelli (1994), 95, pozn. 60; J. L. Shear (2011), 36.

⁴⁸⁷ Srov. Rhodes (1981), 407-408; Mann (2007), 276-278. Andrewes (HCT V), 237-238, naproti tomu upozorňuje, že urozený původ Antifóna, Thérámena ani Peisandra nelze vyloučit.

⁴⁸⁸ Tak Andrewes (HCT V), 238.

⁴⁸⁹ Základní, ale už zastarávající literaturou k prosopografii čtyř set je Avery (1959); prosopografii čtyř set se bude věnovat disertace Nikose Karkaveliase z vídeňské university.

Antisthenés (1.190; 136.860)	pravděpodobné, srov. IG I ³ 373, ř. 11-12, Avery (1959), 29
Apoléxis (1.352; 140.875)	spekulativní, srov. ANTIPHO zl. 1 Blass-Thalheim a HARP. A 192
Aresiás (1.596; 161.020)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Archeptolemos (2.384; 210.595)	nepochybné ([PLUT.] <i>Vit. X or.</i> 833f, LYS. XII,67 aj.)
Archínos (2.526; 213.880)	nepravděpodobné, <i>pace</i> Avery (1959), 61-62
Aristarchos (1.663; 164.155)	nepochybné (THUC. VIII,90,1)
Aristokratés (1.904; 171.045)	nepochybné (THUC. VIII,89,2)
Aristomachos (1.956; 172.475)	pravděpodobné, srov. [ARIST.] <i>Ath.</i> 32,1 a 5.4.4.2 s pozn. 538
Aristofón (2.102; 175.995)	velmi pravděpodobné (THUC. VIII,86,9)
Aristotelés (2.057; 174.760)	téměř nepochybné (XEN. <i>Hell.</i> II,3,46; srov. i LYS. XIII,74)
Asópodóros (2.672; 223.825)	spekulativní, srov. IG I ³ 357, ř. 56 aj. a Avery (1959), 101
Dieitrefés (3.755; 323.750)	pravděpodobné, srov. THUC. VIII,64,2
Dioklés (4.006; 332.232)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Drakontidés (4.546; 374.040)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74 a Avery (1959), 139-143
Erasistratos (5.028; 400.130)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Eratosthenés (5.035; 400.300)	nepravděpodobné, srov. LYS. XII,42 a Nývlt (2012a), 158-159
Euandros (5.271; 426.450)	spekulativní, srov. IG I ³ 373, ř. 8, aj. a Avery (1959), 166-167
Eukleidés (5.680+5.672?; 436.030+435.925?)	spekulativní, srov. IG I ³ 375, ř. 17, LYS. XIII,74 a Avery (1959), 171
Euktémón (5.728; 438.070)	velice spekulativní, srov. THUC. VIII,30,1-2 a Avery (1959), 173
Eumathés (5.807; 438.585)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Faidriás (13.937; 911.830)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Feidón (14.149; 919.790)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Formísios (14.945; 962,695)	velice spekulativní, srov. AR. <i>Ran.</i> 964-966, [ARIST.] <i>Ath.</i> 34,3 a Avery (1959), 231-233
Frýnichos (15.011; 965.420)	nepochybné (THUC. VIII,68,3 aj.)

Hagnón (171; 107.380)	pravděpodobné, srov. LYS. XII,65
Hermón (5.170; 422.020)	spekulativní, srov. THUC. VIII,92,5
Hierón (7.525; 533.345)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Hippolochos (7.646; 538.695)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Hippomachos (7.650; 538.710)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Hippomenés (7.654; 538.780)	spekulativní, srov. IG I ³ 98, ř. 7, a 2.7.1
Chaireleós (15.137; 973.895)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Chariklés (15.407; 983.120)	spekulativní, srov. ISOC. XVI,42, LYS. XIII,74 a Avery (1959), 110-111
Charmínos (15.517; 988.270)	pravděpodobné, srov. THUC. VIII,73,3
Chremón (15.570; 991.570)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Iatroklés (7.440; 531.050)	spekulativní, srov. LYS. XII,42 a Ruschenbusch (1979a), 100 a 102, Nývlt (2012a), 157; není u Averyho (1959)
Kallaischros (7.758; 552.220+552.225)	nepochybné (LYS. XII,66)
Kleitofón (8.546; 576.135)	pravděpodobné, srov. [ARIST.] <i>Ath.</i> 29,3
Kleomédés (8.596; 577.265)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Kritiás (8.792; 585.315)	nepravděpodobné, <i>pace</i> LYS. XIII,74, [DEM.] LVIII,67 a např. Micheli (1893), 93, Ferguson (1927), 326, Adeleye (1974) s odkazy, Proctor (1980), 141, Krentz (1982), 46, Kagan (1987), 208, Zunino (1999), 85, či Németh (2006), 28-31. Pro odmítnutí Kritiova členství srov. např. Avery (1963), Ostwald (1986), 403, Vanotti (1997), 77-81, Bultrighini (1999), 191, Piovan (2011), 52, pozn. 69.
Laispodiás (8.963; 600.730)	velmi pravděpodobné (THUC. VIII,86,9)
Leódamás (9.076; 605.085)	spekulativní, srov. ARIST. <i>Rhet.</i> II,1400a,31-35 a Avery (1959), 207-208
Melanthios (9.768; 638.280)	téměř nepochybné (XEN. <i>Hell.</i> II,3,46)
Melésiás (9.813; 639.150)	velmi pravděpodobné (THUC. VIII,86,9)
Mélobios (10.102; 648.210)	velmi pravděpodobné ([ARIST.] <i>Ath.</i> 29,1; srov. i LYS. XIII,74)
Mnásilochos (10.324; 659.955)	velmi pravděpodobné ([ARIST.] <i>Ath.</i> 33,1; srov. i IG I ³ 373, ř. 2, a LYS. XIII,74)

Mnésitheidés (10.277; 656.045)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Oinobios (11.357; 741.120)	spekulativní, srov. IG I ³ 101, ř. 47, a Avery (1959), 223
Onomaklés (11.476; 748.215)	nepochybné ([PLUT.] <i>Vit. X or.</i> 833f; srov. i LYS. XIII,74)
Peisandros (11.770; 771.270)	nepochybné (THUC. VIII,68,1 aj.)
Peisón (11.794; 771.840)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Polycharés (12.099; 782.080)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Polystratos (12.076; 781.135)	nepochybné ([LYS.] XX,1-2 a 14)
Pýthodóros (12.412+12.389?; 794.480+794.235?)	nepochybné (D. L. IX,54; [ARIST.] <i>Ath.</i> 29,1)
Skirónidés (12.730; 824.340)	spekulativní, srov. Avery (1959), 275-276
Sofoklés, syn Sofilův (12.834; 829.200)	spekulativní, srov. Avery (1959), 287 ⁴⁹⁰
Sofoklés, syn Sóstratidův (12.827; 829.000)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Teisandros (13.459; 877.910)	spekulativní, srov. Jameson (1971), 548, pozn. 26
Theogenés (6.692; 503.865)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Theognis (6.736; 504.498)	spekulativní, srov. LYS. XIII,74
Thérámenés (7.234; 513.930)	nepochybné (THUC. VIII,68,4 aj.)
Thýmocharés (7.406; 518.930)	téměř nepochybné (THUC. VIII,95,2), <i>pace</i> Ferrabino (1926), 391-392

Výše se opakovaně objevující tvrzení Lýsiovy *Obžaloby Agorata*, že všichni členové vlády třiceti tyranů byli také členy čtyř set (LYS. XIII,74), je typickou řečnickou nadsázkou, kterou nelze brát vážně.⁴⁹¹

Z faktu, že Thúkýdidés uvádí jména pouze několika předních oligarchů, zatímco většina členů vlády čtyř set zůstává bezejmenná, není třeba vyvozovat, že

⁴⁹⁰ Avery (1959), považuje *probúla* Sofoklea za syna Sóstratidova, srov. však výše **5.2.1.** Avery (1959), 287, vyvozuje Sofokleovo členství v radě čtyř set z jeho funkce *probúla*.

⁴⁹¹ Tak též Avery (1959), 4-7; Adeleye (1974), 1-2; Grossi (1984), 73.

převzal strategii soudních obhajob bývalých oligarchů, v jejichž zájmu bylo rozlišit radikálně oligarchické vůdce;⁴⁹² není jasné, co by měl historik dělat, ne-li popisovat činy nejvýznamnějších oligarchů a zbytek shrnout pod obecné označení, a je možné, že měl Thúkýdidés potíže se získáváním informací o tom, kdo rady čtyř set patřil.⁴⁹³

5.4.4 Převzetí moci radou čtyř set a její první kroky

V této kapitole se pokusím odpovědět na otázku, co následovalo poté, co se shromáždění na Kolónu rozešlo, a kdy přesně k tomu všemu došlo.

5.4.4.1 Průběh převzetí moci

Průběh převzetí moci čtyřmi sty podrobně popisuje Thúkýdidés (THUC. VIII,69,1-70,1), zatímco *Athénské státní zřízení* se omezuje na konstatování, že po ustanovení oligarchie bylo pět tisíc vybráno jen zdánlivě, členové vlády čtyř set vstoupili do radnice spolu s deseti muži s mimořádnými pravomocemi (αύτοκράτορες) a vládli obci ([ARIST.] *Ath.* 32,3).⁴⁹⁴

Thúkýdidés popisuje přípravy oligarchů na převzetí moci následovně (THUC. VIII,69,1-3):

69/ ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκκλησία οὐδενὸς ἀντειπόντος, ἀλλὰ κυρώσασα ταῦτα διελύθη, τοὺς τετρακοσίους ἤδη ὕστερον τρόπῳ τοιῶδε⁴⁹⁵ ἐς τὸ βουλευτήριον ἐσήγαγον. ἦσαν {δ'}⁴⁹⁶ Ἀθηναῖοι πάντες αἰεὶ οἱ μὲν ἐπὶ τείχει, οἱ δ' ἐν τάξει, τῶν ἐν Δεκελείᾳ πολεμίων ἔνεκα ἐφ' ὄπλοις. [2] τῇ οὖν ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τοὺς μὲν μὴ ξυνειδότας εἶασαν ὥσπερ εἰώθεσαν ἀπελθεῖν, τοῖς δ' ἐν τῇ ξυνωμοσίᾳ εἴρητο ἡσυχῇ μὴ ἐπ' αὐτοῖς τοῖς ὄπλοις, ἀλλ' ἀπωθεν περιμένειν καὶ, ἢν τις ἐνιστῆται τοῖς ποιουμένοις, λαβόντας τὰ ὄπλα μὴ ἐπιτρέπειν. [3] ἦσαν δὲ καὶ Ἄνδριοι καὶ Τήνιοι καὶ Καρυστίων τριακόσιοι καὶ

⁴⁹² Pace J. L. Shear (2011), 63-66.

⁴⁹³ Po pádu režimu čtyř set se členstvím v radě nikdo nechlubil, srov. Kagan (1987), 161.

⁴⁹⁴ Citováno a přeloženo níže, srov. **5.4.4.2**.

⁴⁹⁵ ἤδη ὕστερον τρόπῳ τοιῶδε **B**; τρόπῳ τοιῶδε ὕστερον ἤδη **AEFMG^{pc}**. První možnosti se přidržují Kriegel (1909), 52; Classen&Steup (1922), 166-167; Sanctis (1976 [1930]), 531; H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 56; Alberti (2000), 265. Druhou preferovali Hude (1901), 263; Judeich (1907) 304; Ledl (1910), 52, pozn. 1; Busolt (1920), 78.

⁴⁹⁶ Škrtrl Bekker.

Αίγυνητῶν τῶν ἐποίκων, οὓς Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν οἰκήσοντας, ἐπ' αὐτὸ τοῦτο ἤκοντες ἐν τοῖς ἑαυτῶν ὄπλοις, οἷς ταῦτ' ἀπροεῖρητο.

69/ *Shromáždění schválilo tento návrh, aniž mu kdokoli odporoval, a rozešlo se. Poté přivedli do radnice radu čtyř set následujícím způsobem: Všichni Athéňané byli stále v pohotovosti, někteří na hradbách a jiní kvůli přítomnosti ozbrojených nepřátel v Dekeleii v záložních oddílech. (2) Takže toho dne nechali muže nezasvěcené do spiknutí odejít jako obvykle, ale spiklencům bylo klidně řečeno, aby zůstali, ne přímo u svých míst, ale nedaleko od nich, a aby se chopili zbraní v případě, že by se někdo postavil proti tomu, co se bude dít, aby mu zabránili v odporu. (3) Stejný pokyn dostali také muži z Andru a Ténu, tři sta Karyst'ánů a někteří z osadníků z Aigíny,⁴⁹⁷ které tam vyslali Athéňané. Ti všichni dorazili ve vlastní zbroji právě za tímto účelem.*

Jen málo badatelů pochybovalo o spolehlivosti tohoto popisu,⁴⁹⁸ je však potřeba několik jeho bodů vysvětlit.

Obrat ἐφ' ὄπλοις (THUC. VIII,69,1 a 2) není příliš obvyklý a používá se zřejmě o mužích, kteří nebyli ozbrojeni, ale na daný signál se museli ozbrojit a dostavit na místa.⁴⁹⁹ Slova ἐν τάξει (THUC. VIII,69,1) znamenají obvykle „ve formaci“, ale nejsem si jist, že mají stejný význam zde, není mi totiž jasné, proč by se měly konat každodenní přehlídky ve formacích na jednom konkrétním místě.⁵⁰⁰ Slovo τάξις tu má podle mého obecnější význam „oddíl“⁵⁰¹ a Thúkýdidés chce říci, že i vojáci, kteří právě nesloužili na hradbách, byli rozděleni do jednotek (nevíme, jak početných) s přidělenými místy, kde měli být určitou část dne v pohotovosti a kde měli uskladněné zbraně, což zmenšovalo hrozbu chaosu v případě nepřátelského útoku. Oligarchové tedy dali pokyn, aby si muži zasvěcení do spiknutí prodloužili dobu pohotovosti, zatímco ostatní mohli opustit vojenskou službu vůbec, (ὥσπερ

⁴⁹⁷ Nezdá se, že by na τριακόσιοι mohly záviset oba genitivy καὶ Καρυστιῶν...καὶ Αἰγυνητῶν; buď z textu vypadla číslovka udávající počet Aigíňanů, nebo druhý genitiv závisí na nevyjádřeném τινες; srov. Tucker (1892), 237; Classen&Steup (1922), 168; Andrewes (HCT V), 180.

⁴⁹⁸ Činí tak Wilamowitz-Moellendroff (1893a), 104; Harris (1990), 267-270, nepřesvědčivě argumentující Lys. XII, 65 a D. S. XIII,34,1-3, srov. výše, **5.3.1**; Heftner (2001), 166-169.

⁴⁹⁹ Srov. Tucker (1892), 236; Classen&Steup (1922), 167; Andrewes (HCT V), 178-179.

⁵⁰⁰ *Pace* Andrewes (HCT V), 179-180, který také spekuloval o tom, zda se tato přehlídka konala před shromážděním na Kolónu, nebo poté; následuje jej M. C. Taylor (2010), 219, pozn. 45.

⁵⁰¹ Srov. LSJ s. v. I.4.

είωθεσαν ἀπελθεῖν);⁵⁰² neměli ovšem zůstat přímo na místech, kde dobu pohotovosti obvykle trávili, ale nedaleko od nich, a měli zabránit mužům, jimž nyní doba pohotovosti začala, v poskytnutí ozbrojené pomoci radě pěti set, kdyby se odhodlala zorganizovat boj za záchranu demokracie. Nemáme představu, kolik spiklenců bylo mezi muži, jimž právě pohotovost skončila, a mezi těmi, kterým začala, ale je dost dobře možné, že vůdčí oligarchové vyčkali na tu směnu, která nabízela pro ně nejvýhodnější poměr.⁵⁰³

Z THUC. VIII,69,3 víme, že oligarchové využili i ozbrojence přivezené do Athén Peisandrem. Jejich celkový počet však nejde odhadnout;⁵⁰⁴ počet Karystianů je nejspíše zmíněn proto, že je nečekaně vysoký.

Po zorganizování těchto příprav členové rady čtyř set, ozbrojení dýkami, v doprovodu sto dvaceti ozbrojených mladíků vyzvali k odchodu členy rady pěti set, kteří byli v radnici, a když jejich pokyn splnili, vyplatili jim mzdu za zbytek jejich funkčního období (THUC. VIII,69,3-4: οἱ τετρακόσιοι μετὰ ξιφιδίου ἀφανοῦς ἕκαστος, καὶ οἱ εἴκοσι καὶ ἑκατὸν μετ' αὐτῶν νεανίσκοι,⁵⁰⁵ οἷς ἔχρῶντο εἴ τί που δέοι χειρουργεῖν, ἐπέστησαν τοῖς ἀπὸ τοῦ κυάμου βουλευταῖς οὔσιν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐξιέναι λαβοῦσι τὸν μισθόν· ἔφερον δὲ αὐτοῖς τοῦ ὑπολοίπου χρόνου παντὸς αὐτοὶ καὶ ἐξιοῦσιν ἐδίδοσαν).

Přítomnost ozbrojeného doprovodu dokládá, že oligarchové nervózně spěchali a že přikročili k akci dříve, než původně plánovali.⁵⁰⁶ Ke spěchu je nemohlo

⁵⁰² Classen&Steup (1922), 167-168, vykládali ἀπελθεῖν jako pokyn k odchodu ze shromáždění na Kolónu na místa pohotovosti, což tu nedává smysl, srov. Andrewes (HCT V), 179-180.

⁵⁰³ Není tedy třeba trápit se otázkou, proč oligarchové nechali i demokraticky smýšlející spoluobčany, aby se ozbrojili, jako Andrewes (HCT V), 180.

⁵⁰⁴ Köhler (1900), 815-816, pozn. 1, spekloval o maximálně pěti stech.

⁵⁰⁵ νεανίσκοι **BCPIUd**; Ἕλληνες νεανίσκοι **AEFGM**. První variantu přijímají Jones&Powell (1942); Weil (1972), 56; Andrewes (HCT V), 180-181; Alberti (2000), 266; Hornblower (2008), 961, druhou Classen&Steup (1922), 169. E. Meyer (1899), 415, pozn. 1, slovo Ἕλληνες obhajoval s tím, že tak chtěl Thúkýdídés zdůraznit, že oligarchové nepoužívali barbarskou tělesnou stráž; to ale jeho čtenáři museli chápat z předchozího výčtu. Maurer (1995), 26, navrhl, že slovo Ἕλληνες je zkomoleninou nějakého poškozeného slova, ale spíše vypadá jako glosa, která se nacházela v archetypu **Θ**. Souhlas archetypů **Ψ** a **Ω** je tu podle mého dobrým argumentem proti uznání tohoto slova za součást Thúkýdidova textu.

⁵⁰⁶ Tak již Grote (1859b), 38; Köhler (1900), 815.

přimět vědomí o nelegitimnosti shromáždění na Kolónu,⁵⁰⁷ považují za nepravděpodobné, že tak radikálové chtěli zabránit činnosti *katalogeů*,⁵⁰⁸ a níže vysvětlím své přesvědčení, že k ozbrojenému obsazení radnice nevedla zpráva o událostech na Samu.⁵⁰⁹ Podle mého názoru byl spouštěčem odpor některých *syngrafeů*.⁵¹⁰ Jestliže se plánům oligarchům mohli vzepřít oni, proč by totéž nemohli udělat i radní? Je-li správný můj názor, rada zasedala během shromáždění na Kolónu,⁵¹¹ pak někteří prytanové s oligarchy nespolupracovali, a to dávalo dobrý důvod k obavám, že rada začne organizovat odpor proti oligarchům bez ohledu na to, co odhlasovalo legitimní, ale nereprezentativní shromáždění na Kolónu.⁵¹² Ve skutečnosti radu pěti set svolanou demokraticky smýšlejícími prytanami zřejmě paralyzovaly rozpory mezi demokraty, zastrašenými občany a přesvědčenými oligarchy a nedokázala se sjednotit k rozhodné akci, zatímco postup oligarchů byl efektivní kombinací korupce a vyhrůžek násilím.⁵¹³ Když oligarchové nabídli z vlastních kapes zaplatit mzdu do konce roku⁵¹⁴ a jinak pohrozili smrtí, není příliš divu, že si radní vybrali první možnost. To jistě posílilo sebevědomí radikálů v řadách čtyř set.⁵¹⁵ Thúkýdidés dává celkem jasně najevo, že podle jeho názoru mohla rada pěti set pro demokracii udělat více (THUC. VIII,70,1: ὡς δὲ τούτω τῷ τρόπῳ ἢ τε βουλή οὐδὲν ἀντειποῦσα ὑπεξῆλθε καὶ οἱ ἄλλοι πολῖται οὐδὲν ἐνεωτέριζον, ἀλλ' ἠσύχαζον, „Tak rada odešla, aniž se zvedl

⁵⁰⁷ Srov. **5.4.2.2.**

⁵⁰⁸ Srov. **5.4.2.9,** bod II).

⁵⁰⁹ Srov. **6.2.1.**

⁵¹⁰ Srov. **5.4.2.4.**

⁵¹¹ Srov. **5.4.2.1** a **5.4.4.2.**

⁵¹² Podobně již Köhler (1895), 467-468, Sartori (1951), 24, či Lintott (1982), 139.

⁵¹³ Podobně Busolt&Swoboda (1926), 908, pozn. 3. McCoy (1997), 179-180, navíc upozorňuje, že tato společná akce měla posílit sounáležitost mezi členy čtyř set.

Lehmann (1987), 71, se jistě mýlí, když tvrdí, že obsazení rady bylo inspirováno postupem korkýrských oligarchů; tam dle THUC. III,70,6 došlo k hromadné vraždě.

⁵¹⁴ Thúkýdidés jasně naznačuje, že nešlo o platbu z veřejných peněz, srov. Tucker (1892), 238; Andrewes (HCT V), 181 (plausibilně spekulující, že se oligarchové později mohli zahojit ze státních peněz). Andrewes (HCT V), 181, a Hornblower (2008), 961-962, zdůrazňují, že při tom oligarchové nejspíše jednali pohrdavě. Nevíme, jak vysoký plat radních v této době byl, srov. Rhodes (1972a), 13-14.

⁵¹⁵ Srov. Heftner (2001), 173-174.

hlas odporu, a ostatní občané se vůbec nebouřili, ale chovali se netečně“),⁵¹⁶ to ani jiné body Thúkýdidova popisu ale neprozrazuje jeho sympatie s radou čtyř set.⁵¹⁷

Zbývá vysvětlit, kdo jsou „muži s mimořádnými pravomocemi“ zmínění v [ARIST.] *Ath.* 32,3. Velká většina badatelů je ztotožňuje s deseti muži s mimořádnými pravomocemi z [ARIST.] *Ath.* 31,2,⁵¹⁸ ale to nemůže být správně, protože ti měli podle tam citované ústavy být jmenováni ne pro současnost (τὸ νῦν εἶναι), ale až na následující rok (τὸν εἰσιόντα ἐνιαυτὸν); pokud by byli jmenováni během thargéliónu 411, měli by úřadovat v roce 411/10, ne po zbytek roku 412/11. Nejpravděpodobnější je, že rada čtyř set ihned po svém jmenování jmenovala stratégy na nadcházející rok (jmenný seznam byl zřejmě připraven předem stejně jako u *proedru*, sta členů rady a *katalogeů* a zahrnoval mj. Alexikleu, Aristarcha, Aristotela, Melanthia, Thérámena a Thýmochara)⁵¹⁹ a že je vybavila mimořádnými pravomocemi, ale je nutno zdůraznit, že nic takového nemá oporu v textu *Athénskému státnímu zřízení*; není vůbec jasné, koho měl autor slovy o mužích s mimořádnými pravomocemi na mysli.

5.4.4.2 Chronologie převzetí moci

Pro rekonstrukci chronologie událostí následujících po shromáždění na Kolónu jsou stěžejní Thúkýdidova slova τῆ οὖν ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ (VIII,69,2). Jediným výše zmíněným dnem je ἡ ἡμέρᾳ v THUC. VIII,67,2 označující den shromáždění na

⁵¹⁶ Tak též Köhler (1895), 468; Sadl (1910), 24-25; M. C. Taylor (2010), 217-220.

⁵¹⁷ Pace Jordan (1986), 125, a Canfora (1999), 29-30.

⁵¹⁸ Tak Micheli (1893), 95; Kriegel (1909), 35; Sandys (1912), 135; Cloché (1924b), 413-414, pozn. 2; Thalheim (1919), 334; Wilcken (1935), 49; Sartori (1951), 96; Flach (1977), 27; Andrewes (HCT V), 231 a 239; Rhodes (1981), 409-410; Ostwald (1986), 381; Chambers (1990), 295. Zato Gomme (1926), 10, navrhl ztotožnit je s Thúkýdidovými *syngrafey*s mimořádnými pravomocemi, v čemž ho následovali Ploeg (1948), 57-58, a Cary (1952), 60; Sanctis (1974 [1930]), 523-524, je implicitně ztotožnil se stratégy volenými τὸ νῦν εἶναι podle [ARIST.] *Ath.* 31,2.

⁵¹⁹ Pro tato jména oligarchy jmenovaných stratégů srov. Gilbert (1877), 310-313; Busolt (1904), 1490 s pozn. 3; Kagan (1987), 162-163; Develin (1989), 160-161; Heftner (2001), 237-238. Avery (1959), 321, a Fornara (1971), 67, dodávají jméno Dieitrefa, srov. však 5.2.1, pozn. 95; a Develin (1989), 160-161, mimo Dieitrefa zcela nepřesvědčivě dodává Antifóna Lysónidova, ač nic podobného neplyne z XEN. *Hell.* II,3,40 ani z [PLUT.] *Vit. X or.* 832f.

K otázce, zda před převratem proběhly demokratické volby stratégů na rok 411/10, srov. 5.3.1 s pozn. 188.

Kolónu. Není mi jasné, jak by mohl Thúkýdidés slovy τῆ οὔν ἡμέρα ἐκείνη označit nějaký pozdější den shrnutý v obratu ἤδη ὕστερον či ὕστερον ἤδη, ať už je správný slovosled jakýkoli;⁵²⁰ proč by v tom případě vůbec mluvil o „dni“? Podle Thúkýdida se tedy obsazení radnice odehrálo ve stejný den jako shromáždění na Kolónu.⁵²¹ Navíc THUC. VIII,70,1 ukazuje, že rada čtyř set tedy ihned potvrdila oficiálnost své pozice provedením obvyklých modliteb a přísah, snad jen s menšími úpravami, a jmenováním prytanů.⁵²²

Jenže Aristotelské *Athénské státní zřízení* po citaci dvou ústav údajně připravených *anagrafey* zvolenými pěti tisíci uvádí toto ([ARIST.] *Ath.* 32,1-2):

32/ ... ἐπικυρωθέντων δὲ τούτων ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἐπιψηφίσαντος Ἀριστομάχου, ἡ μὲν βουλή <ἡ>⁵²³ ἐπὶ Καλλίου πρὶν διαβουλεῦσαι κατελύθη μηνὸς Θαργηλιῶνος τετράδι ἐπὶ δέκα, οἱ δὲ τετρακόσιοι εἰσήεσαν ἐνάτη φθίνοντος Θαργηλιῶνος· ἔδει δὲ τὴν εἰληχυῖαν τῶι κυάμωι βουλήν εἰσιέναι δ' ἐπὶ δέκα Σκιροφοριῶνος. [2] ἡ μὲν οὖν ὀλιγαρχία τοῦτον κατέστη τὸν τρόπον, ἐπὶ Καλλίου μὲν ἄρχοντος, ἔτεσιν δ' ὕστερον τῆς τῶν τυράννων ἐκβολῆς μάλιστα ἑκατὸν ...⁵²⁴ [3] γενομένης δὲ ταύτης τῆς πολιτείας οἱ μὲν πεντακισχίλιοι λόγωι μόνον ἠρέθησαν, οἱ δὲ τετρακόσιοι μετὰ τῶν δέκα τῶν αὐτοκρατόρων εἰσελθόντες εἰς τὸ βουλευτήριον ἦρχον τῆς πόλεως...

32/ ... *Poté, co tyto návrhy schválil lid za předsednictví Aristomacha, rada úřadující za Kallii byla rozpuštěna před uplynutím svého funkčního období, čtrnáctého dne měsíce thargeliónu, a rada čtyř set nastoupila devět dní před koncem thargeliónu.*⁵²⁵ *Losem určená rada měla nastoupit čtrnáctého*

⁵²⁰ Srov. **5.4.4.1**, pozn. 495.

⁵²¹ Tak též Köhler (1895), 467, a (1900), 815; May (1907), 28; Kuberka (1908), 207-208, pozn. 5; Kahrstedt (1910), 237, pozn. 1; Caspari (1913), 10, pozn. 39; Classen&Steup (1922), 166-167; Hignett (1952), 360; Hackl (1959), 50-51; McCoy (1970), 73; Pesely (1983), 116-117; Ostwald (1986), 385-386, pozn. 171; Monge (1995), 36, pozn. 83.

Contra Judeich (1907), 303-304; Kunle (1909), 69; Ledl (1910), 52, pozn. 1; Lenschau (1913), 208; Busolt (1920), 77-78; Sanctis (1976 [1930]), 531; Wilcken (1935), 47; Sartori (1951), 75; Weil (1972), 56, pozn. 1; Flach (1977), 25; Andrewes (HCT V), 179; Rhodes (1981), 405; Chambers (1990), 293-294; Heftner (2001), 166.

⁵²² Obětovalo se zřejmě Diovi Radnímu a Athéně Radní (srov. ANTIPHON VI,45) a Hestii (srov. XEN. *Hell.* II,3,52), srov. k tomu Rhodes (1972a), 34-35; R. Parker (2005), 404; Hornblower (2008), 962-963. *Pace* David (2014), 31, pozn. 67, nemyslím, že zde Thúkýdidem zmíněné „tradiční oběti a přísahy“ zahrnovaly přísahu na obranu lidu. V tomto bodě se vláda čtyř set nejspíše od tradice odchýlila. K prytanům čtyř set srov. **5.4.4.3.**

⁵²³ Doplnil Blass.

⁵²⁴ Pro zde přeskočená slova srov. **5.4.3.1** ke konci.

⁵²⁵ Níže počítám s tím, že ἐνάτη φθίνοντος odpovídala 22. thargeliónu, ačkoli podle Pritchetta mohla odpovídat i jedenadvacátému. Literaturu k problému délky athénských

skiroforiónu. (2) Týmto způsobem se ustavila oligarchie za archonta Kallii, zhruba sto let po vyhnání tyranů... (3) Po vzniku tohoto státního zřízení bylo pět tisíc vybráno jen naoko, čtyři sta s deseti muži s mimořádnými pravomocemi vstoupili do radnice a vládli obci...

Sloučení dat obou pramenů je tedy nanejvýš problematické.⁵²⁶ Základním východiskem je nikým nezpochybněný předpoklad, že Athény nemohly být osm dní bez vlády, čemuž se na první pohled zdá nasvědčovat *Athénské státní zřízení*. Byla navržena dvě řešení:

1) 14. thargéliónu se odehrálo samotné rozpuštění rady pěti set, jen toho dne lid pod předsednictvím Aristomacha rozhodl odebrat moc pěti stům a 22. thargéliónu členové čtyř set převzali moc Thúkýdidem popsaným způsobem. Zastánci tohoto řešení obvykle shromáždění na Kolónu datují do 14. thargéliónu.⁵²⁷ Osmidenní odklad vykládají potřebou konstituovat radu čtyř set, která podle nich nebyla zvolena přímo na Kolónu, ale na shromážděních fýl během následujících dnů. Při přijetí této hypotézy není jasné, kdo vládl Athénám během osmi dnů mezi rozpuštěním rady pěti set a nástupem čtyř set.⁵²⁸

2) 14. thargéliónu byla rozpuštěna rada pěti set, jak to popsal Thúkýdidés, a do 22. thargéliónu spadá formální nástup rady čtyř set spjatý s příslušnými ceremoniemi.⁵²⁹ Shromáždění na Kolónu zastánci tohoto řešení kladou do 14.

měsíců přehledně shrnuje Rhodes (1981), 406; srov. již Lang (2011), 99, pozn. 3, a Chambers (1990), 344-348. Obě možná data opatrně uváděl Andrewes (1976), 22, a (HCT V), 235.

⁵²⁶ To vedlo Wilamowitze-Moellendorffa (1893a), 104, k přesvědčení, že autor *Athénského státního zřízení* mlčky kritizoval Thúkýdidův popis události.

⁵²⁷ Tak Micheli (1893), 94-95; Köhler (1895), 467; Judeich (1907), 304-308; Kunle (1909), 69-72; Siegmund (1909), 25-26, pozn. 4; Lenschau (1913), 207-208; Beloch (1916), 323; Ferguson (1927), 329-331; Sanctis (1976 [1930]), 530; Wilcken (1935), 47 a 53, pozn. 1; Sartori (1951), 74-75; Flach (1977), 23-25 (jenž příslušné rozhodnutí umísťuje na zasedání schvalující návrhy *anagrafeů*, shromáždění na Kolónu se podle něj odehrálo o několik dní dříve). *Contra* Sadl (1910), 25.

⁵²⁸ Pro různé návrhy srov. Köhler (1895), 467, pozn. 2; E. Meyer (1899), 429-430; Groh (1901), 8; Judeich (1907), 305-306; Siegmund (1909), 25-26; Lenschau (1913), 208; Sartori (1951), 75.

⁵²⁹ Tak Ballet (1898), 29-30; E. Meyer (1899), 425 a 434-435; Costanzi (1901), 93, pozn. 3; E. Meyer (1902), 588-589; Busolt (1904), 1482-1484, pozn. 1, na s. 1483, a dále 1485 a 1490; Volquardsen (1906), 128; May (1907), 27, pozn. 1; Kuberka (1907), 354-356, a (1908), 208; Kriegel (1909), 53-55; Kahrstedt (1910), 237-258; Ledl (1910), 54; Sadl (1910), 24-25; Mess (1911), 374-375; Kahrstedt (1914), 65-67; Mathieu (1915),

thargéliónu nebo o několik dní dříve, podle toho, zda podle nich došlo k určení čtyř set přímo na Kolónu, nebo v následujících dnech.⁵³⁰ Do osmidenního intervalu tito badatelé umisťují formální volby již úřadujících členy čtyř set na shromážděních fýl nebo tvorbu ústavních návrhů známých z [ARIST.] *Ath.* 30-31.

Při přijetí této hypotézy se nabízí otázka, jakému shromáždění předsedal Aristomachos⁵³¹ (srov. [ARIST.] *Ath.* 32,1: ἐπικυρωθέντων δὲ τούτων ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἐπιψηφίσαντος Ἀριστομάχου). Mnoho badatelů vyjádřilo názor, že se slovo πλήθος nemůže vztahovat na pět tisíc, to však podle mého názoru vyvrací LYS. XII,67.⁵³² Navíc podle líčení *Athénského státního zřízení* se ani nemohlo o jiné těleso jednat, protože všelidové shromáždění již bylo nahrazeno pěti tisíci, kteří zvolili *anagrafey* ([ARIST.] *Ath.* 30,1). Že je to historicky neudržitelné, jsme viděli

77-78; Busolt (1920), 77-78; Classen&Steup (1922), 170; Busolt&Swoboda (1926), 908; Cavaignac (1926a), 319-321; Ferrabino (1926), 385-388; Lang (2011 [1948]), 91-92; Hignett (1952), 359; Hackl (1959), 52 a 59; McCoy (1970), 73-74; Moore (1975), 264; Andrewes (1976), 22-23, a (HCT V), 180 a 234-237; Rhodes (1981), 404-405; Ostwald (1986), 373-378 a 385-386, pozn. 171; Kagan (1987), 157-160; Chambers (1990), 293-294; Monge (1995), 36, pozn. 83; Heftner (2001), 105-106 a 169-171; Lazenby (2004), 188; Hornblower (2008), 962. *Contra* Sartori (1951), 75. Podobně Caspari (1913), 12, pozn. 48, jenž však věřil, že rada pěti set byla rozpuštěna už před shromážděním na Kolónu; *contra* **5.4.1.2**, konec pozn. 247.

⁵³⁰ Z badatelů citovaných v předchozí poznámce se pro druhou možnost vyslovili Ledl (1910), 54; Hackl (1959), 52; Andrewes (1976), 22-23, a (HCT V), 180; Rhodes (1981), 405; Ostwald (1986), 373-378; Chambers (1990), 293-294; Heftner (2001), 105 a 166. Kahrstedt (1914), 56-57, pozn. 1, nepovažoval za důležité rozhodnout se mezi těmito variantami.

⁵³¹ PA 1.956; Avery (1959), 87-89; PAA 172.475. Jméno je tak časté, že se nelze pokoušet o plausibilní identifikaci s jinými homonymy, srov. Rhodes (1981), 405. Andrewes (HCT V), 234, ovšem spekuluje o Aristomachovi z nedatovatelného seznamu padlých IG I³ 1192, ř. 32.

⁵³² *Pace* Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 103; Ballet (1898), 11; E. Meyer (1899), 421; Groh (1901), 5, pozn.*; Busolt (1904), 1482-~~1484~~, pozn. 1; Beloch (1916), 313; Kuberka (1907), 342, pozn. 3; Kriegel (1909), 43; Kahrstedt (1910), 267-268; Schwahn (1934), 2310; Hignett (1952), 357; Vlastos (1952), 197, pozn. 21; Hackl (1959), 35; Flach (1977), 17 s pozn. 58; Gallucci (1986), 63. Podobně Ledl (1910), 44, Mess (1911), 374, pozn. 1, a Stevenson (1936), 51.

Contra Köhler (1900), 813; Volquardsen (1906), 126; Judeich (1907), 298-299, pozn. 2; Kunle (1909), 51-52; Busolt (1920), 73 s pozn. 1; Sanctis (1976 [1930]), 524; Ferguson (1932b), 361, pozn. 10; Sealey (1975), 291-292; Andrewes (1976), 22, a (HCT V), 233-234; Rhodes (1981), 404; Ruzé (1993), 188-189, pozn. 11; Heftner (1999c), 221, pozn. 3, a (2001), 153, pozn. 180; Nývlt (2011), 115.

již výše.⁵³³ Badatelé, kteří uznali, že se tu autor *Athénskému státnímu zřízení* dopustil chyby, ztotožňovali shromáždění, kterému předsedal Aristomachos, se zasedáním čtyř set, shromážděním na Kolónu či shromážděním po sesazení čtyř set, nebo popírali jeho historicitu.⁵³⁴ První možnost už podle mého zachází za hranice možného chápání významu slova *πλήθος*;⁵³⁵ třetí a čtvrtou možnost považuji za nepřijatelné z důvodů, které osvětlím níže,⁵³⁶ a tak zbývá druhá možnost, která nás ovšem nutí vztáhnout slova *ἐπικυρωθέντων δὲ τούτων* z [ARIST.] *Ath.* 32,1 k ustanovením z [ARIST.] *Ath.* 29,5 a prohlásit [ARIST.] *Ath.* 30,1-32,1 (až po οἱ μὲν οὖν ἑκατὸν οἱ ὑπὸ τῶν πεντακισχιλίων αἰρεθέντες ταύτην ἀνέγραψαν τὴν πολιτείαν) za dodatek sepsaný po [ARIST.] *Ath.* 29 a 32.⁵³⁷ Aristomachos byl tedy podle mého předsedou prytanů, kteří řídili shromáždění na Kolónu,⁵³⁸ zatímco demokraticky smýšlející prytanové svolali nouzové zasedání rady pěti set.

Vzhledem k tomu, jak oligarchové spěchali,⁵³⁹ mi připadá nejpřesvědčivější, že kooptace čtyř set a jejich následné formální schválení stejně jako volby *katalogeů* proběhly již na shromáždění na Kolónu.⁵⁴⁰ Námitky, které proti tomu byly

⁵³³ Srov. **5.4.2.7.**

⁵³⁴ Pro první řešení srov. Kahrstedt (1910), 247 a 267-268; Mess (1911), 376; Ferrabino (1926), 388; Rhodes (1972b), 117, a (1981), 404-405; Ostwald (1986), 385.

Pro druhé E. Meyer (1899), 432-433, a (1902), 588-589; Judeich (1907), 300; Sadl (1910), 30; Lenschau (1913), 215-216; Ehrenberg (1965 [1922]), 320-321; Chambers (1990), 293.

Pro třetí Beloch (1916), 312-316 (ne výslovně); Schwahn (1934), 2310.

Pro čtvrté Ledl (1910), 47; Andrewes (1976), 22 a (HCT V), 234; Kagan (1987), 160-161.

⁵³⁵ Tak též Kuberka (1907), 355, pozn. 1; Sanctis (1976 [1930]), 525.

⁵³⁶ Srov. **7.2.4.**

⁵³⁷ Srov. **7.2.5.**

⁵³⁸ Srov. **5.4.2.1.** Pokud je tato rekonstrukce správná, byla Aristomachova spolupráce klíčová pro úspěch plánu oligarchů (tak již Bearzot (2013), 58-59). To by mohlo vysvětlit, proč bylo jeho jméno zaznamenáno, a dodává to na přesvědčivosti tezi, že Aristomachos byl členem čtyř set.

⁵³⁹ Srov. **5.4.4.1.**

⁵⁴⁰ Volbu *katalogeů* na shromáždění na Kolónu zasadili např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 357; Busolt (1904), 1408; Sadl (1910), 29-30; Schultess (1919), 2468; Ferguson (1927), 329; Sanctis (1976 [1930]), 522-523; Hignett (1952), 362; Andrewes (1976), 18, a (HCT V), 205; Rhodes (1981), 385; Kagan (1987),

vzneseny,⁵⁴¹ mi nepřipadají rozhodující. Pak ovšem není nutné vykládat osmidenní prodlevu nutností zvolit členy čtyř set. Navíc jsem přesvědčen, že Thúkýdídés dokládá vstup čtyř set do radnice v den shromáždění na Kolónu.⁵⁴² Jak tedy naložit s daty z *Athénského státního zřízení*?

Připadá mi zvláštní, že k rozpuštění rady pěti set došlo přesně měsíc před plánovaným koncem jejího mandátu.⁵⁴³ Je představitelné, že autor *Athénského státního zřízení* či spíše autor jeho kronikářského pramene narazil na tvrzení, že rada pěti set byla rozpuštěna „(asi) měsíc předtím, než měl 14. skiroforiónu její mandát skončit“,⁵⁴⁴ a vyvodil z toho přesné datum, o němž odjinud nevěděl; skutečný interval tedy mohl být o osm dní delší nebo (čemuž bych dal přednost)

158-159; Chambers (1990), 280; do doby brzy po Kolónu Kahrstedt (1910), 256; obě možnosti zvažuje Ostwald (1986), 377.

Nemohu tudíž souhlasit s tezí, že shromáždění na Kolónu počítalo s tím, že rada pěti set bude úřadovat do 14. skiroforiónu, pro niž srov. Kunle (1909), 70; Lenschau (1913), 207; Ferguson (1927), 329; Andrewes (HCT V), 180; Kagan (1987), 156-157; *contra* Busolt&Swoboda (1926), 908, pozn. 3.

⁵⁴¹ Kahrstedt (1910), 246-247, a (1914), 56, věřil, že kdyby na Kolónu došlo k legitimní volbě čtyř set, nebylo by třeba členy rady pěti set vyplácet, stačilo by přečíst jim ἔδοξεν τῶι δήμῳι κτλ. Oligarchové ale byli ochotni udělat vše proto, aby jakákoli část rady pěti set netrvala na jejich nelegitimitě, a úspěšně vsadili na zastrašování a korupci.

Andrewes (HCT V), 180, tvrdil, že s odstupem alespoň jednoho dne by oligarchové měli lepší možnost zjistit, co si o shromáždění na Kolónu myslí veřejnost; pokud by se však v mezidobí rada pěti set odhodlala k akci, hrozily by ozbrojené střety.

Heftner (1999a), 82, považoval za nutný mezistupeň volbu členů čtyř set na shromážděních fýl; ale podle mého shromáždění na Kolónu mohlo být rozděleno podle fýl stejně jako jiná lidová shromáždění, srov. Dodatek 1.

Heftner (1999a), 74 a (2001), 159-160, vyvozoval z THUC. VIII,70,1 (κυρώσασα ταῦτα διελύθη), že se shromáždění na Kolónu rozpustilo okamžitě po přijetí Peisandrova návrhu. Thúkýdídova slova podle mého názoru nevylučují provedení všech úkonů, které měly být podle Peisandrova návrhu realizovány okamžitě, tj. výběr a potvrzení čtyř set a volby *katalogeů*. *Pace* Kahrstedt (1914), 57, nevěřím, že by tu κυρώσασα znamenalo „nařídila, aby projednala rada“; srov. **5.4.2.4**, pozn. 336.

⁵⁴² Srov. začátek této kapitoly.

⁵⁴³ Tak též Chambers (1990), 345. Méně přesvědčivě prohlásil 14. thargélión za smyšlené datum, mající poskytnout čas na vznik komisí a tvorbu ústav, May (1907), 64. Pochyby o správnosti obou dat z thargéliónu měl i Andrewes (HCT V), 234-237. Zato Lang (2011 [1948]), 90, argumentovala, že věrohodnost údajů *Athénského státního zřízení* dokládá fakt, že pro osmidenní zdržení není v jeho líčení žádný důvod. I kdyby to tak bylo, nedokládá to existenci přesně osmidenního zdržení.

⁵⁴⁴ Tyto datace nemají dokumentární původ a snad byly převzaty z nějaké soudobé řeči, možná Antifóntovy sebeobhajoby, srov. Andrewes (1976), 22-23, a (HCT V), 234-236.

kratší. Tudíž se mi zdá nejpravděpodobnější, že se shromáždění na Kolónu konalo 22. thargéliónu dopoledne a že odpoledne téhož dne byla rozpuštěna rada pěti set, rada čtyř set převzala moc a provedla všechny potřebné oficiální úkony.

Pokusy přiřknout 22. thargéliónu přesné datum podle juliánského kalendáře mne nepřesvědčují, ale již jsem zmínil výše, že oligarchický převrat je třeba datovat do přelomu května a června 411, nikoli do dubna, o což se pokusili někteří badatelé přičítající přílišnou elasticitu athénskému kalendáři a opomíjející možnost dlouhé nečinnosti spartské flotily v Mílétu.⁵⁴⁵

5.4.4.3 Rozdělení moci v radě čtyř set

Výše jsem už zmínil, že rada čtyř set byla nebývale početným tělesem pověřeným dočasnou správou státu a že tedy radikálnější oligarchové zřejmě v počtu radních vyhověli umírněným.⁵⁴⁶ Nabízí se však otázka, jakou skutečnou moc měli řadoví členové čtyř set, kteří nezastávali žádné jiné úřady a nepatřili mezi pryntany ani *proedry*, a jaký byl vlastně vztah dvou posledně jmenovaných skupin.

Již výše jsem uvedl důvody svého přesvědčení, že *proedrové* doložení v THUC. VIII,67,3 byli zvoleni shromážděním na Kolónu a pověřeni předsedáním rady čtyř set.⁵⁴⁷ Je-li tomu tak, jejich povinnosti nejspíše zahrnovaly přípravy programů zasedání rady, zajišťování pořádku při zasedáních, řízení diskuze a hlasování a oznamování jeho výsledků.⁵⁴⁸ Možná také disponovali pravomocí trestat členy rady (srov. [LYS.] XX,14: αὐτὸν ἠνάγκαζον ἐπιβολὰς ἐπιβάλλοντες καὶ ζημιοῦντες).⁵⁴⁹ Pokud vůdčí oligarchové chtěli svou pozici legitimizovat (což

⁵⁴⁵ Srov. Nývlt (2014c), 52, pozn. 72, a též Heftner (2001), 100, pozn. 27. Do řad badatelů datujících převrat do dubna je třeba k tam citované Hackl (1959), 59-61, doplnit následující: Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 105-106 (o jednání περὶ τῆς σωτηρίας); Kunle (1909), 64-69; Lenschau (1913), 205-206 a 209; Sartori (1951), 73-74; Pesely (1983), 104 a 115-116. Buck (1998), 26, dokonce mluví o březnu.

⁵⁴⁶ Srov. konec **5.4.2.7.**

⁵⁴⁷ Srov. začátek **5.4.2.7.**

⁵⁴⁸ Podobně Andriolo (2004), 69-70.

⁵⁴⁹ O spolehlivosti tohoto tvrzení lze pochybovat, což činí Apostolakis (2003), 173, odkazující na podobnou Eratosthenovu taktiku v Lys. XII,25. Přesto dokládá oficiální trestní pravomoci vůdců spiknutí vůči členům rady.

zřejmě chtěli, bylo to smyslem shromáždění na Kolónu),⁵⁵⁰ členství v kolegiu *proedrů* se nejspíše neměnilo; proti tomu však možná mluví IG I³ 98, ř. 5-8.⁵⁵¹

Thúkýdidés nás informuje, že si členové rady čtyř set vybrali losem své vlastní prytaňy, zřejmě záhy po ovládnutí radnice (THUC. VIII,70,1: οἱ {δὲ}⁵⁵² τετρακόσιοι ἐσελθόντες ἐς τὸ βουλευτήριον τότε μὲν πρυτάνεις τε σφῶν αὐτῶν ἀπεκλήρωσαν καὶ ὄσα πρὸς τοὺς θεοὺς εὐχαῖς καὶ θυσίαις καθιστάμενοι ἐς τὴν ἀρχὴν ἐχρήσαντο).⁵⁵³ Tyto prytaňie někteří badatelé chápali jako prosté sekce v rámci rady čtyř set analogické k prytaňiím za demokracie, podle jiných šlo o výbory pověřené řízením rady čtyř set.⁵⁵⁴ Vzhledem k tomu, že byli určeni losem,⁵⁵⁵ i s ohledem na existenci *proedrů* se mi zdá pravděpodobnější první varianta. Prytanové nesjíše stejně jako za demokracie zajišťovali (pod dozorem *proedrů*) běžný provoz státu mezi plenárními zasedáními rady, která možná také svolávali; pokud zůstala v platnosti ustanovení [ARIST.] *Ath.* 29,5, byli prytanové spolu s archonty jedinými placenými magistráty za vlády čtyř set.⁵⁵⁶ Na rozdíl od demokratických dob ale těmto zasedáním předsedali a řídili je nikoli prytanové, ale *proedrové*. Nemáme představu, jak velké prytaňie čtyř set byly ani po jak dlouhé době (a zda vůbec)⁵⁵⁷ se střídaly.

Pozici řadových členů vůči *proedrům* lze jen těžko odhadnout, ale zdá se, že zasedání čtyř set nedávala mnoho prostoru pro svobodnou debatu, a ochotu k ní

⁵⁵⁰ Pace Heftner (2001), 237, srov. konec **5.3.2**.

⁵⁵¹ Srov. **2.7.1**; pokud tento nápis původně zaznamenával jména mužů zastávajících tento úřad, měli tito *proedrové* svého *epistata*, čemuž věřili Busolt&Swoboda (1926), 909, a Andriolo (2004), 69.

⁵⁵² Škrtrl Haacke.

⁵⁵³ Heftner (2001), 172-173, je podle mého k pokusům určit dobu vylosování prytaňi příliš skeptický.

⁵⁵⁴ Pro první možnost srov. Whibley (1896), 204; Classen&Steup (1922), 170; Cloché (1924b), 418-419; Pesely (1995), 74, pozn. 60; pro druhou Andrewes (HCT V) 181-182; Ruzé (1997), 483, pozn. 42. Obě možnosti uvádí Heftner (2001), 172-173 a 236-237.

⁵⁵⁵ Losování nebylo v oligarchiích nijak nemyslitelné, srov. ARIST. *Pol.* IV,1300a38-b3 a z moderní literatury např. Demont (2001), 76-79.

⁵⁵⁶ Pochyboval o tom Levi (1968), 299.

⁵⁵⁷ Pochyboval o tom Andrewes (HCT V), 181. Harris (1997) na základě unikátního datování v IG I³ 373 navrhl, že prytaňie byly zrušeny po příchodu nového úředního roku, jsou ale možná i jiná vysvětlení, srov. Pesely (1995), 74, pozn. 60; Heftner (2001), 172-173 a 236-237, pozn. 103.

mohlo dále oslabit to, že značný počet radních (nejspíše vzpurnější z jejich řad) byl poslán pryč z Athén.⁵⁵⁸

Pokud je správný můj názor o velkém významu *proedrů* ve srovnání s pryťany, natož řadovými členy čtyř set, skutečná moc by spočívala v rukou *proedrů* a stratégů s mimořádnými pravomocemi a rada čtyř set by tak byla spíše nástrojem než nositelem moci.⁵⁵⁹

5.4.4.4 První kroky vlády čtyř set

Výše jsem navrhl, že primárním úkolem rady čtyř set bylo rozhodnout, kteří úředníci zůstanou na svých postech a kteří je budou muset opustit, protože si nebudou moci dovolit pokračovat ve své činnosti, aniž by byli placeni.⁵⁶⁰

O výsledcích této kontroly můžeme smysluplně spekulovat jen v případech významnějších úřadů. Navrhl jsem výše, že rada čtyř set téměř okamžitě po svém konstituování jmenovala nové kolegium stratégů.⁵⁶¹ Archonti zůstali v úřadě, což můžeme tvrdit jednak proto, že se na ně zrušení platů nevztahovalo,⁵⁶² jednak proto, že přinejmenším o změně na postu archonta epónyma bychom se nejspíš doslechli,⁵⁶³ jelikož *Athénské státní zřízení* změny na tomto postu výslovně komentuje ([ARIST.] *Ath.* 33,1: ἤρξεν ἐξ αὐτῶν Μνασίλοχος⁵⁶⁴ δίμηνον ἐπὶ Θεοπόμπου ἄρχοντος, ὃς ἤρξε τοὺς ἐπιλοίπους δέκα μῆνας). Dochované účty a inventáře Athéniných pokladníků z let 412/11 a 411/10 (IG I³ 311, 335, 357 a 373) nenaznačují, že by pokladníci úřadující za archonta Mnásilocha zastávali svůj úřad už v předchozím úředním roce, takže jejich předchůdcům rada čtyř set zřejmě dovolila pokračovat ve funkci,⁵⁶⁵ což není překvapivé, jelikož pokladníci

⁵⁵⁸ Jako Polystratos, srov. k tomu **6.1.2.**

⁵⁵⁹ Tak též Andriolo (2004), 67; Mann (2007), 281-282.

⁵⁶⁰ Srov. závěr **5.4.2.6.**

⁵⁶¹ Srov. **5.4.4.1** ke konci.

⁵⁶² Srov. **5.4.2.6.**

⁵⁶³ Srov. Flach (1977), 27; Kagan (1987), 158 a 162, opatrněji Andrewes (HCT V), 194-195, a Heftner (2001), 239 s pozn. 119.

⁵⁶⁴ Μνασιμαχος L, *suprascr.* -λο- L²; [Μνασιλ]όχου IG I³ 373, ř. 2; Μνησίλοχος XEN. *Hell.* II,3,2. Dórská forma je *lectio difficilior*.

⁵⁶⁵ Noví pokladníci ovšem nastoupili úřad spíše prvního hekatombaiónu než osmadvacátého při Panathénájích, jak bylo zvykem, srov. např. Ferguson (1932a), 145-146, pozn. 1; Andrewes (HCT V), 194-195; Samons (2000), 258; Heftner (2001), 239

museli pocházet z řad pentakosiomedimnů, takže na platu jistě nebyli existenčně závislí. U méně exponovaných úřednických kolegií mohla být obměna výrazná, ale pokud některá rozhodnutí při atestaci úředníků vyvolala odpor některých členů čtyř set, nevíme o tom.

Po vylíčení vstupu čtyř set do radnice a příslušných oficialit Thúkýdidés pokračuje takto (THUC. VIII,70,1-70,2):

70/ οἱ {δὲ}⁵⁶⁶ τετρακόσιοι ... ὕστερον δὲ πολὺ μεταλλάξαντες τῆς τοῦ δήμου διοικήσεως⁵⁶⁷ (πλὴν τοὺς φεύγοντας οὐ κατήγον τοῦ Ἀλκιβιάδου ἔνεκα) τὰ τε ἄλλα ἔνεμον κατὰ κράτος τὴν πόλιν. [2] καὶ ἄνδρας τέ τινας ἀπέκτειναν οὐ πολλούς, οἱ ἐδόκουν ἐπιτήδαιοι εἶναι ὑπεξαίρεθῆναι, καὶ ἄλλους ἔδησαν, τοὺς δὲ καὶ μετεστήσαντο.⁵⁶⁸ πρὸς τε Ἄγιν τὸν Λακεδαιμονίων βασιλέα ὄντα ἐν τῇ Δεκελείᾳ ἐπεκηρυκεύοντο, λέγοντες διαλλαγῆναι βούλεσθαι καὶ εἰκὸς εἶναι αὐτὸν σφίσι καὶ οὐκέτι⁵⁶⁹ τῷ ἀπίστῳ δήμῳ μᾶλλον συγχωρεῖν.

70/ Členové čtyř set ... se poté výrazně vzdálili od demokratického systému (až na to, že kvůli Alkibiadovi nepovolali zpět vyhnance) a obec ovládali násilím. (2) Nechali zabít nemnoho mužů, jejichž odstranění považovali za vhodné, další uvrhli do vězení nebo poslali do vyhnanství. Dále poslali vyjednavče k lakedaimónskému králi Ágidovi, který byl v Dekeleii, se vzkazem, že chtějí uzavřít mír a že by se měl snáze dohodnout s nimi než s nedůvěryhodným lidem.

Fakt, že oligarchové kvůli Alkibiadovi odmítli povolát zpět exulanty (VIII,70,1), je zajímavý v tom, že se zjevně nesnažili nastavit pravidla tak, aby se amnestie na Alkibiada nevztahovala (např. z ní mohli vyloučit všechny muže, kteří byli shledáni vinnými z bezbožnosti; pak by ovšem bylo výjimek znatelně více). Napadá mne jediný možný důvod, totiž odpor Alkibiadových stoupenců proti

s pozn. 120; J. L. Shear (2011), 53. K bezproblémovému předávání funkcí mezi pokladníky srov. též Kahrstedt (1910), 260-261; Ferguson (1932a), 144-148; Kagan (1987), 158; **2.7.1.**

⁵⁶⁶ Škrtrl Haacke.

⁵⁶⁷ Tuto větu jsem okomentoval již výše, srov. **5.4.2.8.**

⁵⁶⁸ μετεστήσαντο **ABEFGM**, μετέστησαν **CPIUd**. První možnost přijali Classen&Steup (1922), 171; H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 57; Alberti (2000), 267; druhou Hude (1901), 264. Bearzot (1994), 142 s pozn. 1, nevystihuje významové rozdíly přesně, srov. zejm. Classen&Steup (1922), 171.

⁵⁶⁹ O rukopisném textu tu pochybují Classen&Steup (1922), 171, ne však H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 57; Andrewes (HCT V), 182; Alberti (2000), 267.

legislativě zaměřené takto jednoznačně *ad hominem*.⁵⁷⁰ Je zajímavé a nečekané, že v řadách čtyř set po fiasku vyjednávání s Tissafernem nějací byli a že si prosadili svou, ale nemyslím si, že je proto nutno Thúkýdidovu zprávu odmítnout.⁵⁷¹

To, že členové čtyř set nechali popraviti, poslat do vyhnanství nebo uvěznit nemnoho svých odpůrců,⁵⁷² bylo vlastně pokračováním předchozí teroristické kampaně, a proto se nezdá, že by se o tom mezi členy vlády čtyř set vedly spory. Netroufal bych si tvrdit, že relativně nízký počet poprav byl projevem překérní situace, v níž se vláda čtyř set od začátku nacházela;⁵⁷³ spíše bych ho přičítal ohledům na umírněné oligarchy. Ať tak či tak, neznáme žádná jména obětí.⁵⁷⁴

Jednání s králem Ágidem motivované snahou o smír se Spartou (THUC. VIII,70,2) je na první pohled v rozporu s válkychtivostí oligarchů po návratu od Tissaferna na Samos. Radikální filolakónové zřejmě dokázali Peisandra a další navrátilce ze Samu přesvědčit, že naděje na úspěšné vedení války financované z vlastních zdrojů (srov. THUC. VIII,63,4) jsou nereálné a že jedinou nadějí je co nejrychlejší a co nejvýhodnější smír se Spartou.⁵⁷⁵ Proti sondování spartské ochoty ke smíru by nic nemuseli mít ani athénští umírnění oligarchové, jejichž cílem mohlo být uzavření míru na základě pravidla *uti possidetis* a pak spartsko-athénská hegemonie idealizovaných Kimónových dob.⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ Andrewes (HCT V), 182, následován Kaganem (1987), 163-164, spekuluje, že oligarchové nechtěli definitivně zničit naděje na perskou pomoc; ale ty nebyly momentálně na pořadu dne, na rozdíl od snahy o smír se Spartou.

⁵⁷¹ Pace Heftner (2001), 235 (srov. též Heftner (2001), 124-125).

⁵⁷² Slova οὐ πολλούς nedokazují Thúkýdidovy sympatie k oligarchům, srov. **5.4.4.1** s pozn. 517.

⁵⁷³ Pace Fouchard (1997), 482; Heftner (2001), 240.

⁵⁷⁴ Srov. Heftner (2001), 235 s pozn. 94 a 95 a 313, polemizující se Seibertem (1979), 462-463, pozn. 646, o významu Lys. zl. 170, ř. 184-186 Carey. K Euktémonovi z ARIST. *Rhet.* I,1374b36-1372a2 srov. **6.2.2** s pozn. 83.

⁵⁷⁵ Tak již Lintott (1982), 146; Kagan (1987), 165-166; Monge (1995), 37; Heftner (2001), 126 a 248. To je podle mého nejlepší vysvětlení zdánlivého rozporu THUC. VIII,63,4 a VIII,70,2. Canfora (1983), 401, navrhl, že v VIII,63,4 nešlo o výdaje na válku, ale na přípravu převratu, nebo o otevřeně deklarované plány v kontrastu se skutečnými, a Andrewes (HCT V), 252, bod a), tu spatřoval projev nedokončenosti osmé knihy; podle mého názoru Thúkýdidés chtěl, abychom si kontrastu všimli, aniž by považoval za nutné nás na něj výslovně upozornit.

⁵⁷⁶ Srov. např. E. Meyer (1902), 576; Kagan (1987), 166; Heftner (2001), 250. Opačný názor měl Pesely (1983), 127.

Pokud jde o čas vyslání tohoto poselstva, z kontextu Thúkýdidovy zprávy i z THUC. VIII,90,1 (πρότερόν τε, ἐπει τάχιστα κατέστησαν καὶ ἐπειδὴ τὰ ἐν τῇ Σάμῳ σφῶν ἐς δημοκρατίαν ἀπέστη, πρέσβεις τε ἀπέστελλον σφῶν ἐς τὴν Λακεδαίμονα) plyne, že k němu došlo záhy po ustavení vlády čtyř set. Nelze říci, že by k tomu došlo před odjezdem poslů na Samos, obě poselstva nejspíše vyrazila téměř současně.⁵⁷⁷

Pokud Thúkýdidés zaznamenává formulaci athénské poselství Ágidovi aspoň rámcově přesně, nebylo právě nejzdvořilejší: oligarchové dali bez servítků najevo, že očekávají ochotu k jednání (THUC. VIII,70,2: εἰκός).

Ať už tím krále Ágida urazili či ne, rozhodně nebyl ochoten jim vyhovět,⁵⁷⁸ a to bylo pro athénské oligarchy zřejmě nečekanou překážkou. Význam králů při utváření notoricky nestabilní spartské zahraniční politiky je předmětem debat, do nichž v této práci nelze vstupovat.⁵⁷⁹ Jisté je, že králové *de iure* hlavní slovo neměli, takže důvodem, proč athénští oligarchové začali vyjednávání v Dekeleii, byla snaha o získání Ágidovy neformální podpory pro mírová jednání ve Spartě. Králové totiž *de facto* měli značné možnosti, jejichž využívání záleželo na schopnostech a charismatu konkrétního vladaře. Krále s velkou prestiží nešlo opomenout a vítězství u Mantineie z Ágida takového vládce činilo (ať už po zásluze či ne);⁵⁸⁰ od obsazení Dekeleie však mnoho zahraničněpolitických úspěchů nezaznamenal.⁵⁸¹ Místo využití možnosti nabízené athénskými oligarchy

⁵⁷⁷ Srov. **6.2.3.1**, pozn. 91. Pro překlad THUC. VIII,90,1 srov. **6.3.1.2**.

⁵⁷⁸ McCoy (1970), 76, věřil, že Ágis pochyboval o legitimitě čtyř set; ale to by mu v jednání s nimi nezabránilo.

⁵⁷⁹ K významu králů srov. např. Cloché (1949); Andrewes (1966), 8-10; Ste. Croix (1972), 126-151; C. G. Thomas (1974); Lewis (1977), 36-49; Thommen (2003), 94; Welwei (2004), 205-206.

K nestabilitě spartské zahraniční politiky srov. např. Brunt (1993 [1965]), 111; Ste. Croix (1972), 151-166; Welwei (2004), 206-207; Hornblower (2011a), 127.

⁵⁸⁰ Pro různá hodnocení Ágidovy role v bitvě u Mantineie srov. např. Kagan (1981), 124-132; Lazenby (2004), 125 (o Ágidově „prvním rozumném rozhodnutí“ během bitvy); Hawthorn (2014), 158-159.

⁵⁸¹ Ágidova výprava do Malidy a okolí (THUC. VIII,3,1) nejspíše nesplnila stanovené cíle, srov. Westlake (1938); Andrewes (HCT V), 9-10; Kagan (1987), 27-28; či Lazenby (2004), 171. Kvůli odporu Alkibiada a efora Endia se Ágidovi v zimě 413/12 nepodařilo prosadit útok na Lesbos, srov. THUC. VIII,5,2-6,4 a k tomu Busolt (1904), 1416-1419; Cloché (1949), 130; Meiggs (1972), 353 a 359; Andrewes (HCT V), 12-19; Kagan (1987),

se Ágis pokusil o dobytí Athén nebo přinejmenším obsazení Dlouhých zdí (THUC. VIII,71,1-3).

Tento útok není snadné přesně datovat; Thúkýdidés konstruuje příslušnou větu tak, že není zřejmé, zda král pro posily poslal již před příchodem poslů čtyř set, nebo až poté (THUC. VIII,71,1: προσμεταπεμψάμενος δὲ ἐκ Πελοποννήσου στρατιὰν πολλὴν οὐ πολλῶ ὕστερον καὶ αὐτὸς τῆ ἐκ τῆς Δεκελείας φρουρᾶ μετὰ τῶν ἐλθόντων κατέβη).⁵⁸² K Ágidovu pokusu dobýt Athény silou tedy mohlo dojít v polovině června nebo i začátkem července; proti delšímu intervalu mluví Thúkýdidovo οὐ πολλῶ ὕστερον (VIII,71,1).

Ágidův útok ztroskotal a Thúkýdidův popis událostí ke králi rozhodně není nijak lichotivý (srov. např. ironii v THUC. VIII,71,2: οὕτω δὴ γνούς); Thúkýdidés zato zdůrazňuje rozhodnost a jednomyslnost athénské protiakce.⁵⁸³

Následovala další poselstva čtyř set, která Ágis odkázal na úřady ve Spartě (THUC. VIII,71,3: μετὰ δὲ τοῦτο παρά τε τὸν Ἄγιν ἐπρεσβεύοντο οἱ τετρακόσιοι οὐδὲν ἥσσον, κάκεινου μᾶλλον ἤδη προσδεχομένου καὶ παραινοῦντος ἐκπέμπουσι καὶ ἐς τὴν Λακεδαίμονα περὶ ξυμβάσεως πρέσβεις, βουλόμενοι διαλλαγῆναι). Bylo by zajímavé vědět, zda jim dal naději, že bude podporovat jejich snažení. Zdá se, že poselstev bylo více,⁵⁸⁴ což naznačuje, že si královým stanoviskem sami athénští oligarchové nebyli příliš jisti. Ágidův postoj se měl jasně ukázat až později.

5.5 OBECNĚJŠÍ OTÁZKY

28-29 a 32-34; Lazenby (2004), 171-173; Hornblower (2008), 762-774, *passim*; Hawthorn (2011), 205.

⁵⁸² Není jasné, zda se οὐ πολλῶ ὕστερον vztahuje k προσμεταπεμψάμενος, nebo κατέβη, tj. zda překládat „poslal si na Peloponnésos pro početné posily a nedlouho poté s příchozími a s posádkou z Dekeleie osobně přitáhl přímo k hradbám,“ nebo „nedlouho poté si poslal na Peloponnésos pro početné posily a s příchozími a s posádkou z Dekeleie osobně přitáhl přímo k hradbám.“

⁵⁸³ Srov. Rood (1998), 276. M. C. Taylor (2010), 225-229, tvrdí, že Thúkýdidés zdůrazňuje, jak snadno se Athéňané smířili s vládou oligarchů; Taylor ale pomíjí možnost, že oligarchy Athéňané považovali za menší zlo než Spartány.

K Ágidovu portrétu u Thúkýdida srov. Cartledge&Debnar (2006), 582-583; Hornblower (2008), 964-965.

⁵⁸⁴ Srov. imperfektum ἐπρεσβεύοντο.

Na závěr této kapitoly lze uvést mé názory na dva obecnější problémy.

Zprvé jde o neshody mezi Thúkýdidovou *Peloponnéskou válkou* a aristotelským *Athénským státním zřízením*. Mnozí badatelé rozpory mezi nimi prohlásili za zanedbatelné, nebo dokonce jen zdánlivé, oba prameny se podle nich spíše doplňují, než popírají, ba dokonce se navzájem podporují.⁵⁸⁵ Podle jiných jsou obě zprávy v nepřekonatelném rozporu.⁵⁸⁶ Dospěl jsem k druhému závěru. Badatelé první skupiny mají sklon příliš se soustředit na srovnání aristotelské verze událostí s Thúkýdidovou a opomíjet vnitřní rozpor v aristotelské verzi. [ARIST.] *Ath.* 29 je ovšem velmi důležitý pramen, který zřejmě pomáhá odhalit jednu Thúkýdidovu věcnou chybu a spolu s *Obhajobou Polystrata* jeho obraz doplňuje; zajímavé, byť podle mého ne zcela spolehlivé, informace nabízí i [ARIST.] *Ath.* 32. Ale přijmout bez výhrad celý úsek [ARIST.] *Ath.* 29-32 je nemožné a Thúkýdidova verze si zaslouží přednost.

Druhou otázkou je motivace převratu. Někteří badatelé zdůrazňovali jeho pragmatický a oportunistický rozměr,⁵⁸⁷ jeho zakotvenost v materiálních požadavcích doby, zejména ve finanční situaci Athén, v nutnosti uzavřít mír se Spartou⁵⁸⁸ či v ohrožení existence námořního spolku,⁵⁸⁹ jiní přiřkli stěžejní význam oligarchické ideologii,⁵⁹⁰ nedávno byla za hlavního viníka prohlášena Alkibiadem navozená změna v politické komunikaci.⁵⁹¹ Podle mého názoru nelze jmenovat jednu výhradní či hlavní příčinu; někteří podporovatelé vlády čtyř set jistě měli sobečtější či materialističtější motivy než jiní, a sami si svou přesnou motivací nemuseli být jisti.⁵⁹²

⁵⁸⁵ Tak např. Costanzi (1901), 92; Sadl (1910), 33; F. D. Smith (1920), 52; Sanctis (1976 [1930]), 518; Sartori (1951) *passim*, např. 84; Fritz (1967a), 771-772; Levi (1968), 291; Flach (1977), 16 a 32-33.

⁵⁸⁶ Tak např. Volquardsen (1906), 126; Ledl (1910), 50; Kahrstedt (1914), 63; Busolt (1920), 69; Will (1972), 377, pozn. 2; Pesely (1983), 112-125; Chambers (1990), 274; M. C. Taylor (2002), 92-94.

⁵⁸⁷ Srov. **5.3.2**, pozn. 119.

⁵⁸⁸ To zdůraznili např. Micheli (1893), 9-10, 96 a *passim*; Köhler (1895), 461-462; Heitsch (1984), 117.

⁵⁸⁹ To zdůraznil např. Munn (2000), 131.

⁵⁹⁰ Srov. **5.3.2**, pozn. 119.

⁵⁹¹ Mann (2007), 287-289.

⁵⁹² Podobně Mann (2007), 284-285.

6. HROUCENÍ MOCI ATHÉNSKÝCH OLIGARCHŮ ROKU 411

Pečlivě připravená a do detailů naplánovaná kampaň kombinující teror, korupci a přesvědčování vedla k naprostému triumfu radikálních oligarchů. Přesto se vláda čtyř set zhroutila během čtyř měsíců. Hlavními důvody bylo, že se radikálním oligarchům nepodařilo udržet spolupráci umírněných oligarchů, získat kontrolu nad athénským loďstvem kotvícím na Samu, ani ukončit válku se Spartou. Odmítnutí radikálů sestavit seznam pěti tisíc, vzpoura samské flotily a spartská politika v době vlády čtyř set vedly k rozkolu mezi umírněnými a radikály, který nakonec vládu čtyř set zničil. V *Athénském státním zřízení* není ani slovo o samské vzpouře ani o rozkolu mezi athénskými oligarchy,¹ a tak se Thúkýdidova *Peloponnéská válka* vrací na svou obvyklou pozici nejdůležitějšího pramene.

6.1 SESTAVOVÁNÍ SEZNAMU PĚTI TISÍC

V kapitole o shromáždění na Kolónu jsem se věnoval způsobu výběru kolegia *katalogeů* a úkolu, kterým byli pověřeni. Pokusil jsem se prokázat, že byli na základě jmenného seznamu předloženého vůdčími oligarchy formálně zvoleni účastníky shromáždění rozdělenými podle fýl, že jejich úkolem bylo pouze sestavení seznamu pěti tisíc plnoprávných občanů, nikoli kooptace členů rady čtyř set, a že jen někteří z nich byli členy rady čtyř set.² Nyní je načase pojednat o tom, zda, kdy a jak svůj úkol plnili a co z toho pro vládu čtyř set vyplynulo.

6.1.1 Chronologie sestavování seznamu

Díky *Obhajobě Polystrata* je nezpochybnitelné, že zhotovování seznamu pěti tisíc započalo,³ a existenci seznamu předpokládá i argument v LYS. XXX,8 (οὕτω πολλοῦ ἐδέησα τῶν τετρακοσίων γενέσθαι, ὥστε οὐδὲ τῶν πεντακισχιλίων⁴

¹ Na to upozornil už Köhler (1895), 460; Mathieu (1915), 75, z toho vyvozoval, že autor *Athénskému státnímu zřízení* vycházel z oligarchicky smýšlejícího pramene.

² Srov. **5.4.2.9** a **5.4.4.2** s pozn. 540.

³ Srov. **5.4.2.9** s pozn. 415.

⁴ τετρακοσίων...πεντακισχιλίων Taylor a po něm všichni editoři; τριακοσίων...τριπικισχιλίων (*sic*) X, což přijali Munro (1938), 161 (ale proti jeho

κατελέγην: „Do členství ve vládě čtyř set mi chybělo tolik, že jsem se nedostal ani na seznam pěti tisíc“). Thúkýdidés ovšem dokládá, že před pádem čtyř set nebyla jména pěti tisíc veřejně známa.⁵ V THUC. VIII,89,2 je zaznamenán požadavek Thérámena, Aristokrata a dalších, že by se mělo skutečně, ne jen formálně, ukázat, kdo patří do pěti tisíc (τοὺς πεντακισχιλίους ἔργῳ καὶ μὴ ὀνόματι χρῆναι ἀποδεικνύναι καὶ τὴν πολιτείαν ἰσαιτέραν καθιστάναι), a THUC. VIII,93,2 reprodukuje slib oligarchů, že zveřejní jména pěti tisíc (τούς...πεντακισχιλίους ἀποφανεῖν).⁶ Za méně průkazné považují THUC. VIII,92,11 (οἱ τετρακόσιοι διὰ τοῦτο οὐκ ἤθελον τοὺς πεντακισχιλίους εἶναι οὔτε μὴ ὄντας δήλους εἶναι, τὸ μὲν καταστῆσαι μετόχους τοσοῦτους ἄντικρυς ἂν δῆμον ἠγούμενοι, τὸ δ' αὖ ἄφανές φόβον ἐς ἀλλήλους παρέξειν: „členové čtyř set nechtěli, aby pět tisíc existovalo, ale také aby nebylo jasné, že neexistují; věřili, že dát podíl na moci tolika lidem by se vlastně rovnalo demokracii a že nejistota vzbudí vzájemné obavy“), kde je existence pěti tisíc kladena na roveň jejich vládě.⁷ Autor *Athénského státního zřízení* neměl co do existence pěti tisíc jasno: na jednu stranu jim připisuje zvolení *anagrafeů*, kteří sepsali ústavy pro přítomnost a pro budoucnost ([ARIST.] *Ath.* 30,1 a 32,1),⁸ na druhé straně však [ARIST.] *Ath.* 32,2 uvádí, že po ustavení vlády čtyř set bylo pět tisíc vybráno jen zdánlivě (γενομένης δὲ ταύτης τῆς πολιτείας οἱ μὲν πεντακισχίλιοι λόγῳ μόνον ἠιρέθησαν). Podle mého názoru tato

rekonstrukci ustavení vlády třiceti tyranů srov. Nývlt (2011), 128-129) a Carawan (2010), 89-90 (*contra* Piovan (2011), 267, pozn. 71).

⁵ Köhler (1900), 814 s pozn. 3, byl, pokud vím, jediný, kdo tvrdil, že se Thúkýdidés co do existence pěti tisíc za vlády čtyř set zmýlil. Vycházel z předpokladu, že se čtyři sta řídili ústavou z [ARIST.] *Ath.* 31 a že podle ní mělo být pět tisíc svoláváno jen k ústavním otázkám, k čemuž nedošlo, a proto prý Thúkýdidés usoudil, že nikdy neexistovali.

⁶ Harris (1990), 264-266, se pokusil dokázat, že nejde o slib zveřejnění seznamu pěti tisíc, ale o předání moci. To je však v rozporu se sémantickým potenciálem slovesa ἀποδεικνύναι, resp. ἀποφαίνειν (doklady shromážděné v LSJ IV.2 se vztahují na vyhlášení jména budoucího držitele úřadu). Fakt, že Thúkýdidés v THUC. VIII,86,2 nepoužil καταλέγειν, je dokladem toho, že seznam byl hotov, ale nebyl zveřejněn (tak též mnoho dalších badatelů, např. Micheli (1893), 76-77; Kunle (1909), 53; Sartori (1951), 47-48 a 69; Rhodes (1972b), 117 s pozn. 18; Heftner (2001), 151; Harris následuje jen Andriolo (2004), 83-84).

⁷ Tak Harris (1990), 265-266, rozhodně však nesouhlasím s jeho tvrzením, že se členové vlády čtyř set neměli důvod obávat se zveřejnění jmen pěti tisíc. Pro pochyby o Harrisově interpretaci srov. Heftner (2001), 178-179.

⁸ Citováno níže, srov. **7.2.5**.

slova dokládají, že byl po ustavení vlády čtyř set (γενομένης δὲ ταύτης τῆς πολιτείας) proveden jejich výběr (ἠιρέθησαν), který však neměl žádný praktický efekt (λόγω μόνον). To činí těžko udržitelnými názory badatelů, kteří chtěli vyřešit rozpor mezi výše citovanými místy *Athénského státního zřízení* pomocí tezí, že sestavování seznamu začalo až po pádu čtyř set, že členové vlády čtyř set vnesli zmatek do otázky, kdo do pěti tisíc patří, když si vyhradili právo revidovat již předem zhotovený seznam pěti tisíc, či konečně že nástup čtyř set zbavil pět tisíc moci, kterou měli předtím.⁹ Jiné pokusy v tomto směru, totiž postulování existence prozatímních pěti tisíc před ustavením čtyř set či posunutí činnosti *katalogeů* před shromáždění na Kolónu, jsem odmítl již výše.¹⁰ K problému, jak se autor *Athénského státního zřízení* mohl dopustit této chyby, se vrátím níže.¹¹

Kdy však byl seznam pěti tisíc pořízen? Zásadní je následující tvrzení z *Obhajoby Polystrata* ([Lys.] XX,14):

[14] ... ἐπεὶ δὲ ἠναγκάσθη καὶ ὤμοσε τὸν ὄρκον, ὅκτῳ ἡμέρας εἰσελθὼν εἰς τὸ βουλευτήριον ἐξέπλει εἰς Ἐρέτριαν, καὶ ἐδόκει ἐκεῖ τὴν ψυχὴν οὐ πονηρὸς εἶναι ἐν ταῖς ναυμαχίαις· καὶ τετρωμένος δεῦρ' ἦλθε, καὶ ἤδη μετεπεπτώκει τὰ πράγματα. καὶ οὗτος μὲν οὐτ' εἰπὼν γνώμην οὐδεμίαν, οὔτε πλέον ὅκτῳ ἡμερῶν ἐλθὼν εἰς τὸ βουλευτήριον ὤφλε χρήματα τοσαῦτα· τῶν δ' εἰπόντων ὑμῖν τάναντία καὶ διὰ τέλους ἐν τῷ βουλευτηρίῳ ὄντων πολλοὶ ἀποπεφεύγασιν.

⁹ Pro první možnost srov. Grote (1859b), 78; Beloch (1886), 107-108; E. Meyer (1899), 431-432; Kuberka (1907), 354; Beloch (1916), 315 a 323-324; Wilcken (1935), 52, pozn. 1. Jak správně upozornil Sadl (1910), 26, pokud by se pět tisíc někdy sešlo, nemohly by vyvstat pochyby o jejich existenci; Sartori (1951), 44-45, dodal, že Polystratos byl tou dobou zraněn ([Lys.] XX,14); pro další protiargumenty srov. Hackl (1959), 40; Apostolakis (2003), 264-265.

Pro druhou možnost srov. Rohrmoser (1892), 327; Ballet (1898), 13; Groh (1901), 7-8; Volquardsen (1906), 128-129.

Pro třetí možnost srov. Busolt (1920), 73, pozn. 2; Flach (1977), 21-22; Sordi (2002 [1981]), 404; Harris (1990), 261-263 (podobně Kuberka (1907), 354, a Schultess (1919), 2467, věřili, že se Polystratos snažil vzbudit mylný dojem, že patřil ke *katalogeům* ustaveným po pádu čtyř set). Jenže aby pět tisíc mohlo existovat před nástupem čtyř set, muselo by v *Athénském státním zřízení* být γιγνομένης, ne γενομένης δὲ ταύτης τῆς πολιτείας.

Micheli (1893), 76, velmi nepřesvědčivě navrhl, že jména pěti tisíc upadla během vlády čtyř set v zapomenutí. *Contra* již Ballet (1898), 13.

¹⁰ Srov. **5.4.1.2**, pozn. 247; **5.4.2.7**; **5.4.2.9**, bod II).

¹¹ Srov. **7.2.5**; mnohé jsem však již naznačil v **5.4.4.2**.

(14) ... Poté, co z donucení složil přísahu, chodil do radnice osm dní a pak odplul do Eretrie, kde v námořních bitvách prokázal nemalou odvahu. Byl zraněn a vrátil se těsně po změně poměrů. On nic nenavrhoval a nechodil do radnice víc než osm dní, a přesto byl odsouzen k veliké pokutě. Zato z těch, kteří mluvili v rozporu s vašimi zájmy a pobývali v radnici až do konce, mnoho uprchlo.

O týchž osmi dnech se mluví již v [Lys.] XX,10 a dále v [Lys.] XX,16. Jsou v zásadě tři možnosti datace této Polystratovy činnosti:

1) Do doby kolem pádu vlády čtyř set, těsně před bitvou u Eretrie.¹² Někteří badatelé tvrdili, že touto dobou byli zvoleni všichni *katalogeové*,¹³ proti tomu však mluví [ARIST.] *Ath.* 29,5, zahrnující zvolení *katalogeů* do návrhů, které zazněly na Kolónu,¹⁴ Thúkýdidovo tvrzení (THUC. VIII,97,1), že členy pěti tisíc po pádu čtyř set měli být všichni hoplité (tudíž by *katalogeů* nebylo potřeba, jelikož by stačilo zkompileovat seznamy hoplítů),¹⁵ a konečně je to v rozporu i s [Lys.] XX,22, kde se dozvídáme, že Polystratos byl souzen ihned po zhroucení vlády čtyř set (takže tou dobou nemohl sestavovat seznam pěti tisíc).¹⁶

Podle jiných byl Polystratos zvolen do řad *katalogeů* na osm posledních dní jako náhradník.¹⁷ To nelze jednoznačně vyvrátit, některá místa řeči však dávají znatelně lepší smysl za předpokladu, že Polystratos strávil v Eretrii podstatně delší čas než několik dní: zaprvé věta [Lys.] XX,13 „po vašem rozhodnutí předat správu pěti tisícům coby *katalogeus* zapsal devět tisíc lidí“ (ὁμῶν ψηφισαμένων πεντακισχίλιους παραδοῦναι τὰ πράγματα καταλογεὺς ὢν ἑνακισχίλιους

¹² K této bitvě srov. začátek **6.3.5**.

¹³ Tak Blass (1887), 503; E. Meyer (1899), 431-432; E. Abbott (1900), 536, pozn. 1; May (1907), 72-73; Moore (1975), 260; Pesely (1983), 140-141.

¹⁴ Srov. **5.4.2.9**.

¹⁵ Tak již Ledl (1910), 46, pozn. 1; Sordi (2002 [1981]), 405; Heftner (1999a), 76; srov. též Rosivach (2012), 68-69. V opětovné zvolení *katalogeů* věřili např. Ferguson (1932b), 365; Hignett (1952), 375; Kagan (1987), 204. Bleckmann (1998), 374 s pozn. 56, zřejmě věřil, že ve funkci zůstali *katalogeové* zvolení před pádem vlády čtyř set.

K seznamům hoplítů srov. např. Bleicken (2002 [1994]), 143; Bleckmann (1998), 374, pozn. 55, s odkazy; Hamel (1998), 24-28; Christ (2001), 398-403; Pébarthe (2006), 208-211.

¹⁶ Tak Heftner (1999a), 77. Beloch (1916), 325, nepřesvědčivě vztahuje [Lys.] XX,22 na konec vlády čtyř set; *contra* Apostolakis (2003), 46, pozn. 90, a 203.

¹⁷ Tak Whibley (1896), 197-198, pozn. 21, a 200-201; Costanzi (1901), 94-99; Volquardsen (1906), 129; Lenschau (1913), 206 a 214-215; Classen&Steup (1922), 161; Lenschau (1952), 1832; Ploeg (1948), 34-36, a snad Pesely (1995), 76, pozn. 70.

κατέλεξεν),¹⁸ zadruhé kontrast vedený v [Lys.] XX,14 mezi Polystratem a oligarchy, kteří zůstali v radnici až do konce (τῶν δ' εἰπόντων ὑμῖν τάναντία καὶ διὰ τέλους ἐν τῷ βουλευτηρίῳ ὄντων),¹⁹ a konečně [Lys.] XX,17, kde Polystratův obhájce zdůrazňuje, že obžaloba neviní Polystrata z obohacování během zastávání úřadu po odplutí z Athén.²⁰ Navíc není jasné, zda by u stočlenného kolegia byly dodatečné volby zapotřebí, a *a priori* působí málo pravděpodobně, že bychom náhodou věděli právě o jednom z malého počtu náhradníků.²¹

2) Teze, podle níž byl Polystratos zvolen jako náhradník kolem poloviny vlády čtyř set,²² je též nepřesvědčivá: bylo by pak velmi málo pravděpodobné, že musel být po osmi dnech poslán (zřejmě opět jako náhradník) na post velitele posádky v Eretrii.

3) Polystratových osm dní v radnici je tedy třeba s nejvyšší pravděpodobností umístit do samého začátku vlády čtyř set.²³ Mnozí badatelé tyto dny ztotožňovali se 14.-22. thargéliónem,²⁴ ale jelikož se podle mého shromáždění na Kolónu i převzetí moci čtyřmi sty odehrálo až 22. thargéliónu,²⁵ zdá se mi vhodnější osm

¹⁸ Jak upozornil F. D. Smith (1920), 62, tato slova implikují krátký interval mezi rozhodnutím předat moc pěti tisícům a Polystratovou činností v pozici *katalogea*.

¹⁹ Na to upozornili již Rohrmoser (1892), 325; F. D. Smith (1920), 62.

²⁰ Tak např. Gilbert (1877), 315; Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 359, pozn. 6; Beloch (1916), 323; Thalhém (1919), 334; Andrewes (HCT V), 202; Heftner (1999a), 76 s pozn. 24. *Contra* nepřesvědčivě May (1907), 74.

²¹ Nechápu argument Siegmunda (1909), 28, že pro Polystratovo hrdinství zmíněné v [Lys.] XX,14 by byl zapotřebí delší čas než jen bitva u Eretrie.

²² Tak Avery (1959), 264-265 (nepřesně se odvolávající na Lenschaua, pro jehož pozici srov. výše pozn. 17; Lenschau byl totiž přesvědčen, že ke shromáždění na Kolónu došlo již v dubnu 411, proti čemuž srov. výše, konec **5.4.4.2**, pozn. 545.

²³ Tak výslovně též např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 356-357; F. D. Smith (1920), 57-64; Cavaignac (1926b), 273; Flach (1977), 22; Andrewes (HCT V), 204; Rhodes (1981), 384; Kagan (1987), 158-159; Apostolakis (2003), 38-39. Srov. i níže pozn. 24 a 26.

Proti tomu se bez argumentů vyslovila Lang (2011 [1948]), 93, pozn. 22 (proti její rekonstrukci událostí srov. **5.4.1.2**, pozn. 247), a Hackl (1959), 39, proti tomu namítla, že představitelé čtyř set by nedovolili sestavovat seznam, protože se před zprávou o neúspěchu na Samu cítili bezpečně; ale čtyři sta nebyli jednolitou skupinou (srov. **5.3.2**) a radikálové museli brát ohledy na umírněnější kolegy.

²⁴ Tak Judeich (1907), 306-308; Kuberka (1907), 355; Siegmund (1909), 26-27; Cavaignac (1926a), 320. Heftner (2001), 172, pozn. 249, upozorňuje, že to je v rozporu s očekávatelným inkusivním počítáním dní.

²⁵ Srov. **5.4.4.2**.

dní Polystratovy činnosti ztotožnit s 22.-29. thargéliónem.²⁶ Někteří *katalogeové* mohli ve své práci pokračovat o něco déle, ale výsledky jejich práce nebyly před koncem vlády čtyř set zveřejněny.

6.1.2 Způsob, výsledky a přerušení sestavování seznamu

Jak *katalogeové* plnili svůj úkol vybrat minimálně pět tisíc občanů, kteří budou „nejschopnější sloužit státu svými těly i penězi“ ([ARIST.] *Ath.* 29,5: δυνατώτατοι καὶ τοῖς σώμασιν καὶ τοῖς χρήμασιν λειτουργεῖν)? Radikálnější oligarchové jistě *katalogey* pověřili probírkou seznamu hoplītů tak, aby se na seznam pěti tisíc nedostali všichni hoplīté.²⁷ Jenže mnozí *katalogeové* se ocitli pod velkým společenským tlakem a ve snaze nezneprátenit si své sousedy zapisovali na seznam pěti tisíc všechny, u nichž to bylo jen trochu možné, nejspíše včetně mužů, kteří potřebným majetkem nedisponovali kvůli obsazení Dekeleie, nebo těch, kteří majetkový limit nesplňovali jen těsně.²⁸ K této benevolenci mohla *katalogey* povzbudit podpora některých vysoce postavených umírněných, fakt, že se oligarchové zjevně snažili o ne příliš násilný postup, a u některých *katalogeů* mohl hrát roli i pocit bezpečí před radikály plynoucí z členství v radě čtyř set.

Polystratův obhájce obžalovanému připisuje zapsání devíti tisíc plnoprávných občanů ([LYS.] XX,13: πῶς δ' ἂν γένοιτο δημοτικώτερος, ἢ ὅστις ὑμῶν

²⁶ Tak implicitně již Kahrstedt (1910), 256 (dle nějž byli *katalogeové* zvoleni po formálním schválení rady, které podle jeho názoru spadalo do 22. thargéliónu); explicitně Ferrabino (1926), 329; Sartori (1951), 47-48; Levi (1968), 300; Heftner (2001), 172.

²⁷ Sartori (1951), 69, Sealey (1967), 125, Rhodes (1972b), 118 a (1981), 383, a Gallucci (1986), 85-86, věřili, že do kategorie mužů „nejschopnějších sloužit státu svými těly i penězi“ spadali všichni hoplīté, ale při přijetí této identifikace by nebylo jasné, proč by *katalogeové* měli existovat a proč by se mluvilo o vládě pěti tisíc, jelikož počet athénských hoplītů musel být i při hrubém odhadu jasně vyšší než pět tisíc, srov. **5.4.2.9** s pozn. 433.

²⁸ Tak též Heftner (1999a), 75, pozn. 17, (1999c), 223, a (2001), 152, pozn. 177 (ale přehledka dle [ARIST.] *Ath.* 31,2 podle mne není relevantní, srov. **7.2.4**); Apostolakis (2003), 170-171. Jinak chápal slova [LYS.] XX,13 (ἐνακισχιλίου κατέλεξεν, ἵνα μηδεὶς αὐτῷ διάφορος εἴη τῶν δημοτῶν, ἀλλ' ἵνα τὸν μὲν βουλόμενον γράφοι, εἰ δέ τῳ μὴ οἴον τ' εἴη, χαρίζοιτο) Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 356, pozn. 1: podle něj Polystratos zapsal na seznam více občanů, než bylo nutné, takže z něj pak mohl škrtnout ty, kteří ho o to požádali, protože by neměli prostředky pro účast na neplacených zasedáních pěti tisíc.

ψηφισαμένων πεντακισχιλίοις παραδοῦναι τὰ πράγματα καταλογεῦς ὧν ἑνακισχιλίους κατέλεξεν...;). Samozřejmě jde o nadsázku,²⁹ ale nelze s jistotou říci, jaká byla realita. Podle některých badatelů bylo devět tisíc lidí na seznamu výsledkem práce všech *katalogeů*;³⁰ podle jiných Polystratos překročil sobě stanovenou kvótu občanů tak, že kdyby totéž udělali ostatní *katalogeové*, bylo by zapsáno devět tisíc mužů;³¹ a podle ještě dalších Polystratos prostě kompiloval výsledky práce ostatních *katalogeů* do definitivního seznamu.³²

Ať to bylo jakkoli, radikálové byli vysokým počtem perspektivních pěti tisíc zjevně zaskočení, ale také byli odhodlaní za každou cenu takovéto vládě zabránit a měli k tomu i dostatečnou moc. Polystratos byl odeslán na post velitele v Eretrii,³³ který byl sice poměrně významný,³⁴ ale bezpečně mu zabránil pokračovat v sestavování seznamu pěti tisíc. Považuji za nanejvýš pravděpodobné, že podobný osud postihl i další nespolupracující *katalogeové*, mnohé z nich možná později než Polystrata.

Umírnění museli být rozčarováni ani ne tak zjištěním, že někteří významní členové čtyř set nikdy neměli v úmyslu předat moc pěti tisícům, jako tím, že jejich vlastní pozice v přechodné vládě byla příliš slabá, takže nedokázali radikálům v obstrukcích zabránit. Tím se ovšem provizorní vláda stala čtyř set

²⁹ Tak Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 356, pozn. 1; Ballet (1898), 12, pozn. 3; E. Meyer (1899), 431; Köhler (1900), 814; May (1907), 73; Sadl (1910), 30; Taeger (1937), 352; Sartori (1951), 66; Hackl (1959), 37; Kagan (1987), 203, pozn. 48; Marcaccini (2013), 410-411.

³⁰ Tak Rohmoser (1892), 328; Dover (1988 [1960]), 175-176; Heftner (1999c), 224. Podobně Kriegel (1909), 53, dle něž Polystratos prosazoval, aby *katalogeové* zapsali devět tisíc občanů.

³¹ Tak Avery (1959), 265-266; Andrewes (HCT V), 205; Hurni (1991), 224 s pozn. 23. *Contra* Heftner (1999c), 223-224, a (2001), 150-151.

³² Tak Lintott (1982), 139.

³³ S Polystratovou činností v době vlády čtyř set nejspíše nesouvisí [Lys.] XX,6 (οὗτος δὲ πρῶτον μὲν ἄρξας ἐν Ἄρωπῶ οὔτε προέδωκε καὶ ἑτέραν πολιτείαν κατέστησε), nevidím totiž důvod tento problematický text opravovat na ἄρξας ἐν Ἄρωπῶ jako Blass (1887) 506, pozn. 6, a Costanzi (1901), 97 s pozn. 1. Pro přesvědčivou obhajobu dochovaného Ἄρωπῶ srov. Apostolakis (2003), 38 a 141-142, a zdaleka nejlepší opravou následujícího textu je οὗ τι προέδωκε, které navrhl Carey (2007), 200.

³⁴ To zdůraznil již E. Meyer (1899), 429, následován Kuberkou (1907), 355, Sadlem (1910), 28, nebo Apostolakisem (2003), 39 a 174. Není mi jasné, proč Ferrabino (1926), 393, považoval Polystratův úkol za fiktivní.

neobhajtelnou i v očích mnoha svých členů, což mocí radikálů silně otřásl. Hlavním důvodem jejich ztráty moci však byly zprávy ze Samu.

6.2 NEÚSPĚCHY OLIGARCHŮ NA SAMU

Svůj přehled událostí v Iónii jsem výše zakončil Astyochovým útokem na Samos (THUC. VIII,63,1-2), proti kterému Athéňané nic nepodnikli „kvůli vzájemné podezíravosti“ (THUC. VIII,63,2: διὰ τὸ ἀλλήλοισ ὑπόπτως ἔχειν), a tak Astyochos odplul zpět do Mílétu.³⁵ Díky THUC. VIII,63,3 (ὕπὸ γὰρ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ ἔτι πρότερον ἢ ἐν ταῖς Ἀθήναις δημοκρατία κατελέλυτο, „zhruba v této době, ba o něco dříve, byla svržena demokracie v Athénách“) víme, že Astyochos na Samos zaútočil zhruba v polovině června.³⁶ Co tou dobou způsobovalo vzájemnou podezíravost mezi Athéňany na Samu (THUC. VIII,63,2)? Již výše jsem navrhl, že oligarchičtí spiklenci zanechaní Peisandrem na Samu používali obdobné zavražďovací metody jako členové oligarchických klubů v Athénách;³⁷ jejich cílem však rozhodně nebylo snížení obranyschopnosti athénské flotily. K tomu vedlo spíše její zapojení do politiky obce Samu.

6.2.1 Nezdařený oligarchický převrat a cesta lodi Paralos do Athén

Thúkýdídés podezíravost mezi Athéňany na Samu osvětluje až po vylíčení ustavení vlády čtyř set v Athénách. Podle Thúkýdida oligarchicky smýšlející Athéňané začali navazovat kontakty se třemi sty samských demokratů, kteří v létě 412 provedli úspěšný převrat (THUC. VIII,21),³⁸ a přiměli je ke spolupráci na svém plánu (THUC. VIII,73,2: οἱ γὰρ τότε τῶν Σαμίων ἐπαναστάντες τοῖς δυνατοῖς καὶ ὄντες δῆμος μεταβαλλόμενοι αὐθις καὶ πεισθέντες ὑπὸ τε τοῦ Πεισάνδρου, ὅτε ἦλθε, καὶ τῶν ἐν τῇ Σάμῳ ξυνεστώτων Ἀθηναίων ἐγένοντό τε ἐς τριακοσίους ξυνωμόται καὶ ἔμελλον τοῖς ἄλλοις ὡς δήμῳ ὄντι ἐπιθήσεσθαι). Samští, kteří byli s oligarchickými spiklenci ochotni spolupracovat, byli zřejmě motivováni touhou

³⁵ Srov. **5.2.2.**

³⁶ Tak též Kagan (1987), 174. Srov. Nývlt (2014c), 51-52.

³⁷ Srov. **5.2.2.**

³⁸ Srov. **5.1** s pozn. 3. O identitě vůdců původního demokratického a nynějšího oligarchického spiknutí pochyboval navzdory Thúkýdidovi Beloch (1914), 385-386.

po moci, možná spjatou s očekáváním úspěchu oligarchů v Athénách.³⁹ Bezprostředním cílem athénských spiklenců, ať už byly jejich názory jakékoli, byl oligarchický převrat v samské obci, který by jim nejspíše umožnil prostřednictvím samských oligarchů odříznout athénské námořníky od všech zdrojů příjmů, které zřejmě na Samu měli,⁴⁰ a tak námořníky vydírat v případě, že by nebyli ochotni přistoupit na změnu režimu v Athénách. Je tedy možné, že se nepouštěli do přímých střetů s řadovými námořníky na Samu.⁴¹

Věřím, že tito spiklenci byli ve spojení s oligarchy v Athénách. Občas je to popíráno, zejména kvůli vyslání poselstva zmíněnému v THUC. VIII,72, kde je řečeno, že oligarchové se obávali, že „námořnická lůza“ (ναυτικὸς ὄχλος) nebude ochotna snášet oligarchickou vládu. Někteří badatelé to pokládají za doklad toho, že oligarchové v Athénách nepředpokládali, že na Samu dojde k pokusu o převrat.⁴² Jenže i kdyby se oligarchům podařilo ovládnout Samos, na čistě silové řešení nemohli tváří v tvář přesile spoléhat. Bez alespoň pasivní podpory athénských námořníků by jejich pozice byla velice vratká. Tudíž bylo zapotřebí všemožné snahy mužstvo držet v klidu, dokud se nedohodnou se Spartou. Neudržovat spojení mezi Samem a Athénami by bylo známkou mnohem horšího diletantismu, než jaký lze u oligarchických vůdců předpokládat. Jestliže tedy oligarchové v Athénách a na Samu domluveni byli, působí pravděpodobně, že k oběma převratům došlo téhož dne, dvaadvacátého thargéliónu, jinak řečeno někdy na začátku června.⁴³

³⁹ Tak též Legon (1972), 156; Gehrke (1984), 39 a (1985), 143-144; Kagan (1987), 168. Sartori (1957), 122, spekuloval, že jejich dalším motivem byl vývoj samské vnitřní politiky. Busolt (1904), 1473, a Welwei (1999), 221, zdůraznili jejich oportunistus, Cuniberti (1997), 71, a Heftner (2001), 122, jejich snahu zůstat ve spojení s Athénany.

⁴⁰ O stěžejní roli Samu pro zásobování athénské flotily spekuloval Munn (2000), 141. Srov. též Meiggs&Lewis (1969), 259; Andrewes (HCT V), 269-270.

⁴¹ Tak McCoy (1991), 314, který tak vysvětloval umírněnou reakci demokratů po selhání oligarchického pokusu o ovládnutí samské *polis*.

⁴² Srov. podrobně **6.2.3.1**. Tento závěr vyvodil Heftner (2001), 91 a 214. Opačný názor vyjádřili např. Hackl (1959), 46; Losada (1972), 57.

⁴³ Tak též Busolt (1904), 1491; Hackl (1959), 57.

Zárukou budoucí spolupráce athénských a samských spiklenců byla vražda Hyperbola,⁴⁴ spáchaná ve spolupráci s athénským stratégem Charmínem (THUC. VIII,73,3: καὶ Ὑπέρβολόν τέ τινα τῶν Ἀθηναίων, μοχθηρὸν ἄνθρωπον, ὠστρακισμένον οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον, ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως, ἀποκτείνουσι μετὰ Χαρμίνου τε ἐνὸς τῶν στρατηγῶν καὶ τινῶν τῶν παρὰ σφίσιν Ἀθηναίων, πίστιν διδόντες αὐτοῖς, καὶ ἄλλα μετ' αὐτῶν τοιαῦτα ξυνέπραξαν, τοῖς τε πλέοσιν ὥρμητο ἐπιτίθεσθαι; srov. též THEOP. FGrH 115F96a+b). Motivace tohoto činu je nejasná. Nepovažuji za vyloučené, že se Hyperbolos nějak angažoval proti pokusům oligarchů ovládnout Samos;⁴⁵ mohl by si od toho slibovat možnost návratu do vlasti. Je třeba přiznat, že nechuť, kterou k němu přesvědčení oligarchové museli pociťovat, mohla být dostatečným motivem jeho odstranění sama o sobě;⁴⁶ je ale otázka, kolik přesvědčených oligarchů na Samu bylo a kolik bylo spíše nevyhraněných, kteří momentálně podporovali oligarchii ze strachu či z naděje na moc.

Athénští demokraté dosud proti oligarchům nic nepodnikali, zčásti zřejmě ze strachu a zčásti z nadějí na to, že Athéňané ve městě dosáhnou kompromisního řešení.⁴⁷ Muži, kteří se o spiknutí dozvěděli,⁴⁸ se přesto obrátili na stratégy Leonta a Diomedonta, triérarcha Thrasybúla a hoplítu Thrasylla, kteří se odhodlali organizovat odpor, v němž se obzvláště horlivě angažovala posádka posvátné státní triéry Paralos⁴⁹ (THUC. VIII,73,4-5: οἱ δὲ αἰσθόμενοι τῶν τε στρατηγῶν

⁴⁴ Srov. **4.1** s pozn. 11-12.

⁴⁵ Tak Kagan (1987), 168; Cuniberti (1997), 66-68 a 79-80 (jenž Hyperbolův význam nadsazuje). Proti tomu argumentoval Heftner (2001), 212-213, tvrzením, že takovou Hyperbolovu aktivitu by Thúkýdidés zmínil. Thúkýdidés ale zjevně necítil nutkání komentovat jakoukoli Hyperbolovu činnost. K Thúkýdidovu hrubému odsudku Hyperbola, který nemá paralelu, a k jeho možným motivům srov. např. Andrewes (HCT V), 259-263; Hornblower (1987), 159; Cawkwell (1997), 59; Hornblower (2008), 969.

⁴⁶ Tak Grote (1859b), 27-28; E. Meyer (1902), 592; Heftner (2001), 213-214.

⁴⁷ Tak již Heftner (2001), 216-217.

⁴⁸ Thúkýdidés neříká jasně, že byli občany Samu, *pace* M. C. Taylor (2010), 233-241, soustavně zveličující podíl Samských na svržení oligarchie a pasivitu tamních Athéňanů.

⁴⁹ Srov. Busolt&Swoboda (1926), 1208; Miltner (1949); Jordan (1975), 165-172 s opravou Rhodesem (1981), 687-688; Andrewes (HCT V), 265. K Thúkýdidem zmiňovanému demokratickému zápalu její posádky srov. i ARIST. *Rhet.* III,1411a14.

Λέοντι καὶ Διομέδοντι – οὗτοι γὰρ οὐχ ἐκόντες διὰ τὸ τιμᾶσθαι ὑπὸ τοῦ δήμου⁵⁰ ἔφερον τὴν ὀλιγαρχίαν – τὸ μέλλον σημαίνουσι⁵¹ καὶ Θρασυβούλω καὶ Θρασύλλω, τῷ μὲν τριηραρχοῦντι, τῷ δὲ ὀπλιτεύοντι, καὶ ἄλλοις οἱ ἐδόκουν αἰεὶ μάλιστα ἐναντιοῦσθαι τοῖς ξυνεστῶσιν· καὶ οὐκ ἤξιουν περιδεῖν αὐτοὺς σφᾶς τε διαφθαρέντας καὶ Σάμον Ἀθηναίοις ἀλλοτριωθεῖσαν, δι' ἣν μόνον ἡ ἀρχὴ αὐτοῖς ἐς τοῦτο ξυνέμεινεν. [5] οἱ δὲ ἀκούσαντες τῶν τε στρατιωτῶν ἓνα ἕκαστον μετῆσαν μὴ ἐπιτρέπειν, καὶ οὐχ ἥκιστα τοὺς Παράλους, ἄνδρας Ἀθηναίους τε καὶ ἔλευθέρους πάντας ἐν τῇ νηὶ πλέοντας καὶ αἰεὶ δὴ ποτε ὀλιγαρχία καὶ μὴ παρούση ἐπικειμένους· ὃ τε Λέων καὶ ὁ Διομέδων αὐτοῖς ναῦς τινάς, ὅποτε ποὶ πλέοιεν, κατέλειπον φύλακας). Životy Diomedonta a Leonta mohlo chránit jejich úřední postavení, Thrasybúlos mohl spoléhat minimálně na podporu posádky vlastní lodi, jen řadový hoplítés Thrasyllós⁵² neměl žádnou takovou záštitu. Všichni si však zaslouží respekt za odvahu, kterou odpor proti faktickým vládcům samské flotily vyžadoval. Díky nim a mnoha pro nás bezejmenným athénským námožníkům pokus oligarchů formálně zakotvit svou moc na Samu ztroskotat (THUC. VIII,73,6: ὥστε ἐπειδὴ αὐτοῖς ἐπετίθεντο οἱ τριακόσιοι, βοηθησάντων πάντων τούτων, μάλιστα δὲ τῶν Παράλων, περιεγέροντο οἱ τῶν Σαμίων πλέονες, καὶ τριάκοντα μὲν τινὰς ἀπέκτειναν τῶν τριακοσίων, τρεῖς δὲ τοὺς αἰτιωτάτους φυγῇ ἐζημίωσαν· τοῖς δ' ἄλλοις οὐ μνησικακοῦντες δημοκρατούμενοι τὸ λοιπὸν ξυνεπολίτευον). Athénským oligarchům se neúspěch pokusu o ovládnutí kolegia *syngrafeú* podařilo překonat,⁵³ ale na Samu už druhou šanci nedostali.

Reálnou moc nad Samem i tamní athénskou flotilou tak převzali demokraté. Ti nemohli vědět, co se téhož dne dělo v Athénách, a poslali tam loď Paralos (THUC. VIII,74,1). Lze předpokládat, že posádka státní lodi patřila k elitě mezi athénskými veslaři, takže jejich cesta do Athén mohla trvat pouhé dva dny.⁵⁴ Když

⁵⁰ Jde o athénský, nikoli samský lid, srov. Heftner (2001), 215, pozn. 19, jenž vyvrací tezi McCoye (1975), 197-199.

⁵¹ Tato slova podle mého vyvracejí možnost, že by Diomedón a León byli do spiknutí zasvěceni, což předpokládali např. Kagan (1987), 169, a Heftner (2001), 215-216; pro opačný názor srov. McCoy (1975), 188-189.

⁵² PA 7.333; Schwahn (1936b); Ostwald (1986), 387-388; PAA 517.480.

⁵³ Srov. 5.4.2.4.

⁵⁴ K rychlosti triér srov. Nývlt (2014c), 44, pozn. 28, s odkazy na další literaturu.

však Paralos do Athén dorazila, byla už vláda čtyř set u moci:⁵⁵ dva až tři členové posádky Paralu (nejspíše nejradikálněji a nejhlasitěji se projevující demokraté) byli zadrženi a ostatní převeleni na strážní službu u Euboie (THUC. VIII,74,2). Spíše než úsilí zabránit průniku nestranných informací na Samos⁵⁶ k tomu zřejmě oligarchické vládce Athén vedla snaha nedopustit, aby se samští vojáci poprvé dozvěděli o dění v Athénách od zaujatých členů posádky Paralu. Archestratův syn Chaireás⁵⁷ ovšem oligarchům unikl a obratem se vrátil na Samos, kde vyvolal pozdvižení nadsazeným líčením hrůz, k nimž prý v Athénách docházelo (THUC. VIII,74,3: ὁ δὲ Χαϊρέας εὐθύς διαλαθὼν πως, ὡς εἶδε τὰ παρόντα, πάλιν ἐς τὴν Σάμον ἐλθὼν ἀγγέλλει τοῖς στρατιώταις ἐπὶ τὸ μείζον πάντα δεινώσας τὰ ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ὡς πληγαῖς τε πάντας ζημιοῦσι καὶ ἀντειπεῖν ἔστιν οὐδὲν πρὸς τοὺς ἔχοντας τὴν πολιτείαν, καὶ ὅτι αὐτῶν καὶ γυναῖκες καὶ παῖδες ὑβρίζονται, καὶ διανοοῦνται, ὅποσοι ἐν Σάμῳ στρατεύονται μὴ ὄντες τῆς σφετέρας γνώμης, τούτων πάντων τοὺς προσήκοντας λαβόντες εἴρξειν, ἵνα, ἢν μὴ ὑπακούσωσι, τεθνήκωσιν· καὶ ἄλλα πολλὰ ἐπικαταψευδόμενος ἔλεγεν). Není jasné, jak dlouho Chaireovi trvalo, než se dostal na Samos (εὐθύς v THUC. VIII,74,3 se týká jeho odjezdu z Athén),⁵⁸ ale celkem mezi jeho odplutím ze Samu a návratem uplynul nanejvýš týden, takže se na Samos dostal v druhé polovině června. Thúkýdidova nechuť k Chaireovi⁵⁹ je nepopiratelná, ovšem těžko vysvětlitelná; jsem si jistý, že není způsobena historickým odporem k demokratům.

6.2.2 Vznik demokratického vzdorostátu na Samu

⁵⁵ Na to upozornila již Hackl (1959), 60.

⁵⁶ Tak Heftner (2001), 217-218.

⁵⁷ PA15.093; Davies (1971), 346-347; PAA 971.390; Hornblower (2008), 974, oprávněně kritizující Ostwalda (1986), 389. Nevím, na základě čeho Tritle (2010), 175, tvrdí, že Chaireás dříve spolupracoval s Peisandrem na „úpravách“ demokracie.

⁵⁸ McCoy (1970), 77, navrhl, že Chaireás unikl až z hlídky u Euboie, ale podle mého názoru uprchl přímo z Athén, jinak by se o tamních událostech vojsko na Samu dozvědělo už před jeho příjezdem.

⁵⁹ Srov. např. Andrewes (HCT V), 266-267; Westlake (1989 [1973]), 198, pozn. 20; Heitsch (2007), 120, pozn. 135. Proti Chaireově versi událostí možná protestuje Thúkýdidovo tvrzení, že vláda čtyř set nepopravila mnoho lidí (VIII,70,2), srov. Andrewes (HCT V), 182, Heftner (2001), 234. K Chaireově řeči a jejímu hodnocení Thúkýdidem srov. též Hornblower (2008), 975.

Je možné, že ještě při Chaireově návratu Athéňané kotvili v přístavu města Samu, ale je také možné, že už se po celou dobu nepokojů v samské obci nacházeli u Glauky, kde se Samos nejvíce přibližuje mysu Mykalé; oligarchům by nepřítomnost athénských námořníků ve městě jistě usnadnila pokus o jeho ovládnutí.⁶⁰ U Glauky Athéňané rozhodně kotvili v době, kdy Astyochos, který čelil nespokojenosti mezi svými vojáky a již se doslechl o neúspěchu oligarchického puče, znovu, nejspíše na přelomu června a července, tj. podruhé během dvou týdnů, zaútočil na Samos (THUC. VIII,78,1-79,4).⁶¹ Návrat Strombichida se všemi athénskými loděmi z Helléspontu⁶² ho však od svedení plánované rozhodující bitvy odradil (THUC. VIII,79,5) a k ničemu nevedla ani následná athénská plavba proti Mílétu (THUC. VIII,79,6). Astyochos se poté, nejspíše v druhé polovině července,⁶³ pokusil vyslat Klearcha se čtyřiceti loděmi do Helléspontu. Plán překazila bouře a na místo dorazilo jen deset lodí pod velením Megařana Helixa, i to však stačilo na odpadnutí Byzantia a poté dalších obcí v Helléspontu, což bylo významným úspěchem pro Lakedaimoňany (THUC. VIII,80,1-3).⁶⁴

Někdy během těchto událostí se Chaireás vrátil na Samos a vyvolal pozdvižení. Následné dění popisuje Thúkýdidés takto (THUC. VIII,75,1):

75/ οἱ δὲ ἀκούοντες ἐπὶ τοὺς τὴν ὀλιγαρχίαν μάλιστα ποιήσαντας καὶ ἔτι τῶν ἄλλων τοὺς μετασχόντας τὸ μὲν πρῶτον ὤρμησαν βάλλειν,⁶⁵ ἔπειτα μέντοι ὑπὸ τῶν διὰ μέσου κωλυθέντες καὶ διδαχθέντες μὴ τῶν πολεμίων ἀντιπρώρων ἐγγὺς ἐφορμούντων ἀπολέσωσι τὰ πράγματα, ἐπαύσαντο.

75/Jak to vojáci uslyšeli, chtěli zprvu napadnout a kamenovat hlavní strůjce oligarchie i ostatní jejich pomahače, ale přestali s tím, když jim v tom zabránili umírnění, kteří je upozornili, že by tak mohli vše zničit, protože nedaleko kotví nepřátelé připravení k bitvě.

⁶⁰ Druhou možnost možná předpokládají Kagan (1987), 170, a Heftner (2001), 220-221.

⁶¹ Srov. 6.2, úvod, a Nývlt (2014c), 52, pozn. 70 s odkazy.

⁶² Srov. Nývlt (2012a), 156, pozn. 11 s odkazy.

⁶³ Kagan (1987), 175, datuje Klearchovo vyplutí do pozdního července; Busolt (1904), 1496, datuje odpadnutí Byzantia do začátku srpna.

⁶⁴ Srov. k tomu Busolt (1904), 1496; Kagan (1987), 175; Hornblower (2008), 986-987.

⁶⁵ Weil (1972), 60, zbytečně označil βάλλειν za *fortasse secludendum*.

Thúkýdidés tu rozlišuje tři skupiny Athéňanů mimo námořníků: hlavní strůjce oligarchie, mezi něž nejspíše patřil Charmínos,⁶⁶ jejich pomahače a οὐ διὰ μέσου. Myslím, že pro definici poslední skupiny je vzhledem ke kontextu důležitější jejich ochota k umírněným řešením než politické názory,⁶⁷ takže bych do ní řadil především Thrasybúla a Thrasylla, ačkoli nelze vyloučit, že mezi nimi byli i Diomedón a León (již výše jsem vyjádřil názor, že poslední dva jmenovaní nepatřili mezi οὐ μετασχόντες).⁶⁸

Na rozdíl od oligarchů demokraté nikoho neodsoudili k smrti, pouze přiměli všechny Athéňany, zejména (bývalé) oligarchické sympatizanty, ke složení přísahy věrnosti demokracii (THUC. VIII,75,2: μετὰ δὲ τοῦτο λαμπρῶς ἤδη ἐς δημοκρατίαν βουλόμενοι μεταστῆσαι τὰ ἐν τῇ Σάμῳ ὃ τε Θρασύβουλος ὁ τοῦ Λύκου καὶ Θράσυλλος – οὗτοι γὰρ μάλιστα προειστήκεσαν τῆς μεταβολῆς – ὥρκωσαν πάντας τοὺς στρατιώτας τοὺς μεγίστους ὄρκους, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας μάλιστα, ἧ μὴν δημοκρατήσεσθαι τε καὶ ὁμονοήσειν καὶ τὸν πρὸς Πελοποννησίους πόλεμον προθύμως διοίσειν καὶ τοῖς τετρακοσίοις πολέμοι τε ἔσεσθαι καὶ οὐδὲν ἐπικηρυκεύσεσθαι),⁶⁹ k níž se přidali i občané Samu (THUC. VIII,75,3). Nezdá se mi pravděpodobné, že by kdokoli byl k přísahám nucen:⁷⁰ vynucené přísahy by málokdo považoval za závazné či užitečné. Spíše bych věřil,

⁶⁶ Tak Kagan (1987), 171. Dříve by do této skupiny patřili i Peisandros a Frýnichos, ale první byl touto dobou jistě v Athénách a druhý velmi pravděpodobně také, srov. Andrewes (HCT V), 267.

⁶⁷ Classen&Steup (1922), 182, a Reverdin (1945), 209, ztotožňovali οὐ διὰ μέσου s umírněnými oligarchy, Pesely (1983), 130, Heftner (2001), 219, a Hornblower (2008), 976, s názorově nevyhraněnými muži. Pro názor, že šlo o zastánce smírného řešení, srov. Andrewes (HCT V), 267; McCoy (1991), 315 s pozn. 44.

⁶⁸ Srov. **6.2.1**, pozn. 51. Heftner (2001), 219 řadí mezi οὐ διὰ μέσου Diomedonta a Leonta. Kagan (1987), 171-172, řadí Diomedonta a Leonta mezi οὐ μετασχόντες a mezi οὐ διὰ μέσου Thrasybúla a Thrasylla, a v druhém přiřazení se s ním shoduje McCoy (1991), 315.

⁶⁹ Hornblower (2008), 976, spekuluje o tom, kterému božstvu byly určeny příslušné oběti.

⁷⁰ O tom spekoval Westlake (1989 [1973]), 198, pozn. 17 (srov. též Busolt (1904), 1493; Heitsch (2007), 120).

že ti, kdo odmítli přísahat, museli Samos opustit.⁷¹ Tím se flotila zbavila alespoň některých přesvědčených oligarchů a pojistila si podporu alespoň některých nevyhraněných.⁷² Demokraté si zřejmě získali Thúkýdidův respekt svým umírněným postupem:⁷³ historik používá o shromáždění jejich vojáků slovo ἐκκλησία vyhrazené pro oficiální příležitosti⁷⁴ a nijak nezpochybňuje jejich rozhodnutí vzhledem k událostem v Athénách i blížícímu se konci úředního roku 412/11 si zvolit nové stratégy (THUC. VIII,76,2: ἐποίησαν δὲ καὶ ἐκκλησίαν εὐθύς οἱ στρατιῶται, ἐν ἧ τούτους μὲν προτέρους στρατηγούς, καὶ εἴ τινα τῶν τριηράρχων ὑπώπτευον, ἔπαυσαν, ἄλλους δὲ ἀνθείλοντο καὶ τριηράρχους καὶ στρατηγούς, ὧν Θρασύβουλος τε καὶ Θράσυλλος ὑπῆρχον).

Mimo Thrasybúla a Thrasylla (srov. i ne zcela přesnou zprávu D. S. XIII,38,3) byli nejspíše zvoleni i Chaireás (srov. D. S. XIII,49,6) a Eumachos (srov. XEN. *Hell.* I,1,22)⁷⁵ a snad i Diodóros a Mantitheos.⁷⁶ V úřadu byl možná již při této příležitosti potvrzen Strombichidés (srov. THUC. VIII,79,3 a 5),⁷⁷ snad i proto, že

⁷¹ Jedním z nich mohl být Eratosthenés, srov. LYS. XII,42 a k tomu Heftner (2001), 233-234; Nývlt (2012a), 158. Neudržitelná je teze, s níž přišel Avezzi (1991), 129, že se Eratosthenés podílel na Dieitrefově pokusu o oligarchizaci Thasu.

⁷² Heftner (2001), 219, tvrdí, že hranice mezi demokracií a oligarchií byla v řadách Athéňanů na Samu nejasná, což považují za pravděpodobné, ačkoli nesouhlasím s jeho interpretací THUC. VIII,75,1. Přísaha by pak představovala pokus tuto hranici co možná nejjasněji vymezit.

⁷³ Thúkýdidovy sympatie k demokratům zdůraznil Westlake (1989 [1973]), 186-187; srov. i Proctor (1980), 56. Heitsch (2007), 119, zdůrazňuje kontrast s předchozí samskou občanskou válkou. Pro význam smířlivosti v Thúkýdidově popisu srov. M. C. Taylor (2010), 265-269.

⁷⁴ Srov. **5.4.2.9**, pozn. 425. Srov. též Andrewes (HCT V), 268; Sordi (2000b), 105. Zato podle M. C. Taylor (2010), 242, Thúkýdidés nenaznačuje, zda měla flotila větší legitimitu než vláda čtyř set.

⁷⁵ Srov. Gilbert (1877), 318; Andrewes (HCT V), 268; Busolt (1904), 1493, pozn. 1; Krentz (1989), 100; McCoy (1991), 310, pozn. 29; Heftner (2001), 224. Ostwald (1986), 400, navrhl, že byli Eumachos a Chaireás zvoleni vládou pěti tisíc.

⁷⁶ Pro tuto dedukci z D. S. XIII,68,2 (popisující události roku 408 či 407!) srov. Andrewes (HCT V), 268; McCoy (1991), 310, pozn. 29; Heftner (2001), 224. Ke sporné chronologii let 408-407 srov. např. Krentz (1989), 11-14; Andrewes (1992c); Bleckmann (1998), 269-314; všichni nabízejí odkazy na starší literaturu.

⁷⁷ Srov. Busolt (1904), 1493, pozn. 1; Heftner (2001), 222-223 (podle něž byl Strombichidés touto dobou ještě v Helléspontu, což je možné, ale rozhodně byl očekáván jeho příjezd). Jako spekulaci to chápal McCoy (1991), 310, pozn. 29, a skeptický byl Barbieri (1956), 57, pozn. 20.

za svého pobytu v Hellésponu potlačil pokus oligarchů ovládnout svou flotilu.⁷⁸ Zato Diomedón a León zvoleni nebyli.⁷⁹ Důvodem zřejmě nebyla jejich předchozí tolerance vlády oligarchů (tou se provinili všichni Athéňané na Samu)⁸⁰ a ani nepůsobí pravděpodobně, že by jejich protioligarchická činnost unikla veřejné pozornosti;⁸¹ spíše se zdá, že nebyli považováni za zcela spolehlivé proto, že byli vysláni na Samos místo Frýnicha a Skirónida v důsledku Peisandrova návrhu (ironií osudu byl nyní Peisandros z demokratického hlediska úplně stejně zdiskreditovaný jako Frýnichos a možná i Skirónidés). Thrasybúlos nejspíše Diomedonta a Leonta nepodpořil.⁸² Bezpochyby byl sesazen Charmínos (srov. THUC. VIII,73,3) a Onomaklés (srov. [PLUT.] *Vit. X or.* 833f), nejspíše i Dietrefés. Zcela nejasný je osud Euktémona, Eukrata a Thrasyklea.⁸³ Nezdá se, že by demokraté zvolili všech deset strategiů.⁸⁴

Thúkýdidés poté věnuje mnoho prostoru následné debatě athénských námořníků (THUC. VIII,76,3-7). Některé příspěvky do ní působí jako poněkud přehnaná, egoistická sebechvála podceňující význam města Athén (zejm. THUC. VIII,76,5-6),⁸⁵ ale snad pochopitelná u lidí, kteří si akutně potřebovali dodat odvahy. Ani plány na vymáhání peněz od spojenců, když je nejsou s to poskytovat

⁷⁸ Srov. Nývlt (2012a), 156.

⁷⁹ Pace McCoy (1991), 310, pozn. 29.

⁸⁰ Pace Andrewes (HCT V), 268, jež následuje Hornblower (2008), 977-978.

⁸¹ O tom spekuluje Heftner (2001), 220-221.

⁸² Heftner (2001), 221 s pozn. 36, spekuluje o možných politických či osobních sporech mezi Trasybúlem a oběma strategi. Zato McCoy (1991), 306-307, uvažoval, že Thrasybúlos byl roku 412/11 jedním z triérarchů přímo podřízených Diomedontovi.

⁸³ Srov. zvl. Gilbert (1877), 297-298; Busolt (1904), 1493, pozn. 1; Heftner (2001), 221-223. Pro spekulaci, že se Onomaklés s Eratosthenem podílel na neúspěšném oligarchickém pokusu ovládnout Strombichidovu flotilu, srov. Nývlt (2012a), 157-158. K Dietrefově pozici při zavádění oligarchie na Thasu srov. **5.2.1** s pozn. 95.

V Euktémonovo odvolání věřili Gilbert (1877), 297, Busolt (1904), 1493, pozn. 1, a Avery (1959), 174, zatímco Jameson (1971), 555-557, na základě ARIST. *Rhet.* I,1374b35-1372a2 navrhl, že oligarchové Euktémona dohnali k sebevraždě. Následuje ho R. Osborne (2012), 272-273, srov. však Andrewes (HCT V), 72; Heftner (2001), 222; Scodel (2012b), 34.

⁸⁴ Srov. **6.2.3.2**, pozn. 121.

⁸⁵ Pro podobná hodnocení srov. Buck (1998), 29; Heitsch (2007), 122; M. C. Taylor (2010), 224 a 243-250. Srov. však Bearzot (2013), 78-79.

Athény (THUC. VIII,76,4), nepůsobí příliš sympaticky.⁸⁶ Zajímavé je, že námořníci vytýkali obyvatelům Athén zrušení tradičních ustanovení (THUC. VIII,76,6: ἀλλὰ καὶ ἐν τούτοις τοὺς μὲν ἡμαρτηκῆναι τοὺς πατρίους νόμους καταλύσαντας, αὐτοὶ δὲ σώζειν καὶ ἐκείνους πειράσασθαι προσαναγκάζειν). Tento odkaz na tradice, jimiž se zaštiťovali přinejmenším někteří athénští oligarchové, někteří badatelé chápali jako bojovný pokus prohlásit radikální demokracii za jedinou skutečnou tradiční ústavu, jiní jako smírné gesto vůči umírněným oligarchům.⁸⁷ Lze-li vycházet z Thúkýdidova textu, zdá se první možnost lepší, protože za ničitele tradičního zřízení jsou prohlášeni všichni obyvatelé Athén, nejen někteří z nich.⁸⁸ Objevily se též návrhy na přivolání Alkibiada zpět z exilu a získání perské pomoci (THUC. VIII,76,7: Ἀλκιβιάδην τε, ἦν αὐτῷ ἄδειάν τε καὶ κάθοδον ποιήσωσιν, ἄσμενον τὴν παρὰ βασιλέως συμμαχίαν παρέξειν).⁸⁹ V případě, že by vše selhalo, byli námořníci ochotni založit novou demokratickou polis (THUC. VIII,76,7: ἦν ἀπάντων σφάλλωνται, εἶναι αὐτοῖς τοσοῦτον ἔχουσι ναυτικὸν πολλὰς τὰς ἀποχωρήσεις ἐν αἷς καὶ πόλεις καὶ γῆν εὐρήσουσιν).⁹⁰

Jak se s touto situací vypořádali oligarchičtí vládci Athén?

6.2.3 Poselstvo čtyř set na Samos a návrat Alkibiada

⁸⁶ K vymáhání peněz srov. Kallet (2001), 270; hyperboličnost celé pasáže zdůrazňují Forde (1989), 193, a Hornblower (2008), 978-979.

⁸⁷ Pro první řešení srov. Cecchin (1969), 85-86, pro druhé Heftner (2001), 226-228 (jehož srovnání s amnestií roku 403 podle mého pokulhává). Fuks (1951), 33, a M. I. Finley (1975 [1971]), 37, chápali zmínku o πατριοὶ νόμοι v THUC. VIII,76,6 jako odkaz na ústavu platnou v první části roku 411, srov. však M. H. Hansen (1990), 76-77, Leppin (1999), 54-55 s pozn. 1 na s. 55, a J. L. Shear (2011), 44-45.

⁸⁸ Proto mne nepřesvědčují spekulace Sordi (2000b), 105-106, či Heftnera (2001), 227-228, že mluvčím, jehož slova jsou shrnuta v THUC. VIII,76,6, byl Thrasybúlos.

⁸⁹ K tomu srov. **6.2.3.2.**

⁹⁰ Delebecque (1965), 151, a M. C. Taylor (2010), 246-248, nepřiliš přesvědčivě vykládali ochotu vojáků odejít do exilu jako projev alkibiadovského egoismu; zcela jinak čtou toto místo Mossé (1964), 6, Forde (1989), 162, či Heitsch (2007), 122. Pro jiné aspekty srov. komentáře Andrewese (HCT V), 270, a Hornblowera (2008), 977.

6.2.3.1 Cesta poselstva čtyř set na Samos

Velmi brzy po 22. thargéliónu (THUC. VIII,72,2: εὐθὺς μετὰ τὴν ἑαυτῶν κατάστασιν),⁹¹ téměř jistě před Chaireovým příjezdem do Athén a zcela určitě přede Ágidovým útokem na město, vláda čtyř set vyslala na Samos desetičlenné poselstvo „s úkolem povzbudit vojsko a vysvětlit mu, že oligarchie nevznikla proto, aby škodila obci a občanům, ale aby zachránila celý stát, že podíl na moci nemají jen čtyři stovky, ale pět tisíc občanů, a že se ostatně kvůli vojenským tažením a zahraničním povinnostem k projednání jakkoli významné záležitosti nikdy nesešlo tolik Athéňanů jako pět tisíc“ (THUC. VIII,72,1: πέμπουσι δὲ καὶ ἐς τὴν Σάμον δέκα ἄνδρας παραμυθησομένους τὸ στρατόπεδον καὶ διδάξοντας ὡς οὐκ ἐπὶ βλάβῃ τῆς πόλεως καὶ τῶν πολιτῶν ἢ ὀλιγαρχία κατέστη, ἀλλ’ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ξυμπάντων πραγμάτων, πεντακισχίλιοί τε ὅτι εἶεν καὶ οὐ τετρακόσιοι μόνον οἱ πράσσοντες· καίτοι οὐ πώποτε Ἀθηναίους διὰ τὰς στρατείας καὶ τὴν ὑπερόριον ἀσχολίαν ἐς οὐδὲν πρᾶγμα οὕτω μέγα ἐλθεῖν βουλεύσοντας ἐν ᾧ πεντακισχίλιους ξυνελθεῖν).

Pokud Thúkýdidés přesně zaznamenal slova, která měli poslové na Samu vyřídit, šlo o velmi málo přesvědčivou propagandu: pravdivost tvrzení, že se k projednávání žádné záležitosti nesešlo více než pět tisíc lidí,⁹² vyvrací ostrakizování Hyperbola maximálně před pěti lety,⁹³ a to samozřejmě nedodalo

⁹¹ Pace McCoy (1970), 76, Rhodes (1972b), 119, pozn. 42, Andrewes (HCT V), 184 a 285, a Kagan (1987), 168, pozn. 39, z THUC. VIII,86,3 nelze vyvodit, že poslové z Athén vyrazili až po Ágidově útoku na Athény (srov. **5.4.4.4**). Téměř jistě se o něm dozvěděli během svého pobytu na Délu, srov. Hackl (1959), 58; Delebecque (1965), 140-141; Flach (1977), 28; Pesely (1983), 511, pozn. 233; Ostwald (1986), 387, pozn. 175; Rood (1998), 273, pozn. 67; Heftner (2001), 242-243 s pozn. 133; Hornblower (2008), 967, 986 a 1000 (s nepřesvědčivým návrhem, že se o útoku dozvěděli od námořníků z Klearchovy flotily, kterou na Délos zahrnala bouře).

⁹² Alternativní výklad Kagana (1987), 181, pozn. 87, podle nějž měli poslové obhájit, že se pět tisíc dosud nesešlo, přesvědčivě vyvrátil Heftner (2001), 174-175.

⁹³ Pro paradox v tvrzení poslů srov. Mossé (1964), 4. Stahl (2003), 63, pozn. 35, dokonce považoval tato slova sarkasmus.

K Hyperbolovu ostrakismu srov. **4.1**, pozn. 12; pace Classen&Steup (1922), 175, Athéňané rozvažovali i při ostrakismu. Pro platnou ostrakoforii bylo zapotřebí minimálně šesti tisíc hlasů, srov. PLUT. *Arist.* 7,6 (proti PHILOCH. FG rH 328F30) a např. Jacoby (1954a), 316-317; Rhodes (1981), 270; Bleicken (2002 [1994]), 47 a 541. Je pravděpodobné, že účast od doby sicilské výpravy byla nižší, ale nejsem si jist, že

přesvědčivosti tvrzení, že podíl na moci nemají jen čtyři sta, ale pět tisíc občanů; i kdyby mu však námořníci byli ochotni uvěřit, omezení počtu plnoprávných občanů na pět tisíc by jistě mnoho z nich o práva připravilo,⁹⁴ a lze si jen těžko představit, že by nechtěli slyšet nic určitějšího o tom, jak se členství ve vládě pěti tisíc bude určovat.⁹⁵ Zatímco tedy někteří badatelé z vyslání tohoto poselstva vyvozují, že oligarchové v Athénách nepočítali s převratem na Samu,⁹⁶ zdá se mi, že si představitelé oligarchie s poselstvem nedělali moc velké starosti, jako by počítali, že flotila na Samu bude v rukou jejich sympatizantů, a že bude stačit zastrašené mužstvo uklidnit téměř jakýmikoli sliby. Tudíž se mi ani nezdá pravděpodobné, že by se tohoto poselstva účastnil někdo z hlavních představitelů vlády čtyř set.⁹⁷

Tak lze též vysvětlit nejistotu poslů při zprávě, že se demokraté pevně chopili vlády na Samu. Vyslanci čtyř set přerušili svou cestu na Délu a poslali do Athén žádost o nové instrukce (THUC. VIII,77: οἱ δὲ ἀπὸ τῶν τετρακοσίων πεμφοθέντες ἐς τὴν Σάμον {οἱ δέκα πρεσβευταὶ}⁹⁸ ὡς ταῦτα ἐν τῇ Δήλῳ ἤδη ὄντες ἠσθάνοντο, ἠσύχαζον αὐτοῦ). Nic takového by nebylo zapotřebí, kdyby měli v plánu přesvědčování sebevědomých, demokraticky smýšlejících námořníků.

6.2.3.2 *Návrat Alkibiada*

Zatímco poslové čtyř set čekali na Délu, Thrasybúlos prosadil přivolání Alkibiada na Samos. Příslušná Thúkýdidova věta je dosti nejasná, jen zčásti kvůli potížím s rekonstrukcí jejího přesného znění (THUC. VIII,81,1):

skutečně klesla pod pět tisíc, zejména vzhledem k tomu, že do Athén jistě uprchlo mnoho obyvatel venkova kvůli okupaci Dekeleie. O rámcové spolehlivosti tvrzení oligarchických poslů byl zato přesvědčen Andrewes (HCT V), 183-184, a Hornblower (2008), 967, to označil za rétoriku, která měla být přesvědčivá.

K obvyklému počtu účastníků lidového shromáždění srov. např. M. H. Hansen (1983), 1-23; Bleicken (2002 [1994]), 597-598.

⁹⁴ Srov. např. Levi (1968), 306-307; Heftner (2001), 174.

⁹⁵ Heftner (2001), 175, spekuloval, že poslové mohli chtít vzbudit dojem, že mezi pět tisíc budou postupně patřit všichni athénští občané bez ohledu na své majetkové poměry. K této problematice srov. **6.2.3.3**, pozn. 131-132.

⁹⁶ Srov. **6.2.1** s pozn. 42.

⁹⁷ Woodhead (1954), 144-145, spekuloval o možné účasti Peisandra.

⁹⁸ Škrtil Herwerden, protože tvar πρεσβευταὶ není jinak doložen před rokem 250 př. n. l.

81/ οἱ δὲ προεστῶτες ἐν τῇ Σάμῳ καὶ μάλιστα Θρασύβουλος, αἰεὶ γε τῆς αὐτῆς⁹⁹ γνώμης ἐχόμενος, ἐπειδὴ μετέστησε τὰ πράγματα, ὥστε καταγαγεῖν τὸν¹⁰⁰ Ἀλκιβιάδην, {καὶ}¹⁰¹ τέλος ἀπ’¹⁰² ἐκκλησίας ἔπεισε τὸ πλῆθος τῶν στρατιωτῶν, καὶ ψηφισαμένων αὐτῶν Ἀλκιβιάδην κάθοδον καὶ ἄδειαν πλεύσας ὡς τὸν Τισσαφέρην κατήγεν ἐς τὴν Σάμον τὸν Ἀλκιβιάδην, νομίζων μόνην σωτηρίαν εἶ Τισσαφέρην αὐτοῖς μεταστήσειεν ἀπὸ Πελοποννησίων.
81/Vedle jiných samských velitelů byl především Thrasybúlos, který zastával stejný názor po celou dobu od okamžiku, kdy zařídil změnu poměrů, odhodlán odhodlán přivést zpět Alkibiada, a nakonec přesvědčil shromážděné vojáky a na základě jejich usnesení zaručujícího Alkibiadovi beztravný návrat odplul k Tissafernovi a přivezl Alkibiada na Samos, protože byl přesvědčen, že jejich jedinou šancí na záchranu je, aby se Tissafernés od Peloponnesanů přiklonil na jejich stranu.

Tento text nasvědčuje interpretaci, že Thrasybúlos před demokratickým převratem na Samu Alkibiadův návrat nepodporoval; prvním projevem těchto jeho snah může být až řeč shrnutá v THUC. VIII,76,7.¹⁰³ Thrasybúlos rozhodně věřil v Alkibiadův vliv na Tissaferna i po ztroskotání jednání oligarchů se satrapou, a proto se zdá, že Alkibiadés dokázal udržet iluzi své moci u athénských vyjednávačů, kteří byli také zklamáni tím, že se jim nedostalo žádných ústupků výměnou za slib zrušení demokracie.¹⁰⁴ Na základě takovýchto zvěstí a snad i dopisů od Alkibiada mohl Thrasybúlos doufat, že Alkibiadés dokáže Tissaferna přimět, aby v rozporu se svým dřívějším vyjádřením vyjednával i s athénskými

⁹⁹ αὐτῆς **BUD**; αὐτοῦ **ACEFGM**. První možnost preferují Classen&Steup (1922), 194; H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 65; Alberti (2000), 277. Druhou Hude (1901), 272.

¹⁰⁰ καταγαγεῖν τὸν **B**; κατάγειν **ACEFGM**. První možnost zvolili Classen&Steup (1922), 195; Alberti (2000), 277; druhou Hude (1901), 272; H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 65.

¹⁰¹ {καὶ} Dobree, jež následují Hude (1901), 272, H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 65, a Andrewes (HCT V), 275, ne však Classen&Steup (1922), 195, a Alberti (2000), 277.

¹⁰² ἀπ’ **CPIUD**, ἐπ’ **ABEFGM**. První možnosti se přidržují Hude (1901), 272; H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 65, Andrewes (HCT V), 275, Alberti (2000), 277; druhé Classen&Steup (1922), 195.

¹⁰³ Proti tezi, že se Thrasybúlos na podzim 412 zapojil do oligarchického spiknutí kvůli svému přesvědčení o nutnosti Alkibiadova návratu, srov. **5.1.1** s pozn. 38. THUC. VIII,76,7, není shrnutím přesvědčení všech vojáků, *pace* Bodin (1912), 33. Thrasybúlos mohl být původcem podobných úvah, i když mu odmítám přiznat úvahy v THUC. VIII,76,6, srov. **6.2.2** s pozn. 88.

¹⁰⁴ Srov. **5.2.2**. McCoy (1991), 313 s pozn. 37, věřil, že Thrasybúlos nevěděl o Alkibiadově roli na jednání v Magnésii, ale to mi nepřipadá možné.

demokraty a nabídl jim stejné podmínky jako dříve oligarchům, ba snad ještě lepší.¹⁰⁵

Thúkýdidés naznačuje, že přesvědčování flotily Thrasybúlovi zabralo nějaký čas, nejspíše v řádu dní.¹⁰⁶ Nevíme, jaké argumenty použil,¹⁰⁷ a není právě lehké odhadnout, jaký byl postoj ostatních demokratických vůdců, zejména Thrasylla,¹⁰⁸ jelikož se v průběhu Thúkýdidovy věty zcela ztrácejí ze zřetele. Thrasybúlos nicméně nakonec získal jejich souhlas a poté odcestoval k Tissafernovi a zpět, což muselo zabrat přinejmenším týden. Alkibiada jistě nemusel dlouho přemlouvat,¹⁰⁹ a Thúkýdidés nás neinformuje o tom, že by Tissafernés kladl nějaké překážky,¹¹⁰ takže Alkibiadův příjezd na Samos lze datovat zhruba do druhé poloviny července, zhruba měsíc a půl po pokusu o oligarchický převrat a měsíc po Chaireově návratu a volbě Thrasybúla stratégem.¹¹¹

Thúkýdidés poté shrnuje Alkibiadovu řeč při návratu (THUC. VIII,81,2-3), které nevyznívá pro mluvčího vůbec lichotivě, jak ukazují např. slova „Alkibiadés si stěžoval, že jeho vyhnanství způsobily soukromé důvody, a bědoval nad ním“

¹⁰⁵ Srov. Heftner (2001), 229-231 a 254-255; na rozdíl od Heftnera (2001), 229, pozn. 73, si nejsem jist, že lze z THUC. VIII,81,3 vyvodit, že demokraté byli ochotni dovolit Peršanům neomezený přístup do Egeidy. Mohli doufat, že foinická flotila bude podléhat athénskému velení a že se po vítězství nad Lakedaimoňany vrátí domů.

¹⁰⁶ Hatzfeld (1951), 245, předpokládal, že přesvědčit flotilu nebyl problém.

¹⁰⁷ Pro zajímavý návrh, že Alkibiadovy úspěchy v Asii jsou projevem božské přízně a neoprávněnosti jeho oficiálního prokletí, srov. Munn (2000), 131-132.

¹⁰⁸ Andrewes (1953), 5, a (HCT V), 275, věřil, že Thrasyllus byl Alkibiadovým odpůrcem, opatrně ho následuje Ostwald (1986), 388 a 390 s pozn. 184. Heftner (2001), 224-225 s pozn. 57, upozorňuje, že problematické vztahy mezi Thrasyllem a Alkibiadem jsou doloženy až Thrasyllovým tažením do Iónie místo do Helléspontu (XEN. *Hell.* I,2,1-11; *Hell. Ox.* 1,1-2,2; D. S. XIII,64,1, omylem mluvící o Thrasybúlovi) a mohou tedy být až pozdějšího data, a pro agnostickou pozici srov. McCoy (1977), 266. Alkibiadovu přijatelnost pro demokraty, zvláště umírněné, zdůrazňuje Heftner (2001), 256.

¹⁰⁹ Chtěl-li se Alkibiadés vrátit do Athén, neměl jinou možnost přijetí Thrasybúlovy nabídky, srov. Hatzfeld (1951), 246; Heftner (2001), 253-254, a (2011), 141 a 143. Je možné, že Thrasybúlos po Alkibiadovi žádal slib, že bude podporovat jeho smiřovací politiku, srov. Kagan (1987), 177, a Heftner (2001), 255-256.

¹¹⁰ Thúkýdidovo mlčení o Tissafernovi zdůraznil Heitsch (2007), 125-127.

¹¹¹ Kagan (1987), 176, věřil, že rozhodující pro Alkibiadovo povolání na Samos byly revolty v Helléspontu (tak též Welwei (1999), 225) a že k němu tedy došlo až v první polovině srpna. Nemyslím, že by Thrasybúlovi trvalo přesvědčování flotily tak dlouho, a také by to dále prodloužilo pobyt poslů čtyř set na Délu.

(VIII,81,2: τὴν τε ἰδίαν ξυμφορὰν τῆς φυγῆς ἐπητιάσατο καὶ ἀνωλοφύρατο), a „Alkibiadés se všemožnou nadsázkou přeháněl svůj vliv u Tissaferna“ (THUC. VIII,81,2: ὑπερβάλλων ἐμεγάλυνε τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν παρὰ τῷ Τισσαφέρνει).

Do dlouhé řady Alkibiadových slibů Thúkýdidés zařazuje vysvětlení jeho cílů, totiž snahy, aby se ho athénští oligarchové obávali a aby se rozpadlo co nejvíce spikleneckých spolků (THUC. VIII,81,2: ἵνα οἱ τε οἴκοι τὴν ὀλιγαρχίαν ἔχοντες φοβοῖντο αὐτὸν καὶ μᾶλλον αἱ ξυνωμοσίαι διαλυθεῖεν). Tyto kluby se často ztotožňují s *hetairiemi* z THUC. VIII,54,4 a 65,2,¹¹² není mi však jasné, proč by Alkibiadés měl očekávat, že je athénští oligarchové rozpustí. Bud' jde o kluby fungující na Samu, které by mohly ztratit odvahu k akcím tváří v tvář všeobecnému nadšení z Alkibiadova slibu, nebo o rozpad spojení mezi radikálními a umírněnými demokraty v Athénách,¹¹³ k čemuž měl Alkibiadés brzy podniknout konkrétní kroky.¹¹⁴

Nejvíce kontroverzí mezi badateli vzbudila následující pasáž Alkibiadovy řeči (THUC. VIII,81,3):

81/ ... [3] ὑπισχνεῖτο δ' οὖν τάδε μέγιστα ἐπικομπῶν ὁ Ἀλκιβιάδης, ὡς Τισσαφέρνης αὐτῷ ὑποδέξαιτο¹¹⁵ ἢ μὴν, ἕως ἂν τι τῶν ἑαυτοῦ λείπηται, ἦν Ἀθηναίοις πιστεύσει, μὴ ἀπορήσειν αὐτοὺς τροφῆς, οὐδ' ἦν δέη τελευτῶντα τὴν ἑαυτοῦ στρωμνὴν ἐξαργυρῶσαι, τάς τε ἐν Ἀσπένδῳ ἤδη οὔσας Φοινίκων ναῦς κομιεῖν Ἀθηναίοις καὶ οὐ Πελοποννησίοις· πιστεῦσαι δ' ἂν μόνως Ἀθηναίοις, εἰ σῶς αὐτὸς κατελθὼν αὐτῷ ἀναδέξαιτο.

Nejvíce se Alkibiadés přeceňoval, když vojáky ujišťoval, že mu dal Tissafernés následující slib: kdyby prý mohl Athéňanům uvěřit, nechyběly by jim vůbec žádné zásoby, dokud by mu zbývalo cokoli z jeho majetku, i kdyby musel nakonec roztavit své lůžko, a že by poslal foinické lodě, které již jsou v Aspendu, Athéňanům, ne Peloponnesanům; ale Athéňanům prý může uvěřit pouze za podmínky, že se Alkibiadés v pořádku vrátí a zaručí se za ně.

¹¹² Srov. Classen&Steup (1922), 197; Andrewes (HCT V), 276; Kagan (1987), 178 (mluvící o „zbavení klubů moci“); Heftner (2001), 253, pozn. 171; Hornblower (2008), 988.

¹¹³ Pro tezi, že ξυνωμοσία slovo může mít význam „koalice *hetairií*“, srov. **5.2.1** s pozn. 48.

¹¹⁴ Srov. **6.2.3.3**.

¹¹⁵ ὑποδέξαιτο Π³¹, ὑπεδέξαιτο **ABCEFGM**, THOM. MAG. s.373, ř. 8 Ritschl. První možnost zvolil Alberti (2000), 278; druhou Hude (1901), 273; Classen&Steup (1922), 197; H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 66.

Tento slib souvisí s širší otázkou Tissafernových záměrů v této fázi války a samotné existence foinické flotily, kterou Tissafernés Peloponésanům sliboval již v zimě (THUC. VIII,46,5 a 59) a v jejíž příjezd touto dobou Peloponésané přestávali doufat (THUC. VIII,78). Je nepochybné, že do Aspendu dorazila (srov. THUC. VIII,87,1-3),¹¹⁶ a cesta tak početného loďstva tak daleko (nemluvě o jeho stavbě a vybavení) musela být nákladná, Alkibiadés ale zjevně věděl, že Tissafernés nehodlá foinické loďstvo do bojů v Egeidě zapojit.¹¹⁷ Tissafernovy motivy Thúkýdidés neznal (srov. jeho spekulace v THUC. VIII,87,2-6) a není třeba se jimi zde podrobně zabývat.¹¹⁸

Alkibiadovo chvástání nemůže zmást Thúkýdidovy čtenáře pamatující si jeho popis Tissafernova jednání s athénskou delegací, které ukázalo, že Alkibiadova svoboda jednání byla omezena Tissafernovou libovůlí.¹¹⁹ Objevil se názor, že to ukazuje na naivitu Athéňanů;¹²⁰ klamání ostatních ovšem bylo Alkibiadovou

¹¹⁶ Pro diskuzi srov. Lateiner (1977), 273, pozn. 13; Kagan (1987), 76.

¹¹⁷ To zdůraznil též Munn (2000), 144. Skeptičtější byli Andrewes (HCT V), 293, a Heitsch (2007), 135-136, a Lateiner (1976), 272-273, agnostický.

¹¹⁸ Hatzfeld (1951), 252-253, Lewis (1958), a (1977), 133, Meiggs (1972), 355, Andrewes (HCT V), 290, a (1992b), 478, Debord (1999), 216, Munn (2000), 144, Lazenby (2004), 191, či Heitsch (2007), 95, věřili, že perské loďstvo muselo být posláno zpět kvůli egyptské vzpouře (srov. mj. D. S. XIII,46,6), o čemž uvažoval již Busolt (1904), 1514-1515, pozn. 3. *Contra* E. Meyer (1902), 603; Brunt (1993 [1952]), 34; Lateiner (1976), 279-280; Petit (1981), 68-69, pozn. 4; Kagan (1987), 212-213; Erbse (1989), 21-22, zvl. 21, pozn. 25; Bleckmann (1998), 49-50; Hornblower (2008), 1004-1005.

Lateiner (1976) navrhl, že pravdivé bylo Tissaferново oficiální vysvětlení, totiž že by foinická flotila nestačila na porážku Athén, a že k tomu měl mandát od krále (THUC. VIII,87,5); podobně již Ferguson (1927), 124-125 (zdůrazňující význam toho, že Alkibiadés zabránil athénské občanské válce; *contra* Bloedow (1973), 39, pozn. 244); Munn (2000), 391, pozn. 35, Heitsch (2007), 135.

Busolt (1904), 1514, Petit (1981), 68, Kagan (1987), 212-213, Erbse (1989), 21-22, Aidonis (1996), 101, Bleckmann (1998), 49-50, a Hornblower (2008), 1004-1005, věří, že správný byl Thúkýdidův závěr; *contra* Hyland (2007), 11-12.

Cawkwell (2005), 153-155, navrhl, že se král na poslední chvíli rozhodl co nejvíce vysílit obě strany řeckého konfliktu.

Hyland (2007), 13, věří, že odeslání foinické flotily zapříčinily Tissafernovy finanční potíže.

Při přijetí jakéhokoli z výše uvedených důvodů by bylo možné, aby odeslání flotily zpět Tissafernés očekával už před Alkibiadovou cestou na Samos.

¹¹⁹ Srov. **5.2.2**. K překrucování pravdy v Alkibiadově řeči srov. např. Westlake (1968), 250-252; Forde (1989), 163-164 a 193; Heitsch (2007), 127-128.

¹²⁰ Tak Kallet (2001), 272; srov. i M. C. Taylor (2010), 254.

nejsilnější stránkou, a tak nepřekvapuje, že uspěl i v tomto případě: byl dodatečně zvolen do kolegia stratégů,¹²¹ možná dokonce s mimořádnými pravomocemi. (THUC. VIII,82,1: στρατηγόν τε αὐτὸν εὐθὺς εἶλοντο μετὰ τῶν προτέρων καὶ τὰ πράγματα πάντα ἀνετίθεσαν).¹²² S touto formální oporou své moci Alkibiadés obratem odplul zvýšit svůj kredit u perského satrapy.

Alkibiadův návrat na athénskou stranu zmiňují i jiné prameny: Cornelius Nepos (*Alc.* 5,4) správně, ale maximálně stručně uvádí, že Alkibiadův návrat zařídil Thrasybúlos. Podobně heslovitá je Iustinova zpráva (V,3,6). Diodóros Sicilský (XIII,37,4-6) klade hlavní důraz na foinické loďstvo, které Tissafernés Peloponnésanům opakovaně sliboval; podle Diodóra Alkibiadés Farnabaza¹²³ přemluvil, aby flotilu poslal zpět do Foiníkie, s použitím argumentů, které připomínají THUC. VIII,46,1-2, a teprve poté dosáhl svého návratu na Samos. Alkibiadův návrat a jeho volbu stratégem stručně zmiňuje Plútarchos (*Alc.* 26,3), větší pozornost však věnuje pozdějšímu dění na Samu¹²⁴ a Alkibiadově roli při odvrácení foinické flotily (*Alc.* 26,7-9). Bizarně prohlašuje za Alkibiadův dobrý skutek to, že rychle odplul poté, co slíbil, že zabrání nasazení foinické flotily na spartské straně. Poté Plútarchos vyjadřuje přesvědčení, že perská flotila by válku rozhodla, ale vlastně netvrdí, že její odplutí z Aspendu bylo Alkibiadovou zásluhou.

6.2.3.3 Alkibiadés, poselstvo čtyř set a loď Paralos na Samu

O málo později, nejspíše po návratu třiceti lodí Klearchovy flotily z Délu na přelomu července a srpna, došlo ve spartském táboře ke vzpouře proti

¹²¹ Považuji za krajně nepravděpodobné, že by byl kvůli němu některý stávající demokratický stratégos sesazen či že by byl Alkibiadés zvolen nadpočetným stratégem (druhou možnost preferuje Hatzfeld (1951), 248); proto nevěřím, že námořníci zvolili všech deset stratégů, srov. **6.2.2** s pozn. 84 a Classen&Steup (1922), 198; Andrewes (HCT V), 277; Buck (1998), 28-29, pozn. 59.

¹²² V Alkibiadovy mimořádné pravomoci věřili např. Micheli (1893), 103; Busolt (1904), 1498; Hatzfeld (1951), 248; McCoy (1977), 266. *Contra* Andrewes (HCT V), 277, či Kagan (1987), 178 s pozn. 76, Hamel (1998), 93, pozn. 23, a Heftner (2001), 251, pozn. 165, pochybující o tom, že Alkibiadovy větší pravomoci byly oficiálně sankcionovány.

¹²³ Diodóros soustavně označuje Tissaferna jménem jeho severního kolegy a rivala.

¹²⁴ Srov. **6.2.3.3**.

Astyochovi a Mílét'ané vyhnali ze svého města perskou posádku, což vedlo ke sporům mezi Spartány a jejich spojenci (THUC. VIII,83,1-84,5).¹²⁵ Jednou z příčin vzpoury mohla být i zpráva o Alkibiadových slibech na Samu.¹²⁶ Ačkoli se po příjezdu nového nauaracha Mindara situace uklidnila a všechny znesvářené strany se rozhodly vyřešit své rozpory na jednání ve Spartě (THUC. VIII,85,1-4), naděje na spolupráci Athéňanů s Tissafernem v tomto světle musely vypadat velice reálně.

Alkibiadova návštěva u satrapy musela být poměrně krátká, neboť byl opět na Samu, když tam konečně v první polovině srpna, tj. po více než dvou měsících od vyplutí z Athén, dorazili poslové čtyř set (THUC. VIII,85,4-86,1).¹²⁷ Námořníci je nejprve vůbec nechtěli vyslechnout a volali po popravě ničitelů demokracie, nakonec je však vyslechli (THUC. VIII,86,2: οἱ δὲ στρατιῶται τὸ μὲν πρῶτον οὐκ ἤθελον ἀκούειν, ἀλλ' ἀποκτείνειν ἐβόων τοὺς τὸν δῆμον καταλύοντας, ἔπειτα μέντοι μόλις ἠσυχάσαντες ἤκουσαν). Poslové „jim sdělili, že ke změně zřízení nedochází s úmyslem obec zničit, ale zachránit ji, ne ji vydat nepřátelům, což už za své vlády mohli udělat při jejich útoku“ (THUC. VIII,86,3: οἱ δ' ἀπήγγελλον ὡς οὔτε ἐπὶ διαφθορᾷ τῆς πόλεως ἢ μετὰστασις γίγνοιτο, ἀλλ' ἐπὶ σωτηρίᾳ, οὔθ' ἵνα τοῖς πολεμίοις παραδοθῆ – ἐξεῖναι γάρ, ὅτε ἐσέβαλον ἤδη σφῶν ἀρχόντων, τοῦτο ποιῆσαι). „Záchrana obce“ (σωτηρία τῆς πόλεως) rozhodně byla proklamovaným cílem oligarchů (srov. již THUC. VIII,53,2-54,1 (*ter*); 72,1),¹²⁸ ale zatím pro ni krom

¹²⁵ Pro podrobnosti srov. Busolt (1904), 1498; Lewis (1977), 110; Andrewes (HCT V), 278-280; Kagan (1987), 179; Hornblower (2011b), 250-274, *passim*; Heitsch (2007), 129-130; Hornblower (2008), 989-996. Kagan (1987), 180 datoval Astyochův odjezd do srpna, Falkner (1999), 219, pozn. 49, do přelomu srpna a září.

¹²⁶ Její význam možná poněkud nadsazuje Welwei (1999), 225.

¹²⁷ Jejich vystoupení na Samu datuje Hignett (1952), 277, několik dní po Alkibiadově návratu, což je jistě příliš krátká doba.

Holzappel (1893), 462-464, toto shromáždění prohlásil za dubletu s THUC. VIII,81-82, a následovali ho Prenzel (1903), 26, a Beloch (1914), 387 s pozn. 2; *contra* E. Meyer (1899), 410, pozn. 1, a (1902), 595; Kunle (1909), 38-40; Busolt (1904), 1497, pozn. 2; Kriegel (1909), 29; Schwartz (1919), 78; Classen&Steup (1922), 296-297; Andrewes (HCT V), 287; Kagan (1987), 182, pozn. 88; Erbse (1989), 19-20; Rood (1998), 281-282 s pozn. 94; Heftner (2001), 251-252, pozn. 166; Heitsch (2007), 132, pozn. 150; Hornblower (2008), 989 a 1001-1002; M. C. Taylor (2010), 255, pozn. 45.

¹²⁸ Srov. **5.2.1** s pozn. 113.

odražení Ágidova útoku¹²⁹ udělali pramálo. Otázce, zda se členové čtyř set odhodlali vydat obec Lakedaimoňanům, se budu věnovat níže;¹³⁰ každopádně není překvapivé, že to v poselstvu demokratům popírali.

Interpretace následujícího slibu poslů (THUC. VIII,86,3: τῶν τε πεντακισχιλίων ὅτι πάντες ἐν τῷ μέρει μεθέξουσιν) je sporná. Někteří badatelé doplňují k μεθέξουσιν nevyjádřený předmět πραγμάτων či πόλεως a spojují πεντακισχιλίων s πάντες, „všichni členové pěti tisíc budou mít po řadě podíl na správě státu,“¹³¹ podle jiných, kteří považují πεντακισχιλίων za předmět μεθέξουσιν, je správný výklad „všichni (občané) budou po řadě patřit do řad pěti tisíc.“¹³² Scholia k tomuto problému mlčí. První interpretace naráží na jazykovou obtíž: nezdá se, že by se slovo πάντες mohlo pojit s partitivním genitivem.¹³³ Druhá možnost je v rozporu s rozhodnutím shromáždění na Kolónu o sestavení seznamu plnoprávných občanů (a poslové si nemohli být jisti, zda se námořníci o činnosti *katalogeů* nedoslechli) a navíc nedává přílišný smysl vyhradit plná občanská práva pěti tisícům náhodně vybraných a stále se střídajících občanů.¹³⁴ Buď byl Thúkýdidův text porušen,¹³⁵ nebo byl slib záměrně formulován nesrozumitelně, ať už Thúkýdidem, či přímo vyslanci čtyř set. Jisté je, že toto

¹²⁹ Srov. **5.4.4.4**. Fakt, že poslové o Ágidově útoku věděli, neznamená, že z Athén odpluli až po něm, nejspíše se o něm dozvěděli během svého čekání na další instrukce na Délu, srov. **6.2.3.1**, pozn. 91.

¹³⁰ Srov. **6.3.2**.

¹³¹ Tak Grote (1859b), 53 s pozn. 2; E. Meyer (1899), 415; Kunle (1909), 55; Ehrenberg (1965 [1922]), 317 s pozn. 1; Ferrabino (1926), 389-390; Sartori (1951), 45-46; Hignett (1952), 374; Hackl (1959), 57-58; McCoy (1970), 80; Flach (1977), 28; Andrewes (HCT V), 285-286; Pesely (1983), 132; Bearzot (1985), 220 s pozn. 10; Pope (1988), 292-293; Hurni (1991), 224-225, pozn. 24; David (1996), 232. Srov. i Lintott (1982), 181, pozn. 25.

¹³² Tak Micheli (1893), 103; Busolt (1904), 1482-1484, pozn. 2, s. 1483, a 1499; May (1907), 54; Caspari (1913), 9; Mathieu (1915), 84; Thalheim (1919), 335; Stevenson (1936), 50; Rhodes (1972b), 119, pozn. 42; Gallucci (1986), 168, pozn. 11.

¹³³ Srov. Classen&Steup (1922), 208; Thalheim (1919), 335; Andrewes (HCT V), 285.

¹³⁴ Tak Andrewes (HCT V), 286; Chambers (1990), 281.

¹³⁵ O tom uvažují Classen&Steup (1922), 208; Andrewes (HCT V), 286; Chambers (1990), 281, a Heftner (2001), 184-185.

propagandistické vyjádření nelze chápat jako část programu umírněných oligarchů.¹³⁶

Konečně se poslové také ohrazovali proti Chaireovým lžím (THUC. VIII,86,3: οἷ τε οἰκεῖτοι αὐτῶν οὔθ' ὑβρίζονται, ὥσπερ Χαιρέας διαβάλλων ἀπήγγειλεν, οὔτε κακὸν ἔχουσιν οὐδέν, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς σφετέροις αὐτῶν ἕκαστοι κατὰ χώραν μένουσιν). Není jasné, zda jde o Thúkýdidův komentář, zda poslové měli čas se s Chaireovou zprávou seznámit na Samu či zda se o ní doslechli na Délu; poslední možnost se mi zdá nejpravděpodobnější.¹³⁷

Ačkoli byla tato sdělení poslů mnohem přesvědčivější než verze, s níž odpluli z Athén, vojáci na jejich projev nereagovali vstřícně: volali po útoku na Peiraieus, v němž jim zabránil Alkibiadův zásah (THUC. VIII,86,4). Tato epizoda pěkně ilustruje Thúkýdidův názor, že lid je bez spolehlivého řízení náchylný k emotivním, nesprávným rozhodnutím,¹³⁸ takže lze spekulovat, že Thúkýdidés upozadil některé racionálnější projevy. Do následné chvály Alkibiada Thúkýdidés zapojil dosti překvapivé, ale podle mého v zásadě správné tvrzení, že Alkibiadés vlastně prospěl Athéňanům poprvé až v této situaci (THUC. VIII,86,4: καὶ δοκεῖ¹³⁹ Ἀλκιβιάδης πρῶτον¹⁴⁰ τότε καὶ οὐδενὸς ἔλασσον τὴν πόλιν ὠφελῆσαι).¹⁴¹

Thúkýdidés pak zaznamenává Alkibiadovu zprávu pro vládu čtyř set (THUC. VIII,86,6-7):

¹³⁶ Pace Wilcken (1935), 43; Stevenson (1936), 50.

¹³⁷ První možnost nastínil Hornblower (2008), 1000; kdyby však byl fokalizátorem Thúkýdidés, proč by poslové téma zacházení oligarchů s rodinnými příslušníky námořníků vůbec otevírali?

¹³⁸ Na to upozornil Westlake (1989 [1973]), 188. Farrar (1987), 176, upozorňuje na perikleovské rysy Alkibiadova zásahu.

¹³⁹ ἐδόκει *codd.*, což nepřesvědčivě obhajuje Ptaszek (1994); *videtur* Valla; δοκεῖ Classen, Hude (1901), 277; Classen&Steup (1922), 208-209; Weil (1972), 70; Andrewes (HCT V), 286; Alberti (2000), 283; Heftner (2001), 252, pozn. 169; Hornblower (2008), 1001; M. C. Taylor (2010), 255.

¹⁴⁰ πρῶτον **B**, πρῶτος **ACEFGM**. První možnost preferují H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 70; Alberti (2000), 283. Druhé možnosti se přidržují Hude (1901), 277, Classen&Steup (1922), 208 a 209, a Ramón Palerm (1991), jež nepřesvědčivě navrhuje, že tu πρῶτος znamená „lídr“.

¹⁴¹ Thúkýdidovo hodnocení užitečnosti Alkibiadova činu je sporné, srov. např. Grote (1859b), 55-56; Bloedow (1973), 38-40; Kagan (1987), 183 s pozn. 92, ale kritika mi nepřipadá zcela opodstatněná (podobně Heftner (2001), 257, pozn. 186); podrobněji k tomuto problému srov. Nývlt (plánováno a).

86/ ... [6] αὐτὸς δὲ ἀποκρινάμενος αὐτοῖς ἀπέπεμπεν, ὅτι τοὺς μὲν πεντακισχιλίους οὐ κωλύοι ἄρχειν, τοὺς μὲντοι τετρακοσίους ἀπαλλάσσειν ἐκέλευεν αὐτοὺς καὶ καθιστάναι τὴν βουλὴν ὡσπερ καὶ πρότερον, τοὺς πεντακοσίους· εἰ δὲ ἐς εὐτέλειάν τι ξυντέμῃται ὥστε τοὺς στρατευομένους μᾶλλον ἔχειν τροφήν, πάνυ ἐπαινεῖν. [7] καὶ τᾶλλα ἐκέλευεν ἀντέχειν καὶ μηδὲν ἐνδιδόναι τοῖς πολεμίοις· πρὸς μὲν γὰρ σφᾶς αὐτοὺς σωζομένης τῆς πόλεως πολλὴν ἐλπίδα εἶναι καὶ ξυμβῆναι, εἰ δὲ ἅπαξ τὸ ἕτερον σφαλήσεται, ἢ τὸ ἐν Σάμῳ ἢ ἐκεῖνοι, οὐδ' ὅτω διαλλαγήσεται τις ἔτι ἔσεσθαι.

86/ ... (6) Vyslance poslal pryč s vlastní odpovědí: nemá nic proti tomu, aby vládl pět tisíc, ale vybízí je, aby odstranili čtyři sta a ustavili radu o pěti stech členech jako dříve. Pokud se zkrátí výdaje tak, aby bylo více peněz pro vojáky, bude to mít jeho vřelý souhlas. (7) Jinak je vybídl, ať vzdorují nepřátelům a nic jim nevydávají; pokud se totiž město zachrání, bude velká naděje na smíření, ale jakmile bude ztraceno buď město, nebo vojsko na Samu, nebude se druhá strana mít s kým dohodnout.

Na první pohled je pozoruhodný smířlivý tón této zprávy, projevující se zejména v chvále přijatých úsporných opatření a ochotě smířit se s vládou pěti tisíc, ne-li přímo přijmout její svrchovanost.¹⁴² Je to tím pozoruhodnější, že se nemohlo jednat o soukromou zprávu, takže s ní musela souhlasit většina námořníků samské flotily.¹⁴³ Ve skutečnosti byla učena mnohem širšímu publiku než vládě čtyř set, nejspíše nejen v Athénách. Pragmatická ochota ke kompromisu byla zároveň výzvou pro athénské umírněné oligarchy k akci proti radikálům a slibem, že pokud získají moc, samská flotila přinejmenším nevystoupí proti nim. V případě, že by se o tomto poselství dozvěděli Lakedaimoňané (což nebylo nijak vyloučené), mohli by z něj vyčíst, že samská flotila by byla odhodlaná vyhrát válku i v případě kapitulace Athén. Alkibiadés snad doufal, že by to mohlo přispět k selhání jednání Lakedaimoňanů s vládou čtyř set. S tím souvisejí obavy z vydání města, které v Alkibiadově zprávě zaznívají také (THUC. VIII,86,7). Nelze vyloučit,

¹⁴² Podle Sealeyho (1967), 128, a Heftnera (2001), 257-259, zvl. 258n193, slova τοὺς μὲν πεντακισχιλίους οὐ κωλύοι ἄρχειν (THUC. VIII,86,6) nejsou vyjádřením ochoty podřídit se vládě pěti tisíc: rezignaci čtyř set chápou jen jako nutnou podmínku dalšího jednání. To by ovšem neudělalo moc velký dojem na umírněné v Athénách, jejichž aktivní podporu Alkibiadés akutně potřeboval. Není třeba předpokládat jako Judeich (1907), 308, že Alkibiadés žádal zrušení všech nezákonně přijatých opatření, která prý započala ustavením vlády čtyř set; legalita nebyla na pořadu dne.

¹⁴³ Tak správně Heftner (2001), 258 (srov. již McCoy (1970), 81). Pro opačný názor srov. Westlake (1968), 253 s pozn. 2, a Andrewes (HCT V), 288 (jenž však na téže stránce uvažuje o samských vojácích jako o posluchačích). Srov. i M. C. Taylor (2010), 258.

že Alkibiadés zaslechl nějaké zvěsti o takovýchto přípravách radikálních oligarchů v Athénách.¹⁴⁴ Oslovit tolik různých adresátů s tolika různými zprávami skrytými mezi řádky bylo skutečně mistrovským kouskem diplomacie.

Zcela jinak by působila zpráva, kterou Alkibiadovi připisuje Iustinus (V,3,7), totiž výhrůžka invaze s vojskem z kontinentu (tj. z Persie) a násilným obnovením demokracie.

Témuž rušnému shromáždění věnuje značnou pozornost Plútarchos (*Alc.* 26,3-6), který přebírá Thúkýdidovo pozitivní hodnocení Alkibiadova činu, ne však tvrzení, že Alkibiadés dříve Athénám neprospěl. Plútarchovi vděčíme za informaci, že Alkibiadovi pomohl uklidnit dav Thrasybúlos díky svému silnému hlasu (PLUT. *Alc.* 26,6).

V kontextu tohoto shromáždění se paradoxně dozvídáme o dalším průběhu vyjednávání athénských oligarchů se Spartou. Zhruba ve stejné době jako vyslanci čtyř set totiž na Samos dorazila loď Paralos.

Její posádku vládá čtyř set nejprve převelela do strážní služby u Euboie, později je ale pověřila úkolem dovézt do Lakedaimonu vyslance Laispodiu, Aristofóna a Melésia (THUC. VIII,86,8). O Laispodiovi nevíme prakticky nic mimo toho, že byl stratégem roku 414/13; je možné, že proti němu Antifón sepsal nedochovanou soudní řeč pojednávající o událostech na severu Egeidy (ANTIPHO zl. 21-24 Blass-Thalhem).¹⁴⁵ Aristofón, který se zúčastnil tohoto poselstva, je podle mého názoru odjinud neznámý.¹⁴⁶ Melésiás byl nejspíše synem slavného Perikleova odpůrce Thúkýdida a možná se objevuje v Platónových dialozích (PL. *Lach.* 179b; *Men.*

¹⁴⁴ Srov. k tomu **6.3.2** a Hignett (1952), 278. Pace Munn (2000), 145, nevidím důvod vztáhnout k této příležitosti Alkibiadovu radu Athéňanům, aby bránili svou zem, doloženou v PLUT. *Alc.* 15,7-8; podle mého jde o ahistorickou anekdotu.

¹⁴⁵ Srov. PA 8.963; Kahrstedt (1924); Avery (1959), 199-206; McCoy (1970), 102, pozn. 70; Andrewes (HCT V), 289; Heftner (2001), 248.

¹⁴⁶ J. Miller (1896) a Avery (1959), 90-94, ho nepřesvědčivě ztotožnili s Aristofóntem z Azénie, který byl naživu ještě ve 30. letech 4. století (PA 2.108; PAA 176.170); pro pochybnosti srov. Andrewes (HCT V), 289; Ostwald (1986), 391, pozn. 185; Heftner (2001), 248-249 s pozn. 155; Hornblower (2008), 1003, a mlčky to odmítá Davies (1971), 65.

94c).¹⁴⁷ Nakolik můžeme soudit, nikdo z nich nepatřil mezi významné členy čtyř set.¹⁴⁸

Navzdory pochybám mnoha významných badatelů jsem přesvědčen, že Laispodiás, Aristofón a Melésiás jsou těmi posly, kteří vyrazili z Athén ihned poté, co poslové čtyř set získali uspokojivou odpověď od Ágida (THUC. VIII,71,3), nejspíše v první polovině července;¹⁴⁹ fakt, že příjezd Paralu do Athén je zmíněn v THUC. VIII,74,2, neznamená, že k němu došlo po odjezdu poselstva zmíněného v THUC. VIII,71,3. Jestliže se pokus o oligarchický převrat na Samu odehrál současně s athénským a jestliže poté Paralos plula plnou rychlostí do Athén, není možné, aby se v mezidobí odehrálo vše, co je popsáno v THUC. VIII,70,2-71,3.

Není jasné, proč členové vlády čtyř set poslali své vyjednavče do Sparty na lodi poháněné horlivými demokraty, které navíc nedávno urazili přeřazením na strážní službu u Euboie.¹⁵⁰ Nemyslím, že podlehli sebeuspokojení nebo se snažili o získání náklonnosti demokratů.¹⁵¹ Spíše podstoupili přílišné riziko ve snaze dostat své posly do Sparty co nejrychleji. Možná se též pokusili držet posádku Paralu co nejdále od Samu.¹⁵²

Námořníci z Paralu však posly unesli do Argu¹⁵³ a i s argejskými posly odpluli k demokratům na Samu (THUC. VIII,86,9). Není jasné, zda se posádka vzbouřila na

¹⁴⁷ Srov. Grote (1859b), 56, pozn. 1; Avery (1959), 216; Heftner (2001), 249; Nails (2002), 198-199; skeptičtěji Andrewes (HCT V), 289; Lintott (1982), 149; Hornblower (2008), 1003.

¹⁴⁸ To v nás může vzbudit pochybnosti o tvrzení posádky Paralu, že patřili mezi nejdůležitější ničitely demokracie (τῶν οὐχ ἡκιστα καταλυσάντων τὸν δῆμον ὄντες, THUC. VIII,86,9); srov. již Avery (1959), 90.

¹⁴⁹ Pro toto ztotožnění srov. např. Köhler (1895), 463, pozn. 1; Busolt (1904), 1491, pozn. 1; Kriegel (1909), 36; Ferguson (1927), 335; Welwei (1999), 224. Že šlo o dvě různá poselstva, věřili Gilbert (1877), 315-316; Micheli (1893), 106; Classen&Steup (1922), 212 a 224; Ploeg (1948), 78-79, pozn. 201; Andrewes (HCT V), 289; Heitsch (1984), 117, pozn. 311; McCoy (1997), 181, pozn. 26; Heftner (2001), 245-247, Heitsch (2003 [1996]), 197 a 199-200, a (2007), 111 a 140; Hornblower (2008), 966 a 1003.

¹⁵⁰ Pro odsudky srov. např. Busolt (1904), 1500; Andrewes (HCT V), 289; Heitsch (1984), 117-118, pozn. 311; Kagan (1987), 185; Heitsch (2003 [1996]), 197-198; Hornblower (2008), 975.

¹⁵¹ Pace Heitsch (2003 [1996]), 198, a (2007), 117-118.

¹⁵² Tak Heftner (2001), 246.

¹⁵³ Pace Heftner (2001), 246, není nevysvětlitelné, proč námořníci z Paralu odvezli posly do Argu a ne na Samos. Je možné, že argejské demokraté na zajetí athénských poslů

cestě zpět do Athén nebo už při plavbě do Sparty a zda tedy Laispodiás, Aristofón a Melésiás vedli ve Spartě nějaká jednání, nebo ne; badatelé počítají spíše s druhou možností,¹⁵⁴ ale jelikož podle mého názoru uplynul mezi jejich odjezdem z Athén a příplutím na Samos jeden měsíc, nelze vyloučit ani první eventualitu.

Alkibiadés každopádně po odeslání své zprávy do Athén a do Argu (THUC. VIII,86,8) opět odplul ze Samu směrem do Aspendu za Tissafernem kvůli foinické flotile (THUC. VIII,88).¹⁵⁵ Když se spartský nauarchos Mindaros dozvěděl, že foinická flotila nedorazí, přesunul většinu své flotily do Helléspontu (THUC. VIII,99-103,3; srov. D. S. XIII,38,4-39,2), kde se měly odehrát nejdůležitější válečné události následujících let, počínaje bitvou u Kynossémy v polovině září, která skončila těsným athénským vítězstvím (THUC. VIII,104,1-106,4; D. S. XIII,39,3-40,4).¹⁵⁶ Až v době svedení této bitvy se Alkibiadés (po více než měsíční absenci) vrátil na Samos s definitivním potvrzením, že foinická flotila Lakedaimoňany a jejich spojence nepodpoří (THUC. VIII,108,1).

6.3 ZHROUCENÍ VLÁDY ČTYŘ SET

6.3.1 Působení Alkibiadovy zprávy v Athénách

Poslové čtyř set se ze Samu do Athén vrátili nejspíše v první polovině srpna. Thúkýdidés ve svém shrnutí Alkibiadovy zprávy, jak ji tito poslové prezentovali v Athénách (THUC. VIII,89,1), neuvádí požadavek na zrušení vlády čtyř set, ale jen výzvy k pokračování ve válce, jímž Alkibiadés podmínil podporu samské flotily (ὡς κελεύει τε ἀντέχειν καὶ μηδὲν ἐνδιδόναι τοῖς πολεμίοις, ἐλπίδας τε ὅτι πολλὰς ἔχει κάκεῖνοις τὸ στράτευμα διαλλάξιν καὶ Πελοποννησίων περιέσεσθαι). Spíše

spolupracovali či že jeden z poslů měl v Argu mocné nepřátele, a jistě by se dalo spekulovat i o dalších možnostech.

¹⁵⁴ Srov. Köhler (1895), 463, pozn. 1; Busolt (1904), 1491, pozn. 1; Heitsch (2003 [1996]), 198. Ferguson (1927), 336, spekuloval, že po svém zajetí v Argu poslové mohli dosáhnout cíle, snad kvůli [ARIST.] *Ath.* 32,3. *Contra* výslovně Kagan (1987), 185.

¹⁵⁵ Hatzfeld (1951), 251, Lateiner (1976), 277, Andrewes (HCT V), 294 a 456, pochybují o tom, zda Alkibiadés do Aspendu dorazil.

¹⁵⁶ K dataci této bitvy srov. konec **6.3.5** s pozn. 291.

než projev cenzurování zprávy athénskými radikálními oligarchy je to odraz toho, na jaká témata sami poslové kladli důraz, tedy jejich vnitřní cenzury.¹⁵⁷

6.3.1.1 Reakce umírněných

I takto okleštěná zpráva ovšem udělala velký dojem: zdatně dodala sil mnoha oligarchům,¹⁵⁸ kteří byli již dříve nespokojeni (THUC. VIII,89,1: ἀχθομένους καὶ πρότερον τοὺς πολλοὺς τῶν μετεχόντων τῆς ὀλιγαρχίας καὶ ἡδέως ἂν ἀπαλλαγέντας πῆ ἀσφαλῶς τοῦ πράγματος πολλῶ δὴ μᾶλλον ἐπέρρωσαν). Umírnění získali naději, že jimi preferovaná vláda pěti tisíc povede ke znovusjednocení se samskou flotilou, což bylo nutnou podmínkou pro úspěšné pokračování ve válce.

Text Thúkýdidova popisu následných činů a úvah umírněných (THUC. VIII,89,2) je silně porušen, především asi kvůli průniku glos:

89/ ... [2] καὶ ξυνίσταντό τε ἤδη καὶ τὰ πράγματα διεμέμφοντο, ἔχοντες ἡγεμόνας τῶν πάνυ {στρατηγῶν} τῶν¹⁵⁹ ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ καὶ ἐν ἀρχαῖς ὄντων, οἷον Θηραμένη τε τὸν Ἄγνωτος καὶ Ἀριστοκράτη τὸν Σκελίου καὶ ἄλλους, οἱ μετέσχον μὲν ἐν τοῖς πρώτοι¹⁶⁰ τῶν πραγμάτων, φοβούμενοι δέ, ὡς ἔφασαν, τό τε ἐν τῇ Σάμῳ στράτευμα καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην¹⁶¹ τοὺς τε ἐς τὴν Λακεδαίμονα πρεσβευομένους,¹⁶² μή τι ἄνευ τῶν πλεόνων κακὸν

¹⁵⁷ Pro tezi, že jde o cenzuru, srov. McCoy (1970), 81-82, jež následuje Kagan (1987), 187; Heftner (2001), 260 s pozn. 196, věří, že necenzurované znění zprávy přesto prosáкло.

¹⁵⁸ Jelikož Thúkýdidovo τοὺς πολλοὺς blíže určují slova τῶν μετεχόντων τῆς ὀλιγαρχίας, není možné, že by tu Thúkýdidés rozlišoval dvě skupiny odpůrců demokracie, totiž většinu, již dlouho nespokojenou s oligarchií, a její vůdce, *pace* Heftner (2001), 261-262 (a podobně již McCoy (1970), 83). *Pace* Classen&Steup (1922), 219, a Andrewes (HCT V), 294, nevztahují slova τοὺς πολλοὺς na řadové přívržence oligarchie; jde o jejich počet, ne postavení. Také nesouhlasím s tvrzením Bucka (1998), 30, že se Thérámenés proti radikálům postavil až po této zprávě.

¹⁵⁹ στρατηγῶν τῶν *codd.*; {στρατηγῶν} τῶν Classen a po něm Hude (1901), 280, Classen&Steup (1922), 219, H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 74; Andrewes (HCT V), 294; Alberti (2000), 287; στρατηγούντων Bergk, jež následuje Maurer (1995), 37, pozn. 51; {στρατηγῶν τῶν} Reeve, jež následuje Hornblower (2008), 1008.

¹⁶⁰ ἐν τοῖς πρώτοι Bekker; ἐν τοῖς πρώτοις **B**; ἐν πρώτοις **ACEF(G)M σχ. Φ**. Andrewes (HCT V), 296, na rozdíl od všech moderních editorů preferuje čtení **B**.

¹⁶¹ Ἀλκιβιάδην **CMPIUd σχ. Φ**, Ἀλκιβιάδην σπουδῆ πάνυ **ABEFG**. Slova zachovaná v posledně uvedených rukopisech přijímají Classen&Steup (1922), 220, H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 74, Demont (1990), 249 s pozn. 164, a s pochybnostmi Maurer (1995), 38, ne však Hude (1901), 280, a Alberti (2000), 287.

¹⁶² πρεσβευομένους **CMPIUd σχ. Φ**, πρεσβευομένους ἔπεμπον **ABEFG**, THOM. MAG. s. 299, ř. 11 Ritschl. Delebecque (1967), 108, navrhl opravu τοὺς τε na οὓς τε, slovo

δράσωσι τὴν πόλιν, τοῦ τὸτ ἀπαλλάξιν¹⁶³ τοῦ ἄγαν ἐς ὀλίγους οἰκεῖν,¹⁶⁴ ἀλλὰ τοὺς πεντακισχιλίους ἔργω καὶ μὴ ὀνόματι χρῆναι ἀποδεικνύναι καὶ τὴν πολιτείαν ἰσαίτεραν καθιστάναι.

89/... (2) *Vytvářeli spiklenecký spolek a kritizovali situaci. Vedli je někteří z předních oligarchů, kteří dokonce zastávali úřady, jako Hagnónův syn Thérámenés, Skeliův syn Aristokratés a další. Ti sice patřili mezi přední osobnosti vlády, ale tvrdili, že mají vážné obavy z vojska na Samu, z Alkibiada a z toho, že by poslové do Lakedaimonu mohli obec nějak poškodit, aniž by k tomu měli mandát od většiny, a věřili, že by měla skončit vláda příliš malého počtu, že by se mělo skutečně, ne jen formálně, ukázat, kdo patří do pěti tisíc,¹⁶⁵ a že by se ústava měla stát spravedlivější.*

Jisté je, že umírnění, vedení mj. Thérámenem a Aristokratem, utvořili koalici *hetairíí* (ξυνίσταντο), podobnou té, kterou zformovali radikálové v první polovině roku.¹⁶⁶ Na vytvoření tohoto uskupení byl potřeba nějaký čas, nejspíše v řádu týdnů. Není zato jasné, do jaké míry byly obavy umírněných z vojska na Samu, Alkibiada a vyslanců do Lakedaimonu předstírané a do jaké míry šlo o přetvářku,

ἔπειπον je ale nejspíše glosa, srov. Hude (1901), 280, Busolt (1904), 1502, pozn. 1, H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 74, Andrewes (HCT V), 296, Maurer (1995), 38 a 118, Alberti (2000), 287, a Hornblower (2008), 1009, ani Classen&Steup (1922), 221, ho v textu ponechali (stejně jako Demont (1990), 249 s pozn. 164), ale prohlásili za zcela nesrozumitelné.

¹⁶³ δράσειαν τὴν πόλιν, οὐ τῷ ἀπαλλάξιν **B**, δράσωσι τὴν πόλιν, οὐ τὸ ἀπαλλάξιν **ACEFG**, δράσωσι τῇ πόλει, οὐ τὸ ἀπαλλάξιν **M**, οὕτω γὰρ ἀπαλλάξιν **Pi²** (*ita enim* Valla).

Jednodušším problémem je rozhodnutí mezi δράσειαν (**B**) a δράσωσι (*cett.*); δράσειαν je asi pokusem o sladění optativu s předchozími imperfekty, a tudíž *lectio facilior*. Čtení **B** preferují Classen&Steup (1922), 220 a 221, a Alberti (2000), 288, ne však Hude (1901), 280, H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 74, Demont (1990), 249 s pozn. 164, a Maurer (1995), 38.

Větší potíže způsobuje následné nesmyslné οὐ τὸ; navíc následné infinitivy nejspíše vyžadují nějaké určité sloveso (nelze ovšem zcela vyloučit, že závisejí na ὡς ἔφασαν). Ze všech mně známých návrhů působí nejpřesvědčivěji Albertiho ᾠοντο ἀπαλλάξιν (již Delebecque (1967), 108, navrhl ᾠοντο οὐκ ἀπαλλάξιν), a této verze jsem se přidržel v překladu; při rekonstrukci řeckého textu jsem ovšem raději ponechal *cruces*, stejně jako H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 74, Alberti (2000), 288 (Classen&Steup (1922), 220-221, položili *cruces* už k τοὺς τε). Hornblower (2008), 1010, preferuje ᾠοντο ἀπαλλαξείειν.

¹⁶⁴ οἰκεῖν **M**, ἐλθεῖν **ABCEFG**. První možnosti se přidržují Andrewes (HCT V), 298, Maurer (1995), 37, Alberti (2000), 288, a Hornblower (2008), 1010, druhé Hude (1901), 280, Classen&Steup (1922), 221, H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 74.

¹⁶⁵ K významu těchto slov pro problém existence pěti tisíc za vlády čtyř set srov. **6.1.1.**

¹⁶⁶ Tak Sartori (1957), 123. Na rozdíl od Canfory (1999), 30, v této větě nevidím žádný náznak toho, že Thúkýdidés byl v popisované době v Athénách.

a za tuto nejistotu může spíše Thúkýdidovo ὡς ἔφασαν než porušení textu.¹⁶⁷ Nejistý text druhé části téže věty však neumožňuje zjistit, do jaké míry byly míněné upřímně jejich snahy o ústavní změny; pokud by byla správná oprava dochovaného οὐ τὸ na ὄοντο, působily by zprvu jako jejich skutečné, nejen předstírané cíle.

Thúkýdidés ovšem všechny uvedené politické záměry výslovně označil za politické proklamace a za hlavní motiv odporu většiny umírněných proti radikálům prohlásil jejich vlastní ambice (VIII,89,3: ἦν δὲ τοῦτο μὲν σχῆμα πολιτικὸν τοῦ λόγου αὐτοῖς, κατ' ἰδίας δὲ φιλοτιμίας οἱ πολλοὶ αὐτῶν τῷ τοιοῦτῳ προσέκειντο).¹⁶⁸ Nejsm si zcela jist, že jde o rozhodné popření ideologických motivů umírněných oligarchů, jak je tato věta běžně chápána.¹⁶⁹ Thúkýdidés spíše chtěl říci, že jejich osobní ambice (nenaplněné za vlády čtyř set kvůli jasné převaze radikálů) hrály v jejich dalším postupu rozhodující roli, což se podle mého nerovná tvrzení, že při tom neprosazovali takové státní zřízení, které bylo podle jejich názoru pro Athény nejlepší.¹⁷⁰ Rozhodně tu nepopírá existenci jakýchkoli dřívějších ideových rozporů mezi radikálními a umírněnými

¹⁶⁷ Např. Lintott (1982), 182, pozn. 26, tvrdí, že umírnění měli z vojska na Samu skutečně obavy, k opačnému závěru dospěl Pesely (1983), 134. Nejistotu přičetl na vrub porušenému textu Maurer (1995), 73, pozn. 27.

¹⁶⁸ Pro výklad obratu σχῆμα πολιτικὸν τοῦ λόγου srov. Andrewes (HCT V), 298; Hornblower (2008), 1010, s odkazy.

¹⁶⁹ Pro toto chápání Thúkýdidova názoru srov. Busolt (1904), 1501, pozn. 3; Cloché (1951), 185 a 189; Sartori (1951), 81-82; Hignett (1952), 278-279; Adeleye (1973), 78-79; Lintott (1982), 151-152; Pesely (1983), 145-146; Connor (1984), 226; Gallucci (1986), 56 a 68; Hornblower (1987), 141; Kagan (1987), 189-190; Heitsch (2007), 139; Hornblower (2008), 1010-1011; Canfora (2011), 261. Bez výhrad jsou ho však ochotni přijmout pouze Sealey (1967), 129-130, Razzano Giammarco (1973), 405, a Bearzot (2013), 80, zato McCoy (1970), 84-85 a (1997), 185, pozn. 45, umírněné hájí proti domnělému nařčení.

¹⁷⁰ Srov. Erbse (1989), 47-49, jenž upozornil, že Thúkýdidés neodsuzuje program umírněných oligarchů, ale odsuzuje jejich motivy a prostředky, které k jeho dosažení použili (následuje ho Hornblower (2008), 1010-1011). Erbse kritizoval Andrewese (HCT V), 252-253, 299-300 a 372-373, dle něž vycházely THUC. VIII,89,3 (popisující Thérámena jako pokrytce) a VIII,97,2 (vychvalující ústavu blízkou Thérámenovým názorům) ze zpráv od dvou různých zdrojů. Erbseho. Rozpor mezi Thuc. VIII,89,2-3 a VIII,97,2 ovšem skutečně existuje, protože Thúkýdidés mohl, kdyby chtěl, uvést jiné aspekty dění tak, aby v THUC. VIII,89,2-3 vytvořil pozitivnější obraz thérámenovců. Tento rozpor lze podle mého nejlépe vysvětlit Thúkýdidovým přáním, aby čtenáři přemýšleli o odlišně zaměřených interpretacích.

oligarchy.¹⁷¹ V Thúkýdidově nepříznivém úsudku o umírněných jistě hrála nemalou roli jeho nedůvěra k ideologii a propagandě.¹⁷²

Následuje Thúkýdidova generalizace o motivech, které obvykle vedou k pádu oligarchií povstalých z demokracie (THUC. VIII,89,3), a tvrzení, že „nespokojence nejzřetelněji povzbudila silná pozice Alkibiada na Samu a jejich názor, že oligarchie dlouho nevydrží, a tak každý soupeřil s ostatními o pozici předního představitele lidu“ (THUC. VIII,89,4: σαφέστατα δ' αὐτοὺς ἐπῆρε τὰ ἐν τῇ Σάμῳ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἰσχυρὰ ὄντα καὶ ὅτι αὐτοῖς οὐκ ἐδόκει μόνιμον τὸ τῆς ὀλιγαρχίας ἔσεσθαι· ἠγωνίζετο οὖν εἷς ἕκαστος¹⁷³ αὐτὸς πρῶτος προστάτης τοῦ δήμου γενέσθαι). Thúkýdida zřejmě zaujalo, že si oligarchičtí politikové v novém státním zřízení uchovali staré demagogické manýry, což jim v jeho očích na sympatiích jistě nedodalo.

K motivům umírněných v této situaci se vyjadřují i jiné prameny. Za ryze sobecký Thérámenův postup označil Lýsiás (XII,66), možné protiargumenty čteme v Thérámenově sebeobhajobě u Xenofóna (*Hell.* II,3,45-49). Demagogičnosti některých oligarchů za vlády čtyř set si povšiml i Aristotelés (*Pol.* V,1305b22-27), který nečekaně tvrdí, že se demagogové ve vládě čtyř set soustředili kolem Frýnichy (ἐγγίγνεται γὰρ δημαγωγὸς κἂν πάνυ ὀλίγοι ὦσιν, οἷον ἐν τοῖς τριάκοντα Ἀθήνησιν οἱ περὶ Χαρικλέα ἴσχυσαν τοὺς τριάκοντα δημαγωγοῦντες, καὶ ἐν τοῖς τετρακοσίοις οἱ περὶ Φρύνιχον τὸν αὐτὸν τρόπον). Filosof zřejmě použil slovo δημαγωγοῦντες pro popis bezskrupulózních postupů získání a udržování moci, jimiž se vyznačovali radikální oligarchové ve vládě čtyř set a (v podstatně větší míře) později ve vládě třiceti.¹⁷⁴ Není jasné, odkud Aristotelés své informace čerpal.¹⁷⁵

¹⁷¹ Srov. **5.3.2.**

¹⁷² Srov. **2.1.2.3,** bod 3).

¹⁷³ ἕκαστος **ABFM**, THOM. MAG. s. 67, ř. 8 Ritschl; ἕκαστος ὑπερβολὴν **CEG**. Maurer (1995), 161, navrhuje <εἷς> ὑπερβολὴν (ἐς ὑπερβολὴν mají některé *recc.*, jež cituje), ale podle mého názoru jde o glosu komentující abundanci obratu ἕκαστος αὐτὸς πρῶτος προστάτης.

¹⁷⁴ Srov. Zoepffel (1974), 73-74; Andrewes (HCT V), 211; Grossi (1984), 81; Bertelli (1994), 84-85; Bearzot (2013), 42. Lenschau (1941b), 909, z tohoto místa nejspíše

6.3.1.2 Reakce radikálů

Radikální oligarchové a někteří mocichtiví nevyhranění nahlédli, že mír se Spartou je jejich jedinou zbývající šancí udržet si moc, která už nebyla ospravedlnitelná nutnými změnami ústavy a po vzpouře Samu ani válečnou situací.¹⁷⁶ Thúkýdidés uvádí, že mezi tyto muže patřili Frýnichos, Aristarchos,¹⁷⁷ Peisandros, Antifón a „další nejmocnější“ (THUC. VIII,90,1: καὶ ἄλλοι οἱ δυνατώτατοι), což výjimečně můžeme doplnit o jména Aristotela a Melanthia doložená v Thérámenově sebeobhajobě v XEN. *Hell.* II,3,46.¹⁷⁸

Při této příležitosti Thúkýdidés shrnuje předchozí snahy radikálů o dohodu se Spartou slovy „již dříve, při první příležitosti po převzetí moci a poté, co od nich odpadl Samos a vyhlásil demokracii, se snažili poslat své vyjednavče do Lakedaimonu“ (THUC. VIII,90,1: πρότερόν τε, ἐπεὶ τάχιστα κατέστησαν καὶ ἐπειδὴ τὰ ἐν τῇ Σάμῳ σφῶν ἐς δημοκρατίαν ἀπέστη, πρέσβεις τε ἀπέστελλον σφῶν ἐς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν ὁμολογίαν προυθυμοῦντο). Dva časové údaje a spojení πρέσβεις τε ἀπέστελλον σφῶν ἐς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν ὁμολογίαν προυθυμοῦντο vedly významné badatele k přesvědčení, že tu Thúkýdidés měl na mysli dvě různá poselstva, jedno vyslané ihned po převratu čtyř set a druhé poté, co se oligarchové dozvěděli o odpadnutí Samu (toto poselstvo se identifikuje s tím, jehož členy zajala posádka Paralu, srov. THUC. VIII,86,9).¹⁷⁹ Jenže první poselstvo do Lakedaimonu vyslali oligarchové až po odražení Ágidova útoku a zřejmě po několika dalších jednáních se spartským králem (THUC. VIII,71,3), tedy v době, kdy už museli vědět o odpadnutí Samu. Zdálo by se tedy, že buď slova ἐπεὶ

neprávem vyvodil, že se Frýnichos domohl předního postavení ve vládě čtyř set na úkor Antifóna.

¹⁷⁵ Srov. Weil (1960), 257; Zoepffel (1974), 74-75; Andrewes (HCT V), 211-212.

¹⁷⁶ Srov. Köhler (1895), 460-461; Munn (2000), 145 (o Frýnichovi); Heftner (2001), 249 (o Peisandrovi). Pro tezi, že uzavření míru se Spartou bylo od začátku hlavním motivem radikálů, srov. Köhler (1895), 461-462.

¹⁷⁷ PA 1.663; Avery (1959), 63-69; Davies (1971), 48; Andrewes (HCT V), 302; Ostwald (1986), 393, pozn. 194; PAA 164.155.

¹⁷⁸ Aristotelés byl zřejmě později jedním z třiceti tyranů, srov. PA 2.057; Avery (1959), 95-100, zvl. 98-100; Andrewes (HCT V), 302; Ostwald (1986), 393, pozn. 197; PAA 174.760; Hornblower (2008), 1012. Melanthios (PA9.768; PAA 638.280) je odjinud neznámý.

¹⁷⁹ Srov. **6.2.3.3** s pozn. 149.

τάχιστα κατέστησαν, nebo ἐς τὴν Λακεδαίμονα jsou nepřesná.¹⁸⁰ Podle mého názoru mluví Thúkýdidés o jediném poselstvu a jeho ἐπεὶ τάχιστα neznamená, že poselstvo vyrazilo „hned“ po oligarchické revoluci v Athénách a demokratické na Samu (obě události byly podle mého současné), ale „při první možné příležitosti,“ tj. až poté, co oligarchové získali od Ágida přinejmenším slib, že nebude jejich úsilí blokovat, což mohlo být i měsíc a půl po převzetí moci, a že tedy jde o poselstvo, které kvůli vzpouře posádky Paralu skončilo v Argu (THUC. VIII,86,9).

V době, kdy se umírnění chystali k akci, radikálové podnikli dva kroky:

1) Vyslali do Sparty dvanáctičlenné poselstvo, jehož členy byli Frýnichos a Antifón, kteří podle výše nastíněné teorie patřili mezi mocné *proedry* (THUC. VIII,90,2: καὶ ἀπέστειλαν μὲν Ἀντιφῶντα καὶ Φρύνιχον καὶ ἄλλους δέκα κατὰ τάχος),¹⁸¹ a dále Onomaklés ([PLUT.] *Vit. X or.* 833e-f), bývalý stratégos, a tudíž jistě ne nejméně významný člen rady, a Archeptolemos, syn Hippodámův z Agrylé (LYS. XII,67; [PLUT.] *Vit. X or.* 833e-834a);¹⁸² jména zbylých osmi poslů neznáme.¹⁸³ Počet dvanácti poslů je zvláštní,¹⁸⁴ možná nějak souvisí s vnitřní organizací rady čtyř set. Zdá se, že toto poselstvo prosadili radikálové přes odpor umírněných, stejně jako dříve ukončení činnosti *katalogeů*,¹⁸⁵ a že se umírnění tohoto poselstva odmítli zúčastnit, a to je také nejspíše důvod, proč byla později účast na tomto poselstvu žalovatelná, ač bylo formálním základem žaloby to, že

¹⁸⁰ Tak Heftner (2001), 244-247. Už Busolt (1904), 1500, pozn. 3, potřeboval za nutné uvést, že z obou časových údajů je přesnější ten druhý.

¹⁸¹ Srov. **5.4.3.1** a **5.4.4.3**. Edwards (1998), 89, zvažoval, že zde zmíněný Antifón byl syn Lysónidův, ne řečník Antifón z Rhamnúntu, proti tomu však mluví slova καὶ ἄλλοι οἱ δυνατώτατοι.

¹⁸² K Archeptolemovi srov. PA 2.384; Gomme (HCT III), 482 a 732; Avery (1959), 37-44; Andrewes (HCT V), 303; PAA 210.595.

¹⁸³ Není jasné, proč jejich jména nejsou uvedena v dekretu citovaném pseudo-Plútarchem. Možná uprchli z Athén, možná byli souzeni odděleně. Není pravděpodobné, že by se přidali k umírněným odpůrcům čtyř set a v důsledku toho nebyli vůbec obviněni.

¹⁸⁴ Srov. Moysey (1973), 57; Andrewes (HCT V), 302. Navzdory Thúkýdidovi mluví o desetičlenném poselstvu Ostwald (1986), 393, a Develin (1989), 162.

¹⁸⁵ Tak též Pesely (1983), 127; Heftner (2001), 261. Nevím, na základě čeho McCoy (1997), 184, tvrdí, že Thérámenés jistě neznal podmínky, o nichž byli poslové ochotni vyjednávat.

vyslanci pluli do Lakóniky na spartské lodi a prošli Dekeleiou ([PLUT.] *Vit. X or.* 833e).

2) Radikálové mimoto urychlili stavbu hradby na Éetióneii. Tu Thúkýdidés stručně zmiňuje již v VIII,90,1 (τὸ ἐν τῇ Ἡετιωνείᾳ καλουμένη τείχος ἐποιοῦντο) a podrobněji v VIII,90,3-4:

90/ ... [3] ὠκοδόμουν δὲ ἔτι προθυμότερον τὸ ἐν τῇ Ἡετιωνείᾳ τείχος. ἦν δὲ τοῦ τείχους ἡ γνώμη αὕτη, ὡς ἔφη Θηραμένης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, οὐχ ἵνα τοὺς ἐν Σάμῳ, ἦν βία ἐπιπλέωσι, μὴ δέξωνται ἐς τὸν Πειραιᾶ, ἀλλ' ἵνα τοὺς πολεμίους μᾶλλον, ὅταν βούλωνται, καὶ ναυσὶ καὶ πεζῶ δέξωνται. [4] χηλὴ γάρ ἐστι τοῦ Πειραιῶς ἡ Ἡετιωνεία, καὶ παρ' αὐτὴν εὐθύς ὁ ἔσπλους ἐστίν. ἐτειχίζετο οὖν οὕτω ξὺν τῷ πρότερον πρὸς ἡπειρον ὑπάρχοντι τείχει, ὥστε καθεζομένων ἐς αὐτὸ ἀνθρώπων ὀλίγων ἄρχειν τοῦ ἔσπλου· ἐπ' αὐτὸν γὰρ τὸν ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ λιμένος στενοῦ ὄντος τὸν ἕτερον πύργον ἐτελεύτα τό τε παλαιὸν τὸ πρὸς ἡπειρον καὶ τὸ ἐντὸς τὸ καινὸν τείχος τειχιζόμενον πρὸς θάλασσαν.

90/ ... (3) Stavěli opevnění Éetióneie ještě usilovněji. Účelem té hradby, jak tvrdil Thérámenés a lidé z jeho okolí, nebylo udržet mimo přístav případný útok lidí ze Samu, ale spíše vpustit dovnitř nepřátele s lodmi i pěším vojskem, kdykoli budou chtít. (4) Éetióneia je mys v Peiraieu přímo vedle vjezdu do přístavu. Stavěla se na ní zeď, jež se měla spojit s opevněním již existujícím proti pevnině, takže by nemnoho lidí hlídajících ji mohlo ovládat vjezd do přístavu, neboť stará zeď proti pevnině byla zakončena přímo u jedné ze dvou věží u úzkého ústí přístavu a totéž platilo o nové hradbě budované ze strany od moře. (5) Zbudovali také hradbu kolem největšího sloupořadí v Peiraieu, jež bylo nejbližší přístavu, střežili z něj Peiraieus a všechny nutili do něj shromažďovat zásoby i dovážené obilí a brát ho odtamtud k prodeji.

Později Thúkýdidés ještě dodává, že opevnění mělo branky a vstupy sloužící jako vchody pro nepřátele (THUC. VIII,92,1: τὸ τείχος τοῦτο καὶ πυλίδας ἔχον καὶ ἐσόδους ἐπεσαγωγὰς τῶν πολεμίων ἐτειχίζόν τε προθύμως καὶ φθῆναι ἐβούλοντο ἐξεργασάμενοι).

Zdá se, že toto opevnění bylo budováno od začátku vlády čtyř set nebo přinejmenším od zprávy o tom, že samská flotila vypověděla poslušnost, která do Athén dorazila maximálně několik dní po shromáždění na Kolónu.¹⁸⁶ Oficiálně

¹⁸⁶ Srov. 6.2.1. Zahájení stavby před návrat poslů čtyř set ze Samu umístili též Busolt (1904), 1502, Lintott (1982), 142, Pesely (1983), 128, Ostwald (1986), 393, Kagan (1987), 190-191, McCoy (1997), 181 s pozn. 28, a Hornblower (2008), 1007 a 1012.

udávaný motiv (jejž umírnění prohlašovali za lživý, srov. THUC. VIII,90,3) naznačuje, že samskou flotilu vnímaly jako hrozbu i širší vrstvy athénské veřejnosti než jen radikální oligarchové.¹⁸⁷ Také je zvláštní, že opevnění nebylo hotové ani po třech měsících, když na opevnění Pylu proti pozemnímu útoku stačilo šest dní (THUC. IV,5,2); těm, kdo stavbu nařídili, zřejmě před návratem poslů ze Samu více záleželo na kvalitě než na rychlosti.

Budovaná hradba stála podél vnitřního, východního pobřeží Étióneie, výrazně by ztížila situaci nepřátelské flotily, které by se podařilo vplout do přístavu, a umožnila by tento mys udržet i v případě povstání v Athénách.¹⁸⁸ Dokončení této pevnosti a opevnění zásobárny obilí v dlouhé stoe (THUC. VIII,90,5: διωκοδόμησαν δὲ καὶ στοάν, ἥπερ ἦν μεγίστη καὶ ἐγγύτατα τούτου εὐθὺς ἔχομένη ἐν τῷ Πειραιεῖ)¹⁸⁹ by tedy obyvatelé Athén, závislé na obilí dováženém po moři, vydalo na milost a nemilost správcům Étióneie. To z ní činilo ideální útočiště pro představitele ohrožené oligarchické vlády Athén.¹⁹⁰ Výše citovaná zmínka o brankách, které měly sloužit jako vstupy pro nepřátele, ukazuje, že Thúkýdídés byl přesvědčen, že záměrem vůdčích členů čtyř set bylo pomocí této pevnosti vydat Athény do rukou Lakedaimoňanů (THUC. VIII,92,1), a nevidím důvod o jeho tvrzení pochybovat.¹⁹¹

Zato Micheli (1893), 107, E. Meyer (1902), 596, a Classen&Steup (1922), 224, věřili, že stavba začala až poté.

¹⁸⁷ Srov. Garland (1987), 31; Heftner (2001), 263.

¹⁸⁸ Pochyboval o tom Andrewes (HCT V), 305-306, který navrhl drastickou reinterpetaci příslušné pasáže a revizi dochovaného textu, srov. však Kagan (1987), 190, pozn. 10; Hornblower (2008), 1014-1016. Alberti (2000) neuvádí Andrewesův návrh ani v aparátu.

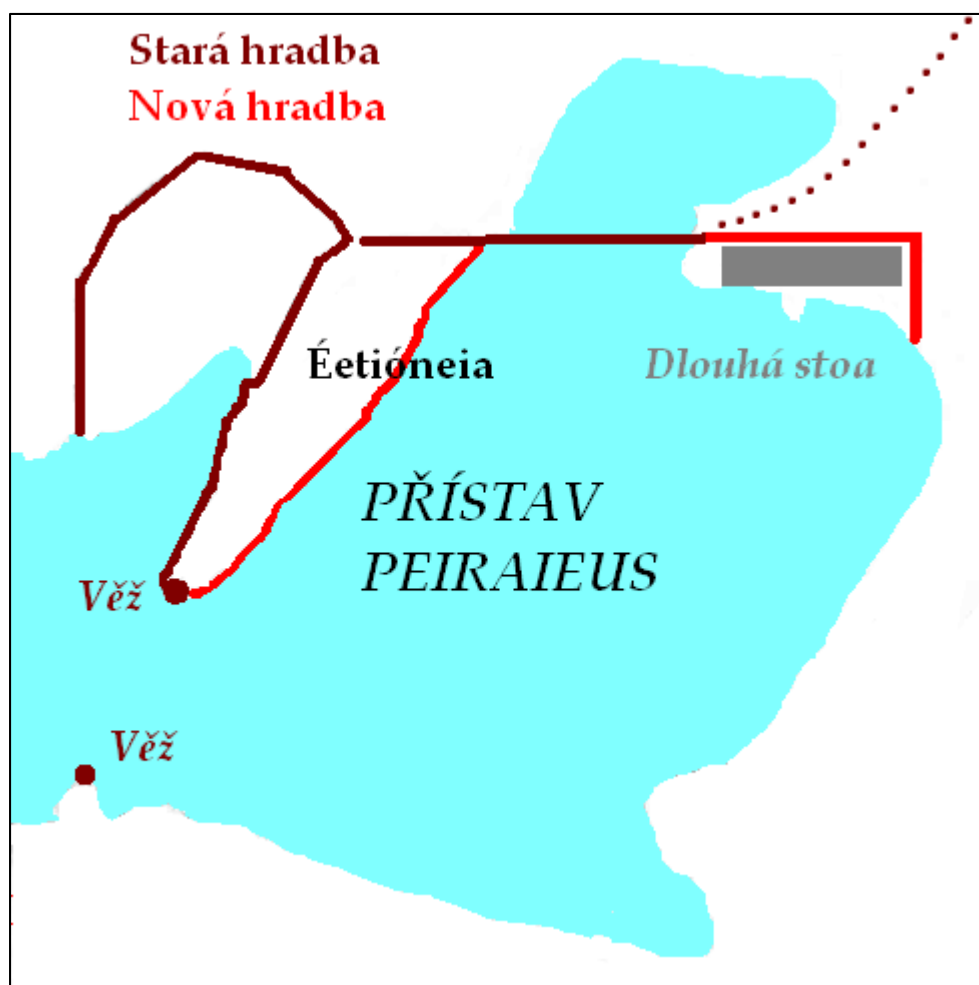
¹⁸⁹ Srov. Busolt (1904), 1502-1503; Classen&Steup (1922), 226; Andrewes (HCT V), 306; Garland (1987), 152-153; Hornblower (2008), 1016.

¹⁹⁰ Welwei (1999), 225, navrhl, že Étióneia měla mimo strážení přístavu sloužit i jako útočiště pro oligarchy. Jeho tezi rozvedl Heftner (2001), 273, a (2005), 101-102, jenž upozorňuje, že oligarchové mohli spartské vojsko vpustit i jiným způsobem a nemuseli kvůli tomu opevňovat Étióneiu (ale na vpuštění pozemního vojska by se museli dohodnout s Ágidem).

¹⁹¹ Thúkýdída následují např. Micheli (1893), 108; Beloch (1914), 387-388; Ferguson (1927), 337; Hignett (1952), 278; Ostwald (1986), 393; Kagan (1987), 190-192.

Ještě jiné motivy její stavby navrhli McCoy (1997), 181, pozn. 28 (vláda čtyř set chtěla pomocí stavby pevnosti vylepšit svou vyjednávací pozici vůči Lakedaimoňanům; to přijímá Heftner (2005), 101, pozn. 47), Munn (2000), 146 (Étióneia měla sloužit

Mapa 4: Opevňování Peiraiea

6.3.2 Thérámenova kritika radikálů a neúspěch spartského poselstva

Jak jsme viděli, Thérámenés kritizoval urychlení stavby Étióneie (THUC. VIII,90,3); Thúkýdídés tuto informaci opakuje v VIII,91,1 (ταῦτ' οὖν ἐκ πλεονός τε ὁ Θηραμένης διεθροίει) a dodává, že v tom pokračoval i po návratu posílů vyslaných do Sparty (THUC. VIII,91,1: καὶ ἐπειδὴ οἱ ἐκ τῆς Λακεδαίμονος πρέσβεις οὐδὲν πράξαντες ἀνεχώρησαν τοῖς ξύμπασι ξυμβατικόν, φάσκων κινδυνεύσειν τὸ τεῖχος τοῦτο καὶ τὴν πόλιν διαφθεῖραι). Klíčem k pochopení událostí kolem pádu čtyř set jsou slova οὐδὲν πράξαντες ἀνεχώρησαν τοῖς ξύμπασι ξυμβατικόν, přesněji τοῖς ξύμπασι (THUC. VIII,91,1), která však lze interpretovat dvěma způsoby:

spartské posádce), a Moreno (2007), 121-126 (Étióneia byla součástí opevnění zajišťujícího lepší spojení Athén s obilnicemi, a Thúkýdídés to zatajil kvůli svým antipatiím k oligarchům; *contra* Hawthorn (2014), 223, pozn. 24).

1) Jako maskulinum, stejně jako v THUC. VI,26,2, 43,1 nebo VII,64,2. Pak by toto sousloví znamenalo „přijatelné pro všechny“ a Thúkýdidés by ponechával otevřenou možnost tajné dohody Lakedaimoňanů s radikály, která by pro mnoho členů čtyř set nebyla přijatelná.

2) Jako neutrum, jako v THUC. I,36,3. Pak by byl význam „ve všech bodech“ a Thúkýdidés by uváděl, že Antifón, Frýnichos, Onomaklés a jejich devět kolegů se ze Sparty vrátili, aniž by uzavřeli jakoukoli dohodu.

Odpověď na toto dilema nabídne Thúkýdidés později. Předtím zaznamenává Thérámenovo obviňování radikálů z tajné dohody s Agésandridou, velitelem spartské flotily chystané v Láe, a Thérámenovu výzvu, aby tomu někdo hned zabránil (THUC. VIII,91,2: ἄμα γὰρ καὶ ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἐτύγχανον Εὐβοέων ἐπικαλουμένων κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον τοῦτον δύο καὶ τεσσαράκοντα νῆες ... ὀρμοῦσαι ἤδη ἐπὶ Λᾶ τῆς Λακωνικῆς καὶ παρασκευαζόμεναι τὸν ἐς τὴν Εὐβοίαν πλοῦν (ἦρχε δὲ αὐτῶν Ἀγησανδρίδας Ἀγησάνδρου Σπαρτιάτης). ἄς ἔφη Θηραμένης οὐκ Εὐβοία μᾶλλον ἢ τοῖς τειχίζουσι τὴν Ἡετιωνεῖαν προσπλεῖν, καὶ εἰ μὴ τις ἤδη φυλάσσεται, λήσειν διαφθαρέντας). Badatelé se neshodují na tom, zda Thúkýdidés s Thérámenem souhlasil.¹⁹²

Můžeme si být jisti, že Agésandridova flotila neměla útok na Athény v plánu. Kdyby tomu tak bylo, Agésandridás by jistě nenapadl Aigínu (THUC. VIII,92,3),¹⁹³ čímž by si obsazení Athén výrazně komplikoval,¹⁹⁴ anebo by alespoň na Athény

¹⁹² Pro tvrzení, že Thúkýdidés souhlasil s Thérámenovým obviňováním, resp. že poslové nevyjednali dohodu přijatelnou pro všechny, ale domluvili se s Lakedaimoňany na zradě města, srov. např. Busolt (1904), 1503 a 1506 s pozn. 2; Classen&Steup (1922), 227; McCoy (1970), 86, 90 a 118; Andrewes (HCT V), 307-308; Kagan (1987), 192-193; Heftner (2005), 99-100; Hornblower (2008), 1017; Sommerstein (2009), 230-231.

Pro opačný názor srov. např. Tucker (1892), 278; E. Meyer (1902), 596; Lenschau (1913), 213-214; Cloché (1951), 190; Sartori (1951), 61-63; Losada (1972), 59; Heitsch (2007), 138-139 s pozn. 163 a 141. Obojaký postoj k této otázce zaujal Grote (1859b), 65.

¹⁹³ Ačkoli je tento útok zmíněn uprostřed Thérámenovy řeči, není třeba pochybovat o jeho historicitě, srov. Andrewes (HCT V), 311.

¹⁹⁴ *Pace* Kagan (1987), 192-193; srov. Heftner (2001), 273. Heitsch (2007), 143-144, věří, že útok na Aigínu byl součástí spartského plánu, jak Athéňany přesvědčit, že flotila nemíří na Euboii. Za nepodloženou označuje Thérámenovu kritiku i Micheli (1893), 108, ačkoli Micheli (1893), 112, prohlašuje za nejisté, zda Agésandridovým cílem byly

zaútočil po splnění svého prvního cíle, obsazení Euboie (srov. THUC. VIII,96,3-5),¹⁹⁵ které bylo podle mého názoru součástí Ágidova plánu, jak zabránit dovozu obilí do Athén a tak usnadnit jejich vojenské obsazení. Agésandridovo zdržení v Epidauru byl Thúkýdidés sám nakloněn vysvětlit spíše jeho snahou zjistit, co se v Athénách děje a jak by se toho dalo využít, než tajnou dohodou s athénskými oligarchy (THUC. VIII,94,2).¹⁹⁶ Je možné, že Thúkýdidés volbou sloves (VIII,91,1: φάσκων; VIII,91,2: ἔφη) naznačuje, že ani Thérámenés si nemyslel, že Agésandridova flotila mířila na Athény.

Thúkýdidés poté hodnotí Thérámenovu kritiku radikálů následovně (THUC. VIII,91,3):

91/ ... [3] ἦν δέ τι καὶ τοιοῦτον ἀπὸ τῶν τὴν κατηγορίαν ἔχόντων, καὶ οὐ πάνυ διαβολὴ μόνον τοῦ λόγου. ἐκεῖνοι γὰρ μάλιστα μὲν ἐβούλοντο ὀλιγαρχούμενοι ἄρχειν καὶ τῶν ξυμμάχων, εἰ δὲ μή, τάς τε ναῦς καὶ τὰ τεῖχη ἔχοντες αὐτονομεῖσθαι, ἐξειργόμενοι δὲ καὶ τούτου μὴ οὖν ὑπὸ τοῦ δήμου γε αὐθις γενομένου αὐτοὶ πρὸ τῶν ἄλλων μάλιστα διαφθαρήναι, ἀλλὰ καὶ τοὺς πολεμίους ἐσαγαγόμενοι ἄνευ τειχῶν καὶ νεῶν ξυμβῆναι καὶ ὀπωσοῦν τὰ τῆς πόλεως ἔχειν, εἰ τοῖς γε σώμασι σφῶν ἄδεια ἔσται.

91/ ... (3) *Tato slova nebyla pouze pomluvou, bylo na nich i něco pravdy. Obviňovaní chtěli ze všeho nejvíce oligarchickou vládu ovládající i spojence. Kdyby to nešlo, spokojili by se s lodmi, hradbami a samosprávou. Pokud by nevyjednali ani toto, ze strachu, že kdyby se lid znovu chopil moci, zemřeli by nejjistěji ze všech, byli ochotni i přivést nepřátele do města, uzavřít mír za jakýchkoli podmínek a vydat lodě i hradby, jen aby vládli městu a nemuseli se bát o život.*

Thúkýdidovo tvrzení, že na Thérámenových obviněních bylo něco pravdy, podle mého názoru naznačuje, že něco, možná mnoho, z nich bylo vylhané.¹⁹⁷ Kdyby představitelé čtyř set uzavřeli ve Spartě dohodu, s níž by všichni členové vlády nesouhlasili (podle první výše navržené interpretace slov τοῖς ξύμπασι v THUC. VIII,91,1), nebyla by Thérámenova kritika vylhaná ani v nejmenším. Proto věřím,

Athény. E. Meyer (1902), 597-598, navrhl, že Agésandridu mohli athénští radikálové neúspěšně přemlouvat ke změně plánovaného cíle.

¹⁹⁵ To zdůrazňuje May (1907), 38.

¹⁹⁶ Opačný závěr vyvodil Kagan (1987), 197-198, z THUC. VIII,91,2-92,1. Pro další komentáře k této pasáži srov. Andrewes (HCT V), 316 a 371; Erbse (1989), 24-25; Hefner (2001), 272; Rood (2006), 247-248; Hornblower (2008), 1025.

¹⁹⁷ Pesely (1983), 135-136, tato slova vysvětloval tak, že podle Thúkýdida Thérámenés neměl důkazy a jen na hrozbu zrady usuzoval.

že správná je interpretace 2: poslové čtyř set nedosáhli žádné dohody. Thúkýdidés však sám tvrdí, že byli skutečně ochotni k jakýmkoli ústupkům, které by jim zachránily vládu nad Athénami a vlastní životy (THUC. VIII,91,3).¹⁹⁸ Proč Lakedaimoňané odmítli tak skvělou možnost zmocnit se Athén?

Fakt, že režim čtyř set byl v rozkladu, by jim v tom jistě nezabránil,¹⁹⁹ a lze pochybovat, že by k tomu stačily ohledy na perského spojence.²⁰⁰ Jestliže chybí zahraničněpolitické důvody, je třeba obrátit se k vnitropolitickým. Podle mého názoru jednání ztroskotala na odporu krále Ágida, který chtěl korunovat svůj dlouholetý pobyt v Dekeleii vojenským obsazením Athén a mohl momentálně mít dostatečnou podporu mezi efori i na shromáždění, aby zablokoval jakékoli jiné řešení.²⁰¹

O mírovém úsilí čtyř set se zmiňuje mimo Iustina (V,3,8), jehož velestručná zpráva neobsahuje nic pro nás zajímavého, i *Athénské státní zřízení* ([ARIST.] *Ath.* 32,3):

32/ ... [3] ... οἱ δὲ τετρακόσιοι ... πρὸς Λακεδαιμονίους πρεσβευσάμενοι κατελύοντο τὸν πόλεμον, ἐφ' οἷς ἑκάτεροι τυγχάνουσιν ἔχοντες· οὐχ ὑπακουόντων δ' ἐκείνων, εἰ μὴ καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἀφήσουσιν, οὕτως ἀπέστησαν.

32/ ... (3) ... Členové vlády čtyř set ... vyslali poselstvo k Lakedaimoňanům a pokoušeli se ukončit válku za podmínky, že si obě strany nechají to, co mají. Oni je ale odmítli vyslechnout, pokud se navíc nevzdají námořní říše, a tak jednání skončila.

Někteří badatelé byli přesvědčeni, že jde o doplnění informací o poselstvech zmíněných v THUC. VIII,70-71,3 a 86,9, jejichž vyjednávací podmínky Thúkýdidés

¹⁹⁸ S ohledem na toto místo mne nepřesvědčuje tvrzení Heftnera (2003b), 22-23, a Heitsche (2007), 112, že neúspěch jednání se Spartou dokazuje, že vláda čtyř set nebyla ochotna k bezpodmínečné kapitulaci, ledaže by se jako jejich jediná podmínka chápalo zachování jejich životů. Nesouhlasím též s Heitschem (2007), 147-148, pozn. 186, že je VIII,91,3 založeno na nepotvrzených informacích od Thérámenova sympatizanta. Thúkýdidés tu neprojevuje žádné známky váhání.

¹⁹⁹ Pace Will (1972), 373, a Andrewes (1992b), 479.

²⁰⁰ O tom uvažuje Heitsch (2007), 141.

²⁰¹ Pokud by tomu bylo tak, Alkibiadés by o tom s nejvyšší pravděpodobností věděl a mohl by si být celkem jist, že Lakedaimoňané odmítnou uzavření jakéhokoli smíru, a mohl tedy s klidným svědomím bránit vyplutí samské flotily proti Athénám, což by ospravedlňovalo Thúkýdidův pozitivní úsudek o tomto činu (VIII,86,4); srov. **6.2.3.3** s pozn. 141. Pro jiný výklad srov. Hignett (1952), 278.

neuvádí,²⁰² ale přesvědčivější se mi zdá názor, že jde o nepřesnou parafrázi Thúkýdidových informací o poselstvu, jehož se zúčastnili Antifón a Frýnichos.²⁰³ Nepřesnost aristotelské zprávy spatřuji v tom, že krach jednání nezpůsobilo spartské odmítnutí návrhu smíru podle zásady *uti possidetis*, ale neochota uzavřít s Athéňany jakýkoli mír bez Ágidova souhlasu.

Tím se zhroutily všechny naděje radikálních oligarchů na udržení moci. Konec jejich nadvlády nad Athénami se stal jen otázkou času.

6.3.3 Vražda Frýnicha

Thúkýdidés ke svému komentáři ke Thérámenově kritice posledního poselstva do Sparty dodává, že jeho protesty zprvu nebyly veřejné (VIII,92,2: πρότερον μὲν οὖν κατ' ὀλίγους τε καὶ κρύφα μᾶλλον τὰ λεγόμενα ἦν).²⁰⁴ Odvahu k veřejnému vystoupení mu zřejmě dodala až vražda Frýnicha, k níž nejspíše došlo pouhých několik okamžiků poté, co členové posledního poselstva čtyř set do Sparty předložili radě zprávu o spartské neochotě uzavřít jakoukoli dohodu. Thúkýdidův popis zní následovně (THUC. VIII,92,2):

ἐπειδὴ δὲ ὁ Φρύνιχος ἦκων ἐκ τῆς ἐς Λακεδαίμονα πρεσβείας πληγεὶς ὑπ' ἀνδρὸς τῶν περιπόλων τινὸς ἐξ ἐπιβουλῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ πληθούσῃ καὶ οὐ πολὺ ἀπὸ τοῦ βουλευτηρίου ἀπελθὼν ἀπέθανε παραχρῆμα, καὶ ὁ μὲν πατάξας διέφυγεν, ὁ δὲ ξυνεργὸς Ἀργεῖος ἄνθρωπος ληφθεὶς καὶ βασανιζόμενος ὑπὸ τῶν τετρακοσίων οὐδενὸς ὄνομα τοῦ κελεύσαντος εἶπεν οὐδὲ ἄλλο τι ἢ ὅτι εἶδείη πολλοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐς τοῦ περιπολάρχου καὶ ἄλλοσε κατ' οἰκίας ξυνιόντας.

²⁰² Tak Micheli (1893), 107, pozn. 1; Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 101; Sadl (1910), 15, pozn. 1; Rhodes (1981), 410; Kagan (1987), 166-167, pozn. 33. Heitsch (2007), 112, pozn. 117, a 141, nepřesvědčivě spekuloval, že Thúkýdidés tyto podmínky neznal.

²⁰³ Tak Köhler (1895), 463, pozn. 1; Busolt (1904), 1491, pozn. 1; Siegmund (1909), 10-11, pozn. 2; Ledl (1910), 41; Caspari (1913), 14; Mathieu (1915), 85-86; Hackl (1959), 65 (zvažující, že by mohlo jít i o nepřesný popis poselstva k Ágidovi). Za přesnou aristotelskou zprávu prohlásil Sartori (1951), 62-63, a problém v ní zřejmě nespátřují ani Levi (1968), 321-322, a Heftner (2001), 250 s pozn. 163.

²⁰⁴ Tak Busolt (1904), 1503. Andrewes (HCT V), 307 a 309, to vnímal jako odkaz na kritiku na zasedáních čtyř set; srov. však Kagan (1987), 193, pozn. 15.

Poté si na Frýnicha, jenž se vrátil z vyjednávání v Lakedaimonu, na agoře plné lidí počíhal jeden z peripolů²⁰⁵ a probodl ho. Frýnichos ušel několik kroků od radnice a znenadání zemřel. Pachatel uprchl, ale jeho komplic z Argu byl zatčen a pod dohledem čtyř set mučen. Neprozradil jméno toho, kdo dal k vraždě pokyn, ani nic jiného krom toho, že ví o mnoha lidech, kteří se scházeli v úřadovně velitele peripolů i jinde po soukromých domech.

Podle názoru některých badatelů měla Frýnichova vražda Thúkýdidovým čtenářům připomenout zavraždění Hipparcha; Thúkýdidés podle nich záměrně vylíčil Frýnicha coby tyrana.²⁰⁶ K vraždě Hipparcha ovšem došlo u Leókoreia (THUC. VI,57,3), tedy v Kerameiku (HARPOCR. Λ 16), nikoli na agoře, a prohlásit Frýnicha za nejvýznamnějšího oligarchu v Thúkýdidově narativu je dosti nepřesné.²⁰⁷

Thúkýdidés nejeví žádné známky pochybností o správnosti své verze,²⁰⁸ přesto jsou s ním zprávy ostatních pramenů v zásadním rozporu. Nejvýznamnější z nich je dekret s poctami pro Frýnichovy vrahy (IG I³ 102).

Tento dekret po záhlaví, umožňujícím jeho dataci do jara 409,²⁰⁹ obsahuje tři části: **1)** Erasinidův návrh, aby byl Thrasybúlos o slavnosti Dionýsií pochválen a oceněn zlatým věncem za blíže nespecifikované zásluhy o athénský lid (ř. 5-14).²¹⁰ **2)** Následuje Diokleův návrh. Dioklés navrhl udělit Thrasybúlovi občanství, potvrdit dřívější usnesení lidu o něm a pověřit pět členů rady výběrem pozemku pro Thrasybúla (ř. 14-25). Poté (ř. 25-36) doporučil menší pocty pro ty, kteří prospěli lidu při téže příležitosti jako Thrasybúlos (jména, kterých bylo původně zřejmě sedm, jsou zčásti poškozena; v úplnosti jsou dochována jména Agorata, Komóna, Síma a Filína). Tyto pocty zahrnovaly titul dobrodinců athénskému lidu, právo vlastnit nemovitosti a právo na ochranu u rady pěti set. Diokleův návrh končil ustanovením, aby rada mohla navrhnout ještě další pocty

²⁰⁵ K této součásti athénskému vojska, zřejmě pověřené ostrahou hranic (srov. ARIST. *Av.* 1177; EUP. zl. 340 PCG), srov. Busolt&Swoboda (1926), 1195, pozn. 2; Hommel (1937); Kent (1941), 348-349; Gomme (HCT III), 529; Bleicken (2002 [1994]), 142.

²⁰⁶ Tak R. Osborne (2003), 258, což rozvádí J. L. Shear (2011), 28-29 a 66.

²⁰⁷ Srov. Nývlt (2013d), 527.

²⁰⁸ *Pace* Hornblower (2008), 1019.

²⁰⁹ Srov. **2.7.1.**

²¹⁰ Na vyhýbavost dekretu upozornili Bearzot (1981), 290, M. J. Osborne (1982), 21, a J. L. Shear (2011), 67.

pro tyto muže (ř. 36-38). 3) Nápis uzavírá Eudikův návrh (ř. 38-47, následuje *vacat*) předepisující radě, aby vyšetřila ty, kteří dali úplatky kvůli dřívějšímu usnesení ve prospěch Apollodóra.

Údaje tohoto dekretu nám umožňují pochopit informace z děl dvou řečníků.

Prvním je Lýsiás, který se v *Obžalobě Agorata* snaží popřít podíl obžalovaného na vraždě slavného oligarchy (Lys. XIII,70-72). Lýsiás tvrdí, že atentát na Frýnicha společně připravili Thrasybúlos z Kalydónu a Apollodóros z Megar, ránu oligarchovi zasadil Thrasybúlos, zatímco Apollodóros se ho ani nedotkl, a pak oba uprchli pryč (Lys. XIII,71: Φρυνίχῳ γάρ, ὧ ἄνδρες δικασταί, κοινῆ θρασύβουλός τε ὁ Καλυδώνιος καὶ Ἀπολλόδωρος ὁ Μεγαρεὺς ἐπεβούλευσαν· ἐπειδὴ δὲ ἐπετυχέτην αὐτῷ βαδίζοντι, ὁ μὲν θρασύβουλος τύπτει τὸν Φρύνιχον καὶ καταβάλλει πατάξας, ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος οὐχ ἤψατο· ἀλλ' ἐν τούτῳ κραυγὴ γίγνεται καὶ ὥχοντο φεύγοντες). Pokud Apollodóros skutečně byl Thrasybúlovým komplicem, ale Frýnichovi žádnou ránu nezasadil, bylo by jasné, proč o Apollodórově podílu na vraždě panovaly větší pochybnosti než o Thrasybúlově, což dokládá IG I³ 102, ř. 40.²¹¹

Lýsiás nechává dvakrát citovat dekrety, z nichž první přiznával občanství Apollodórovi a Thrasybúlovi²¹² a druhý dokládal korupci spjatou s odměnami pro Frýnichovy vrahy.

První dekret mohl být buď schválen dříve než IG I³ 102 (pak by byl totožný s dřívějším dekretem, o němž se zmínil Dioklés v IG I³ 102, ř. 17-18, a Eudikos v IG I³ 102, ř. 39-40),²¹³ nebo až po provedení šetření nařízených Eudikovým dodatkem. Druhá možnost se mi zdá pravděpodobnější.²¹⁴ Druhý dekret, citovaný

²¹¹ Srov. Bearzot (1981), 293, pozn. 12; Heftner (2001), 267-268.

²¹² Röhl (1876), 381, navrhl v Lys. XIII,72 dvakrát vyškrtnou slova {καὶ Ἀπολλόδωρον}, což by umožnilo ztotožnit Lýsiou citovaný dekret s IG I³ 102. Následují ho Gernet&Bizos (1924), 208, a Todd (2007), 516, pozn. 8; srov. však Bearzot (1981), 294, a (1997a), 317, Carey (2007), 142.

²¹³ Valeton (1908), 489-490, vztahoval řádky 17-18 na Démofantovo usnesení, M. J. Osborne (1982), 18, pozn. 26, ř. 17-18 i 39-40 Erasinidův návrh. Ani jedna teze mne nepřesvědčuje.

²¹⁴ Pro první možnost srov. Busolt (1904), 1503-1504, pozn. 5; Schweizer (1936), 77; Bearzot (1981), 297; M. J. Osborne (1982), 18-19; Bearzot (1997a), 316 a 318; pro druhou Grossi (1984), 15-16 a 71; Volonaki (1998), 15 a 136; Piovan (2012), 117; a

Lýsiou v souvislosti s podezřením na uplácení, by mohl být Eudikův dodatek (IG I³ 102, ř. 38-47), ačkoli ten Agorata nezmiňuje, anebo opět dekret přijatý po provedení šetření Eudikovým dodatkem nařízených.²¹⁵

Jak jsme viděli, Thúkýdídés neuvádí jméno vraha, jen tvrdí, že šlo o jednoho z *peripolů* a že měl komplice z Argu, jehož jméno historik též neuvádí. Rozpor mezi Thúkýdidem a Lýsiou by tak bylo možno vysvětlit za předpokladu, že Thúkýdidem zmíněný *peripolos*, který zavraždil Frýnicha, byl Thrasybúlos (a že tedy *peripolové* nemuseli být athénskými občany, což vůbec není jisté),²¹⁶ zatímco Apollodóros byl jedním z většího počtu jeho kompliců a podařilo se mu uprchnout²¹⁷ a Thúkýdidem zmíněný Argejec mučení podlehl.²¹⁸

podobně Andrewes (HCT V), 310. Avery (1959), 256-257, pozn. 42, nepřesvědčivě ztotožnil první dekret s IG I³ 102, ř. 1-38.

Pace Bearzot (1981), 296, a (1997a), 319-320, již následuje Heftner (2001), 267, nevidím důvod pochybovat o tom, že i Apollodórovi bylo uděleno občanství (Todd (2007), 516, prohlašuje odpověď za nejistou); na oficiální uznání Apollodórových zásluh ukazuje i fakt, že mu byla věnována půda konfiskovaná Peisandrovi, srov. LYS. VII,4.

²¹⁵ Pro první možnost se vyslovili např. Valeton (1908), 482, Lenschau (1941b), 910-911, Avery (1959), 256-257, pozn. 42, M. J. Osborne (1982), 18-19, a Volonaki (1998), 15 a 138-139, a zvažuje ji Todd (2007), 516, pozn. 8, a snad Busolt (1904), 1503-1504, pozn. 5; druhou zastávali Andrewes (HCT V), 310; Bearzot (1981), 295 a 302; Grossi (1984), 72; Bearzot (1997a), 317-320; Heftner (2001), 267; Piovan (2012), 117-118.

²¹⁶ Ve 4. století byli *peripolyathénští* občané, srov. např. AESCH. II,176. Proto Valeton (1908), 484, Classen&Steup (1922), 230-231, Andrewes (HCT V), 310-311, Pesely (1983), 137, Carey (1989), 121, Hornblower (1996), 234-235 s odkazy, a Todd (2007), 515, věří, že podle Thúkýdida byl Frýnichův vrah athénským občanem (srov. též Bleicken (2002 [1994]), 142). Zato Gilbert (1877), 320, Busolt&Swoboda (1926), 1195, pozn. 2, Hommel (1937), 852, Ploeg (1948), 89, pozn. 232, Avery (1959), 195 a 323, Pélékidis (1962), 36, Bearzot (1997a), 318, a Munn (2000), 147, věří, že v době vraždy Frýnicha byli *peripoly* zahraniční žoldníci, většinou kvůli přesvědčení, že Thrasybúlos byl jedním z *peripolů*. Avery (1959), 256-257, pozn. 40, věřil, že na stéle jmenovaní spolupachatelé byli *peripolové*, Pečírka (1966), 21, navrhl, že šlo o metoiky, což se nemuselo vylučovat.

²¹⁷ Toto řešení volí Busolt (1904), 1503-1504, pozn. 5; Ploeg (1948), 89, pozn. 232; Sartori (1957), 123; Avery (1959), 256-257.

Micheli (1893), 108-109, sice považoval Thrasybúla za Thúkýdidem zmíněného *peripola*, ale spatřoval mezi Lýsiou a Thúkýdidem rozpor co do Apollodórovy vlasti. Valeton (1908), 485, nepovažoval Thrasybúla za jednoho z *peripolů*, věřil však, že Apollodóros byl jedním z více kompliců. Schweizer (1936), 76-77, a Lenschau (1941b), 910, věřili, že se Thúkýdídés zmýlil ve věci Apollodórova původu. Bearzot (1981), 299, považovala Thrasybúla za *peripola*, ale Thúkýdídés dle ní mlčky popíral Apollodórovův podíl na vraždě. M. J. Osborne (1982), 19, věřil, že mezi Thúkýdidem a Lýsiou je rozpor co do identity i národnosti pachatelů.

Druhým řečníkem zmiňujícím Frýnichovu vraždu je Lykúrgos, který uvádí Frýnicha jako jednoho ze zrádců, kteří byli v minulosti exemplárně potrestáni. Podle něj Frýnicha v noci zabili u studny mezi vrbovými proutky²¹⁹ Apollodóros a Thrasybúlos, Frýnichovi přátelé je dopadli a odvedli do vězení (LYC. I,112: Φρυνίχου γὰρ ἀποσφαγέντος νύκτωρ παρὰ τὴν κρήνην τὴν ἐν τοῖς οἰσούοις ὑπὸ Ἀπολλοδώρου καὶ Θρασυβούλου, καὶ τούτων ληφθέντων καὶ εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀποτεθέντων ὑπὸ τῶν τοῦ Φρυνίχου φίλων). Lid později vězně osvobodil a shledal Frýnicha vinným ze zrady.²²⁰

Lykúrgos se shoduje s Lýsiou na jménech atentátníků, na rozdíl od něj však nerozlišuje mezi zásluhami obou mužů, což je nejspíše důsledkem větší stručnosti Lykúrgovy zprávy. Lykúrgovo tvrzení, že byli Thrasybúlos a Apollodóros uvězněni, lze s Thúkýdidovou a Lýsiovou zprávou uvést v soulad jen za předpokladu, že oba uprchli z místa činu, ale přihlásili se k němu záhy po pádu čtyř set, kdy ještě moc oligarchů nebyla zcela zlomena, a proto je oligarchové nakrátko uvěznili.²²¹

Tuto rekonstrukci nelze vyloučit, ale málo pravděpodobnou ji činí nejhůře překlenutelný rozpor mezi Lykúrgem a Thúkýdidem, který se týká času vraždy: agora v noci (LYC. I,112) nemohla být plná lidí (THUC. VIII,92,2).²²² Řečník se s historikem možná neshoduje ani na místě činu: Lykúrgova „studna u vrbových

²¹⁸ Tak Valetton (1908), 485-486, jež následují Classen&Steup (1922), 231, Andrewes (HCT V), 310, a Bearzot (1981), 299; *contra* nepřesvědčivě Schweizer (1936), 76.

²¹⁹ Slovo οἰσουον se jinde v klasické řečtině nenachází; teze, že jde o vrbový prut, je založena na POLL. VII,176. LSJ s. v. navrhuje výklad „na košíkářském trhu“, snad ve snaze zmenšit rozpory mezi Lykúrgovou a Thúkýdidovou versí. Jiní autoři dávají přednost výkladu „mezi vrbami“ : srov. Lenschau (1941b), 909; Malcovati (1966), 139; Heftner (2001), 265; J. L. Shear (2011), 66.

²²⁰ Srov. **6.4** s pozn. 303.

²²¹ Tak Lenschau (1941b), 909-910, Avery (1959), 258, pozn. 49, a 260-261, a opatrně M. H. Hansen (1976), 125-126 (srov. zvl. pozn. 3), zatímco Busolt (1904), 1503-1504, pozn. 5, nebo Valetton (1908), 486-487, pozn. 1, prohlásili Lykúrgovo tvrzení za omyl. Lykúrgovu versi odmítají i Bearzot (1981), 300, Grossi (1984), 74-75, a Canfora (2011), 302-305.

²²² Pace Gilbert (1877), 321 s pozn. 29, a Heftner (2001), 266-267; srov. Valetton (1908), 486-487, pozn. 1, a Grossi (1984), 73. Classen&Steup (1922), 231, a Ploeg (1948), 88, pozn. 231, předpokládají, že k činu došlo dopoledne, což zvažuje i Andrewes (HCT V), 3112. Valetton (1908), 486-487, pozn. 1, a Lenschau (1941b), 909-910, tvrdili, že k činu došlo v poledne.

proutků“ by se mohla nacházet na agoře nedaleko radnice, ale není to jisté.²²³ Není jasné, jak mohlo k omylům v kterémkoli prameni dojít, ale platí, že Thúkýdidovi na zjištění pravdy záleželo více než Lykúrgovi a že k tomu měl i lepší možnosti. Nemyslím totiž, že je Thúkýdidova verze identity Frýnichových vrahů založena na prvních neověřených zprávách a že by ji historik přepracoval, kdyby měl přístup k oficiálním dokumentům.²²⁴ Thúkýdidés ale mohl být sveden k omylu svým přesvědčením o nízké kvalitě vyšetřování v Athénách (srov. THUC. VI,60,2). Na druhou stranu může být oficiální verze událostí pokřivená pozdějšími snahami mnoha lidí získat od athénskému státu pocty náležející obráncům demokracie. Na otázku, do jaké míry je Thúkýdidova verze totožná s oficiální athénskou verzí a která z těchto dvou je přesnější, tak podle mého názoru nelze odpovědět s jistotou.

Rozhodnutí nepomáhá Plútarchova zpráva o vraždě (*Alc.* 25,14), převzatá od Thúkýdida, jehož zprávu Plútarchos rozšířil o chybnou dedukci z THUC. VIII,92,5, že Frýnicha zavraždil velitel *peripolů* v Múnýchii Hermón.²²⁵ Není ani jisté, zda byl Hermón totožný s velitelem *peripolů*, jež zmiňuje Thúkýdidés ve shrnutí výpovědi Argejce zajatého čtyřmi sty.²²⁶

²²³ Srov. Valeton (1908), 486-487, pozn. 1, Ploeg (1948), 88, pozn. 231, Volonaki (1998), 135, a Heftner (2001), 266 s pozn. 221 s odkazy.

²²⁴ *Pace* Gilbert (1877), 321-323; Valeton (1908), 484-485; Kunle (1909), 76; Classen&Steup (1922), 231; Lenschau (1941b), 910; Avery (1959), 257; Pečírka (1966), 20-21, pozn. 7; Grayson (1972), 67, pozn. 5; Andrewes (HCT V), 311-312; M. J. Osborne (1982), 19-20; Grossi (1984), 52; Volonaki (1998), 134. *Contra* Carey (1989), 121-122; Erbse (1989), 23-24; Hornblower (2008), 1019-1021. Thúkýdidovy verze se přidržují např. Grote (1859b), 66; E. Meyer (1902), 597; Busolt (1904), 1504n; Beloch (1914), 388; Ploeg (1948), 88-89; McCoy (1970), 86; Kagan (1987), 193; Munn (2000), 147; Canfora (2011), 298-305. Pesely (1983), 136-138, věřil, že se Thúkýdidés zmýlil, protože příliš věřil svému zdroji, snad Hermónovi (srov. násl. pozn.).

²²⁵ K Hermónovi srov. PA 5.170; Avery (1959), 192-196; PAA 422.020.

K chybě Plútarcha nebo jeho zdroje srov. Gilbert (1877), 321, pozn. 27; E. Meyer (1902), 597; Busolt (1904), 1503-1504, pozn. 5; Classen&Steup (1922), 230-231; Lenschau (1941b), 909; Ploeg (1948), 89, pozn. 232; Avery (1959), 193-194 a 255; Andrewes (HCT V), 309; Grossi (1984), 91-92; Heftner (2001), 267. Za spolehlivý Plútarchův údaj prohlašuje Canfora (2011), 301.

²²⁶ Pro tuto identifikaci srov. Hommel (1937), 852; Avery (1959), 192 a 323; *contra* Classen&Steup (1922), 233; Sartori (1957), 124; Andrewes (HCT V), 311; Heftner (2001), 268-269 s pozn. 234.

At' Frýnicha probodl kdokoli, lze spekulovat, zda za ním nestála nějaká politická síla. Lze spekulovat o Alkibiadovi, athénských demokratech i umírněných oligarších,²²⁷ ale na přesvědčivou odpověď máme příliš málo indicií, které jsou navíc příliš protichůdné.

Vyšetřování zločinu se chopila sama rada čtyř set, vybavená pravomocemi přesahujícími obvyklé možnosti athénských rad.²²⁸ Každopádně toto vyšetřování nevedlo k odhalení pachatelů a nenásledovaly ani žádné necílené, zastrášující represe, což jasně dokazovalo nejistotu a bezradnost režimu.²²⁹ To umírněné oligarchy povzbudilo k další akci možná stejně jako samotná vražda (THUC. VIII,92,2: τότε δὴ οὐδενὸς γεγενημένου ἀπ' αὐτοῦ νεωτέρου καὶ ὁ Θηραμένης ἤδη θρασύτερον καὶ Ἀριστοκράτης καὶ ὅσοι ἄλλοι τῶν τετρακοσίων αὐτῶν καὶ τῶν ἔξωθεν ἦσαν ὁμογνώμονες ἦσαν ἐπὶ τὰ πράγματα).

6.3.4 Vzpoura hoplítů

Čekali bychom, že Thúkýdidés ihned přikročí k líčení „akce“, k níž se umírnění oligarchové chystali (VIII,92,2: ἦσαν ἐπὶ τὰ πράγματα). Místo toho Thúkýdidés zmíní útok spartských lodí na Aigínu na přelomu srpna a září,²³⁰ který přiměl Thérámena k dalšímu proslovu o nebezpečí, že radikálové zradí Athény, zakončenému slovy, že „již není možné déle otálet“ (THUC. VIII,92,3: οὐκ ἔφη ὁ Θηραμένης εἰκὸς εἶναι ἐπ' Εὐβοίαν πλεούσας αὐτὰς ἐς Αἴγινα κατακολπίσαι καὶ πάλιν ἐν Ἐπιδαύρῳ ὀρμεῖν, εἰ μὴ παρακληθεῖσαι ἤκοιεν ἐφ' οἷσπερ καὶ αὐτὸς αἰεὶ κατηγορεῖ· οὐκέτι οὖν οἷόν τε εἶναι ἡσυχάζειν). Následuje „mnoho buřičských prohlášení a pojetí mnoha dalších podezření“, po nichž teprve umírnění „zahájili činnost“ (THUC. VIII,92,4: τέλος δὲ πολλῶν καὶ στασιωτικῶν λόγων καὶ ὑποψιῶν

²²⁷ Pro první návrh srov. Sartori (1957), 124, Munn (2000), 213, a snad Piovan (2011), 158; pro druhý Calhoun (1913), 110; pro třetí Busolt (1904), 1503-1504 s pozn. 1 na s. 1504; Sartori (1957), 123-124, Avery (1959), 261, Grossi (1984), 14 a (opatrněji) 50-51 a 101, Bearzot (1997a), 314 a 318, Heftner (2001), 268-269, a (2005), 102, a Canfora (2011), 260.

²²⁸ K mimořádným vyšetřovacím pravomocem rady při vyšetřování srov. výše **5.4.2.8.**

²²⁹ To správně zdůrazňují Micheli (1893), 109, Andrewes (HCT V), 311, a (1992b), 479, a Heftner (2001), 269-270.

²³⁰ Pro tuto dataci srov. E. Meyer (1902), 596-597.

προσγενομένων καὶ ἔργῳ ἤδη ἤπτοντο τῶν πραγμάτων). Je těžké zbavit se dojmu, že podle Thúkýdidova názoru umírnění se svou vzpourou zbytečně otáleli.²³¹ Vzhledem k podrobnosti Thúkýdidova narativu je paradoxní, že nevíme, co bylo příslovečnou poslední kapkou, pro nás skrytou v „mnoha dalších podezřeních“.

Thúkýdidův popis následného dění neumožňuje s jistotou rozhodnout, zda jde o projev „činnosti“ umírněných (THUC. VIII,92,4-5):

92/ ... [4] ... οἱ γὰρ ἐν τῷ Πειραιεῖ τὸ τῆς Ἡετιωνείας τεῖχος ὀπλῖται οἰκοδομοῦντες, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀριστοκράτης ἦν ταξιαρχῶν καὶ τὴν ἑαυτοῦ φυλὴν ἔχων, ξυλλαμβάνουσιν Ἀλεξικλέα στρατηγὸν ὄντα ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς ἐταίρους τετραμμένον, καὶ ἐς οἰκίαν ἀγαγόντες εἴρξαν. [5] ξυνεπελάβοντο δὲ αὐτοῖς ἅμα καὶ ἄλλοι καὶ Ἑρμῶν τις τῶν περιπόλων τῶν Μουνυχίασι τεταγμένων ἀρχων· τὸ δὲ μέγιστον, τῶν ὀπλιτῶν τὸ στίφος ταῦτα ἐβούλετο.

92/ ... (4) ... *Těžkooděnci budující opevnění na Éetióneii v Peiraieiu, mezi nimiž byl jako taxiarchos své fýly Aristokratés, zajali Alexikleá, oligarchického stratéga velice oddaného členům klubů, odvedli jej do domu a střežili. (5) Pomáhal jim v tom kromě jiných i velitel peripolů v Múnynchii, jakýsi Hermón, ale nejdůležitější byla podpora velkého množství těžkooděnců.*

Z tohoto popisu nevyplývá, že Thérámenés s Aristokratem zorganizovali zajetí stratéga Alexikleá;²³² Aristokratés je jen jedním z hoplítů, kteří jej zajali.²³³ Je tedy možné, že se Aristokratés a Thérámenés jen ochotně zapojili do událostí, které se odvíjely bez jejich kontroly?²³⁴ Thúkýdidem použité slovo στίφος („velké

²³¹ McCoy (1997), 183, to pokládal za projev neochoty hoplítů naslouchat mladému stratégovi. Ale podmětem ἦσαν ἐπὶ τὰ πράγματα (THUC. VIII,92,2) a ἤπτοντο τῶν πραγμάτων (THUC. VIII,92,4) jsou umírnění oligarchové, ne hoplité.

²³² PA 535; PAA 120.295.

²³³ Andrewes (HCT V), 311, dokonce pochyboval, že se Aristokratés do akce zapojil, Thúkýdidés (VIII,92,4) to však naznačuje dosti jasně: οἱ γὰρ ... ὀπλῖται ..., ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀριστοκράτης ἦν ..., ξυλλαμβάνουσιν Ἀλεξικλέα.

²³⁴ Názor, že vzpoura byla předem připravená, zastávali Gilbert (1877), 323; Micheli (1893), 109-110; Köhler (1895), 463; Busolt (1904), 1505; Ferguson (1927), 337; Hignett (1952), 278; Avery (1959), 325; McCoy (1970), 86-87; Kagan (1987), 193-196; Welwei (1999), 225. Opačný názor měli Koerner (1975), 410; Andrewes (HCT V), 311; Bleckmann (1998), 371; Heftner (2001), 274-276. Srov. též poznámky k Lys. XII,66 níže v této kapitole.

množství“) podle mého názoru nedokazuje, že se do vzpoury nezapojili důstojníci.²³⁵

Následuje Thúkýdidův popis dění v radnici poté, co tam právě při zasedání rady čtyř set dorazila zpráva o vzpouře (THUC. VIII,92,6):

92/ ... [6] ὡς δὲ ἐσηγγέλθη τοῖς τετρακοσίοις (ἔτυχον δὲ ἐν τῷ βουλευτηρίῳ ξυγκαθήμενοι), εὐθύς, {πλήν}²³⁶ ὅσοις μὴ βουλομένοις ταῦτ' ἦν, ἐτοῖμοι ἦσαν ἐς τὰ ὄπλα ἰέναι καὶ τῷ Θηραμένει καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ ἠπειλοῦν. ὁ δὲ ἀπολογούμενος ἐτοῖμος ἔφη εἶναι ξυναφαιρησόμενος ἰέναι ἤδη. καὶ παραλαβὼν ἓνα τῶν στρατηγῶν ὃς ἦν αὐτῷ ὁμογνώμων ἐχώρει ἐς τὸν Πειραιᾶ· ἐβοήθει δὲ καὶ Ἀρίσταρχος καὶ τῶν ἰππέων νεανίσκοι.

(6) Jakmile se to doneslo čtyřem stům, kteří právě zasedali v radnici, všichni, kteří s těmito událostmi nesouhlasili, byli odhodláni uchýlit se ke zbraním a vyhrožovali Thérámenovi a jeho sympatizantům. On se hájil a prohlásil, že je ochoten hned jít spolu s ostatními vyjednat Alexikleovo propuštění. Vzal s sebou jednoho ze stratégů, který byl na jeho straně, a odešel do Peiraiea pod ochranou Aristarcha a mladých jezdců.

Thérámenés se zjevně octl ve velice nebezpečné situaci, proto se zdá pravděpodobnější, že o načasování vzpoury nevěděl a že jej i Aristokrata zaskočila. Na druhou stranu je možné, že vše bylo součástí odvážného a rafinovaného plánu, jak dostat Thérámena bezpečně z radnice spolu se sympatizujícím stratégem²³⁷ a jak odvedením Aristarcha a mladých jezdců²³⁸ do Peiraiea dále oslabit odpůrce umírněných. Thérámenés by musel předem vědět, že mu bude dovoleno vyjednávat s povstalci, což nelze vyloučit.²³⁹

Následující dvě souvětí (THUC. VIII,92,7-8) líčí chaos a neklid ve městě i v Peiraieu. Thúkýdidés zmiňuje muže, kteří se chystali chopit zbraní, a zřejmě mezi nimi nebyli jen členové čtyř set, ale i někteří hoplité, později potrestaní

²³⁵ Pace Andrewes (HCT V), 311.

²³⁶ {πλήν} Hasse, *om. Π¹ in lac. ut vid.*; vynechání tohoto slova podporují též Hude (1901), 284, Classen&Steup (1922), 234-235, Weil (1972), 78, Andrewes (HCT V), 312, Maurer (1995), 101, Alberti (2000), 293, a Hornblower (2008), 1021, ne však H. S. Jones&Powell (1942).

²³⁷ Busolt (1904), 1466, pozn. 3, spekoval, že jím mohl být Thýmocharés, a následuje ho Kagan (1987), 198 s pozn. 31.

²³⁸ Lintott (1982), 142, je nepřesvědčivě ztotožňuje se sto dvaceti mladíky, kteří se podíleli na obsazení radnice při nástupu čtyř set.

²³⁹ Tento scénář snad předpokládají Kagan (1987), 195, a Heitsch (2007), 149, a uvažoval o něm již Pesely (1983), 139.

ztrátou některých občanských práv (srov. AND. I,75 a AR. *Ran.* 692-694). V tomto líčení se objevují Thúkýdidova oblíbená témata: zveličování nebezpečí ústními zprávami, iracionální jednání davu a jeho uklidnění umírněnými vůdci. Zde se této role překvapivě zhostí cizinec, athénský *proxenos* Thúkýdidés z Farsálu, který není odjinud znám, s výjimkou seznamu dějepiscových jmenovců v MARCELL. *Vit. Thuc.* 28.²⁴⁰

Thúkýdidův popis dění v Peiraieu po Thérámenově příchodu je třeba ocitovat v úplnosti (THUC. VIII,92,9-10):

92/ ... [9] καὶ ὁ μὲν Θηραμένης ἐλθὼν ἐς τὸν Πειραιᾶ (ἦν δὲ καὶ αὐτὸς στρατηγός), ὅσον καὶ ἀπὸ βοῆς ἔνεκα, ὠργίζετο τοῖς ὀπλίταις· ὁ δὲ Ἀρίσταρχος καὶ οἱ ἐναντίοι τῷ ἀληθεῖ²⁴¹ ἐχαλέπαινον. [10] οἱ δὲ ὀπλίται ὁμόσε τε ἐχώρουν οἱ πλεῖστοι τῷ ἔργῳ καὶ οὐ μετεμέλοντο, καὶ τὸν Θηραμένην ἠρώτων εἰ δοκεῖ αὐτῷ ἐπ' ἀγαθῷ τὸ τεῖχος οἰκοδομεῖσθαι καὶ εἰ ἄμεινον εἶναι καθαιρεθῆναι. ὁ δὲ, εἴπερ καὶ ἐκείνοις δοκεῖ καθαιρεῖν, καὶ ἑαυτῷ ἔφη ξυνδοκεῖν. καὶ ἐντεῦθεν εὐθύς ἀναβάντες οἱ τε ὀπλίται καὶ πολλοὶ τῶν ἐκ τοῦ Πειραιῶς ἀνθρώπων κατέσκαπτον τὸ τεῖχος.

92/ ... (9) Thérámenés, který byl také stratégem, po příchodu do Peiraiea na těžkooděnce křičel, jako by byl rozružen, zatímco Aristarchos a odpůrci lidu byli skutečně rozběsněni. (10) K dílu se shromáždila většina těžkooděnců a nepřestávali s ním.²⁴² Ptali se Théráména, zda je podle jeho názoru opevnění budováno s dobrým úmyslem a zda by nebylo lepší je strhnout. Odpověděl, že pokud považují za nejlepší ho zbořit, on s nimi souhlasí. Hned nato vystoupili těžkooděnci s mnoha lidmi z Peiraiea na hradbu a začali ji bořit.

Zde konečně nacházíme klíčový náznak toho, že převrat byl připraven předem: Thúkýdidés věřil, že Thérámenův hněv na hoplity byl jen předstíraný (THUC. VIII,92,9).²⁴³ Pokud by Théráména neplánované povstání uvedlo v ohrožení života během zasedání čtyř set, byl by jeho hněv skutečný a jeho následný souhlas by byl spíše rezignací tváří v tvář nevyhnutelnému. Jelikož však byl jeho hněv jen

²⁴⁰ Na základě informací z MARCELL. *Vit. Thuc.* 28 (citující Polemónovo dílo *O Akropolis*) se spekuluje, že mohl být příbuzným Menóna známého z platónských dialogů, srov. E. Meyer (1902), 597; Andrewes (HCT V), 312-313; Hornblower (2008), 1022; pro další odkazy Piccirilli (1985), 111.

²⁴¹ ἀληθεῖ ΠΙ²ΠΙ³ (*re vera* Valla); πλήθει *codd.* První možnost preferují Classen&Steup (1922), 236-237; Andrewes (HCT V), 313; Weil (1972), 79; Alberti (2000), 293; druhou Hude (1901), 285.

²⁴² *Pace* Andrewes (HCT V), vztahují ἔργον na boření zdi, ne na odpor proti snaze zastavit povstání hoplitů.

²⁴³ Tento význam fráze ὅσον καὶ ἀπὸ βοῆς ἔνεκα potvrzuje XEN. *Hell.* II,4,31, srov. Classen&Steup (1922), 236; Andrewes (HCT V), 313; Heftner (2001), 274.

předstíraný, celá vzpoura zřejmě byla Thérámenem a Aristokratem dlouho připravovanou „akcí“. Vyhýbavost jeho odpovědi na dotaz hoplítů se zdá naznačovat, že byl revoltou zaskočen,²⁴⁴ ale mohla být způsobena přítomností Aristarcha a jeho mladých jezdců.²⁴⁵ Nevíme, co se s členy Thérámenova doprovodu stalo po jeho zapojení do vzpoury.

Thúkýdidés zakončuje svůj popis dne vzpoury popisem propagandistické stránky převratu (THUC. VIII,92,11):

92/ ... [11] ἦν δὲ πρὸς τὸν ὄχλον ἡ παράκλησις ὡς χρῆ, ὅστις τοὺς πεντακισχιλίους βούλεται ἄρχειν ἀντὶ τῶν τετρακοσίων, ἰέναι ἐπὶ τὸ ἔργον. ἐπεκρύπτοντο γὰρ ὁμῶς ἔτι τῶν πεντακισχιλίων τῷ ὀνόματι, μὴ ἀντικρυς δῆμον ὅστις βούλεται ἄρχειν ὀνομάζειν, φοβούμενοι μὴ τῷ ὄντι ὥσι καὶ πρὸς τινα εἰπὼν τίς τι ἀγνοίᾳ σφαλῆ. καὶ οἱ τετρακόσιοι διὰ τοῦτο οὐκ ἠθέλον τοὺς πεντακισχιλίους οὔτε εἶναι οὔτε μὴ ὄντας δήλους εἶναι, τὸ μὲν καταστῆσαι μετόχους τοσοῦτους ἀντικρυς ἂν δῆμον ἡγούμενοι, τὸ δ' αὖ ἀφανὲς φόβον ἐς ἀλλήλους παρέξειν.

92/ ... (11) *Na obyčejné lidi se volalo, ať jde na věc každý, kdo chce, aby vládlo pět tisíc místo čtyř set. Skrývali se totiž stále ještě za název "pět tisíc", aby nemuseli otevřeně vyhlášovat, že se může na vládě podílet každý muž z lidu. Báli se totiž, že pět tisíc ve skutečnosti existuje, takže by mohli nevědomky mluvit s někým z nich a se zlou se potázat.²⁴⁶ Z toho důvodu členové vlády čtyř set nechtěli, aby pět tisíc existovalo, ale také aby nebylo jasné, že neexistují; věřili, že dát podíl na moci tolika lidem by se vlastně rovnalo demokracii a že nejistota vzbudí vzájemné obavy.*

Tato Thúkýdidova analýza je nepřesvědčivá. Plynulo by z ní, že cílem povstání nebyla vláda pěti tisíc, ale předpřevratová demokracie, jíž se však hoplíté²⁴⁷ netroufli dovolávat otevřeně, ačkoli tak jako tak byli v otevřené vzpouře proti oligarchům. Dále vede k neuvěřitelnému závěru, že zastrašovací kampaň radikálních oligarchů měla úspěch i po třech měsících jejich vlády. Není možné, aby po tak dlouhé době, snad přes dva měsíce od přerušování práce *katalogeů*, stále

²⁴⁴ Tak Heftner (2001), 275.

²⁴⁵ Pesely (1983), 140, a McCoy (1997), 183-184, spekulovali, že se Thérámenés chtěl ujistit o rozpoložení hoplítů.

²⁴⁶ Harris (1990), 276-280, nabídl jinou interpretaci této pasáže; podle jeho názoru je podmětem ὥσι slovo δῆμος a hoplíté se obávali, aby voláním po demokracii nevzbudili podezření svých spolubojovníků. Není však jasné, jaký význam by pak mělo slovo ἀγνοίᾳ: hoplíté věděli, co chtějí.

²⁴⁷ Pace Kagan (1987), 196 s pozn. 21, souhlasím s Andrewesem (HCT V), 313, že podmětem jsou hoplíté, nikoli vůdčí umírnění oligarchové.

panovaly obavy, že pět tisíc podporovatelů vlády čtyř set reálně existuje, a prominentní členové čtyř set jako Thérámenés a Aristokratés by museli rychle rozptýlit všechny iluze v tomto směru. Thúkýdidovo tvrzení, že členové čtyř set neviděli rozdíl mezi vládou pěti tisíc a úplnou demokracií,²⁴⁸ je navíc nepřesné, jelikož ignoruje Thérámena, Aristokrata a jejich přívržence.²⁴⁹

Thúkýdidův úsudek mohl být ovlivněn obnovou plné demokracie v roce 410,²⁵⁰ jeho zálibou v odhalování rozporů mezi činy a slovy, jeho zvykem zdůrazňovat význam psychologie ve válce a jeho nelibostí vůči propagandě.

Ve skutečnosti se mnozí vzbouřenci jistě dovolávali vlády pěti tisíc proto, že byli upřímně přesvědčeni, že bude pro Athény nejlepší; další se k tomuto požadavku připojili, protože vláda pěti tisíc byla blíže plné demokracii, kterou chtěli obnovit.²⁵¹ Je zajímavé, že vrchu nabylo volání po vládě pěti tisíc, které zjevně stále mělo propagandistickou váhu; snad k tomu přispěla Alkibiadova zpráva ze Samu.²⁵²

Zatímco se následujícího dne členové čtyř set pomalu shromažďovali v radnici (THUC. VIII,93,1: τῆ δ' ὑστεραία οἱ μὲν τετρακόσιοι ἐς τὸ βουλευτήριον ὁμῶς καὶ τεθορυβημένοι ξυνελέγοντο),²⁵³ hoplité nezháleli (THUC. VIII,93,1):

93/ ... οἱ δ' ἐν τῷ Πειραιεῖ ὀπλίται τὸν τε Ἀλεξικλέα ὄν ξυνέλαβον ἀφέντες καὶ τὸ τεῖχος καθελόντες ἐς τὸ πρὸς τῆ Μουνηχία Διονυσιακὸν θέατρον

²⁴⁸ Andriolo (2004), 80, nepřesvědčivě spekuluje, že tak radikálové přesvědčovali umírněné.

²⁴⁹ Thúkýdidovo vysvětlení přijali Classen&Steup (1922), 238, Ploeg (1948), 90, Ste. Croix (1956), 9, Sealey (1967), 124, Andrewes (1992b), 480, Bleckmann (1998), 370, Welwei (1999), 226, a Zunino (1999), 86-87. *Contra* McCoy (1970), 87 a 103, pozn. 81; Gallucci (1986), 57-58; Kagan (1987), 196; Heftner (2001), 277, pozn. 255. Hornblower (2008), 1023, zdůrazňuje, že Thúkýdidés si nemohl motivací hoplítů být jist. Tím méně si tím můžeme být jisti my, ačkoli Hanson (1996), 303, může mít pravdu, že vzhledem k rychlému konci režimu pěti tisíc hoplité nejspíš většinově podporovali demokracii.

²⁵⁰ Tak Rhodes (1972b), 121, jež následuje Heftner (2001), 277.

²⁵¹ Tak též Heftner (2001), 277-278, a (2003b), 23. V podobném duchu Munn (2000), 150, uvádí, že pád čtyř set usnadnilo přesvědčení, že požadavek na ustavení vlády pěti tisíc je voláním po demokracii.

²⁵² Tak též Demont (1990), 249; Heftner (2001), 277.

²⁵³ Canfora (1999), 31, vykládá imperfektum jako projev faktu, že radnice byla běžným shromaždištěm čtyř set. Podle mého názoru tak Thúkýdidés zdůrazňuje, že trvalo dlouho, než se shromáždil potřebný počet členů rady.

ἐλθόντες καὶ θέμενοι τὰ ὄπλα ἐξεκλησίασαν, καὶ δόξαν αὐτοῖς εὐθὺς ἐχώρουν ἐς τὸ ἄστυ καὶ ἔθεντο αὖ ἐν τῷ Ἀνακίῳ τὰ ὄπλα.

93/... Těžkooděnci v Peiraieu po propuštění zajetího Alexikleia a zboření hradby přišli ozbrojení do Dionýsova divadla u Múnie a na shromáždění se rozhodli ihned vytáhnout proti městu. Zaujali pak pozici v Anakiu.

Propuštění Alexikleia (a možná i členů Thérámenova doprovodu?) na první pohled působí jako vstřícný krok vůči radikálům,²⁵⁴ ale následné rozhodnutí o tažení proti městu nenasvědčuje právě smířlivé náladě mezi hoplity. Snad tedy chtěli propuštěním stratéga dát najevo, že se vlády čtyř set nebojí, ať disponuje jakýmikoli prostředky.

Je pozoruhodné, že hoplité během jediného dne zničili hradbu budovanou několik měsíců; nejspíše jen strhli krátkou část hradeb, čímž celý fortifikační systém ztratil smysluplnost.

Thúkýdidés dodává shromáždění hoplitů legitimitu použitím slovesa ἐξεκλησίασαν. Thúkýdidés sám zdůrazňuje, že zde zmíněné Dionýsovo divadlo leželo v Múnie, nejde tedy o slavné Dionýsovo divadlo na jižním úbočí Akropole zmíněné o málo níže (VIII,93,3).²⁵⁵ Anakion se obvykle ztotožňuje s chámem Dioskúrů ležícím pod severním úpatím Akropole (PAUS. I,18,1),²⁵⁶ což by ovšem znamenalo, že vzbuřenci doepochodovali do samotného centra města, kousek od prytaneia (srov. PAUS. I,18,3). Nemohlo by tu jít o odjinud neznámý chrám Dioskúrů ve větší blízkosti Peiraiea?

Do tohoto chrámu za nimi přišli vyjednaváči čtyř set a spolu se zástupci umírněných se jim po mnoha proslovech, zahrnujících slib, že zveřejní jména pěti tisíc, z jejichž řad se budou postupně určovat členové rady čtyř set podle rozhodnutí pěti tisíc (THUC. VIII,93,2: τοὺς τε πεντακισχιλίουσ ἀποφανεῖν, καὶ ἐκ

²⁵⁴ Tak např. Cloché (1935), 89-90, a (1951), 190; Ostwald (1986), 394; Kagan (1987), 196-197. Andrewes (HCT V), 314, z něj vyvozuje, že napětí ve srovnání s předcházejícím dnem pokleslo.

²⁵⁵ Srov. Classen&Steup (1922), 239; Kolbe (1981), 94-95; Hornblower (2008), 1024.

²⁵⁶ Wachsmuth (1894); Busolt (1904), 1505 s pozn. 4; Classen&Steup (1922), 240; Wycherley (1973), 61-65; Andrewes (HCT V), 314; Pesely (1983), 516-517, pozn. 321; Lintott (1982), 143; Hornblower (2008), 1024.

τούτων ἐν μέρει ἢ ἂν τοῖς πεντακισχιλίοις δοκῆ τοὺς τετρακοσίους ἔσεσθαι),²⁵⁷ podařilo přimět hoplity k souhlasu s uspořádáním shromáždění o svornosti v Dionýsově posvátném okrsku (THUC. VIII,93,2-3).²⁵⁸ Podobně jako v případě propuštění Alexikleia se ukazuje, že zastánci smírného řešení (mezi nimiž jistě byli Thérámenés a Aristokratés) neměli situaci pevně v rukou a museli využít všechn svůj řečnický talent k tomu, aby zabránili zabíjení Athéňanů Athéňany; o tom, zda byla nabídka čtyř set upřímná, lze jen spekulovat.²⁵⁹ Nicméně těžkooděnci se rozešli, a tím vzpoura skončila.

O těchto událostech se zmiňují i další prameny. Nejstarším je Lýsiova *Obžaloba Eratosthena*, kde Lýsiás tvrdí, že Thérámenés zůstal vládě čtyř set věrný, dokud se mu dostávalo poct, ale když viděl, že Peisandros, Kallaischros a ostatní získávají větší moc než on, podpořil Aristokratovu politiku (LYS. XII,66: καὶ ἕως μὲν ἐτιμᾶτο, πιστὸν ἑαυτὸν {τῇ πόλει}²⁶⁰ παρεῖχεν· ἐπειδὴ δὲ Πείσανδρον μὲν καὶ Κάλλαισχρον καὶ ἑτέρους ἑώρα προτέρους²⁶¹ αὐτοῦ γιγνομένους, τὸ δὲ ὑμέτερον πλῆθος οὐκέτι βουλόμενον τούτων ἀκροᾶσθαι, τότε ἤδη διὰ τε τὸν πρὸς ἐκείνους φθόνον καὶ τὸ παρ' ὑμῶν δέος μετέσχε τῶν Ἀριστοκράτους ἔργων). To se obvykle vykládá jako tvrzení, že Aristokratés založil hnutí umírněných usilujících o svržení vlády čtyř set a Thérámenés se k němu přidal až později, a badatelé debatují o tom, zda je v tomto směru Lýsiovo svědectví spolehlivé.²⁶² Podle mého názoru Lýsiás prostě využil faktu, že se vzpourou začali hoplité z Aristokratovy fýly a že se k nim Thérámenés připojil až později.²⁶³

²⁵⁷ Srov. **6.1.1** a **7.2.2**. Zde je jen třeba zdůraznit, že jde o nabídku radikálů, ne o program umírněných, *pace* Stevenson (1936), 49-50.

²⁵⁸ Toto je první nepochybný doklad použití slova ὁμονοία, srov. Romilly (2005 [1972]), 157-165; Lévy (1976), 209.

²⁵⁹ Upřímnost nabídky popírá Kagan (1987), 197.

²⁶⁰ Vyškrtnl Dobree.

²⁶¹ Canter, jež následují Gernet&Bizos (1924), 173, i Carey (2007), 116; πραοτέρους X, což přijal Avezzù (1991), 92 a 140, srov. však Bearzot (1997a), 184, a Nývlt (2011), 114.

²⁶² Řečníkovo tvrzení přijali Avery (1959), 76-78, Ostwald (1986), 391-392 s pozn. 186, a Bleckmann (1998), 371, ne však Andrewes (HCT V), 240, Zunino (1999), 81, a Heftner (2001), 260, pozn. 197, správně argumentující Lýsiovou zaujatostí proti Thérámenovi.

²⁶³ Tak již Nývlt (2011), 115.

Snad roku 341/0²⁶⁴ tvrdil Epicharés, Aristokratův vzdálený příbuzný, v závěru své *Obžaloby Theokrína*, že Aristokratés „zbořil Éetióneiu, do které se Kritiovi stoupenci chystali vpustit Lakedaimoňany, zničil tu pevnost²⁶⁵ a přivedl lid zpátky do města“ ([DEM.] LVIII,66: κατασκάψας τὴν Ἡετιώνειαν, εἰς ἣν Λακεδαιμονίους ἔμελλον οἱ περὶ Κριτίαν ὑποδέχεσθαι, καθεῖλε μὲν τὸ ἐπιτείχισμα, κατήγαγε δὲ τὸν δῆμον). Není nejmenších pochyb, že je tu Aristokratův význam silně nadsazen:²⁶⁶ zboření Éetióneie je prezentováno jako jeho osobní zásluha, ne jako dílo hoplītů pod jeho vedením. Zmínky o Kritiovi a uvedení lidu zpět do města jsou zřejmě důsledkem konfuze s občanskou válkou roku 403, což dále snižuje důvěryhodnost tohoto pramene.²⁶⁷

Autora *Aristotelského státního zřízení* uvádí, že vládu čtyř set svrhli Aristokratés a Thérámenés, protože se jim nelíbilo, že členové čtyř set nepřenechali žádné pravomoce pěti tisícům ([ARIST.] *Ath.* 33,2: αἰτιώτατοι δ' ἐγένοντο τῆς καταλύσεως Ἀριστοκράτης καὶ Θηραμένης, οὐ συναρεσκόμενοι τοῖς ὑπὸ τῶν τετρακοσίων γιγνομένοις. ἅπαντα γὰρ δι' αὐτῶν ἔπραττον, οὐδὲν ἐπαναφέροντες τοῖς πεντακισχιλίοις). Podle mého názoru jde nejspíše o shrnutí Thúkýdidovy zprávy; nezdá se mi, že by tento text vyvyšoval Aristokratův význam nad Thérámenův nebo se dokonce snažil opravovat Thúkýdida.²⁶⁸ Autor také netvrdí, že jediným motivem obou umírněných bylo nastolení vlády pěti tisíc, jen na rozdíl od Thúkýdida nemluví o jejich sobecké motivaci.

²⁶⁴ Srov. např. Blass (1893), 499; Gernet (1960), 41-42; Bers (2003), 131.

²⁶⁵ Zunino (1999), 78 a 87, a Piovan (2011), 255, tvrdí, že není jasné, o jaké ἐπιτείχισμα se tu jedná, a navrhují konfuzi s Dekeleiou. Podle mého určitý člen ukazuje, že řečník měl na mysli Éetióneiu, na což by snad mohlo ukazovat i čtení rukopisu A (τό τε γιγνόμενον ἐπιτείχισμα).

²⁶⁶ To zdůrazňuje např. Heftner (2001), 275-276.

²⁶⁷ Srov. např. Hatzfeld (1951), 258, pozn. 2; Gernet (1960), 64, pozn. 3-4; R. Thomas (1989), 132-138; Bleckmann (1998), 359, pozn. 3; Bultrighini (1999), 191-194; Piovan (2011), 254-255. *Contra* nepřiliš přesvědčivě Zunino (1999), 85-88 (za nepodloženou považují i tezi Zunino (1999), 79-81, že Thúkýdídés vycházel z informací od členů Thérámenova a Aristokratova *oíku*). Anachronismus by se trochu zmenšil, kdybychom slovo δῆμον vztahovali na demokracii, ne lid jako takový.

²⁶⁸ *Pace* Sartori (1957), 121; Zunino (1999), 81.

Diodóros Sicilský veškeré zásluhy za pád čtyř připisuje Thérámenovi (XIII,38,1-2).²⁶⁹ Zcela bez jmen aktérů se obešel Iustinus (V,3,8), který velmi zhuštěně představuje odchod členů čtyř set do vyhnanství jako důsledek selhání jejich snahy dojednat mír se Spartou.

Plútarchos při diskuzi o vztahu velkých činů a významných historiků ve svém shrnutí Kratippova díla (*De gl. Ath.* 345d = CRATIPP. FGrH 64T2) zmiňuje svržení oligarchie Thérámenem (τὴν ὑπὸ Θηραμένους τῆς ὀλιγαρχίας κατάλυσιν); není však jisté, zda Kratippos prezentoval události stejně.²⁷⁰

6.3.5 Bitva u Eretrie a sesazení čtyř set

Než mohlo dojít k plánovanému shromáždění o svornosti, zaútočila spartská flotila. Agésandridás po nájezdu na Aigínu (THUC. VIII,92,3) strávil nějaký čas v Epidauru, poté přeplul do Megar a právě v den plánovaného shromáždění proplul kolem Salamíny ve směru na Euboii, což mnoho lidí považovalo za potvrzení Thérámenových varování (THUC. VIII,94,1).²⁷¹ Vyrazila za ním athénská flotila, které velel stratégos Thýmocharés (THUC. VIII,94,2-95,2).²⁷² Oproti Agésandridovým dvačtyřiceti sestávala athénská flotila jen z šestatřiceti lodí, které možná nebyly uznány za schopné plavby do Iónie a jejich posádky byly rozhodně narychlo sestavené a navíc po příjezdu na Euboii oslabené lští Eretrijských.²⁷³ Athéňané tudíž námořní bitvu u Eretrie drtivě prohráli, v důsledku čehož na spartskou stranu přešla celá Euboia s výjimkou Óreu (THUC.

²⁶⁹ Citováno a přeloženo na konci **6.3.5**.

²⁷⁰ Pro jiné využití této zprávy srov. Pesely (1983), 23-24 a 439-440, pozn. 132, s odkazy.

²⁷¹ Fakt, že se Athéňané nechali takto překvapit, Heitsch (2007), 144, správně vykládá jako zásadní chybu athénských stratégů; později to však označuje za chybu Thérámena (Heitsch (2007), 147-148), a to již tak přesvědčivé není. Konečně se Heitsch (2007), 149-150, pozn. 188, mylí, když tvrdí, že Thúkýdidés si nebyl jistý pravdou a uvádí jen domněnky. Thúkýdidés jako obvykle uvádí domněnky současníků, aniž by je komentoval.

²⁷² PA 7.406; Fiehn (1936b); PAA 518.930.

²⁷³ S tímto převratem nejspíše neměl nic společného velitel tamní athénské posádky Polystratos, *pace* Hignett (1952), 365.

VIII,95,2-7; srov. [ARIST.] *Ath.* 33,1; D. S. XIII,34,2-3).²⁷⁴ Athéňané byli zděšeni a očekávali, že spartská flotila zaútočí na Athény, k čemuž však nedošlo (THUC. VIII,96,1-5). Athéňané připravili k boji dvacet lodí (THUC. VIII,97,1)²⁷⁵ a svolali shromáždění, jež Thúkýdidés popisuje takto (THUC. VIII,97,1):

97/... οἱ Ἀθηναῖοι ... ἐκκλησίαν ξυνέλεγον, μίαν μὲν εὐθὺς τότε πρῶτον ἐς τὴν Πύκνα καλουμένην, οὐπερ²⁷⁶ καὶ ἄλλοτε εἰώθεσαν, ἐν ἧπερ καὶ τοὺς τετρακοσίους καταπαύσαντες τοῖς πεντακισχιλίοις ἐψηφίσαντο τὰ πράγματα παραδοῦναι (εἶναι δὲ αὐτῶν ὅποσοι καὶ ὄπλα²⁷⁷ παρέχονται) καὶ μισθὸν μηδένα φέρειν μηδεμιᾶ ἀρχῆ· εἰ δὲ μή, ἐπάρατον ἐποίησαντο.

97/... Athéňané ... okamžitě svolali první shromáždění na Pyknu, kde se obvykle konala předtím. Na tom ukončili vládu čtyř set a odhlasovali předání správy pěti tisícům, mezi něž měli patřit všichni muži disponující těžkou výzbrojí, a konec vyplácení jakýchkoli odměn za zastávání jakéhokoli úřadu; ten, kdo příkaz poruší, měl být proklet.

Je zjevné, že první shromáždění na Pykně jen odhlasovalo to, co bylo plánováno již pro shromáždění o svornosti před bitvou u Eretrie, která stávající vládu čtyř set spíše o pár dní prodloužila, než že by přivodila její pád; ten byl nepochybný již před bitvou.²⁷⁸

²⁷⁴ Pro podrobnosti srov. E. Meyer (1902), 598; Busolt (1904), 1507; Ferguson (1927), 337; Andrewes (HCT V), 317-320; Kagan (1987), 198-199; Welwei (1999), 226-227; Heitsch (2007), 145; Hornblower (2008), 1026-1028 (pokud mohu soudit, jím citovaný Knoepflerův článek dosud nevyšel). Beloch (1914), 390, datuje bitvu u Eretrie do začátku září. M. C. Taylor (2010), 259-260, problematicky vyčítá Athéňanům nekompetentnost.

K významu Euboie pro Athéňany srov. THUC. VIII,95,2 a 96,1, z moderní literatury zvl. Munn (2000), 147 a 394, pozn. 12.

Maele (1971), 34, správně upozornil, že vzpoura Euboie učinila Athény mnohem závislejšími na Helléspontu. Proto věřím, že současný Mindarův útok na Úžiny byl koordinován s Agésandridovým a oba sloužily uskutečnění Ágidova plánu na vyhladovění Athén a jejich následné vojenské obsazení (Mindaros mohl čekat v Mílétu i poté, co dostal zprávu o tom, že foinická flotila nemíří do Egejského moře).

²⁷⁵ Srov. k tomu Andrewes (HCT V), 323, a proti němu Lazenby (2004), 286, pozn. 44.

²⁷⁶ οὐπερ *codd.*, οἷπερ Herwerden, jež následují Classen&Steup (1922), 250-251, a Alberti (2000), 299, ne však Hude (1901), 289, H. S. Jones&Powell (1942), Weil (1972), 84.

²⁷⁷ καὶ ὄπλα **AFGM**; ὄπλα **BCEΠ**⁴⁹ *in lac., ut vid.* První verzi, kterou považují za *lectio difficilior*, přijímají Hude (1901), 289, H. S. Jones&Powell (1942), a Weil (1972), 84; druhou Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 99-100 pozn. 2; Classen&Steup (1922), 251; Wilcken (1935), 50; Alberti (2000), 299.

²⁷⁸ Pro rozdílné hodnocení srov. Busolt (1904), 1508; Beloch (1914), 390-391; Sartori (1951), 44; Koerner (1975), 410-411; Moore (1975), 265; Tritle (2010), 177; Canfora (2011), 258.

Nepanuje shoda na tom, zda se shromáždění mohli zúčastnit všichni Athéňané, nebo pouze hoplité.²⁷⁹ Usnesení shromáždění na Kolónu o předání moci pěti tisícům sice bylo v platnosti, ale jejich seznam stále nebyl pořízen, takže se shromáždění na Pykně za reprezentanty pěti tisíc nemohlo považovat. Hlavně se mi ale nezdá pravděpodobné, že by chudším Athéňanům bylo v účasti důsledně bráněno.

Na tomto shromáždění bylo nově vymezeno členství ve vládě pěti tisíc: Nyní již jejími členy nemělo být jen zhruba pět tisíc mužů „nesjchopnějších sloužit státu svými těly i penězi“ (podle [ARIST.] *Ath.* 29,5), ale všichni athénští hoplité, kterých muselo být znatelně více než pět tisíc.²⁸⁰ Tím odpadla nutnost znovu uvést v činnost nebo znovu sestavit kolegium *katalogeů*, které nejspíše zdiskreditovala jeho nečinnost za vlády pěti tisíc. Pokud byla tímto rozhodnutím thétům účast na shromáždění zapovězena,²⁸¹ bylo by nejjednodušším řešením vzniklé situace,

²⁷⁹ Pro první možnost se vyslovili Schwahn (1934), 2310; Wilcken (1935), 52-53; Ste. Croix (1956), 9; Mossé (1964), 8-9; McCoy (1970), 107; Flach (1977), 21, pozn. 71; Ostwald (1986), 397; Gallucci (1986), 59, 73-79 a 126-127; Bleckmann (1998), 373 (dle nějž nebylo formální vyloučení thétů v praxi dodržováno); Welwei (1999), 227; Heftner (2001), 281 s pozn. 9 a 304; pro druhou Ferguson (1932b), 364-365; s drobnou výhradou Vlastos (1952), 196, pozn. 20; Rhodes (1972b), 124; Andrewes (HCT V), 326, a (1992b), 480. Srov. též výše pozn. 276.

²⁸⁰ Srov. **5.4.2.9** s pozn. 433. Pro odpověď na otázku Andrewese (HCT V), 328-329, proč bylo toto těleso stále označováno za „pět tisíc“, srov. Ostwald (1986), 398, a Heftner (2001), 311-312.

²⁸¹ O tom je přesvědčeno mnoho badatelů, srov. např. E. Meyer (1902), 599 a 610-611; Busolt (1904), 1509-1510; F. D. Smith (1920), 71; Busolt&Swoboda (1926), 909; Ferguson (1927), 338, 340, 343; Wilcken (1935), 59-60; Sartori (1951), 118-119; Hignett (1952), 279-280 a 378; Vlastos (1952), 195; Fuks (1953), 86; Rhodes (1972b), 118-127; Andrewes (HCT V), 323-328; Lintott (1982), 153-154; Pesely (1983), 98 a 144-145; Ostwald (1986), 397 s pozn. 205; Kagan (1987), 203-205; Lehmann (1987), 39, pozn. 13; Harris (1990), 258; Raaflaub (1992), 34 s pozn. 90; Bleckmann (1998), 369-370; Hornblower (2008), 1034. Pro opačný názor srov. Grote (1859b), 77-79; Schwahn (1934), 2310-2311; Ste. Croix (1956); Hackl (1959), 62-63; Sealey (1967), 123-125; Donini (1969), 14-25; McCoy (1970), 105-120; Razzano Giammarco (1973), 406-407; M. H. Hansen (1975), 114, pozn. 4; Sealey (1975), zvl. 289-291; Nippel (1980), 79; Ste. Croix (1981), 605-606; Gallucci (1986), *passim*; Ruzé (1997), 508; Welwei (1999), 230 a 404-405, pozn. 303; Marcaccini (2013), 406-407; David (2014), 16 s pozn. 20. Kompromisní řešení, že některé otázky byly vyhrazeny všemu lidu včetně thétů, preferovali Fouchard (1997), 465-466, pozn. 80, a Heftner (2001), 280-306.

kdyby radní pověření kontrolou vstupu na shromáždění²⁸² dostali k dispozici seznamy hoplítů svých fýl.²⁸³

Není jisté, zda zákaz vyplácení mezd byl skutečně tak univerzální, jak jej Thúkýdidés představuje.²⁸⁴ Prokletí, kterým se hrozilo navrhovatelům obnovení vyplácení diet, ukazovalo (opodstatněné) obavy z brzkého návratu tradiční demokracie.²⁸⁵

Při této příležitosti byla též jistě zřízena nová rada. S ohledem na Alkibiadův požadavek v THUC. VIII,86,6 a na AND. I,96 (ἄρχαι χρόνος τοῦδε τοῦ ψηφίσματος ἡ βουλή οἱ πεντακόσιοι λαχόντες τῷ κυάμῳ) se zdá nejpravděpodobnější, že měla pět set volených členů,²⁸⁶ nelze však vyloučit ani jiný počet; jen číslo čtyř set mi však připadá krajně nepravděpodobné.²⁸⁷

S Thúkýdidem se tentokrát celkem bezproblémově shoduje *Athénské státní zřízení* ([ARIST.] *Ath.* 33,1):

²⁸² Ke třiceti *syllogeúm*, kteří alespoň ve 4. století kontrolovali vstup na shromáždění, srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 166-167; Busolt&Swoboda (1926), 973 s pozn. 3 a 994; Staveley (1972), 80-81; Bleicken (2002 [1994]), 202.

²⁸³ Srov. **6.1.1**, pozn. 15.

²⁸⁴ Srov. **5.4.2.5**.

²⁸⁵ Srov. Andrewes (HCT V), 330, jež následuje Hornblower (2008), 1032.

²⁸⁶ Tak např. Meyer (1902), 599-600; Busolt (1904), 1509 s pozn. 3; Hignett (1952), 279 a 378; Hackl (1959), 61; McCoy (1970), 129, pozn. 60; Koerner (1975), 411; Heitsch (1984), 118; Ostwald (1986), 398-399 s pozn. 209; Kagan (1987), 204 s pozn. 49. Za nejisté to prohlásili např. Sanctis (1976 [1930]), 529; Hatzfeld (1938), 121-122; Lenschau (1941a), 28-29; Ste. Croix (1956), 22; Jameson (1971), 566; Rhodes (1972a), 7; Rhodes (1981), 412; Heftner (2001), 307-309; Andriolo (2004), 97.

Köhler (1900), 805, Sealey (1975), 280-282, Bleckmann (1998), 364-365 s pozn. 19, a snad Heitsch (2007), 150, věřili, že byla ustavena rada pěti set určovaná losem jako za demokracie; jen v drobné modifikace oproti demokratické praxi věřila i Ruzé (1997), 504-505.

²⁸⁷ V počet čtyř set členů odpovídající ústavě pro přítomnost věřili Beloch (1916), 314; Ferguson (1926), 75; Stevenson (1936), 56-57; *contra* Köhler (1900), 804; Ehrenberg (1965 [1922]), 320, pozn. 1; Ploeg (1948), 61.

Sartori (1951), 71-72 a 109, věřil, že byla ustavena rada podle ústavy pro budoucnost (k oběma oběma ústavám srov. kap. **Z**).

Někteří badatelé (např. Beloch (1916), 314; Ehrenberg (1965 [1922]), 320, pozn. 1; Wilcken (1935), 55; Sartori (1951), 105; Kagan (1987), 204, pozn. 49) tvrdili, že Alkibiadův požadavek na zrušení vlády čtyř set (THUC. VIII,86,6) nemusel být splněn; podle mého názoru byla rada čtyř set zrušena prostě proto, že se sama zdiskreditovala; ohledy na Alkibiada v této věci nebyly potřeba.

33/ μήνας μὲν οὖν ἴσως τέτταρας διέμεινεν ἡ τῶν τετρακοσίων πολιτεία, καὶ ἦρξεν ἐξ αὐτῶν Μνασίλοχος δίμηνον ἐπὶ Θεοπόμπου ἄρχοντος, <ὄς>²⁸⁸ ἦρξε τοὺς ἐπιλοίπους δέκα μήνας. ἠττηθέντες δὲ τῆι περὶ Ἐρέτριαν ναυμαχία, καὶ τῆς Εὐβοίας ἀποστάσης ὅλης πλὴν Ὀρεοῦ, χαλεπῶς ἐνεγκόντες ἐπὶ τῆι συμφορᾷ μάλιστα τῶν προγεγενημένων (πλείω γὰρ ἐκ τῆς Εὐβοίας ἢ τῆς Ἀττικῆς ἐτύγχανον ὠφελούμενοι), κατέλυσαν τοὺς τετρακοσίους, καὶ τὰ πράγματα παρέδωκαν τοῖς πεντακισχιλίοις τοῖς ἐκ τῶν ὄπλων, ψηφισάμενοι μηδεμίαν ἀρχὴν εἶναι μισθοφόρον.

33/ Vláda čtyř set tedy vydržela asi čtyři měsíce, z nichž dva měsíce byl archontem Mnásilochos v roce archonta Theopompa, který úřadoval po zbylých deset měsíců. Po porážce v námořní bitvě u Eretrie a odpadnutí celé Euboie kromě Óreu, což nesli hůře než předchozí pohromy (tou dobou totiž měli z Euboie větší příjmy než z Attiky), zbavili Athéňané vládu čtyř set moci, předali správu státu pěti tisícům z řad hoplītů a odhlasovali, aby se žádnému úředníkovi nevyplácela mzda.

O jmenování archonta Mnásilocha jsem pojednal už výše.²⁸⁹ Nyní jsou pro nás důležité chronologické údaje této kapitoly, které podle mého názoru pocházejí z téhož zdroje jako data v [ARIST.] *Ath.* 32,1.²⁹⁰

Vláda čtyř set převzala moc 22. thargéliónu, v první polovině června. Jestliže Mnásilochos nastoupil úřad 1. hekatombaiónu kolem poloviny července a úřadoval jen dva měsíce, skončilo jeho úřadování a zřejmě i vláda čtyř set koncem metageitniónu, tj. zhruba v polovině září. To by ovšem byly čtyři měsíce při inkuzivním počítání. Za předpokladu, že autor [ARIST.] *Ath.* 33,1 inkuzivně nepočítal, lze navrhnout, že vláda čtyř set alespoň formálně trvala minimálně do prvních dní boédromiónu. Je také možné, že Mnásilochos z Athén uprchl již koncem metageitniónu jako jeden z prvních oligarchů.²⁹¹

Jediný rozdíl oproti Thúkýdidovi spočívá v tom, že autor *Athénského státního zřízení* zastával výše odmítnutou tezi, že hlavní příčinou pádu vlády čtyř set bylo odpadnutí Euboie.

²⁸⁸ Doplnil Kenyon.

²⁸⁹ Srov. **5.4.4.4.**

²⁹⁰ *Pace* Andrewes (HCT V), 239.

²⁹¹ Už do začátku srpna datovali pád čtyř set Kunle (1909), 66-68, a Sandys (1912), 136. Druhé poloviny srpna ho umístili Micheli (1893), 114, pozn. 5, a Ferguson (1927), 338. Do první poloviny září Busolt (1904), 1508 s pozn. 4 na s. 1508-1509 (a podobně Beloch (1914), 390, datující bitvu u Eretrie do začátku září). Do konce září E. Meyer (1902), 599, a dokonce do přelomu září a října Hatzfeld (1951), 256, a Andrewes (HCT V), 239 a 341.

Podle názoru některých badatelů se ke konci čtyř set vztahují i slova v [ARIST.] *Ath.* 34,1 (τούτους μὲν οὖν ἀφείλετο τὴν πολιτείαν ὁ δῆμος διὰ τάχους· ἔτει δ' ἔκτω μετὰ τὴν τῶν τετρακοσίων κατάλυσιν...), ale podle mne tu jde o pět tisíc.²⁹²

Konec vlády čtyř set zmiňuje i Diodóros Sicilský (XIII,38,1-3) na začátku svého popisu roku 411, hned po uvedení římských vojenských tribunů roku 414:

38/ ... περὶ δὲ τούτους τοὺς χρόνους Ἀθηναῖοι τὴν ἐκ τῶν τετρακοσίων ὀλιγαρχίαν κατέλυσαν καὶ τὸ σύστημα τῆς πολιτείας ἐκ τῶν πολιτῶν²⁹³ συνεστήσαντο. [2] τούτων δὲ πάντων ἦν εἰσηγητὴς Θηραμένης, ἀνὴρ καὶ τῶ βίῳ κόσμιος καὶ φρονήσει δοκῶν διαφέρειν τῶν ἄλλων: καὶ γὰρ τὸν Ἀλκιβιάδην οὗτος μόνος συνεβούλευσε κατάγειν, δι' ὃν πάλιν ἑαυτοῦς ἀνέλαβον, καὶ πολλῶν ἄλλων εἰσηγητὴς γενόμενος ἐπ' ἀγαθῶ τῆς πατρίδος οὐ μετρία ἀποδοχῆς ἐτύγχανεν. [3] ἀλλὰ ταῦτα μὲν μικρὸν ὕστερον ἐγενήθη...

38/ ... V této době Athéňané zrušili oligarchii čtyř set a ustavili státní zřízení, v němž občané měli podíl na moci. (2) Původcem všech těchto změn byl Thérámenés, muž se spořádaným způsobem života, který zřejmě vynikal nad ostatní inteligencí – on jediný radil povolát zpět Alkibiada, díky němuž se Athéňané vzchopili, a zavedl mnoho jiných opatření pro dobro vlasti, za což dosáhl nemalé obliby. (3) Ale to se stalo o málo později...

Není bohužel zcela jisté, že dochovaný text D. S. XIII,38,1 je správný, takže z této pasáže nelze vyvozovat dalekosáhlé závěry. O Diodórově adoraci Thérámena jsem se již zmínil.²⁹⁴

6.4 STRUČNÝ NÁSTIN DALŠÍHO VÝVOJE

Thúkýdídés nás informuje, že se po výše popsaném shromáždění v rychlém sledu konalo mnoho dalších shromáždění, na nichž byli ustaveni *nomotheti*²⁹⁵ a

²⁹² Na vládu pěti tisíc tato slova vztahují např. Schwahn (1934), 2312; McCoy (1970), 109; Rhodes (1981), 414-415; Kagan (1987), 202; Brock (1989), 161, pozn. 10; Bleckmann (1998), 359-360, pozn. 5. Na vládu čtyř set Hackl (1959), 63; Sealey (1975), 278-279; Gallucci (1986), 62, 112-113 a 128; Chambers (1990), 300; Munn (2000), 150. Nerozhodní zůstali Ste. Croix (1956), 22-23; Heftner (2001), 284 s pozn. 25.

²⁹³ πολιτῶν *codd.*; ὀλιγῶν Krüger, jež následují např. Vlastos (1964), 20-21, pozn. 6; Kagan (1987), 203, pozn. 46; Green (2010), 196. Tato emendace je lákavá (stejnou emendací Lys. XXIX,3 navrhl Taylor, a Carey (2007), 263, ji přijímá), ale ne úplně jistá: Diodóros by mohl nové zřízení stavět do kontrastu s předchozí tyranii. Pro pochyby o Krügerově emendaci srov. též Gallucci (1986), 25-26 a 115-118; Heftner (2001), 284, pozn. 24.

²⁹⁴ Srov. **2.3.2.**

schválena pravidla pro budoucí správu státu (THUC. VIII,97,2: ἐγίγνοντο δὲ καὶ ἄλλαι ὕστερον πυκναὶ²⁹⁶ ἐκκλησίαι ἀφ' ὧν καὶ νομοθέτας καὶ τᾶλλα ἐψηφίσαντο ἐς τὴν πολιτείαν).

Na jednom z těchto shromáždění byli nejspíše zvoleni stratégové na rok 411/10; není jasné, do jaké míry brali athénští voliči ohledy na dřívější rozhodnutí flotily ze Samu.²⁹⁷

Následuje Thúkýdidovo pozitivní hodnocení vlády pěti tisíc (THUC. VIII,97,2: καὶ οὐχ ἦκιστα δὴ τὸν πρῶτον χρόνον ἐπὶ γε ἑμοῦ Ἀθηναῖοι φαίνονται εὖ

²⁹⁵ Není zcela jasné, zda tito *nomotheti* byli komisí ve stylu *syngrafeú*, nebo jiným označením pro celé shromáždění nebo jeho výbor, což by odpovídalo *nomothetúm* čtvrtého století, první možnost je ale pravděpodobnější, srov. např. Gilbert (1877), 329-330; Kahrstedt (1938), 9; Hignett (1952), 300; Andrewes (HCT V), 330. *Contra* Grote (1859b), 75-77, pozn. 1, na s. 76-77, a Ferguson (1927), 338.

S *anagrafey* známými z [ARIST.] *Ath.* 30,1-32,1 tyto zákonodárce ztotožnili Caspari (1913), 15-18, Beloch (1916), 312, Wilcken (1935), 53-54, Kahrstedt (1938), 9, Sartori (1951), 129-131, a Cary (1952), 59-60; za dvě různá kolegia věnující se téže otázce s různými pravomocemi je prohlásil F. D. Smith (1920), 66-71.

S *anagrafey* známými z Lys. XXX,2 a IG I³ 104, ř. 4-6 (srov. Dodatek 2), tyto zákonodárce ztotožnili Sartori (1951), 129; Sealey (1975), 283-285; Sordi (2002 [1981]), 405; *contra* např. Gilbert (1877), 329-331, Robertson (1990), 52, pozn. 25; Lehmann (1997), 48, pozn. 56; Piovan (2011), 262-263, pozn. 58 (a badatelé citovaní v pozn. 34 k Dodatku 2 tuto tezi odmítají implicitně). S těmito *anagrafey* Thúkýdidovy *nomothety* ztotožnil i Ostwald (1986), 405-409 a 415, jenž je navíc identifikoval se *syngrafey*, jejichž členy byli Apoléxis (HARP. A 192, srov. k tomu Dodatek 2) a podle něj i Démofantos (AND. I,96); *contra* Rhodes (1991), 88-89; Bleckmann (1998), 361, pozn. 8; Volonaki (2001), 143-144.

Za příliš nejisté takovéto identifikace správně prohlásili Busolt&Swoboda (1926), 909, A. R. W. Harrison (1955), 30, a Quaß (1971), 57, pozn. 64.

Stejně nejisté je, co přesně bylo úkolem Thúkýdidových *nomothetú*; pro různé návrhy srov. např. E. Meyer (1902), 599; Classen&Steup (1922), 252; Hignett (1952), 375; Andrewes (HCT V), 330; Sordi (2002 [1981]), 405. Není také jasné, zda mělo být působení těchto *nomothetú* krátkodobé, nebo zamýšlené na neomezenou dobu, a zda bylo slovo νομοθέται jejich oficiálním titulem; např. Hornblower (2008), 1033, navrhl, že Thúkýdidés do kontextu roku 411 přesunul slovo hodící se do roku 403.

Proti tezi, že na těchto shromážděních byly přijaty, snad až na drobné úpravy, návrhy ústav z [ARIST.] *Ath.* 30,2-31,3, srov. **7.2.4**, bod 1).

²⁹⁶ πυκναὶ *codd.*, «έν» Πυκνὶ Herwerden, jež následují Hude (1901), 289, Classen&Steup (1922), 251-252, a Wilcken (1935), 50, ne však H. S. Jones&Powell (1942); Weil (1972), 84; Andrewes (HCT V), 330; Alberti (2000), 299; Hornblower (2008), 1032.

²⁹⁷ Pro různé názory srov. Busot (1904), 1510 s pozn. 2; Cavaignac (1926b), 260-261; Barbieri (1956), 56-57 a 66; Fornara (1971), 68; Kagan (1987), 204; Develin (1989), 162.

πολιτεύσαντες· μετρία γὰρ ἢ τε ἐς τοὺς ὀλίγους καὶ τοὺς πολλοὺς ξύγκρασις ἐγένετο καὶ ἐκ πονηρῶν τῶν πραγμάτων γενομένων τοῦτο πρῶτον ἀνήνεγκε τὴν πόλιν), které je formulováno tak spletně a nejednoznačně, že není jisté, zda má autor na mysli uspořádání státu, nebo výsledky jeho politiky; podle mého názoru chválí obojí, ale nejsem si jist, zda slova τὸν πρῶτον χρόνον ἐπί γε ἐμοῦ znamenají „poprvé, aspoň za mého života“ nebo „v první fázi své vlády, tedy podle mého názoru“.²⁹⁸ Odpověď nenabízí ani aristotelská parafráze ([ARIST.] *Ath.* 33,2: δοκοῦσι δὲ καλῶς πολιτευθῆναι κατὰ τούτους τοὺς καιρούς, πολέμου τε καθεστῶτος καὶ ἐκ τῶν ὄπλων τῆς πολιτείας οὔσης).

Thúkýdídés také výslovně zmiňuje, že Athéňané Alkibiadovi povolili návrat a poslali vyjednavče na Samos (THUC. VIII,97,3); k povolání Alkibiada srov. též PLUT. *Alc.* 27,1 a 33,1; D. S. XIII,38,2 a 42,1; NEP. *Alc.* 5,4.²⁹⁹

²⁹⁸ Pro různé názory na interpretaci této věty srov. např. Lange (1893), 619 s pozn. 1; Busolt (1904), 1509; F. D. Smith (1920), 65; Classen&Steup (1922), 252 a 298-299; Cochrane (1929), 142; Momigliano (1992 [1930]), 63; Wilcken (1935), 58-61; Hignett (1952), 279; Vlastos (1952), 195-196; McGregor (1956), 96; Aalders (1968), 24-25; Donini (1969), zvl. 88-108; McCoy (1970), 122-123, pozn. 14; Canfora (1971), 421-423; Kirkwood (1972); Sealey (1975), 282-283; H. Wolff (1979), 293-294; Nippel (1980), 44-46; Andrewes (HCT V), 331-339; Pesely (1983), 143-144; Connor (1984), 227-229; Ostwald (1986), 395-396, pozn. 199; Hornblower (1987), 160; Kagan (1987), 205, pozn. 55; Farrar (1988), 185, pozn. 97; Pope (1988), 288-289; Erbse (1989), 117-118; Demont (1990), 250-251; Harris (1990), 244-245, pozn. 2; Rechenauer (1991), 296-299; Cawkwell (1997), 5; Bleckmann (1998), 408-409; Leppin (1999), 179-183; Welwei (1999), 227; Stahl (2003), 22-23; Andriolo (2004), 84-85; Hornblower (2008), 1033-1036; Pothou (2009), 111-112; Pontier (2013), 358-360.

Wilcken (1935), 56-57, Lenschau (1941a), 28, a Gomme (1962), 164, tato slova nepřesvědčivě prohlásili za stručnou skizzu, kterou by Thúkýdídés přepracoval; *contra* Bleckmann (1998), 361, pozn. 9. Heitsch (2007), 151, se pozastavuje nad tím, že tu Thúkýdídés neříká ani slovo o Thérámenovi.

²⁹⁹ Z moderní literatury k hlasování o Alkibiadovi (a otázkám, zda zahrnovalo uznání jeho pozice stratéga a zda nebylo zneplatněno po obnovení plné demokracie) srov. Grote (1859b), 77 s pozn. 1; Micheli (1983), 114; Busolt (1904), 1510 s pozn. 1; Beloch (1914), 391 s pozn. 1; Cavaignac (1926), 261; Ferguson (1927), 341; Hatzfeld (1951), 256-258; Andrewes (1953), 3, pozn. 7; Barbieri (1956), 56-57 a 66-67; Sartori (1957), 125; McCoy (1970), 116-117 a 125-126, pozn. 47 a 49; Andrewes (HCT V), 340; Gallucci (1986), 148-152; Ostwald (1986), 400; Kagan (1987), 206; Ellis (1989), 127, pozn. 70; Luppino-Manes (1997), 158-159, pozn. 24; Bearzot (1997b), 40; Bleckmann (1998), 388-389 a 475; Bultrighini (1999), 189-197; Németh (2006), 33-34; Heftner (2011), 221, pozn. 47; Rhodes (2011a), 85.

Peisandros, Alexiklés a další radikální oligarchové podle Thúkýdida záhy po převratu uprchli do Dekeleie (THUC. VIII,98,1: ἐν δὲ τῇ μεταβολῇ ταύτῃ εὐθύς οἱ μὲν περὶ τὸν Πείσανδρον καὶ Ἀλεξικλέα καὶ ὅσοι ἦσαν τῆς ὀλιγαρχίας μάλιστα ὑπεξέρχονται ἐς τὴν Δεκέλειαν; srov. též LYS. XIII,73 a [LYS.] XX,21). Je pozoruhodné, že zde Thúkýdidés nezmiňuje Antifóna, jenž, jak víme (THUC. VIII,68,2; [PLUT.] *Vit. X or.* 833f), zůstal v Athénách a byl odsouzen k smrti, nejspíše dvacet dní po konci vlády čtyř set;³⁰⁰ jsem přesvědčen, že Thúkýdidés počítal s tím, že si jeho čtenáři budou pamatovat zmínku o soudu s ním z THUC. VIII,68,2.³⁰¹ Pokud bereme Thúkýdidovo εὐθύς vážně, těžko by se mohl odehrát dialog mezi Sofokleem a Peisandrem z ARIST. *Rhet.* III,1419a26-30, leda snad neformálně a během několika dní mezi odplutím Athéňanů k Eretrii a definitivním sesazením vlády čtyř set.³⁰² Je možné, že mnozí radikálové nejprve nějakou dobu vyčkávali, ještě stihli zatknout Frýnichovy vrahy (LYC. I,112) a k útěku se odhodlali až po posmrtném procesu s Frýnichem (k němuž srov. LYC. I,113-115; PLUT. *Alc.* 25,14; [PLUT.] *Vit. X or.* 834b; σχ. in AR. *Lys.* 313),³⁰³ ale

³⁰⁰ K textu [PLUT.] *Vit. X or.* 833e (μῦθ' καὶ εἰκοστῆ τῆς πρυτανείας) srov. **2.7.1** s pozn. 249.

K procesu s Antifóntem srov. např. Gilbert (1877), 333-334; Micheli (1893), 116-117; Busolt (1904), 1512-1513; Ferguson (1932b), *passim*; Cloché (1935), 85; McCoy (1970), 117-119 a 127-128; M. H. Hansen (1975), 113-115; Heitsch (1984), 119-121; Gallucci (1986), 102-104; Ostwald (1986), 401-402; Kagan (1987), 208-210; Pesely (1995); Bleckmann (1998), 377-378 s pozn. 68 a 385; Heftner (2001), 315-316, a (2005), 106; Heitsch (2007), 152-154; Canfora (2011), 308-324; Bearzot (2013), 30-31. Nepřesvědčivě pozdní dataci procesu navrhli Cavaignac (1926), 269-273, a Lenschau (1928), 58, a (1941a), 25-26, nepřesvědčivě brzkou Pesely (1995), 74-76.

³⁰¹ Srov. Nývlt (2013b), 41, následující Erbseho (1989), 27, s odkazy. Nyní jsem si tímto závěrem podstatně jistější než roku 2013. Pro paralely srov. Hornblower (2008), 1012.

³⁰² Jiní badatelé spekulovali, že se dialog odehrál při procesu s Peisandrem (srov. Jameson (1971), 555-557; Lintott (1982), 154; Heftner (2001), 317) nebo Frýnichem (Bleckmann (1998), 383). E. Meyer (1899), 418, pozn. 1, věřil, že scéna odehrála v posledních dnech vlády čtyř set; kontext nespécifikoval. Canfora (2011), 327-329, věří, že se radikálové po procesu s Antifóntem na Thérámenovu výzvu vrátili!

³⁰³ Z moderní literatury srov. např. Micheli (1893), 117-118; Busolt (1904), 1511-1512; Lenschau (1941a), 26, a (1941b), 909-910; M. H. Hansen (1975), 82-83; Bearzot (1981), 297-299; Gallucci (1986), 100-102; Ostwald (1986), 402-404; Kagan (1987), 207-208; Bleckmann (1998), 382-383; Heftner (2001), 313-314 a 318-319 a (2005), 103-106; Canfora (2011), 305-307. K datu Frýnichova procesu srov. i Jameson (1971), 552, pozn. 34.

připadá mi neuvěřitelné, že by během těchto týdnů zůstal v úřadu stratégos Aristarchos, který, jak Thúkýdidés podrobně popisuje (THUC. VIII,98,1-4), využil zmatků a vydal Korint'ánům a Boiót'ánům hraniční pevnost Oinoé.³⁰⁴ Proto bych dal přednost dataci událostí popsaných ARIST. *Rhet.* III,1419a26-30 a LYC. I,112 do doby před formálním sesazením čtyř set, anebo odmítnutí historicity těchto zpráv.

Thúkýdidés na pád Oinoé navazuje formálním uzavřením celého vého popisu oligarchie a nepokojů v Athénách: τούτω μὲν τῷ τρόπῳ Οἰνόην τε ληφθεῖσαν Βοιωτοὶ κατέλαβον καὶ ἡ ἐν ταῖς Ἀθήναις ὀλιγαρχία καὶ στάσις ἐπαύσατο (THUC. VIII,98,4). Thúkýdidés tedy považoval svůj popis oligarchického převratu za ukončený.³⁰⁵

Na tomto místě tedy lze představit chronologický přehled událostí spjatých s vládou čtyř set:

Tabulka 5: Chronologie událostí po oligarchickém převratu

událost (pramen)	moderní literatura: Busolt (1904); Hackl (1959); Lang (2011 [1967]); Andrewes (HCT V)	nový návrh
nezdařený oligarchický převrat na Samu; Chaireás vyplouvá do Athén (THUC. VIII,73,1-74,1)	Busolt (1904), 1492-3: 2. polovina června 411; Hackl (1959), 59-60: asi 15. dubna	květen / červen 411
shromáždění na Kolónu (THUC. VIII,67,2-3)	Hackl (1959), 60: asi 15. dubna; Lang (2011 [1967]), 100: 9. června 411; Andrewes (HCT V), 187: začátek června 411	

³⁰⁴ Srov. k tomu Micheli (1893), 115-116; Busolt (1904), 1510-1511; Ostwald (1986), 403-404; Kagan (1987), 207; Lazenby (2004), 194; Hornblower (2008), 1037-1038. Nepřesvědčuje mne tvrzení Heftnera (2001), 319, že posádka Oinoé o dění v Athénách nevěděla.

³⁰⁵ Nepřesvědčují mne názory Andrewese (HCT V), 328, že se slovo στάσις týká hrozby občanské války, ani Price (2001), 322-323, že στάσις je u Thúkýdida vždy stavem mysli, nikoli násilným chováním, a že tudíž musí jít o dodatek posmrtného editora, ani Hornblowera (2008), 1038-1039, že ὀλιγαρχία καὶ στάσις je prakticky *hendiadys*.

Proto jsem přesvědčen, že by Thúkýdidés v pokračování svého díla nezmínil proces s Antifóntem, srov. Nývlt (2013b), 41 s pozn. 49; pro opačný závěr srov. mimo tam citované literatury Heitsch (2007), 152-154

rozpuštění rady pěti set (THUC. VIII,69; [ARIST.] <i>Ath.</i> 32,1)	Busolt (1904), 1485: 8. června 411; Hackl (1959), 60: asi 15. dubna	
ustavení rady čtyř set (THUC. VIII,70,1; [ARIST.] <i>Ath.</i> 32,1)	Busolt (1904), 1490: 16. června 411	květen / červen 411
zahájení jednání s Ágidem, vyslání poslů na Samos (THUC. VIII,70,2-72)	Busolt (1904), 1490: ihned poté	
první Astyochův útok na Samos (THUC. VIII,63,2-3)		polovina června 411
Chaireův příjezd do Athén (THUC. VIII,74,2)		polovina června 411
Chaireův návrat na Samos (THUC. VIII,74,2-75)	Busolt (1904), 1493: 2. polovina června 411	2. polovina června 411
druhý Astyochův útok na Samos; Strombichidův návrat na Samos; vojáci na Samu si volí stratégy (THUC. VIII,78-79)	Busolt (1904), 1495: 1. polovina července 411	červen/ červenec 411
Ágidův útok na Athény, vláda čtyř set znovu vyjednává s Ágidem (THUC. VIII,71)		
vláda čtyř set vysílá první poselstvo do Sparty (THUC. VIII,86,9)		1. polovina července 411
nástup archonta Mnásilocha ([ARIST.] <i>Ath.</i> 33,1)		polovina července 411
Helixos z Megar připlouvá do Helléspontu, odpadnutí Byzantia, Kyziku aj. (THUC. VIII,80)	Busolt (1904), 1496: začátek srpna 411	2. polovina července 411
povolání Alkibiada na Samos (THUC. VIII,81-82)		2. polovina července 411

Alkibiadés u Tissaferna, vzpoura proti Astyochovi, vyhnání perské posádky z Mílétu, příjezd Mindara do Mílétu (THUC. VIII,83-85)	Busolt (1904), 1498: srpen 411	červenec/ srpen 411
Alkibiadés, poslové čtyř set a loď Paralos na Samu (THUC. VIII,86)		1. polovina srpna 411
návrat poselstva ze Samu do Athén, odjezd druhého poselstva čtyř set do Sparty (THUC. VIII,89-90,2)		polovina srpna 411
Agésandridás shromažďuje loďstvo v Láe (THUC. VIII,91,2)		srpen 411
návrat druhého poselstva ze Sparty do Athén, vražda Frýnicha (THUC. VIII,92,2)		srpen/září 411
Agésandridás v Epidauru, útočí na Aigínu (THUC. VIII,92,3)		
vzpouza hoplítů (THUC. VIII,92,4-93,3)		začátek září 411
Agésandridás obeplouvá Attiku, bitva u Eretrie, odpadnutí Euboie (THUC. VIII,94,1-95,7)		1. polovina září 411
Mindarův přesun do Helléspontu (THUC. VIII,99,1-101,3)	Busolt (1904), 1515: začátek září 411; Andrewes (HCT V), 341: září / říjen 411	1. polovina září 411
sesazení čtyř set, útěk radikálů, vydání Oinoé (THUC. VIII,97,1-98,4)	Busolt (1904), 1508: 1. polovina září 411; Hackl (1959), 61: konec srpna 411; Andrewes (HCT V), 341: září / říjen 411	
bitva u Kynossémy, návrat Alkibiada na Samos (THUC. VIII,104,1-108,1)	Busolt (1904), 1508-1509, pozn. 4, a 1521-1522: polovina září 411; Hackl (1959), 61: polovina září 411; Andrewes (HCT V), 356: říjen 411	polovina září 411
procesy s Frýnichem a Antifóntem ([PLUT.] <i>Vit. X or.</i> 833e)		2. polovina září 411

Tato traumatizující zkušenost však rezonovala v athénském veřejném životě ještě dlouho. Antifón byl jen nejvýznamnějším z oligarchů, kteří byli odsouzeni za svůj podíl na vládě čtyř set: po ortelu nad mrtvým Frýnichem zřejmě následovala celá série soudních procesů,³⁰⁶ v nichž byl mj. odsouzen k vysoké pokutě bývalý *katalogeus* Polystratos ([Lys.] XX,14), a členství ve vládě čtyř set mohlo být politickým protivníkům vytýkáno ještě začátkem 4. století (Lys. XXX,7). Výtkám však neunikli ani ti, kteří se na této soudní štvanci aktivně podíleli (srov. obecně Lys. XXV,26):³⁰⁷ ať hrál při těchto procesech Thérámenés jakoukoli roli,³⁰⁸ musel nejen za svého života, ale i po smrti čelit výtkám za to, že zradil své bývalé spolupracovníky (XEN. *Hell.* II,3,30-31 a Lys. XII,67; srov. též obrat τριὰ κακὰ Θηραμένους v POLYZEL. zl. 3 PCG, zřejmě zčásti převzatý v AR. zl. 563 PCG,³⁰⁹ a těžko si představit, o čem jiném by pojednávala Filónidova hra *Kothurny*, srov. PHILONID. zl. 1-6 PCG).

Také nelze říci, že by vztahy mezi Athéňany ve městě a ve flotile v Hellésponu byly bezproblémové,³¹⁰ a ani politika v samotných Athénách se nevyznačovala velkou jednotou: minimálně do roku 409 se táhly spory o adekvátní odměnu pro Frýnichovy vrahy,³¹¹ jako známku nejistoty lze chápat, že do Velkých Dionýsií téhož roku museli dospělí Athéňané složit slavnostní přísahu na obranu demokracie (AND. I,97-98),³¹² i že sympatizanti čtyř set byli potrestáni odnětím

³⁰⁶ Relevantní zmínky shromáždil Cloché (1935), zvl. 85-89 a 91.

³⁰⁷ Pro tuto interpretaci srov. Ostwald (1986), 421; Piovan (2011), 221.

³⁰⁸ Stěžejní význam mu přičítali např. McCoy (1970), 115, Bleckmann (1998), 370 a 376-386, či Canfora (2011), 309-310. Heftner (2001), 319-320, podle mého názoru správně upozornil, že opakované soudní projednávání vlády čtyř set na soudech nebylo v Thérámenově zájmu.

³⁰⁹ Srov. k tomu např. Gilbert (1877), 334, pozn. 22; Sartori (1957), 129; Bleckmann (1998), 378; Heftner (1999b) s odkazy.

³¹⁰ Jak hluboko tento rozpor sahal, je předmětem debat. V zásadní rozkol věřili např. Beloch (1914), 391 a 413, a (1916), 247, 267 a 321-322; Andrewes (1953); Develin (1989), 165; Andrewes (1992b), 485-486. *Contra* E. Meyer (1902), 601; Barbieri (1956); Fornara (1971), 68-69; Sealey (1975), 287-289; Gallucci (1986), 132-138; Kagan (1987), 265-269; Bleckmann (1998), 443-460; Heftner (2001), 282-283, 291 a 295-296.

³¹¹ Srov. **6.3.3.**

³¹² Srov. např. Ostwald (1955), 111-114, a (1986), 414-415 a 418; Bleckmann (1998), 432-442; J. L. Shear (2007) a (2011), 136-141; Nývlt (2013d), 526-527.

některých občanských práv (AND. I,75).³¹³ Proti tomu protestoval ještě Aristofanés ve svých *Žábách* (AR. *Ran.* 692-694), uvedených o Velkých Dionýsiích roku 405 (*Hypoth.* I a III *ad* AR. *Ran.*).

Události roku 411 patrně našly odezvu i v tragédiích, konkrétně v Eurípidových *Foiníčankách*,³¹⁴ uvedených nejspíše v letech 411-409,³¹⁵ a v Sofokleově *Filoktétovi*, uvedeném roku 409 (*Hypoth. ad* SOPH. *Phil.*).³¹⁶ Reflexi dusné politické atmosféry lze spatřovat i v ději Eurípidova *Oresta* uvedeného roku 408 (σχ. *in* EUR. *Or.* 371).³¹⁷

³¹³ Srov. např. Ostwald (1986), 420-422; Bleckmann (1998), 384 s pozn. 92; Heftner (2001), 320; Novotný (2010), 121.

³¹⁴ Tuto odezvu bych omezil na tematiku nerozumného bratrovražedného boje o moc, podobně jako Romilly (2005 [1977]), 136; Raaflaub (1989), 53-54, a (1992), 24-25; Mastronarde (1994), 12-13; Neumann (1995), 57-76; Leppin (1999), 139. Pokusy najít v textu hry specifitější aluze nejsou podle mého názoru přesvědčivé. Srov. např. Mastronarde (1994), 12 a 258-259, proti teorii, že debata o utrpení v exilu (EUR. *Phoen.* 388-407) se vztahuje na Alkibiada; Mastronarde (1994), 12 a 399, proti tezi, že jsou verše 854-855 reakcí na bitvu u Kyziku; Bearzot (1999b), nepřesvědčivě ztotožňuje Polydeuka s Alkibiadem a Iokastu a Menoikea s Thrasybúlem.

³¹⁵ Tak např. Lévy (1976), 18, pozn. 1; Mastronarde (1994), 11-14; Bearzot (1999b), 33-34, pozn. 16.

³¹⁶ Aktuální politické poselství této tragédie, bylo-li jaké, je interpretováno mimořádně rozdílně. J. L. Shear (2011), 154-159, podle mého správně zdůraznila význam motivu přísahy a zrady, Scodel (2012a), důležitost nostalgičnosti, a R. Osborne (2012), 281, význam nedůvěry. Bádání se ovšem soustředí na jiné otázky. Vickers (2008), 62-81 (s odkazy na starší literaturu, k níž lze dodat např. Canfora (2009 [1986]), 176-177), a Bearzot (2013), 19-20, jsou, pokud vím, poslední z dlouhé řady badatelů, kteří ztotožňují titulního hrdinu s Alkibiadem; *contra* např. Jameson, (1956), 219-220; Calder (1971), 170; Rose (1992), 329; Munn (2000), 400, pozn. 53; Mitchell-Boyask (2007), 105-106; J. L. Shear (2011), 158, pozn. 97; Scodel (2012a), 4-5; R. Osborne (2012), 274; Schein (2013), 10-11. Titulní hrdina byl jinými badateli spojován se Sofokleem (Calder (1971), 172-174; Andriolo (2004), 30; *contra* Rose (1992), 328) a dokonce s perskou říší (Pearson (1957), 241). Nedosti na tom. Vickers (2008), 62-81, identifikoval Odyssea s Andokidem, Jameson (1956), 219 a 222-224, Odyssea s demagogy a Neoptolema s Perikleem mladším, J. L. Shear (2011), 157, Odyssea s athénskými oligarchy. Bowie (1997), 58-61, navrhl, že alkibiadovské rysy mají Filoktétés, Odysseus i Neoptolemos. Jameson (1956), 219, o něco lépe navrhuje, že identifikace záležela na politických preferencích diváka, ale není jasné, co by vůbec diváky k identifikacím s politiky vedlo; srov. k tomu např. Zuntz (1972 [1958]), 54-61; Griffin (1999b), 88-92, zvl. 91-92; Taplin (2006), 121; Daneš (2012), 34-36 s odkazy.

³¹⁷ K ovlivnění této hry napjatou politickou situací srov. např. Burkert (1974), 106-108; Willink (1986), xxii-xxviii; West (1987), 36-37; Neumann (1995), 78 (s odkazy v pozn. 8) a 94-98; Easterling (1997), 29-33; Rosenbloom (2012), 416-431.

7. ÚSTAVA PRO PŘÍTOMNOST A ÚSTAVA PRO BUDOUCNOST

Po co možná nejpřesnější rekonstrukci událostí spjatých s vládou čtyř set můžeme nyní obrátit pozornost ke dvěma dokumentům, které do svého popisu příprav převratu zařadil autor *Athénskému státnímu zřízení*. Prezentuje je jako výsledek práce komise *anagrafeů* zvolené pěti tisíci po schválení návrhů komise *syngrafeů* ([ARIST.] *Ath.* 30,1). Jak jsem ukázal výše, tuto verzi nelze beze zbytku přijmout kvůli nepřekonatelným vnitřním rozporům a neslučitelnosti s Thúkýdidovým podáním.¹ To samozřejmě neznamená, že z obou ústav² nelze vyčíst nic užitečného pro popis dějin vlády čtyř set.

Nejprve bych rád poukázal na nesrozumitelnost obou textů ústav, kterou považuji za zásadní pro posouzení jejich historického významu, a poté se je pokusím zařadit do kontextu, abych mohl odpovědět na otázku, co vypovídají o oligarchickém hnutí roku 411.

7.1 TEXT NÁVRHŮ ÚSTAV

7.1.1 Nesrozumitelnost ústavy pro budoucnost

Návrh ústavy pro budoucnost zní takto ([ARIST.] *Ath.* 30,2-6):

30/ ... [2A] βουλεύειν μὲν κατ' ἐνιαυτὸν τοὺς ὑπὲρ τριάκοντα ἔτη γεγονότας ἄνευ μισθοφορᾶς. [2B] τούτων δ' εἶναι τοὺς στρατηγούς καὶ τοὺς ἐννέα ἄρχοντας καὶ τὸν ἱερομνήμονα καὶ τοὺς ταξιάρχους καὶ ἱπάρχους καὶ φυλάρχους καὶ ἄρχοντας εἰς τὰ φρούρια καὶ ταμίας τῶν ἱερῶν χρημάτων τῆι θεῶ[ι] καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς δέκα καὶ ἑλληνοταμίας καὶ τῶν ἄλλων ὁσίων χρημάτων ἀπάντων εἴκοσιν οἱ διαχειριοῦσιν καὶ ἱεροποιοὺς καὶ ἐπιμελητὰς δέκα ἑκατέρους. [2C] αἰρεῖσθαι δὲ πάντας τούτους ἐκ προκρίτων, ἐκ τῶν ἀεὶ βουλευόντων πλείους προκρίνοντας. [2D] τὰς δ' ἄλλας ἀρχὰς ἀπάσας κληρωτὰς εἶναι καὶ μὴ ἐκ τῆς βουλῆς· τοὺς δὲ ἑλληνοταμίας οἱ ἂν διαχειρίζωσι τὰ χρήματα μὴ συμβουλεύειν. [3A] βουλὰς δὲ ποιῆσαι τέτταρας ἐκ τῆς ἡλικίας τῆς εἰρημένης εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον καὶ τούτων τὸ λαχὸν μέρος βουλεύειν. [3B] νεῖμαι δὲ καὶ τοὺς ἄλλους πρὸς τὴν λῆξιν ἐκάστην. [3C] τοὺς δ' ἑκατὸν ἄνδρας διανεῖμαι σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους τέτταρα μέρη ὡς ἰσαίτατα καὶ διακληρῶσαι, καὶ εἰς ἐνιαυτὸν

¹ Srov. **5.4.2.7**.

² Slovo „ústava“ je možná poněkud zavádějící, ale v cizojazyčné literatuře se běžně používá a rozhodně je stylisticky obratnější než např. „předpisy pro fungování státu“.

βουλευεῖν <τοὺς λάχοντας. [4A] βουλευέσθαι³ δὲ ἦι ἂν δοκῆι αὐτοῖς ἄριστα ἔξειν περὶ τε τῶν χρημάτων, ὅπως ἂν σῶα ἦι καὶ εἰς τὸ δέον ἀναλίσκηται, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡς ἂν δύνωνται ἄριστα. [4B] κἄν τι θέλωσιν βουλευσασθαι μετὰ πλειόνων, ἐπεισκαλεῖν ἕκαστον ἐπείσκλητον ὄν ἂν ἐθέλη τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς ἡλικίας [4C] τὰς δ' ἔδρας ποιεῖν τῆς βουλῆς κατὰ πενθήμερον, ἐὰν μὴ δέωνται πλειόνων [4D] †κληροῦν†⁴ δὲ τὴν βουλήν τοὺς ἑννέα ἄρχοντας. [4E] τὰς δὲ χειροτονίας κρίνειν πέντε τοὺς λαχόντας ἐκ τῆς βουλῆς, καὶ ἐκ τούτων ἕνα κληροῦσθαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὸν ἐπιψηφιοῦντα. [5A] κληροῦν δὲ τοὺς λαχόντας πέντε τοὺς ἐθέλοντας προσελθεῖν ἐναντίον τῆς βουλῆς, πρῶτον μὲν ἱερῶν, δεύτερον δὲ κήρυξιν, τρίτον πρεσβείαις, τέταρτον τῶν ἄλλων. [5B] τὰ δὲ τοῦ πολέμου ὅταν δέη ἀκληρωτὶ προσαγαγόντας τοὺς στρατηγούς χρηματίζεσθαι. [6] τὸν δὲ μὴ ἰόντα εἰς τὸ βουλευτήριον τῶν βουλευόντων τὴν ὥραν τὴν προρρηθεῖσαν ὀφείλειν δραχμὴν τῆς ἡμέρας ἐκάστης, ἐὰν μὴ εὕρισκόμενος ἄφεισιν τῆς βουλῆς.

30/ ... [2A] *V radě at' po roce zasedají muži starší třiceti let bez nároku na plat.* [2B] *Z jejich řad at' jsou stratégové, devět archontů, hieromnémón, taxiarchové, hipparchové, fýlarchové, velitelé posádek, deset pokladníků posvátných peněz bohyně a ostatních bohů, dvacet hellénotamiů, kteří budou spravovat i ostatní světské peníze, a po deseti obětnících a epimelétech.* [2C] *Ti všichni at' jsou voleni z předem vybraných mužů po předběžném výběru většinou z právě úřadujících radních.*⁵ [2D] *Ostatní úředníci at' jsou určováni losem, a ne z rady. Hellénotamiové, kteří budou spravovat peníze, at' se neúčastní zasedání rady.* [3A] *At' se z výše uvedené věkové skupiny do budoucna vytvoří čtyři rady a at' v radě zasedá vylosovaná část z nich.* [3B] *I ostatní at' se rozdělí do jednotlivých sekcí.* [3C] *Sto mužů at' co nejrovnoměrněji rozdělí samy sebe i ostatní na čtyři sekce; at' je rozlosují a <vylosovaní> at' na rok zasedají v radě.* [4A] *<At' se radí o tom, jak podle jejich názoru nejlépe naložit s penězi, aby byly chráněny a vynakládány na nezbytné věci, a i o ostatních záležitostech podle svých nejlepších možností.* [4B] *A budou-li se chtít radit s větším počtem, at' si každý může přivolat libovolného přisedícího ze stejné věkové skupiny.* [4C] *Zasedání at' rada pořádá každé čtyři dny,⁷ pokud nebude potřeba větší počet.* [4D] *At' archonti † ... †.*⁸ [4E] *Výsledky hlasování at' posuzuje pět*

³ <τοὺς λάχοντας. βουλευέσθαι> Blass, *alii alia*. Srov. níže bod 9), pozn. 27.

⁴ κληροῦν L, πληροῦν Weil, jež následují Andrewes (HCT V), 225-226, Rhodes (1981), 397, a Chambers (1986), 28. Čtení papyru se přidržují Sandys (1912), 131, a Mathieu&Haussoullier (1922), 34. Srov. též níže, bod 10).

⁵ Překlad není jistý, srov. níže, bod 5).

⁶ Překlad není jistý, srov. níže, bod 7). Pro mediální význam aktivních tvarů slovesa νέμω srov. LSJ s. v. III.

⁷ Pro překlad předpokládající inkusivní počítání originálu srov. např. Schwahn (1934), 2308; Rhodes (1981), 396.

⁸ Pro možné překlady („dohlížejí na účast v radě“ nebo „losují radní“) srov. níže bod 10).

vylosovaných členů rady; at' je losem vybrán každý den jeden z nich jako předsedající. [5A] Vylosovaných pět at' losem určí pořadí uchazečů o předstoupení před radu; nejprve pro posvátné záležitosti, poté pro hlasatele, poté pro poselstva, poté pro ostatní záležitosti. [5B] K jednání o válečných záležitostech at' přivedou strategy bez ohledu na los, kdykoli bude potřeba. [6] Pokud některý radní nepřijde do radnice ve stanovenou dobu, at' zaplatí drachmu za každý den, kdy bude z rady nepřítomen, aniž by požádal o zproštění povinností.

Nesrozumitelnost tohoto textu vyplývá především z kombinace neurčitosti 30,2A a nedostatečné informativnosti 30,3A: V 30,2A není řečeno, kolik má členů rady být, a v 30,3A se náhle objevují čtyři malé rady tvořící dohromady jednu velkou radu, ačkoli v celém úseku 30,2 se mluvilo pouze o jedné radě. Existují v zásadě dva způsoby řešení těchto obtíží:

A) Dnes standardní interpretace, dle níž se všichni plnoprávní občané starší třiceti let (tvořící „velkou radu“) měli rozdělit do čtyř sekcí („malých rad“), z nichž jedna měla zastávat funkci rady. Tyto malé rady by tedy byly totožné s $\lambda\eta\chi\epsilon\iota\varsigma$ z 30,3B i s $\mu\acute{\epsilon}\rho\eta$ z 30,3C.⁹ Pokud by do počtu pěti tisíc plnoprávných občanů byli započítáni pouze muži starší třiceti let, měly by tyto rady minimálně 1.250 členů (1.230 bez dvaceti *hellénotamiů*); pokud by do pěti tisíc spadali i muži mezi dvacátým a třicátým rokem, kterých mohlo být kolem 30% populace,¹⁰ bylo by členů malé rady minimálně 875, tj. 855 bez *hellénotamiů*.¹¹

B) Dnes nestandardní interpretace, podle níž buď velká rada nezahrnovala všechny občany, anebo $\tau\omicron\ \lambda\alpha\chi\omicron\nu\ \mu\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma$ z 30,3A byl nespecifikovaný počet členů velké rady, nikoli jedna ze čtyř malých rad.¹²

⁹ Tak např. Kenyon (1893), 105-106; Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 116 a 118; Whibley (1896), 205, pozn. 54; Busolt (1904), 1487, a (1920), 630e; Ehrenberg (1965 [1922]), 320; Busolt&Swoboda (1926), 906; Cavaignac (1926), 259; Ferguson (1927), 338; Sanctis (1976 [1930]), 525; Wilcken (1935), 54; Sartori (1951), 71-72 a 106-109; Hignett (1952), 368-369; Andrewes (HCT V), 225; Rhodes (1981), 393; Bearzot (1985), 221; Chambers (1990), 289; Ruzé (1993), 196; David (1996), 227-229; Heftner (2001), 194 s pozn. 72; Celato (2003), 66; Andriolo (2004), 91. *Contra* Levi (1968), 308-309.

¹⁰ Srov. M. H. Hansen (1985a), 9-13, zvl. 12; Rhodes (1988), 272.

¹¹ Tak též Hignett (1952), 368, Andrewes (HCT V), 225, Ostwald (1986), 383, a David (1995), 227-228. K jiným číslům dospěli Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 122, Chambers (1990), 289, a Heftner (2001), 194, pozn. 72.

¹² Beloch (1916), 317, Ferrabino (1926), 388-391, Stevenson (1936), 55, Munro (1938), 163-165, Levi (1968), 302, a Moore (1975), 261, věřili, že počet členů velké rady

Ani jedna z obou interpretací však neosvětlí všechny sporné body tohoto dokumentu. Z existence čtyř malých rad vyplývají následující nejasnosti:

1) Týká se jednoleté funkční období zmíněné v 30,2A velké rady, nebo malé rady?¹³

2) Vztahuje se zájmeno τούτων na začátku 30,2B ke členům malé rady, velké rady, nebo všem členům pěti tisíc (přičemž podle standardní interpretace jsou poslední dvě kategorie totožné)?¹⁴

3) Předepisuje 30,2D, aby muži vykonávající nižší úřady byli vybíráni losem z řad tří neúřadujících sekcí velké rady, nebo z mužů, kteří vůbec nejsou členy velké rady (a to při standardní interpretaci pro svůj věk, při nestandardní proto, že nebyli vylosováni)?¹⁵

měl být čtyři sta, stejně jako v ústavě pro přítomnost ([ARIST.] *Ath.* 31,1A; již Niemeyer navrhl opravu dochovaného τὸς na τετρακοσίους, srov. aparát Sandyse (1912), 128. Sandys (1912), 130, věřil, že čtyři sta členů měla mít malá rada. Proti aspoň jeně z těchto tezí vystoupili např. Busolt (1920), 630d; Sartori (1951), 71-72; Hignett (1952), 368-370; Levi (1968), 311-312; Rhodes (1981), 393. Neurčitost 30,2A správně zdůrazňují Kagan (1987), 160, a Chambers (1990), 286.

¹³ Busolt (1904), 1487, Busolt&Swoboda (1926), 906, Ferrabino (1926), 391, Munro (1938), 165, Sartori (1951), 108 a 110, a Levi (1968), 312, vztahovali slova 30,2A βουλευεῖν μὲν κατ' ἐνιαυτὸν na velkou radu a věřili, že funkční období malé rady mělo být jen čtvrt roku (Ferrabino s tímto ustanovením dokonce spojoval mocenské přesuny ve finální fázi vlády čtyř set). Pro opačný názor srov. např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 116; Ferguson (1927), 338; Sanctis (1976 [1930]), 525; Stevenson (1936), 54; Andrewes (HCT V), 223; Bearzot (1985), 221; David (1996), 227 s pozn. 8. Chambers (1990), 288, je agnostický. Beloch (1916), 318, věřil, že po celý rok úřadovaly všechny čtyři rady a střídalo se pouze předsednictví.

¹⁴ Pro první možnost se vyslovili, především kvůli 30,2D, např. Kenyon (1893), 104; Busolt (1904), 1487; Sandys (1912), 128; Ferrabino (1926), 392; Sanctis (1976 [1930]), 527 s pozn. 1; Schwahn (1934), 2308; Stevenson (1936), 56; Hatzfeld (1938), 121; Hignett (1952), 378; Rhodes (1981), 390; Chambers (1990), 287; Ruzé (1993), 196; pro druhou Nicklin (NTAΠ), 228; Munro (1938), 163; Sartori (1951), 112-113; pro třetí Harris (1990), 248-249. Heftner (2001), 208-209, pozn. 113, je nerozhodný.

¹⁵ Pro názor, že kandidáti na losem určované úřady nesměli být členy velké rady pěti tisíc, tj. že byli mladší třiceti let, srov. Sartori (1951), 113; Bearzot (1985), 221, pozn. 12; Celato (2003), 63. Pro názor, že kandidáti na nižší úřady nesměli být členy malé rady o cca. devíti stech členech, srov. Ballet (1898), 23; Busolt (1904), 1487; Busolt&Swoboda (1926), 907; Flach (1977), 31; Andrewes (HCT V), 222; Rhodes (1981), 393. Není ovšem jasné, proč by radní měli být vyloučeni z řad nižších úředníků, ne však ze zastávání náročných vojenských funkcí, takže se zdá lepší přijmout první verzi, která by navíc měla tu výhodu, že by pak návrh konsistentně rozlišoval mezi ἡ βούλη (velká rada) a οἱ

Tváří v tvář těmto problémům byla navržena i emendace dochovaného βούλας na φύλας, která však nepřesvědčuje z věcných důvodů¹⁶ a kvůli celkově nejasnému charakteru textu.

Bez ohledu na problém čtyř rad jsou totiž nejasná následující ustanovení:

4) V 30,2B není zcela jasně formulována pasáž týkající se pokladníků.¹⁷

5) Není jasné, jak konstruovat 30,2C. První, populárnější možnost by vedla k překladu „ať jsou všichni tito úředníci voleni těmi, kdo je předem vybrali z většího počtu kandidátů z řad právě úřadujících radních“. Pak by nebylo jasné, kdo měl úředníky nominovat a volit.¹⁸ Druhá, snad správnější možnost vede k překladu „ať jsou všichni tito úředníci voleni po předběžném výběru většinou z právě úřadujících radních“. Ani pak by ale nebylo jasné, kdo měl provádět definitivní výběr výše vyjmenovaných úředníků.¹⁹ Při obou těchto interpretacích není jasné, kolik mělo být předběžně navržených kandidátů.²⁰

6) Není jasné, proč právě pro *hellénotamie* platila zvláštní pravidla nastíněná v 30,2D²¹ a zda by po zvolení do tohoto úřadu museli rezignovat na své místo v malé radě.²²

ἀεὶ βουλευόντες (úřadující malá rada). U takto nejasně formulovaného dokumentu ale nelze mít jistotu.

¹⁶ Pro návrh emendace srov. Harris (1990), 251-257. *Contra* David (1996).

¹⁷ Srov. 7.2.3.

¹⁸ Tuto možnost preferovali a na nejistotu upozornili Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 116 s pozn. 11 na s. 116-117 (uvažoval o radě pěti tisíc); Ballet (1898), 21; Hignett (1952), 367; Sartori (1951), 113; Rhodes (1981), 392; Chambers (1990), 287 (uvažoval o radě pěti tisíc). Za volitele pokládali členy rady pěti tisíc Sandys (1912), 130, Beloch (1916), 319, Sanctis (1976 [1930]), 527-258, Cloché (1940), 69-70; Andrewes (HCT V), 221, a Celato (2003), 63; členy rady čtyř set Levi (1968), 302-303 a 305-306. Všechny tyto interpretace by podle mého názoru vyžadovaly τοὺς προκρίνοντας a navíc by bylo nesmyslné, kdyby předběžný a definitivní výběr měli provádět titíž lidé.

¹⁹ Tuto možnost preferoval Harris (1990), 249-250, jenž věřil, že by volby byly v kompetenci všech pěti tisíc.

²⁰ Na to upozorňují např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 116; Rhodes (1981), 392.

²¹ Srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 119; Moore (1975), 262; Andrewes (HCT V), 222; a pro nepřesvědčivá vysvětlení Levi (1968), 303; Celato (2003), 63-64, pozn. 23.

²² Tak Flach (1977), 31; Andrewes (HCT V), 222; Rhodes (1981), 393. Jiní badatelé však věřili, že οἱ ἄν διαχειρίζωσι τὰ χρήματα v 30,2D byli podskupinou všech *hellénotamiů*: srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 117, pozn. 12; Whibley (1896),

7) Problematický je význam slova λήξεις v 30,3B. Podle některých badatelů jednotlivé λήξεις odpovídají čtyřem malým radám z 30,3A; věta by pak měla význam „i ostatní ať se rozdělí do jednotlivých sekcí“ a zmínění ostatní by pak nejspíše byli občané nepatřící do velké rady, ať už zahrnovala všechny plnoprávné občany nad třicet let nebo ne.²³ Jiní badatelé však věří, že λήξεις znamená „losování“, a zmínění ostatní jsou muži nepřidělení do právě úřadující malé rady. Věta by pak nařizovala zřízení skupin s neměnným členstvím, které by vstupovaly do všech losování určujících členství v radě.²⁴ Ať přijmeme jakoukoli interpretaci, nutným předpokladem fungování těchto ustanovení by byla revize seznamu plnoprávných občanů nejpozději každé čtyři roky, ale návrh ústavy nic takového nepředepisuje.²⁵

8) Jsou εκατὸν ἄνδρες zmínění v 30,3C *katalogeové*, nebo *anagrafeové*?²⁶

9) Jak je třeba opravit a vyložit text na rozhraní 30,3C a 30,4A? Většina badatelů doplňuje pouze sloveso βουλευέσθαι, takže věří, že jeho podmět je nevyjádřený,²⁷ ale nejpřirozenější interpretace takového textu by vedla k tomu,

206-207, pozn. 61; Ballet (1898), 23; Sandys (1912), 130; Moore (1975), 262; Chambers (1990), 288; Bleckmann (1998), 372-373, pozn. 51.

²³ Pro první možnost srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 116, pozn. 10; Ballet (1898), 15-16; Köhler (1895), 454, pozn. 1; Busolt (1904), 1487 s pozn. 1; Busolt&Swoboda (1926), 906; Schwahn (1934), 2308; Sartori (1951), 107-109; Rhodes (1981), 393-394. Pro druhou možnost srov. Beloch (1916), 317; Munro (1938), 164. Pokud vím, pouze Sandys (1912), 130-131, navrhl, že šlo o muže nevylosované do jedné malé rady. Pokud by velká rada nezahrnovala všechny členy pěti tisíc, byl by smysl těchto sekcí pěti tisíc, kteří by nebyli členy čtyř set, zcela nejasný.

²⁴ Tak Andrewes (HCT V), 224; Chambers (1990), 288. Tato interpretace podle mého způsobuje, že následující věta je velice repetitivní, což ji činí méně pravděpodobnou, ač ne vyloučenou. Ferrabino (1926), 388, nepřesvědčivě vztáhl slova τοὺς ἄλλους na tři sta členů vlády čtyř set, kteří nebyli *anagrafeý*.

²⁵ Pace Köhler (1895), 454.

²⁶ Panuje, myslím, oprávněná shoda na tom, že jde o *katalogey*: srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 116; Beloch (1916), 315-316; Kunle (1909), 59; Busolt (1920), 75 s pozn. 4; Sanctis (1976 [1930]), 527; Wilcken (1935), 46, pozn. 1; Sartori (1951), 48, pozn. 29, a 109; Hignett (1952), 368; Andrewes (HCT V), 224; Rhodes (1981), 394; Chambers (1990), 288; Heftner (2001), 198-205 (nesouhlasím ovšem s jeho názorem, že z této identifikace lze vyvodit neexistenci *anagrafeú*); Celato (2003), 64, pozn. 25. *Contra* jen Levi (1968), 312, Moore (1975), 262, a Flach (1977), 28-29. K otázce případné identity těchto dvou kolegií srov. konec 7.2.4, pozn. 105.

²⁷ «βουλευέσθαι» navržené Sandysem (1912), 131, přijímají Mathieu&Haussoullier (1922), 33; Andrewes (HCT V), 225; a Chambers (1986), 28. Rhodes (1981), 394-395,

že funkce radních má zastávat sto mužů z 30,3C, což nedává dobrý smysl,²⁸ a nevyjádření podmětu by bylo velice matoucí. Doplnění podmětu, jak je navrženo výše, by také vyřešilo spornou otázku 1): bylo by zřejmé, že roční funkční období se týká úřadující malé rady.

10) Nejasný je též význam věty 30,4D. Dochované κληροῦν vede standardní interpretaci k neřešitelnému dilematu, jelikož rada nemůže losovat archonty, kteří měli být určováni volbou ([ARIST.] *Ath.* 30,2B), a archonti nemohou losovat členy velké rady ani určovat pořadí zasedání rad,²⁹ což mělo být úkolem *katalogeů* ([ARIST.] *Ath.* 30,3C).³⁰ Nestandardní interpretace umožňuje výklad, že archonti vedli losování, které z řad radních vybírala τὸ λαχὸν μέρος dle 30,3A (není však vůbec jasné, k čemu by měly být určovány tři neúřadující rady).³¹ Badatelé, kteří tuto možnost neberou v úvahu, preferují Weilovu opravu na πληροῦν, což by archontům dalo přinejmenším pravomoc dohlížet na účast radních na zasedáních.³² Text ale podle mého názoru neumožňuje rozhodnout, jak početná má velká rada být, tudíž emendaci nelze *a priori* odmítnout, ale ani s jistotou přijmout. Proto volím *crux*.

11) Nejasnosti obklopují též pět vylosovaných členů rady z 30,4E-5A, a to jak rozsah jejich kompetencí, tak jejich funkční období. Ústava nespecifikuje žádnou

navíc věřil, že nevyjádřený je i podmět slovesa διακληρωσαι. V citaci výše jsem přijal Blassovo doplnění <τοὺς λάχοντας. βουλευέσθαι>. Kaibel&Wilamowitz-Moellendorff, jež následuje Harris (1990), 247, navrhli <τοὺς λάχοντας. πράττειν>. Kenyon (1893), 106, navrhl <βουλευέειν>.

²⁸ Podle Sartoriho (1951), 110, to *katalogeům* přiznávalo právo stát se na jeden rok členy rady. Ale takové ustanovení by nemělo smysl v ústavě pro budoucnost.

²⁹ Pace Ferguson (1926), 75.

³⁰ Nepřesvědčuje ani návrh Flacha (1977), 31-32, že rada měla archontům losem určovat okruh jejich pravomocí, ani návrh Fergusona (1932b), 356-357, jež přijímá Ruzé (1993), 196, pozn. 28, že archonti měli dohlížet na losování prytanů (*contra* již Flach (1977), 32).

³¹ Tak Sandys (1912), 131; jako možnost to uvedl Ferrabino (1926), 390, pozn. 2, jenž však preferoval opravu πληροῦν.

³² Tak Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 117 s pozn. 13; Köhler (1895), 454 s pozn. 2 a 457, který přiřkl archontům mnohem rozsáhlejší pravomoc; Groh (1901), 5, pozn. **; Busolt (1904), 1488 s pozn. 1; Busolt&Swoboda (1926), 907 s pozn. 1; Ferrabino (1926), 390; Schwahn (1934), 2308; opatrně Wilcken (1935), 58; Sartori (1951), 111; Hignett (1952), 368; Andrewes (HCT V), 225-226; Rhodes (1981), 396-397; Chambers (1990), 289; Celato (2003), 64 s pozn. 29. Ballet (1898), 20, věřil, že archonti měli svolávat jen soudní zasedání rady, ostatní pak prytanové.

kontrolu těchto předsedů, což ovšem neznamená, že žádná neměla existovat.³³ Pokud jde o jejich funkční období, obvykle se předpokládá, že se tito *proedrové* losem určovali každých pět dní a z jejich řad se každodenně losem určoval nový *epistatés*; nic ale nevylučuje možnost, že se tento pětičlenný výbor losoval na celý rok a funkce *epistata* po každém zasedání rotovala mezi jeho členy.³⁴ Ať to bylo jakkoli, podle mého názoru nemohlo jít o období pěti *proedrů* rady čtyř set (THUC. VIII,67,3), kteří, jak věřím, nebyli určeni losem.³⁵

Poněkud matoucí, ale nebránící jasné interpretaci textu, je použití *hapax legomen* ἐπεισκαλεῖν a ἐπέισκλητος v 30,4B³⁶ a fakt, že se slovo πλειόνων v 30,4C netýká počtu jednajících jako v předchozí větě, ale počtu zasedání. Význam slov κατὰ πενθήμερον tamtéž je také nestandardní, ale odvoditelný z kontextu.³⁷

Vidíme tedy, že kromě problému 10), který by při nestandardní interpretaci nevyvstal, ani standardní, ani nestandardní interpretace ústavy nepřinášejí spolehlivé odpovědi na výše uvedené problémy. Přijetí standardní interpretace má oproti nestandardní tu výhodu, že bychom se vyhnuli naprosto nejasné otázce, jak se z řad plnoprávných občanů měli vybírat radní a čemu by sloužily tři právě neúřadující rady.³⁸ Vzhledem k celkové nejasnosti tohoto dokumentu nepovažuji výše zmíněnou aporii týkající se tří rad za dostatečný argument pro odmítnutí nestandardní interpretace.

7.1.2 Nesrozumitelnost ústavy pro přítomnost

³³ Na neodpovědnost těchto „*proedrů*“ (termín se v dané pasáži neobjevuje) upozornila Ruzé (1993), 197-198; srov. však Heftner (2001), 207-208.

³⁴ Tak Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 117; Ballet (1898), 17-18; S. B. Smith (1930), 251-252; Andriolo (2004), 69. Na nejistotu stran funkčního období *proedrů* upozornil Rhodes (1981), 398.

³⁵ *Pace* např. E. Meyer (1899), 430-431, či Andriolo (2004), 69; srov. např. Schaefer (1959), 2297-2298 (*pace* Schaefer, Hignett (1952), 367, obě kolegia neztotožňuje); Rhodes (1981), 397-398. Pro můj názor na roli *proedrů* v radě čtyř set srov. **5.4.4.3**. K *proedrům* v IG I³ 98 srov. **2.7.1**.

³⁶ Adjektivum ἐπέισκλητος není odjinud doloženo, ale v helénistickém nápise z Magnésie se objevuje substantivum ἡ ἐπέισκλητος (McCMag 38, ř. 10), označující mimořádné zasedání lidového shromáždění na Korkýře.

³⁷ Srov. Andrewes (HCT V), 225.

³⁸ Tuto nejasnost zdůraznil již Ferguson (1926), 72.

Návrh ústavy pro přítomnost zní takto ([ARIST.] *Ath.* 31,1-3):

31/ [1A] βουλεύειν μὲν τετρακοσίους κατὰ τὰ πάτρια, τετταράκοντα ἕξ ἐκάστης φυλῆς, ἕκ προκρίτων [ο]ὕς ἂν ἔλονται οἱ φυλέται τῶν ὑπὲρ τριάκοντα ἔτη γεγονότων. [1B] τούτους δὲ τὰς τε ἀρχὰς καταστήσαι καὶ περὶ τοῦ ὄρκου ὄντινα χρῆ ὁμόσαι γράψαι, «καὶ»³⁹ περὶ τῶν νόμων καὶ τῶν εὐθύν[ω]ν καὶ τῶν ἄλλων πράττειν ἧ ἂν ἠγῶνται [συ]μφέρειν. [2A] τοῖς δὲ νόμοις οἷ ἂν τεθῶσιν περὶ τῶν πολιτικῶν χρῆσθαι, καὶ μὴ ἐξεῖναι μετακινεῖν μηδ' ἑτέρους θέσθαι. [2B] τῶν δὲ στρατηγῶν τὸ νῦν εἶναι τὴν αἵρεσιν ἐξ ἀπάντων ποιεῖσθαι τῶν πεντακισχιλίων. [2C] τὴν δὲ βουλήν ἐπειδὴν καταστή, ποιήσασαν ἐξέτασιν «έν»⁴⁰ ὄπλοις ἐλέσθαι δέκα ἄνδρας καὶ γραμματέα τούτοις, τοὺς δὲ αἰρεθέντας ἄρχειν τὸν εἰσιόντα ἐνιαυτὸν αὐτοκράτορας, κἂν τι δέωνται συμβουλευέσθαι μετὰ τῆς βουλῆς. [3A] ἐλέσθαι δὲ καὶ ἵππαρχον ἓνα καὶ φυλάρχους δέκα. τὸ δὲ λοιπὸν τὴν αἵρεσιν ποιεῖσθαι τούτων τὴν βουλήν κατὰ τὰ γεγραμμένα. [3B] τῶν δ' ἄλλων ἀρχῶν πλὴν τῆς βουλῆς καὶ τῶν στρατηγῶν μὴ ἐξεῖναι μήτε τούτοις μήτε ἄλλωι μηδενὶ πλέον ἢ ἅπαξ ἄρξαι τὴν αὐτὴν ἀρχήν. [3C] εἰς δὲ τὸν ἄλλον χρόνον ἵνα νεμηθῶσιν οἱ τετρακόσιοι εἰς τὰς τέτταρας λήξεις, ὅταν τοῖς [ἀ]στοῖς⁴¹ γίγηται μετὰ τῶν ἄλλων βουλεύειν, διανειμάντων αὐτοὺς οἱ ἑκατὸν ἄνδρες.

31/ [1A] *At' v radě zasedá čtyři sta mužů podle tradic, čtyřicet z každé fýly, z předem vybraných kandidátů zvolených fýlety z řad mužů starších třiceti let.* [1B] *Ti at' jmenují úředníky a sepíší pravidla o přísaze, kterou je třeba složit;⁴² a at' podnikají, co uznají za vhodné stran zákonů, kontrol úřadů a ostatních věcí.* [2A] *At' se řídí přijatými zákony o správě státu a at' je nesmějí měnit ani přijímat jiné.* [2B] *At' provedou výběr stratégů pro přítomnost z řad všech pěti tisíc.* [2C] *Až se rada ustanoví, at' uspořádá přehlídku ve zbraních a zvolí deset mužů a jejich písáře; zvolení at' úřadují po následující rok s mimořádnými pravomocemi a v případě potřeby at' se radí s radou.* [3A] *At' zvolí i hipparcha a deset fýlarchů. Do budoucna at' tyto muže volí rada podle výše popsaných pravidel.* [3B] *Tito muži ani nikdo jiný nesmí zastávat žádný úřad kromě radních a stratégů více než jednou.* [3C] *V budoucnu necht' jsou členové rady čtyř set rozděleni do čtyř sekcí, až budou obyvatelé města⁴³ zasedat v radě spolu s ostatními; necht' je rozdělí sto mužů.*

Tento text obsahuje následující nejasnosti:

³⁹ Doplnil Kenyon. Srov. níže, bod 2).

⁴⁰ Doplnil Wyse (NTAP), 113.

⁴¹ τοῖς [ἀ]στοῖς L, τοῖς [α]ύτοῖς Tyrrell (NTAP), 181, {τοῖς} [α]ύτοῖς Sandys, jež následují Mathieu&Haussoullier (1922), 35, a Chambers (1986), 29. Munro (1938), 164 s pozn. 2, četl τοῖς πρώτοις, což by mělo stejný význam jako {τοῖς} [α]ύτοῖς. Srov. níže bod 7).

⁴² Překlad není jistý, srov. níže, bod 2).

⁴³ Překlad není jistý, srov. níže, bod 7).

1) Jak jsem již upozornil výše, v 31,1A není řečeno, kdo měl provést volbu radních z řad nominovaných kandidátů a kolik těchto kandidátů mělo být.⁴⁴

2) Nejasný je význam slov *περὶ τοῦ ὄρκου ὄντινα χρῆ ὁμόσαι γράψαι περὶ τῶν νόμων* v 31,1B. Téměř všichni badatelé přijímají Kenyonovo *καὶ περὶ τῶν νόμων*, někteří navíc uvažují o opravě na *{περὶ} τὸν ὄρκον*.⁴⁵ Objevil se ale i návrh na vyškrtnutí *γράψαι*.⁴⁶ Také není jasné, kdo má předepsanou přísahu skládat: mohou to být radní nebo úředníci.⁴⁷

3) Dosti vágní je také ustanovení 31,2A *τοῖς δὲ νόμοις οἱ ἄν τεθῶσιν περὶ τῶν πολιτικῶν χρῆσθαι*: není jasné, zda se zmíněnými zákony má řídit rada čtyř set, nebo Athéňané obecně,⁴⁸ a zda jde o oba návrhy ústav, nebo jiné v budoucnu schválené zákony.⁴⁹

4) Není jasné, o jakou radu se jedná v 31,2C. Většina badatelů věří, že jde o čtyři sta, ale mohlo by se jednat i o velkou radu z 30,3A.⁵⁰ Kvůli tomu není jasné, kdo

⁴⁴ Pro podrobnou diskuzi srov. **5.4.2.7** s pozn. 364, a mimoto srov. Schwahn (1934), 2310, pro názor, že mělo radní určovat shromáždění pěti tisíc, ale proti jeho dataci obou ústav srov. **7.2.4**. Pokud jde o počet kandidátů, Siegmund (1909), 29, spekuloval o pěti tisících, Munro (1938), 164, o čtyřech tisících.

⁴⁵ Tak opatrně Rhodes (1981), 401.

⁴⁶ Tak Wilcken (1935), 41-43. *Contra* Sartori (1951), 91; Andrewes (HCT V), 228-229.

⁴⁷ Pro první možnost srov. opatrně Andrewes (HCT V), 228; pro druhou Kaibel (1893), 190, a Rhodes (1981), 400. Chambers (1990), 290, upozorňuje na nejasnost.

⁴⁸ Pro první řešení srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 115; Micheli (1893), 81; Köhler (1895), 458; Ballet (1898), 25; Busolt (1904), 1489; Ehrenberg (1965 [1922]), 317; Busolt&Swoboda (1926), 907; Schwahn (1934), 2308; Wilcken (1935), 42-43; pro druhé Sartori (1951), 92-93; Rhodes (1981), 401.

⁴⁹ Pro první možnost srov. Busolt (1904), 1489; Schwahn (1934), 2308; Taeger (1937), 352; Sartori (1951), 91; Andrewes (HCT V), 229-230; pro druhou Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 115; E. Meyer (1902), 590; Wilcken (1935), 42; Rhodes (1981), 401; Chambers (1990), 290.

⁵⁰ Pro první možnost srov. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 120; Micheli (1893), 82; Ballet (1898), 27; Beloch (1916), 319-320; Ehrenberg (1965 [1922]), 317; Busolt&Swoboda (1926), 907; Schwahn (1934), 2308; Andrewes (HCT V), 230-231; Rhodes (1981), 402; Ostwald (1986), 380-381; Chambers (1990), 290-291; Heftner (2001), 202 a 203; Celato (2003), 65. Pro druhou možnost srov. Taeger (1937), 353 (jehož formulace, že tu začíná druhá ústava, je poněkud nešťastná, srov. Sartori (1951), 126, pozn. 19); Hignett (1952), 370; Moore (1975), 264; a zřejmě Cary (1952), 60. Ferrabino (1926), 392, tuto povinnost přiřkl stočlennému výkonnému výboru rady čtyř set.

má podle 31,2B volit strategy pro přítomnost a v 31,3A tam vyjmenované úředníky.⁵¹

5) Není jasné, zda se slova κατὰ τὰ γεγραμμένα v 31,3A vztahují na 30,2C, na 31,2C, nebo dokonce nějaký nedochovaný text.⁵²

6) V 31,3B jsou obtížně srozumitelná slova μήτε τούτοις μήτε ἄλλω μηδενί.⁵³

7) V 31,3C opět narážíme na sporný text. Někteří badatelé přijímají čtení papyru, ἀστοῖς;⁵⁴ je však sporné, proč by občané na Samu měli být vyloučeni

⁵¹ Pokud bychom přijali názor **A**), že nevyjádřeným podmínkem předchozí věty jsou οἱ Ἀθηναῖοι, měla by jim tímto předpisem být svěřena i volba strategiů pro přítomnost. Pak by 31,2B uváděla výjimku z pravidel předpokládaných v 31,1B, podle nichž měla úředníky jmenovat rada čtyř set. Tak zřejmě Beloch (1916), 319, Taeger (1937), 352, a Levi (1968), 317, dle nichž mělo strategy τὸ vῦν εἶναι volit pět tisíc. Je ale také možné **B**), že podmínkem 31,2B jsou členové rady čtyř set. Pak by ovšem nebylo jasné, zda se v 31,2B-C předpokládá jediná volba strategiů τὸ vῦν εἶναι radou čtyř set poté, co se ustanoví, přičemž 31,2C dále specifikuje pravidla této volby (**B1**), či zda strategové volení neznámo kým τὸ vῦν εἶναι podle 31,2B měli úřadovat po zbytek úředního roku 412/11 a rada čtyř set je měla volit podle zde popsanych pravidel na ὁ εἰσιῶν ἐνιαυτός (411/10) (**B2**). Pro možnost **B1** se vyslovili Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 115, Ehrenberg (1965 [1922]), 317, Ferrabino (1926), 392, Sanctis (1976 [1930]), 523, Cary (1952), 57, Andrewes (HCT V), 230-231, a Chambers (1990), 290-291; pro **B2** Schwahn (1934), 2308; Taeger (1937), 353; Sartori (1951), 95; Hignett (1952), 370; Rhodes (1981), 401; Ostwald (1986), 381.

Za nemožné pokládám následující interpretace: dle Rhodese (1981), 401, jsou nevyjádřeným podmínkem 31,2B vůdčí představitelé čtyř set; Ostwald (1986), 381, věřil, že volby strategiů proběhly podle demokratických procedur až na to, že volení museli být účastníky shromáždění na Kolónu; Ruzé (1993), 194-195, chápala τὸ δὲ λοιπὸν „co se týče ostatních úředníků“.

⁵² Pro první možnost srov. Kahrstedt (1910), 253; Beloch (1916), 316; Ferrabino (1926), 389; Lenschau (1928), 58; Sanctis (1976 [1930]), 528; Cary (1952), 57-58; Hignett (1952), 371; Lang (2011 [1967]), 106; Flach (1977), 27; Andrewes (HCT V), 230-232; Ostwald (1986), 382; Chambers (1990), 291; Heftner (2011), 181 (mylně se odvolávající na Sartoriho a Rhodese). Pro druhou Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 120; Ballet (1898), 27; Sartori (1951), 97-98; Levi (1968), 317; Rhodes (1981), 403; pro třetí Ehrenberg (1965 [1922]), 319.

⁵³ Srov. Andrewes (HCT V), 232; Rhodes (1981), 403, méně příkře Chambers (1990), 291. Podle mého názoru bylo toto silně redundantní vyjádření přidáno s ohledem na umírněné oligarchy znepokojené výjimečnými pravomocemi rady čtyř set a strategiů; tak již Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 116, nověji Ruzé (1993), 195.

⁵⁴ Tak Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 116 a 120-121; Mess (1911), 373 s pozn. 5; Beloch (1916), 320; Mathieu&Haussoullier (1922), 35, pozn. 1; Schwahn (1934), 2309; Hignett (1952), 370; Hackl (1959), 54-55; Flach (1977), 27-28. To by znamenalo, že v době vzniku tohoto dokumentu existoval rozkol mezi obyvateli města Athén a jinou částí athénské občanstva, nejspíše tedy vojskem na Samu. Ballet (1898), 26, pozn. 1,

z kategorie „obyvatel města“ (v kontrastu s venkovem či Peiraieem), což je obvyklý význam slova ἀστοί.⁵⁵ Proto mnozí badatelé přijímají opravu na αὐτοῖς, která dává dobrý smysl,⁵⁶ jenže nepovažují za pravděpodobné, že by nějaký pisář zaměnil αὐτοῖς za ἀστοῖς, což je *lectio difficilior*. Poslední αὐτοῖς v textu musí odkazovat na členy čtyř set, nikoli na ostatní členy pěti tisíc.⁵⁷ Zde zmínění οἱ ἑκατὸν ἄνδρες jsou s nejvyšší pravděpodobností opět *katalogeové*.⁵⁸

7.1.3 Shrnutí: nesrozumitelnost obou návrhů a její důsledky

Některé výše nastíněné obtíže jsou textověkritického charakteru.⁵⁹ Částečnou odpovědnost za jiné možnosti nese i autor *Athénského státního zřízení* či jeho zdroj, který některá ustanovení jím citovaných dokumentů prostě vynechával.⁶⁰ Sice mu můžeme přičíst odpovědnost za fakt, že oba dokumenty zcela opomíjejí mnoho zásadních informací, mimo výše nastíněných zejména pravidla pro fungování soudů během vlády pěti tisíc,⁶¹ ale sotva je zodpovědný za fakt, že ústava pro

nepřesvědčivě tvrdil, že mezi oběma variantami není rozdíl, protože se prý ἀστοῖς i αὐτοῖς týkalo členů čtyř set.

⁵⁵ Srov. Köhler (1895), 460, pozn. 1, jež následují Busolt (1904), 1489-1490, pozn. 3, a Andrewes (HCT V), 233. Na další literaturu odkazuje Ruzé (1993), 194, pozn. 23.

⁵⁶ Opravou získané zájmeno se tak spojí s členy vlády čtyř set, zatímco ἄλλοι budou budoucí členové pěti tisíc spíše než Athéňané na Samu. Pro první možnost srov. Sandys (1912), 134; Ehrenberg (1965 [1922]), 319; Sanctis (1976 [1930]), 528; Andrewes (HCT V), 233; Rhodes (1981), 404; Bearzot (1985), 221 s pozn. 18; pro druhou Sartori (1951), 100; Chambers (1990), 292.

⁵⁷ Pro první možnost srov. Sanctis (1976 [1930]), 528-259; Sartori (1951), 101; váhavě Hignett (1952), 371; Andrewes (HCT V), 233. Pro druhou Beloch (1916), 320.

⁵⁸ Srov. **7.1.1**, bod 8). Za *anagrafey* zde zmíněných sto mužů považuje pouze Celato (2003), 65.

⁵⁹ Srov. **7.1.1**, body 9) a 10), a **7.1.2**, bod 7).

⁶⁰ Srov. **5.4.1.2** s pozn. 266 a přehled v **5.4.2.11**. Analogicky [ARIST.] *Ath.* 39,1-6 ve svém shrnutí dohody o ukončení občanské války z roku 403 neuvádí ustanovení o restitucích majetku známé z LYS. zl. 165, I, ř. 38-43 Carey.

⁶¹ Srov. **7.1.1**, bod 11), a **7.1.2**, body 1), 3) a 4).

Pro různá hodnocení mlčení obou ústav o soudnictví srov. např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 120; Whibley (1896), 203, pozn. 45 (spekulující, že soudní pravomoc byla rozdělena mezi radní a úředníky); Busolt (1904), 1488; F. D. Smith (1920), 68-69; Ehrenberg (1965 [1922]), 317; Busolt&Swoboda (1926), 907; Ferguson (1927), 340 a (1932b), 357-358; Schwahn (1934), 2309-2311; Sartori (1951), 113; Ste. Croix (1956), 15; Lang (2011 [1967]), 104; McCoy (1970), 109; Andrewes (HCT V), 229 (jenž byl přesvědčen, že autor *Athénského státního zřízení* by pravidla

budoucnost předchází ústavu pro přítomnost, že některá ustanovení je nutno vysvětlovat s ohledem na něco, co teprve bude řečeno,⁶² a za soustavně vágní formulace obou dokumentů.⁶³ Tyto obtíže někteří badatelé nepřiliš přesvědčivě připsali příliš spěšnému sepsání obou textů;⁶⁴ podle mého názoru jsou spíše výsledkem cílevědomé snahy o vytvoření textu, který by umožňoval co největší množství interpretací vyhovujících přáním co nejširšího názorového spektra. Výsledek je ovšem pro nezasvěcené naprosto nesrozumitelný. Bez vysvětlujících dodatků nelze ani jeden návrh uvést do praxe⁶⁵ a je dokonce sporné, do jaké míry jsou navzájem provázené: jediným nepochybným odkazem na druhý návrh je

zaznamenal, kdyby v návrhu nějaká byla); Rhodes (1981), 388; Kagan (1987), 160; Harris (1990), 256-257, pozn. 32; Ruzé (1993), 196; Celato (2003), 66.

Chybí též zmínka o prytanech z THUC. VIII,70,2 (srov. Sartori (1951), 102), o *proedrech* z THUC. VIII,67,3 a o době, kdy má začít platit ústava pro budoucnost (srov. Heftner (2001), 182-183 s odkazy na návrhy různých badatelů).

Neúplnost dochovaných textů obecně zdůraznili např. Mess (1911), 373 a 377, pozn. 3; Wilcken (1935), 37; Hignett (1952), 371-372; Andrewes (HCT V), 218-233, *passim*, např. 227; Ruzé (1993), 195-196.

⁶² Srov. **7.1.1**, body 1)-3), kde je nutno zohlednit 30,3A a bod 9).

⁶³ Srov. **7.1.1**, body 5), 7), 8) a 11); a **7.1.2**, body 2), 5) a 6).

⁶⁴ Tak Cary (1952), 57; Hignett (1952), 372; Ostwald (1986), 380; *contra* Andrewes (HCT V), 245. McCoy (1970), 100, pozn. 41, souhlasil, že byly návrhy sepsány narychlo, ale tvrdil, že jejich neúplnost byla záměrná. Köhler (1895), 458, ji připsal snaze oligarchů vyhnout se jasným formulacím. Ferrabino (1926), 388, z této nehotovosti vyvodil, že oba návrhy ústav obsahovaly jen základní principy, podle nichž měla být dopracována podrobnější pravidla.

⁶⁵ Badatelé se v závislosti na tom, jak odpovídali na výše nastíněné sporné otázky, lišili zvláště v posuzování praktické použitelnosti ústavy pro budoucnost. Za nepoužitelnou utopii ji prohlašovali např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 116 a 121-124; Whibley (1896), 204-207; Ballet (1898), 28; E. Meyer (1899), 433, a (1902), 589-590; Busolt (1904), 1488-1489; Judeich (1907), 301; Mathieu (1915), 83; Mathieu&Haussoullier (1922), VII; Busolt&Swoboda (1926), 907; Hignett (1952), 377-378; Ste. Croix (1956), 14-20; Will (1972), 377-378, pozn. 2; Rhodes (1972b), 117; Andrewes (HCT V), 242-243 (zdůrazňující nesrozumitelnost obou textů); Rhodes (1981), 388-389; Kagan (1987), 160. Jiní však věřili, že byla uvedena v život; srov. pozn. **7.2.4**, bod 1). Za realizovatelnou, ale nerealizovanou ji označili Sanctis (1976 [1930]), 532-535; Stevenson (1936), 53-57; Flach (1977), 31; Lehmann (1997), 42, pozn. 47; Heftner (2001), 196-198 a 309-310.

[ARIST.] *Ath.* 31,3C, které může být pozdějším dodatkem.⁶⁶ Není však možné, aby ústava pro přítomnost byla jen doplněním ústavy pro budoucnost.⁶⁷

7.2 KONTEXT NÁVRHŮ ÚSTAV

Po pokusu poukázat na nevysvětlitelnost obou návrhů ústav je nyní třeba posoudit jejich kontakty s jinými texty a s realitou.

7.2.1 Boiótská inspirace

Již brzy po objevu *Athénského státního zřízení* si badatelé všimli, že existence čtyř rad z [ARIST.] *Ath.* 30,3A má paralelu v ústavě boiótské federace, tehdy známé jen z THUC. V,38,2-4.⁶⁸ Dalším podnětem pro zkoumání možné boiótské inspirace obou návrhů se roku 1908 stala publikace londýnských fragmentů tzv. *Řeckých dějin z Oxyrhynchu*, v nichž je podrobně popsáno fungování rad v jednotlivých státech boiótského spolku (*Hell. Ox.* 19,2).⁶⁹ Je logickým závěrem, že podobný systém na federální úrovni fungoval zcela analogicky; *Hell. Ox.* 19,2 sice existenci většího počtu spolkových rad nedokládá a text *Hell. Ox.* 19,4 mluví jen o počtu radních z jednotlivých měst, aniž by specifikoval, že federálních rad bylo více, ale

⁶⁶ Srov. k tomu Rhodes (1972), 117, pozn. 20, a (1981), 403 a 404; Chambers (1990), 291. Pro možný, ale ne jistý odkaz ústavy pro budoucnost na ústavu pro přítomnost srov. **7.1.2**, bod 5).

⁶⁷ Pace Beloch (1916), 316-318; Schwahn (1934), 2307-2309; Cary (1952), 57-58 (jenž se pokusil docílit téhož pomocí přesunu [ARIST.] *Ath.* 31,3C za 30,3C a 31,3B za 30,2D), a Lang (2011 [1967]), 105-107 (chiastické uspořádání, které v ústavách odhalila, je podle mého možná náhodné a pokud ne, vede spíše ke zmatení čtenářů než uspořádání látky).

⁶⁸ Srov. Köhler (1895), 455; Ballet (1898), 16; Köhler (1900), 816; E. Meyer (1902), 589; Busolt (1904), 1489. Pro další možnou paralelu srov. E. Meyer (1899), 433. Zato Whibley (1896), 204, tvrdil, že ústava pro budoucnost žádnou známou ústavu nepřipomíná.

⁶⁹ V této práci není místo na to, abych vyjádřil svůj názor na mnoho sporných otázek točících se kolem tohoto spisu, mj. problém identity jeho autora. Stačí poznamenat, že mne nepřesvědčují teorie, že jeho autor jen doplňoval údaje z Xenofontových *Řeckých dějin* svou imaginací (tak např. Gray (1979), 185 a 196-197; Tuplin (1986), zvl. 65-66, a zvl. Bleckmann (2006); *contra* Lérída Lafarga (2007), 20-21 a *passim*).

autor zřejmě u svých čtenářů předpokládal znalost Thúkýdida a nejspíše by ho opravil, kdyby se mýlil.⁷⁰

Pokud se tedy roku 411 na úrovni boiótského spolku používal systém známý z jednotlivých boiótských měst díky *Hell. Ox.* 19,2, měl by mnoho společného s návrhem ústavy pro budoucnost, ale ani rozdíly mezi oběma ústavami nejsou zanedbatelné. Především Athény byly jedinou polis, nikoli jejich spolkem; na druhou stranu byly i po moru a válečných katastrofách možná nejlidnatější obcí řeckého světa. Dále ústava pro budoucnost výslovně neuvádí možnost společného zasedání všech čtyř rad (nelze ovšem vyloučit, že s ním počítala, srov. komentář k [ARIST.] *Ath.* 30,2C), zatímco v boiótských obcích definitivně rozhodovala právě plenární zasedání velkých rad (*Hell. Ox.* 19,2). Konečně velká rada boiótské konfederace měla 660 členů (každý distrikt jmenující jednoho z jedenácti biótarchů totiž vysílal šedesát radních, srov. *Hell. Ox.* 19,4), zatímco návrh ústavy pro budoucnost přesný počet radních neuvádí.⁷¹ Tyto rozdíly lze vysvětlit několika způsoby. Nejobvyklejší vysvětlení je, že autoři ústav pro budoucnost byli boiótským modelem inspirováni, ale nepřistupovali k němu nekriticky.⁷² Je však také možné, že byl text [ARIST.] *Ath.* 30,3A inspirován jinou existující, ale nám neznámou ústavou.⁷³ Ať tak či tak, paralela s ústavami boiótských měst nemůže vyvrátit ani potvrdit, zda dokumenty pocházejí z roku 411.

⁷⁰ Tak např. Beloch (1914), 181, pozn. 1; Bruce (1967), 158-160; Andrewes (HCT V), 223; David (1996), 226; Cartledge (2000), 404. Skeptický byl Walker (1913), 139-142.

⁷¹ Srov. **7.1.1.**

⁷² Tak či podobně již Köhler (1895), 456-457; Kuberka (1908), 212; Beloch (1916), 317-318; Ferguson (1927), 338-339; Sanctis (1976 [1930]), 526; Wilcken (1935), 55; Larsen (1955), 46-47; Moretti (1962), 135; Bruce (1967), 160; Aalders (1968), 24; Moore (1975), 261; Salmon (1978), 64-65; Andrewes (HCT V), 223; Buck (1981), 50-51; Rhodes (1981), 393; Sordi (2002 [1981]), 409; Bearzot (1985), 221-223; Ostwald (1986), 384; Kagan (1987), 160; Lehmann (1987), 36-37 s pozn. 8; Brock (1989), 162, pozn. 19; David (1996), 226-227; Blösel (2000), 86-87; Ostwald (2000a), 27; Celato (2003), 66-67.

⁷³ K boiótské paralele jsou skeptičtí Stevenson (1936), 56, Harris (1990), 252, Ruzé (1993), 198-199, a Heftner (2001), 194-195. O jiné než boiótské inspiraci uvažoval již Kunle (1909), 56-57; za analogii běžné správy státu v řeckých evropských obcích tuto ústavu prohlásil Cavaignac (1926b), 261. Nerozumím tezi Andriolo (2004), 92-93, že boiótská ústava snad byla použita z propagandistických důvodů.

7.2.2 Znal návrhy ústav Thúkýdidés?

Z dvou míst v Thúkýdidově díle někteří badatelé vyvozovali, že měl o obou ústavních návrzích přinejmenším přibližnou představu.⁷⁴

1) THUC. VIII,86,3, kde poslové čtyř set slibují vojákům na Samu, že τῶν πεντακισχιλίων πάντες ἐν τῷ μέρει μεθέξουσιν. Pokud by byl správný výklad „všichni členové pěti tisíc budou mít po řadě podíl na správě státu“, odpovídalo by to střídání čtyř rad z [ARIST.] *Ath.* 30,3A. Jak jsem však ukázal výše, toto místo je víceméně nesrozumitelné a lze ho vykládat i „všichni budou po řadě patřit do řad pěti tisíc“.⁷⁵

2) THUC. VIII,93,2, kde poslové čtyř set v rámci vyjednávání se vzbouřenými těžkooděnci slibují, že z řad pěti tisíc se budou postupně určovat členové rady čtyř set podle rozhodnutí pěti tisíc. To by se dalo částečně sladit s [ARIST.] *Ath.* 30,3A za předpokladu, že by tam zmíněné τὸ λαχὸν μέρος mělo čtyři sta členů a že by se slova „podle rozhodnutí pěti tisíc“ týkala přesnějšího určení procedury určování rady,⁷⁶ ale ani jeden z těchto předpokladů nelze z textů obou ústav vyvodit s jistotou, a tak tato údajná paralela musí být nanejvýš sporná.

K ARIST. *Pol.* IV,1298a11-13 srov. Heftner (2001), 195, pozn. 76 s odkazy. Harris (1990), 252, který je přesvědčen, že čtyři rady v textu [ARIST.] *Ath.* 30,3A jsou důsledkem textové koruptely (srov. **7.1.1** s pozn. 16), zdůrazňuje, že neexistuje jediný jiný doklad inspirace boiótským zřízením v Athénách a že Boióťané neměli, soudě dle PIND. *Ol.* VI,89-90, právě pověst inteligentních zákonodárců. I kdyby to byla pravda (pro rozdílné hodnocení srov. zvl. Cartledge (2000)), nelze vyloučit, že se athénští oligarchové roku 411 v Boiótii výjimečně inspirovali.

⁷⁴ Tak E. Meyer (1899), 415 a 435; Judeich (1907), 307, pozn. 1; Sadl (1910), 33; Mess (1911), 377; Hignett (1952), 374. *Contra* Köhler (1900), 816-817, pozn. 2; Judeich (1907), 306; Kuberka (1907), 351, pozn. 2; May (1907), 54-55; Siegmund (1909), 3; Ledl (1910), 45; Caspari (1913), 9; Busolt (1920), 69 s pozn. 4; Wilcken (1935), 37; Flach (1977), 17-18; Andrewes (HCT V), 245; Chambers (1990), 281; Heftner (2001), 184-185.

⁷⁵ Srov. **6.2.3.3** s pozn. 131-132.

⁷⁶ To navrhl Ferrabino (1926), 390, a srov. též návrh interpretace [ARIST.] *Ath.* 44,4 v Dodatku 1). Micheli (1893), 111, věřil, že se slib poslů čtyř set od ústavy pro budoucnost lišil.

Také se nezdá, že by se Thúkýdidova chvála režimu pěti tisíc (VIII,97,2) mohla vztáhnout na ústavu pro přítomnost.⁷⁷

Hlavním důvodem, proč bývá Thúkýdidova znalost obou návrhů odmítána, jsou nepřekonatelné rozdíly mezi popisem shromáždění na Kolónu v obou pramenech,⁷⁸ které by se ovšem daly obejít za předpokladu, že autor *Athénského státního zřízení* oba návrhy ústav špatně chronologicky zařadil.⁷⁹ Obě Thúkýdidova místa ukazují, že členové čtyř set při prezentaci svého režimu kladli důraz na princip rotace, který je výrazným rysem obou návrhů. Navíc první výše citovaný slib oligarchů je formulován tak nesrozumitelně a druhý tak obecně, až to oba návrhy ústav připomíná duchem, byť ne literou.

Nelze tedy dokázat, že se oba návrhy dostaly Thúkýdidovi do rukou, ale jeho *Peloponnéská válka* naznačuje, že obecně odpovídají sebe prezentaci vlády čtyř set.

7.2.3 Návrhy ústav a úřední dokumenty

Již výše jsem okomentoval unikátní záhlaví IG I³ 98 se závěrem, že nelze říci, zda by se tento dokument měl datovat do vlády čtyř set, nebo pěti tisíc.⁸⁰ Pokud by platila druhá možnost a pokud by bylo π[ρόεδροι] správným doplněním ř. 5, šlo by o jasnou shodu s pětičlenným předsednictvem rady podle [ARIST.] *Ath.* 30,4-5, ale žádný z těchto dvou předpokladů není nenapadnutelný, a tak tento dokument nemůže dokázat, že byla ústava pro budoucnost uvedena v praxi.

⁷⁷ Pace např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 124-125; Ferguson (1926); Schwahn (1934), 2307; Wilcken (1935), 58-61; Sartori (1951), 118-119; Harris (1990), 275-276; srov. např. Stevenson (1936), 56-57; Taeger (1937), 353-354; David (1996), 225.

Ještě spekulativnější je vztahovat k tomuto dokumentu chválu umírněné ústavy z ARIST. *Pol.* IV,1296a38-40, což činí např. Sartori (1951), 120-121; *contra* např. Rhodes (1981), 359.

⁷⁸ Srov. k tomu zvl. **5.4.2.7**, přehled v **5.4.2.11** a **5.5**.

⁷⁹ Srov. k tomu **7.2.4**, bod 1).

⁸⁰ Srov. začátek **2.7.1**.

Zvláštnosti v záhlaví dekretu o odsouzení Antifóna ([PLUT.] *Vit. X or.* 833e)⁸¹ jsou slučitelné s tezí, že byla uvedena v život pravidla pro určování členů rady z [ARIST.] *Ath.* 30,3-5, ale nedokazují ji.

Nejpřesnější shodou ústavy pro budoucnost s doloženou praxí je zjednodušení systému finančních úřadů.⁸²

Provádění plateb bylo po většinu pátého století úkolem deseti *kólakretů*, pokud se výdaje týkaly athénské obce, a deseti *hellénotamiů*, šlo-li o záležitosti námořního spolku.⁸³ Kolegium *kólakretů* je naposledy bezpečně doloženo roku 418/17 (IG I³ 84, ř. 28), pravděpodobně existovalo ještě roku 413/12 (IG I³ 136, ř. 36),⁸⁴ a nejpozději roku 410/09 povinnosti *kólakretů* zastávalo dvacet *hellénotamiů* (IG I³ 102, ř. 35-36; IG I³ 104, ř. 9; IG I³ 375, *passim*, s uvedením počtu dvaceti; IG I³ 377, *passim*). Tato změna dokonale odpovídá poněkud nejasně formulované pasáži [ARIST.] *Ath.* 30,2B, τούτων δ' εἶναι...καὶ ἑλληνοταμίας καὶ τῶν ἄλλων ὁσίων χρημάτων ἀπάντων εἴκοσιν οἱ διαχειριοῦσιν, která asi předpokládá vznik dvacetičlenného kolegia, jež bude spravovat všechny athénské nesakrální fondy.⁸⁵ Vzhledem k výše uvedeným datům však není jisté, že

⁸¹ Srov. 2.7.1 ke konci. Pro názor, že tyto zvláštnosti dokládají uvedení ústavy pro budoucnost do praxe, srov. Ferguson (1926), 74-75; Wilcken (1935), 57; Sartori (1951), 116-117. *Contra* Hignett (1952), 378; Ste. Croix (1956), 16-17; Heftner (2001), 186-187.

⁸² Jako doklad praktické realizace ústavy pro budoucnost tuto reformu chápali Ferguson (1926), 73; Lenschau (1928), 58; Wilcken (1935), 57-58; Sartori (1951), 117; Harris (1990), 257. *Contra* Hignett (1952), 376-377; Ste. Croix (1956), 15-16 a 19; Flach (1977), 29; Andrewes (HCT V), 220; Rhodes (1981), 388. Pro umírněnou pozici srov. E. Meyer (1899), 137, a Heftner (2001), 188-194.

⁸³ Srov. např. Meritt&Wade-Gery&McGregor (1950), 359-363; Rhodes (1972a), 102; Bleicken (2002 [1994]), 306; Samons (2000), 57-59 a 70-82.

⁸⁴ Pro dataci tohoto nápisu do roku 413/12 srov. Bingen (1959), 35-37, jehož dataci přijali např. Pečírka (1966), 126-129; Lewis (1981), 149; Janouchová (2013), 98, pozn. 4. Ferguson (1949), 132-133 (s odkazy), datoval nápis do let 431-429, a o dataci nápisu do roku 429 se znovu pokusil Planeaux (2000), ale jeho teorie se opírá o neprokazatelný předpoklad, že jmění Bendidina sdružení (doložené nápisem IG I³ 369, ř. 68, datovaným do roku 426/5) pocházelo jen z prodeje hovězích kůží z obětí. Nails (2002), 388, nijak nevysvětluje, proč lze nápis podle jejího názoru zasadit lépe do roku 421 (*sic*) než do roku 411.

⁸⁵ Pro tento výklad srov. např. Wilamowitz-Moellendorff (1893b), 119; Köhler (1895), 453; E. Meyer (1899), 137; Busolt (1904), 1487; Sandys (1912), 129; Ferguson (1927), 339, a (1932a), 3; Meritt&Wade-Gery&McGregor (1950), 359; Hignett (1952), 367-368; Andrewes (HCT V), 220-221; Rhodes (1981), 391 (s odkazy na starší

k reformě došlo až roku 411; teoreticky se tak mohlo stát již během roku 417/16, a možná by nejvhodnějším kontextem pro takovou reformu byly změny související se zřízením kolegia *probúlů* na podzim 413.⁸⁶

Mimoto ústava pro budoucnost nejspíše předepisuje spojení kolegií pokladníků Athény a ostatních bohů do jednoho sboru o deseti členech ([ARIST.] *Ath.* 30,2B: τούτων δ' εἶναι...καὶ ταμίας τῶν ἱερῶν χρημάτων τῆι θεῶ[ι] καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς δέκα).⁸⁷ To jistě odpovídalo realitě roku 403/2 (IG II² 1370, ř. 2-3), nejspíše už roku 405/4 (AND. I,77).⁸⁸ Stanovit *terminus post quem* je složitější, ale nejčastěji se uvádí začátek úředního roku 406/5,⁸⁹ což by vyloučilo uvedení ústavy pro budoucnost do praxe o pět let dříve.

Sebevětší množství paralel, které nedokládají realizaci hlavních bodů obou návrhů ústav, tj. předání veškeré moci radě čtyř set a deseti stratégům s rozšířenými pravomocemi, resp. zřízení čtyř malých rad, nedokáže, že byly uvedeny do praxe právě oba dochované ústavní návrhy.⁹⁰ Nelze totiž vyloučit, že autor obou textů měl povědomí o změnách, které začátkem posledního desetiletí 5. století ve správě Athén proběhly, a ve svých fiktivních dokumentech tyto

literaturu pochybující o správnosti textu, jako např. Kenyon (1893), 105); Samons (2000), 259; Blamire (2001), 116; Heftner (2001), 191. Jinak tuto větu překládá Chambers (1990), 37, ale bez vysvětlivky v komentáři.

⁸⁶ Pro názor, že k reformě přistoupila vláda pěti tisíc, srov. např. Ferguson (1932a), 3-4; Meritt&Wade-Gery&McGregor (1950), 359-363; Hignett (1952), 376; Meiggs&Lewis (1969), 258; Rhodes (1972a), 99, pozn. 4; Andrewes (HCT V), 221; Ostwald (1986), 399-400, pozn. 212; Samons (2000), 259-260; a snad Bleicken (2002 [1994]), 306. Za pravděpodobné to považují Wilcken (1935), 57-58; Rhodes (1972b), 99, pozn. 4, a (1981), 391-392; Chambers (1990), 287. Pro pochyby srov. Kahrstedt (1936), 99-101; Pritchett (1964), 474-477, a (1970), 111.

⁸⁷ Pro tento výklad srov. Busolt (1904), 1487; Ferguson (1927), 339; Hignett (1952), 368; Thompson (1970), 61; Andrewes (HCT V), 220; Rhodes (1981), 391; Chambers (1990), 287; Samons (2000), 259; Blamire (2001), 116.

⁸⁸ Canevaro&Harris (2012), 100-110, citovaný dokument prohlásili za falsum, následuje je Novotný (2014), 74 a 78-79. Jejich argumenty mne nepřesvědčují, ale v této práci není prostor pro jejich vyvracení.

⁸⁹ Srov. Ferguson (1932a), 4-7, a 104-106 (opravující své dřívější vyjádření: Ferguson (1926), 75); Hignett (1952), 377; Ste. Croix (1956), 19-20; Thompson (1970), 61-63; Andrewes (HCT V), 220; Rhodes (1981), 388 a 391; Chambers (1990), 287; B. M. Mitchell (1992), 37-38; Samons (2000), 261-262; Blamire (2001), 116.

⁹⁰ Sartori (1951), 93-94, nepřesvědčivě spatřoval potvrzení realizace [ARIST.] *Ath.* 31,1 v [ARIST.] *Ath.* 33,1, [LYS.] XX,14 a THUC. VIII,70,1.

změny zohlednil, nebo že oba texty byly nerealizovanými návrhy ústav, které se zčásti kryly se skutečně přijatými reformami.

7.2.4 Doba a důvod vzniku obou ústav

Jediným textem, který by nám měl pomoci oba návrhy přesně datovat, jsou úvodní a závěrečné formule objevující se v *Athénském státním zřízení* těsně po popisu shromáždění na Kolónu, resp. po textech jednotlivých ústav ([ARIST.] *Ath.* 30,1; 31,1; 32,1), podle nichž tyto ústavy sepsalo kolegium *anagrafeů* zvolené pěti tisíci před nástupem čtyř set k moci. Naneštěstí, jak jsme viděli výše, toto časové zařazení je neobhajitelné. Mezi shromážděním na Kolónu a nástupem čtyř set nebyl na výběr pěti tisíc čas, a ti tedy nemohli zvolit *anagrafey*.⁹¹ Badatelé proto přišli s vlastními rekonstrukcemi:

1) Oba dokumenty byly vytvořeny komisí *nomothetů* po pádu čtyř set. Podle zastánců této teze se těmito ústavami řídila ústava pěti tisíc chválená Thúkýdidem i autorem *Athénskému státního zřízení*.⁹² To by umožnilo zachovat tvrzení, že *anagrafey* zvolili členové pěti tisíc, ale vedlo by to ke dvěma problémům: Bylo by těžké vysvětlit, proč by stratégové měli být voleni podle ústavy pro budoucnost až roku 409, takže příslušné ustanovení ústavy pro přítomnost ([ARIST.] *Ath.* 31,2C) dává mnohem lepší smysl za předpokladu, že

⁹¹ Srov. 5.4.2.7, bod 1), pro polemiku s badateli, kteří věřili, že obě ústavy sepsalo kolegium zvolené pěti tisíci a že byly formálně schváleny, přesně dle [ARIST.] *Ath.* 30,1, 31,1 a 32,1.

⁹² Srov. Caspari (1913), 15-18, zvl. 17 s pozn. 23; Lenschau (1913), 214-215; Beloch (1916), 311-324; F. D. Smith (1920), 54-55 a 66; váhavě Classen&Steup (1922), 252; Ehrenberg (1965 [1922]), 320-321; Cavaignac (1926a), 318; Ferguson (1926), 73, a (1927), 338-340; Lenschau (1928), 58-59; Schwahn (1934), 2307; Wilcken (1935), 48-59; Munro (1938), 163; Cloché (1951), 191; Hatzfeld (1951), 255 s pozn. 5; Sartori (1951), 69, 114-118 a *passim*; Cary (1952), 58-61; Vlastos (1952); Levi (1968), 304.

Proti této teorii se vyslovili E. Meyer (1899), 412; Köhler (1900), 803-805; Volquardsen (1906), 127; Kahrstedt (1910), 252-253; Sadl (1910), 33; Mathieu (1915), 83; Thalheim (1919); Busolt (1920), 630d-e; Ferguson (1926), 72-73; Ferrabino (1926), 393; Sanctis (1976 [1930]), 522 a *passim*; Wilcken (1935), 49-50, pozn. 8; Taeger (1937), 353-354; Lenschau (1941), 27-28; Ploeg (1948), 71-72; Sartori (1951), 96-97 a 122-123, pozn. 3; Hignett (1952), 367-375; Ste. Croix (1956), 14-20; McCoy (1970), 98-100, pozn. 41; Rhodes (1972a), 118; Flach (1977), 26 a 29; Andrewes (HCT V), 243 a 245-246; Heftner (2001), 179-180.

tyto texty vznikly již před koncem úředního roku 412/11. Dále je neuvěřitelné, že by po pádu čtyř set byla jmenována nová provizorní rada o stejném počtu členů.⁹³

2) Oba návrhy sepsali radikálové v průběhu vlády čtyř set jako nástroje propagandy, které měly uklidnit vzbouřené vojáky na Samu či hoplíty v Athénách, neplánovalo se však jejich uvedení do praxe, ačkoli některá jejich ustanovení byla převzata komisí *nomothetů*.⁹⁴ Toto řešení je také v rozporu s datací obou návrhů do roku 412/11, a navíc propagandistická hodnota tak nesrozumitelných dokumentů by byla dosti problematická.

3) Oba dokumenty byly zveřejněny při oficiálním nástupu čtyř set k moci.⁹⁵ Zastánci tohoto názoru většinou věří, že *anagrafeové* byli zvoleni shromážděním na Kolónu ve jménu pěti tisíc a že návrhy ústav byly prezentovány (ne nutně uvedeny v praxi)⁹⁶ nedlouho poté. To bezpečně spadá do úředního roku 412/11, ale není jasné, jak by jakéhokoli současníka mohlo přesvědčit tvrzení, že jsou ústavy dílem komise zvolené pěti tisíci, ačkoli muselo být jasné, že ti se k žádné volbě nesešli.⁹⁷

⁹³ Existenci druhé rady čtyř set výslovně připustili Lenschau (1913), 215; Ferrabino (1926), 389; Schwahn (1934), 2304 a 2308; Cary (1952), 60; *contra* Thalheim (1919), 336; Stevenson (1936), 57; Wilcken (1935), 49-50; Sartori (1951), 71-72; Hignett (1952), 372-373.

⁹⁴ Tak Judeich (1907), 301 s pozn. 1; Mathieu (1915), 83-85; Razzano Giammarco (1973), 408, pozn. 24; Lintott (1982), 143-145; David (1996), 228. *Contra* Cary (1952), 59; Andrewes (HCT V), 245.

⁹⁵ Tak E. Meyer (1899), 434-435; Busolt (1904), 1486 a 1490; Volquardsen (1906), 127-128; Kuberka (1907), 355-356, a (1908), 208; Kriegel (1909), 53-55; Kunle (1909), 59-60; Mess (1911), 374-376; Cavaignac (1926a), 319; Ferrabino (1926), 388-389; Ferguson (1927), 331; Lang (2011 [1948]), 91-92; Hignett (1952), 358 a 373-375; Hackl (1959), 57-58 a 67; McCoy (1970), 74; Andrewes (1976), 21, a (HCT V), 244-246; opatrně Rhodes (1981), 387-389; Lintott (1982), 138 s pozn. 20 na s. 181; Kagan (1987), 160; Lehmann (1987), 71, pozn. 85; Harris (1990), 267; Andrewes (1992b), 476; a velmi váhavě Volonaki (2001), 143. *Contra* Lenschau (1913), 211-212; Kahrstedt (1914), 67-69; Busolt (1920), 76; Stevenson (1936), 51-52; Sartori (1951), 122-123, s pozn. 3 a 5; Cary (1952), 58-59.

Podobně Ostwald (1986), 385, pozn. 170, navrhl, že oba návrhy byly přijaty několik dní před 22. thargéliónem; následuje ho Celato (2003), 64.

⁹⁶ Tomu, že se vláda čtyř set řídila ústavou pro přítomnost, věřili např. Köhler (1895), 458; Kriegel (1909), 53-55; Sanctis (1976 [1930]), 524; Sartori (1951), 89-103; Levi (1968), 316; Rhodes (1972a), 117; Ostwald (1986), 380; Ruzé (1993), 195-196; Celato (2003), 64.

⁹⁷ Srov. **6.1.1.**

4) Oba návrhy byly předloženy na shromáždění na Kolónu (ač ne schváleny pěti tisíci) a poté upraveny Peisandrovým dodatkem. Proti této tezi jsem argumentoval již výše.⁹⁸

5) Oba dokumenty jsou pozdější fikce, nemají se skutečným děním roku 411 nic společného.⁹⁹ Není však jasné, proč by se kdokoli namáhal s tvorbou tak propracovaných a přitom tak málo informativních falz, a jejich obtížná srozumitelnost příliš připomíná neurčitost slibu daného posly pěti tisíc vzbouřeným námořníkům na Samu.¹⁰⁰

Podle mého názoru oba texty vznikly v době, kdy se převrat teprve připravoval, a byly jedněmi z řady verzí navržených během vyjednávání mezi radikálně a umírněně oligarchickými kluby.¹⁰¹ To by dobře vysvětlovalo jejich nesrozumitelnost nezasvěceným a snad i jejich otevřenost protichůdným interpretacím. Kompromisem by byl i počet dvou ústav, jedné provizorní, lépe odpovídající záměrům radikálů, a budoucí, beroucí větší ohledy na preference umírněných oligarchů.¹⁰² Nepovažuji tedy za vyloučené Antifóntovo či Thérámenovo autorství, o němž kdysi několik badatelů spekulovalo, ale podle

⁹⁸ Srov. **5.4.2.7**, bod 3).

⁹⁹ Tak May (1907), 55 a 59-62; Taeger (1937); Nippel (1980), 78-79, pozn. 13; Pesely (1983), 34 a 123-124; B. M. Mitchell (1992), 38-39; Pesely (1994), 165 s pozn. 47; a snad Hawthorn (2014), 217, pozn. 17. *Contra* Kunle (1909), 55-58; Lenschau (1913), 211; Sartori (1951), 123 s pozn. 4; Hignett (1952), 358; Flach (1977), 26; Andrewes (HCT V), 243 a 246; Ruzé (1993), 199; Heftner (2001), 197-198.

Podobně Thalheim (1919), 335-336, dle něž Androtión pozměnil dochované texty, aby očistil památku svého otce (srov. **2.2.2.1**).

¹⁰⁰ Tak již Kunle (1909), 55; srov. i Ledl (1910), 48.

¹⁰¹ Podobné návrhy se objevovaly již dříve. Že texty vznikly roku 411, ale nebyly uvedeny do praxe, věřili již (mimo badatelů citovaných výše v pozn. 94) Kahrstedt (1910), 253-256 a 268, Ledl (1910), 47, a Moore (1975), 261-262; *contra* Beloch (1916), 312. Přípravu obou ústav datovali před převrat již Whibley (1896), 198; Busolt (1904), 1486; Wilcken (1935), 46; Sartori (1951), 123-126; McCoy (1970), 70; Sordi (2002 [1981]), 406-407; Heftner (2001), 198-205; *contra* Andrewes (HCT V), 251. Názory těchto badatelů na uvedení obou ústav do praxe a průběh shromáždění na Kolónu se ale od mých výrazně lišily.

¹⁰² Tak též např. Busolt (1904), 1486 s pozn. 4; Ferguson (1927), 331; Sartori (1951), 125-126 (který též odmítá dřívější návrhy vysvětlení počtu dvou ústav); Flach (1977), 30; Rhodes (1981), 389; Kagan (1987), 159; či Heftner (2001), 205-210.

mého byl tento návrh výsledkem jednání a neměl jediného autora.¹⁰³ Konečně nevěřím, že by kterákoli z těchto ústav byla prohlášena za platnou, natož uvedena v praxi, ať už během vlády čtyř set, nebo pěti tisíc.

Jak plyne z výše řečeného, podle mého názoru *anagrafeové* nikdy skutečně neexistovali,¹⁰⁴ většina badatelů je však pokládala za reálně existující kolegium. Někteří se je pokoušeli ztotožňovat s jinými kolegií známými z roku 411, totiž s *katalogey* z [ARIST.] *Ath.* 29,5 a [LYS.] XX, s *nomothety* z THUC. VIII,97,2, či se sto muži z THUC. VIII,67,3, ale jejich rekonstrukce událostí jsem vesměs odmítl již při jiných příležitostech.¹⁰⁵

Zbývá vysvětlit, jak mohly být oba dokumenty připsány neexistujícímu kolegiu.

7.2.5 Drakontova ústava a zdroj *Athénské*ho státního zřízení

Oba výše citované dokumenty nejsou v rámci *Athénské*ho státního zřízení jedině svého druhu. Toto pojednání cituje ještě jeden obdobný dokument, a to tzv. Drakontovu ústavu ([ARIST.] *Ath.* 4,2-5).¹⁰⁶

¹⁰³ O Antifóntovi uvažovali E. Meyer (1899), 433, pozn. 2, nebo Ledl (1910), 49 (*contra* Cloché (1940), 68); o Thérámenovi Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 108 a 165; Beloch (1916), 311-324, *passim*; Schwahn (1934), 2304; Andriolo (2004), 97 (*contra* May (1907), 64); o kolektivním autorství Sartori (1951), 92; Chambers (1990), 284.

¹⁰⁴ Tak též mnozí z badatelů citovaných výše v pozn. 99, a Sordi (2002 [1981]), 407-408. Nejsem si jist, zda lze z nezvyklého významu názvu údajného kolegia *anagrafeů* vyvozovat argument proti správnosti terminologie aristotelského spisu či dokonce existenci tohoto kolegia, jako např. Rhodes (1991), 92, pozn. 29; Ruzé (1997), 482; Heftner (2001), 180-181. Bylo třeba je odlišit od předchozího kolegia *syngrafeů*, jak zdůraznil již Ostwald (1986), 379, pozn. 156.

¹⁰⁵ První názor zastávali Whibley (1896), 196, pozn. 17; E. Meyer (1899), 433; Busolt (1904), 1486 s pozn. 2; Kunle (1909), 59; Siegmund (1909), 23-25; Beloch (1916), 315-316; Schultess (1919), 2469; Busolt (1920), 75; Cavaignac (1926a), 319; Schwahn (1934), 2307. *Contra* např. Micheli (1893), 77; Taeger (1937), 348; Sartori (1951), 48-51; Levi (1968), 300; Flach (1977), 30-31; Chambers (1990), 286. Pro přehled badatelů zastávajících druhý názor srov. 2. odstavec pozn. 295 k **6.4**. Třetí možnost navrhl Ferrabino (1926), 386-387.

¹⁰⁶ Autenticitu této ústavy hájili Keil (1892), 97, pozn. 2; Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 76-98; Kenyon (1893), 12-13; Groh (1898), 440-444, a (1904), 7-12; a nověji např. Develin (1984). *Contra* např. Headlam (1891); Reinach (1891a), a (1891b), 143-145; E. Meyer (1892), 236-238; Costanzi (1901), 101-105; May (1907), 55; Busolt (1920), 52-58, s odkazy; Cloché (1940), 64; Hignett (1952), 5; Fuks (1953), 84 s odkazy; Fritz (1954), 73-75; Ruschenbusch (1958), 421-422; Bibauw (1965), 482; Cecchin

Takzvaná Drakontova ústava nabízí zajímavé paralely s oběma ústavními návrhy z roku 411: svěření správy státu *hoplítům* ([ARIST.] *Ath.* 4,2), radu čtyř set, důraz na rotaci v zastávání úřadů, a především jedinou athénskou zmínku o pokutování absentujících radních mimo ústavu pro budoucnost ([ARIST.] *Ath.* 4,3; srov. [ARIST.] *Ath.* 30,6).¹⁰⁷

Jestliže tedy všechny tři návrhy ústav mají tolik společného, je na místě uvažovat, zda by mohly mít stejný původ. Tímto zdrojem nejspíše není *Atthis*, jelikož oba návrhy ústav zapadají do svého narativního rámce tak špatně, že byla téměř jistě přímo či nepřímo převzata z jiného pramene než údaje v [ARIST.] *Ath.* 29,1-5 a 32,1-3, které z *Atthidy* zřejmě pocházejí.¹⁰⁸ Nejspíše byla tedy zdrojem všech tří textů nějaká kompilace ústav,¹⁰⁹ která se autorovi *Athénskému státnímu zřízení* dostala do rukou až poté, co vytvořil jeho základní kostru.¹¹⁰ Podle mého názoru ale nelze rozhodnout, kdo tuto kompilaci vytvořil, ani zda jsou kolegium *anagrafeů* a Drakontova ústava výmyslem kompilátorových pramenů, autora

(1696), 93-101; Moore (1975), 213-214; Lévy (1976), 193 s pozn. 2; Nippel (1980), 78-79, pozn. 13; Rhodes (1981), 85-87; Chambers (1990), 154; Hansen (1990), 87 s pozn. 72; Figueira (1993), 295; Bertelli (1994), 87; Wallace (1993), 269; Ruzé (1997), 345; Ober (1998), 358; J. L. Shear (2011), 45-49. Do roku 411 „Drakontovu“ ústavu datoval Ledl (1914), 52-69, do let 409-8 Mathieu (1915), 109-110, do roku 404 Munro (1938), 165; do 4. století Fuks (1953), 90-96.

¹⁰⁷ Srov. např. Headlam (1891), 168; Reinach (1891b), 154; Wilamowitz-Moellendorff (1893a), 76-98, *passim*; Mathieu (1915), 108-109; Busolt (1920), 55-58; Fuks (1953), 86-90; Cecchin (1969), 94-98; Mossé (1978), 85-86; Andrewes (HCT V), 226; Rhodes (1981), 113-117 a 399; Chambers (1990), 156-158; Figueira (1993), 296-297. Pro přehledy rozdílů srov. Reinach (1891a), 84-85; Costanzi (1901), 100-101; Cloché (1940); Fuks (1953), 90-95. Groh (1898), 438-440, dokonce popíral jakoukoli podobnost mezi oběma ústavami.

¹⁰⁸ K pramenům [ARIST.] *Ath.* srov. **2.2.2.1**; k vnitřním rozporům aristotelského podání srov. zvl. **5.2.4.7** s pozn. 363.

¹⁰⁹ Jacoby (1949), 385, pozn. 51, považoval za zdroj Drakontovy ústavy spis Démétria Falérského *Περὶ τῶν Ἀθηνησὶ πολιτειῶν* (srov. D. L. V,80; nedochovala se žádná citace); následovali ho Ruschenbusch (1958), 421-422, a opatrněji Figueira (1993), 297-298. Démétrios by ho musel sepsat ve velmi mladém věku.

¹¹⁰ Pro názor, že Drakontova ústava byla do textu *Athénskému státnímu zřízení* zařazena dodatečně, srov. např. Headlam (1891), 168; Reinach (1891a), 82; Wilcken (1903); Busolt (1920), 58 s pozn. 3; Drerup (1941); Jacoby (1949), 385, pozn. 51; Fritz (1954), *passim*; Fuks (1954), 96-97; Rhodes (1981), 53 a 85-87; Chambers (1990), 154; Keaney (1992), 155, pozn. 4. *Contra* E. Meyer (1892), 238; Mathieu (1915), 111-113; Wallace (1993), 270-279.

kompilace ústav či až autora *Athénského státního zřízení*.¹¹¹ Výše jsem však uvedl důvody svého přesvědčení, že oba návrhy ústav výplodem kompilátorovy fantazie nejsou.¹¹²

Podle mého názoru autor *Athénského státního zřízení* po vložení těchto textů provedl určitou revizi kontextu, ne však zcela důslednou. Pokud tak neučinil již jeho zdroj v *Atthidě*, autor *Athénského státního zřízení* zpětně vyškrtl všechny zmínky o čtyřech stech v popisu shromáždění na Kolónu, protože z návrhů ústav usoudil, že je nesepsali *syngrafeové* a že byla rada čtyř set zvolena po fýlách po schválení návrhu *anagrafeů* zvolených pěti tisíci ([ARIST.] *Ath.* 30,1 a 31,1), a proto nemohl přijmout Thúkýdidovu zprávu o těchto událostech. Ze své původní verze ovšem autor *Athénského státního zřízení* zachoval z Thúkýdida převzatou informaci, že pět tisíc za vlády čtyř set neexistovalo, a tím se odsoudil k neoddiskutovatelnému rozporu.¹¹³

Původní verze ustavení vlády čtyř set v *Athénském státním zřízení* tedy mohla znít takto:¹¹⁴

29/ ... [4] οἱ δ' αἰρεθέντες πρῶτον μὲν ἔγραψαν ἐπάναγκες εἶναι τοὺς πρυτάνεις ἅπαντα τὰ λεγόμενα περὶ τῆς σωτηρίας ἐπιψηφίζουσιν, ἔπειτα τὰς τῶν παρανόμων γραφὰς καὶ τὰς εἰσαγγελίας καὶ τὰς προσκλήσεις ἀνεῖλον, ὅπως ἂν οἱ ἐθέλοντες Ἀθηναίων συμβουλεύωσι περὶ τῶν προκειμένων. εἰάν δέ τις τούτων χάριν ἢ ζημιῶν ἢ προσκαλῆται ἢ εἰσάγη εἰς δικαστήριον,

¹¹¹ Autora *Athénského státního zřízení* vinili např. Kriegel (1909), 41; Beloch (1916), 312-313; Busolt (1920), 75; Sanctis (1976), 525; Sartori (1951), 68, pozn. 18; jeho zdroj Kahrstedt (1910), 254-255; Ledl (1910), 47-48, pozn. 2; Sadl (1910), 30-31; Mathieu (1915), 78; Thalheim (1919), 335-336; Taeger (1937), 350; Andrewes (HCT V), 235; Chambers (1990), 286; oba Wilcken (1935), 51; Sartori (1951), 129 s pozn. 12, a Heftner (2001), 205, zvažovali obě možnosti.

¹¹² Srov. **7.2.4**.

¹¹³ Není třeba spekulovat, že mu smrt zabránila v opravě, jak předpokládali Mathieu&Haussoullier (1922), XIII (ztotožňující autora s Aristotelem, srov. však **2.2.1**), stejně nepřesvědčivý je pokus Drerupa (1941) nalézt v [ARIST.] *Ath.* zásahy pozdějšího editora.

¹¹⁴ Stejně řešení navrhli již Judeich (1907), 300, Beloch (1916), 312-313, nebo Taeger (1937), 349. Lenschau (1913), 213-216, a Wilcken (1935), 47 a 53 s pozn. 1, uvažovali o jiném umístění cézury, než je navrženo níže, totiž takto: οἱ μὲν οὖν αἰρεθέντες ταῦτα συνέγραψαν. κυρωθέντων δὲ τούτων ([ARIST.] *Ath.* 30,1) ἢ μὲν βουλή ἢ ἐπὶ Καλλίου κτλ. ([ARIST.] *Ath.* 32,1). Pak by shromáždění, jemuž předsedal Aristomachos, bylo fikcí stejně jako návrhy ústav. Jejich motivem bylo přesvědčení, že slovo πλῆθος ([ARIST.] *Ath.* 32,1) nemohlo být použito o shromáždění pěti tisíc, srov. však **5.4.4.2** s pozn. 532.

ἔνδειξιν αὐτοῦ εἶναι καὶ ἀπαγωγὴν πρὸς τοὺς στρατηγούς, τοὺς δὲ στρατηγούς παραδοῦναι τοῖς ἔνδεκα θανάτῳ ζημιῶσαι. [5] μετὰ δὲ ταῦτα τὴν πολιτείαν διέταξαν τόνδε τὸν τρόπον. τὰ μὲν χρήματα τὰ προσιόντα μὴ ἐξεῖναι ἄλλοσε δαπανῆσαι ἢ εἰς τὸν πόλεμον, τὰς δ' ἀρχὰς ἀμίσθους ἀρχειν ἀπάσας ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾗ, πλὴν τῶν ἐννέα ἀρχόντων καὶ τῶν πρυτάνεων οἱ ἂν ὦσιν· τούτους δὲ φέρειν τρεῖς ὀβολοὺς ἕκαστον τῆς ἡμέρας. τὴν δ' ἄλλην πολιτείαν ἐπιτρέψαι πᾶσαν Ἀθηναίων τοῖς δυνατωτάτοις καὶ τοῖς σώμασιν καὶ τοῖς χρήμασιν ληιουργεῖν, μὴ ἔλαττον ἢ πεντακισχιλίους, ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾗ. κυρίους δ' εἶναι τούτους καὶ συνθήκας συντίθεσθαι πρὸς οὓς ἂν ἐθέλωσιν. ἐλέσθαι δὲ καὶ τῆς φυλῆς ἐκάστης δέκα ἄνδρας ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη γεγονότας, οἵτινες καταλέξουσι τοὺς πεντακισχιλίους ὁμόσαντες καθ' ἱερῶν τελείων (Text 29,5 možná původně obsahoval i z Thúkýdida převzatá pravidla pro ustavení čtyř set, jejichž umístění a doslovné znění nelze rekonstruovat).

30/ οἱ μὲν οὖν αἰρεθέντες ταῦτα συνέγραψαν.

32/ ἐπικυρωθέντων δὲ τούτων ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἐπιψηφίσαντος Ἀριστομάχου, ἡ μὲν βουλή ἡ ἐπὶ Καλλίου πρὶν διαβουλεῦσαι κατελύθη μηνὸς Θαρρηλιῶνος τετράδι ἐπὶ δέκα, οἱ δὲ τετρακόσιοι εἰσήεσαν ἐνάτη φθίνοντος Θαρρηλιῶνος...¹¹⁵

Při této rekonstrukci by byl Aristomachos předsedajícím na shromáždění na Kolónu, jak jsem již navrhl výše,¹¹⁶ a autor *Athénského státního zřízení* by zdůraznil nečekanost nástupu čtyř set.

7.3 SHRNUTÍ: VÝZNAM NÁVRHŮ

Podle mého názoru tedy oba dokumenty pocházejí z první poloviny roku 411, ač nebyly nikdy uvedeny v praxi. Jejich význam nespočívá v tom, že by ukazovaly ideály umírněných ani radikálních oligarchů, ale v tom, že dokládají jejich pokusy dospět ke kompromisu.

¹¹⁵ Pro překlady těchto pasáží srov. [5.4.1.1](#) a [5.4.2](#).

¹¹⁶ Srov. [5.4.4.2](#).

8. ZÁVĚR

8.1 HODNOCENÍ VLÁDY ČTYŘ SET

V závěru by bylo na místě přehledně shrnout příčiny rychlého zhroucení vlády čtyř set, kdyby již nebylo jinde dostatečně objasněno, že hlavními důvody bylo selhání radikálů při pokusu ovládnout Samos a rozpor mezi jejich skutečnými záměry a veřejně deklarovaným programem, což vedlo k jejich rozkolu s umírněnými oligarchy.¹ Dopady oligarchického převratu na pozdější athénskou politiku jsem stručně shrnul již výše.² Zbývá otázka hodnocení vlády čtyř set.

Způsob, jakým se chopili moci, byl ve své době zřejmě neobvyklý. Zastrášovací kampaň, která uvrhla demokratické instituce do strnulé nečinnosti, radikální oligarchy zbavila nutnosti domoci se moci masakrem korkýrského stylu.³ To nás však nesmí svést k tomu, abychom toto maření lidských životů bagatelizovali. Jsem přesvědčen, že i kdyby se radikálním oligarchům podařilo udržet spolupráci s umírněnými a ovládnout samskou flotilu, takže by jejich vláda neskončila fiaskem po necelých čtyřech měsících, ba i kdyby se jim podařilo ukončit peloponéskou válku, ochota radikálů dosahovat svých cílů pomocí vražd svých odpůrců, stejně jako ochota umírněných spolupracovat s radikály i za těchto okolností, by byla neobhajitelná a odsouzeníhodná.

8.2 SHRUTÍ TEZÍ TÉTO PRÁCE

Nikdy jsem neměl v úmyslu dokázat či vyvrátit nějakou předem stanovenou tezi o vládě čtyř set, mým cílem bylo pokud možno přesně popsat její průběh na základě podrobného studia všech relevantních textů. Teze této práce jsou kvůli tomu poněkud disparátní.

V první kapitole představuji důvody svého přesvědčení, že každý text je nutně nepřesnou reprezentací reality, i když se autor snaží o co největší pravdivost, což však neznamená, že realitu prostřednictvím textů nelze do jisté míry poznat.

¹ Srov. Heftner (2001), 343-349.

² Srov. závěr **6.4**.

³ Tak již Westlake (1989 [1973]), 186.

V druhé kapitole představuji omezení, která plynou z pramenů pro události roku 411:

Nejspolehlivějším pramenem je osmá kniha *Peloponéské války*, kterou sepsal Thúkýdidés, ačkoli je nedokončená a její autor nebyl roku 411 v Athénách přítomen. Thúkýdidés kladl velký důraz na faktickou přesnost, která byla stěžejní pro jeho snahu o tříbení intelektu čtenářů jeho díla, kvůli níž však místy zašel až za hranice srozumitelnosti. Mimoto měl příliš skeptický názor na význam ideologie v politickém životě.

Spis *Athénské státní zřízení*, jehož autorem nejspíše není Aristotelés, přináší zajímavé informace, které místy umožňují opravit Thúkýdidovy chyby, ale jím konstruovaný obraz je v zásadě zkreslený. Jeho autor nedokázal zkombinovat protichůdné informace svých přinejmenším tří pramenů, Thúkýdidovy *Peloponéské války*, nějaké *Atthidy*, nejspíše Androtiónovy, a nějaké kompilace ústav. K údajům z posledního zmíněného pramene nebyl autor *Athénského státního zřízení* dostatečně kritický.

Údaje attických řečníků jsou nutně tendenční a lze je využívat pouze po přihlédnutí ke kalkulu rizika: spolehlivější jsou údaje uvedené mimochodem a neprospívající řečnickově tezi, kterých je ovšem poměrně málo.

Aristofanovy komedie uvedené roku 411, *Lýsistraté* a *Ženy o Thesmoforiích*, nemají význam pro stanovení chronologie převratu. Ani jedna z nich není apolitická, ale také nenabízejí prakticky proveditelné řešení stávající situace; vyzývají publikum k úvahám o tom, jak ji zlepšit.

Co se týče průběhu událostí, jsou mé závěry následující:

Jak ukazují ve čtvrté kapitole, nelze prokázat, že by převrat roku 411 byl spojen s předchozími aktivitami athénských oligarchů. Nakolik víme, oligarchicky smýšlející Athéňané neměli před rokem 413 žádný politický vliv. Ani zřízení kolegia *probúlů* nebylo chápáno jako krok k oddemokratizování Athén, ale jako vylepšení athénské demokracie, návrat k její úspěšnější podobě, nezatížené stigmatem porážky na Sicílii.

Převrat se začal chystat v listopadu 412, kdy Alkibiadés využil nespokojenosti bohatých Athéňanů s průběhem války a nabídl jim spojení s Persií výměnou za zrušení demokracie a svůj návrat do vlasti. Peisandros poté v Athénách dosáhl nemalého úspěchu, když přesvědčil shromáždění, aby posvětilo jeho vyjednávání s Alkibiadem zastupujícím perského satrapu Tissaferna. Tissafernés však momentálně neměl v úmyslu s Athéňany uzavřít spojení, a tak jednání ztroskotala. V té době začali v Athénách radikální oligarchové se zastrašovací kampaní a vraždami politických oponentů, s tichým souhlasem umírněných oligarchů, kteří chtěli svěřit moc několika tisícům hoplítů a bohatších Athéňanů. Proti pochybám některých badatelů obhajují existenci těchto dvou názorových skupin, jimž se podařilo *de facto* ovládnout athénskou politiku. Po Peisandrově návratu z jednání s Tissafernem se oligarchům totéž podařilo s athénskou flotilou na Samu, načež se Peisandros vrátil do Athén. Poté se konalo shromáždění na Kolónu, jež se účastnili jen muži srozumění se vznikem oligarchie. Ti odhlasovali Peisandrovův návrh, který předepisoval mj. předání plné moci radě čtyř set a sestavování seznamu pěti tisíc plnoprávných občanů. Při rekonstrukci shromáždění na Kolónu nabízím novou kombinaci zpráv Thúkýdida, *Athénského státního zřízení* a pseudo-Lýsiovy *Obhajoby Polystrata*. Ještě v den shromáždění na Kolónu rada čtyř set převzala kontrolu nad radnicí, takže oligarchové ovládli Athény i *de iure*. Mimo nových interpretací Thúkýdidových zpráv o několika výše shrnutých událostech a shrnutí předchozího bádání je hlavním přínosem celé páté kapitoly podrobnější a, jak doufám, přesnější chronologie událostí.

Záhy se začaly projevovat rozpory mezi umírněnými a radikálními oligarchy, když radikálové zablokovali sestavování seznamu pěti tisíc plnoprávných občanů. V den, kdy oligarchové ovládli Athény *de iure*, navíc selhal jejich pokus dosáhnout téhož se samskou obcí, a tak athénskou flotilou na Samu začali kontrolovat demokraté. Ti přivolali z exilu Alkibiada, jehož zpráva do Athén byla bezprostřední příčinou pádu radikálních oligarchů: zprávou povzbuzení umírnění oligarchové zorganizovali vzpouru hoplítů proti radikálům, kteří se předtím neúspěšně pokusili dohodnout se Spartány na vydání města. Po bitvě u Eretrie

shromáždění v Athénách odhlasovalo formální konec vlády čtyř set, která fakticky skončila již při vzpouře hoplítů. Při studiu těchto událostí jsem dospěl mj. k nové interpretaci Thúkýdidaova hodnocení motivace umírněných oligarchů a důvodů neúspěchu snahy radikálů o dohodu se Spartou.

V sedmé kapitole se snažím dokázat, že tzv. ústava pro přítomnost a pro budoucnost, dochované v *Athénském státním zřízení*, jsou autentické dokumenty z doby příprav převratu, které ukazují rozpory mezi radikálními a umírněnými oligarchy. Do *Athénského státního zřízení* se podle mého názoru dostaly přes dnes neidentifikovatelnou sbírku ústavních dokumentů, která zahrnovala i falza jako tzv. Drakontovu ústavu.

V dodatcích nabízím nové interpretace athénských volebních procedur a významu mimořádných komisí pro athénskou demokracii 5. století.

DODATKY

DODATEK 1: ZPŮSOB HLASOVÁNÍ A VOLEB NA LIDOVÉM SHROMÁŽDĚNÍ

Tento dodatek je pokusem zodpovědět otázku, zda bylo možné, aby byli *katalogové* a členové čtyř set zvoleni občany rozdělenými podle fýl přímo na shromáždění na Kolónu,¹ a do jaké míry by to bylo v rozporu s obvyklou athénskou praxí.

Při hlasování bylo lidové shromáždění rozděleno do sekcí usnadňujících sčítání hlasů, není však jasné, zda tyto sekce odpovídaly fýlám či dokonce trittyím.² Jsem spíše nakloněn názoru, že shromáždění na fýly rozděleno bylo. Nevěřím totiž, že si kdokoli mohl sednout, kamkoli chtěl, jelikož pak by se všichni Athéňané snažili dostat na výhodnější místa blízko u tribuny a docházelo by ke zmatkům a třenicím. Rozdělení hlasujících na fýly se nabízelo a mělo by také nesporné výhody při kontrole vstupu na shromáždění i při organizaci voleb.

Aristoteléské *Athénské státní zřízení* nás opakovaně informuje, že Athéňané volili různé úředníky po fýlách (ἐξ ἐκάστης φυλῆς: [ARIST.] *Ath.* 22,2; 31,1; 42,2; ἀφ' ἐκάστης φυλῆς: [ARIST.] *Ath.* 61,1; bezpředložkové ἐκάστης φυλῆς: [ARIST.] 29,5;³ 61,3 a 5), ani v jednom případě však nedodává procedurální detaily. Dvě z výše citovaných míst jsou úzce spjata s problematikou vzniku vlády čtyř set, průběhu shromáždění na Kolónu a pravosti obou konceptů ústav,⁴ zbylé se týkají volby stratégů a jiných vojenských úředníků. Postupu volby stratégů se proto budu věnovat na následujících řádcích.⁵

¹ Popírali to např. Beloch (1916), 323; Ostwald (1986), 376-377; Heftner (1999), 74 a 82, a implicitně Heftner (2001), 104 a 163. Srov. též **5.4.4.2** s pozn. 527.

² Literární i archeologické doklady citované v níže uvedené literatuře nevedou k nezpochybnitelnému závěru. Staveley (1972), 81-82, věřil, že se hlasovalo po fýlách. Siewert (1982), 10-16, a Stanton&Bicknell (1987), zvl. 52-56 a 65-73, a Bearzot (1999a), 281, pozn. 50, věřili, že účastníci lidového shromáždění byli rozděleni na trittye. Tomu, že sekce neměly s fýlami nic společného, věřili Boegehold (1963), 373-374; M. H. Hansen (1983 [1977]), 115-116, (1985b), 247-250, (1988b) a (1997), 220.

³ Srov. **5.4.2** úvod, pozn. 291.

⁴ Srov. k tomu **5.4.2.7**, **5.4.2.9** a **7.2.5**.

⁵ Neberu ohled na [ARIST.] *Ath.* 42,2 zmiňující volbu *sófronisty* pro dohled nad eféby.

Athénské státní zřízení nikdy výslovně neuvádí podmět sloves, která o volbě používá (22,2: ἡροῦντο; 42,1, 61,1, 3 a 5: χειροτονοῦσι), nabízí se tedy obecný podmět οἱ Ἀθηναῖοι, z čehož se vyvozovalo, že stratégy vybíral přímo všechen lid, a témuž závěru nasvědčuje HDT. VI,104,2 (Μιλτιάδης...στρατηγὸς οὕτω Ἀθηναίων ἀπεδέχθη αἰρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου), méně přesvědčivě THUC. II,65,4 (στρατηγὸν εἶλοντο, s nevyjádřeným podmětem οἱ Ἀθηναῖοι) a XEN. *Mem.* III,4,1 („τίνες, ὧς Νικομαχίδη, στρατηγοὶ ἤρηνται;“ καὶ ὅς, „οὐ γάρ,“ ἔφη, „ὧς Σώκρατες, τοιοῦτοί εἰσιν Ἀθηναῖοι, ὥστε ἐμὲ μὲν οὐχ εἶλοντο“ κτλ.).

[ARIST.] *Ath.* 22,2 uvádí, že roku 501/0⁶ začali být stratégové voleni κατὰ φυλάς, ἐξ ἐκάστης φυλῆς ἓνα, zatímco v autorově době byli voleni z řad všech občanů bez ohledu na fýly (ἐξ ἀπάντων). To se obvykle vykládá tak, že roku 501/0 začali být stratégové voleni lidovým shromážděním, zatímco předtím byli voleni na shromážděních fýl, a že byl z každé fýly zvolen ten kandidát, který od občanů přítomných na shromáždění dostal nejvíce hlasů.⁷ Jenže už z roku 441/0 máme první známky toho, že v jeden rok mohli být zvoleni dva stratégové z jedné fýly (ANDROT. FGrH 324F38).⁸ Nabízelo by se tedy posunout volbu ἐξ ἀπάντων už do poloviny 5. století,⁹ ale ještě roku 357/6 byli stratégové ještě celkem rovnoměrně rozdělení mezi fýly (IG II² 124, ř. 20-24).¹⁰ Řešení uvažující o volbě jednoho ze stratégů ἐξ ἀπάντων a ostatních podle fýl byla již před několika

⁶ Datace je nejasná, ale pro naše účely nepodstatná; srov. Rhodes (19841), 262-263, Chambers (1990), 235-238, s odkazy.

⁷ Tak Busolt&Swoboda (1926), 881; snad Hignett (1952), 169-173; Schwahn (1935), 1072; Hammond (1969), 112 s pozn. 2; Staveley (1972), 41-42; Rhodes (1981), 264; Bleicken (2002 [1994]), 281. Fornara (1971), 1-9, věřil, že šlo o vznik voleného kolegia stratégů.

⁸ K tomuto textově problematickému svědectví srov. např. Lenz (1941), 226-229; Jacoby (1954a), 148-150; Hignett (1952), 349 a 354-356; Hammond (1969), 131-132; Harding (1994a), 143-148.

Pro další možná dvojí zastoupení fýl, někdy možná dokonce dvou různých fýl v témže roce, srov. Fornara (1971), 20, pozn. 32 (a jeho údaje o příslušných letech *passim*), srov. však Hignett (1952), 349-352; Lewis (1961); Piérart (1974), 127-128; Rhodes (1981), 677-678; L. G. Mitchell (2000), 346 a (pro tabulku) 354-355; C. Taylor (2007), 331.

⁹ Tak Fornara (1971), 19-27, jejíž následuje Hammel (1998), 85-87. *Contra* např. Rhodes (1981), 677-678, nebo M. H. Hansen (1988c).

¹⁰ Srov. k tomu např. Develin (1989), 275; Rhodes&Osborne (2003), 241.

desetiletími přesvědčivě zamítnuta.¹¹ V důsledku toho byly navrhovány složité postupy modifikované volby po fýlách, např. že se z každé fýly vybíral kandidát s nejvyšším počtem hlasů ode všech Athéňanů, který však musel získat určitý minimální počet hlasů, jinak na jeho místo nastupoval kandidát jiné fýly, který potřebný počet hlasů získal;¹² nebo že pokud žádný kandidát některé fýly nezískal nadpoloviční většinu hlasů, následovalo druhé kolo volby, v němž už se na fýly ohled nebral.¹³ Oba tyto systémy mi připadají zbytečně časově náročné, mj. proto, že by vedly k nutnosti dosti přesně určit počet hlasů pro každého kandidáta.¹⁴ Další možností by bylo, že by fýly na svých shromážděních nominovaly řekněme dva kandidáty (bez ohledu na to, z jaké fýly byli, ačkoli by samozřejmě preferovaly své členy) a lidové shromáždění by rozhodovalo mezi nimi.¹⁵ Co by se však stalo, kdyby shromáždění nepřijalo ani jednoho kandidáta?

Podle mého názoru by bylo jednodušší předpokládat, že podle systému zavedeného roku 501/0 měla každá fýla právo zvolit jednoho stratéga bez ohledu na to, z jaké fýly pocházel. Voliči logicky dávali přednost členům své fýly, lze si však snadno představit, že např. Perikleovi dali přednost před členem vlastní fýly. Hérodotovo vyjádření citované výše by tak bylo nepřesné. Totéž nelze říci o [ARIST.] *Ath.* 44,4: ποιούσι δὲ καὶ ἀρχαιρεσίας στρατηγῶν καὶ ἱππάρχων καὶ τῶν ἄλλων τῶν πρὸς τὸν πόλεμον ἀρχῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καθ' ὃ τι ἂν τῷ δήμῳ δοκῆ,

¹¹ Beloch (1884), 274-288; E. Meyer (1901), 348; Hignett (1952), 348-354; Jameson (1955), zvl. 67-68; Dover (1988 [1960]), 160-162, věřili, že byl jeden stratégos volen ἐξ ἀπάντων, v důsledku čehož jedna fýla vyšla zkrátka; srov. však Busolt&Swoboda (1926), 891-892, pozn. 3, Kahrstedt (1936), 27-28 (nepříliš přesvědčivě), Jones (1957), 126-127, Fornara (1971), 19-27, a Rhodes (1981), 266.

Lenz (1941) a Hammond (1969), zvl. 128-139, věřili, že kromě stratéga ἐξ ἀπάντων bylo voleno deset dalších ἀπὸ φυλῆς, takže stratégů bylo celkem jedenáct; srov. však Jacoby (1954a), 149-150, a (1954b), 135-136.

¹² Tak Staveley (1966), zvl. 281, a (1972), 44-47.

¹³ Tak Piérart (1974), 141-143, jež následuje Rhodes (1981), 266. Srov. též Piérart (1974), 142-143 pro starší návrhy.

¹⁴ M. H. Hansen (1983 [1977]), 103-121, podle mého jasně prokázal, že hlasy na athénském lidovém shromáždění se nesčítaly přesně, ale jen hrubým odhadem. Druhá nastíněná možnost zahrnuje dvoukolovou vobu, která není odnikud doložena; první by vyžadovala, aby se pokračovalo v hlasování o kandidátech z jedné fýly i poté, co jeden z nich už získal dostatečný počet hlasů ke zvolení.

¹⁵ Tak A. H. M. Jones (1957), 126-127, jež je ochotna následovat L. G. Mitchell (2000), 353.

což se jistě týká volby stratégů ἐξ ἀπάντων, jak probíhaly v autorově době, a i kdyby se tato slova dala vztáhnout na 5. století,¹⁶ znamenala by jen tolik, že při volbách úředníků by se nesčítaly hlasy všech Athéňanů, ale jen členů příslušné fýly. To by nebylo nijak obtížné za předpokladu, že účastníci lidového shromáždění byli při volbách rozděleni podle fýl stejně jako u obyčejných hlasování, což jsem navrhl výše v tomto Dodatku. Totéž je podle mého nejpřirozenější výklad slovné φυλάς v [ARIST.] *Ath.* 22,2. Systém z roku 501/0 tedy podle mého názoru nebyl změněn (a slova [ARIST.] *Ath.* 22,2 ἐξ ἐκάστης φυλῆς ἕνα by vystihovala tendenci, ne však zákonné pravidlo), dokud nebyl někdy kolem poloviny 4. století opuštěn ve prospěch volby ἐξ ἀπάντων, tj. bez ohledu na to, z jaké fýly kandidáti pocházeli. Co možná nejpřirozenější a nejpřesnější význam slovné ἐλόμενος ἐκ/ἀπὸ φυλῆς by tedy byl „zvolený na shromáždění všeho lidu členy jedné fýly“.

Na shromáždění všeho lidu se fýly scházely snad proto, aby se členství v kolegiu zajistilo odborníkům na jednotlivé oblasti předpokládané vojenské aktivity.¹⁷ Poslední hlasující fýly by pak byl pod větším tlakem na výběr kandidátů, kteří nebyli z jejich řad. Pořadí fýl mohlo být určováno losem nebo rozhodnutím lidu (tento význam by mohla mít slova [ARIST.] *Ath.* 44,4: καθ' ὃ τι ἂν τῷ δήμῳ δοκῆι).¹⁸

Nakolik je mi známo, nic nebrání tomu, aby se stejný systém používal i při pravidelných volbách ostatních desetičlenných úředních kolegií. Volby poslů byly mnohem flexibilnější, někdy je jmenovala i rada pěti set, jindy je volilo lidové shromáždění, už v 5. století i ἐξ ἀπάντων (lze-li věřit AND. III,6).¹⁹

¹⁶ Ignorovali je Stanton (1984), 15-16, a Chambers (1990), 237-238, dle nichž byli stratégové voleni na shromážděních fýl i po roce 501/0. Jako možnost to zvažoval Fornara (1971), 9-10, pro léta 501-479 Ruschenbusch (1975).

¹⁷ Tuto potřebu zdůraznila L. G. Mitchell (2000), 348-352.

¹⁸ Jiný výklad těchto slovné nabídl např. Hignett (1952), 352, dle něž lid každoročně určoval proceduru volby, nebo Piérart (1974), 140, dle něž chtěl autor prostě říci, že lid mohl vybrat, koho chtěl, a neschvaloval předem připravené seznamy.

¹⁹ K volbám athénských poslů srov. např. Busolt & Swoboda (1926), 1063 s pozn. 3; Moysey (1973), 46; Piérart (1974), 130-139.

Proti závěru vyplývajícímu z tohoto textu, že volby *katalogeů* na shromáždění na Kolónu přesně odpovídaly athénské praxi, by se dalo argumentovat tím, že [Lys.] XX,2 atypicky zdůrazňuje roli fýletů, zatímco ostatní prameny citované na začátku tohoto dodatku mluví při volbách spíše o Athéňanech. Polystrátův obhájce ale na rozdíl od těchto pramenů potřeboval zdůraznit, že Polystrata jeho voliči důvěrně znali: proto použil méně obvyklý ze dvou možných termínů.

DODATEK 2: VÝZNAM MIMOŘÁDNÝCH KOMISÍ

Mimořádné komise pověřené jasně stanoveným úkolem byly jedním z hlavních nástrojů, jimiž oligarchové roku 411 (dle některých názorů už od roku 413) omezovali demokratičnost rozhodování v Athénách.²⁰ Lze se setkat s názorem, že se v demokratických Athénách takovéto komise nepoužívaly.²¹ Skutečnost byla podle mého názoru naprosto odlišná. Budu se tu věnovat jen dvěma typům takovýchto mimořádných komisí, jednak komisím činným v zahraniční politice, jednak komisím s názvy totožnými s úředními kolegií, která byla vytvořena na jaře a v létě 411.

Každé poselstvo, které vyjednávalo jménem athénskému lidu, bylo vlastně mimořádným úředním kolegiem.²² Zajímavější jsou pro nás jiné komise zřizované za účelem diplomatických jednání. Jako příklad poslouží desetičlenné kolegium, jehož zřízení klade Diodóros Sicilský do roku 421 (D. S. XII,75,4). Žádný jiný pramen vznik této komise v době po Níkiově míru nezmiňuje. Někteří badatelé byli proto přesvědčeni, že je Diodórova zpráva chronologicky zmatená a že ji ve skutečnosti lze vztáhnout na vznik kolegia *probúlů* roku 413.²³ Ale v chaotické době, kdy se rozpadal Níkiův mír, byla potřeba mnoho diplomacie v utajení a velké rychlosti, a ani jeden tento přívlastek nelze přiřknout jednání na athénském

²⁰ Srov. **4.3.5** pro polemiku proti názorům, že kolegium *probúlů* vzniklé roku 413 snížilo demokratičnost rozhodování v Athénách. Pro další mimořádná kolegia vytvořená roku 411 srov. **5.4.1** (*syngrafeové*), **5.4.2.7** (rada čtyř set), **5.4.2.9** (*katalogeové*) a **6.4** (*nomotheti*).

²¹ Leppin (1999), 199.

²² K athénským poselstvům obecně srov. zvl. Moysey (1973).

²³ Tak např. Gilbert (1877), 289-290; May (1907), 75 s pozn. 2; Schaefer (1957), 1225; Avery (1959), 184, pozn. 26; McCoy (1970), 44, pozn. 25; Andriolo (2004), 19-20. Jako možnost to zmiňují Laix (1973), 31, pozn. 97; Ostwald (1986), 339 s pozn. 6; Mann (2007), 263, pozn. 2.

lidovém shromáždění. Není proto důvod komisi zmíněnou Diodórem odmítat jako něco za plné demokracie nemyslitelného.²⁴ Zřízení podobné komise se podle Thúkýdida (THUC. IV,22,1-2) o čtyři roky dříve neúspěšně dožadovali spartští vyslanci; tentýž autor zmiňuje, že se téhož roku objevil návrh na zřízení komise *kataskopů*, kteří měli provést inspekci athénské vojska u Pylu (THUC. IV,27,3).

Nyní lze přistoupit ke komisím s názvy totožnými s úředními kolegií, která byla vytvořena na jaře a v létě 411.

Víme, že slavný věstec Lampón²⁵ byl snad roku 422 zvolen *syngrafeem* a navrhl reformu obětování prvotin eleusínským bohyním (IG I³ 78). Výsledky svého zkoumání předložil radě, která je formálně schválila a poté bez diskuze předala lidu (ř. 61).²⁶ Nápisně máme z 5. století doloženo mnohem více kolegií *syngrafeů* (srov. IG I³ 21, ř. 3; IG I³ 35, ř. 7-8 a 13; IG I³ 46, ř. 19; IG I³ 79, ř. 16; IG I³ 84, ř. 5, 7, 13 a 31; IG I³ 99, ř. 8; IG I³ 135, ř. 3; IG I³ 238, ř. 4);²⁷ díky těmto nápisům víme, že se činnost *syngrafeů* mohla týkat i meziobecních smluv, zakládání kolonií a financování staveb a kultů. Z literárních zdrojů se o kolegiu *syngrafeů* doslycháme i z doby těsně po oligarchickém převratu (srov. AND. I,96: Δημόφαντος συνέγραψεν).²⁸ I slavná vláda třiceti tyranů byla zvolena jako *syngrafeové* (srov. XEN. *Hell.* II,3,11).

Stopu existence další komise *syngrafeů* lze nalézt v hesle Harpokrationova slovníku (HARP. A 192: Ἀπόληξις· εἷς τῶν ν' συγγραφέων, ὃν Πλάτων κωμῶδει ἐν Σοφιστᾶϊς = PLATO COM. zl. 150 PCG). Dochovaná číslovka byla opravována na τ' (= 10) nebo λ' (= 30), aby se dosáhlo souladu s údaji o počtu *syngrafeů* z roku

²⁴ Pro stejný názor srov. Costanzi (1901), 90-91; Andrewes&Lewis (1957), 177, podle nichž šlo o komisi ustanovenou před dojednáním Níkiova míru (jejich tvrzení, že Thúkýdidův text prakticky vylučuje existenci takovéto komise po uzavření míru, mne nepřesvědčuje). Následují je Rhodes (1981), 372-373, Alessandrì (1990), 137, pozn. 30, a Hornblower (1996), 106-107.

²⁵ Srov. např. PA 8.996; Obst (1924); PAA 601.665.

²⁶ Srov. Micheli (1893), 71; F. D. Smith (1920), 17-20; Tod (1946), 179-185; Meiggs&Lewis (1969), 217-223; Laix (1973), 33-34; Andriolo (2004), 40-41.

²⁷ K mimoathénským *syngrafeům* srov. Quaß (1971), 55, pozn. 58.

²⁸ Srov. např. F. D. Smith (1920), 72-73; MacDowell (1962), 136; Stroud (1968), 27; Ostwald (1986), 408-409 a 415; Novotný (2010), 146. Na základě XEN. *Hell.* I,7,12 o tom, že Démofantos byl *syngrafeus*, pochybovali Natalicchio (1990), 67-68, a Bleckmann (1998), 428. K autenticitě AND. I,96 srov. **2.4.1** s pozn. 148.

411, nebo rozepisována na vův,²⁹ ale zdá se mi mnohem pravděpodobnější, že byl Apoléxis členem úplně jiného, dnes jinak neznámého kolegia, o jehož počtu dnes nelze nic jistého říci.³⁰ Datum uvedení Platónovy hry nám v této otázce nepomůže: je natolik nejasné, že snahy o jeho určení vycházejí právě z (emendované) zmínky o Apoléxidovi.³¹

Členové těchto expertních komisí byli jistě voleni. Považuji za pravděpodobné, že se od navrhovatele příslušného usnesení očekávalo, že lidu navrhne jména některých vhodných expertů³² (sebe nevyjímaje). Samozřejmě si lze představit i obvyklejší formu volby ἐκ προκρίτων. Nezdá se, že by členové takovýchto úředních kolegií kdy měli právo definitivního rozhodnutí: jejich závěry podléhaly schválení rady a lidu, kde mohly být schváleny i odmítnuty.³³ To by mohlo platit i v případě kolegia deseti diplomatických expertů zmíněného výše citovaným Diodórem, které však muselo nějak omezit pravomoci lidového shromáždění v zahraničněpolitických jednáních, jinak by jeho vznik neměl žádný význam. Nemusíme pochybovat, že si lidové shromáždění uchovalo právo rozhodovat o spojenectví či válce, samotná jednání s cizími vyslanci ale mohla vést právě tato komise expertů, s jejímž doporučením by pak těžko kdo mohl polemizovat. Bylo by zajímavé vědět, jak často byly návrhy takovýchto expertních skupin zamítány. Vyžadovalo by značnou míru sebevědomí polemizovat se zástupci skupiny, kteří byli pro své odborné kvalifikace vybráni celým lidem a kteří přinejmenším v důsledku plnění svých úředních povinností disponovali větším množstvím informací než řadoví občané. Zdá se mi dobře možné, že ve většině případů byly

²⁹ Pro odkazy na různé emendace srov. Pirrotta (2009), 284 a 294; za jednoho z deseti *syngrafeů* z roku 411 považoval Apoléxida i Jameson (1971), 551, za jednoho z třiceti i Ferguson (1932b), 360. K počtu *syngrafeů* srov. **5.4.1.2**.

³⁰ Tak Kahrstedt (1938), 7, pozn. 2. Avery (1959), 30-34, navrhl, že byl Apoléxis členem padesátičlenného kolegia *nomothetů* známého známého z AND. I,82-83, ale to jej nutilo k dobrodružné opravě Andokidova textu z dochovaného οὐ δὲ na οὐ v'. Averyho následuje Alessandrì (1990), 132, pozn. 10. Gilbert (1877), 342-343 s pozn. 8, a Ostwald (1986), 408-409 a 415, věří, že Apoléxis byl členem stejného kolegia *syngrafeů* jako Démofantos z AND. I,96. Srov. též Bleckmann (1998), 427, pozn. 149; Pirrotta (2009), 294.

³¹ Srov. Avery (1959), 35-36; PCG VII, 492; Pirrotta (2009), 284.

³² Srov. F. D. Smith (1920), 26.

³³ Tak F. D. Smith (1920), 24-25.

závěry takovýchto komisí pro lid závazné *de facto*, i když ne *de iure*, a že takovýchto mimořádných úředních kolegií nebylo právě málo ani v dobách nikým neomezované radikální demokracie. Hrozba, kterou pro demokracii představovaly, se plně ukázala v květnu 411 a znovu na jaře 404; není tedy divu, že mělo ve čtvrtém století slovo συγγραφεύς velmi špatný zvuk, jak dokládá pasáž z Ísokratova *Areopagítiku* (Isoc. VII,57-58).

Pro komisi *katalogeů* se mi nepodařilo v 5. století najít žádnou paralelu, což nepřekvapuje vzhledem k unikátní povaze úkolu, jímž byli pověřeni.

Název komise *anagrafeů* předpokládané *Athénským státním zřízením* 30,1, 31,1 a 32,1 má z konce 5. století jednu doloženou paralelu zmíněnou v LYS. XXX,2 (ἐπειδὴ δὲ τῶν νόμων ἀναγραφεύς ἐγένετο...; srov. též LYS. XXX,4) a IG I³ 104, ř. 4-6 (τὸ[ν] | Δράκοντος νόμον τὸμ περὶ τῷ φό[ν]ο ἀναγρα[φ]σά[ν]τον οἱ ἀναγραφῆ[ς]). Na rozdíl od aristotelské komise ovšem úkolem těchto *anagrafeů* nebylo sepsat nové zákony, ale revidovat a uveřejnit normy již existující.³⁴

Již jsem zmínil výše, že *nomothetí* zmínění Thúkýdidem (VIII,97,1) nejspíše také byli mimořádnou komisí, podobnější *syngrafeům* než *nomothetům* 4. století, ale nelze o nich vlastně říci nic bližšího s jistotou.³⁵

³⁴ K práci tohoto kolegia srov. zvl. F. D. Smith (1920), 74-78; Ostwald (1986), 407-408 a 416-419; H. Hansen (1990), 10-29; Natalicchio (1990), 64-73; Robertson (1990) 43-60; Rhodes (1991), 88-93; Todd (1996), 106-131, *passim*; Bleckmann (1998), 420-426; Volonaki (2001), 141-152; Pébarthe (2006), 129-146; J. L. Shear (2011), 70-111.

³⁵ Srov. 6.4, pozn. 295. K mimoathénským *nomothetům* srov. Quaß (1971), 56.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Odkazy na literaturu jsou v práci řazeny chronologicky. Odkazy citující dva roky, např. „Veyne (2010 [1971]), 12-13“, citují díla, která byla použita v překladu nebo ve verzi vydané později než první vydání (zejm. v autorových sebraných spisech). Odkaz je řazen podle data prvního vydání originálu, paginace je uváděna podle překladu nebo pozdějšího vydání. Výše uvedený příklad tedy odkazuje na s. 12-13 českého překladu Veyneova díla vydaného poprvé roku 1971 a v českém překladu roku 2010.

- AALDERS, H. Wzn., Gerhard J. D.: (1968): *Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- ABBOTT, Evelyn: (1900): *A History of Greece: Part Three, from the Thirty Year's Peace to the Fall of the Thirty at Athens*. London&Bombay: Longmans, Green&co.
- ABBOTT, George Frederic: (1925): *Thucydides – A Study in Historical Reality*. London: Routledge&sons.
- ADCOCK, Frank Ezra: (1912): „The Source of the Solonian Chapters of the Athenaion Politeia.“ *Klio*, č. 12, s. 1-16.
- : (1963): *Thucydides and his History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ADELEYE, Gabriel: (1973): „Theramenes and the Overthrow of the Four Hundred.“ *Museum Africanum*, č. 2, s. 77-81.
- : (1974): „Critias: Member of the Four Hundred?“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 104, s. 1-9.
- ADLER, Ada Sara: (1931): „Suidas (Lexikograph).“ In: RE IV A 1, sl. 675-717.
- AIDONIS, Tasos: (1996): „Tissaphernes' Dealings with the Greeks.“ *Classica&Mediaevalia*, č. 47, s. 89-108.
- ALBERTI, Iohannes Baptista: (1972): *Thucydidis historiae, volumen I: libri I-II*. Roma: Officina Polygraphica.
- : (2000): *Thucydidis historiae, volumen III: libri VI-VIII*. Roma: Officina Polygraphica.
- ALESSANDRÌ, Salvatore: (1990): „I dieci probuli ad Atene: aspetti giuridico-costituzionali.“ In: NENCI&THÜR (1990), s. 129-147.
- ALPERS, Klaus: (2001): „Lexikographie: Griechische Antike, Byzanz, Lateinische Antike.“ In: UEDING (2001), sl. 194-210.
- AMBAGLIO, Delfino: (1990): „I *Deipnosofisti* di Ateneo e la tradizione storica frammentaria.“ *Athenaeum*, č. 78, s. 51-64.
- AMIT, Moshe: (1962): „The Sailors of the Athenian Fleet.“ *Athenaeum*, č. 40, s. 157-178.
- : (1975): „The Disintegration of the Athenian Empire in Asia Minor (412-405 BCE).“ *Scripta Classica Israelica*, č. 2, s. 38-71.
- ANDREWES, Anthony: (1953): „The Generals in the Hellespont.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 73, s. 2-9.
- : (1961): „Thucydides and the Persians.“ *Historia*, č. 10, s. 1-18.

- : (1966): „The Government of Classical Sparta.“ In: *Ancient Society and Institutions: Studies presented to Victor Ehrenberg on his 75th birthday*. Oxford: Basil Blackwell, s. 1-20.
- : (1974): „The Survival of Solon’s Axones.“ In: BRADEEN&MCGREGOR (1974), s. 21-28.
- : (1976): „Androtion and the Four Hundred.“ *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, č. 202, s. 14-25.
- : (1992a): „The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition.“ In: CAH V², s. 433-463.
- : (1992b): „The Spartan Resurgence.“ In: CAH V², s. 464-496.
- : (1992c): „Chronological Note 13.“ In: CAH V², s. 503-505.
- ANDREWES, Anthony & LEWIS, David Malcolm: (1957): „Note on the Peace of Nicias.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 77, s. 177-180.
- ANDRIOLO, Nadia: (2004): *Magistrature ad Atene dal 413 al 401. a. C.* Padova: SARGON.
- ANTI, Carlo: (1947): *Teatri greci arcaici da Minosse a Pericle*. Padova: Le Tre Venezie [Monografie di archeologia 1].
- APOSTOLAKIS, Kostas E.: (2003): [Λύσιου] ὑπὲρ Πολυστράτου (Εἰσαγωγή, Κείμενο, Μετάφραση, Ερμηνευτικό Ὑπόμνημα...). Athina: Stigmi.
- ASCANI, Karen & GABRIELSEN, Vincent & KVIST, Kirsten & RASMUSSEN, Anders Holm (eds.): (2002): *Ancient History Matters: Studies Presented to Jens Erik Skydsgaard on His Seventieth Birthsday*. Roma: «L’Erma» di Bretschneider.
- AURENCHÉ, Olivier: (1974): *Les groupes d’Alcibiade, de Léogoras et de Teucros: remarques sur la vie politique athénienne en 415 avant J. C.* Paris: Les Belles Lettres.
- AUSTIN, Colin: (1974): „Adnotatiunculæ in *Thesmophoriazusas*.“ *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, č. 200, s. 1-2.
- : (1990): „Observations critiques sur les Thesmophories d’Aristophane.“ *ΔΩΔΩΝΗ*, č. 19, s. 9-29.
- AUSTIN, Colin & OLSON, S. Douglas: (2004): *Aristophanes’ Thesmophoriazusae (edited with Introduction and Commentary by...)*. Oxford: Oxford University Press.
- AVERY, Harry Costas: (1959): *Prosopographical Studies in the Oligarchy of the Four Hundred*. Princeton: diss.
- : (1963): Critias and the Four Hundred. *Classical Philology* 58, 165-167.
- : (1966): Lysias 12.65, *Classical Philology* 61, 257-258.
- : (1973): Sophocles’ Political Career. *Historia* 22, 509-514.
- : (1979): The Three Hundred at Thasos. *Classical Philology* 74, 234-242.
- : (1982): One Antiphon or Two? *Hermes* 110, 145-158.
- : (1999): The Chronology of Peisander’s Mission to Athens. *Classical Philology* 94, 127-146.
- AVEZZÙ, Guido: (1991): *Lisia – Contro i tirani (contro Eratostene) (a cura di...)*. Venezia: Marsilio.

- AZOULAY, Vincent & ISMARD, Paulin (eds.): (2011): *Clithène et Lycurgue d'Athènes: Autour du politique dans la cité classique*. Paris: Sorbonne.
- BADIAN, Ernst: (1992): „Thucydides on Rendering Speeches.“ *Athenaeum*, č. 80, s. 187-190.
- : (1993): *From Plataea to Potidaea: Studies in the History and Historiography of the Pentekontaetia*. Baltimore&London: John Hopkins University Press.
- : (2004): Xenophon the Athenian. In: TUPLIN (2004), 34-53.
- BALLET, L.: (1898): „Les constitutions oligarchiques d'Athènes sous la révolution de 412-411.“ *Musée Belge*, č. 2, s. 1-31.
- BARBER, G. L.: (1935): *The Historian Ephorus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARBIERI, Guido: (1956): „Alcibiade e le strategie dal 411 al 408.“ In: *Studi in onore di Aristide Calderini e Roberto Paribeni*. Milano: Ceschina, s. 51-68.
- BARNES, Jonathan (ed.): (1995a): *The Cambridge Companion to Aristotle*. Cambridge: Cambridge University Press.
- : (1995b): „Life and work.“ In: BARNES (1995a), s. 1-26.
- BARON, Christopher A.: (2013): *Timaues of Tauromenium and Hellenistic Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARTZOKA, Alexandra: (2012): „Solon fondateur de la *Boule* des Quatre Cents?“ *Historiká*, č. 3, s. 127-156.
- BARZANÒ, Alberto & alii (eds.): (2003): *Modelli eroici dall' antichità alla cultura europea: Bergamo, 20.-22. novembre 2001*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider.
- BAUSLAUGH, Robert A.: (1979): „Thucydides IV 8.6 and the South Channel at Pylos.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 99, s. 1-6.
- BEARZOT, Cinzia: (1981): „A proposito del decreto ML 85 per Trasibulo uccisore di Frinico.“ *Rendiconti dell'Istituto Lombardo*, č. 115, s. 289-303.
- : (1985): „La costituzione beotica nella propaganda degli oligarchici ateniesi del 411.“ In: *La Béotie antique (Lyon – Saint-Étienne 16-20 mai 1983)*. Paris: Centre national de la recherche scientifique, s. 219-226.
- : (1996): „Anomalie procedurali ed elusione del 'nomos' nei processi per alto tradimento: 'eisanghelia' e 'asebeia'.“ In: SORDI (1996), s. 71-92.
- : (1997a): *Lisia e la tradizione su Teramene: Commento storico alle orazione XII e XIII del corpus lysiacum*. Milano: Vita e Pensiero.
- : (1997b): „Perdonare il traditore? La tematica amnistiale nel dibattito sul richiamo di Alcibiade.“ In: SORDI (1997), s. 29-52.
- : (1999a): „Gruppi di opposizione organizzata e manipolazione del voto nell' Atene democratica.“ In: SORDI (1999), s. 265-308.
- : (1999b): „Euripide, Trasibulo e il dibattito sul richiamo di Alcibiade.“ In: LUPPINO-MANES (1999), s. 29-47.
- : (2013): *Come si abbate una democrazia: Tecniche di colpo di Stato nell'Atene antica*. Bari: Laterza.
- BELOCH, Karl Julius: (1884): *Die attische Politik seit Perikles*. Leipzig: B. G. Teubner.

- : (1886): *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt*. Leipzig: Duncker&Humblot.
- : (1912): *Griechische Geschichte: Erster Band (die Zeit vor den Perserkriegen), erste Abteilung (zweite, neugestaltete Auflage)*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- : (1914): *Griechische Geschichte: Zweiter Band (bis auf die sophistische Bewegung und den Peloponnesischen Krieg), erste Abteilung*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- : (1916): *Griechische Geschichte: Zweiter Band (bis auf die sophistische Bewegung und den Peloponnesischen Krieg), zweite Abteilung*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- : (1923): *Griechische Geschichte: Dritter Band (bis auf Aristoteles und die Eroberung Asiens), zweite Abteilung*. Berlin-Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger.
- BERKHOFER, Jr., Robert F.: (1988): „Challenge of Poetics to (Normal) Historical Practice.“ *Poetics Today*, č. 9, s. 435-452.
- BERRANGER-AUSERVE, Danièle: (2000): *Paros II: Prosopographie générale et Étude historique du début de la période classique jusqu'à la fin de la période romaine*. Clermont-Ferrand: Blaise Pascal [Collection *ERGA*: Recherches sur l'Antiquité 1].
- BERS, Victor: (ed.): (2003): *Demosthenes – Speeches 50-59 (translated by...)*. Austin: University of Texas Press [The Oratory of Classical Greece 6].
- BERTELLI, Lucio: (1994): „Democrazia e *Metabolé*: Rapporti tra L' *Athenaion Politeia* e la teoria politica di Aristotele.“ In: MADDOLI (1994), 73-99.
- BEYE, Charles Rowan: (1987): *Ancient Greek Literature and Society*. Ithaca&London: Cornell University press.
- BIBAUW, Jacqueline: (1965): L'amendement de Clitophon (Aristote, *Athenaion Politeia*, XXIX, 3). *L'antiquité classique*, č. 34, s. 464-483.
- BICKNELL, Peter J.: (1990): „Thucydides 1.22: A Provocation.“ *L'antiquité classique*, č. 59, s. 172-178.
- BIELER, Ludwig: (1951): „A Political Slogan in Ancient Athens.“ *The American Journal of Philology*, č. 72, s. 181-184.
- BÍLEK, Petr A.: (2003): *Hledání jazyka interpretace – k modernímu prozaickému textu*. Brno: Host.
- BINGEN, Jean: (1959): „Le décret SEG X 64 (le Pirée 413/2?).“ *Revue belge de philologie et d'histoire*, č. 37, s. 31-44.
- BLAMIRE, Alec: (2001): Athenian Finance, 454-404 B. C. *Hesperia* 70, 99-126.
- BLANC, Alain & TAILLARDAT, Jean: (1986): „Aristophane, «Thesmophories», v. 366: τῆς χώρας οὐνεκα et l'ambition des oligarques dans l'hiver de 412-411.“ *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*, č. 60, s. 183-186.
- BLOSS, Friedrich: (1874): *Die attische Beredsamkeit: zweite Abtheilung: Isokrates und Isaios*. Leipzig: B. G. Teubner.
- : (1880): *Die attische Beredsamkeit: dritte Abtheilung, zweiter Abschnitt: Demosthenes' Genosser und Gegner*. Leipzig: B. G. Teubner.

- : (1887): *Die attische Beredsamkeit: erste Abtheilung: von Gorgias zu Lysias, zweite Auflage*. Leipzig: B. G. Teubner.
- : (1893): *Die attische Beredsamkeit: dritte Abtheilung, ertser Abschnitt: Demosthenes, zweite Auflage*. Leipzig: B. G. Teubner.
- BLECKMANN, Bruno: (1998): *Athens Weg in die Niederlage: die letzten Jahre des Peloponnesischen Kriegs*. Stuttgart&Leipzig: B. G. Teubner.
- : (2006): *Fiktion als Geschichte: Neue Studien zum Autor der Hellenika Oxyrhynchia und zur Historiographie des vierten vorchristlichen Jahrhunderts*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht [Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge 277].
- BLEICKEN, Jochen: (1979): „Zur Entstehung der Verfassungstypologie im 5. Jahrhundert v. Chr. (Monarchie, Aristokratie, Demokratie).“ *Historia*, č. 28, s. 148-172.
- : (1984): „Verfassungsschutz im demokratischen Athen.“ *Hermes*, č. 112, s. 383-401.
- : (2002 [1994]): *Athénská demokracie*. Praha: OIKOYMENH [přel. J. Souček].
- BLOEDOW, Edmund Frederick.: (1973): *Alcibiades Reexamined*. Wiesbaden: Franz Steier [Historia Einzelschriften 21].
- : (1991): Phrynichus the 'intelligent' Athenian. *The Ancient History Bulletin* 5, 89-100.
- BLÖSEL, Wolfgang: (2000): „Der Wandel der oligarchischen Verfassungskonzeption vom fünften zum vierten Jahrhundert v. Chr.“ In: HALTENHOFF&MUTSCHLER (2000), s. 79-91.
- BLUMENTHAL, Albrecht von: (1927): „Sophokles 1.“ In: RE III A 1, sl. 1040-1094.
- BOCKISCH, Gabriele: (1983): „Der Kreis um Theramenes.“ *Oikumene* 4, 43-52.
- BODIN, Louis: (1912): „Thucydide: Genèse de son œuvre.“ *Revue des études anciennes*, č. 14, s. 1-38.
- BODIN, Louis & ROMILLY, Jacquelline de: (1955): *Thucydide – La Guerre du Péloponnèse, livres VI et VII (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettes.
- BOEDEKER, Deborah & RAAFLAUB, Kurt Arnold (eds.): (1998): *Democracy, Empire, and the Arts in Fifth-Century Athens*. Cambridge (Mass.)&London: Harvard University Press.
- BOEGEHOLD, Alan Lindley: (1972): „The Establishment of a Central Archive at Athens.“ *American Journal of Archaeology*, č. 76, s. 23-30.
- BOLMARCICH, Sarah: (2006): „The Afterlife of a Treaty.“ *The Classical Quarterly*, č. 57, s. 477-489.
- BONNER, Robert J.: (1926): „Administration of Justice under Athenian Oligarchies.“ *Classical Philology*, č. 21, s. 209-217.
- BONNER, Robert J. & SMITH, Gertrude: (1930): *The Administration of Justice from Homer to Aristotle: volume I*. Chicago: The University of Chicago Press.

- BOURRIOT, Félix: (1995): *Kalos Kagathos – Kalokagathia: d'un terme de propaganda de sophistes à une notion sociale et philosophique. I: Texte*. Hildesheim: Georg Olms. [Spudasmata 58.1].
- BOWERSOCK, Glen W., PUTNAM, Michael C. J. & BURKERT, Walter (eds.): (1979): *Arktouros: hellenic studies presented to B. M. W. Knox on the occasion of his sixty-fifth birthday*. Berlin&New York: Walter de Gruyter.
- BOWIE, Angus M.: (1997): „Tragic Filters for History: Euripides' *Supplikes* and Sophocles' *Philoctetes*.“ In: PELLING (1997), s. 39-62.
- BRADEN, Donald William & MCGREGOR, Malcolm Francis (eds.): (1974): *ΦΟΡΟΣ: A Tribute to Benjamin Dean Meritt*. Locust Valley: J. J. Augustin.
- BRAUND, David & WILKINS, John (eds.): (2000): *Athenaeus and His World: Reading Greek Culture in the Roman Empire*. Exeter: University of Exeter Press.
- BREITENBACH, Hans Rudolf: (1967): „Xenophon 6.“ In: RE IX A 2, sl. 1569-2052.
- BRENK, Frederick E.: (2008): „Setting a Good *Exemplum*. Case Studies in the *Moralia*, the *Lives* as Case Studies.“ In: NIKOLAIDIS (2008), s. 237-253.
- BRILLANT, Maurice: (1911): *Les secrétaires Athéniens*. Paris: Honoré Champion.
- BROCK, Roger: (1988): „The Courts in 411.“ *Liverpool Classical Monthly*, č. 13, s. 136-138.
- : (1989): „Athenian Oligarchs: The Numbers Game.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 109, s. 160-164.
- BROCK, Roger & HODKINSON, Stephen (eds.): (2000): *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organisation and Community in Ancient Greece*. Oxford: Oxford University Press.
- BROWN, Christopher Leslie & MORGAN, Phillip D. (eds.): (2006): *Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age*. New Haven–London: Yale University Press.
- BRUCE, I. A. F.: (1967): *An Historical Commentary on the 'Hellenica Oxyrhynchia'*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRUELL, Christopher: (1974): „Thucydides' View of Athenian Imperialism.“ *The American Political Science Review*, č. 68, s. 11-17.
- BRUNT, Peter Astbury: (1980): „On historical fragments and epitomes.“ *The Classical Quarterly*, č. 30, s. 477-494.
- : (1993): *Studies in Greek History and Thought*. Oxford: Clarendon Press.
- BRZOSKA, Julius: (1899): „Caecilius 2.“ In: RE V, sl. 1174-1188.
- BUCK, Robert J.: (1981): „Boiotian Swine as Political Theorist.“ *Echos du monde classique – Classical News and Views*, č. 25, s. 48-52.
- : (1995): „The Character of Theramenes.“ *Ancient History Bulletin*, č. 9, s. 14-24.
- : (1998): *Thrasybulus and the Athenian Democracy: The Life of an Athenian Statesman*. Stuttgart: Franz Steiner [Historia Einzelschriften 120].
- BULTRIGHINI, Umberto: (1999): «*Maledetta democrazia*»: *Studi su Crizia*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.

- : (ed.): (2005): *Democrazia e antidemocrazia nel mondo greco: Atti del Convegno Internazionale di Studi Cheti, 9-11 aprile 2003*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- BURCKHARDT, Leonhard & UNGERN-STERNBERG, Jürgen von: (eds.): (2000): *Große Prozesse im antiken Athen*. München: C. H. Beck.
- BURKERT, Walter: (1974): „Die Absurdität der Gewalt und das Ende der Tragödie.“ *Antike und Abendland*, č. 20, s. 97-109.
- BURNS, Timothy: (2010): „On Marcellinus' *Life of Thucydides*.“ *Interpretation*, č. 38, s. 3-25.
- BUSOLT, Georg: (1897): *Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaeroneia: Band III, Teil I: Die Pentekontaetie*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes.
- : (1904): *Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaeroneia: Band III, Teil II: Der Peloponnesische Krieg*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes.
- : (1920): *Griechische Staatskunde, erster Hauptteil: Allgemeine Darstellung des griechischen Staates*. München: C. H. Beck [Handbuch der klassischen Altertums-wissenschaft IV,1,1].
- BUSOLT, Georg & SWOBODA, Heinrich: (1926): *Griechische Staatskunde, zweite Hälfte: Darstellung einzelner Staaten und der zwischenstaatlichen Beziehungen*. München: C. H. Beck [Handbuch der klassischen Altertums-wissenschaft IV,1,2].
- BUX, Ernst: (1930): „Marcellinos 49.“ In: RE XIV, sl. 1450-1487.
- CAIRNS, Douglas L. & KNOX, Ronald Alexander: (2004): (eds.): *Law, Rhetoric and Comedy in Classical Athens – Essays in Honour of Douglas M. MacDowell*. Swansea: Classical Press of Wales.
- CALDER, III, William M.: (1971): „Sophoclean Apologia: *Philoctetes*.“ *Greek, Roman and Byzantine Studies*, č. 12, s. 153-174.
- CALHOUN, George Miller: (1913): *Athenian Clubs in Politics and Litigation*. Austin: The University of Texas.
- CAMASSA, Giorgio: (1994): „Gli «elementi della tradizione»: Il caso dell' *Athenaion Politeia*.“ In: MADDOLI (1994), s. 151-165.
- : (2011): „Les (nouvelles) lois de Clisthène et leur histoire.“ In: AZOULAY&ISMARD (2011), s. 43-55.
- CANEVARO, Mirko & HARRIS, Edward M.: (2012): „The Documents in Andocides' *On the Mysteries*.“ *The Classical Quarterly*, č. 62, s. 98-129.
- CANFORA, Luciano: (1970): *Tucidide continuato*. Padova: Antenore.
- : (1971): „Tucidide e il governo dei Cinquemila.“ *Il pensiero politico*, č. 4, s. 421-425.
- : (1983): Review HCT V. *Gnomon*, č. 55, s. 396-410.
- : (1988): *Tucidide: L'oligarca imperfetto*. Roma: Editori Riuniti [Universale Introduzioni 205].
- : (1990): „Trattati in Tucidide.“ In: CANFORA&LIVERANI&ZACCAGNINI (1990), s. 193-216.
- : (1999): *Il mistero Tucidide*. Milano: Adelphi.
- : (2006): „Author, Contexts, Ideas.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 3-32.

- : (2009): *Dějiny řecké literatury (3., revidované vydání)*. Praha: KLP [přel. kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové].
- : (2011): *Il mondo di Atene*. Bari: Gius, Laterza & Figli.
- CANFORA, Luciano & LIVERANI, Mario & ZACCAGNINI, Carlo (eds.): *Trattati nel mondo antico: forma, ideologia, funzione*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider.
- CARAWAN, Edwin: (2010): „The Case Against Nikomachos.“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 140, s. 71-95.
- CAREY, Christopher: (1989): *Lysias – Selected Speeches*. Cambridge: Cambridge University Press.
- : (1994): „Rhetorical means of persuasion.“ In: WORTHINGTON (1994), s. 26-45.
- : (2007): *Lysiae orationes cum fragmentis (recognovit brevisque adnotatione critica instruxit...)*. Oxford: Clarendon Press.
- CARR, Edward Hallett: (1967 [1962]): *Co je historie?* Praha: Svoboda [přel. J. Strnad].
- CARTLEDGE, Paul Anthony: (2000): „Boiotian Swine F(or)ever? The Boiotian Superstate 395 BC.“ In: FLENSTED-JENSEN&NIELSEN&RUBINSTEIN (2000), s. 397-418.
- CARTLEDGE, Paul Anthony & DEBNAR, Paula: (2006): „Sparta and the Spartans in Thucydides.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 559-587.
- CARTLEDGE, Paul Anthony & HARVEY, F. David (eds.): (1985): *Crux: Essays in Greek History presented to G. E. M. de Ste. Croix on occasion of his 75th birthday*. London: Duckworth.
- CARY, Max: (1952): „Notes on the Revolution of the Four Hundred at Athens.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 72, s. 56-61.
- CASPARI, Max Otto Bismarck: (1913): „On the Revolution of the Four Hundred at Athens.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 33, s. 1-18.
- CASSON, Lionel: (1971): *Ships and Seamanship in the Ancient World*. Princeton: Princeton University Press.
- CAVAIGNAC, Eugène: (1926a): „Les quatre cents: Thucydide, Aristote et le discours pour Polystratos.“ *Revue d'Université de Bruxelles*, č. 31, s. 317-322.
- : (1926b): Le régime de Thérémène. *Revue des études historiques*, č. 92, s. 259-274.
- CAWKWELL, George: (1997): *Thucydides and the Peloponnesian War*. London: Routledge.
- : (2005): *The Greek Wars: The Failure of Persia*. Oxford: Oxford University Press.
- CECCHIN, Sergio A.: (1969): *Πάτριος πολιτεία: Un tentativo propagandistico durante la guerra del Peloponneso*. Torino: G. B. Paravia&c.
- CELATO, Sergio: (2003): Gli statuti oligarchici del 411 a. C. nell' *Athenaion Politeia* di Aristotele. *Studi Trentini di Scienze Storiche* 82, 61-68.
- CHAMBERS, Mortimer H.: (1986): *Aristoteles – ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ (edidit...)*. Leipzig: B. G. Teubner.
- : (1990): *Aristoteles – Staat der Athener*. Berlin: Akademie Verlag [Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung X,1].

- : (1993): „Aristotle and his Use of Sources.“ In: PIÉRART (1993), s. 41-50.
- CHRIST, Matthew Robert: (2001): „Conscription of Hoplites in Classical Athens.“ *The Classical Quarterly*, č. 51, s. 398-422.
- CLASSEN, Johannes & STEUP, Julius: (1905): *Thukydides (erklärt von J. C.), sechster Band, sechstes Buch, dritte Auflage, bearbeitet von J. S. Berlin*: Weidmannsche Buchhandlung.
- : (1919): *Thukydides (erklärt von J. C.), erster Band, Einleitung, erstes Buch, fünfte Auflage, neugestaltet von J. S. Berlin*: Weidmannsche Buchhandlung.
- : (1922): *Thukydides (erklärt von J. C.), achter Band, achttes Buch, dritte Auflage, neugestaltet von J. S. Berlin*: Weidmannsche Buchhandlung.
- CLERC, Michel: (1893): *Les métèques athéniens: Étude sur la condition légale, la situation morale et le rôle social et économique ds étrangers domiciliés à Athènes*. Paris: Thorin&fils.
- CLOCHÉ, Paul: (1922): „Le conseil athénien des cinq-cents et les partis.“ *Revue des études grecques*, č. 35, s. 269-295.
- : (1924a): „La Boulé d'Athènes en 508/509 av. J. C.“ *Revue des études grecques*, č. 37, s. 1-26.
- : (1924b): Les pouvoirs de la Boulé d'Athènes en 411 et en 404 avant J.-C. *Revue des Études Grecques*, č. 37, s. 411-424.
- : (1935): „Remarques sur la réaction anti-oligarchique à Athènes en 411 et 410 avant J.-C.“ In: *Mélanges offerts à m. Octave Navarre par ses élèves et ses amis*. Toulouse: É. Privat, s. 81-94.
- : (1940): „Remarques sur la prétendue «Constitution de Dracon».“ *Revue des études anciennes*, č. 42, s. 64-73.
- : (1949): „Sur le rôle des rois de Sparte.“ *Les études classiques*, č. 17, s. 113-138 a 343-381.
- : (1951): *La démocratie athénienne*. Paris: Presses universitaires de France.
- : (1963): *Isocrate et son temps*. Paris: Les Belles Lettres.
- COCHRANE, Charles Norris: (1929): *Thucydides and the Science of History*. Oxford – London: Oxford University Press – Humphrey Milford.
- COHEN, David: (1984): „Justice, Interest, and Power Politics in Thucydides.“ *Quaderni urbinati di cultura classica*, č. 16, s. 35-60.
- COHNOVÁ, Dorrit: (2009): *Co dělá fikci fikcí*. Praha: Academia [přel. M. Orálek & V. Klusáková].
- COLE, Thomas: (1991): *The Origins of Rhetoric in Ancient Greece*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- COLLINGWOOD, Robin George: (1946): *The Idea of History*. Oxford: Clarendon Press.
- CONNOR, Walter Robert: (1968): *Theopompus and Fifth-Century Athens*. Washington: The Center for Hellenic Studies.
- : (1984): *Thucydides*. Princeton: Princeton University Press.

- COOK, Albert: (1985): „Particular and General in Thucydides.“ *Illinois Classical Studies*, č. 10, s. 23-51.
- COOK, Margaret L.: (1990): „Timokrates' 50 Talents and the Cost of Ancient Warfare.“ *Eranos*, č. 88, s. 69-97.
- CORCELLA, Aldo: (2006): „The New Genre and its Boundaries: Poets and Logographers.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 33-56.
- CORDANO, Federica & GROTANELLI, Cristiano (eds.): (2001): *Sorteggio pubblico e cleromanzia dall'antichità all'età moderna*. Milano: Edizioni ET.
- CORNFORD, Francis Macdonald: (1907): *Thucydides Mythistoricus*. London: Edward Arnold.
- COSTANZI, Vincenzo: (1901): „L'oligarchia dei quattrocento in Atene (412/11) e la piena rivendicazione dell'autorità di Tucidide.“ *Rivista di filologia e d'istruzione classica*, č. 29, s. 84-108.
- COULON, Victor & DAELE, Hilaire Van: (1925): *Aristophane – Tome II, Les Guêpes – La Paix (texte établi par V. C. et traduit par H. V. D.)*. Paris: Les Belles Lettres.
- : (1928a): *Aristophane – Tome III, Les Oiseaux – Lysistrata (texte établi par V. C. et traduit par H. V. D.)*. Paris: Les Belles Lettres.
- : (1928b): *Aristophane – Tome IV, Les Thesmophories – Les Grenouilles (texte établi par V. C. et traduit par H. V. D.)*. Paris: Les Belles Lettres.
- CRANE, Gregory: (1996): *The Blinded Eye: Thucydides and the New Written World*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- : (1998): *Thucydides and the Ancient Simplicity – The Limits of Political Realism*. Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press.
- CROISET, Maurice: (1906): *Aristophane et les partis à Athènes*. Paris: Albert Fortemoing.
- CSAPO, Eric: (2010): „The Production and Performance of Comedy in Antiquity.“ In: DOBROV (2010), s. 103-142.
- CSAPO, Eric & SLATER, William J.: (1994): *The Context of Ancient Drama*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- CUNIBERTI, Gianluca: (1997): „La presenza ateniese a Samo e le uccisioni di Iperbolo ed Androcle nell'ottavo libro di Tucidide.“ *Annali dell'istituto Italiano per gli Studi Storici*, č. 14, s. 53-80.
- CUVIGNY, Marcel & LACHENAUD, Guy: (1981): *Plutarque – Œuvres morales: Tome XII-1: Il ne faut pas s'entendre, Vies des dix orateurs (texte établi et traduit par M. C.), Comparaison d'Aristophane et de Ménandre, De la malignité d'Hérodote (texte établi et traduit par G. L.)*. Paris: Les Belles Lettres.
- DALMEYDA, Georges: (1930): *Andocide – Discours (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- DAMSGAARD-MADSEN, Aksel & CHRISTIANSEN, Erik & HALLAGER, Erik (eds.): (1988): *Studies in Ancient History and Numismatics presented to Rudi Thomsen*. Aarhus: Aarhus University Press.
- DANEŠ, Jaroslav: (2012): *Politické aspekty řecké tragédie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

- DARKOW, Angela C.: (1917): *The Spurious Speeches in the Lysianic Corpus*. Bryn Mawr: diss.
- DAVID, Ephraim: (1995): „Theramenes' Speech at Colonus.“ *Antiquité Classique*, č. 54, s. 15-25.
- : (1996): „Four Councils or Four Tribes? A Note on Aristotle's Athenaion Politeia 30.“ *Rheinisches Museum für Philologie*, č. 139, s. 225-233.
- : (2014): „An Oligarchic Democracy: Manipulation of Democratic Ideals by Athenian Oligarchs in 411 BC.“ *Eirene*, č. 50, s. 11-38.
- DAVIES, John Kenyon: (1971): *Athenian Propertied Families 600–300 B. C.* Oxford: Clarendon Press.
- DEBNAR, Paula: (2001): *Speaking the Same Language: Speech and Audience in Thucydides' Spartan Debates*. Ann Arbor: The Michigan University Press.
- DEBORD, Pierre: (1999): *L'Asie Mineure au IVe siècle (412-323 a. C.): Pouvoirs et jeux politiques*. Bordeaux: De Boccard.
- DELEBECQUE, Édouard: (1957): *Essai sur la vie de Xénophon*. Paris: C. Klincksieck.
- : (1965): *Thucydide et Alcibiade*. Aix-en-Provence: Centre d'Études et de recherche hellénique de la Faculté des Lettres et des Sciences Humaines.
- : (1967) : *Thucydide – Livre VIII (par...)*. Aix-en-Provence: Centre d'Études et de recherche hellénique de la Faculté des Lettres et des Sciences Humaines.
- DEMONT, Paul: (1990): *La cité grecque archaïque et classique et l'idéal de tranquillité*. Paris: Les Belles Lettres.
- : (2001): „Le tirage au sort des magistrats à Athènes.“ In: CORDANO&GROTTANELLI (2001), s. 63-81.
- DEROUX, Carl (ed.): (2000): *Studies in Latin Literature and Roman History X*. Brussels: Latomus [Collection Latomus 254].
- DEVELIN, Robert: (1984): „The Constitution of Drakon.“ *Athenaeum*, č. 62, s. 295-307.
- : (1989): *Athenian officials, 684-321 B. C.* Cambridge: Cambridge University Press.
- DEWALD, Carolyn J.: (2005): *Thucydides' War Narrative: A Structural Study*. Berkeley&Los Angeles CA&London: University of California Press.
- DILLERY, John: (1995): *Xenophon and the History of his Times*. London-New York: Routledge.
- DISSEL, Karl & ROSENHAGEN, Gustav (eds.): (1906): *Verhandlungen der achtundvierzigsten Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Hamburg von 3. bis 6. Oktober 1905*. Leipzig: B. G. Teubner.
- DOBROV, Gregory W.: (2010): *Brill's Companion to the Study of Greek Comedy*. Leiden&Boston: Brill.
- DODDS, Eric Robinson: (1951): *The Greeks and the Irrational*. Berkeley&London: University of California Press.
- DOLEŽEL, Lubomír: (2003): *Heterocosmica – fikce a možné světy*. Praha: Karolinum [přel. autor].
- : (2008): *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha: Academia.

- DONINI, Guido: (1969): *La posizione di Tucidide verso il governo dei Cinquemila*. Torino: G. B. Paravia.
- DOVER, Kenneth James: (1968): *Lysias and the Corpus Lysiacum*. Berkeley&London: University of California Press&Cambridge University Press.
- : (1972): *Aristophanic Comedy*. Berkeley-Los Angeles: University of California Press.
- : (1973): *Thucydides*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1974): *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*. Oxford: Basil Blackwell.
- : (1988): *The Greeks and their Legacy: Collected Papers Volume II: Prose Literature, History, Society, Transmission, Influence*. Oxford: Basil Blackwell.
- : (1993): *Aristophanes – Frogs (edited with Introduction and Commentary by...)*. Oxford: Clarendon Press.
- DRERUP, Engelbert: (1941): „Ist die Athenaion Politeia des Aristoteles vollendet?“ *Mnemosyne*, č. 10, s. 1-7.
- DREXLER, Hans: (1976): *Thukydides-Studien*. Hildesheim&New York: Gregor Olms [Altertumswissenschaftliche Texte und Studien 5].
- DUFF, Timothy E.: (1999): *Plutarch's Lives: Exploring Virtue and Vice*. Oxford: Clarendon Press.
- DUNBAR, Nan: (1995): *Aristophanes – Birds (edited with Introduction and Commentary by...)*. Oxford: Clarendon Press.
- DUNCAN-JONES, R. P.: (1980): „Metic Numbers in Periclean Athens.“ *Chiron*, č. 10, s. 101-109.
- DURRBACH, Félix: (1932): *Lycurge – Contre Léocrate, fragments (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- EASTERLING, Patricia Elizabeth: (1997): „Constructing the Heroic.“ In: PELLING (1997), s. 21-37.
- ECO, Umberto: (1997): „Malé světy.“ *Česká literatura*, č. 45, s. 625-643 [přel. P. Kaiser].
- : (2010): *Lector in fabula – Role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha: Academia [přel. Z. Frýbort].
- EDER, Walter & HÖLKESKAMP, Karl-Joachim (eds.): (1997): *Volk und Verfassung im vorhellenistischen Griechenland: Beiträge auf dem Symposium zu Ehren von Karl-Wilhelm Welwei in Bochum, 1.-2. März 1996*. Stuttgart: Franz Steiner.
- EDMUNDS, Lowell: (1975a): *Chance and Intelligence in Thucydides*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- : (1975b): „Thucydides' Ethics as Reflected in the Description of Stasis (3.82-83).“ *Harvard Studies in Classical Philology*, č. 79, s. 73-92.
- : (1996): *Theatrical space and historical place in Sophocles' Oedipus at Colonus*. Lanham: Rowman&Littlefield.
- EDWARDS, Michael J.: (1998): „Notes on Pseudo-Plutarch's *Life of Antiphon*.“ *The Classical Quarterly*, č. 48, s. 82-92.
- : (2004): „Antiphon the Revolutionary.“ In: CAIRNS&KNOX (2004), s. 75-86.

- EGERMANN, Franz: (1961): „Zum historiographischen Ziel des Thukydides.“ *Historia*, č. 10, s. 435-447.
- : (1972): „Thukydides über die Art seiner Reden und über seine Darstellung der Kriegsgeschehnisse.“ *Historia*, č. 21, s. 575-602.
- EHRENBERG, Victor: (1951): *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- : (1965): *Polis und Imperium: Beiträge zur alten Geschichte (herausgegeben von Karl Friedrich Stroheker, Tübingen, und Alexander John Graham, Manchester)*. Zürich&Stuttgart: Artemis.
- ELLIS, Walter M.: (1985): „Reasons for the Coup of the Four Hundred.“ *UCLA Historical Journal*, č. 6, s. 101-111.
- : (1989): *Alcibiades*. London&New York: Routledge.
- ELTON, Geoffrey Rudolph: (1967): *The Practice of History*. London&Glasgow: Collins.
- ERBSE, Hartmut: (1968): „Über eine Eigenheit der Thukydideischen Geschichtsbetrachtung.“ In: HERTER (1968), s. 317-343.
- : (1989): *Thukydides-Interpretationen*. Berlin&New York: Walter de Gruyter.
- ERCOLANI, Andrea: (2002): *Spoudaiogeloion: Form und Funktion der Verspottung in der aristophanischen Komödie*. Stuttgart&Weimar: J. B. Metzler.
- ERDAS, Donatella: (2002): *Cratero il Macedone – testimonianze e frammenti (a cura di...)*. Tivoli: Tored.
- EVANS, Richard J.: (1997): *In defence of history*. London: Granta Books.
- FALKNER, Caroline: (1999): „Astyochus, Sparta's Incompetent Navarch?“ *Phoenix*, č. 53, s. 206-221.
- FARRAR, Cynthia: (1988): *The origins of democratic thinking: The invention of politics in classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FERABOLI, Simonetta: (1980): *Lisia avvocato*. Padova: Antenore.
- FERGUSON, William Scott: (1898): *The Athenian Secretaries*. Ithaca: MacMillan.
- : (1926): „The Constitution of Theramenes.“ *Classical Philology*, č. 21, s. 72-75.
- : (1927): „The Oligarchical Movement in Athens.“ In: CAH V¹, s. 312-347.
- : (1932a): *The Treasurers of Athena*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- : (1932b): „The Condemnation of Antiphon.“ In: *Mélanges Gustave Glotz, tome I*. Paris: Les presses universitaires de France, s. 349-366.
- : (1949): „Orgeonika.“ *Hesperia Supplements*, č. 8, s. 130-163+453 [Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear].
- FERRABINO, Aldo: (1926): „I quattrocento e i cinquemila.“ *Atti della R. Accademia delle Scienze a Padova*, č. 42, s. 385-394.
- FIEHN, Karl: (1936a): „Thrasylkles 1.“ In: RE VI A 1, sl. 578.
- : (1936b): „Thymochares.“ In: RE VI A 1, sl. 715.
- FIGUEIRA, Thomas J.: (1993): „The Strange Death of Draco on Aegina.“ In: ROSEN&FARRELL (1993), s. 287-304.

- FINLEY, jr., John Huston: (1942): *Thucydides*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- FINLEY, Moses I.: (1975): *The Use and Abuse of History*. London: Chatto&Windus.
- FISHER, Nick: (2010): „Thucydides and Civic Religion.“ In: FROMENTIN&GOTTELAND&PAYEN (2010), s. 411-425.
- FITTON BROWN, A. D.: (1958): „Notes on Herodotus and Thucydides.“ *Hermes*, č. 86, s. 377-382.
- FLACH, Dieter: (1977): Der oligarchische Staatsstreich in Athen vom Jahr 411. *Chiron*, č. 7, s. 9-33.
- FLENSTED-JENSEN, Pernille & NIELSEN, Thomas Heine & RUBINSTEIN, Lene (eds.): (2000): *Polis & Politics: Studies in Ancient Greek History Presented to Mogens Herman Hansen on his Sixtieth Birthday, August 20, 2000*. Copenhagen: Museum Tusulanum.
- FLORY, Stewart: (1990): „The Meaning of τὸ μὴ μυθῶδες (1.22.4) and the Usefulness of Thucydides' History.“ *The Classical Journal*, č. 85, s. 193-208.
- FORDE, Steven: (1989): *The Ambition to Rule: Alcibiades and the Politics of Imperialism in Thucydides*. Ithaca (NY)&London: Cornell University Press.
- FORNARA, Charles W.: (1971): *The Athenian Board of Generals from 501 to 404*. Wiesbaden: Franz Steiner [Historia Einzelschriften 16].
- FORNI, Giovanni & ANGELI BERTINELLI, Maria Gabriella: (1982): „Pompeo Trogo come fonte di storia.“ In: HAASE (1982), s. 1298-1362.
- FORREST, W. G.: (1975): „An Athenian Generation Gap.“ *Yale Classical Studies*, č. 24, s. 37-52.
- FOŘT, Bohumil: (2005): *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Brno: Host.
- FOSTER, Edith: (2010): *Thucydides, Pericles, and Periclean Imperialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FOSTER, Edith & LATEINER, Donald (eds.): (2012): *Thucydides and Herodotus*. Oxford: Oxford University Press.
- FOUCART, Paul: (1893): „Le poète Sophocle et l'oligarchie des Quatre Cents.“ *Revue de philologie, littérature et d'histoire anciennes*, č. 17, s. 1-10.
- FOUCHARD, Alain: (1997): *Aristocratie et démocratie: idéologies et sociétés en Grèce ancienne*. Besançon: Université de Franche-Comté.
- FOXHALL, Lin & LEWIS, Arnold (eds.): (1996): *Greek Law in Its Political Setting: Justifications not Justice*. Oxford: Clarendon Press.
- FRANCIS, E. D. & VICKERS, Michael: (1981): Leagros Kalos. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, č. 207, s. 97-136.
- FRAZIER, Françoise: (1996): *Histoire et morale dans les Vies parallèles de Plutarque*. Paris: Les Belles Lettres [Collection d'Études anciennes 124].
- : (1997): „Réunion et délibération: La représentation des assemblées chez Thucydide.“ *Ktéma*, č. 22, s. 239-255.
- FRIEDRICH, Gustav: (1896): „Zur griechischen geschichte 411-404 vor Chr.“ *Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik*, č. 153, s. 721-740.
- FRITZ, Kurt von: (1954): „The Composition of Aristotle's *Constitution of Athens* and the So-Called Dracontian Constitution.“ *Classical Philology*, č. 49, s. 73-93.

- : (1967a): *Die Griechische Geschichtsschreibung – Band I, Von den Anfängen bis Thukydides: Text*. Berlin: Walter de Gruyter.
- : (1967b): *Die Griechische Geschichtsschreibung – Band I, Von den Anfängen bis Thukydides: Anmerkungen*. Berlin: Walter de Gruyter.
- FROMENTIN, Valérie & GOTTELAND, Sophie & PAYEN, Pascal (eds.): (2010): *Ombres de Thucydide: La réception de l'historien depuis l'Antiquité jusqu'au début du XXe siècle*. Bordeaux: Du Boccard.
- FUKS, Alexander: (1953): *The Ancestral Constitution: Four Studies in Athenian Party Politics at the End of the Fifth Century B. C.* London: Routledge&Kegan Paul.
- FUQUA, Charles: (1965): „The Implications of the Ostracism of Hyperbolus.“ *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, č. 96, s. 165-179.
- FURLEY, William D.: (1989): „Andokides IV ('Against Alcibiades'): Fact or Fiction?“ *Hermes*, č. 117, s. 138-156.
- : (1996): *Andokides and the Herms: A Study of Crisis in fifth-century Athenian Religion*. London: Institute of Classical Studies [Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplement 65].
- GABRIELSEN, Vincent: (1994): *Financing the Athenian Fleet: Public Taxation and Social Relations*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- : (2002): „Socio-economic Classes and Ancient Greek Warfare.“ In: ASCANI&GABRIELSEN&KVIST&RASMUSSEN (2002), s. 203-220.
- GAGARIN, Michael: (1990): „The Ancient Tradition on the Identity of Antiphon.“ *Greek, Roman and Byzantine Studies*, č. 31, s. 27-44.
- : (2002): *Antiphon the Athenian: Oratory, Law, and Justice in the Age of the Sophists*. Austin: University of Texas Press.
- GALLUCCI, Ralph Firn: (1986): *Myth of the Hoplite Oligarchy*. Los Angeles: diss.
- GARITTY, Thomas F.: (1998): „Thucydides 1.22.1: Content and Form in the Speeches.“ *The American Journal of Philology*, č. 119, s. 361-384.
- GARLAND, Robert: (1987): *The Piraeus from the fifth to the first century B.C.* London: Duckworth.
- GÄRTNER, Hans: (1963a): „Pythodoros 5.“ In: RE XXIV, sl. 587-588.
- : (1963b): „Pythodoros 6.“ In: RE XXIV, sl. 588-589.
- : (1963c): „Pythodoros 7.“ In: RE XXIV, sl. 589-590.
- GEHRKE, Hans-Joachim: (1978): „Das Verhältnis von Politik und Philosophie im Wirken des Demetrios von Phaleron.“ *Chiron*, č. 8, s. 149-193.
- : (1984): „Abfall und Stasis. Zur Interdependenz von innerer und äußerer Politik in einigen Seebundstaaten.“ In: SCHULER (1984), s. 31-44.
- : (1985): *Stasis. Untersuchungen zu den inneren Kriegen in den griechischen Staaten des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.* München: C. H. Beck [Vestigia 35].
- GEIGER, Joseph: (1985): *Cornelius Nepos and ancient political biography*. Stuttgart: Fritz Steiner [Historia Einzelschriften 47].
- GEISSLER, Paul: (1925): *Chronologie der altattischen Komödie*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung [Philologische Untersuchungen 30].

- GELZER, Thomas: (1970): „Aristophanes 12.“ In: RE Supplementband XII, sl. 1392-1569.
- GENETTE, Gérard: (2007): *Fikce a vyprávění*. Brno&Praha: Theoretica [přel. E. Brechtová].
- GENTILI, Bruno & PERUSINO, Franca (eds.): (1995): *Mousike: metrica ritmica e musica greca in memoria di Giovanni Comotti*. Pisa&Roma: Istituti editoriali e poligrafici internazionali [Scritti di metrica classica 11].
- GERNET, Louis: (1960): *Démosthène – Plaidoyers civils: Tome IV (discours LVII-LIX) (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- GERNET, Louis & BIZOS, Marcel: (1924): *Lysias – Discours: Tome I (I-XV) (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- : (1926): *Lysias – Discours: Tome II (XVI-XXXV et fragments) (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- GIANFRANCESCO, Luciano: (1975): „Un frammento sofistico nella “Vita di Teseo” di Plutarco?“ In: SORDI (1975), s. 7-20.
- GILBERT, Gustav: (1877): *Beiträge zu innern Geschichte Athens*. Leipzig: B. G. Teubner.
- LE GOFF, Jacques: (2007): *Paměť a dějiny*. Praha: Argo [přel. I. Kozelská].
- GOLDSTEIN, Michael S.: (1975): „Athenian-Persian Peace Treaties: Thuc. 8.56.4 and 8.58.2.“ *California Studies in Classical Antiquity*, č. 7, s. 155-164.
- GOMME, Arnold Wycombe: (1926): „Notes on the ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.“ *The Classical Review*, č. 40, s. 8-12.
- : (1933): *The Population of Athens in the Fifth and Fourth Centuries B. C.* Oxford: Basil Blackwell.
- : (1962): *More Essays in Greek History and Literature*. Oxford: Basil Blackwell.
- GOODMAN, Nelson: (1996): *Způsoby světátvorby*. Bratislava: Archa [přel. V. Zuska].
- GOSSSEN, Hans: (1912): „Harpokration 5.“ In: RE VII, sl. 2412-2416.
- GRAF, Fritz: (2000): „Der Mysterienprozeß.“ In: BURCKHARDT&UNGERN-STERNBERG (2000), s. 114-127.
- GRAHAM, A. J.: (1992): „Thucydides 7.13. 2 and the Crews of Athenian Triremes.“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 122, s. 257-270.
- : (1998): „Thucydides 7.13.2 and the Crews of Athenian Triremes: An Addendum.“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 128, s. 89-114.
- GRAY, Vivienne J.: (1979): „Two Different Approaches to the Battle of Sardis in 395 B.C.: Xenophon *Hellenica* 3.4.20-24 and *Hellenica Oxyrhynchia* 11 (6).4-6.“ *California Studies in Classical Antiquity*, č. 12, s. 183-200.
- : (1989): *The character of Xenophon’s Hellenica*. London: Duckworth.
- : (1991): „Continuous History and Xenophon, *Hellenica* 1-2.3.10.“ *The American Journal of Philology*, č. 112, s. 201-228.
- GRAYSON, C. H.: (1972): „Two Passages in Thucydides.“ *The Classical Quarterly*, č. 22, s. 62-73.
- GREEN, Peter: (1970): *Armada from Athens*. London: Hodder and Stoughton.

- : (2010): *Diodorus Siculus – The Persian Wars to the Fall of Athens: Books 11-14.34 (480-401 BCE) (Translated, with Introduction and Notes, by...)*. Austin: University of Texas Press.
- GRENE, David: (1965): *Greek Political Theory: The Image of Man in Thucydides and Plato*. Chicago&London: University of Chicago Press.
- GRETHLEIN, Jonas: (2010): *The Greeks and their Past: Poetry, Oratory and History in the Fifth Century BCE*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GRIBBLE, David: (1999): *Alcibiades and Athens: A Study in Literary Presentation*. Oxford: Clarendon Press.
- GRIFFIN, Jasper (ed.): (1999a): *Sophocles Revisited: Essays Presented to Sir Hugh Lloyd-Jones*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1999b): „Sophocles and the Democratic City.“ In: GRIFFIN (1999a), s. 73-94.
- GROH, František: (1898): „Studie k Aristotelovu spisu Ἀθηναίων πολιτεία.“ *Listy filologické*, č. 25, s. 241-253, 321-360, 425-452.
- : (1901): „Thukydidés či Aristoteles?“ *Listy filologické*, č. 28, s. 1-9.
- : (1904): „Příspěvky k Aristotelově Ústavě athenské.“ *Listy filologické*, č. 31, s. 7-13.
- GROSSI, Gianni: (1984): *Frinico tra la propaganda democratica e guidizio Tucidideo*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider.
- GROSSKINSKY, August: (1936): *Das Programm des Thukydidés*. Berlin: Junker und Dünnhaupt [Neue deutsche Forschungen 3].
- GROßMANN, Gustav: (1945): *Politische Schlagwörter aus der Zeit des Peloponnesischen Krieges*. Zürich: diss.
- GROTE, George: (1859a): *A History of Greece, volume VII*. New York: Harper&brothers [1st ed. London: John Murray 1850].
- : (1859b): *A History of Greece, volume VIII*. New York: Harper&brothers [1st ed. London: John Murray 1850].
- GUTHRIE, William Keith Chambers: (1969): *A History of Greek Philosophy: Volume III: The Fifth-Century Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- : (1981): *A History of Greek Philosophy: Volume VI: Aristotle: An Encounter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAASE, Wolfgang (ed.): (1982): *Principat: Dreissigster Band (2. Teilband): Sprache und Literatur (Literatur der augusteischen Zeit: allgemeines: einzelne Autoren [Forts.])*. Berlin&New York: Walter de Gruyter [Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung II].
- HACKL, Ursula: (1959): *Die oligarchische Bewegung in Athen am Ausgang des 5. Jahrhunderts v. Chr.* München: diss.
- HALL, Edith: (1989): *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition through Tragedy*. Oxford: Clarendon Press.
- HALTENHOFF, Andreas & MUTSCHLER, Fritz-Heiner (eds.): (2000): *Hortus litterarum antiquarum: Festschrift für Hans Armin Gartner zum 70. Geburtstag*. Heidelberg: C. Winter.

- HAMEL, Debra: (1998): *Athenian Generals: Military authority in the Classical Period*. Leiden&Boston&Köln: Brill [Mnemosyne supplementum 182].
- HAMILTON, Charles Daniel & KRENTZ, Peter (eds.): (1997): *Polis and Politics: Essays on politics, war, and history in ancient Greece in honor of Donald Kagan*. Claremont: Regina Books.
- HAMMOND, N. G. L.: (1969): „Strategia and Hegemonia in Fifth-Century Athens.“ *The Classical Quarterly*, č. 19, s. 111-144.
- : (1977): „The Meaning and Significance of the Reported Speech of Phrynichus in Thucydides 8,48.“ In: KINZL (1977), s. 147-157.
- HANSEN, Hardy: (1990): *Aspects of the Athenian Law Code of 410/09 - 400/399 B. C.* New York&London: Garland.
- HANSEN, Mogens Herman: (1974): *The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B. C. and The Public Action against Unconstitutional Proposals*. Odense: Odense University Press.
- : (1975): *Eisangelia: The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B. C. and The Impeachment of Generals and Politicians*. Odense: Odense University Press.
- : (1976): *Apagoge, Endeixis and Ephegesis against Kakourgoi, Atimoi and Pheugontes: A Study in the Athenian Administration of Justice in the Fourth Century B. C.* Odense: Odense University Press.
- : (1980): „Eisangelia in Athens: A Reply.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 100, s. 89-95.
- : (1983): *The Athenian Ecclesia: A Collection of Articles 1976-1983*. Copenhagen: Museum Tusulanum.
- : (1985a): *Demography and Democracy: The Number of Athenian Citizens in the Fourth Century B.C.* Herning: Systime.
- : (1985b): „Two Notes on the Pnyx.“ *Greek, Roman and Byzantine Studies*, č. 26, s. 241-250.
- : (1988a): *Three Studies in Athenian Demography*. Copenhagen: Munksgaard [Historisk-filosofiske Meddelelser 56].
- : (1988b): „The Organization of the Athenian Assembly: A Reply.“ *Greek, Roman and Byzantine Studies*, č. 29, s. 51-58.
- : (1988c): „The Athenian Board of Generals.“ In: DAMSGAARD-MADSEN&CHRISTIANSEN&HALLAGER (1988), s. 69-70.
- : (1989) *Was Athens a Democracy? Popular Rule, Liberty and Equality in Ancient and Modern Political Thought*. Copenhagen: Munksgaard [Historisk-filosofiske Meddelelser 59].
- : (1990): „Solonian Democracy in Fourth-Century Athens.“ *Classica & Mediaevalia*, č. 40, s. 71-99.
- : (1997): „One Hundred and Sixty Theses about Athenian Democracy.“ *Classica & Mediaevalia*, č. 48, s. 205-265.
- HANSEN, Mogens Herman & NIELSEN, Thomas Heine (eds.): (2004): *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Oxford&New York: Oxford University Press.
- HANSEN, Mogens Herman & RAAFLAUB, Kurt Arnold (eds.): (1995): *Studies in the Ancient Greek Polis*. Stuttgart: Franz Steiner [Historia Einzelschriften 95].

- HANSON, Victor D.: (1996): „Hoplites into Democrats: the Changing Ideology of Athenian Infantry.“ In: OBER&HEDRICK (1996), s. 289-312.
- HARDING, Phillip: (1974): „The Theramenes Myth.“ *Phoenix*, č. 28, s. 101-111.
- : (1976): „Androtion’s Political Career.“ *Historia*, č. 25, s. 186-200.
- : (1977): „Atthis and Politeia.“ *Historia*, č. 26, s. 148-160.
- : (1987): „Rhetoric and Politics in Fourth-Century Athens.“ *Phoenix*, č. 41, s. 25-39.
- : (1994a): *Androtion and the Atthis (The Fragments Translated with Introduction and Commentary by...)*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1994b): „Comedy and Rhetoric.“ In: WORTHINGTON (1994), s. 196-221.
- HARRIS, Edward M.: (1990): „The Constitution of the Five Thousand.“ *Harvard Studies in Classical Philology*, č. 93, s. 243-280.
- : (1995): *Aeschines and Athenian Politics*. New York: Oxford University Press.
- : (1997): „A Note on the Constitution of the Five Thousand.“ *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, č. 116, s. 300.
- : (2005): „Was All Criticism of Athenian Democracy Anti-Democratic?“ In: BULTRIGHINI (2005), s. 11-24.
- : (2007): „Rule of Law in Athenian Democracy: Reflections on the Judicial Oath.“ *Ethica&Politica / Ethics&Politics*, č. 9, s. 55-74.
- HARRISON, A. R. W.: (1937): „Thucydides 1, 22.“ *The Classical Review*, č. 51, s. 6-7.
- : (1971): *The Law of Athens II – Procedure*. Oxford: Clarendon Press.
- HARRISON, S. J. (ed.): (2001): *Texts, Ideas, and the Classics: Scholarship, Theory, and Classical Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- HATZFELD, Jean: (1938): La fin du régime de Thérémène. *Revue des études anciennes*, č. 40, s. 113-124.
- : (1949): *Xénophon – Helléniques: Tome I, Livres I-III (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- : (1951): *Alcibiade: Étude sur l’histoire d’Athènes à la fin du Ve siècle*. Paris: Presses Universitaires de France.
- HAVELOCK, Eric Alfred: (1963): *Preface to Plato*. Cambridge (Mass.)&London: Harvard University Press.
- HAWTHORN, Geoffrey: (2014): *Thucydides on Politics: Back to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HEADLAM, James W.: (1891): „The Constitution of Draco. Ἀθ. πολ. ch. iv.“ *Classical Review*, č. 5, s. 166-168.
- HEATH, Malcolm: (1987): *Political Comedy in Aristophanes*. Göttingen: Vandenhoeck&Rupprecht [Hypomnemata 87].
- HECKER, A.: (1848): *De oratione in Eratosthenem trigintavirum Lysiae falso tributa*. Leyden: vydavatel neuvenden.
- HEDRICK, jr., Charles W.: (1993): „The Meaning of Material Culture: Herodotus, Thucydides, and Their Sources.“ In: ROSEN&FARRELL (1993), s. 17-37.
- HEFTNER, Herbert: (1999a): „Die Rede für Polystratos ([Lysias XX] als Zeugnis für den oligarchischen Umsturz von 411 v. Chr. in Athen.“ *Klio*, č. 81, s. 68-94.

- : (1999b): „Die τριά κακά des Theramenes: Überlegungen zu Polyzelos fr. 3 und Aristophanes fr. 563 Kassel–Austin.“ *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, č. 128, s. 33-43.
- : (1999c): „Die Rede für Polystratos ([Lys.] XX) und die Katalogisierung der Fünftausend während des athenischen Verfassungsumsturzes von 411 v. Chr.“ In: SCHERRER&TAEUBER&THÜR (1999), s. 221-226.
- : (2000a): Der Ostrakismos des Hyperbolos: Plutarch, Pseudo-Andokides und die Ostraka. *Rheinisches Museum für Philologie* 143, 32-59.
- : (2001): *Der oligarchische Umsturz des Jahres 411 v. Chr. und die Herrschaft der Vierhundert in Athen: Quellenkritische und historische Untersuchungen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- : (2003a): „Bemerkungen zur Rolle der Probuloi während des oligarchischen Umsturzes in Athen 411 v. Chr.“ *Prometheus: Rivista quadrimestrale di studi classici*, č. 29, s. 213-227.
- : (2003b): „Oligarchen, Mesoi, Autokraten: Bemerkungen zur antidemokratischen Bewegung des späten 5. Jh. v. Chr. in Athen.“ *Chiron*, č. 33, s. 3-41.
- : (2003c): „Die Vorstellung von Theseus als dem Begründer der Demokratie im Athen des 5. und 4. Jh.v.Chr.“ In: BARZANÒ (2003), s. 41-54.
- : (2005): „Phrynichos Stratonidou Deiratiodes als Politiker und Symbolfigur der athenischen Oligarchen von 411 v. Chr.“ In: BULTRIGHINI (2005), s. 89-108.
- : (2011): *Alkibiades: Staatsmann und Feldherr*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- HEITSCH, Ernst: (1984): *Antiphon aus Rhannus*. Mainz&Wiesbaden: Akademie der Wissenschaften und der Litteratur&Franz Steiner.
- : (2003): *Gesammelte Schriften III*. München&Leipzig: K. G. Saur [Beiträge zur Altertumskunde 154].
- : (2007): *Geschichte und Personen bei Thukydides. Eine Interpretation des achten Buches*. Berlin&New York: Walter de Gruyter [Beiträge zur Altertumskunde 248].
- HEMMERDINGER, Bertrand: (1951): „Les chiffres dans l’archetype de Thucydide.“ *Studi italiani di filologia classica*, č. 25, s. 89–93..
- HENDERSON, Jeffrey J.: (1980): „*Lysistrata*: The Play and its Themes.“ *Yale Classical Studies*, č. 26, s. 153-218.
- : (1987): *Aristophanes’ Lysistrata (edited with Introduction and Commentary by...)*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1990): „The *Dēmos* and the Comic Competition.“ In: WINKLER&ZEITLIN (1990), s. 271-313.
- : (1998): „Attic Old Comedy, Frank Speech, and Democracy.“ In: BOEDEKER&RAAFLAUB (1998), s. 255-273.
- HEREWARD, Daphne: (1952): „New Fragments of *IGII*² 10.“ *The Annual of the British School at Athens*, č. 47, s. 102-117.

- HERTER, Hans (ed.): (1968): *Thukydides* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft [Wege der Forschung XCVIII].
- HIGBIE, Carolyn: (1999): „Craterus and the Use of Inscriptions.“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 129, s. 43-83.
- HIGGINS, William Edward: (1977): *Xenophon the Athenian: The Problem of the Individual and the Society of the Polis*. Albany: State University of New York Press.
- HIGNETT, Charles: (1952): *A History of the Athenian Constitution to the End of the Fifth Century B. C.* Oxford: Clarendon Press.
- HIRSCH, Steven W.: (1985): *The Friendship of the Barbarians: Xenophon and the Persian Empire*. Hanover (N. H.)&London: University Press of New England.
- HOFFMANN, Klaus Friedrich: (1996): *Das Recht im Denken der Sophistik*. Stuttgart&Leipzig: B. G. Teubner.
- HOLZAPFEL, Ludwig: (1893): „Doppelte Relationen im VIII. Buche des Thukydides.“ *Hermes*, č. 28, s. 435-464.
- HOMMEL, Hildebrecht: (1937): „Peripoloi.“ In: RE XIX/1, sl. 852-856.
- HORNBLLOWER, Simon: (1982): *Mausolus*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1987): *Thucydides*. London: Duckworth.
- : (1991): *A Commentary on Thucydides: Volume I: Books I-III*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1996): *A Commentary on Thucydides – Volume II: Books IV-V.24*. Oxford: Clarendon Press.
- : (2008): *A Commentary on Thucydides – Volume III: Books V.25-VIII.109*. Oxford: Clarendon Press.
- : (2011a): *The Greek World 479-323 BC: Fourth edition*. London&New York: Routledge.
- : (2011b): *Thucydidean Themes*. Oxford: Oxford University Press.
- HOSE, Martin: (2006): „The Peloponnesian War: Sources Other than Thucydides.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 669-690.
- HUART, Pierre: (1968): *Le vocabulaire de l'analyse psychologique dans l'œuvre de Thucydide*. Paris: C. Klincksieck.
- HUBBARD, Thomas K.: (1991): *The Mask of Comedy: Aristophanes and the Intertextual Parabasis*. Ithaca NY-London: Cornell University Press.
- HUDE, Carolus: (1901): *Thucydidis Historiae ad optimos codices denuo ab ipso collatis resensuit..., tomus alter: Libri V–VIII, indices*. Lipsiae: B. G. Teubner.
- HUNT, Peter: (2006): „Arming Slaves and Helots in Classical Greece.“ In: BROWN&MORGAN (2006), s. 14-39.
- : (2007): „Military Forces.“ In: SABIN&VAN WEES&WHITBY (2007), s. 108-146.
- HUNTER, Virginia Joyce: (1973): *Thucydides the Artful Reporter*. Toronto: Hakkert.
- : (1982): *Past and Process in Herodotus and Thucydides*. Princeton: Princeton University Press.
- HURNI, Frédéric: (1991): „Comment les Cinq-Mille furent-ils sélectionnés en 411?“ *Museum Helveticum*, č. 48, s. 220-227.

- JACOB, Oscar: (1928): *Les esclaves publics à Athènes*. Liège: H. Vaillant-Carmanne.
- JACOBY, Felix: (1926): *Die Fragmente der griechischen Historiker: Zweiter Teil, Zeitgeschichte c: Kommentar zu Nr. 64–105*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- : (1949): *Atthis: The Local Chronicles of Ancient Athens*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1954a): *Die Fragmente der griechischen Historiker: Dritter Teil, Geschichte von Städten and Völkern (Horographie und Ethnographie) b (Supplement): A Commentary on the Ancient Historians of Athens (Nos. 323a-334), volume I: Text*. Leiden: E. J. Brill.
- : (1954b): *Die Fragmente der griechischen Historiker: Dritter Teil, Geschichte von Städten and Völkern (Horographie und Ethnographie) b (Supplement): A Commentary on the Ancient Historians of Athens: Nos. 323a-334, volume II: Notes – Addenda – Corrigenda – Index*. Leiden: E. J. Brill.
- : (1955): *Die Fragmente der griechischen Historiker: Dritter Teil, Geschichte von Städten and Völkern (Horographie und Ethnographie) b: Kommentar zu Nr. 297-607*. Leiden: E. J. Brill.
- JAMESON, Michael H.: (1955): „Seniority in the *Stratêgia*.“ *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, č. 86, s. 63-87.
- : (1956): „Politics and the *Philoctetes*.“ *Classical Philology*, č. 51, s. 217-227.
- : (1971): „Sophocles and the Four Hundred.“ *Historia*, č. 20, s. 541-568.
- JANOUCHOVÁ, Petra: (2013): „The Cult of Bendis in Athens and Thrace.“ *Graeco-latina Brunensia*, č. 18, s. 95-106.
- JONES, Arnold Hugh Martin: (1957): *Athenian Democracy*. Oxford: Basil Blackwell.
- JONES, Henricus Stuart & POWELL, Jonannes Enoch: (1942): *Thucydidis Historiae (iterum recognovit brevique adnotatione critica instruxit H. S. J., apparatus criticum correxit et auxit J. E. P.)*. Oxford: Clarendon Press.
- JONES, Nicholas F.: (1999): *The Associations of Classical Athens: The Response to Democracy*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- JONG, Irene J. F. de & NÜNLIST, René (eds.): (2007): *Time in Ancient Greek Literature*. Leiden&Boston: Brill [Studies in Ancient Greek Narrative II].
- JORDAN, Borimir: (1970): „A Note on the Athenian *Strategia*.“ *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, č. 101, s. 229-239.
- : (1975): *The Athenian Navy in the Classical Period: A Study of Athenian Naval Administration and Military Organization in the Fifth and Fourth Centuries B. C.* Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press.
- : (1986): „Religion in Thucydides.“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 116, s. 119-147.
- JUDEICH, Walther: (1899): „Charminos 1.“ In: RE III, sl. 2175.
- : (1907): „Untersuchungen zur athenischen Verfassungsgeschichte – 1. Der Staatsstreich der Vierhundert.“ *Rheinisches Museum für Philologie*, č. 62, s. 295-308.

- : (1925): „Untersuchungen zur athenischen Verfassungsgeschichte – 2. Die fünf athenischen Ephoren.“ *Rheinisches Museum für Philologie*, č. 74, s. 254-266.
- KAGAN, Donald: (1965): *The Great Dialogue: A History of Greek Political Thought from Homer to Polybius*. New York&London: The Free Press&Collier-Macmillan.
- : (1974): *The Archidamian War*. Ithaca&London: Cornell University Press.
- : (1981): *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*. Ithaca&London: Cornell University Press.
- : (1987): *The Fall of the Athenian Empire*. Ithaca&London: Cornell University Press.
- KAHRSTEDT, Ulrich: (1910): *Forschungen zur Geschichte des ausgehenden fünften und des vierten Jahrhunderts*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- : (1914): „Staatsrechtliches zum Putsch von 411.“ *Hermes*, č. 49, s. 47-69.
- : (1924): „Laispodias.“ In: RE XII, sl. 517.
- : (1931a): „Melobios.“ In: RE XV, sl. 559.
- : (1931b): „Strombichides.“ In: RE IV A 1, sl. 370-371.
- : (1936): *Untersuchungen zur Magistratur in Athen: Studien zum öffentlichen Recht Athens, Teil II*. Stuttgart: W. Kohlhammer [Geisteswissenschaftlichen Forschungen 10].
- : (1938): „Untersuchungen zu athenischen Behörden II: Die Nomotheten und die Legislative in Athen.“ *Klio*, č. 31, s. 1-32.
- : (1940): „Untersuchungen zu athenischen Behörden IV: Bemerkungen zur Geschichte des Rats der Fünfhundert.“ *Klio*, č. 33, s. 1-12.
- KAIBEL, Georg: (1893): *Stil und Text der ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΑΘΗΝΑΙΩΝ des Aristoteles*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- KALLET, Lisa: (2001): *Money and the corrosion of power in Thucydides: the Sicilian expedition and its aftermath*. Berkeley-Los Angeles: University of California Press.
- : (2006): „Thucydides’ Workshop of History and Utility outside the Text.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 335-368.
- KARAVITES, Peter: (1976): „Tradition, Skepticism, and Sophocles’ Political Career.“ *Klio*, č. 58, s. 359-365.
- KEANEY, John J.: (1970a): „The Text of Androtion F 6 and the Origin of Ostracism.“ *Historia*, č. 19, s. 1-11.
- : (1970b): „The Date of Aristotle’s Athenaion Politeia.“ *Historia*, č. 19, s. 326-336.
- : (1980): „Hignett’s HAC and the authorship of the Athenaion politeia.“ *Liverpool Classical Monthly*, č. 5, s. 51-56.
- : (1982): Review RHODES (1981). *The American Journal of Philology*, č. 103, s. 454-457.
- : (1992): *The Composition of Aristotle’s Athenaion Politeia: Observation and Explanation*. Oxford: Oxford University Press.

- KEANEY, John J. & SZEGEDY-MASZAK, Andrew: (1976): „Theophrastus' *De eligendis magistratibus*. Vat. Gr. 2306, Fragment B.“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 106, s. 227-240.
- KEIL, Bruno: (1892): *Die solonische Verfassung in Aristoteles' Verfassungsgeschichte Athens*. Berlin: R. Gaertner.
- : (1894): „Das System des Kleisthenischen Kalenders.“ *Hermes*, č. 29, s. 321-372.
- KENNEDY, George Alexander: (1963): *The Art of Persuasion in Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- KENT, John H.: (1941): „A Garrison Inscription from Rhamnous.“ *Hesperia*, č. 10, s. 342-350.
- KENYON, Frederick George: (1893): *Aristotle on the Constitution of Athens (edited by...), third and revised edition*. Oxford: Clarendon Press.
- KINZL, Konrad H. (ed.): (1977): *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory: Studies Presented to Fritz Schachermeyr on the Occasion of his Eightieth Birthday*. Berlin&New York: Walter de Gruyter.
- : (1991): AP 22.4: The Sole Source of Harpokration on the Ostrakismos of Hipparkhos Son of Kharmos. *Klio*, č. 73, s. 28-45.
- KIRCHHOFF, Adolf: (1895): *Thukydides und sein Urkundenmaterial: Entstehungsgeschichte seines Werkes*. Berlin: Wilhelm Hertz.
- KIRKWOOD, G. M.: (1972): „Thucydides' Judgment of the Constitution of the Five Thousand (VIII, 97, 2).“ *The American Journal of Philology*, č. 93, s. 92-103.
- KIRSTEN, Ernst: (1973): „Ur-Athen und die Heimat des Sophokles.“ *Wiener Studien*, č. 73, s. 1-26.
- KITTO, Humphrey Davey Findley: (1966): *Poiesis: Structure and Thought*. Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press&Cambridge University Press.
- KLEINLOGEL, Alexander: (1964): „Beobachtungen zu den Thukydidesscholien I.“ *Philologus*, č. 108, s. 233-246.
- : (1998): „Beobachtungen zu den Thukydidesscholien II.“ *Philologus*, č. 142, 11-40.
- : (2011): „Beobachtungen zu den Thukydidesscholien III.“ *Philologus*, č. 155, s. 257-271.
- KOERNER, Reinhard: (1975): „Die Haltung des attischen Demos zu den Umstürzbewegungen nach 412 v. u. Z.“ *Klio*, č. 57, s. 405-414.
- KÖHLER, Ulrich: (1895): „Die athenische Oligarchie des Jahres 411 v. Chr.“ *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin* 1895, s. 451-468.
- : (1900): „Der thukydideische Bericht über die Oligarchische Umwälzung in Athen im Jahre 411.“ *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin* 1900, s. 803-817.
- KOLB, Frank: (1981): *Agora und Theater, Volks- und Festversammlung*. Berlin: Gebr. Mann [Deutsches Archäologisches Institut Archäologische Forschungen 9].

- KONISHI, Haruo: (1980): „The Composition of Thucydides' History.“ *The American Journal of Philology*, č. 101, s. 29-41.
- : (1987): „Thucydides'History as a Finished Piece.“ *Liverpool Classical Monthly*, č. 12, s. 5-7.
- KONSTAN, David: (1997): *Friends in the Classical World*. Cambridge–New York–Melbourne: Cambridge University Press.
- KRENTZ, Peter: (1982): *The Thirty at Athens*. Ithaca: Cornell University Press.
- : (1989): *Xenophon – Hellenika I-II.3.10 (edited with an Introduction, Translation and Commentary by...)*. Oxford: Aris&Phillips.
- : (1995): *Xenophon – Hellenika II.3.11-IV.2.8 (edited with an Introduction, Translation and Commentary by...)*. Oxford: Aris&Phillips.
- KRIEGEL, Josef: (1909): *Der Staatsstreich der Vierhundert*. Bonn: diss.
- KROLL, Wilhelm: (1924): „Lenaia.“ In: RE XII, sl. 1935-1939.
- KUBERKA, Felix: (1907): „Beiträge zum Problem des oligarchischen Staatsstreiches in Athen vom Jahre 411.“ *Klio*, č. 7, s. 341-356.
- : (1908): „Kritisches über die Verfassungsentwürfe der athenischen Oligarchen vom Jahre 411.“ *Klio*, č. 8, s. 206-212.
- KUNLE, Lambert: (1909): *Untersuchungen über das achte Buch des Thukydidés*. Freiburg im Breisgau: diss.
- LAIRD, Andrew: (1999): *Powers of Expression, Expressions of Power: Speech Presentation and Latin Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- LAIX, Roger Alain de: (1973): *Probouleusis at Athens: A Study of Political Decision-Making*. Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press.
- LANG, Mabel Louise: (2011): *Thucydidean Narrative and Discourse*. Ann Arbor: Michigan Classical Press [vyd. J. S. RUSTEN&R. HAMILTON].
- LANGE, Edmund: (1893): „Thukydidés und die Parteien.“ *Philologus*, č. 52, s. 616-651.
- LAPINI, Walter: (1991): „Tucidide rimpatriato.“ *Studi italiani di filologia classica*, č. 84, s. 9-51.
- LARSEN, J. A. O.: (1955): „The Boeotian Confederacy and Fifth-Century Oligarchic Theory.“ *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, č. 86, s. 40-50.
- LATEINER, Donald: (1976): „Tissaphernes and the Phoenician Fleet (Thucydides 8.87).“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 106, s. 267-290.
- : (1977): „Pathos in Thucydides.“ *Antichthon*, č. 11, s. 42-51.
- : (2012): „Oaths: Theory and Practice in the *Histories* of Herodotus and Thucydides.“ In: FOSTER&LATEINER (2012), s. 154-184.
- LAVENCY, Marius: (1964): *Aspects de la logographie judiciaire attique*. Louvain: Publications universitaires.
- LAZENBY, John Francis: (2004): *The Peloponnesian War: a military study*. London: Routledge.
- LEDL, Artur: (1910): „Die Einsetzung des Rates der Vierhundert in Athen im Jahre 411 v. Chr.“ *Wiener Studien*, č. 32, s. 38-54.

- : (1914): *Studien zu älteren athenischen Verfassungsgeschichte*. Heidelberg: Carl Winter.
- LEGON, Ronald P.: (1972): „Samos in the Delian League.“ *Historia*, č. 21, s. 145-158.
- LEHMANN, Gustav Adolf: (1976): „Ein Historiker namens Kratippos.“ *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, č. 23, s. 265-288.
- : (1987): „Überlegungen zur Krise der attischen Demokratie im peloponnesischen Krieg: vom Ostrakismos des Hyperbolos zum Thargelion 411 v. Chr.“ *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, č. 69, s. 33-73.
- LENDLE, Otto: (1990): „Κτημὰ ἐς αἰεί: Thukydides und Herodot.“ *Rheinisches Museum für Philologie*, č. 133, s. 231-242.
- LENFANT, Dominique: (1990): „Peut-on se fier aux 'fragments' d'historiens? L'exemple des citations d'Hérodote.“ *Ktéma*, č. 24, s. 102-121.
- LENSCHAU, Thomas: (1913): „Der Staatsstreich der Vierhundert.“ *Rheinisches Museum für Philologie*, č. 68, s. 202-216.
- : (1928): „Bericht über griechische Geschichte (1915–1925).“ *Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft*, č. 218, s. 1-68.
- : (1941a): „Vorgänge in Athen nach dem Sturz der Vierhundert.“ *Rheinisches Museum für Philologie*, č. 90, s. 24-30.
- : (1941b): „Phrynichos 3.“ In: RE XX/1, sl. 907-911.
- : (1952): „Polystratos 2.“ In: RE XXI/2, sl. 1831-1832.
- LENZ, Friedrich Walter: (1941): „The Athenian Strategoi of the Years 441/40 and 433/32.“ *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, č. 72, s. 226-232.
- LEPPIN, Hartmut: (1999): *Thukydides und die Verfassung des Polis: Ein Beitrag zur politischen Ideengeschichte des 5. Jahrhunderts v. Chr.* Berlin: Akademie Verlag.
- LÉRIDA LAFARGA, Roberto: (2007): *Comentario histórico de las Helénicas de Oxirrinco*. Zaragoza: Institución «Fernando el Católico».
- LEVI, Mario Attilio: (1957): „L'Areopagitico di Isocrate e l'emendamento di Clitofonte.“ *Acme* 10, 85-90.
- : (1968): *Commento storico alla respublica Atheniensium di Aristotele*. Milano: Istituto editoriale Cisalpino.
- LÉVY, Edmond: (1976): *Athènes devant la défaite de 404: histoire d'une crise idéologique*. Paris: De Boccard.
- LEWIS, David Malcolm: (1958): „The Phoenician Fleet in 411.“ *Historia*, č. 7, s. 392-397.
- : (1961): „Double Representation in the *Strategia*.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 81, s. 118-123.
- : (1974): „Entrenchment-Clauses in Athenian Decrees.“ In: BRADEEN&MCGREGOR (1974), s. 81-89.
- : (1977): *Sparta and Persia*. Leiden: E. J. Brill [Cincinnati Classical Studies, New Series, vol. 1].
- : (1981): *Inscriptiones Graecae: voluminis I editio tertia, fasciculus I (edidit...)*. Berolini&Novi Eboraci: Gualterus de Gruyter et socii.

- LIANERI, Alexandra (ed.): (2011): *The Western Time of Ancient History: Historiographical Encounters with Greek and Roman Pasts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LINTOTT, Andrew: (1982): *Violence, Civil Strife and Revolution in the Classical City 750-330 BC*. London&Canberra: Croom Helm.
- LIPSIUS, Julius Hemann: (1905): *Das Attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des Attischen Prozesses: Erster Band*. Leipzig: O. R. Reisland.
- : (1908): *Das Attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des Attischen Prozesses: Zweiter Band, erste Hälfte*. Leipzig: O. R. Reisland.
- : (1912): *Das Attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des Attischen Prozesses: Zweiter Band, zweite Hälfte*. Leipzig: O. R. Reisland.
- : (1915): *Das Attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des Attischen Prozesses: Dritter Band*. Leipzig: O. R. Reisland.
- LISLE, Robert: (1977): „Thucydides 1.22.4.“ *The Classical Journal*, č. 72, s. 342-347.
- LITTMAN, R. J.: (1969): „A New Date for Leotychidas.“ *Phoenix*, č. 23, s. 269-277.
- LORAUX, Nicole: (1986): „Thucydide et la sédition dans les mots.“ *Quaderni di storia* 23, 95-134.
- LOSADA, Luis A.: (1972): *The Fifth Column in the Peloponnesian War*. Lugduni Batavorum: E. J. Brill [Mnemosyne supplementum 21].
- LOWE, N. J.: (2007): *Comedy*. Cambridge: Cambridge University Press [Greece&Rome New Surveys in the Classics 37].
- LUGINBILL, Robert D.: (2011): *Author of Illusions: Thucydides' Rewriting of the History of the Peloponnesian War*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- LUPPINO-MANES, Emma: (1997): „Rivaltà, inimicizia, odia tra Alcibiade ed Agide II di Sparta.“ In: SORDI (1997), s. 147-165.
- : (ed.): (1999): *Aspirazione al consenso e azione politica: il caso di Alcibiade: Seminario interdisciplinare Cattedre di Storia Greca e di Epigrafia Greca, Chieti, 12-13 marzo 1997*. Alessandria: Edizioni dell' Orso.
- LURIA, Solomon: (1963): „Antiphon der Sophist.“ *Eos*, č. 53, s. 63-67.
- LUSCHNAT, Otto: (1954): „Die Thukydidesscholien.“ *Philologus*, č. 98, s. 14-58.
- : (1970): „Thukydidesscholien.“ In: RE Supplementband XII, sl. 1086-1354.
- : (1974): „Thukydidesscholien 1.“ In: RE Supplementband XIV, sl. 760-786.
- MA, John & PAPAZARKADAS, Nikolaos & PARKER, Robert (eds.): (2009): *Interpreting the Athenian Empire*. London: Duckworth.
- MAAS, Paul: (1973): *Kleine Schriften*. München: C. H. Beck [ed. W. Buchwald].
- MACDOWELL, Douglas Maurice: (1962): *Andokides – On the Mysteries (the Text edited with Introduction, Commentary and Appendixes by...)*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1971): *Aristophanes – Wasps (edited with Introduction and Commentary by...)*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1978): *The Law in Classical Athens*. London: Thames&Hudson.
- : (1995): *Aristophanes and Athens: An Introduction to the Plays*. Oxford: Oxford University Press.

- : (1996): „Aristophanes and Democracy.“ In: SAKELLARIOU (1996), s. 189-197.
- : (2000): *Demosthenes – On the False Embassy (oration 19, edited with introduction, translation, and commentary by...)*. Oxford: Oxford University Press.
- MACÉ, Arnaud: (2013): *Le savoir public : la vocation politique du savoir en Grèce ancienne*. Besançon: Les presses universitaires de Franche-Comté.
- MACLAREN, Malcolm: (1934): On the Composition of Xenophon's *Hellenica*. *The American Journal of Philology*, č. 55, s. 121-139 a 249-262.
- MACLEOD, Colin William: (1983): *Collected Essays*. Oxford: Clarendon Press.
- MADDOLI, Gianfranco (ed.): (1994): *L'Athenaion Politeia di Aristotele 1891-1991: per un bilancio di cento anni di studi*. Perugia: Edizioni Scientifiche Italiane.
- MAELE, Symphorien van de: (1971): „Le livre VIII de Thucydide et la politique de Sparte en Asie mineure (412-411 av. J.-C.).“ *Phoenix*, č. 25, s. 32-50.
- MAITLAND, Judith: (1996): „‘Marcellinus’ Life of Thucydides: Criticism and Criteria in the Biographical Tradition.“ *The Classical Quarterly*, č. 46, s. 538-558.
- MALCOVATI, Enrica: (1966): *Licurgo – Orazione contro Leocrate e frammenti (a cura di...)*. Roma: Tumminelli.
- MALITZ, Jürgen: (1982): „Thukydides' Weg zur Geschichtsschreibung.“ *Historia*, č. 31, s. 257-289.
- MANN, Christian: (2002): „Aristophanes, Kleon und eine angebliche Zäsur in der Geschichte Athens.“ In: ERCOLANI (2002), s. 105-124.
- : (2007): *Die Demagogen und das Volk: Zur politischen Kommunikation im Athen des 5. Jahrhunderts v. Chr.* Berlin: Akademie Verlag [Klio Beihefte, Neue Folge Band 13].
- MARCACCINI, Carlo: (2013): „Rivoluzione oligarchica o restaurazione della democrazia? I Cinquemila, la πρόκρισις e la patrios politeia.“ *Klio*, č. 95, s. 405-428.
- MARINATOS, Nanno: (1981): „Thucydides and Religion.“ Königstein/Ts.: Anton Hain. [Beiträge zur klassischen Philologie 129].
- MARINCOLA, John M.: (1989): „Thucydides 1. 22. 2.“ *Classical Philology*, č. 84, s. 216-223.
- : (1997): *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge-New York NY-Melbourne: Cambridge University Press.
- : (2001): *Greek Historians*. Oxford: Oxford University Press.
- : (ed.): (2007): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden&Oxford&Victoria: Blackwell.
- MARKANTONATOS, Andreas & ZIMMERMANN, Bernhard (eds.): (2012): *Crisis on Stage: Tragedy and Comedy in Late-Fifth Century Athens*. Berlin&Boston: Walter de Gruyter.
- MARKLE, M. M.: (1985): „Jury Pay and Assembly Pay at Athens.“ In: CARTLEDGE&HARVEY (1985), s. 264-297.
- MARSHALL, Christopher W. & KOVACS, George (eds.): (2012): *No Laughing Matter: studies in Athenian comedy*. London: Bristol Classical Press.

- MARTIN, Gunther: (2014): „Interpreting Instability: Considerations on the *Lives of the Ten Orators*.“ *Classical Quarterly*, č. 64, s. 321-336.
- MASTRONARDE, Donald J.: (1994): *Euripides – Phoenissae (edited with Introduction and Commentary by...)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MATHIEU, Georges: (1915) : *Aristote – Constitution d’Athènes: essai sur la méthode suivie par Aristote dans la discussion des textes*. Paris: Honoré Champion [Bibliothèque de l’École des hautes études 216].
- : (1942): *Isocrate – Discours, Tome III (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- MATHIEU, Georges & BRÉMOND, Émile : (1928): *Isocrate – Discours, Tome I (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- MATHIEU, Georges & HAUSSOULLIER, Bernard: (1922): *Aristote – Constitution d’Athènes (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettres.
- MATTINGLY, Harold B.: (1996): *The Athenian Empire Restored: Epigraphic and Historical Studies*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- MAU, Jürgen & SCHMIDT, Ernst Günther (eds.): (1964): *Isonomia: Studien zur Gleichheitsvorstellung im griechischen Denken*. Berlin: Akademie Verlag.
- MAURER, Karl: (1995): *Interpolation in Thucydides*. Leiden: E. J. Brill [Mnemosyne Supplementum 150].
- MAY, Siegmund: (1907): *Die Oligarchie der 400 in Athen im Jahre 411 v. Chr.* Halle: diss.
- MCCOY, William James: (1970): *Theramenes, Thrasybulus and the Athenian Moderates*. Yale: diss.
- : (1973): „The “Non-Speeches” of Pisander in Thucydides, Book Eight.“ In: STADTER (1973), s. 78-89.
- : (1975): „The Identity of Leon.“ *The American Journal of Philology*, č. 96, s. 187-199.
- : (1977): „Thrasyllus.“ *The American Journal of Philology*, č. 98, s. 264-289.
- : (1991): „Thrasybulus and his Trierarchies.“ *The American Journal of Philology*, č. 112, s. 303-323.
- : (1997): „The Political Debut of Theramenes.“ In: HAMILTON&KRENTZ (1997), s. 171-192.
- MCGLEW, James F.: (2002): *Citizens on Stage: Comedy and Political Culture in the Athenian Democracy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- MCGREGOR, Malcolm Francis: (1956): „The Politics of the Historian Thucydides.“ *Phoenix*, č. 10, s. 93-102.
- : (1965): „The Genius of Alcibiades.“ *Phoenix*, č. 19, s. 27-46.
- MEDER, Anton: (1937): *Der athenische Demos zur Zeit des Peloponnesischen Krieges im Lichte zeitgenössischer Quellen*. München: diss.
- MEIGGS, Russell: (1972): *The Athenian Empire*. Oxford: Clarendon Press.
- MEIGGS, Russell & LEWIS, David Malcolm: (1969): *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.* Oxford: Clarendon Press.

- MERRITT, Benjamin Dean & WADE-GERY, Henry Theodore & MCGREGOR, Malcolm Francis: (1950): *The Athenian Tribute Lists: volume III*. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- MESS, Adolf von: (1911): Aristoteles Ἀθηναίων πολιτεία und die politische Schriftstellerei Athens. *Rheinisches Museum für Philologie*, č. 66, s. 356-392.
- MEWES, Wilhelm: (1868): *Untersuchungen über das achte Buch der Thukydideischen Geschichte*. Brandenburg: Adolph Müller.
- MEYER, Carl: (1955): *Die Urkunden im Geschichtswerk des Thukydides*. München: C. H. Beck [Zetemata 10].
- MEYER, Eduard: (1892): *Forschungen zur alten Geschichte: Erster Band, zur älteren griechischen Geschichte*. Halle: Max Niemeyer.
- : (1899): *Forschungen zur alten Geschichte: Zweiter Band, zur Geschichte des fünften Jahrhunderts v. Chr.* Halle: Max Niemeyer.
- : (1901): *Geschichte des Alterthums: dritter Band, das Perserreich und die Griechen, erste Hälfte: bis zu den Friedensschlüssen von 448 und 446 v. Chr., zweite Auflage*. Stuttgart: J. G. Cotta.
- : (1902): *Geschichte des Alterthums: vierter Band, das Perserreich und die Griechen, drittes Buch: Athen (vom Frieden von 446 bis zur Capitulation Athens im Jahre 404 v. Chr.), zweite Auflage*. Stuttgart: J. G. Cotta.
- MICHELLI, Horace: (1893): *La révolution oligarchique des quatre-cents à Athènes et ses causes*. Genève: Georg&compagnie.
- MIKALSON, Jon D.: (1975): *Sacred and Civil Calendar of the Athenian Year*. Princeton: Princeton University Press.
- MILLER, Julius: (1896): „Aristophon 2.“ In: RE II, sl. 1005.
- MILLER, Margaret Christina: (1997): *Athens and Persia in the fifth century BC: A study in cultural receptivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILTNER, Franz: (1949): „Paralos 8.“ In: RE XVIII, sl. 1209-1211.
- MIRHADY, David C. & TOO, Yun Lee: (2000): *Isocrates I (translated by...)*. Austin: University of Texas Press [The Oratory of Classical Greece 4].
- MITCHELL, Barbara M.: (1992): „The Tamiai of the Other Gods and the source of *Athenaion Politeia* 30.“ *Liverpool classical monthly*, č. 17, s. 36-40.
- MITCHELL, Lynette G.: (2000): „A New Look at the Election of Generals at Athens.“ *Klio*, č. 82, s. 344-360.
- MITCHELL-BOYASK, Robin: „The Athenian Asklepieion and the end of *Philoctetes*.“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 137, s. 85-114.
- MOLES, John: (2001): „A False Dilemma: Thucydides' *History* and Historicism.“ In: S. J. HARRISON (2001), s. 195-219.
- MOMIGLIANO, Arnaldo: (1966): *Studies in Historiography*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- : (1971): *The Development of Greek Biography: Four Lectures*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- : (1992): *Nono contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura [ed. Riccardo Di Donato].

- MONGE, Davide: (1995): „L'affermazione dei gruppi antidemocratici alla vigilia del colpo di stato dei Quattrocento.“ *Quaderni del Dipartimento di Filologica, Linguistica e Tradizione Classica dell'Università di Torino*, č. 4, s. 23-39.
- MONTANA, Fausto: (1996): *L'Athenaion Politeia di Aristotele negli Scholia Vetera di Aristofane*. Pisa&Roma: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali.
- MOORE, J. M.: (1975): *Aristotle and Xenophon on Democracy and Oligarchy: Aristotle's The Constitution of Athens; The Constitution of the Athenians Ascribed to Xenophon the Orator; Xenophon's The Politeia of the Spartans; The Boeotian Constitution From the Oxyrhynchus Historian (translation with introduction and commentary by...)*. Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press.
- MORAWETZ, Thomas: (2000): *Der Demos als Tyrann und Banause: Aspekte antidemokratischer Polemik im Athen des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.* Frankfurt am Main: Peter Lang.
- MORENO, Alfonso: (2007): *Feeding Democracy: The Athenian Grain Supply in the Fifth and Fourth Centuries BC*. Oxford: Oxford University Press.
- MORETTI, Luigi: (1962): *Ricerche sulle leghe greche: Peloponnesiaca - Beotica - Licia*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider.
- MORGAN, Kathryn (ed.): (2003): *Popular Tyranny: Sovereignty and its Discontents in Ancient Greece*. Austin: University of Texas Press.
- MORRISON, John S.: (1953): „Xenophon, *Memorabilia* I. 6: The Encounters of Socrates and Antiphon.“ *The Classical Review* 3, 3-6.
- : (1961): „Antiphon.“ *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, č. 187, s. 49-58.
- MORRISON, John S. & COATES, John F. & RANKOV, N. B.: (2000): *The Athenian Trireme: The History and Reconstruction of an Ancient Greek Warship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MORRISON, James V.: (2006a): *Reading Thucydides*. Columbus: The Ohio State University.
- : (2006b): „Interaction of Speech and Narrative in Thucydides.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 251-278.
- MOSLEY, Derek J.: (1973): *Envoys and Diplomacy in Ancient Greece*. Wiesbaden: Franz Steier [Historia Einzelschriften 22].
- MOSSÉ, Claude: (1964): „Le rôle de l'armée dans la révolution de 411 à Athènes.“ *Revue Historique*, č. 231, s. 1-10.
- : (1978): „Le thème de la *patrios politeia* dans la pensée grecque du IVème siècle.“ *Eirene* 16, s. 81-89.
- : (2004): „How a Political Myth Takes Shape: Solon, 'Founding Father' of the Athenian Democracy.“ In: RHODES (2004), 242-259.
- MOST, Glenn W. (ed.): (1997): *Collecting Fragments – Fragmente sammeln*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht. [Aporemata: Kritische Studien zur Philologiegeschichte 1].
- MOXON, Ian S. & SMART, James D. & WOODMAN, Antony John (eds.): (1986): *Past Perspectives: Studies in Greek and Roman Historical Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.

- MÜLLER, Friedhelm L.: (1997): *Das Problem der Urkunden bei Thukydides: die Frage des Überlieferungsabsicht durch den Autor*. Stuttgart: Franz Steiner [Palinegesia 63].
- MÜLLER-STRÜBING, Hermann: (1873): *Aristophanes und die historische Kritik: Polemische Studien zur Geschichte von Athen im fünften Jahrhundert vor Chr.* G. Leipzig: B. G. Teubner.
- MUNN, Mark Henderson: (2000): *The School of History: Athens in the Age of Socrates*. Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press.
- MUNRO, J. A. R.: (1938): „The Constitution of Dracontides.“ *The Classical Quarterly*, č. 32, s. 152-166.
- : (1939): The Ancestral Laws of Cleisthenes. *The Classical Quarterly*, č. 33, s. 84-97.
- MÜNSCHER, Karl: (1916): „Isokrates 2.“ In: RE IX, sl. 2146-2227.
- MUNSLow, Alun: (2006): *Deconstructing History*. London&New York: Routledge.
- MURPHY, Thomas Michael: (1992): „Lysias 25 and the Intractable Democratic Abuses.“ *The American Journal of Philology*, č. 113, s. 543-558.
- MURRAY, Oswyn (ed.): (1990a): *Symptica: A Symposium on the Symposium*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1990b): „The Affair of the Mysteries: Democracy and the Drinking Group.“ In: MURRAY (1990a), s. 149-161.
- NAILS, Debra: (2002): *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*. Indianapolis: Hackett.
- NATALICCHIO, Antonio: (1990): „Sulla cosiddetta revisione legislativa in Atene alla fine del V secolo.“ *Quaderni di Storia*, č. 32, s. 61-90.
- NEDERMAN, Cary J.: (1981): „Thrasymachus and Athenian Politics: Ideology and Political Thought in the Late Fifth Century B.C.“ *Historical Reflections*, č. 8, s. 143-167.
- NÉMETH, György: (1984): „Der Arginusen-Prozeß: Die Geschichte eines politischen Justizmordes.“ *Klio*, č. 66, s. 51-57.
- : (2006): *Kritias und die Dreißig Tyrannen: Untersuchungen zur Politik und Prosopographie der Führungselite in Athen 404/403 v. Chr.* Stuttgart: Franz Steiner [HABES 43].
- NENCI, Giuseppe & THÜR, Gerhard (eds.): (1990): *Symposion 1988: Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Siena – Pisa, 6.–8. Juni 1988) – Comunicazioni sul diritto greco ed ellenistico*. Wien&Köln: Böhlau.
- NEUMANN, Uwe: (1995): *Gegenwart und mythische Vergangenheit bei Euripides*. Stuttgart: Franz Steiner [Hermes Einzelshriften 69].
- NICOLAI, Roberto: (1995): „Κτήμα ἐς αἰεῖ. Aspetti della fortuna di Tucidide nel mondo antico.“ *Rivista di filologia e di istruzione classica*, č. 123, s. 5-26.
- NICOLE, Jules: (1907): *L'apologie d'Antiphon ou ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΣΤΑΣΕΩΣ d'après des fragments inédites sur papyrus d'Égypte*. Genève-Bal: Georg&compagnie.
- NIKOLAIDIS, Anastasios G. (ed.): (2008): *The Unity of Plutarch's Work: 'Moralia' Themes in the 'Lives', Features of the 'Lives' in the 'Moralia'*. Berlin&New York: Walter de Gruyter.

- NIPPEL, Wilfried: (1980): *Mischverfassungstheorie und Verfassungsrealität in Antike und früher Neuzeit*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- NISSEN, Heinrich: (1892): „Die Staatsschriften des Aristoteles.“ *Rheinisches Museum für Philologie*, č. 47, s. 161-204.
- NOUHAUD, Michel: (1982): *L'utilisation de l'histoire par les orateurs Attiques*. Paris: Les Belles Lettres.
- NOVOTNÝ, Matěj: (2010): *Andokidova řeč O mystériích. Překlad, komentář a úvodní studie*. Praha: diplomová práce.
- : (2014): „Andocides on ἀτιμία and the Term πρόσταξις.“ *Eirene*, č. 50, s. 61-88.
- NÝVL, Pavel: (2011): *Lýsiova řeč proti Eratosthenovi. Překlad, komentář a úvodní studie*. Praha: diplomová práce.
- : (2012a): „Eratosthenes in 412-1 (Some Comments on Lys. 12,42).“ *Eirene*, č. 48, s. 155-161.
- : (2012b): Review FOSTER&LATEINER (2012). *Listy filologické*, č. 135, s. 438-442.
- : (2013a): „Killing of Eratosthenes between History and Mime (or, was Lysias 1 really pronounced?).“ *Graeco-Latina Brunensia*, č. 18, s. 159-170.
- : (2013b): „Ἀρετή of a Revolutionary.“ *Eirene*, č. 49, s. 33-47.
- : (2013c): Review RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006). *Listy filologické*, č. 136, s. 239-246.
- : (2013d): Review J. L. SHEAR (2011). *Listy filologické*, č. 136, s. 523-529.
- : (2014a): „Thúkýdidés mezi fakty a pravdou.“ *Auriga*, č. 56, s. 5-18.
- : (2014b): „Athénské soudy a divadlo.“ *Divadelní revue*, č. 25, s. 45-56.
- : (2014c): „Sparta and Persia between the Second and the Third Treaty in 412/411 BCE: A Chronology.“ *Eirene*, č. 50, s. 39-60.
- : (2014d): Review RUFFELL (2011), *Listy filologické* 137, 170-174.
- : (plánováno a): „Was Alcibiades an Informant of Thucydides?“ *Acta antiqua academiae scientiarum Hungariae*.
- : (plánováno b): „Selektivně zaznamenané násilí v aristotelském Athénském státním zřízení.“ *Auriga* 57.
- OBER, Josiah: (1989): *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton: Princeton University Press.
- : (1998): *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton: Princeton University Press.
- : (2006): „Thucydides and the Invention of Political Science.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 131-159.
- OBER, Josiah & HEDRICK, jr., Charles W.: (eds.): (1996): *Dēmokratia: a conversation on democracies, ancient and modern*. Princeton: Princeton University Press.
- OBST, Erich: (1924): „Lampon 3.“ In: RE XII, sl. 580-581.
- OKÁL, Miloslav: (1964): „Aristophane et l'éducation.“ In: WELSKOPF (1964), s. 203-237.

- : (1969): *Problémy aténskej demokracie a Aristofanes*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- OLSON, S. Douglas: (1996): „Politics and Poetry in Aristophanes' *Wasps*.“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 126, s. 129-150.
- : (1998): *Aristophanes – Peace (edited with introduction and commentary by...)*. Oxford: Oxford University Press.
- : (2010): „Comedy, Politics, Society.“ In: DOBROV (2010), s. 35-69.
- : (2012): „Lysistrata's Conspiracy and the Politics of 412 BC.“ In: MARSHALL&KOVACS (2012), s. 69-81.
- OOST, Stewart Irvin: (1975): „Thucydides and the Irrational: Sundry Passages.“ *Classical Philology*, č. 70, s. 186-196.
- ORMAND, Kirk (ed.): (2012): *A Companion to Sophocles*. Malden&Oxford&Chichester: Wiley&Blackwell.
- ORWIN, Clifford: (1994): *The Humanity of Thucydides*. Princeton: Princeton University Press.
- OSBORNE, Michael J.: (1982): *Naturalization in Athens: volume II: Commentaries on the Decrees Granting Citizenship*. Brussel: Paleis der Academiën [Verhandelingen van de koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en schone Kunsten van België: Klasse der Letteren 101].
- OSBORNE, Robin: (1985): The erection and mutilation of the Hermai. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, č. 211, s. 47-73.
- : (2003): „Changing the Discourse.“ In: MORGAN (2003), s. 251-272.
- : (2012): „Sophocles and Contemporary Politics.“ In: ORMAND (2012), s. 270-286.
- OSBORNE, Robin & HORNBLLOWER, Simon (eds.): (1994): *Ritual, Finance, Politics: Athenian Democratic Accounts Presented to David Lewis*. Oxford: Clarendon Press.
- OSTWALD, Martin: (1955): „The Athenian Legislation against Tyranny and Subversion.“ *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, č. 86, s. 103-127.
- : (1986): *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law*. Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press.
- : (1988): *ΑΝΑΓΚΗ in Thucydides*. Atlanta: Scholars Press.
- : (1993): „*Stasis* and *Autonomia* in Samos: A Comment on an Ideological Fallacy.“ *Scripta Classica Israelica*, č. 12, s. 51-66.
- : (2000a): *Oligarchia: The Development of a Constitutional Form in Ancient Greece*. Stuttgart: Franz Steiner [Historia Einzelschriften 144].
- : (2000b): „Oligarchy and Oligarchs in Ancient Greece.“ In: FLENSTED-JENSEN&NIELSEN&RUBINSTEIN (2000), s. 385-396.
- : (2005): „The Sophists and Athenian Politics.“ In: BULTRIGHINI (2005), s. 35-51.
- PAPILLON, Terry L.: (2004): *Isocrates II (translated by...)*. Austin: University of Texas Press [The Oratory of Classical Greece 7].
- PARKER, L. P. E.: (1997): *The Songs of Aristophanes*. Oxford: Clarendon Press.

- PARKER, Robert: (2005): *Polytheism and Society at Athens*. Oxford: Oxford University Press.
- PASQUALI, Giorgio: (1908): „Antifonte?“ *Studi storici per l'Antichità classica*, č. 1, s. 46-57.
- PAVLÍK, Jiří: (2010): *Zvuková estetika v literární teorii a kritice Dionýsia z Halikarnássu s překladem spisu Dionýsia z Halikarnássu O slovní synthesi*. Praha: KLP.
- : (2013): *Dionýsios z Halikarnássu – O starých řečnících (Přeložil a úvodní studií a komentářem opatřil...)*. Praha: KLP.
- PEARSON, Lionel: (1941): „Historical Allusions in the Attic Orators.“ *Classical Philology*, č. 36, s. 209-229.
- : (1957): Popular Ethics in the World of Thucydides. *Classical Philology*, č. 52, s. 228-244.
- PEČÍRKA, Jan: (1966): *The Formula for the Grant of Enktesis in Attic Inscriptions*. Praha: Acta Universitatis Carolinae.
- PÉLÉKIDIS, Chrysis: (1962): *Histoire de l'ephébie attique des origines à 31 avant Jésus-Christ*. Paris: De Boccard.
- PELLING, Christopher Brendan Reginald (ed.): (1997): *Greek Tragedy and the Historian*. Oxford: Clarendon Press.
- : (2000a): *Literary Texts and the Greek Historian*. London&New York: Routledge.
- : (2000b): „Fun with Fragments: Athenaeus and the Historians.“ In: BRAUND&WILKINS (2000), s. 171-190.
- : (2002): *Plutarch and History: Eighteen Studies*. London&Swansea: Routledge&The Classical Press of Wales.
- PENDRICK, Gerard J.: (1987): „Once Again Antiphon the Sophist and Antiphon of Rhamnus.“ *Hermes*, č. 115, s. 47-60.
- : (1993): „The Ancient Tradition on Antiphon Reconsidered.“ *Greek, Roman and Byzantine Studies*, č. 34, s. 215-228.
- : (2002): *Antiphon the Sophist – the fragments (ed. with introduction, translation, and commentary by...)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PERCIVAL, John: (1971): „Thucydides and the Uses of History.“ *Greece&Rome*, č. 18, s. 199-212.
- PERRIN, Bernadotte: (1904): „The Rehabilitation of Theramenes.“ *The American Historical Review*, č. 9, s. 649-669.
- PESELY, George Edward: (1983): *Theramenes and the Athenian Politics: A Study in the Manipulation of History*. Berkeley: diss.
- : (1987): „A non-source for the Athenian *probouloi*.“ *Liverpool Classical Monthly*, č. 12, s. 51.
- : (1989): „Hagnon.“ *Athenaeum*, č. 77, s. 191-209.
- : (1994): „Did Aristotle use Androtion's *Atthis*?“ *Klio*, č. 76, s. 155-171.
- : (1995): „Andron and the Four hundred.“ *Illinois Classical Studies* č. 20, s. 65-76.

- PETIT, Thierry: (1981): *Tissapherne et les mesaventures d'une ambition*. Liège: diss.
- PICCIRILLI, Luigi: (1985): *Storie dello storico Tucidide: Edizione, traduzione e commento delle Vite tucididee (a cura di...)*. Genova: Il melangolo.
- PICKARD-CAMBRIDGE, Arthur: (1968): *The Dramatic Festivals of Athens*. Oxford: Clarendon Press [second edition revised by John Gould and D. M. Lewis].
- PIÉRART, Marcel: (1971): „Les EΥΘΥΝΟΙ athéniens.“ *L'antiquité classique*, č. 40, s. 526-573.
- : (1974): „À propos de l'élection des stratèges athéniens.“ *Bulletin de Correspondence Hellénique*, č. 98, s. 125-146.
- : (ed.): (1993): *Aristote et Athènes – Aristoteles and Athens: Fribourg (Suisse) 23-25 mai 1991*. Paris: De Boccard.
- PINOTTI, Patrizia: (2006): „Cadaveri eccellenti. Strategia della diffamazione, cultura dell'imboscata e violenza politica dall'affaire delle erme al processo di Socrate.“ In: RAINA (2006), s. 103-174.
- PIRROTTA, Serena: (2009): *Plato Comicus – Die fragmentarischen Komödien: ein Kommentar*. Berlin: Verlag Antike [Studia comica 4].
- PITCHER, L. V.: (2005): „Narrative Technique in the *Lives of the Ten Orators*.“ *Classical Quarterly*, č. 55, s. 217-234.
- PLANEAUX, Christopher: (2000): „Date of Bendis' Entry into Attica.“ *The Classical Journal*, č. 96, s. 165-192.
- PLANT, Ian: (1988): „A Note on Thucydides I 22,1: ἡ ξύμπασα γνώμη = General Sense?“ *Athenaeum*, č. 66, s. 201-202.
- : (1992): „Thuc. VIII.48.5: Phrynichus on the Wishes of Athens' Allies.“ *Historia*, č. 41, s. 249-250.
- PLEKET, H. W.: (1963): „Thasos and the Popularity of the Athenian Empire.“ *Historia*, č. 12, s. 70-77.
- PLOEG, Leendert van der: (1948): *Theramenes en zijn Tijd*. Utrecht: diss.
- PONTIER, Pierre: (2013): „The litotes of Thucydides.“ In: TSAKMAKIS&TAMIOLAKI (2013), s. 353-370.
- POPE, Maurice: (1988): „Thucydides and Democracy.“ *Historia*, č. 37, s. 276-296.
- PORCIANI, Leone: (2007): „The Enigma of Discourse: A View of Thucydides.“ In: MARINCOLA (2007), s. 328-335.
- POTHOU, Vassiliki: (2009): *La place et le rôle de la digression dans l'œuvre de Thucydide*. Stuttgart: Fran Steiner [Historia Einzelschriften 203].
- PRATO, Carlo: (1995): „La cosiddetta 'versione lirica' dell'arà nelle *Tesmoforiazuse* (vv. 352-371).“ In: GENTILI&PERUSINO (1995), s. 277-285.
- PRATO, Carlo & CONTO, Dario del: (2001): *Aristofane – e donne alle Tesmoforie (a cura di C. P., traduzione di D. D. C.)*. Milano: Arnoldo Mondadori.
- PRENZEL, Kurt: (1903): *De Thucydidis libro octavo quaestiones*. Berolini: E. Ebering.
- PRICE, Jonathan J.: (2001): *Thucydides and the Internal War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PRITCHETT, William Kendrick: (1940): „The Term of Office of Attic Strategoi.“ *The American Journal of Philology*, č. 61, s. 469-474.

- : (1964): „Expenditure of Athena, 408-406 B.C., and the Hellenotamiai.“ *Bulletin de correspondance hellénique*, č. 88, s. 455-481.
- : (1970): *The Choiseul Marble*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press.
- : (1971): *The Greek State at War, Part I*. Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press.
- : (1994): *Essays in Greek History*. Amsterdam: J. C. Gieben.
- PROCTOR, Dennis: (1980): *The Experience of Thucydides*. Warminster: Aris&Phillips.
- PTASZEK, Ireneusz: (1994): „Thucydides 8.86.4. An Interpretation.“ *Eos*, č. 82, s. 207-212.
- QUAB, Friedemann: (1971): *Nomos und Psephisma: Untersuchung zum griechischen Staatsrecht*. München: C. H. Beck.
- QUINN, Trevor J.: (1964): „Thucydides and the Unpopularity of the Athenian Empire.“ *Historia*, č. 13, s. 257-266.
- : (1969): „Political Groups at Chios: 412 B. C.“ *Historia*, č. 18, s. 22-30.
- : (1981): *Athens and Samos, Lesbos and Chios: 478-404 B. C.* Manchester: Manchester University Press.
- RAAFLAUB, Kurt Arnold: (1989): „Contemporary Perceptions of Democracy in Fifth-Century Athens.“ *Classica&Mediaevalia*, č. 40, s. 33-70.
- : (1992): „Politisches Denken und Krise der Polis: Athen im Verfassungskonflikt des späten 5. Jahrhunderts v. Chr.“ *Historische Zeitschrift*, č. 255, s. 1-60.
- : (2006): „Thucydides on Democracy and Oligarchy.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 189-222.
- : (2013): „*Ktēma es aiei*: Thucydides' Concept of “Learning through History” and Its Realization in His Work.“ In: TSAKMAKIS&TAMIOLAKI (2013), s. 3-21.
- RADOVÁ, Irena: (2011): *Altgriechische Scholien: Ein typologischer Versuch*. Praha: KLP.
- RAINA, Giampiera (ed.): (2006): *Dissimulazioni della violenza nella Grecia antica*. Como&Pavia: Ibis.
- RAMÓN PALERM, Vicente: (1991): „Notas a Tucídides VIII 86,4: πρῶτον τότε καὶ οὐδενὸς ἔλασσον.“ *Cuadernos de investigación filológica*, č. 27, s. 193-198.
- RAUBITSCHKE, Antony E.: (1974): „Eine Bemerkung zu Aristoteles, Verfassung von Athen 29,2.“ *Chiron*, č. 4, s. 101-102.
- : (1991): *The School of Hellas: Essays on Greek History, Archaeology, and Literature*. New York&Oxford: Oxford University Press [ed. Dirk Obbink & Paul A. Vander Waerdt].
- RAWLINGS, Hunter R.: (1981): *The Structure of Thucydides' History*. Princeton: Princeton University Press.
- RAZZANO GIAMMARCO, Maria Carla: (1973): „Teramene di Stiria.“ *Parola del Passato*, č. 28, s. 397-425.

- RECHENAUER, Georg: (1991): *Thukydides und die hippokratische Medizin: Naturwissenschaftliche Methodik als Modell für Geschichtsschreibung*. Hildesheim&Zürich&New York: Georg Olms.
- RECHENAUER, Georg & POTHOU, Vassiliki (eds.): (2011): *Thucydides – a violent teacher?* Goettingen: Vanderhoeck&Ruprecht.
- REGENBOGEN, Otto: (1968): „Thukydides als politische Denker.“ In: HERTER (1968), s. 23-58.
- REGER, Gary: (2004): „The Aegean.“ In: HANSEN&NIELSEN (2004), s. 732-793.
- REINACH, Théodore: (1891a): „La constitution de Dracon et la constitution de l’an 411, selon Aristote.“ *Revue des études grecques*, č. 4, s. 82-85.
- : (1891b): „Aristote ou Critias?“ *Revue des études grecques*, č. 4, s. 143-158.
- REINCKE, Gerhard: (1937): „Peisandros 9.“ In: RE XIX/1, sl. 142-144.
- : (1939): „Onomakles.“ In: RE XVIII/1, sl. 491.
- REINHOLD, Meyer: (2002): *Studies in Classical History and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- REITER, Heinz A.: (1991): *Athen und die Poleis des Delisch-Attischen Seebundes: Die Proxenoï und Euergetai des attischen dems in den Poleis de Delisch-Attischen Seebundes im Licht der attischen Proxenie- und Euergesiebeschlüsse des 5. Jahrhunderts v. Chr.* Regensburg: S. Roderer.
- REITZENSTEIN, Richard: (1909): „Etymologika.“ In: RE VI, sl. 807-817.
- RENGAKOS, Antonios & TSAKMAKIS, Antonis (eds.): (2006): *Brill’s Companion to Thucydides*. Leiden&Boston: Brill.
- REVERDIN, Olivier: (1945): „Remarques sur la vie politique d’Athènes au Ve siècle.“ *Museum Helveticum*, č. 2, s. 201-212.
- REVERMANN, Martin: (2006): *Comic Business: Theatricality, Dramatic Technique, and Performance Contexts of Aristophanic Comedy*. Oxford: Oxford University Press.
- RHODES, Peter John: (1972a): *The Athenian Boule*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1972b): „The Five Thousand in the Athenian Revolutions of 411 B. C.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 92, s. 115-127.
- : (1975): „Solon and the Numismatics.“ *The Numismatic Chronicle*, č. 15, s. 1-11.
- : (1979): „ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΑ in Athens.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 99, s. 103-114.
- : (1981): *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Oxford: Clarendon Press.
- : (1986): „Political Activity in Classical Athens.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 106, s. 132-144.
- : (1988): *Thucydides – History II (edited with translation and commentary by...)*. Warminster: Aris&Phillips.
- : (1991): „The Athenian Code of Laws, 410-399 B. C.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 111, s. 87-100.
- : (1994): „The Ostracism of Hyperbolus.“ In: OSBORNE&HORNBLLOWER (1994), s. 85-98.

- : (2000): „Oligarchs in Athens.“ In: BROCK&HODKINSON (2000), s. 119-136.
- : (2001): „Public Documents in the Greek States: Archives and Inscriptions.“ *Greece&Rome*, č. 38, s. 33-44 a 136-153.
- : (ed.): (2004): *Athenian Democracy*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- : (2008): „Thucydides and his audience: What Thucydides explains and what he does not.“ *Acta Antiqua*, č. 48, s. 83-88.
- : (2011a): *Alcibiades: Athenian Playboy, General and Traitor*. Barnsley: Pen and Sword Military.
- : (2011b): „*Biaios didaskalos?* Thucydides and his Lessons for his Readers.“ In: RECHENAUER&POTHOU (2011), s. 17-28.
- RHODES, Peter John & OSBORNE, Robin: (2003): *Greek Historical Inscriptions 404-323 BC*. Oxford: Oxford University Press.
- RIDLEY, Ronald T.: (1981): „Exegesis and Audience in Thucydides.“ *Hermes*, č. 109, s. 25-46.
- ROBERTS, Jennifer Tolbert: (1982): *Accountability in Athenian Government*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- : (1994): *Athens on Trial: the anti-democratic tradition in western thought*. Princeton: Princeton University Press.
- ROBERTSON, Noel: (1990): „The Laws of Athens, 410-399 BC: The Evidence for Review and Publication.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 110, s. 43-75.
- ROBINSON, Eric W.: (2011): *Democracy beyond Athens: Popular Government in Greek Classical Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROGERS, Benjamin Bickley: (1904): *The Thesmophoriazusae of Aristophanes, acted in Athens in the year B. C. 410*. London: George Bell&sons.
- ROHRMOSER, J.: (1892): „Über die Einsetzung des Rathes der Vierhundert nach Aristoteles' ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΑΘΗΝΑΙΩΝ.“ *Wiener Studien*, č. 14, s. 323-332.
- RÖHL, H.: (1876): „Zu Lysias XX 19, Andokides II 23, Lysias XIII 72, Corpus Inscr. Atticarum 59.“ *Hermes*, č. 14, s. 378-381.
- ROISMAN, Joseph: (2006): *The Rhetoric of Conspiracy in Ancient Athens*. Berkeley&Los Angeles&London: University of California Press.
- ROKEAH, David: (1982): „Τὰ δέοντα περὶ τῶν αἰεὶ παρόντων. Speeches in Thucydides: Factual Reporting or Creative Writing?“ *Athenaeum*, č. 60, s. 386-401.
- ROMILLY, Jacqueline de: (1947): *Thucydide et l'impérialisme Athénien: La pensée de l'historien et la genèse de son œuvre*. Paris: Les Belles Lettres.
- : (1956): *Histoire et raison chez Thucydide*. Paris: Les Belles Lettres.
- : (1988a): *Les Grands Sophistes dans l'Athènes de Périclès*. Paris: Fallois.
- : (1988b): „Plutarch and Thucydides or the Free Use of Quotations.“ *Phoenix*, č. 42, s. 22-34.
- : (1993): „Les barbares dans la pensée grecque antique.“ *Phoenix*, č. 47, s. 283-292.

- : (2005): *L'invention de l'histoire politique chez Thucydide*. Paris: Rue d'Ulm.
- RONENOVÁ, Ruth: (2006): *Možné světy v teorii literatury*. Host: Brno [přel. M. Červenka].
- ROOD, Timothy B. R.: (1998): *Thucydides: Narrative and Explanation*. Oxford: Oxford University Press.
- : (2006): „Objectivity and Authority: Thucydides' Historical Method.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 225-249.
- : (2007): „Thucydides.“ In: JONG&NÜNLIST (2007), s. 131-146.
- ROSELLI, David Kawalko: (2011): *Theater of the People: Spectators and Society in Ancient Athens*. Austin: University of Texas Press.
- ROSEN, Ralph Mark: (2010): „Aristophanes.“ In: DOBROV (2010), s. 227-278.
- ROSEN, Ralph Mark & FARRELL, Joseph (eds.): (1993): *Nomodeiktes: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- ROSENBLOOM, David: (2002): „From *Ponêros* to *Pharmakos*: Theater, Social Drama, and Revolution in Athens, 428–404 BCE.“ *Classical Antiquity*, č. 21, s. 283-346.
- : (2004): „*Ponêroi vs. Chrêstoi*: The Ostracism of Hyperbolos and the Struggle for Hegemony in Athens after the Death of Pericles.“ *Transactions of the American Philological Association*, č. 134, s. 55-105 a 323-358.
- : (2012): „Scripting Revolution: Democracy and Its Discontents in Fifth-Century Drama.“ In: MARKANTONATOS&ZIMMERMANN (2012), s. 405-441.
- ROSIVACH, Vincent J.: (2012): „The Athenian Five Thousand of 411 B. C.“ *Athenaeum*, č. 100, s. 63-70.
- ROUSSEL, Pierre: (1925): „La prétendue défense d'Antiphon.“ *Revue des études anciennes*, č. 26, s. 5-10.
- RUBEL, Alexander: (2000): *Stadt in Angst: Religion und Politik in Athen während des Peloponnesischen Krieges*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- RUBINCAM, Catherine: (2001): „The Topography of Pylos and Sphakteria and Thucydides' Measurements of Distance.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 121, s. 77-90.
- RUFFELL, Ian A.: (2011): *Politics and Anti-Realism in Athenian Old Comedy*. Oxford: Oxford University Press.
- RUSCHENBUSCH, Eberhard: (1958): „ΠΑΤΡΙΟΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑ: Theseus, Drakon, Solon und Kleisthenes in Publizistik und Geschichtsschreibung des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.“ *Historia*, č. 7, s. 398-424.
- : (1966): ΣΟΛΩΝΟΣ ΝΟΜΟΙ: *Die Fragmente des Solonischen Gesetzeswerkes mit einer Text- und Überlieferungsgeschichte*. Wiesbaden: Franz Steiner [Historia Einzelschriften 9].
- : (1975): „Die Wahl der Strategen im 5. und 4. Jh. v. Chr. in Athen.“ *Historia*, č. 24, s. 112-114.
- : (1979a): *Athenische Innenpolitik im 5. Jahrhundert v. Chr.: Ideologie oder Pragmatismus?* Bamberg: Fotodruck.
- : (1979b): „Zur Besetzung athenischen Trieren.“ *Historia*, č. 28, s. 106-110.

- : (1981): „Atthis und Politeia.“ *Hermes*, č. 109, s. 316-326.
- : (1984): „Zum letzten Mal die Bürgerzahl Athens im 4. Jh. v. Chr.“ *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, č. 72, s. 139-154.
- RUSSO, Carlo Ferdinando: (1962): *Aristofane autore di teatro*. Firenze: Sansoni.
- RUSTEN, Jeffrey Stuart: (1989): *Thucydides – The Peloponnesian War, Book II (edited by...)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RUTHERFORD, Richard B.: (1994): „Learning from History: Categories and Case-Histories.“ In: OSBORNE&HORNBLOWER (1994), s. 53-66.
- RUZÉ, Françoise: (1974): „La fonction des probouloi dans le monde Grec antique.“ In: *Mélanges d'histoire ancienne offerts à William Seston*. Paris: E. de Boccard, s. 443-462.
- : (1993): Les oligarques et leurs «constitutions» dans l'*Athènaiôn Politeia*. In: PIÉRART (1993), s. 185-201.
- : (1997): *Délibération et pouvoir dans la cité grecque de Nestor à Socrate*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- RYAN, Francis X.: (1994): „The Original Date of the δῆμος πληθύων Provisions of IG I³ 105.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 114, s. 120-134.
- SABIN, Philip & VAN WEES, Hans & WHITBY, Michael (eds.): *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare: Volume I: Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SADL, Alois: (1910): „Die oligarchische Revolution vom Jahre 411 nach Thukydidēs und Aristoteles (Analyse und Kritik beider Berichte).“ In: *Programm des k. k. Staatsgymnasiums in Pola*. Pola: Jos. Krmpotić, s. 3-33.
- SAHLINS, Marshall: (2004): *Apologies to Thucydides: Understanding History as Culture and Vice Versa*. Chicago&London: The University of Chicago Press.
- SAÏD, Suzanne: (2013): „Thucydides and the Masses.“ In: TSAKMAKIS&TAMIOLAKI (2013), s. 201-224.
- SAKELLARIOU, Michel (ed.): (1996): *Démocratie athénienne et culture*. Αθήναι: Ακαδημία Αθήνων.
- SALMON, Pierre: (1978): *Étude sur la confédération béotienne (447/6-386): Son organisation et son administration*. Bruxelles: Palais des Académies [Mémoires de la classe des lettres 2e série LXIII/3].
- SAMONS, II, Loren J.: (2000): *Empire of the Owl: Athenian Imperial Finance*. Stuttgart: Franz Steiner [Historia Einzelschriften 142].
- : (2006): „Thucydides' Sources and the Spartan Plan at Pylos.“ *Hesperia*, č. 75, s. 525-540.
- SANCHO ROCHER, Laura: (2004): „Los „moderatos“ atenienses y la implantación de la oligarquía. Corrientes políticas en Atenas entre 411 y 403 a. C.“ *Veleia*, č. 21, s. 73-98.
- SANCTIS, Gaetano de: (1976): *Scritti minori: volume quattro, 1920-1930*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura [ed. A. Ferrabino & S. Accame].
- SANDYS, John Edwin: (1912): *Aristotle's Constitution of Athens (a revised text with an introduction, critical and explanatory notes, testimonia and indices by...)*. London: Macmillan.

- SARGENT, Rachel L.: (1927): „The Use of Slaves by the Athenians in Warfare.“ *Classical Philology*, č. 22, s. 201-212 a 264-279.
- SARTORI, Franco: (1951): *La crisi del 411 a. C. nell' Athenaion politeia di Aristotele*. Padova: Antonio Milani [Pubblicazioni di Facoltà di Lettere e Filosofia 26].
- : (1957): *Le eterie nella vita politica ateniese del VI e V secolo a. C.* Roma: «L'Erma» di Bretschneider.
- : (1975): *La pagina di storia ateniese in un frammento dei "Demi, Eupolidei*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider.
- SCANLON, Thomas F.: (2002): „'The Clear Truth' in Thucydides 1.22.4.“ *Historia*, č. 51, s. 131-148.
- SCHADEWALDT, Wolfgang: (1929): *Die Geschichtsschreibung des Thukydides: Ein Veruch*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- SCHAEFER, Hans: (1957): „Πρόβουλος.“ In: RE XXIII/1, sl. 1221-1231.
- : (1959) : „Πρόεδρος.“ In : RE XXIII/2, sl. 2296-2308.
- SCHEIN, Seth L.: (2013): *Sophocles – Philoctetes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHEPENS, Guido: (1980): *L' 'autopsie' dans la méthode des historiens grecs du Ve siècle avant J.-C.* Brussel: Paleis der Academiën.
- : (1997): „Jacoby's *FGrHist*: Problems, Methods, Prospects.“ In: MOST (1997), s. 144-172.
- SCHERRER, Peter & TAEUBER, Hans & THÜR, Hilke: (eds.): (1999): *Steine und Wege: Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut.
- SCHLOEMANN, Johan: (2002): „Entertainment and Democratic Distrust: The Audience's Attitude towards Oral and Written Oratory in Classical Athens.“ In: WORTHINGTON&FOLEY (2000), s. 133-146.
- SCHMID, Walter: (1955): „Zu Thukydides I 22,1 und 2.“ *Philologus*, č. 99, s. 220-233.
- SCHMIDT, Siegfried J.: (1984): „The Fiction is that Reality Exists: A Constructivist Model of Reality, Fiction, and Literature.“ *Poetics Today*, č. 5, s. 253-274 [přel. H. Hauptmeier].
- SCHMITZ, Thomas A.: (2000): „Plausibility in the Greek Orators.“ *The American Journal of Philology*, č. 121, s. 47-77.
- SCHNEIDER, Christoph: (1974): *Information und Absicht bei Thukydides: Untersuchung zur Motivation des Handelns*. Göttingen: Vanderhoeck&Ruprecht [Hypomnemata 41].
- SCHOLTEN, Helga: (2003): *Die Sophistik: Eine Bedrohung für die Religion und Politik der Polis?* Berlin: Akademie Verlag.
- SCHULER, Wolfgang (ed.): (1984): *Studien zum Attischen Seebund*. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz. [*Xenia*: Konstanzer althistorische Vorträge und Forschungen 8].
- SCHULTESS, Otto: (1919): „Καταλογεῖς.“ In: RE X, sl. 2466-2470.
- SCHÜTRUMPF, Eberhard: (2011): „As I thought that the speakers most likely might have spoken“. Thucydides *Hist.* 1. 22. 1 on Composing Speeches.“ *Philologus*, č. 155, s. 229-256.

- SCHWAHN, Walther: (1934): „Theramenes 1.“ In: RE V A 2, sl. 2304-2320.
 -----: (1935): „Strategos (attisch).“ In: RE Supplementband VI, sl. 1071-1081.
 -----: (1936a): „Thrasybulos 3.“ In: RE VI A 1, sl. 568-574.
 -----: (1936b): „Thrasyllus 2.“ In: RE VI A 1, sl. 578-581.
 SCHWARTZ, Eduard: (1894): „Androtion.“ In: RE I, sl. 2173-2175.
 -----: (1905): „Diodoros 38.“ In: RE V, sl. 663-704.
 -----: (1909): „Die Zeit des Ephoros.“ *Hermes*, č. 44, s. 481-502.
 -----: (1919): *Das Geschichtswerk des Thukydides*. Bonn: Friedrich Cohen.
 -----: (1926): Rez. von TAEGER (1925). *Gnomon* 2, č. 65-82.
 SCHWARZE, Joachim: (1971): *Die Beurteilung des Perikles durch die attische Komödie und ihre historische und historiographische Bedeutung*. München: C. H. Beck [Zetemata 51].
 SCHWEIZER, Albert: (1936): *Die 13. Rede des Lysias*. Basel: diss.
 SCODEL, Ruth: (2012a): „Sophocles' *Philoctetes* and Political Nostalgia.“ In: MARKANTONATOS&ZIMMERMANN (2012), s. 3-18.
 -----: (2012b): „Sophocles' Biography.“ In: ORMAND (2012), s. 25-37.
 SEAGER, Robin: (1967): „Alcibiades and the Charge of Aiming at Tyranny.“ *Historia*, č. 16, s. 6-18.
 SEALEY, Raphael: (1967): *Essays in Greek Politics*. New York: Manyland Books.
 -----: (1973): „The Origins of *Demokratia*.“ *California Studies in Classical Antiquity*, č. 6, s. 253-295.
 -----: (1975): „Constitutional Changes in Athens in 410 B.C.“ *California Studies in Classical Antiquity*, č. 8, s. 271-295.
 SEARS, Matthew A.: (2011): „The Topography of the Pylos Campaign and Thucydides' Literary Themes.“ *Hesperia*, č. 80, s. 157-168.
 SEIBERT, Jakob: (1979): *Die politischen Flüchtlinge und Verbannten in der Griechischen Geschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
 SHEAR, Jr., Theodore Leslie: (1995): „Bouleuterion, Metroon, and the Archives at Athens.“ In: HANSEN&RAAFLAUB (1995), s. 157-190.
 SHEAR, Julia L.: (2007): „The Oath of Demophantos and the Politics of Athenian Identity.“ In: SOMMERSTEIN&FLETCHER (2007), s. 148-160.
 -----: (2011): *Polis and Revolution: Responding to Oligarchy in Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
 SHEETS, George A.: (1994): „Conceptualizing International Law in Thucydides.“ *The American Journal of Philology*, č. 115, s. 51-73.
 SHIPLEY, Graham: (1987): *A History of Samos 800-188 BC*. Oxford: Clarendon Press.
 SICKINGER, James P.: (1999): *Public Records and Archives in Classical Athens*. Chapel Hill&London: University of North Carolina Press.
 SIDWELL, Keith: (2009): *Aristophanes the Democrat: The Politics of Satirical Comedy during the Peloponnesian War*. Cambridge: Cambridge University Press.

- SIEGMUND, Anton: (1909): „Thukydides und Aristoteles über die Oligarchie des Jahres 411 in Athen.“ In: *Jahresbericht über das Staatsgymnasium in Böhm.-Leipa 1909*. Johann Künstner: Leipa i. B.
- SIEWERT, Peter: (1979): „Poseidon Hippios am Kolonos und die athenischen Hippeis.“ In: BOWERSOCK&PUTNAM&BURKERT (1979), s. 280-289.
- : (1982): *Die Trittyen Attikas und die Heeresreform des Kleisthenes*. München: C. H. Beck.
- SILK, M. S.: (2000): *Aristophanes and the Definition of Comedy*. Oxford: Oxford University Press.
- SLINGS, Simon R.: (1999): *Plato – Clitophon (edited with Introduction, Translation and Commentary by...)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SMARCZYK, Bernhard: (1986): *Bünderautonomie und athenische Seebundspolitik im Dekeleischen Krieg*. Frankfurt: Anton Hain[Beiträge zur klassischen Philologie 177].
- SMITH, Frederick Danesbury: (1920): *Athenian Political Commisions*. Chicago: diss.
- SMITH, Stanley Barney: (1930): „The Athenian *Proedroi*.“ *Classical Philology*, č. 25, s. 250-276.
- SOMMERSTEIN, Alan Herbert: (1977a): „Aristophanes and the Events of 411.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 97, s. 112-126.
- : (1977b): „Notes on Aristophanes’ *Wasps*.“ *The Classical Quarterly*, č. 27, s. 261-277.
- : (1983): *The Comedies of Aristophanes, vol. 4 – Wasps (edited with translation and notes by...)*. Warminster: Aris&Phillips.
- : (1990): *The Comedies of Aristophanes, vol. 7 – Lysistrata (edited with translation and notes by...)*. Warminster: Aris&Phillips.
- : (1992): „Old Comedians on Old Comedy.“ In: ZIMMERMANN (1992), s. 14-33.
- : (1994): *The Comedies of Aristophanes, vol. 8 – Thesmophoriazusaie (edited with translation and notes by...)*. Warminster: Aris&Phillips.
- : (2009): *Talking about Laughter and other studies in Greek comedy*. Oxford: Oxford University Press.
- : (2010): „The History of the Text of Aristophanes.“ In: DOBROV (2010), s. 399-422.
- SOMMERSTEIN, Alan Herbert & FLETCHER, Judith (eds.): (2007): *Horkos: The Oath in Greek Society*. Exeter: Bristol Phoenix Press.
- SONNABEND, Holger: (2004): *Thukydides*. Hildesheim: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- SORDI, Marta (ed.): (1975): *Storiografia e propaganda*. Milano: Vita e Pensiero [Contributi dell’Istituto di storia antica 3].
- : (ed.): (1996): *Processi e politica nel mondo antico*. Milano: Vita e Pensiero [Contributi dell’Istituto di storia antica 22].
- : (ed.): (1997): *Amnistia, perdono e vendetta nel mondo antico*. Milano: Vita e Pensiero [Contributi dell’Istituto di storia antica 23].

- : (ed.): (1999): *Fazioni e conquire nel mondo antico*. Milano: Vita e Pensiero. [Contributi dell'Istituto di storia antica 25].
- : (ed.): (2000a): *L'opposizione nel mondo antico*. Milano: Vita e Pensiero. [Contributi dell'Istituto di storia antica 26].
- : (2000b): „Trasibulo e la controrivoluzione di Samo: l'assemblea del popolo in armi come forma di opposizione.“ In: SORDI (2000a), s. 103-109.
- : (2002): *Scritti di storia greca*. Milano: Vita e Pensiero.
- SOUČEK, Jan: (2007): „Aristophanes und die athenische Demokratie.“ *Graecolatina Pragensia*, č. 22, s. 211-219.
- : (2012): „Griechen und Barbaren bei den griechischen Schriftstellern des 5. Jahrhunderts v. Chr.“ *Graecolatina Pragensia*, č. 24, s. 173-184.
- SPENCE, I. G.: (1993): *The Cavalry of Classical Greece: A Social and Military History with Particular Reference to Athens*. Oxford: Clarendon Press.
- STADTER, Phillip A. (ed.): (1973): *The Speeches in Thucydides: A Collection of Original Studies with a Bibliography*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- STAHL, Hans-Peter: (2003): *Thucydides – Man's Place in History*. Swansea: The Classical Press of Wales.
- : (2006): „Narrative Unity and Consistency of Thought: Composition of Event Sequences in Thucydides.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 301-334.
- : (2011): „War in Thucydides: Veneer Remover – Veneer Fabricator.“ In: RECHENAUER&POTHOU (2011), s. 17-28.
- : (2013): „The Dot on the 'i': Thucydidean Epilogues.“ In: TSAKMAKIS&TAMIOLAKI (2013), s. 309-328.
- STANTON, Greg R.: (1984): „The Tribal Reform of Kleisthenes the Alkmeonid.“ *Chiron*, č. 14, s. 1-41.
- STANTON, Greg R. & BICKNELL, Peter J.: (1987): „Voting in Tribal Groups in the Athenian Assembly.“ *Greek, Roman and Byzantine Studies*, č. 28, s. 51-92.
- STARK, Isolde: (1975): „Aristophanes und athenische Demokratie.“ *Klio*, č. 57, s. 329-364.
- : (2004): *Die hämische Muse: Spott als soziale und mentale Kontrolle in der griechischen Komödie*. München: C. H. Beck.
- STAVELEY, Eastland Stuart: (1966): „Voting Procedure at the Election of Strategoi.“ In: *Ancient Society and Institutions: Studies presented to Victor Ehrenberg on his 75th birthday*. Oxford: Basil Blackwell, s. 275-288.
- : (1972): *Greek and Roman Voting and Elections*. London: Thames&Hudson.
- STE. CROIX, Geoffrey Ernest Maurice de: (1954/55): „The Character of the Athenian Empire.“ *Historia*, č. 3, s. 1-41.
- : (1956): „The Constitution of the Five Thousand.“ *Historia*, č. 5, s. 1-23.
- : (1972): *The Origins of the Peloponnesian War*. London: Gerald Duckworth.

- STEINBOCK, Bernd: (2013): *Social Memory in Athenian Public Discourse*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- STEM, Rex: (2012): *The Political Biographies of Cornelius Nepos*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- STENZEL, Julius: (1921): „Kleitophon 2.“ In: RE XI, sl. 660-661.
- STEVENSON, G. H.: (1936): „The Constitution of Theramenes.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 56, s. 48-57.
- STOREY, Ian C.: (1985): „The Symposium at *Wasps* 1299ff.“ *Phoenix*, č. 39, s. 317-333.
- : (2003): *Eupolis: Poet of Old Comedy*. Oxford: Oxford University Press.
- STRASBURGER, Hermann: (1982): *Studien zur Alten Geschichte: Band II*. Hildesheim&New York: Georg Olms [vyd. W. Schmitthener & R. Zoepffel].
- : (1990): *Studien zur Alten Geschichte: Band III*. Hildesheim&New York: Georg Olms [vyd. W. Schmitthener & R. Zoepffel].
- STRASSLER, Robert B.: (1988): „The Harbor at Pylos, 425 BC.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 108, s. 198-203.
- STRAUSS, Leo: (2007): *Obec a člověk*. Praha: OIKOYMENH [přeložil Michal Mocek].
- STROUD, Ronald S.: (1968): *Drakon's Law on Homicide*. Berkeley&Los Angeles: University of California Press [University of California Publications: Classical Studies 3].
- : (1979): *The Axones and Kyrbeis of Drakon and Solon*. Berkeley&Los Angeles: University of California Press [University of California Publications: Classical Studies 19].
- SWAIN, Simon: (1993): „Thucydides 1.22.1 and 3.82.4.“ *Mnemosyne*, č. 46, s. 33-45.
- SWOBODA, Heinrich: (1905a): „Demostratos 9.“ In: RE V, sl. 191.
- : (1905b): „Diomedon 4.“ In: RE V, sl. 829-830.
- : (1909a): „Eukrates 5.“ In: RE VI, sl. 1057-1058.
- : (1909b): „Eurymedon 13.“ In: RE VI, sl. 1335-1338.
- : (1916): „Hyperbolos.“ In: RE IX, sl. 254-258.
- : (1927a): „Skironides.“ In: RE III A 1, sl. 545-546.
- : (1927b): „Sophokles 5.“ In: RE III A 1, sl. 1095.
- SYME, Ronald: (1960): *Thucydides: Lecture on a Master Mind*. London: Oxford University Press.
- TAEGER, Fritz: (1937): Rez. von WILCKEN (1935). *Gnomon*, č. 13, s. 347-354.
- TAMIOLAKI, Melina: (2013): „Ascribing Motivation in Thucydides. Between Historical Research and Literary Representation.“ In: TSAKMAKIS&TAMIOLAKI (2013), s. 41-72.
- TAPLIN, Oliver: (2006): *Greek Tragedy in Action*. London&New York: Routledge.
- TAYLOR, Claire: (2007): „From the Whole Citizen Body? The Sociology of Election and Lot in the Athenian Democracy.“ *Hesperia*, č. 76, s. 323-345.
- TAYLOR, Martha C.: (2002): „Implicating the *Demos*: A Reading of Thucydides on the Rise of the Four Hundred.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 122, s. 91-108.

- : (2010): *Thucydides, Pericles, and the Idea of Athens in the Peloponnesian War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TELÒ, Mario: (2007): *Eupolidis Demi (a cura di...)*. Firenze: Felice le Monnier.
- THALHEIM, Theodor: (1894a): „Andokides 1.“ In: RE I, sl. 2124-2129.
- : (1894b): „Antiphon 14.“ In: RE I, sl. 2527-2529.
- : (1919): „Die aristotelischen Urkunden zur Geschichte der Vierhundert in Athen.“ *Hermes*, č. 54, s. 333-336.
- THOMAS, Carol G.: (1974): „On the Role of the Spartan Kings.“ *Historia*, č. 23, s. 257-270.
- THOMAS, Rosalind: (1989): *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press [Cambridge Studies in Oral and Literate Culture 18].
- : (1992): *Literacy and Orality in Ancient Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- : (2003): „Prose Performance Texts: *Epideixis* and Written Publication in the Late Fifth and Early Fourth Centuries.“ In: YUNIS (2003a), s. 162-188.
- : (2006): „Thucydides' Intellectual Milieu and the Plague.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 87-108.
- : (2011): „Thucydides and Social Change: between Akribeia and Universality.“ In: LIANERI (2011), s. 229-246.
- THOMMEN, Lukas: (2003): *Sparta: Verfassungs- und Sozialgeschichte einer griechischen Polis*. Stuttgart-Weimar: J. B. Metzler.
- THOMPSON, Wesley E.: (1970): „Notes on the Treasurers of Athena.“ *Hesperia*, č. 39, s. 54-63.
- THONEMANN, Peter: (2009): „Lycia, Athens, and Amorges.“ In: MA&PAPAZARKADAS&PARKER (2009), s. 167-194.
- TOD, Marcus Niebuhr: (1946): *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B. C.* Oxford: Clarendon Press.
- TODD, Stephen Charles: (1990): *The Use and Abuse of the Attic Orators. Greece&Rome*, č. 37, s. 159-178.
- : (1993): *The Shape of Athenian Law*. Oxford: Oxford University Press.
- : (1996): „Lysias against Nicomachus: The Fate of the Expert in Athenian Law.“ In: FOXHALL&LEWIS (1996), s. 101-131.
- : (2000): *Lysias (Translated by...)*. Austin: University of Texas Press [The Oratory of Classical Greece 2].
- : (2004): „Revisiting the herms and the mysteries.“ In: CAIRNS&KNOX (2004), s. 87-102.
- : (2007): *A Commentary on Lysias (Speeches 1-11)*. Oxford: Oxford University Press.
- TOEPFFER, Johannes: (1894): „Alkibiades 2.“ In: RE I, sl. 1516-1532.
- TOSI, Renzo: (1983): „L'ottavo libro di Tucidide nella lessicografia.“ *Museum Criticum*, č. 18, s. 161-192.

- TÖTTÖSSY, Csaba: (1962): *Lysistrata* and the oligarchic Coup d'État. *Acta antiqua academiae scientiarum Hungaricae*, č. 10, s. 273-282.
- TRITLE, Lawrence A.: (2010): *A new history of the Peloponnesian war*. Malden&Oxford&Chichester: Wiley-Blackwell.
- TSAKMAKIS, Antonis: (1998): „Von der Rhetorik zur Geschichtsschreibung: Das ‚Methodenkapitel‘ des Thukydides.“ *Rheinisches Museum für Philologie*, č. 141, s. 239-255.
- : (2012): „Persians, Oligarchs, and Festivals: The Date of *Lysistrata* and *Thesmophoriazusae*.“ In: MARKANTONATOS&ZIMMERMANN (2012), s. 291-302.
- TSAKMAKIS, Antonis & TAMIOLAKI, Melina (eds.): (2013): *Thucydides Between History and Literature*. Berlin&Boston: Walter de Gruyter [Trends in Classics Supplementary Volumes 17].
- TUCKER, Thomas George: (1892): *The Eighth Book of Thucydides (edited with Introduction, Commentary and Critical Notes by...)*. London-New York: Macmillan.
- TUPLIN, Christopher J.: (1986): „Military Engagements in Xenophon's *Hellenica*.“ In: MOXON&SMART&WOODMAN (1986), 37-66.
- : (2000): „Nepos and the Origins of Political Biography.“ In: DEROUX (2000), s. 124-161.
- : (ed.): (2004): *Xenophon and his World: Papers from a conference held in Liverpool in July 1999*. Stuttgart: Franz Steiner [Historia Einzelschriften 172].
- UEDING, Gert: (ed.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik: Band 5: L–Musi*. Tübingen: Max Niemeyer.
- USHER, Stephen: (1968): „Xenophon, Critias, and Theramenes.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 88, s. 128-135.
- : (1999): *Greek Oratory: Tradition and Originality*. Oxford: Oxford University Press.
- USHER, Stephen & NAJOCK, Dietmar: (1982): „A Statistical Study of Authorship in the Corpus Lysiicum.“ *Computers and Humanities*, č. 16, s. 85-105.
- VALETON, I. M. J.: (1908): „De inscriptionis Phrynichaeae partis ultimae lacunis explendis.“ *Hermes*, č. 43, s. 481-510.
- VANOTTI, Gabriella: (1997): „Rileggendo Crizia.“ *Miscellanea greca e romana*, č. 21, s. 61-92.
- VAŠÍČEK, Zdeněk: (1996): *Obrazy (minulosti): O bytí, poznání a podání minulého času*. Praha: Prostor [přel. autor].
- VATTUONE, Riccardo: (1978): *Logoi e storia in Tucidide: Contributo allo studio della spedizione ateniese in Sicilia del 415 a.C.* Bologna: Libreria Universitaria.
- VEYNE, Paul: (2010): *Jak se píšou dějiny*. Praha: Pavel Mervart [přel. Č. Pelikán].
- VICKERS, Michael: (1989): „Alcibiades on Stage: *Thesmophoriazusae* and *Helen*.“ *Historia*, č. 38, s. 41-65.
- : (2008): *Sophocles and Alcibiades: Athenian Politics in Ancient Greek Literature*. Stocksfield: Acumen.

- VIGNOLO MUNSON, Rosario: (2012): „Persians in Thucydides.“ In: FOSTER&LATEINER (2012), s. 241-277.
- VILLACÈQUE, Noémie: (2013): „Θόρυβος τῶν πολλῶν : le spectre du spectacle démocratique.“ In: MACÉ (2013), s. 283-312.
- VLASTOS, Gregory: (1952): „The Constitution of the Five Thousand.“ *The American Journal of Philology*, č. 73, s. 189-198.
- : (1964): „Ἴσωνομία πολιτική.“ In: MAU&SCHMIDT (1964), s. 1-35.
- VOLONAKI, Eleni: (1998): *A Commentary on Lysias' Speeches 13 and 30*. London: diss.
- : (2001): „Republication of the Athenian Laws in the Last Decade of the Fifth Century B.C.“ *Dike*, č. 4, s. 137-167.
- VOLQUARSEN, Christian August: (1868): *Untersuchungen über die Quellen der griechischen und sicilischen Geschichte bei Diodor, Buch XI bis XVI*. Kiel: Schwers'sche Buchhandlung.
- : (1906): „Die Differenzen der Berichte des Thukydides und Aristoteles über den Verfassungsumsturz des Jahres 411 in Athen.“ In: DISSEL&ROSENHAGEN (1906), s. 123-130.
- VÖSSING, Konrad: (2005): „Objektivität oder Subjektivität, Sinn oder Überlegung? Zu Thukydides' γνώμη im ‚Methodenkapitel‘.“ *Historia*, č. 54, s. 210-215.
- WACHSMUTH, Kurt: (1894): „Anakeion.“ In: RE I, sl. 2031-2032.
- WADE-GERY, Henry Theodore: (1958): *Essays in Greek history*. Oxford: Basil Blackwell.
- : (1996): *Thucydides 2*. In: OCD³, s. 1516-1519.
- WALBANK, Frank William: (1985): *Selected Papers: Studies in Greek and Roman History and Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WALKER, Edward Mewburn: (1913): *The Hellenica Oxyrhynchia: Its Authorship and Authority*. Oxford: Clarendon Press.
- WALLACE, Robert W.: (1993): „Aristotelian Politeiai and *Athenaion Politeia* 4.“ In: ROSEN&FARRELL (1993), s. 269-286.
- WALTERS, Kenneth Russell: (1976): „The 'Ancestral Constitution' and Fourth-Century Historiography in Athens.“ *American Journal of Ancient History*, č. 1, s. 129-144.
- WASSERMANN, Felix M.: (1954): „Thucydides and the Disintegration of the Polis.“ *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, č. 85, s. 46-54.
- WEIL, Raymond: (1960): *Aristote et l'histoire: Essai sur la «Politique»*. Paris: C. Klincksieck.
- : (1972): *Thucydide – La Guerre du Péloponnèse. Livre VIII (texte établi et traduit par...)*. Paris: Les Belles Lettes.
- WEISSENBERGER, Michael: (1987): *Die Dokimasiereden des Lysias (orr. 16, 25, 26, 31)*. Frankfurt am Main: Athenäum [Beiträge zur klassischen Philologie 182].
- WELSKOPF, Elisabeth Charlotte (ed.): (1964): *Neue Beiträge zur Geschichte der alten Welt. Band I, alter Orient und Griechenland*. Berlin: Akademie Verlag.

- WELWEI, Karl-Wilhelm: (1999): *Das klassische Athen: Demokratie und Machtpolitik im 5. und 4. Jahrhundert*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- : (2004): *Sparta: Aufstieg und Niedergang einer antiken Großmacht*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- WENIG, Karel: (1916): *Dějiny řečnictví řeckého: Díl I.: od dob nejstarších až do počátku století IV. př. Kr.* Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- : (1923): *Dějiny řečnictví řeckého: Díl II.: Isokrates*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- WENSKUS, Otta: (1998): „Zur Datierung des Lysistrata.“ *Hermes*, č. 126, s. 383-385.
- WEST, Martin Litchfield: (1987): *Euripides – Orestes (edited with translation and commentary by...)*. Warminster: Aris&Phillips.
- WESTLAKE, Henry Dickinson: (1938): Alcibiades, Agis and Spartan Policy. *The Journal of Hellenic Studies*, č. 58, s. 31-40.
- : (1969): *Essays on the Greek Historians and Greek History*. Manchester&New York: Manchester University Press & Barnes&Noble.
- : (1980): „The Lysistrata and the War.“ *Phoenix*, č. 34, s. 38-54.
- : (1989): *Studies in Thucydides and Greek History*. Bristol: Bristol Classical Press.
- WESTON, Eleanor: (1940): „New Datings for Some Attic Honorary Decrees.“ *The American Journal of Philology*, č. 61, s. 345-357.
- WHIBLEY, Leonard: (1896): *Greek Oligarchies: Their Character and Organisation*. New York&London: C. G. Putnam's sons&Methuen.
- WHITE, Hayden: (2010): *Tropika diskursu – Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum [přel. L. Nagy].
- WHITE, Stephen A.: (1995): „Thrasymachus the Diplomat.“ *Classical Philology*, č. 90, s. 307-327.
- WHITEHEAD, David: (1977): *The Ideology of the Athenian Metic*. Cambridge: Cambridge Philological Society.
- : (1980a): „The Tribes of Thirty Tyrants.“ *The Journal of Hellenic Studies*, č. 100, s. 208-213.
- : (1980b): „Thucydides: Fact-Grubber or Philosopher?“ *Greece&Rome*, č. 27, s. 158-165.
- WIESEHÖFER, Josef: (2006): „...Keeping the Two Sides Equal“: Thucydides, the Persians and the Peloponnesian War.“ In: RENGAKOS&TSAKMAKIS (2006), s. 657-667.
- WIESNER, Jürgen: (1994): „Antiphon, der Sophist und Antiphon, der Redner – ein oder zwei Autoren?“ *Wiener Studien*, č. 107, s. 225-243.
- WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, Ulrich von: (1893a): *Aristoteles und Athen: Erster Band*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- : (1893b): *Aristoteles und Athen: Zweiter Band*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- : (1927): *Aristophanes – Lysistrata (erklärt von...)*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

- : (1969): *Kleine Schriften III: Griechische Prosa*. Berlin: Akademie Verlag.
- WILCKEN, Ulrich: (1903): „Zur Drakontischen Verfassung.“ In: *XLVII. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner Apophoreton*, s. 85-98.
- : (1935): „Zur oligarchischen Revolution in Athen vom Jahre 411 v. Chr.“ *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, 1935, s. 34-61.
- WILHELM, Adolf: (1922/24): „Fünf Beschlüsse der Athener.“ *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, č. 21-22, s. 123-171.
- WILL, Édouard: (1972): *Le monde grecque et l'orient: Tome I, Le Ve siècle*. Paris: Presses universitaires de France.
- WILLE, Günther: (1968): „Zu Stil und Methode des Thukydides.“ In: HERTER (1968), s. 683-716.
- WILLINK, Charles W.: (1986): *Euripides – Orestes (with introduction and commentary by...)*. Oxford: Clarendon Press.
- WILSON, John B.: (1975): *Thucydides – Pylos 425 BC, Book IV 2-41: A historical & topographical study of Thucydides' account of the campaign*. Warminster: Aris&Phillips.
- : (1982): „What Does Thucydides Claim for his Speeches?“ *Phoenix*, č. 36, s. 95-103.
- WILSON, Nigel Guy: (2007a): *Aristophanis fabulae (recognovit brevique adnotatione critica instruxit...): Tomus I: Acharnenses, Equites, Nubes, Vespæ, Pax, Aves*. Oxford: Clarendon Press.
- : (2007b): *Aristophanis fabulae (recognovit brevique adnotatione critica instruxit...): Tomus II: Lysistrata, Thesmophoriazusæ, Ranæ, Ecclesiazusæ, Plutus*. Oxford: Clarendon Press.
- : (2007c): „Scholiasts and Commentators.“ *Greek, Roman and Byzantine Studies*, č. 47, s. 39-70.
- : (2009): *Aristophanea: Studies on the Text of Aristophanes*. Oxford: Oxford University Press.
- WINKLER, John J. & ZEITLIN, Froma (eds.): (1990): *Nothing to Do with Dionysos? Athenian Drama in Its Social Context*. Princeton: Princeton University Press.
- WINTERS, Jeffrey Alan: (2011): *Oligarchy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WOLFF, Hans Julius: (1970): „Normenkontrolle“ und Gesetzbegriff in der attischen Demokratie. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag [Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften 2].
- WOLFF, Hartmut: (1979): „Die Opposition gegen die radikale Demokratie in Athen bis zum Jahre 411 v. Chr.“ *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, č. 36, s. 279-302.
- WOODBURY, Leonard: (1970): „Sophocles among the Generals.“ *Phoenix*, č. 24, s. 209-224.
- WOODHEAD, Arthur Geoffrey: (1949): „I.G., I², 95, and the Ostracism of Hyperbolus.“ *Hesperia*, č. 18, s. 78-83.
- : (1954): „Peisander.“ *The American Journal of Philology*, č. 75, s. 131-146.

- WOODMAN, Antony John: (1988): *Rhetoric in Classical Historiography: Four Studies*. London&Sydney: Croom Helm.
- WORTHINGTON, Ian (ed.): (1994): *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*. New York: Routledge.
- WORTHINGTON, Ian & FOLEY, John Miles (eds.): (2002): *Epea and Grammata: Oral and Written Communication in Ancient Greece*. Leiden&Boston&Köln: Brill [Mnemosyne supplementum 230].
- WYCHERLEY, Richard Ernest: (1973): *The Athenian Agora (results of excavations conducted by the American school of classical studies at Athens): volume III: Literary and Epigraphical Testimonia*. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- WYSOCKI, Leszek: (1988): „Aristophanes, Thucydides, B. viii and the Political Events of 413 – 411 B. C.“ *Eos*, č. 76, s. 236-248.
- YUNIS, Harvey: (1996): *Taming Democracy: Models of Political Rhetoric in Classical Athens*. Ithaca&London: Cornell University Press.
- : (1997): „Thrasymachus B1: Discord, not Diplomacy.“ *Classical Philology*, č. 92, s. 58-66.
- : (ed.): (2003a): *Written Texts and the Rise of Literate Culture in Ancient Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- : (2003b): „Writing for Reading: Thucydides, Plato, and the Emergence of the Critical Reader.“ In: YUNIS (2003a), s. 189-212.
- ZIMMERMANN, Bernhard: (1984): *Untersuchungen zur Form und dramatischen Technik der Aristophanischen Komödien. Band 1: Parodos und Amoibaion*. Königstein/Ts.: Anton Hain. [Beiträge zur klassischen Philologie 154].
- : (1985): *Untersuchungen zur Form und dramatischen Technik der Aristophanischen Komödien. Band 2: Die anderen lyrischen Partien*. Königstein/Ts.: Anton Hain. [Beiträge zur klassischen Philologie 166].
- : (ed.): (1992): *Antike Dramentheorien und ihre Rezeption*. Stuttgart: M&P Verlag [Beiträge zum antiken Drama und seiner Rezeption 1].
- ZOEPPFEL, Renate: (1974): „Aristoteles und die Demagogen.“ *Chiron*, č. 4, s. 69-90.
- ZUNINO, Maddalena L.: (1999): „Aristocrate figlio di Scellio: storiografia e oratoria a confronto?“ *Rivista storica dell'antichità*, č. 29, s. 77-90.
- ZUNTZ, Günther: (1972): *Opuscula Selecta: Classica, Hellenistica, Christiana*. Manchester: Manchester University Press.

INDEX LOCORVM

Tento rejstřík zahrnuje pouze odkazy na místa, kde je citováno alespoň jedno slovo řeckého či latinského originálu.

AND.		<i>Ath.</i> 31,2.....	208, 300
I,82-83.....	325	<i>Ath.</i> 31,3.....	300, 301
I,96.....	280, 325	<i>Ath.</i> 32,1.....	161, 211, 212
ANDROT.		<i>Ath.</i> 32,1-2.....	209
FGrH 324F43.....	155	<i>Ath.</i> 32,2.....	200, 223
ANON. IN RH.		<i>Ath.</i> 32,3.....	204, 262
s. 258 Rabe.....	96	<i>Ath.</i> 33,1.....	182, 216, 280
AR.		<i>Ath.</i> 33,2.....	276, 284
<i>Eq.</i> 203.....	69	<i>Ath.</i> 34,1.....	282
<i>Lys.</i> 313.....	64	<i>Ath.</i> 42,1.....	320
<i>Lys.</i> 421-423.....	99	<i>Ath.</i> 42,2.....	320
<i>Lys.</i> 490-491.....	64	<i>Ath.</i> 44,4.....	322, 323
<i>Lys.</i> 572-578.....	65	<i>Ath.</i> 45,4.....	170
<i>Lys.</i> 1133-1134.....	66	<i>Ath.</i> 61,1.....	320
<i>Lys.</i> 1179-1181.....	66	<i>Ath.</i> 61,1, 3 a 5.....	320
<i>Thesm.</i> 67-68.....	67	CIC.	
<i>Thesm.</i> 335-339.....	67, 70	<i>Att.</i> II,2.....	43
<i>Thesm.</i> 340-347.....	67	CRATIPP.	
<i>Thesm.</i> 356-368.....	67	FGrH 64T2.....	277
<i>Thesm.</i> 1143-1144.....	70	[DEM.]	
<i>Thesm.</i> 1143-1147.....	70	LVIII,66.....	276
ARIST.		D. S.	
<i>ENX</i> ,1181b17-23.....	48	XIII,34,2.....	139, 141
<i>Pol.</i> IV,1298b26-33.....	100	XIII,36,2.....	139
<i>Pol.</i> IV,1299b30-36.....	100	XIII,38,1-3.....	282
<i>Pol.</i> V,1304b12-15.....	139	HARP.	
<i>Pol.</i> V,1305b22-27.....	255	A 192.....	325
<i>Pol.</i> VI,1322b12-17.....	100	Σ 56.....	155
<i>Pol.</i> VI,1323a7-9.....	100	HDT.	
<i>Rhet.</i> III,1419a26-30.....	96, 167	VI,104,2.....	321
[ARIST.]		IG I ³	
<i>Ath.</i> 22,2.....	320, 321, 323	96, ř. 2.....	103
<i>Ath.</i> 28,5.....	43	97, ř. 3.....	103
<i>Ath.</i> 29,1.....	138	98, ř. 1-8.....	74
<i>Ath.</i> 29,1-3.....	147	98, ř. 5.....	306
<i>Ath.</i> 29,2.....	94, 98, 149, 159	104, ř. 4-6.....	327
<i>Ath.</i> 29,3.....	150, 153	ISOC.	
<i>Ath.</i> 29,4.....	169, 170	IV,157.....	124
<i>Ath.</i> 29,4 30,1.....	161	IUSTIN.	
<i>Ath.</i> 29,5.....	169, 183, 189, 191, 227	V,3,1-3.....	111
<i>Ath.</i> 30,1.....	169	V,3,4-5.....	139
<i>Ath.</i> 30,2.....	294, 295, 307, 308	LYC.	
<i>Ath.</i> 30,2-30,6.....	291	I,112.....	266
<i>Ath.</i> 30,3.....	293-297, 305	LYS.	
<i>Ath.</i> 30,3-30,4.....	296	XII,65.....	168, 193
<i>Ath.</i> 30,4.....	296, 298	XII,66.....	275
<i>Ath.</i> 31,1.....	176, 180, 293, 299, 320	XIII,71.....	265
<i>Ath.</i> 31,1-3.....	298	XIII,72.....	265

XIII,73.....	201	VIII,63,3.....	28, 229
XIV,37.....	55	VIII,63,3-4.....	126
XXX,2.....	98, 327	VIII,64,1.....	130
XXX,8.....	222	VIII,64,5.....	31
[Lys.]		VIII,65,1.....	130
XX,1-2.....	178	VIII,65,2.....	135
XX,6.....	228	VIII,65,3-66,1.....	143
XX,13.....	141, 225, 227	VIII,66,1-66,5.....	136
XX,13-14.....	186	VIII,66,2.....	65
XX,14.....	187, 214, 224, 226	VIII,67,1.....	132, 154, 155, 159, 163, 170, 189
XX,16.....	141	VIII,67,2.....	163, 166, 208
MARCELL.		VIII,67,2-68,1.....	160
<i>Vit. Thuc.</i> 32.....	32	VIII,67,3.....	166, 170, 172, 174, 175, 177, 181, 183, 184, 186, 189
PHILOCH.		VIII,68,1.....	166, 197
FGrH 328F136.....	155	VIII,68,1-4.....	194
PLATO COM.		VIII,68,4.....	199
zl. 150 PCG.....	325	VIII,69,1.....	160, 183, 194, 205
PLUT.		VIII,69,1-3.....	204
<i>Alc.</i> 25,6.....	114	VIII,69,2.....	205, 208
<i>Alc.</i> 26,1.....	116	VIII,69,3-4.....	206
<i>De gl. Ath.</i> 345d.....	277	VIII,69,4-70,1.....	101
THUC.		VIII,70,1.....	182, 207, 214
I,22.....	39	VIII,70,1-70,2.....	216
I,22,1.....	34	VIII,71,1.....	219, 220
I,96,2.....	173	VIII,71,2.....	220
II,65,4.....	321	VIII,71,3.....	220
III,115,5.....	96	VIII,72.....	230
III,66,1.....	38	VIII,72,1.....	238
III,82,4-8.....	38	VIII,72,2.....	238
IV,53,2.....	173	VIII,73,2.....	229
IV,65,3.....	96	VIII,73,3.....	230
IV,76,2.....	173	VIII,73,4.....	128
IV,118,3.....	38	VIII,73,4-5.....	231
V,26,5.....	32	VIII,73,6.....	232
V,26-83.....	32	VIII,74,3.....	233
V,68,2.....	29	VIII,75,1.....	234
VII,16,2.....	97	VIII,75,2.....	235
VIII,1,1.....	90	VIII,76,2.....	236
VIII,1,3-4.....	93	VIII,76,6.....	38, 237
VIII,4.....	103	VIII,76,7.....	237, 238
VIII,15,1.....	103	VIII,77.....	240
VIII,45,1.....	28	VIII,81,1.....	240
VIII,47,1-2.....	106	VIII,81,2.....	242
VIII,48,1.....	108, 113	VIII,81,3.....	242
VIII,48,1-3.....	110	VIII,82,1.....	244
VIII,48,4.....	113, 173	VIII,86,2.....	223, 245
VIII,53,1.....	116	VIII,86,3.....	245-247, 305
VIII,53,2-54,1.....	117	VIII,86,4.....	247
VIII,53,3.....	28	VIII,86,6-7.....	247
VIII,54,2-3.....	119	VIII,86,9.....	249
VIII,54,3.....	121	VIII,89,1.....	251
VIII,54,4.....	122, 123, 136	VIII,89,2.....	223, 252, 253
VIII,56,4.....	125	VIII,89,3.....	253
VIII,63,2.....	229		

VIII,89,4.....	254
VIII,90,1.....	218, 255, 256, 257
VIII,90,2.....	256
VIII,90,3-4.....	257
VIII,90,5.....	258
VIII,91,1.....	259, 261
VIII,91,2.....	260, 261
VIII,91,3.....	261
VIII,92,1.....	258
VIII,92,11.....	272
VIII,92,2.....	263, 268, 269
VIII,92,3.....	269
VIII,92,4.....	269, 270
VIII,92,4-5.....	269
VIII,92,6.....	270

VIII,92,9-10.....	271
VIII,93,1.....	274
VIII,93,2.....	223, 275
VIII,97,1.....	278
VIII,97,2.....	283
VIII,98,1.....	284, 285
VIII,98,4.....	286
XEN.	
<i>Hell.</i> II,3,30.....	193
<i>Hell.</i> II,3,45.....	138
<i>Hell.</i> II,4,31.....	272
<i>Mem.</i> III,4,1.....	321
ΣX. <i>INTHUC.</i>	
VIII,67,3.....	173